

גיל יוחננוף / דיני בעלי חיים

גיל יוחננוף
דיני בעלי חיים

נבו
הוצאה לאור

GIL JOHANANOFF (L.L.M.)

ANIMAL LAW IN ISRAEL

הפקה : טלי פלד

צילומי עטיפה : גיל יוחננוף

עיצוב עטיפה : סטודיו דן

מסח"ב 2-066-442-965 ISBN

זכויות היוצרים שמורות למחבר

תשס"ט-2009

נבו הוצאה לאור בע"מ

ת"ד 108 שריגים-ליאון 99835

טל' 02-9992099 ; פקס' 02-9992088

nevo@nevo.co.il

לנגה

תוכן עניינים

13.....	הקדמה
15.....	מבוא

שער ראשון: האדם ובעלי חיים – היבטים היסטוריים, חברתיים ותאורטיים

23.....	פרק ראשון: מעמד בעלי החיים – סקירה היסטורית, חברתית ותרבותית
41.....	פרק שני: השוואה בין תכונות האדם לתכונות בעלי חיים
57.....	פרק שלישי: הבסיס התאורטי להכרה בזכויות בעלי חיים
71.....	פרק רביעי: מכשולים בפני הכרה בזכויות בעלי חיים

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

93.....	פרק חמישי: החקיקה להגנת בעלי חיים
105.....	פרק שישי: התעללות בבעלי חיים
127.....	פרק שביעי: החזקה והובלה של בעלי חיים
151.....	פרק שמיני: בעלי חיים במופעי בידור וגני חיות
163.....	פרק תשיעי: טיפול בעזרת בעלי חיים
169.....	פרק עשירי: ניסויים בבעלי חיים
187.....	פרק אחד עשר: המתת בעלי חיים
225.....	פרק שנים עשר: הגנת חיית הבר
249.....	פרק שלושה עשר: הפיקוח על כלבים
269.....	פרק ארבעה עשר: ההגנה על בעלי חיים בענפי משפט שונים

תוכן עניינים מפורט

13.....הקדמה

15.....מבוא

שער ראשון: האדם ובעלי חיים – היבטים היסטוריים, חברתיים ותאורטיים

פרק ראשון: מעמד בעלי החיים – סקירה היסטורית, חברתית ותרבותית.....23

כללי.....23

א. היחס אל בעלי חיים במהלך ההיסטוריה.....24

1. הדת ובעלי חיים.....24

2. מעמד בעלי החיים בעת העתיקה ובתקופת ימי הביניים.....27

3. מתקופת הרנסאנס עד לתורת האבולוציה של דארווין.....28

4. היחס אל בעלי חיים בתקופה המודרנית.....32

ב. ביטויים וגורמים חברתיים לניצול בעלי חיים.....34

1. הפיכת הניצול להרגל.....34

2. השפה ככלי לניצול בעלי חיים.....36

3. הצדקות מעמדיות וכלכליות לניצול.....38

סיכום.....39

פרק שני: השוואה בין תכונות האדם לתכונות בעלי חיים.....41

כללי.....41

א. התכונות שאופיינו כמבדילות בין בני אדם לבעלי חיים.....42

1. בעלי חיים כבעלי תודעה ותודעה עצמית.....44

2. היכולת של בעלי חיים להשתמש בשפה.....47

3. בעלי חיים כבעלי רגשות.....51

ב. מודל "התכונה המאפיינת".....53

סיכום.....54

פרק שלישי: הבסיס התאורטי להכרה בזכויות בעלי חיים.....57

מבוא.....57

א. התפתחות מושג הזכות בחברה האנושית.....58

1. כללי.....58

2. מושג הזכות – אינטרס הזוכה להגנת המשפט.....59

פרוודור המבוא והילוך הדיון

60	3. המונח "אינטרס".....
61	4. בעלי חיים כבעלי אינטרסים.....
63	5. מידת חשיבות האינטרס.....
63	(א) גישתו של יוסף רז.....
64	(ב) גישתם של טום ריגן וסטיבן וייז.....
68	ב. השוואה לפגועי מוח ומפגרים.....
70	סיכום.....
71	פרק רביעי: מכשולים בפני הכרה בזכויות בעלי חיים.....
71	כללי.....
71	א. הסטטוס של בעלי חיים כרכוש – גישתו של גארי פרנציון.....
74	ב. התנהגות לא מוסרית של בעלי חיים.....
76	ג. התמודדות עם מצבי חירום.....
78	ד. הברלי ונים בין בעלי חיים.....
82	ה. קשיים באכיפת ההגנה על בעלי חיים.....
83	ו. הגנה שאין בצידה הענקת זכויות.....
83	1. כללי.....
83	2. הגישה התועלתנית של פיטר סינגר.....
85	3. אתיקה של דאגה – הגישה האקופמינסטית.....
87	4. הגישה האקולוגית – הגנה על המין ולא על הפרט.....
89	סיכום.....

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

93	פרק חמישי: החקיקה להגנת בעלי חיים.....
93	מבוא.....
94	א. בעל חיים – הגדרה וסיווג.....
95	ב. מבט כללי – הגנת החוק הישראלי על בעלי חיים.....
97	ג. מבט משווה – ההגנה על בעלי חיים בעולם.....
97	1. כללי.....
97	2. החקיקה בארצות הברית.....
100	3. החקיקה באנגליה.....
101	4. חקיקת מדינות אירופה.....
102	5. החקיקה בהודו.....
103	6. החקיקה בניו זילנד.....
105	פרק שישי: התעללות בבעלי חיים.....

הגנה מן הצדק

105	כללי
106	א. זכות עמידה בעתירות להגנה על בעלי חיים
109	ב. חוק צער בעלי חיים
115	ג. נקודת המבט לבחינת היחס המשפטי כלפי בעלי חיים
116	ד. הקריטריונים להגנה על בעלי חיים
116	1. כללי
117	2. חשיבות האינטרס האנושי
119	3. מידת הסבל שנגרם לבעלי חיים
120	4. תכונותיו של בעל החיים
121	5. סביבת מגוריו של בעל החיים
122	6. רגשות בני האדם וההשקפות הרווחות כציבור
122	7. זהות המוטב מן הפגיעה
123	8. מידתיות הפגיעה
124	9. היחס בין השיקולים השונים
127	פרק שביעי: החזקה והובלה של בעלי חיים
127	כללי
127	א. מיהו "מחזיק בבעלי חיים"?
130	ב. עצם ההחזקה
134	ג. תנאי ההחזקה
143	ד. הובלת בעלי חיים
151	פרק שמיני: בעלי חיים במופעי בידור וגני חיות
151	כללי
152	א. פרשת התנינים
157	ב. הקריטריונים לעריכת מופעי בידור
158	ג. מירוצי סוסים
159	ד. גני חיות
163	פרק תשיעי: טיפול בעזרת בעלי חיים
163	כללי
164	א. הכנת בעלי חיים לקראת הטיפול המיועד
166	ב. מהלך הטיפול
167	ג. סיום הטיפול
169	פרק עשירי: ניסויים בבעלי חיים
169	כללי

פרוזדור המבוא והילוך הדיון

171	א. ניסוי – הגדרה וסיווג
172	ב. מטרות הניסוי
174	ג. התחשבות במידת הסבל שנגרם לבעלי חיים
176	ד. כמות הניסויים בבעל חיים אחד
177	ה. סוג בעל החיים
178	ו. אלטרנטיבות לניסויים בבעלי חיים
180	ז. סיכויי הצלחת הניסוי
181	ח. מוטבי הניסוי
181	ט. רגשות בני האדם וההשקפות הרווחות בציבור
182	י. פרשת קורס ההחיאה
184	יא. ביקורת ופיקוח
186	סיכום
187	פרק אחד עשר: המתת בעלי חיים
187	כללי
189	א. המתה לצורכי מאכל
193	פרשת פיטום האווזים
197	ב. המתה לשם מלבוש והכנת אביזרי אופנה ונוי
198	ג. המתה לשם הגנה על שלום הציבור
202	דילול אוכלוסיית חיות ההפקר
212	ד. המתת חסד
217	ה. המתה לצורך מניעת נזקי חקלאות
218	ו. מקרי המתה נוספים
219	ז. אופן המתה
220	סוגיית השחיטה הכשרה
225	פרק שנים עשר: הגנת חיית הבר
225	כללי
226	א. חיית הבר – הגדרה וסיווג
229	ב. ציד של חיות בר
236	ג. סחר והעברה של חיות בר
240	ד. הבעלות וההחזקה בחיות בר
245	ה. פוחלצים של חיות בר
249	פרק שלושה עשר: הפיקוח על כלבים
249	כללי
250	א. החזקת כלבים ורישומם

הגנה מן הצדק

255	ב. אופן ההחזקה של כלבים
258	ג. כלבים מסוכנים
263	ד. המתת כלבים
269	פרק ארבעה עשר: ההגנה על בעלי חיים בענפי משפט שונים
269	כללי
269	א. דיני משפחה ובעלי חיים
274	ב. דיני ירושה ובעלי חיים
279	ג. דיני קניין ובעלי חיים
279	1. עסקאות נוגדות בבעלי חיים ותקנת השוק
281	2. הגנה על החזקה בבעלי חיים
282	3. משכון ועכבון של בעלי חיים
285	ד. דיני השבת אבידה ובעלי חיים
288	ה. דיני נזיקין ובעלי חיים
295	ו. הדין הפלילי ובעלי חיים
302	ז. דיני חדלות פרעון ובעלי חיים
304	ח. מינהל אוכלוסין ובעלי חיים
304	ט. רישוי עסקים ובעלי חיים
306	י. דיני תכנון ובנייה ובעלי חיים
309	מפתחות
311	מפתח חקיקה
311	חקיקה ישראלית
326	חקיקה זרה
329	שונות
331	מפתח פסיקה
331	פסיקה ישראלית
343	פסיקה זרה
347	מפתח ספרות
347	ספרות ישראלית
351	ספרות זרה
357	מפתח מאמרים
357	מאמרים ישראלים
360	מאמרים זרים
367	מפתח משפט עברי
369	מפתח עניינים

הקדמה

לימודי באוניברסיטה לתואר הראשון במשפטים באו אל קצם מבלי שייערך בהם דיון כלשהו ביחס המשפט אל בעלי חיים. גם במהלך לימודי לתואר מוסמך במשפטים לא דנו כלל במעמד המשפטי של בעלי חיים. נושא זה כמו לא היה חלק מעולם המשפט עבורי ועבור הסטודנטים שחלקן עמי את כיתות הלימוד. להבנה זו הגעתי רק לאחר שעלה בי הרעיון לכתוב את עבודת התזה שלי על בעלי חיים במשפט.

בעלי החיים נמצאים עמנו מאז ומתמיד ומהווים חלק בלתי נפרד מחיינו. אין לך יום שעובר מבלי שראית אותם, קראת עליהם או שמעת דבר מה אודותיהם. מספרם הרב של בעלי חיות המחמד מבטיח כי כל אחד מאיתנו, גם אם אינו מחזיק בעל חיים בביתו, מכיר אדם שבעלי חיים שוכנים בביתו ויקרים ללבו. בד בבד, רובנו ניזונים ממזון המופק מבעלי חיים וחלקנו לובשים בגדים ומשתמשים באביזרים המיוצרים מהם. קשות המטרות שלהגשמתן אנו נעזרים בבעלי חיים רחבה ומוליכה למסקנה כי הסוגיות המשפטיות הנוגעות לבעלי חיים, הן סוגיות משפטיות הנוגעות לאדם.

הכתיבה המשפטית על בעלי חיים טמנה בחובה אתגר ובכך באתי על שכרי. הייתה זו התמודדות עם הלא מוכר שהצריכה חקר בתחום הקשר בין האדם לבעלי חיים מההיבט הפילוסופי, והפלגה לעולמות הרחוקים מרחק רב מעולמו של המשפטן עת נדרשתי להיבטים זואולוגיים על יכולותיהם של בעלי חיים. מבחינה עניינית שאלת מעמד המשפטי של בעלי החיים התגלתה כשאלה מרתקת המצריכה התייחסות לשאלות משנה רבות. האם בעלי חיים הם בעלי זכויות במשפט? מה הבסיס להגנה עליהם? כיצד ניתן לאזן בין זכויותיהם, במידה שאלה אכן קיימות, לזכויותיו של האדם? במבט ראשון דומה היה כי האיזון המתבקש אינו האיזון המוכר לנו, שכן זכויותיהם של בעלי חיים הם "זכויות מזן אחר" לאור ההבדלים הקיימים בין בעלי החיים לאדם.

במהלך המחקר שערכתי גיליתי עד מהרה, כי ההגנה על בעלי חיים מהווה נקודת מפגש לתחומי משפט רבים ומצריכה התמודדות עם שאלות מורכבות, החל מהשאלה בדיני קניין – האם יש להתחשב בטובת בעל החיים בעת דיון בעסקאות נוגדות בבעלי חיים? המשך בשאלות בדיני ירושה – האם יכול המוריש לצוות על המתת חיית המחמד שלו? והאם חיית מחמד יכולה לרשת את בעליה? וכלה כשאלה מתחום מינהל האוכלוסין – האם יש מקום לצוות על הרחקתו מן הארץ של עובר זר שפגע בבעל חיים? השאלות הרבות שהתעוררו במהלך הכתיבה, הניעו אותי לכתוב ספר זה שהיה חסר במדף הספרות המשפטית של ארצנו ואשר נועד לא רק לציבור המשפטנים – השופטים,

דיני בעלי חיים

עורכי הדין והסטודנטים למשפטים – אלא גם לציבור הרחב בכללותו הבא מדי יום במגע עם בעלי חיים.

המעין ברשימת המקורות בסוף הספר ימצא לא פחות מ־200 פסקי דין המתייחסים לבעלי חיים. אכן מאז תחילת מחקרי ועד כתיבת שורות אלה נדרשו בתי המשפט השונים ובראשם בית המשפט העליון לעניינם של בעלי חיים באופן הולך וגובר. ניצנים ראשונים להתעניינות בנושא הופיעו אף מצד האקדמיה אם בכתיבת מאמרים ואם בלימוד קורסים. יש לשער אפוא כי הסטודנט למשפטים שהתחיל את לימודיו השנה והסטודנטים למשפטים לעתיד לבוא לא יסיימו את לימודיהם בלי דיון במעמדם המשפטי של בעלי חיים.

תודתי לפרופ' דפנה ברק ארוז שהנחתה אותי במסירות במהלך עבודת התזה שכתבתי. הערותיה המעשירות הובילו אותי לכיווני מחשבה מגוונים ופוריים, אשר מצאו את מקומם בספר זה שראשיתו בעבודת התזה שהוגשה על ידי במסגרת לימודי לתואר מוסמך במשפטים.

תודה לנשיא בדימוס של בית המשפט המחוזי בת"א, השופט אורי גורן שהייתה לי זכות גדולה להתמחות אצלו ולכהן כעוזרו המשפטי. עבודתי עמו הקנתה לי את יסודות הכתיבה והניתוח המשפטיים אשר בלעדיהם לא הייתי יכול להתמודד עם השאלות הרבות שספר זה טמן בחובו.

תודתי נתונה גם לאלי נבו על הסכמתו להוציא לאור את הספר באכסניה המכובדת של הוצאת נבו, וכמיוחד לטלי פלד אשר עמלה במקצועיות ובנאמנות על הכנת הספר לרפוס.

בלי העידוד של משפחתי ספר זה לא היה יוצא לאור. אני מודה להוריי היקרים למירה ושמואל על תמיכתם בי ועל כך שנטעו בי את האהבה לספרים. תודה מיוחדת מגיעה לזוגתי ענת על הרחבת הדעת והלב שהחיים לצדה נותנים לי מדי יום.

גיל יוחננוף,
יולי 2009

מבוא

מראשית הבריאה מקיים האדם עם בעלי חיים יחסי גומלין ענפים ומורכבים המקיפים את כל תחומי הקיום האנושי¹. בעלי חיים היוו, ובמחוזות מסוימים עדיין מהווים, מקור לאמונות ומיתוסים שונים המתווים דרך חיים ואופן התנהגות². במיגוון תחומי התרבות האנושית שמור להם מקום של כבוד כמושא התייחסות³. קבוצות שונות בחברה בחרו בהם כסמלי מעמד ושיוך המסייעים ליצירת תחושת אחווה, ליכוד והזדהות⁴. למותר לציין כי אנשים רבים רואים בבעלי חיים ידידים טובים ונאמנים

1 ההגדרה של בעלי חיים כוללת בתוכה באופן מסורתי גם את האדם, אולם לצורכי ספר זה תיחד ההגדרה לבעלי חיים הנבדלים מהאדם וזאת על מנת להבחין בין האדם ליתר בעלי החיים.

2 ליחסן של דתות שונות לבעלי חיים ראו באופן כללי: P. Waldau *The Spector of Speciesism - Buddhist and Christian Views of Animals* (Oxford, 2002); A. Linzey *Animal Theology* (Illinois, 1995); *Animal Sacrifices Religious Perspectives on the Use of Animals in Science* (Temple University Press, ed. by Tom Regan, 1986). בהורד הוכרה הפרה כחיה קרושה שאין לפגוע בה, להרחיבה בעניין זה ראו את ג' דאונר בעלי החיים שאיתנו – חיינו מבעד לעיני בעלי החיים (תשנ"ט), 96-97. גם במצרים בעלי חיים שונים כגון חתול, בן ונמיה נחשבו למקודשים, ראו את ד' בן תור בעלי חיים מקודשים במצרים הקדומה (חש"ס).

3 מקדמת דנא ועד ימינו בעלי חיים הם מושא התייחסות של יצירות רבות ככל תחומי התרבות והאמנות כגון ספרות, שירה, ציור, פיסול, קולנוע וכיוצא באלה. ראו לעניין זה באופן כללי את: C. Hicks *Animals in Early Medieval Art* (Edinburgh, 1993); H. Friedmann *A Bestiary for Saint Jerome - Animal Symbolism in European Religious Art* (Washington, 1980); J.B. Lloyd *African Animals in Renaissance Literature and Art* (Oxford, 1971); B. Sax *The Mythical Zoo - An Encyclopedia of Animals in World Myth, Legend, and Literature* (California, 2001)

4 A. Franklin *Animals and Modern Cultures, A Sociology of Human - Animal Relations* The Bald Eagle מופיע על מרבית סמליה הרשמיים, וכך את עגל הזהב שסימל עבור בני ישראל את דמות האלוהים בשבתם במדבר (שמות, לב, ד). בתחום המוזיקה להקות רבות כינו עצמן בשמות של בעלי חיים, המפורסמת שבהן היא להקת הציפורניות (The Beatles). גם בתחום השיווק והפרסום נעשה שימוש רב בבעלי חיים. בהקשר זה ראוי לציין כי המחוקק בחר להגביל את השימוש בבעלי חיים לפרסום מוצרי טבק לעישון. ראו את סעיף 5(א) לחוק הגבלת הפרסומת למוצרי טבק לעישון, תשמ"ג-1983. הגבלה זו אינה חלה על שימוש בשמו או דמותו של בעל חיים המהווה סימן מסחרי רשום ובלבד שמוצר הטבק שיוק בישראל לפני יום תחולת החוק. הגבלה נוספת על שידורי פרסומת שבהם משתתפים בעלי חיים אוסרת על עידוד התנהגות שהרשויות המוסמכות לכך קבעו כהתנהגות העלולה לפגוע

דיני בעלי חיים

וחלקם אף בוחרים לגדל אותם בביתם⁵. בד בבד אנו נעזרים בבעלי חיים למטרות שונות ומגוונות⁶ ומשתמשים בהם כמקור למזון⁷, לבוש⁸, מוצרי קוסמטיקה ונוי⁹, פולחן¹⁰,

- בבעלי חיים, ראו לעניין זה את כללי הרשות השניה לטלוויזיה ולרדיו (אתיקה בפרסומת בשידורי רדיו), תשנ"ט-1999; כללי הרשות השניה לטלוויזיה ולרדיו (אתיקה בפרסומת בשידורי טלוויזיה), תשנ"ד-1994; כללי התקשורת (בזק ושידורים) (תשדירי פרסומת, תשדירי שירות והודעת חסות בשידורי ערוץ ייעודי), תשס"ד-2004.
- 5 כ-61 מיליון בתי אב ברחבי ארצות הברית מחזיקים בחיות מחמד שונות, ראו לעניין זה את: L.A. Epstein "Resolving Confusion in Pet Owner Tort Cases: Recognizing Pets' Anthropomorphic Qualities Under a Property Classification" 26 *Sil. U. L. J.* (2001) 31 לעתים, החברות שבין האדם לבעלי חיים מהווה אף תחליף לקשר אנושי, להרחבה בעניין זה ראו את J. Serpell *In The Company of Animals - A Study of Human - Animal Relationships* (Cambridge, 2nd ed., 1996), 23-43 המחמד בני משפחה לכל דבר ועניין ראו את R.J. Huss "Separation, Custody, and Estate Planning Issues Relating to Companion Animals" 74 *Colo. L. Rev.* (2003) 181.
- 6 תקצר היריעה מלפרט כאן את כל המקרים שבהם אנו מסתייעים בבעלי חיים. בקליפת אגוז, נציין כי האדם נעזר בבעלי חיים לעבודה, לרכיבה, למשא, לשמירה ולמטרות נוספות ובכלל זה סיוע בשירות המשטרה לאיתור סמים, חומרי נפץ ועקבותיהם של חשודים. בבעלי חיים נעזרו אף בעת מלחמה, ראו את ר' א' לובב וזיות מלחמה – אילוף ושימוש בחיות ככלי מלחמה (תשמ"ב), והסתייעו בהם להגנה על שלום הציבור, ראו את ד' יהב בעלי חיים בשירות הביטחון וההגנה (תשס"ו). עוד נוסף כי בבעלי חיים פוטנציאל רב לסייע לבני אדם עם נכויות או מוגבלויות, להרחבה בעניין זה ראו את הפרק התשיעי להלן.
- 7 באופן כללי, המזון שאנו מפיקים מבעלי חיים הוא משני סוגים. האחד, מזון המיוצר תוך המתת בעלי חיים כגון בשר. השני, מזון המיוצר על ידי בעלי חיים ואינו כרוך בהמתתם כגון חלב, ביצים וכיוצא באלה. לדין בהמתת בעלי חיים לצורכי מאכל ראו להלן עמ' 189-196.
- 8 בעלי חיים הם המקור לייצור פרוות, כגדי עור וצמר. לדין בהמתת בעלי חיים לצורכי מלבוש ראו להלן עמ' 197-198.
- 9 על הריגתם של פילים לשם ייצור מוצרי נוי העשויים משונה ראו באופן כללי: *Elephant: The Animal and its Ivory in African Culture* (Los Angeles, ed. by D.H. Ross, 1992) לניסויים בבעלי חיים לצרכים קוסמטיים ראו להלן עמ' 173.
- 10 הקרבת בעלי חיים כקרבן נהוגה כמעט מראשית הבריאה ומתוארת ככזו העשויה להשביע את רצונו של האל ולהיטיב עם מקריב הקרבן מבחינה אישית וגם מבחינה לאומית. נח הקריב לאל קרבנות עם היציאה מהתיבה ולאחר מכן החליט האל שלא לקלל עוד את האדמה בעבור האדם (בראשית, ח, כ-כא); הבטחת הארץ לזרעו של אברהם נעשתה במהלך ברית בין הבתרים והייתה כרוכה בביתור בעלי חיים שונים על ידי אברהם (בראשית, טו, ז-כא); היענות האל לקרבנותיו של הבל ודחיית מנחתו של קין הייתה מן הגורמים לרצח הראשון במקרא (בראשית, ד, ד-ט). להקרבת קרבנות שנועדה לכפר על חטאים ראו, בין היתר, גם את ישעיהו, א, יא; ירמיהו, ו, כ; עמוס, ה, כב-כד; הושע, ח, יג. הקרבת קרבנות של בעלי חיים נהוגה אף בימינו בקרב דתות שונות ומיגורים שונים מן האוכלוסיה. ראו את פסק הדין *Church of The Lukumi Babalu Aye v. City of Hialeah* 508 U.S. 520 (1993) שם קבע בית משפט כי הוראת חוק עור עירוני שאסרה על חברי כת דתית להקריב קרבנות

מבוא

ולקידום מחקרים רפואיים ומדעיים¹¹. אנו גם מפיקים מהם רווח מסחרי על ידי שיתופם במופעי בידור שונים¹². פעולות אלה נעשות גם תוך פגיעה פיזית בבעלי חיים, לרבות המתחם.

במערכת יחסים מורכבת זו שבין האדם לחיה ניכר שוני ביחס הרגשי של בני אדם שונים כלפי בעלי חיים. לצד אלה אשר אוהבים אותם ואף בוחרים לגדל אותם בביתם, אחרים אדישים אליהם, פחדים מהם¹³ ואף רוחשים להם איבה. שוני קיים גם במידת המגע האנושי הבלתי אמצעי עם בעלי חיים. לשוני זה גלויים היבטים גיאוגרפיים. תושבי הכרך באים במגע עם סוג מצומצם של בעלי חיים וגם זאת במידה מוגבלת, בעוד שהיציאה מהעיר והמעבר למסגרות חקלאיות טומנים בחובם קשר קרוב וישיר יותר עם מיגוון רחב יותר של בעלי חיים. השוני ביחס הרגשי כלפי בעלי חיים מוליך להשקפות שונות ביחס לשימושים האנושיים השונים בבעלי חיים ובייחוד באלה הפוגעים בהם. עם זאת מאחר שאיכות החיים של המין האנושי כרוכה בפגיעה בבעלי חיים, קיימת נכונות מועטה להפסיק שימושים אלה, בחלקם או ברובם, אף בקרב אלה החשים אהדה כלפי בעלי חיים. נכונות זו קטנה אף יותר עם התפתחות המדע והטכנולוגיה שעמה גבר פוטנציאל השימוש שעושה האדם בבעלי חיים לרווחתו.

נוחות ומסורת ארוכת שנים של ניצול על ידי האדם דחקו את בעלי החיים לקרן זווית בשיג ושיח הזכויות המשפטיות. התפתחותו של המשפט נעשתה ללא דיון מהותי במעמדם של בעלי החיים. דיון שכזה החל רק לאחר שנקבעו סטנדרטים אתנופוצנטריים לפיהם בעלי חיים אינם יכולים או ראויים להיות בעלי זכויות בשדה המשפט. באטמוספירה הנוכחית שבה קיים ניצול נרחב של בעלי חיים, המתבטא הן במיגוון תחומי השימוש בהם והן בגודלה העצום של אוכלוסיית המנצלים, עולה החשש כי כל ניסיון לשנות את מצבם המשפטי של בעלי החיים, יגרור אחריו התנגדות מצד קבוצות אינטרסים רבות בחברה¹⁴. בפועל בעלי החיים נמצאו, ועדיין נמצאים, בתחתית סולם הקבוצות הנדכאות המשוועות לזכויות. המצב המשפטי הקיים מתיר שורה ארוכה של

של בעלי חיים, בטלה בהיותה מנוגדת לחופש הדת הקבוע בחוקה האמריקאית. לעימות בין ההגנה על בעלי חיים לחופש הדת ראו להלן את עמ' 220-224.

11 R.D. Ryder *Victims of Science - The Use of Animals in Research* (National Anti - Vivisection Society Limited, 1983), לניסויים בבעלי חיים ראו להלן את הדיון בפרק העשירי.

12 בעלי חיים משתתפים במופעים שונים המיועדים למשוך צופים רבים כגון: קרקס, רודאו, מלחמות שוורים, מירוצי סוסים ועוד. לדיון בשיתופם של בעלי חיים במופעי בידור ראו להלן את הפרק השמיני.

13 להרחבה בסוגיית הפחד מבעלי חיים ראו את א' שליו המרפא הפרוותי – חיות מחמד כאמצעי תרופתי: תיאוריה מחקר ומעשה (תשנ"ו), 89-97.

14 פ' סינגר שחרור בעלי החיים (תשנ"ח), 13.

דיני בעלי חיים

פעולות שנועדו להגן על האדם או להיטיב עמו, ובד בבד הן פוגעות באוכלוסיית בעלי החיים באופן שאילו היו מכוונות כלפי האדם היו נחשבות לפגיעה אנושה בכבודו ובזכויותיו הבסיסיות ביותר. המסע התמידי אחר מתן זכויות לחלש הביא לקריאה להענקת זכויות גם לבעלי חיים ואף לעצמים דוממים¹⁵. מבחינה משפטית תחום זה עדיין נמצא בראשיתו והאקדמיה המשפטית החלה להתעניין בו באופן הדרגתי¹⁶.

החקיקה של חוק נפרד להגנה על בעלי חיים – חוק צער בעלי חיים¹⁷, העלתה את מספר המקרים שבהם נדרש בית המשפט העליון בישראל לעניינם של בעלי חיים¹⁸. אין מחלוקת בפסיקה על כך שחוק צער בעלי חיים מבקש למנוע מבעלי חיים סבל מיותר. אולם אין תמימות דעים ביחס לשאלה האם החוק מעניק זכויות לבעלי חיים ובאשר

- C. Stone "Should Trees Have Standing?: Toward Legal Rights for Natural Objects" 15
45 S. Cal. Law Rev. (1972) 450. לטענת סטון התפתחות הרובד המוסרי של המשפט מוליכה להכרה בזכויות משפטיות לעצמים דוממים בטבע כגון: יערות, נהרות וכיוצא באלה. לבחינת המצב המשפטי מאז פרסום המאמר והשינויים שאירעו בעקבותיו ראו את C. Stone "Should Trees Have Standing? Revisited: How Far Will Law and Morals Reach? A Pluralist Perspective" 59 S. Cal. L. Rev. (1985) 1
- 16 מעניין לציין בהקשר זה כי הפילוסוף האמריקני ג'ון רולס (John Rawls) הוזהר את בעלי החיים מחוץ לתחולתה של תורת הצדק שפיתתה. בהתייחס למעמדם של בעלי חיים וליחס שיש להעניק להם, טען רולס כי:

"While I have not maintained that the capacity for a sense of justice is necessary in order to be owed the duties of justice, it does seem that we are not required to give strict justice anyway to creatures lacking this capacity. But it does not follow that there are no requirements at all in regard to them, nor in our relations with the natural order. Certainly it is wrong to be cruel to animals and the destruction of a whole species can be a great evil. The capacity for feelings of pleasure and pain and for the forms of life of which animals are capable clearly impose duties of compassion and humanity in their case. I shall not attempt to explain these considered beliefs. They are outside the scope of the theory of justice, and it does not seem possible to extend the contract doctrine so as to include them in a natural way".

- J. Rawls *A Theory of Justice* (Oxford, 1972), 512. לניסיון לבסס את היחס הראוי כלפי בעלי חיים על תורתו של רולס ראו את J. Hilden "A Contractarian View of Animal Rights: Insuring Against the Possibility of Being A Non-Human Animal" 14 *Animal Law* (2007) 5

- 17 חוק צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים), תשנ"ד-1994.
- 18 עד שנת 1996 דן בית המשפט העליון רק בעתירה אחת שניתן לסווגה כמיועדת למנוע צער בעלי חיים. היה זה בשנת 1978 כאשר העותרת ביקשה למנוע את עריכתו של מופע שוורים בחל אביב, ראו את בג"ץ 281/78 אגודת צער בעלי-חיים בישראל נ' עיריית תל-אביב-יפו, פ"ד לב(2) 404.

לסיכות שבגינן הוחלט להגן על בעלי חיים. למצער, אין גם הסכמה באשר להגדרת המונח "סבל מיותר". מבחינה עקרונית נראה כי בתי המשפט נמנעים מלהתייחס ישירות לשאלה האם לבעלי חיים יש זכויות. גם בפסקי דין שבהם הובעה במשתמע הדעה כי לבעלי חיים הזכות לחיות, לא הובהר אם זכות זו נעוצה בהגנה על רגשותיהם של בני האדם או בכך שבעלי חיים הם יצורים חיים בעלי ערך עצמאי משלהם. באופן כללי שופטי בית המשפט העליון מעדיפים להתייחס להגנה על בעלי חיים מנקודת מבט המכירה בחובות בני האדם כלפי בעלי חיים, מבלי לקבוע אם חובות אלה יסודן בזכויות הנתונות לבעלי חיים. התייחסות זו מלווה, בין היתר, בהימנעות מדיון בתכונותיהם של בעלי חיים בהשוואה לתכונות האדם, ככל הנראה, מתוך חשש שדיון שכזה יחייב הכרעה בשאלה האם בעלי חיים יכולים וראויים להיות בעלי זכויות.

ההכרה ההולכת וגוברת כי בעלי חיים חולקים עם האדם תכונות מהותיות משותפות, תעלה במשנה תוקף על סדר היום המשפטי את השאלה האם ראוי שלבעלי חיים יהיו זכויות משפטיות ומה יכול להיות הבסיס לזכויות אלה. ההתעניינות הציבורית הגוברת בבעלי החיים שבאה לידי ביטוי, בין היתר, בנכונות לנקוט בהליכים משפטיים במטרה למנוע פגיעה בהם, העלתה את מספר העתירות המוגשות לבית המשפט העליון אשר עניינן ההגנה על בעלי החיים, ויש להניח כי בית המשפט העליון יידרש לעניינם של בעלי החיים יותר ויותר וכבר בעתיד הנראה לעין.

מטרתו של ספר זה היא לתרום להתפתחות ההסדרים המשפטיים בישראל הנוגעים לבעלי חיים. חלקו הראשון של הספר יבחן את האפשרות להכיר בבעלי חיים כבעלי זכויות במשפט. בחלק זה נפתח בסקירה היסטורית על מעמד החברתי והמשפטי של בעלי החיים לאורך השנים, תוך בחינתם של גורמים שונים לכך שבעלי החיים נותרו מחוץ לשיח הזכויות המשפטיות. לאחר מכן, נפנה לדון בבסיס התאורטי להכרה בזכויות בעלי חיים. לצורך כך, נערוך תחילה השוואה כללית בין האדם לבעלי חיים בשלושה תחומים מרכזיים שאובחנו באופן מסורתי כמבדילים בין האדם לבעלי חיים וכמצדיקים את עדיפותו המוחלטת של הראשון על פני האחרונים. אחר כך נבחן את יסודותיו של מושג הזכות במשפט ומערכת השיקולים השונים להכרה בבעלי חיים כבעלי זכויות. במסגרת זו נדון גם בקשיים הניצבים בפני המבקשים להכיר בבעלי חיים כבעלי זכויות. לבסוף, נצביע על גישות שונות המבקשות להגן על בעלי חיים מבלי להעניק להם זכויות. חלקו השני של הספר ידון ביחס המשפטי אל בעלי חיים במיגוון נושאים קונקרטיים. לאור אופיו ומטרתו חלק זה יהיה מעשי יותר ויכלול ניתוח מפורט של החקיקה והפסיקה המתייחסים לבעלי חיים. בשלב הראשון, נציג באופן כללי את החקיקה להגנת בעלי חיים בישראל, תוך סקירה משווה לארצות אחרות. בשלב שני, נדון בנושא התעללות בבעלי חיים. במסגרת זו נציג מודל להגנה על בעלי חיים הלוקח בחשבון קריטריונים שונים ומאזן ביניהם בשים לב לעניין הנדון. מודל זה ילווה אותנו

דיני בעלי חיים

גם בהמשך, עת נדון בהסדרים המשפטיים השונים החלים על בעלי חיים בתחומים שונים. במסגרת זו נייחד פרקים נפרדים לנושאים הבאים: החזקה והובלה של בעלי חיים, שילובם של בעלי חיים במופעי בידור והחזקתם כגני חיות, ניסויים בבעלי חיים, המתת בעלי חיים, הגנת חיית הבר והפיקוח המשפטי על כלבים. לבסוף, נצביע על כך שחזוק ההגנה על בעלי החיים טומן בחובו פוטנציאל לבחינה מחודשת של הסדרים משפטיים בענפי משפט שונים כגון דיני משפחה, דיני קניין, דיני ירושה ודיני הנזיקין.

שער ראשון

האדם ובעלי חיים – היבטים
היסטוריים, חברתיים ותאורטיים

מעמד בעלי החיים – סקירה היסטורית, חברתית ותרבותית

כללי

התפיסות המחשבתיות השונות ביחס לבעלי חיים מתחלקות באופן גס לשתי גישות נוגדות: גישה שיוויונית וגישה סוגנית. הגישה השיוויונית מבקשת להעניק לבעלי חיים יחס הולם ולהגן על רווחתם, ובצורתה הקיצונית קוראת למתן זכויות לבעלי חיים ושוללת כל פגיעה מהם. גישה זו יוצאת מנקודת מוצא כי בעלי חיים ראויים להענקת זכויות בזכות עצמם כיצירי הבריאה וללא כל קשר למעמדו של האדם ולתכונותיו. לשון אחר, הדמיון או השוני בין האדם לבעלי חיים אינם מהווים קנה מידה להענקת זכויות או להערכה מוסרית¹. לעומת זאת, הגישה הסוגנית דוגלת בהשקפה כי המין האנושי עדיף על פני יתר המינים בטבע². גישה זו שוללת הענקת כל מעמד מוסרי לבעלי חיים, ורואה רק באדם *moral agent* הזכאי להתייחסות מוסרית. בצורתה היותר מרוככת היא גורסת את עדיפותן של זכויות האדם על פני זכויות בעלי החיים, במידה שהיא מכירה כלל בזכויותיהם³. הדוגלים בגישה זו אינם מתעלמים מההיבטים המשותפים לבני האדם ולבעלי חיים, אך הם מבקשים להדגיש את המפריד ולא את השווה. ההבדלים שלהם מיוחסת נפקות הם הבדלי סוג – תכונות המייחדות לשיטתם את בני האדם בלבד, והבדלי דרגה – תכונות שבהן ניכרת עליונות

1 ניתן לומר כי הדוגלים בגישה זו מבקשים להימנע מ"הכשל הנטורליסטי" (naturalistic fallacy) שבו גוזרים מסקנות ערכיות מתיאור עובדתי על העולם וכן מסקנות מהמצוי על הרצוי. לגישתם, אפילו אם בני האדם או חזוים בתכונות עדיפות על פני בעלי חיים, אין בכך כדי להוליך למסקנה בדבר עדיפותם המוסרית, אשר תאפשר להם לעשות בבעלי חיים כבשלים. להרחבה על הכשל הנטורליסטי ראו את ד' לוי מדע וערכים – על מעמדם ההכרתי של ערכי האתיקה (תשל"ח), 53, 69-71 וכן O. Curry "Who's Afraid of the Naturalistic Fallacy?" *Evolutionary Psychology* (2006) 234.

2 הביטוי סוגנות (speciesism) הוטבע לראשונה על ידי הפסיכולוג הבריטי ריצ'רד רידר (Richard Ryder) בעלון שחילק באוניברסיטת אוקספורד באנגליה בתחילת שנות השבעים של המאה הקודמת, ראו את P. Waldau *The Spector of Speciesism - Buddhist and Christian Views of Animals* (Oxford, 2002), 20. לדיון במרשג זה ובכיקורת עליו ראו: Ibid, at pp. 20-55; P. Cavalieri *The Animal Question - Why Nonhuman Animals Deserve Human Rights* (Oxford, 2001). לשינויים שחלו מאז ועד היום במשמעות הביטוי ראו באופן כללי את R. Ryder *Animal Revolution - Changing Attitudes towards Speciesism* (Oxford, 2002).

3 להרחבה בהבדלים בין הגישות השונות ראו להלן עמ' 93.

שער ראשון: האדם ובעלי חיים – היבטים היסטוריים, חברתיים ותאורטיים

האדם על בעלי חיים גם באשר הן תכונות המשותפות לאנשים ולחיות⁴. באופן כללי, שתי הגישות מצאו את ביטויין הן במסורת המחשבה הדתית והן במסורת המחשבה החילונית⁵ וכפי שנראה להלן, לשתייהן שורשים ביחס המשפטי כלפי בעלי חיים. מבחינה כרונולוגית, הגישה שבאופן מסורתי קנתה לה אחיזה היא הגישה הסוגנית. עם זאת ברבות השנים ככל שהקשר בין האדם לבעלי חיים התחזק וגברה המודעות לסבלם של בעלי חיים, החלה מחלחלת לתודעה הציבורית גם הגישה השיוויונית ומעמד הבכורה של הגישה הסוגנית החל להתערער.

א. היחס אל בעלי חיים במהלך ההיסטוריה

1. הדת ובעלי חיים

מערכת היחסים ההיררכית בין בני האדם לבעלי חיים המשתקפת בגישה הסוגנית מצאה את ביטויה המובהק בהשקפת העולם הדתית. השקפה זו גורסת כי בעלי חיים לא באו לעולם, אלא כמשאב בלתי נדלה לצורכי האדם, בהתבסס על הכתוב בספר בראשית "ויאמר להם אלוהים פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשוה ורדו בדגת הים ועוף השמיים ובכל חיה הרומשת על הארץ"⁶. אמנם, השקפה זו לא הייתה מנת חלקן של כל הדתות⁷, אך לפחות

4 בין המלומדים השונים יש לעתים מחלוקת ביחס לשאלה האם תופעה מסוימת מהווה הבדל סוג או הבדל דרגה. להלן נראה בעמ' 49-50 כי יש החולקים על כך שהכשרון לדבר בשפה הוא ייחודי לאדם ולפיכך מהווה דוגמה להבדל סוג. יצויין כי בעבר נעשה ניסיון ליצור שלוש רמות של הבדלים בין בעלי חיים לבני האדם על ידי הפילוסוף האמריקאי מורטימר אדלר (Mortimer Adler). לשיטתו של אדלר, מלבד ההבדלים בדרגה שייתכנו בין האדם לבעלי חיים, אפשר שבעלי חיים ייבדלו מבני האדם באופן מהותי קיצוני או באופן מהותי שטחי, ראו לעניין זה את M. Adler *The Difference of Man and the Difference it Makes* (New York, 1993), 38.

5 ב' ארבל "מוסריות וחוסר מוסריות ביחס לבעלי חיים: ניסיון לטיפולוגיה היסטורית" היבטים אתיים של הקשר בין אגשים לבעלי חיים (תשס"ב) 28.

6 כח. עדיפותו של האדם על פני בעלי חיים נגזרת, בין היתר, מהיותו היחיד שנברא בצלם האלוהים. בהקשר זה ראוי לציין כי גם בברית שכת האלוהים עם נח לאחר היציאה מהתיבה עם קץ המבול, ניתנה לאדם השליטה בבעלי החיים "ויברך אלהים את נח ואת בניו ויאמר להם פרו ורבו ומלאו את הארץ. ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ ועל כל עוף השמים, בכל אשר תרמש האדמה ובכך דגי הים, בידכם נתנו" (בראשית, ט, א-ב). סיפור המבול, כשלעצמו, הוא מעניין מבחינת התייחסות המקרא לבעלי החיים. במבט ראשון נדמה, לכאורה, כי בעלי החיים נלקחו לתיבה מתוך הכרה בחשיבות חיהם. אולם במבט שני, נראה כי המטרה בלקיחתם הייתה להבטיח את המשך שימושם כמשאב לאדם. לכך תורמות המסקנות הבאות: ראשית, הברית עם נח אינה שונה באופיה מהברית הראשונה שכת האלוהים עם האדם – בשתייהן נמסרו בעלי חיים לשליטת בני האדם. שנית, בסמוך ליציאה מהתיבה מעלה נח לאלוהים עולות מהבהמה הטהורה והעוף הטהור (בראשית, ח, כ). הקרבת

בתרבות המערבית שלטה בכיפה הדתית הגישה האתנופונטריית בדבר עליונותו המוחלטת של האדם על בעלי חיים – גישה אשר מצאה את דרכה בסופו של יום בניואנסים שונים לשלוש הדתות המרכזיות.⁸

קרבן זה נעשתה במחשבה תחילה, שכן כבר בעת סינונם של בעלי חיים הראויים לעלות לתיבה נבחרו שבע מן הבהמות הטהורות אשר היו ראויות להקרבת קרבנות (בראשית, ז, ב). גם אם לקיחתם של בעלי חיים אל התיבה נעשתה מתוך דאגה לשלומם, הרי שלא הייתה זו דאגה לשלומם של בעל חיים ספציפי, אלא לשלום המינים השונים של בעלי חיים מתוך רצון למנוע את היכחדותם. הדאגה לשלום המינים של בעלי חיים מוצאת את ביטוייה גם בימינו ועליה מבוסס יחסה של הגישה האקולוגית אל בעלי חיים. לגישה זו ראו להלן את הדיון בעמ' 87-89.

7 ראו Waldau, לעיל הערה 2. בהורו פלגים דתיים שונים מחילים גם על בעלי חיים את עקרונות האהימסה (ahimsa) השוללים פגיעה בכל יצור חי. ההינדואיזם כולל גם בעלי חיים תחת הקטגוריה של persons ואילו הבודהיזם והשינטואיזם גורסים כי אי-עליונותו של האדם נובעת, בין היתר, מכך שרק בעקבות חסד האל הוא נולד ככן אנוש ולא כחיה. היחס החיובי כלפי בעלי חיים בדתות המזרח בולט דווקא על רקע העובדה כי גם דתות אלה רואות באדם את היצור החי הנעלה ביותר. לכאורה, ניתן היה לסבור כי השקפה שכזו תוליך לכך שהאדם כמזרח ינצל את בעלי החיים לצרכיו כפי שהדבר בא לידי ביטוי בתרבות המערב, ואולם בדתות המזרח ההתחשבות בבעלי חיים מהווה כלי לשחרור נשמתו של האדם. כך בדתות המאמינות בגלגול נשמות ובכך שהנשמה מתגלגלת בגוף אדם או חיה, השחרור הסופי יכול להתבצע באמצעות הקארמה אליה מגיעים באמצעות מעשים טובים, בין היתר, כלפי בעלי חיים. נציין כי היחס החיובי של דתות המזרח כלפי בעלי חיים בא לידי ביטוי גם בחקיקה. כך, למשל, בחוקה ההודית קיים סעיף הקובע כי יש לחמול על יצורים חיים, ראו להלן בעמ' 102. עם זאת ראוי לציין כי היחס החיובי כלפי בעלי חיים במזרח הוא עניין עובדתי. בעלי חיים במזרח אינם נחשבים ליצורים בעלי זכויות, ויש אף הסבורים כי היחס אליהם אינו נובע מחובות ישירות של האדם כלפיהם – חובות שאינם בנמצא – אלא מחובות של האדם הכוללות התייחסות אל בעלי חיים, ראו לעניין זה את B.K. Lal "Hindu Perspectives on the Use of Animals in Science" in *Animal Sacrifices Religious Perspectives on the Use of Animals in Science* (Temple University Press, ed. by Tom Regan 1986) 199, 205-206 [hereinafter – *Animal Sacrifices*]; J. Baldick *Animal and Shaman Ancient Religions of Central Asia* (London, : כללי את: 2000); C. Chapple *Nonviolence to Animals, Earth, and Self in Asian Traditions* (Delhi, 1995); N. Phelps *The Great Compassion: Buddhism and Animal Rights* (New York, 2000); C. Chapple "Noninjury to Animals: Jaina and Buddhist Perspectives" in *Animal Sacrifices* 213.

8 ליחס היהדות כלפי בעלי חיים ראו את א' בן שושן אנו ובעלי חיים (תשכ"ג); ד' לוי, נ' לוי אתיקה ודגשות ובעלי חיים – על מעמדם המוסרי של בעלי חיים (תשס"ב), 57-71, וכן את "אשכולי צער בעלי חיים – בהלכה ובאגדה (תשס"ו). ליחס הנצרות אל בעלי חיים ראו באופן כללי את A. Linzey *Animal Theology* (Illinois, 1995). נציין בהקשר זה את דבריו של ישו למאמיניו בברית החדשה, מתי, ו, כו: "הביטו אל עוף השמים: אינם זורעים ואינם קוצרים, אף אינם אוספים אל אסמים, ואביכם שבשמים מכלכל אותם. הלא אתם חשובים יותר מהם." ליחס האיסלאם אל בעלי החיים ראו את ח' א' שחאדה "המורשת הווסטרינית

שער ראשון: האדם ובעלי חיים – היבטים היסטוריים, חברתיים ותאורטיים

כפועל יוצא של עליונות האדם על פני בעלי החיים התירה הדת את הריגתם של בעלי חיים לשם מאכל⁹, מלבוש¹⁰, והכשירה שימושים שונים בבעלי חיים לרבות הקרבתם כקרבן לאל¹¹. לצד היתרים לפעולות הפוגעות בבעלי חיים, אנו מוצאים בכתבים הדתיים הוראות שמיטיבות, לכאורה, עם בעלי חיים. אולם מבט שני בהוראות אלה מעלה כי רובן עשויות להתפרש גם כמכוונות להיטיב את דרכיו של האדם על מנת שלא יהפוך לקשה עורף ביחסיו עם בני אנוש אחרים¹². מרכזיותה של הדת בעת הקדומה עד לימי הביניים ואף לאחר מכן השפיעה רבות על ההגות המחשבתית ביחס לבעלי חיים. ייחוס תכונות אנוש לבעלי חיים היה עלול להתפרש ככפירה באל. באופן דומה קריאה לשינוי ביחס אל בעלי חיים הייתה בעלת פוטנציאל התנגשות עם דבר האלוהים שהתיר לפגוע בבעלי חיים ולהשתמש בהם לרווחת האדם והאל עצמו. יש לשער אפוא כי הוגים רבים נמנעו מכך ולו רק בשל הפחד מזעמם של אנשי הדת שהיו מקורבים לשלטון באותה עת.

האסלאמית – בני אדם וחיות אחרות באספקלריה היסטורית (ב' ארבל, י' טרקל, ס' מנשה עורכים, תשס"ז) 237, 250-254 (להלן – בני אדם וחיות אחרות) וכן Al-Hafiz B.A. Masri "Animal Experimentation: The Muslim Viewpoint" in *Animal Sacrifices* 171 כללי נציין כי לצד הקרבת בעלי חיים כקרבן, האסלאם קורא לצמצום הסבל שנגרם לבעלי חיים המתבטא, בין היתר, בכך שבמהלך שחיטת בעלי חיים יש להשתמש בסכין חדה ולדאוג לכך שבעלי חיים לא יצפו בשחיטה. השימוש בבעלי חיים על פי דת האסלאם נעשה רק לפי הצורך ובמידה. בעלי חיים מתוארים בכתבי האסלאם השונים כבעלי רגשות, תחושות ויכולת לחוש בכאב וסבל – עובדה המוליכה לכך שבכתבים אלה נדרש האדם לספק את צרכיהם של בעלי החיים ולא רק להימנע מפגיעה בהם.

9 ראוי לציין בהקשר זה את הגישה שלפיה הצינוי האלוהי לאדם לא כלל היתר להמתת בעלי חיים מתוך רצון לאכול את בשרם, ראו K. Thomas *Man and the Natural World: Changing Attitudes in England 1500-1800* (London, 1983), 17.

10 הגירוש מגן הערין לווה בהלבשת אדם וחווה בעורות של בעלי חיים וכתוצאה מכך בהנצחתם של בעלי חיים כמקור למלבוש "ויעש אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבשם" (בראשית, ג, כא).

11 אף הנוהג להחזיק חיות מהמד נאסר על ידי הכנסיה מכיוון שהיה בו כדי להעלות בעלי חיים לדרגה של בני לוואי אנושיים, ראו את ג' סרפל "טליון של אלוהים: קיצור תולדות היחס לבעלי חיים והאמונות לגביהם במערב" בני אדם וחיות אחרות, לעיל הערה 8, עמ' 15, 17.

12 בין ההוראות הללו ניתן למנות את: מצוות שילוח הקן (דברים, כב, ו-ז); איסור לחסום שור בדישו (דברים, כה, ד). איסור לבשל "גדי בחלב אימו" (שמות, כג, יט; שמות, לד, כו; דברים, יד, כא). מתן מנוחה לחיות בשבת (שמות, כ, י). חובה לפרוק בהמה ממשאה (שמות, כג, ה). היתר לקניית בהמה חיה ועוף, רק לאחר שמובטח כי יש די והותר אמצעים כספיים כדי לזון אותה (ירושלמי, יבמות, טו). איסור לשבת לארוחה לפני האכלת הבהמות (בבלי, גיטין, סב, א). להרחבה ביחס ההלכה לבעלי חיים ראו את אשכולי, לעיל הערה 8. לסקירת היחס כלפי בעלי חיים בתנ"ך ראו את N. Phelps *The Dominion of Love: Animal Rights According to the Bible* (2002).

2. מעמד בעלי החיים בעת העתיקה ובתקופת ימי הביניים

ההשקפה שלפיה בעלי חיים באו לעולם על מנת לשמש כמשאב עבור האדם שלטה בכיפה גם בעת העתיקה ובתקופת ימי הביניים¹³. מסורת המחשבה היוונית ראתה את בעלי החיים כחפצים הנעדרים תודעה ותבונה ומשום כך הוציאה אותם אל מחוץ לגבולות השיח המוסרי¹⁴. בדומה להשקפה הדתית, אריסטו גרס כי בעלי החיים קיימים על מנת לשרת את מטרתו של האדם שהוא היחיד בטבע שחונן בכישורים רציונליים¹⁵. אמנם אריסטו סבר כי הנפש משותפת הן לאדם והן לבעלי החיים, אך ייחסו את יסוד המחשבה רק לאדם גרר את המסקנה הכללית נמנעת כי בעלי החיים נחותים מבני האדם¹⁶. לגישתו של אריסטו ההבדלים בין בני האדם לבעלי החיים הצדיקו מתן יחס שונה לבעלי חיים, עד כדי ניצולם המוחלט למטרותיו של האדם מבלי שתהיה לו כל מחויבות מוסרית כלפיהם. בעקבות אריסטו צערו הוגים נוספים ממסורת המחשבה היוונית, שדגלו באותו קו מחשבה¹⁷, אשר זכה להתנגדויות מועטות בלבד¹⁸. ככל שהייתה בחינה מחודשת של הנושא, זו נעשתה לאו דווקא מתוך דאגה לבעלי החיים כי אם מתוך חשש לגורל בני האדם או מתוך רצון להגן על קניינם¹⁹.

- S.M. Wise "How Nonhuman Animals Were Trapped in a Nonexistent Universe" 1 13
Animal L. (1995) 15, 18-30
- 14 הכרה מסוימת ביכולות של בעלי חיים שאין בצידה הענקת זכויות, נבעה מהשם שהוענק להם, שכן פירושה של המילה הלטינית anima הוא נפש, ראו את לוי, לעיל הערה 8, עמ' 25.
- 15 אריסטו דירג את היצורים בטבע בסולם היררכי לפי מידת התבונה שלהם. מיקומו של האדם בסולם הנצית את עדיפותו על בעלי החיים השונים, שכן היצורים שניצבו בתחתית הסולם שימשו כמזון או ככוח עבודה עבור היצורים שנמצאו מעליהם. ראו את J. Clutton-Brock "Aristotle, the Scale of Nature, and Modern Attitudes to Animals" *Social research* (1995) 62.
- 16 אריסטו על הנפש (תשמ"ט), 68-74. לגישתו של אריסטו בעלי חיים חולקים עם בני האדם את יסוד ההכרה באמצעותו הם יכולים להבחין בסביבה ואת יסוד התחושה הנקלטת בעזרת חמשת החושים. זכר לגישה זו מצאנו גם בפסיקה של ימינו. בת"א (מחוזי חי') 1555/95 זיו חי (קטיין) נ' קופת חולים כללית, פורסם בנבו, נדונה תביעת נזיקין של קטיין שנולד עם נכות מוטורית קשה. בית המשפט העיר כי מהקטיין נשללו "היתרונות שיש לבני המין האנושי על פני יתר בעלי החיים – היכולת לחשוב, להבין והזכות לחיות בכבוד". נדמה כי הסיפה של דברי בית המשפט אינה נכונה ואף אינה הולמת. ממפגר ומבעל חיים לא נשללה הזכות לחיות בכבוד. יש לשער כי בית המשפט סבר כי הפיגור של האדם אינו מאפשר לו לחיות בכבוד, אולם ספק רב אם גם אמירה זו היא נכונה, לא כל שכן ראויה. לדיון בהשוואה בין בעלי חיים לאנשים עם פיגור שכלי ראו להלן עמ' 68-70.
- 17 לדוגמה הסטואיקנים אשר השפיעו על הוגים אחרים כמו קיקרו ואפיקטטוס ראו אצל לוי, לעיל הערה 8, עמ' 25.
- 18 בין המתנגדים ניתן למנות הוגים כגון: פיתגורס, אפיקורוס ופלוטארך, אשר ניסו להוכיח כי לבעלי החיים תבונה ולכן הם זכאים להתחשבות מוסרית. שם, עמ' 26-28.
- 19 כך, למשל, הדוגלים בגלגול נשמות, וככלל זה באפשרות שנשמתו של האדם תתגלגל לגוף

שער ראשון: האדם ובעלי חיים – היבטים היסטוריים, חברתיים ותאורטיים

גורלם של בעלי החיים לא שפר עליהם גם בתקופת האימפריה הרומית. בתקופה זו הכוח שלט והריגתם של בני אדם, ולא כל שכן בעלי חיים, לשם בידור גרדא הייתה מחוזה שכיח²⁰. למצב עגום זה סייעה הדת הנוצרית שהטיפה בנוקשות להפרדה מוחלטת בין בני האדם לבעלי חיים²¹. דת זו לא ראתה את בעלי החיים כמושא להתייחסות מוסרית, ולפיכך לא גינתה את ההתאכזרות אליהם. ככל שהיו קולות כנגד התאכזרות אל בעלי חיים, אלה נבעו מההשקפה שהתאכזרות שכזו עלולה להוליך להתאכזרות כלפי בני האדם²².

3. מתקופת הרנסאנס עד לתורת האבולוציה של דארווין

החל מהמאה ה-14 איפיינו תהליכי חילון את החברה המערבית עם ירידת קרנה של הדת בתקופת הרנסאנס. תהליכים אלה העלו על נס את ייחודם של בני האדם ורצונם החופשי. עם זאת לא חל כל שינוי מהותי במעמד החברתי והמשפטי של בעלי החיים²³. על פי מסורת המחשבה החילונית האדם נתפס כיצור התבוני והתרבותי היחיד בטבע, בעוד בעלי החיים

- החיה, ביקשו למנוע פגיעה בבעלי חיים מתוך חשש שהדבר יעלה בסופו של דבר לכדי פגיעה בבני האדם. פ' סינגר שחרור בעלי החיים (תשנ"ח), 226.
- 20 סינגר מציין בספרו כי רומאים ספורים גילו רחמים לסבלם של בעלי חיים. ביניהם הוא מונה את אובידיוס, סאנאקה, פורפיריוס ופלוטארקוס. שם, עמ' 231.
- 21 במאה ה-13 קבעו אוגוסטינוס הקדוש ואחריו תומאס אקווינס כי הדיבור "לא תרצח" אינו חל על בעלי חיים. ביסוד גישה זו עמדה ההשקפה כי על פי הציווי האלוהי הבלתי מושלם (בעל חיים) נועד למושלם (אדם). סינגר, שם, עמ' 232-234 וראו גם J.A. Barad Aquinas on the *Nature and Treatment of Animals* (San Francisco, 1995), סינגר מציין בעמ' 235 כי גישה נוקשה זו קנתה לה אחיזה מאות שנים בנצרות עד כי באמצע המאה ה-19 סירב האפיפיור להקמת "חברה למניעת התאכזרות לבעלי החיים" ברומא מחשש שהרבר יהווה הכרה בכך שיש לאדם חובות כלפי בעלי חיים. רק ב-1988 ציין האפיפיור בהכרזה מוסמכת של הכנסיה הרומית הקתולית כי על ההתפתחות האנושית לכלול "כבוד ליצורים המהווים את עולם הטבע...".
- 22 עמדה כזו ניתן למצוא גם ביהדות (הרמב"ם, מורה נבוכים, ג, יז). כן ראוייה לציון סדרת ההדפסים של הצייר האנגלי ויליאם הוגרט (William Hogarth), אשר בשנת 1751 תיאר בציוריו דעה דומה בהציגו תחילה ילדים הפוגעים בבעלי חיים ולבסוף מבוגרים הפוגעים בזולתם, ראו לוי, לעיל הערה 8, עמ' 42; לתיאור יחסו של האדם אל בעלי חיים באמצעות האמנות ראו גם את נ' וולוך יחס האדם לבעלי החיים והשתקפותו בתרבות ואמנות ארצות השפלה במאה השבע עשרה (עבודת גמר לתואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת תל אביב, תשנ"ז).
- 23 סינגר, לעיל הערה 19, עמ' 236-237. לכך שתקופת הרנסאנס לא הייתה קרקע פורייה להתחשבות בבעלי חיים מכיוון שהמוקד שבה היה עליונותו של האדם ראו גם את M. Midgley *Animals and Why They Matter* (Georgia, 1983), 11. לכך שניתן לראות בתקופת הרנסאנס את ניצני השינוי החיובי ביחס כלפי בעלי חיים ראו את ב' ארבל "היחס לחיות במזרח בעיניהם של אנשי הרנסאנס" בני אדם וחיות אחרות, לעיל הערה 8, עמ' 277.

פרק ראשון: מעמד בעלי החיים – סקירה היסטורית, חברתית ותרבותית

נתפסו כיצורים בלתי רציונליים שרק נמצאים בטבע²⁴. לגישה זו הייתה התנגדות מועטה שלא באה לידי ביטוי מעשי משמעותי²⁵.

באופן הדרגתי החל מהמאה ה-16 ואילך התרחב הויכוח בעולם המערבי סביב שאלת תבונתם של בעלי החיים. זאת, בין היתר, בעקבות עמדתו הקיצונית של הפילוסוף רנה דקארט (René Descartes) שהיה הוגה הדעות הבולט שנמנה על המחנה שלל כל רציונליות מבעלי החיים. דקארט גרס שהנפש מיוחדת רק לאדם ובעלי החיים חסרים את ההכרה או התודעה המהווה תנאי הכרחי לתבונה²⁶. לשיטתו, בעלי חיים הם אוטומטים שלא מדברים במילים או בסימנים ואינם חשים כאב או הנאה²⁷. גישה זו גררה אחריה את המסקנה כי בני האדם זכאים להשתמש באופן אינסטרומנטלי בבעלי חיים, שכן אלה ממילא אינם מודעים לדבר, ואכן בפועל בתקופה זו החלה מתפשטת תופעת הניסויים בבעלי חיים²⁸. עמדתו של דקארט הקימה עליו מתנגדים רבים בקרב הוגי דעות בולטים אחרים באותה תקופה, אשר סירבו להשלים עם הגישה הרואה בבעלי חיים אוטומטים חסרי תודעה ורגשות²⁹. יותר מכולם הטביע את חותמו בתחום זה הפילוסוף ג'רמי בנתאם (Jeremy Bentham) אשר סבר כי היחס שניתן לבעלי חיים זהה ליחס המוענק לעבדים, בדומה להפליה על רקע גזעי³⁰. לטענת בנתאם, כמי שנמנים על היצורים החיים בטבע,

24 דרך אחרת להשקיף על היחס החילוני כלפי בעלי החיים היא לומר שלמעשה, מסורת המחשבה החילונית רק החליפה את קודקוד הפירמידה ההיררכית שבראשה עומד האלוהים ולאחריו באים האדם, בעלי החיים, הצמחים והדוממים. אולם, חלקה התחתון של הפירמידה לא השתנה והיחס כלפי בעלי החיים לא השתנה בצורה מהותית. לחלוקה ההיררכית בטבע ראו גם את לוי, לעיל הערה 8, עמ' 26.

25 ביניהם ניתן למנות את לאונרדו דה וינצ'י שהפך לצמחוני, ועוד קודם לכן את הקדוש פראנסיס מאסיזי. סינגר, לעיל הערה 19, עמ' 235-237.

26 R. Descartes "Animals are Machines" in *Animal Rights and Human Obligations* (New Jersey, ed. by P. Singer & T. Regan, 1989) 13.

27 ר' דקארט מאמר על המיתודה (תשנ"ט), 66-72. דקארט טען כי זעקת בעל חיים דומה לקול צלצול השעון. בהתייחס לכך שפעולותיהם של בעלי חיים נחזות כמורכבות יותר מפעולת השעון, העיר כי הסיבה לכך היא שהשעון הוא מכונה שהאדם יצר, בעוד שבעלי חיים הם מכונות שנוצרו על ידי האל.

28 על התפשטות תופעת הניסויים בבעלי חיים באותה העת ראו סינגר, לעיל הערה 19, עמ' 239.

29 הפילוסוף ברוך שפינוזה (Baruch Spinoza) לא כפר בכך שלבעלי חיים יש רגשות, וגרס כי רגשות אלה אינם אלא רגשות השונים מהרגשות שחש האדם, ראו ב' שפינוזה תורת המידות (תשכ"ז), רסב. הפילוסוף דייוויד יום (David Hume) קבע כי "אין לך אמת הנראית בעיני גלויה מזו שבעלי החיים מחוננים במחשבה ובשכל כבני האדם", ד' יום מסכת על טבע האדם (תשמ"ג), 234. על פי גישתו מעשיהם החיצוניים של בעלי חיים דומים למעשיהם של בני האדם, ומכאן יש להסיק כי גם מחשבותיהם הפנימיות דומות.

30 J. Bentham *The Principles of Morals and Legislation* (New York, 1988), 310-311
"The day may come when the rest of the animal creation may acquire those rights which never could have been withheld from them but by the hand of

שער ראשון: האדם ובעלי חיים – היבטים היסטוריים, חברתיים ותאורטיים

בעלי חיים מסוגלים לחוות תחושות כאב וסבל ולפיכך לאדם מחויבות שלא לגרום להם סבל בלתי נחוץ. אולם, במהרה חזרה המטוטלת המחשבתית לכיוון המסורתי בהשראת סברתו של הפילוסוף עמנואל קאנט (Immanuel Kant) כי בעלי חיים הם "minds instruments" המצויים מחוץ לצייוי הקטגורי, ולכן אין לנו כלפיהם חובות ישירות, אלא רק חובות עקיפות³¹. לגישתו של קאנט יש מקום לפעול לטובת בעלי חיים רק אם יהיה בכך כדי להועיל לבני האדם. בהקשר זה טען קאנט כי יחס ראוי לבעלי חיים מתבקש על מנת למנוע מהאדם להתייחס לבני אדם אחרים בצורה לא אנושית³². בשונה מדקארט הכיר קאנט בכך שלבעלי חיים תודעה, אך סבר כי אין להם תודעה עצמית המהווה תנאי מקדים והכרחי

tyranny. The French have already discovered that the blackness of the skin is no reason why a human being should be abandoned without redress to the caprice of a tormentor... A full-grown horse or dog is beyond comparison a more rational, as well as a more conversable animal, than an infant of a day, or a week, or even month, old. But suppose the case were otherwise, what would it avail? The question is not, Can they reason? Nor, Can they talk? But, Can they suffer?"

31 I. Kant *Lectures on Ethics* (New York, 1963), 239-241. הצייוי הקטגורי הוא חוק המוסר האוניברסלי שניסח קאנט. לפי חוק זה יש להתנהג אל האחר על פי הכלל המעשי אשר הפועל יוכל לרצות כי יהיה לחוק כללי. לתורת המוסר של קאנט באופן כללי ראו את ע' קאנט הנחת יסוד למטפיסיקה של המידות (מהדורה 7, חש"ן).

32 למחקרים התומכים בכך שהתנהגות אכזרית כלפי בעלי חיים עלולה להוליך להתנהגות דומה כלפי בני אדם ראו: R. Lockwood "Animal Cruelty and Violence Against Humans: Making the Connection" 5 *Animal L.* (1999) 82; L.S. Antonic "A New Era in Humane Education: How Troubling Youth Trends and a Call for Character Education are Breathing New Life into Efforts to Educate Youth about the Value of All Life" 9 *Animal L.* (2003) 183; M. Livingston "Desecrating the Ark: Animal Abuse and the Law's Role in Prevention" 87 *Iowa L. Rev.* (2001) 1. דעה שונה הביע דווקא הפילוסוף האמריקני בן ימינו רוברט נוזיק (Robert Nozick) התומך בגישתו של קאנט וגורס כי אנו יכולים לפגוע בבעלי חיים אם יש בכך כדי לגרום תועלת לאדם. נוזיק העלה ספיקות ביחס למסקנה שלפיה יחס רע כלפי בעלי חיים עלול להסתיים ביחס רע כלפי בני האדם. לשיטתו, מסקנה זו אינה תקפה ולראיה קצב השוחט מדי יום בעלי חיים אינו מבצע פעולות דומות ביחס לבני אדם, ראו על הטיעון שלפיו התאכזרות כלפי בעלי חיים עלולה להוליך להתאכזרות כלפי האדם. בב"ש (מחוזי ת"א) 90013/04 דואני נ' מדינת ישראל, פורסם בנבו, נדון מקרה שבו המבקש התעלל קשות בכלבה, ובית המשפט ציין שם כי "אדם שהתנהגותו אכזרית כלפי בעלי חיים, בהכרח מעיד על עצמו כמי שטמון בו זרע של אלימות ואכזריות שיכולים להתפרץ גם כלפי אחרים, לאו דווקא בעלי חיים". מנגד, דאגה לבעלי חיים אינה ערובה להתנהגות נורמטיבית כלפי בני האדם, כפי שניתן לראות מע"פ 9140/05 סדוקין נ' מדינת ישראל, פורסם בנבו, שם נאמר על המערער שהורשע בהריגה כי טיפל במסירות בבעלי חיים.

פרק ראשון: מעמד בעלי החיים – סקירה היסטורית, חברתית ותרבותית

להתחשבות מוסרית ומכאן שהפגיעה בהם מותרת לצרכי האדם³³. גישה זו זכתה לביקורת אך שלטה בכיפה במשך תקופה ארוכה, ועדיין אוחזים בה הוגים לא מעטים.

המיעוט שקרא חיגר על הגישה הרווחת בדבר יכולותיהם של בעלי חיים ותכונותיהם, לא הצליח לצמצם את היקף השימוש שנעשה בבעלי חיים למטרות שונות. עם זאת הוא היה בין הגורמים שהביאו להקמתן של אגודות צער בעלי חיים הראשונות באירופה וליזמות לחקיקת חוקים כנגד התעללות בבעלי חיים כראשית המאה ה-19³⁴. בסמוך לתקופה זו, הופיעו ספריו של חוקר הטבע הבריטי צ'ארלס דארווין (Charles Darwin) אשר קראו תיגר על הגישה המסורתית לפיה קיים שוני מהותי בין האדם לבעלי חיים. בהתבסס, בין היתר, על ממצאים גיאולוגיים ופליאונטולוגיים דארווין גרס כי קיים רצף אבולוציוני בין האורגניזם האנושי לאורגניזמים של בעלי חיים אחרים³⁵. גישה זו שעוררה התנגדויות רבות בעת שפורסמה ואף לאחר מכן, היוותה מצע נוח לקידום מעמדם המשפטי של בעלי חיים³⁶. עם זאת תורת האבולוציה של דארווין היוותה גם נקודת מוצא לעמדה ששללה מתן מעמד משפטי לבעלי חיים. על פי תורה זו העולם הוא תוצר של ברירה טבעית שבה שורד החזק, ומכאן ששליטתו של האדם בטבע מלמדת כי הוא היחיד שזכאי להכרת המשפט והגנתו³⁷. כך או כך, בפועל ההתנגדות העזה לרעיונותיו של דארווין הכריעה את הכף ולא חל שיפור מהותי במעמדם המשפטי של בעלי חיים.

- 33 לדיון בתודעה בכלל ובתודעת בעלי חיים בפרט ראו להלן עמ' 44-47.
- 34 ליזמות החקיקה במאה ה-19 ראו סינגר, לעיל הערה 19, עמ' 242-243. החוק הראשון שניתן להגדירו ככזה שנועד להגן על בעלי חיים, נחקק באנגליה בשנת 1822 ואסר על התעללות בבעלי חיים מסוימים שהינם רכוש בני האדם, ראו להלן עמ' 100.
- 35 צ' דארווין מוצא המינים – בדרך הבירור הטבעי או השארת גזעים מחוננים במלחמת החיים (תש"ך). ספר זה יצא לאור בשנת 1859. בשנת 1871 יצא לאור ספר נוסף של דארווין – "מוצא האדם" שבו גרס כי לקוף ולאדם היה אב קדמון משותף. להרחבה בסוגיית האבולוציה ובתורתו של דארווין והשלכותיה ראו "נוימן מותר האדם: האבולוציה של התודעה (תשנ"א), 25-15; *J. Rachles Created from Animals: The Moral Implications of Darwinism* (Oxford, 1990).
- 36 ההתנגדות לתורת דארווין הייתה משותפת להשקפת העולם החילונית ולהשקפת העולם הדתית שראתה בה משום חילול השם. בשנת 1925 הועמד לדין והורשע ג'ון סקופס (John Scopes) על הפצת תורת דארווין בקרב תלמידיו. להרחבה בפסק הדין ובאירועים שסבבו אותו ראו את: *Beacon Press, 1958*. נציין כי בשנת 1987 ביטל בית המשפט העליון של ארצות הברית כרוך של שבעה כנגד שניים חוק של מדינת לואיזיאנה (The Balanced Treatment Act) שאסר על לימוד תורת האבולוציה בבתי הספר, אלא אם כן יינתן זמן לימוד שווה ללימוד תורה, ראו לעניין זה את *Edwards v. Aguillard* 482 U.S. 578 (1978).
- 37 דארווין עצמו דגל בגישה שלפיה ההבדל בין בני האדם לבעלי החיים העליונים הוא הברל של דרגה ולא של מהות זאת כנראה משום ששוני מהותי, היה עלול לעמוד בסתירה לתורת האבולוציה.

4. היחס אל בעלי חיים בתקופה המודרנית

המושג "זכויות בעלי חיים" הופיע לראשונה בשנת 1892 בספרו של הסופר האנגלי הנרי סולט (Henry Salt)³⁸. באותה עת, טרם הוכרו זכויותיהם של קבוצות שונות בחברה האנושית, כך שהקריאה להענקת זכויות לבעלי חיים לא הייתה בעלת הרבה סיכויים מלכתחילה. אדרבא, סוף המאה ה-19 והמחצית הראשונה של המאה ה-20 לא האירו את פניהם לבעלי חיים. התפתחות הטכנולוגיה והמדע, שהיו הגורמים העיקריים למהפכה התעשייתית, הגבירה את ניצולם של בעלי חיים. התיעוש איפשר להגדיל את מכסות ייצור המזון והלבוש, תוך שימוש הולך וגובר בבעלי חיים כחומרי גלם³⁹. אם בעידן החקלאי שקדם למכונות התעשייתיות היו בעלי חיים לאמצעי ייצור, הרי שבעידן התעשייתי הם הפכו למוצר עצמו והניכור מבעלי חיים גבר⁴⁰. ייצורם וצריכתם של מוצרים המופקים מבעלי חיים הפכו להמוניים והופנו לכלל האוכלוסיה, לרבות לשכבות החלשות⁴¹. בד בבד, התפתחות הטכנולוגיה והמדע הציבה בפני קהילת המדענים והחוקרים אתגר שהתמודדות עמו לוותה בפגיעה בבעלי חיים. החתירה למציאת חיסונים ומרפא כנגד מחלות שונות, הביאה לשימוש שכיח בניסויים בבעלי חיים⁴². קריאות כנגד ניסויים אלה נחשבו למכשול בפני התקדמות המדע והרפואה וכפועל יוצא מכך כפוגעות באינטרס הציבורי, ועל כן היו מעטות או זכו לביטול. ככל שהתחדשה הטכנולוגיה גדל היקף הניסויים בבעלי חיים ואף התרחבה קשת המטרות לשמן נערכו ניסויים אלה.

- H.S. Salt *Animal's Rights - Considered in Relation to Social Progress* (Pennsylvania, 1980) לגישת סולט ככל שקיימות בכלל "זכויות", הרי שמירת הצדק והחמלה מחייבת להעניק אותן גם לבעלי חיים ולא רק לאדם. לדבריו "כאב הוא כאב" בין אם הוא נגרם לאדם ובין אם הוא נגרם לבעל חיים, ואין הצדקה לאסור אך ורק על פגיעה הגורמת לכאב לבני האדם. 38
- ראו את ההקבלה בין שיטת "הסרט הנע" ששימשה לייצור המכונות מדגם "פורד" לבין ניצול בעלי החיים בבתי המטבחיים. A. Franklin *Animals and Modern Cultures, A Sociology of Human - Animal Relations in Modernity* (London, 1999), 38-39 39
- B. Noske *Beyond Boundaries - Humans and Animals* (New York, London, 1997), 12-13. הניכור מבעלי חיים החל כבר בעידן החקלאי בסוף המאה השבע עשרה והיה המאפיין הבולט של היחס כלפי בעלי חיים במהלך המאה השמונה עשרה. לעניין זה ולתנאים השונים להתפתחות הניכור ראו באופן כללי את א' צבל "מגע מנוכר: שינויים ביחס לחיות בבריטניה ובארצות הברית" מהמאה השמונה-עשרה עד תחילת המאה העשרים" בני אדם וחיות אחרות, לעיל הערה 8, עמ' 333. צבל מציין כי ככל שבאותה תקופה נחגלו ניצני רגישות כלפי בעלי חיים, הרי שרגישות זו כוונה בעיקר כלפי חיות המחמד וחיות הבר ונסבה על מיגוון מצומצם של פעולות ביחס לבעלי חיים כמו, למשל, עינוי חיות לשם בידור, שם, עמ' 337. 40
- לכך תרמה גם היכולת הטכנולוגית להקפיא את הבשר ולייצא אותו למדינות אחרות בדרך היס, היבשה והאוויר, ראו Franklin, לעיל הערה 39, עמ' 39. 41
- Vivisection in Historical Perspective* (New York, London, Sydney, ed. by N.A. Rupke, 1987), 236-258. 42

פרק ראשון: מעמד בעלי החיים – סקירה היסטורית, חברתית ותרבותית

השינויים שחלו ברבות השנים בחברה האנושית לא פסחו גם על אינטנסיביות המגע האנושי עם בעלי חיים וגילוייו החיצוניים של מגע זה⁴³. בין הגורמים שהקלו על ניצולם של בעלי חיים ניתן למנות גם את תהליכי האורבניזציה. המעבר ההדרגתי מהכפר אל העיר הרחיק את בני האדם מבעלי חיים והקל על הפגיעה בהם. אף בכפר עצמו, בהשפעת הטכנולוגיה חלו תמורות ביחס אל בעלי חיים. בעור שבעבר, ביחוד במהלך התורף, בעלי חיים ובני אדם חלקו אותה קורת גג, עתה זכו בעלי חיים לשיכון נפרד, שבהדרגה הפך להיות צפוף יותר בשל רצונם של החקלאים להפיק רווחים כלכליים⁴⁴. האדם היה מודע לכך שמתבצעת פגיעה בבעלי חיים, אולם הוא לא נחשף באופן ישיר למראות הנלווים לפגיעה זו⁴⁵. בתי המטבחיים שבהם נשחטו בעלי חיים מוקמו בפאתי העיר ולא ליד מרכזי אוכלוסיה⁴⁶. הניסויים בבעלי חיים אפפו מעטה של סודיות ואופן עריכתם, ולעתים אף עצם קיומם, לא היו לנחלת הציבור הרחב. גם הידיעה אודות חנאי החזקתם של בעלי חיים במשקים החקלאיים, הייתה נחלתם של מחי מעט. התוצאה הייתה שכפועל לא נערך דיון ציבורי נרחב על המשך הניצול של בעלי חיים.

שתי מלחמות העולם במאה העשרים דחקו את בעלי החיים עוד יותר לקרן זווית בסדר העדיפויות הציבורי, והגבירו את ניצולם כחלק מהמאמצים המלחמתיים. רק החל בשנות השבעים, כחלק מגל הקריאות למתן זכויות לקבוצות חלשות שונות בחברה ולאור הגידול המשמעותי במספר חיות המחמד, חזרה לסדר היום הציבורי, ובמשנה תוקף, התביעה להענקת זכויות לבעלי חיים⁴⁷. תביעה זו לוותה במאבקים שונים, חלקם אלימים וחלקם

- Franklin, לעיל הערה 39, עמ' 34. 43
- J. Serpell *In The Company of Animals - A Study of Human - Animal Relationships* 44
Thomas; (Cambridge, 2nd ed., 1996), 186-211. לעיל הערה 9, עמ' 95-94.
- R. Harrison "On Factory Farming" in *Animals, Men and Morals: An Enquiry into the Maltreatment of Non - Humans* (Stanley Godlovitch at al. eds., 1971) 45
11.
- R. Harrison ראו את צבל, לעיל הערה 40, עמ' 355. לסקירה כללית על בתי המטבחיים ראו *Animal Machines* (London, 1964); J. Mason, P. Singer *Animal Factories* (New York, 1980). בישראל הכניסה לבתי המטבחיים היא מוגבלת, בתקנות מחלות בעלי חיים (שחיטת בהמות), תשכ"ד-1964 נאסרה כניסה לבית מטבחיים ללא היתר ממנהל בית המטבחיים, ונקבע במפורש כי היתר כניסה יינתן רק לאדם שמלאו לו 16 שנה. 46
- פרנקלין סבור כי ניתן לאפיין ארבעה שלבים ביחס אל בעלי חיים החל מהמאה ה-20 ועד לימינו: עליה בסנטימנטליות כלפי בעלי חיים, רגולציה של ההתנהגות כלפי בעלי חיים באמצעות חקיקת חוקי אנטי אכזריות שונים, החשיבות הגוברת של בעלי חיים בשעות הפנאי של האדם, ולבסוף הדרישה להענקת זכויות לבעלי חיים. דרישה זו היא פועל יוצא של גורמים שונים שקירבו בין האדם לבעלי חיים. ביניהם הגידול העצום במספר חיות המחמד, והאפשרות לחזות בפעילויות שונות של בעלי חיים באמצעות ביקור בגני חיות ובשמורות טבע. Franklin, לעיל הערה 39, עמ' 34. 47

שער ראשון: האדם ובעלי חיים – היבטים היסטוריים, חברתיים ותאורטיים

פאסיביים⁴⁸ והדיון סביב מעמדם של בעלי חיים במשפט התחרש⁴⁹. עם זאת שינוי היחס כלפי בעלי חיים הינו עניין הדרגתי. מעמדם הנחות של בעלי החיים לאורך כל ההיסטוריה האנושית חוסם כל אפשרות לשינויים מהירים. המבקשים לשנות את מעמדם של בעלי החיים צריכים להתמודד מול כוחות רבים מכל קצווי החברה השואפים לשמור על המצב הקיים מכיוון שהם מפקים תועלת מהשימוש הנרחב שנעשה בבעלי חיים. בכלל זה עליהם לתת את הדעת על המסגרת החברתית שבה בני האדם, שכן זו – על הרגליה, השפה המשמשת בה, והמעמדות המתקיימים בה – היוותה קרקע פוריה ליצירת תנאים שאיפשרו ומאפשרים את קיומו ואת המשכו של דיכוי בעלי החיים.

ב. ביטויים וגורמים חברתיים לניצול בעלי חיים

1. הפיכת הניצול להרגל

יחס האדם כלפי בעלי חיים מהגבש, במידה לא מבוטלת, כבר בתקופת הילדות. ביחס זה קיימת מעין דואליות. משמשים בו בערכוביה ניצול וחיבה כלפי בעלי חיים בו זמנית. המגע הראשוני שלנו עם בעלי חיים מתרחש בעקבות פעולה מכוונת של אחר (הורינו) המפגיש אותנו עם⁵⁰. מרבית ההורים נוהגים להאכיל את ילדיהם בבשר מינקות⁵¹. החיך האנושי מתרגל להרגלי מזון אלה ולטעם הדיכוי. כוחו של ההרגל מקשה על הילד המתבגר לשנות

48 ראו את הקריאה לחרם מוצרים שמופקים תוך פגיעה בבעלי חיים או ניצולם, ובכלל זה החרמת מוצרים של חברות שפעילותן כרוכה בפגיעה בבעלי חיים. לסקירת המאבקים של פעילי זכויות בעלי חיים ראו H.D. Guither *Animal Rights - History and Scope of A Radical Social Movement* (Carbondale, 1998), 221-232; L. Finsen, S. Finsen *The Animal Rights Movement in America: From Compassion to Respect* (New York, 1994). גם בחי המשפט נדרשו לפעילותם של קבוצות שונות שמטרתם להגן על בעלי חיים. בת"א (מחוזי ת"א) 1558/06 המכללה האקדמית תל אביב-יפו נ' מקיטון, פורסם בנבו, התקבלה תביעה לצו מניעה האוסר על קיום הפגנות בקרבת ביתם של התובעים, חברי הנהלת המכללה, לאור כוונתם להקים במכללה מעבדה שבה ייערכו ניסויים בבעלי חיים. בית המשפט קבע בהתחשב באופי ההפגנות ותדירותן כי ההפגנות שהתקיימו אינן סבירות ולא קיימת "הצדקה ציבורית" להמשך קיומן.

49 עם זאת ספק אם דיון זה זכה עד כה למקום הראוי לו. השתקפות של דיון זה בתרבות הפופולרית (popular culture) מעלה כי עד כה היה נושא לקומדיות בלבד. כך, למשל, נושא של סרט הקולנוע הקומי "לא רק בלונדינית 2" (Legally Blonde 2, USA 2003) הוא המאבק המשפטי בניסויים בבעלי חיים הנערכים על ידי חברות הקוסמטיקה. למיטב ידיעתי, זכויות בעלי החיים לא שימשו עד כה נושא לסרט עלילתי דרמטי שזכה לתהודה נרחבת.

50 סינגר, לעיל הערה 19, עמ' 252.

51 במקביל אנו ניזונים מינקות גם ממוצרים המיוצרים על ידי בעלי חיים, כאשר המוצר השכיח ביותר הוא חלב.

מאורחותיו, קל וחומר כאשר הסביבה נוהגת לחגמל אותנו בעקבות אכילת בשר⁵². כתוצאה מניצול ראשוני זה הילד המתבגר נכון יותר להשלים עם מעשי ניצול נוספים, ובפועל הוא אכן משלים עמם. לצד ניצול זה רוב ההורים מלמדים את ילדיהם מגיל צעיר לפתח כלפי בעלי חיים רגשות חיבה. מרביתנו מבקרים בגן חיות לראשונה בגיל הילדות יחד עם הורינו. יתרה מכך, בעלי חיים משמשים נושא ללימוד וילדים בגיל הרך מתבקשים, כחלק מהתפתחותם, לזהות אותם, לנקוב בשמם, ולחקות את קולם. לצד צעצועים בדמותם, מופיעים בעלי חיים בספרי ילדים, אגדות עם, סרטים מצוירים ומשחקי מחשב שעמם אנו גדלים. דא עקא כי במרבית מושאי ילדותנו ניתן למצוא התייחסות סלקטיבית ומטעה אל בעלי חיים שכן אלה מתוארים בהם באופן שאינו הולם את המציאות⁵³. כך, למשל, התרנגולת בספרי הילדים מתוארת או מצוירת כתרנגולת שמנה בעלת כרובלת אדומה ההולכת עם "חזה מתוח". בעוד שבפועל התרנגולת "מן הישוב" נתונה לדיכוי במשקים החקלאיים ומצבה הפיזי רע⁵⁴.

הסוואת מצבם האמיתי של בעלי חיים מהילדים היא בין הגורמים המקלים על ניצול בעלי חיים. הילד הקורא את ספרי הילדים אינו מתוודע לתנאי חייהם של בעלי חיים הנמצאים בחוזה. אם קיימת לו בכלל ידיעה כי המזון שהוא אוכל או הבגד שהוא לובש, מקורו בבעל חיים שהומת לצורך מטרה זו, הרי שהוא אינו מודע לדרך ההריגה ולסבלו של אותו בעל חיים⁵⁵. הסוואה זו היא בעלת השפעה לא מבוטלת. לרוב, קהל היעד שאליה היא מופנית נעדר את היכולת להעריך את נכונות המידע שמוצג בפניו, ולפיכך הוא מניח מאליו שמידע זה נכון, עד שיוכח בפניו אחרת. ברם, הוכחה זו מאחרת להגיע בשל חוסר הרצון

52 הילד מקבל חיזוקים מההורים בעקבות אכילת הבשר. בנוסף רשתות מזון רבות, כדוגמת מקדונלדס' (McDonald's) נוהגות לתמרץ את הילדים לאכול אצלן על ידי חלוקת מתנות הנלוות לארוחות הילדים.

53 בעלי חיים בסרטים המצוירים מואנשים בתדירות גבוהה, לעתים קרובות אפילו בצורה מוגזמת. כך, למשל, בסרט "מוצאים את נמו" (Finding Nemo, Usa 2002) הוסיפו יוצרי הסרט גבות וריסים לדגים. לשינויים שחלו עם השנים בדמותם של מיקי מאוס ודונלד דק, אשר קיבלו תווי פנים תינוקיים מתוך מטרה להפכם אהודים בקרב הציבור ראו ס' ג' גולד ב"הן הפנדה – עיונים נוספים בתולדות הטבע (תש"ן)", 91-95.

54 Franklin, לעיל הערה 39, עמ' 127.

55 פרנקלין מציין כי ילדים רבים כלל אינם יודעים כי כדי להכין את המזון שהם אוכלים, נשחטים בעלי חיים, שם, עמ' 126. בהקשר זה מצאנו לנכון לציין שני סרטי קולנוע מצוירים המהווים חריג לתופעת ההסוואה: "מרד התרנגולים" (Chicken Run, USA 2000) המספר את סיפורם של שני תרנגולים העומדים בראש בריחה גדולה מחווה חקלאית, כדי להימלט מהמוות וההתעלות הצפויה להם; ו"על כלבים וגנבים" (101 Dalmatians, USA 1961) העוסק בהמתת בעלי חיים לצורכי מלבוש ומספר את סיפורם של כלבים רלמטיים המנסים להתחמק מאשת החברה הגבוהה (קרואלה דה וויל) המבקשת להשתמש בעורם של הכלבים הדלמטיים לצורך הכנת מעילים.

שער ראשון: האדם ובעלי חיים – היבטים היסטוריים, חברתיים ותאורטיים

לחשוף את ילדינו למראות הקשים הנלווים לניצול בעלי חיים. עד שילדינו גדלים ונחשפים לאותם מראות, ואף זאת במידה מוגבלת, הם כבר לוקחים את הניצול כמוכּן מאליו וכחלק משיגרת חייהם היומיומית ומרביתם אינם נוקטים בצעד כלשהו לשינויו. מעבר לכך, החשיפה להיקף ואופן הניצול של בעלי חיים נעשית באופן הדרגתי, מה שמקל על הסתגלותו של האדם לניצול זה. לדוגמה, ילדים שמתבגרים ומתוודעים לכך שנערכים ניסויים בבעלי חיים, וזאים תחילה לנגד עיניהם עכבר לבן המתרוצץ במכוך או את החולדה שמבצעים בה ניסויים שונים, ולא קוף או כלב שבהם מבצעים ניסויים המסבים להם סבל וכאב. לא תמיד זוהי תוצאה של יד המקרה. העכבר או החולדה אינם קרובים לאדם, אלא נחשבים למזיקים לא רצויים, שהניסוי בהם לא צפוי לעורר שאלות מוסריות בקרב הילד. לעומת זאת, ניסויים בקוף, שהוא בעל מבנה גנטי דומה לזה של האדם או בכלב, חייט מחמד המצויה בבתי רבים, צפויים לעורר אנטגוניזם רב יותר. דומה כי ההיחשפות הראשונית לניסויים שאינם מעוררים התנגדות, עלולה בהמשך להוביל להשלמה עם ניסויים קשים בבעלי חיים מפותחים יותר.

2. השפה ככלי לניצול בעלי חיים

יחס שלילי אל בעלי חיים מושג גם באמצעות הלשון האנושית. השפה שלנו עשירה בביטויים ודימויים שגורים המתייחסים לבעלי חיים ונושאים עמם מטען שלילי. למעשה הביטויים "בהמה" או "חיה", כשלעצמם משמשים לגנאי, אף מבלי שיתלווה אליהם תואר שלילי כלשהו⁵⁶. על כן אין להתפלא על כך שהביטוי "התנהג כמו חיה" נועד באופן כללי להביע ביקורת על התנהגותו של האדם. באופן דומה הביטוי "אדם לאדם זאב" מטיל כתם מוסרי בהתנהגותו של בעל חיים מסוים⁵⁷. אפילו הגיונגל – המקום שבו בעלי החיים שוכנים – הופקע על ידי הלשון האנושית לתיאור חיים אנושיים של כוח, היעדר אחווה

56 גם השם של בעלי חיים מסוימים כמו "כלב" או "נחש" משמש בהקשרים שונים לגנאי מבלי שיתלווה אליו כל תואר נוסף. שימוש שכזה נעשה עוד בימי המקרא, עת דימה ישעיהו הנביא את מנהיגי העם לכלבים (ישעיהו, נו, י-יא). כן ראו את ההקבלה בין התנהגות הכלב להתנהגות הכסיל "ככלב שב על קאו כסיל שונה באיולתו" (משלי, כו, יא).

57 התנהגותו של הזאב מנוגדת להתנהגות בתום לב, על פי ההקבלה של הנשיא ברק בע"א 207/79 רביב משה ושות' בע"מ נ' בית יולט בע"מ, פ"ד לז(1) 533, 543. המשלת התנהגויות אנושיות להתנהגויות של בעלי חיים אינה זרה לעולם המשפט. בה"פ (מחוזי ת"א) 6671/75 רובינון נ' עיריית הרצליה, פ"מ תשל"ז(2) 58 המשיל בית המשפט על בסיס הפסיקה האנגלית, את הלקוח ההולך אחר אדוני העסק ל"כלב", את הלקוח הקשור למקום ל"חחול" ולעכבר את הלקוח שדרכו לקפוץ ממקום למקום. לעומת זאת, בת"א (שלום נצ') 4031/00 סלקום ישראל בע"מ נ' וליד, פורסם בנבו, קבע בית המשפט בהתייחס למשפט הפתיחה של התובעת בסיכומיה – "אם מישהו נובח כמו כלב, מכרסם עצם כמו כלב ומכשכש בזנבו כמו כלב הרי שזה כלב" – כי באופן כללי מן הראוי להימנע ממשלים של בעלי חיים כאשר דנים בהליך משפטי הנסוב על בני אדם.

פרק ראשון: מעמד בעלי החיים – סקירה היסטורית, חברתית וחברתית

ומאבקים בלתי פוסקים שהחזק שולט בהם. ביטויים ממין זה מקשים על מתן זכויות לבעלי חיים, מכיוון שהם מציגים את בעלי החיים באור שלילי כמי שהתנהגותם מהווה מודל שלילי לחיקוי⁵⁸. נוסף על כך, סיפורי ילדים, כמו גם משלים שונים, מייחסים בעקביות לבעלי חיים מערך של תכונות שליליות וחיוניות – השועל הוא ערמומי, השפן פחדן, החרגול עצלן והאריה אמיץ...⁵⁹. מעבר לכך שספק רב אם תיאור זה אכן הולם את המציאות, הרי שכל אותן תכונות שליליות המיוחסות לבעלי חיים אינן מסייעות למאבק להכרה במעמד המשפטי. אדרבא, יש בהן כדי לטפח יחס שלילי כלפי חלק מהם וממילא להקטין את הנכונות להתערב בניצולן⁶⁰.

לצד התיאור השלילי של בעלי חיים בחיי היום יום, השפה האנושית מאפשרת "להעלים" את בעלי החיים באמצעות שמות תואר שמסתירים את קיומם. המאכלים השונים שאנו אוכלים ואשר הופקו מן החי, זוכים לשמות שונים כמו "שניצל" ו"נקניק" אשר "משכיחים" מאיתנו את העובדה כי למעשה אנו אוכלים בעלי חיים⁶¹. הוא הדין בבגדים

58 בהקשר זה ראוי לציין כי במהלך ההיסטוריה האנושית הושושו עמים ולאומים שונים לבעלי חיים ספציפיים, בדרך כלל בעלי חיים מזיקים, כאמצעי תעמולתי להשחרת פניהם ומתוך מטרה להפוך ללגיטימית התייחסות שלילית כלפיהם, או לעורר נגדם תחושות איבה. כך החעמולה הנאצית ערכה השוואה בין יהודים לעכברים. ראו לעניין זה את: B. Sax *Animals in Serpell; the Third Reich - Pets, Scapegoats, and the Holocaust* (New York, 2000) לעיל הערה 44, עמ' 229, נציין בהקשר זה כי יש המבקשים לעשות הקבלה בין יחס בני האדם לבעלי החיים ובין יחס הנאצים לקורבנותיהם, להרחבה ראו את צ' פאטרסון כל יום הוא טרבלינקה (תשס"ו). שמו של הספר מתבסס על דבריו של הסופר יצחק שבטיס זינגר בסיפורו "כותב המכתבים" – "ביחס לבעלי החיים כל בני האדם הם נאצים, וכל יום הוא טרבלינקה", כן ראו בעניין זה את M.C. Nussbaum "Book Review: Animal Rights: The Need for a Theoretical Basis" 114 *Harv. L. Rev.* (2001) 1506, 1544. ההקבלה עצמה הייתה, בין היתר, גם מן הגורמים לתביעות דיבה בח"א (מחזוי ת"א) 2458/98 בל נ' רשת שוקן בע"מ, פורסם בנבו ובת"א (שלום ח"א) 25819/04 גלס נ' סמואל, פורסם בנבו.

59 נ' טברסקי כל משלי קרילוב (תש"י); ג' גוטנברג משלי בעלי חיים כמקור היסטורי – תרבותי: המשל באירופה של המאות השתים-עשרה והשלוש-עשרה על פי חיבוריהם של מארי דה פראנס, ז'אק דה ויטרי ואודו דה צ'ריטון (חיבור לשם קבלת התואר מוסמך אוניברסיטה, הפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטת תל-אביב, תשנ"ז).

60 ניתן היה לכאורה לסבור כי היחס אל בעלי חיים להם מיוחסים תכונות חיוביות – כגון אריה שנחשב לאמיץ או הנמלה שנחשבת לחרוזה – הוא טוב יותר. אולם, בפועל סברה זו אינה עומדת בפני הביקורת. כן מעניין לציין כי יש אף כאלה הסוברים שניתן לאפיין את אישיות האדם לפי בעלי חיים שונים, ראו את ר' פינסון בעל החיים שבכס (תשנ"ט).

61 עם זאת בפועל אנו קוראים לבשר גם בשמות שמזכירים לנו כי אנו אוכלים בעלי חיים כגון: עוף או תרנגולת. להסרת ספק, נבהיר כי אנו לא טוענים כי מי שאוכל "שניצל" אינו יודע כי הוא אוכל מזון המהווה בשר של בעל חיים שנשחט. טענתנו היא שהביטוי החלופי מרחיק ממנו את המחשבה כי ייתכן והוא עושה דבר לא מוסרי. עם זאת ראוי לציין כי בפועל מתקיים תהליך של הרחקת סימני החיים ממוצרי הבשר שאנו אוכלים, ראו את צבל, לעיל הערה 40, עמ' 383.

שער ראשון: האדם ובעלי חיים – היבטים היסטוריים, חברתיים ותאורטיים

שאנו עוטים על גופינו שכן אנו לובשים בגדי עור ולא בגדי פרה, בגדי צמר ולא בגדי כבשה. בצורה דומה, השפה מסייעת להסוות את מימדיה האמיתיים של תופעת הניסויים בבעלי חיים. בשפתנו שגור הביטוי "שפן ניסויים". ביטוי זה אמנם מזכיר לנו כי נעשים ניסויים בבעלי חיים, אך הוא מפנה אותנו לבעל חיים מסוים ובה בעת עלול להשכיח מאיתנו את יתר בעלי החיים שבהם מתבצעים ניסויים מסוגים שונים. הסוואה זו הוליקה את הכותבת הפמיניסטית קרול אדאמס (Carole Adams) למסקנה כי במצבים רבים השפה מתייחסת לבעלי חיים באופן שמסתיר את גובחותם וכי הם למעשה "רפראנטים נעדרים" (Absent Referents), מעין נוכחים נעדרים – מושאים שקיימים במציאות, אך קיומם נסתר ורחוק מהעין כך שניתן לנצלם לצרכי האדם⁶².

3. הצדקות מעמדיות וכלכליות לניצול

ניצול בעלי חיים הוא עסק מניב פירות מבחינה כלכלית. משום כך הוא מהווה נרדף מרכזי בחברה הקפיטליסטית הבנויה על יוזמה אישית ומיקסום רווחים⁶³. תעשיית הניצול של בעלי חיים יוצרת מקומות עבודה רבים ובכך מצמצמת את האבטלה ומונעת תשלומי רווחה למובטלים. זאת ועוד, בעזרת כספי המיסים המשתלמים לקופת המדינה מהרווחים המופקים מניצול זה ניתן לפעול לטובת אינטרסים ציבוריים חשובים לרווחת הכלל. החוצאה היא ששיקולים כלכליים של עלות אל מול תועלת תומכים בהמשך הניצול של בעלי חיים. בפועל, שיקולים אלה אף מגדילים את היקף הניצול, מכיוון שלשמירה על רווחת בעלי חיים מחיר כלכלי והיא מקטינה את היקף ההכנסות הכספיות המתקבלות מניצולם. יתר על כן, מרבית החברות האנושיות מתאפיינות בריבוד מעמדי במסגרתו המעמד העליון שואף לשמור על מקומו בראש הפירמידה הכלכלית חברתית. השימוש בבעלי חיים מאפשר יצירת סמלי סטטוס המסייעים לשמירת המעמדות. בני האדם משווים עצמם זה אל זה בהתאם ללבושם, האוכל שהם אוכלים, ומופעי הבידור שאותם הם פוקדים. פעילות זו המשמשת מושא להשוואה כרוכה לעתים קרובות בניצולם של בעלי חיים. כך למשל הקנייה של מעילי פרווה היא בבחינת מותרות השמורה לבני המעמד הגבוה. היקף ומידת ההשתתפות בניצול זה תלויה במשאביו הכספיים של הפרט, ולכן הוא צפוי להימשך, ולסייע להנצחת הפערים הקיימים בחברה ולשימור הפער המעמדי. מעבר לכך, ההנאה שהאדם, יהא מעמדו אשר יהא, מפיק מניצול בעלי חיים מהווה אף היא גורם לניצולם ככלי להפקת רווחים כספיים⁶⁴.

62 C.J. Adams *The Sexual Politics of Meat - A Feminist Vegetarian Critical Theory* (New York, 1990)

63 D. Nibert *Animal Rights/Human Rights* (2002)

64 S.J. Bartlett "Roots of Human

סיכום

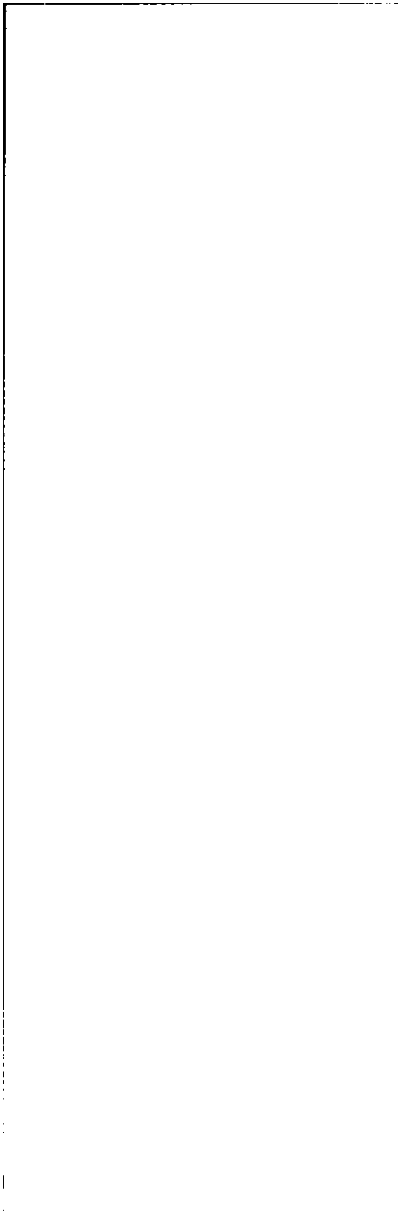
באופן מסורתי רק בני אדם נחשבו ככשרים להיות בעלי זכויות במשפט. עמדה זו קיבלה השראתה מן התפיסה שגרסה שוני איכותי ומהותי בין בני האדם לבעלי חיים, המוטה לטובת בני האדם ומצדיק את עדיפותם בשיח המשפטי. נקודת מוצא זו הייתה משותפת למסורת המחשבה הדתית והחילונית, והיא שימשה מנוף להצדקת ניצולם הנרחב של בעלי חיים באופנים שונים ככלי לשיפור איכות החיים של בני האדם ורווחתם. גישה זו מצאה לה גם ביטויים חברתיים. השפה האנושית, צורת החינוך שלנו והמעמדות החברתיים המתקיימים בתוכנו מסייעים בדרכים שונות להמשך דיכויים של בעלי חיים. התוצאה היא שהקריאה להענקת זכויות לבעלי חיים, מעבר לכך שהיא מחייבת שינוי מחשבתי, דורשת גם שינוי חברתי כולל. הקידמה וההתפתחות הטכנולוגית, אפשרו את הכנעת בעלי החיים בקלות יחסית והפכו את ניצולם להמוני. מאמצעי ייצור הפכו בעלי חיים למוצר בענף הייצור החקלאי והתעשייתי, וגבר משקלם של הטעמים הכלכליים בבסיס ההשקפה השוללת מהם כל זכויות⁶⁵. לצד טעמים אלה, עולות טענות שונות כנגד מתן זכויות לבעלי חיים. בין השאר, נטען שאם נעניק זכויות לבעלי חיים יביא הדבר לזילות הזכות המשפטית, מתוך הנחה שככל שהקהילה של בעלי הזכויות יותר גדולה, ההטבות לחברים בה קטנות יותר⁶⁶. אחרים טענו שבעלי חיים אינם מסוגלים לשקול חלופות מוסריות, לא כל שכן לבחור בחירה מוסרית ולכבד את זכויותיהם של אחרים, ולכן אין כל מקום להעניק להם זכויות. יש גם שביקשו לחזור ולטעון כי לבני האדם מטבעם תכונות ייחודיות אשר מחייבות את המסקנה כי רק הם יכולים וזכאים להיות בעלי זכויות משפטיות. בטענות הללו נדון עוד בהמשך⁶⁷. לגבי הטענה האחרונה שהועלתה נציין כי כיום טענה זו נשמעת באטמוספירה אחרת. אם כעבר ייחוס תכונות שונות לבעלי החיים, ובהתאם לכך גזירת מסקנות ביחס למעמדם המשפטי, התבסס על היכרות מוגבלת עמם, כיום הגילויים הטכנולוגיים האחרונים מאפשרים לנו לדעת יותר על אורחות בעלי החיים, וכפועל יוצא מכך להגיע למסקנה מבוססת יותר בדבר תכונותיהם. הקריאה להעניק זכויות לבעלי חיים מצריכה אותנו לבחון את השוני בין בעלי חיים לבני האדם ואת נפקוהו, לפיכך נפנה עתה לבחון את התכונות העיקריות שברבות השנים, אופיינו כמבדילות בין האדם לבעלי חיים.

Resistance to Animal Rights: Psychological and Conceptual Blocks” 8 *Animal L.* (2002) 143.

N. Rosenberg, L.E. Birdzell Jr. *How the West Grew Rich – The Economic Transformation of the Industrial World* (1986), 189-208 65

D.R. Schmammann, L.J. Polacheck “The Case Against Rights for Animals” 22 *B.C. Envtl. Aff. L. Rev.* (1995) 747 66

ראו להלן את הדיון בפרקים 2-3. 67

פרק שני

השוואה בין תכונות האדם לתכונות בעלי חיים

כללי

הדיון במעמד המשפטי של בעלי החיים לא יהיה שלם בלי התייחסות לתכונותיהם והשוואת תכונות אלה לתכונות המין האנושי. התייחסות זו היא חשובה משום שלפי שעה היחס האנושי אל בעלי חיים, ובעקבותיו גם היחס המשפטי, מושפע במידה רבה מהאופן שבו בעלי חיים חולקים עמנו את התכונות המאפיינות אותנו. תובנה זו החלה לחלחל בשנים האחרונות במשנה תוקף בקרב המחזיקים בגישות הקוראות להענקת זכויות לבעלי חיים. כך התנועה החותרת להעניק לקופי העל (Great Apes) את הזכות לחיים, לחופש ולחרות מסבל עושה שימוש בטיעון הבא¹:

(א) יש להתייחס באופן שווה אל ישויות (entities) בעלות משמעות מוסרית (moral sense) שווה.

(ב) ישויות הן בעלות משמעות מוסרית שווה אם יכולותיהן המנטליות וחייהן הרגשיים הם בקירוב באותה דרגה.

(ג) קירוב שכזה קיים בין בני האדם לקופי העל.

(ד) מכאן שיש להתנהג אל קופי העל באופן שווה (אם כי התנהגות שווה אין פירושה התנהגות זהה).

כלומר, לצורך גיבוש המסקנה כי יש להתייחס באופן שווה אל קופי העל, עניין שאליו נתייחס עוד בהמשך², נדרשת בחינת תכונותיהם של קופי העל בהשוואה לתכונותיהם של בני האדם.

בעלי חיים כשם כן הם, יצורים חיים וככאלה הם חולקים בהכרח עם האדם תכונות מסוימות המשותפות לכל יצור חי. עם זאת אין חולק כי בעלי חיים שונים מהאדם בהיבטים

¹ *The Great Ape Project - Equality Beyond Humanity* (New York, ed. By P.Cavaliere and P. Singer., 1996), 4
² ראו להלן עמ' 80-82.

שער ראשון: האדם ובעלי חיים – היבטים היסטוריים, חברתיים ותאורטיים

רבים. שוני זה הוא גורם מהותי בעיצוב מעמדם המשפטי, החברתי והכלכלי של בעלי חיים בחברה ולפיכך יש להתחקות אחר מהותו. סדר הדיון יהיה כדלקמן: בשלב ראשון נבחן את האופן שבו בעלי חיים חולקים עמנו תכונות מרכזיות דומות. בשלב שני, נשאל האם אותן תכונות שבעלי חיים חולקים עמנו מהוות בסיס להענקת זכויות לבני האדם. זאת נעשה לאחר שנבחן את הבסיס להכרה בזכויותיהם של בני האדם. כך, אם נגיע למסקנה כי מרכיב חשוב בהחלטה להעניק זכויות לבני האדם נעוץ בכך שהם ניחנו בתודעה ובהכרה, וכי אף בעלי חיים ניחנו בתכונות דומות, הרי שיהיה בכך כדי לחזק את המסקנה שלפיה יש להעניק זכויות לבעלי חיים.

לפני שנתחיל נעיר הערה מתודית חשובה. השוואת תכונותיהם של בעלי חיים לבני אדם אינה נושאת אופי משפטי. מטבע הדברים, הפירוט כספר זה אינו ממצה, ואינו מתיימר למצות את קשת האפשרויות להשוואה שכזו. ההשוואה היא בעיקרה עניין לזואולוגים ולא למשפטנים ומי שמבקש להעמיק בה חקר, ייטיב לעשות אם יפנה לספרות המקצועית העוסקת בתחום. עם זאת אנו סבורים כי לא ניתן לדון במעמדם המשפטי של בעלי החיים, מבלי להעריך את תכונותיהם, ומכאן שהדיון שלהלן הוא הכרחי לצורך מחקרנו המשפטי.

א. התכונות שאופיינו כמבדילות בין בני אדם לבעלי חיים

באופן מסורתי נמנו לאורך השנים מספר רב של תכונות המבדילות בין בעלי חיים לבני אדם, אשר יוחסו לאדם בלבד ושימשו בסיס להעדרתו המשפטית על פני בעלי החיים³. בין התכונות הללו ניתן למנות את התכונות הבאות: תודעה בכלל ותודעה עצמית בפרט⁴, היכולת לתקשר באמצעות שפה⁵, תבונה ויכולת השיבה מופשטת⁶, רציונליות, חיי רגש, כישורים הנדסיים ומתמטיים, יכולת למידה, יכולת להשתמש בכלים, יכולת להתנהג באופן מוסרי ולשקול שיקולים מוסריים, דחף דתי, שליטה עצמית, כושר יצירה, חופש ויכולת בחירה, פעולה מתוך תכלית ויכולת להעריך סיבות לפעולה, יכולת תכנון מראש ותודעה ביחס לעתיד (תחושת זמן), דאגה לזולת, צרכים נפשיים, תרבות⁷ ותופעות שונות נוספות המיוחדות לאדם כגון: הקרבת חיים למען אידאות, סירוב להוליד ילדים, התנורות ממין והתאבדות⁸.

J. Fletcher "Humanness" in *Humanhood: Essays in Biomedical Ethics* (New York, 1979), 12-16 3

G.W.F. Hegel *Lectures on the Philosophy of World History* (Cambridge, 1975), 49 4

T.Hobbes *Man and Citizen* (1978), 37-43 5

א' שופנהאואר העולם כרצון וכדימוי (כרך א, תשס"ג), 216-218. 6

א' פרום מנוס מחופש (תשנ"ב), 33. 7

ראו צ' ינאי "התודעה של החיות: מהיכן ועד היכן?" חיות, חברה ומה שביניהן – אחריות ומחויבות כלפי בעלי חיים תיאוריה ומעשה (א' טסלר, י' טרקל, ע' מגד עורכים, תשס"א) 29. 8

פרק שני: השוואה בין תכונות האדם לתכונות בעלי חיים

ככלל מקובל לומר כי ההיבדלות בין האדם לבעלי חיים מתבטאת בשני אופנים – הבדלי דרגה והבדלי סוג. בהבדלי דרגה מדובר בתכונה המצויה גם אצל האדם וגם אצל החיה, אך ברמה שונה⁹. לעומת זאת, כאשר לבני אדם ולבעלי חיים תכונות ייחודיות שאינם חולקים אחד עם השני, הרי שלפנינו הבדל של סוג. אין הכרח כי הבדלי הדרגה והסוג יהיו מוטים תמיד לטובת האדם. מוכרים בעלי חיים שונים בעלי תכונות ייחודיות שבני האדם חסרים אותן והדרגמה השכיחה ביותר היא בעלי הכנף שהם בעלי יכולת תעופה. גם כאשר מדובר בהבדלי דרגה, אין הכרח כי ההבדלים יהיו מוטים לטובתו של האדם. ישנם בעלי חיים הניחנים בתכונות מסוימות המפותחות יותר מתכונות דומות של האדם. כך הכלבים שהם בעלי חוש ריח וחוש שמיעה טובים יותר מאיתנו¹⁰ והלויתנים המסוגלים לתקשר בינם לבין עצמם למרחקים עצומים¹¹.

ההשוואה בין תכונות בעלי חיים לתכונות האדם אינה פשוטה. בפני מי כל שמבקש להעריך את התכונות השונות של בעלי חיים עומד מכשול עיקרי והוא חוסר יכולתם לדבר בשפת האדם ולספר לנו על תחושותיהם או מחשבותיהם. חקר ההתנהגות של בעלי חיים (האתולוגיה) נעשה על פי קני מידה אנושיים באמצעותם אנו מייחסים (או מסרבים לייחס) תכונות אנוש למין ביולוגי שונה. בהיעדר יכולת לחרוג מגבולות המחשבה והניסיון האנושי, היחס אל בעלי חיים, נושא מטען אנתרופומורפי, כך שמסקנותינו הסופיות בדבר תכונותיהם של בעלי חיים הן בבחינת השערות לא וודאיות¹². מסקנות אלה אף תלויות תרבות, שכן

38; ה' מנדלסון "יצר הקיום בבעלי חיים בהשוואה לבני אדם" מהות החיים (ל' מזור עורכת, תשנ"א) 56. לעיון כללי בתכונותיהם של בעלי החיים ראו את ג' מאירס נפלאות בממלכת החי (תשל"ז).

9 ראו, למשל, את גישתו של א' ד' גורדון בספרו האדם והטבע (תשי"א), 68: "כי מה הוא הטבע האנושי בהבדל מטבע יתר החי? – ביסודו אותם הכוחות הפנימיים, הנפשיים וההכרחיים שביתר החי רק בהתפתחות מיוחדת, עליונה".

10 לכך שחוש השמיעה של הכלבים טוב יותר מזה של האדם ראו את ד' טיילור הכלב – המדריך השלם לטיפול בכלבים וגידולם (תשס"ד), 26.

11 הקולות שמשמיעים הלויתנים לצורך תקשורת ביניהם מוכרים כ"שירת הלווייתן". להרחבה בנושא אופן התקשורת בין הלווייתנים ראו את ד' אטנבורו התנהגותם של בעלי החיים (תשנ"ט), 250-251; א' שליו נפש חיה (תשנ"ב), 27-34.

12 ראו באופן כללי את ד' פרנק התנהגות החי – מבוא לאתולוגיה (תשמ"ד); R.A. Hinde *Ethology - Its Nature and Relations with Other Sciences* (New York, Oxford, 1982) בשנות השבעים של המאה ה-20 התפתחה גישה נוספת המנסה להסביר את התנהגותם של בעלי החיים – הסוציוביולוגיה. גישה זו שמה את הדגש על עקרונות כלכליים של עלות מול תועלת וחסכון באנרגיה. על פיה ניתן להסביר את התנהגותו של בעל חיים כמכוונת לשמירה על הגנטיקה של המין אליו הוא משתייך, וכל זאת תוך מינימום של השקעת אנרגיה מצדו. להרחבה בגישה זו ראו את: ר' דוקינס הגן האנוכי (תשנ"א); E.O. Wilson *Sociobiology, The New Synthesis* (London, 1975); M. Ruse *Sociobiology: Sense or Nonsense?* (Dordrecht, 1979).

שער ראשון: האדם ובעלי חיים – היבטים היסטוריים, חברתיים ותאורטיים

אנשים מתרבויות שונות עלולים לפרש את התנהגות בעלי החיים באופן שונה¹³. מכשול נוסף הניצב בפני הערכת תכונותיהם השונות של בעלי החיים הוא השוני העצום בתוך קבוצת בעלי החיים. קיימים אלפי זנים של בעלי חיים השונים זה מזה שוני מהותי, לרבות בתכונות המאפיינות אותם. הבדלים אלה מקשים על קביעת אמות מידה אחידות ביחס לבעלי החיים. לקושי זה נתייחס בהמשך ספר זה, כשנבחן האם יש בו כדי למנוע הענקת זכויות לבעלי חיים¹⁴. לעת עתה, מפאת קוצר היריעה נפנה לבחון, תוך התייחסות למיגוון בעלי חיים, רק שלוש תכונות מרכזיות מאותן תכונות שהוגדרו כמבדילות בין האדם לבעלי חיים: התודעה, לרבות התודעה העצמית, היכולת להשתמש בשפה, וחי הרגש¹⁵.

1. בעלי חיים כבעלי תודעה ותודעה עצמית

התודעה היא האופן שבו האורגניזם בא במגע עם העולם, מפרש אותו ופועל עליו¹⁶. נאמר עליה כי היא "העובדה המרכזית של הקיום האנושי ובלעדיה לא ייתכנו כל ההיבטים המיוחדים של קיומנו כמו שפה, אהבה וכיוצא באלה"¹⁷. התודעה מתעצבת ומתפתחת בעזרת גורמים סביבתיים וככזו היא תוצר חברתי¹⁸. התודעה העצמית שונה מהתודעה במושג שעליו היא נסבה. בעוד שעניינה של התודעה במערך המחשבות הנסבות על הכרת הסביבה והעולם שבו האורגניזם חי, הרי שעניינה של התודעה העצמית במודעות שאני כאורגניזם קיים והיא מחייבת את הכרת העצמי. במילים אחרות, זוהי מודעות של האורגניזם (הסובייקט) לתחושותיו ולמחשבותיו ובעזרתה הוא מוצא ומעצב את זהותו¹⁹.

האם בעלי חיים הם בעלי תודעה? האם הם בעלי תודעה עצמית? ראינו לעיל כי בעבר דקארט ראה בתודעה מאפיין ייחודי של האדם הנעדר מבעלי חיים, בעוד קאנט הכיר בכך שלבעלי חיים תודעה אך סבר כי הם אינם בעלי תודעה עצמית²⁰. מחקרים ותצפיות על התנהגותם של בעלי חיים שונים העלו כי הם עוסקים במיגוון פעילויות המחייבות את הערכת הסביבה ותגובה לה. מובן כי מפאת קוצר היריעה חיבור זה אינו כולל תיאור מקיף של יכולותיהם של כל בעלי החיים השונים אך פטור כלי כלום אי אפשר. בין מיגוון

- A. Franklin *Animals and Modern Cultures, A Sociology of Human - Animal Relations in Modernity* (London, 1999), 62 13
ראו להלן את הדיון בעמ' 78-80. 14
מבט על תכונות אלה מעלה כי הן אינן מנותקות זו מזו. כך, למשל, הפילוסוף לודוויג ויטגנשטיין (Ludwig Wittgenstein) טבר כי יצורים שאין להם שפה הם נטולי הכרה ותודעה, ראו באופן כללי את ל' ויטגנשטיין מאמר לוגי-פילוסופי (תשנ"ה). 15
י' נוימן מותר האדם: האבולוציה של התודעה (תשנ"א), 11. 16
ג' סרל נפש, מוח ומדע (תשמ"ח), 18-19. 17
נוימן, לעיל הערה 16, עמ' 12. 18
להרחבה במושג המודעות העצמית ראו נוימן, שם, עמ' 138-160. 19
ראו לעיל את הדיון בעמ' 29-31. 20

פרק שני: השוואה בין תכונות האדם לתכונות בעלי חיים

הדוגמאות המצביעות על כך שבעלי חיים מגיבים לסביבה שבה הם חיים ולהתרחשויות הקורות בה נזכיר את הציפורים הבונות קינים על ידי איסוף זרדים או מתפשות מזון ואוגרות אותו לימי החורף במקום מסתור שאליו ישובו בעתיד. הציפורים זוכרות כי החביאו אובייקט (מזון) ואף זוכרות את מקום הימצאו. איסוף המזון וההגעה למקום הימצאו מצריכים הכרה של הסביבה, התמצאות בה והבחנתה ממקומות אחרים. הפסיכואנליטיקאי ג'פרי מאסון (Jeffrey Masson) והעיתונאית והביולוגית סוזאן מקארתי (Susan McCarthy) מתארים בספרם אריה התופס את טרפו, מסתיר אותו ואוכל אותו רק אחרי שיתר האריות הסתלקו מהמקום – התנהגות המלמדת על כך שהוא מודע לכך שיתר האריות מעוניינים בטרפו ועלולים לקחת אותו ממנו²¹. השימפנזים בחיפושם אחר מזון תולשים קני גבועלים ארוכים אותם הם תוחכים אל תוך תלי נמלים על מנת לאכול את הנמלים שיוותרו על הקנים לאחר הוצאתם מן התל. הם מכירים בכך שפעולתם עשויה להביא להם מזון, שכן הם בוחרים קנים יציבים ומשנים אותם בהתאם לצרכיהם²². התנהגות זו של השימפנזים אינה עולה רק כדי שימוש בכלים, אלא היא בגדר עשיית הכלים עצמם ויש בה אף הכרה בקשר של סיבה ותוצאה²³. השימפנזים מבינים כי החדרת הקנה לתל הנמלים היא זו שתקנה להם את המזון, ובהתנהגותם הם בוחרים חלופות התנהגותיות שונות על ידי התאמת אורך הקנים וצורתם למטרתם – פעולה החורגת מאינסטינקט גרדא.

נדמה כי ניתן יהיה להרחיב עד אין סוף בתיאור מערך ההתנהגויות של בעלי חיים שונים המעיד על מודעות לסביבה, הכרתה, ותגובה אליה²⁴. השאלה העומדת במרכז כל הפעילויות הללו היא האם בעלי חיים מודעים לפעולתם או שמא הם פועלים מתוך אינסטינקט. המלומדים התומכים בהענקת זכויות לבעלי חיים וחוקרים זואולוגיים רבים סבורים שהתנהגויות אלה מלמדות על קיומה של תודעה אצל בעלי חיים²⁵. יתרה מזאת, הם סבורים כי בעלי החיים מודעים לכך שהם אלה המבצעים את הפעילויות השונות²⁶. לדעתנו

21 ג' מאסון, ס' מקארתי כשפילים בוכים – חיי הרגש של בעלי החיים (תשנ"ז), 191.

22 ג' גודול אני והשימפנזים (תשל"ג), 37.

23 שם, עמ' 38. לסקירה כללית המונה מקרים רבים שבהם בעלי חיים יצרו, יש מאין, כלים שונים או התמודדו בדרכים מקוריות עם בעיות שונות שנקרו בדרכם ראו *Animal Innovation* (Oxford, ed. by S.M. Reader & K.N. Laland, 2003).

24 לסקירה כללית בעניין זה ראו אטנבורו, לעיל הערה 11; K. Breland, M. Breland *Animal Behavior* (New York, London, 1966); R. Eckert *Animal Psychology - Mechanisms and Adaptations* (New York, 3rd ed., 1988); J.M. Coetzee *The Lives of Animals* (Princeton, 1999).

25 ראו, למשל, את T. Regan *The Case for Animals Rights* (Berkeley, Los Angeles, 1985); S.M. Wise *Rattling the Cage - Toward Legal Rights for Animals* (Cambridge, 2000); D. DeGrazia *Taking Animals Seriously - Mental Life and Moral Status* (Cambridge, 1996); D.R. Griffin *The Question of Animal Question* (New York, 1976).

26 לדיון באופן כללי באפשרות שלבעלי חיים יש חיים אינטלקטואליים ומודעות ראו את:

שער ראשון: האדם ובעלי חיים – היבטים היסטוריים, חברתיים ותאורטיים

ועל סמך המחקר הזואולוגי, התגובה של בעלי חיים לסביבה על אופניה השונים תוך בחינת חלופות התנהגותיות שונות והפרדה בין אובייקטים שיש בהם כדי להועיל להם לאובייקטים אחרים, מלמדת על כך שהם בעלי תודעה. המסקנה היא שבעלי חיים מודעים לצרכים שלהם. אך האם הם מודעים לכך שהם עצמם, כסובייקט, מעוניינים להגשים אותם?

אנו סבורים כי אין להמעיט בחשיבות העובדה כי בעלי חיים פועלים למימוש צרכיהם. מובן מקובל של המושג רציונליות הוא קיום "השגה אופטימלית של צרכים או מטרות בסביבה הכוללת אילוצים אגב שימוש בידע שהצטבר בעבר"²⁷. התצפיות על בעלי חיים מעלות כי הם יודעים להתמודד עם בעיות שהסביבה הציבה בפניהם בעזרת תבונתם²⁸. ככל שאנו רואים בהשגה אופטימלית של צרכים או מטרות משום גילוי של תבונה, הרי שגם בעלי חיים חולקים סממן זה עם בני האדם. התבונה עצמה אינה קיימת בחלל הריק, אלא היא פועלת על הסביבה ומחייבת את הכרתה. ניתן לומר כי התבונה היא פן של התודעה. התבונה גוררת אחריה מחשבות על הסביבה, האובייקטים הקיימים בה, והכרה אם יש בהם משום סכנה לסובייקט או משום ברכה שתביא לסיפוק צרכיו. עם זאת כלום ההכרה של בעל חיים כי יש אובייקט מסוים המסכן אותו היא הנותנת כי הוא מודע לעצמו כסובייקט? תשובה חד משמעית לשאלת קיומה של מודעות עצמית אצל בעלי חיים לא נוכל ליתן, שכן אין אנו יכולים לחדור לנבכי נפשם. עם זאת אנו סבורים כי התנהגותם של בעלי חיים, כפי שהומחשה עד כה וכפי שתומחש עוד להלן, על מייגון תופעותיה לרבות גילויים רגשיים ואופני תקשורת עם הסביבה, יש בה יותר מאשר חיזוק למסקנה כי בעלי חיים ניחנים לפחות במידה מסוימת של מודעות עצמית. אכן, התודעה של האדם מצויה בדרגה גבוהה מזו של בעלי חיים והיא אף מורכבת יותר²⁹. בני האדם יכולים להגיב באופנים רבים יותר לגירויים שונים מהסביבה. בעזרת רמת התודעה האנושית הגבוהה יצר האדם תרבות וקוד מוסרי, בנה

L.J. Rogers *Minds of Their Own - Thinking and Awareness in Animals* (St. Leonard's, 1997); M.S. Dawkins *Through Our Eyes Only? - The Search for Animal Consciousness* (Oxford, 1998); D.R. Griffin *The Question of Animal Awareness - Evolutionary Continuity of Mental Experience* (Los Altos, California, 1981) להרחבה בדעות המתנגדים לקיומה של תודעה אצל בעלי חיים ראו את D.R. Griffin *Beyond Cognition to Consciousness* (2001), 20-39

²⁷ י' שושני מחשבות על התבונה (תשס"א), 11.

²⁸ ראו לעניין זה את גישתו של הפילוסוף דייוויד יום אשר כתב כי "כשאני רואה בעל חיים המשתמש באמצעים להשגת מטרותיו, אני חש בדמיון ביני ובינו, ואני יכול להסיק מכך שגם לו יש תבונה המאפשרת לו לבחור דרכים נאותות להשגת חליתיו" מצוטט אצל שושני, שם, עמ' 12.

²⁹ ראו באופן כללי J. Lewis *The Uniqueness of man* (London, 1974) בעמ' 254 לספרו מתאר לואיס ניסוי שנערך בקרב קופים, תתולים, סוסים ובני אדם אשר הוכנסו לחדר ובו ארבע דלתות, כאשר בכל פעם ניתן היה לצאת מהחדר על ידי דלת אחרת. רק בני האדם גילו כלל זה, בעוד יתר בעלי החיים חזרו וניסו לפתוח את הדלת שנפתחה בפעם הקודמת.

פרק שני: השוואה בין תכונות האדם לתכונות בעלי חיים

ערים, והשתמש בטכנולוגיה מתחכמת לקידום רווחתו האישית³⁰ אך אין בכל אלה כדי לשלול קיומה של תודעה, לרבות תודעה עצמית אצל בעלי חיים, כפי שאכן עולה מגילויי ההתנהגות של בעלי חיים ומקיומם של מצבים רגשיים שונים אצל בעלי חיים – עניין שאף בו יש כדי ללמד על היותם בעלי תודעה, שכן התחושה והרגשות הן תופעות שמתרחשות על פני שטח התודעה³¹.

2. היכולת של בעלי חיים להשתמש בשפה

השפה היא בעלת שתי פונקציות מרכזיות: הבעת מחשבה וקיום תקשורת³². באספקט התקשורתי, השפה משמשת כצינור דרכו אנו מעבירים לסובכים אותנו מיגוון של עמדות, אמונות, רצונות וכיוצא בזה³³. באספקט המחשבתי, השפה מאפשרת לנו להביע את מחשבותינו בלבנו אף מבלי לתת להן ביטוי חיצוני, שכן אנו חושבים תוך עשיית שימוש במילים של השפה³⁴.

בחקר הלשון שלטה בעבר בכיפה הגישה הביהוויוריסטית. לפי גישה זו ההתנהגות האנושית בכלל וההתנהגות הלשונית בפרט היא תגובה לגירויים חיצוניים ואינה מונחית על ידי מצבים מנטליים הנסתרים מן העין³⁵. אימוץ גישה שכזו, אשר לא הכירה כלל בקיומה של תודעה או נפש, בהיעדר היכולת לצפות בהן, היה בה כדי לטשטש את הפערים בין בני האדם לבעלי חיים. עם זאת גישה זו נזנחה על ידי מרבית הבלשנים של ימינו ופינתה את מקומה לגישה הפסיכולינגוויסטית שהבלשן נועם חומסקי (Noam Chomsky) הוא נושא דגלה. הגישה הפסיכולינגוויסטית גורסת שהשפה היא בעלת היבט יוצר (גנראטיווי) ומהווה עדות ותוצאה של פעולות וחוקים מנטליים שונים³⁶. חומסקי הסתייג מהגישה הביהוויוריסטית משום שזו לא יכלה להסביר כיצד האדם יכול לבנות פסוקים ומשמעויות שאותם לא שמע מעולם³⁷. לשיטתו, האדם ניחן בכשירות לשונית מולדת שאינה נגזרת מן הניסיון ומאפשרת לו לרכוש את דקדוק השפה של הסביבה שבה הוא נמצא ולהשתמש בו כדיבור. יכולת לשונית זו הקיימת בתודעה האנושית, היא תכונה אנושית מרכזית ומיוחדת במינה, המבדילה בין האדם לשאר היצורים החיים הנעדרים יכולת דומה להשתמש

30 ראו ינאי, לעיל הערה 8, עמ' 38. ינאי אף מעיר כי התודעה האנושית היא היחידה שהתייצבה כנגד עקרונות אבולוציוניים.

31 א' ברגסון מסה על הנתונים הבלתי אמצעיים של התודעה (תשל"ז), 16.

32 נ' חומסקי לשון ורוח (תשל"ט), 13.

33 "ברם הלשון והחברה (תשל"ג).

34 "ברונבסקי" מקורות הידיעה והדמיון וכן כשפים" מדע ותרבות (תשל"ח) 37.

35 ראו B.F. Skinner *Verbal Behavior* (New York, 1957); L. Bloomfield *Language* (New York, 1933); M. Black *Language and Philosophy, Studies in Method* (New York, 1949).

36 חומסקי, לעיל הערה 32.

37 שם, עמ' 8-9.

פרק שלישי

הבסיס התאורטי להכרה בזכויות בעלי חיים

מבוא

הקריאה להענקת זכויות לבעלי חיים היא קריאה לשוויון בין בעלי חיים לבני אדם, לפחות במובן זה שהיא מבקשת להעניק לבעלי חיים מכשיר בעל ערך שבו חולקים כרגע רק בני אדם. במאבקה לשוויון התנועה לשחרור בעלי חיים מבקשת להציב עצמה בשורה אחת עם התנועות הנאבקות על זכויות האדם והאזרח, ובכלל זה עם התנועה הפמיניסטית והתנועות הפועלות לקידום זכויות ילדים, אנשים עם מוגבלויות, והומוסקסואלים ולסביות¹. במבט ראשון, הקבלה זו שובה את העין שכן בעלי החיים הם קבוצה חלשה שנמצאת בתחתית סולם הזכויות ומחבקשת השאתה כלפי מעלה. במבט שני, עולה השאלה האם בעלי חיים אכן ניחנים במאפיינים שהוליכו להכרה בזכויות הפרטים הנמנים עם קבוצות מקופחות אחרות, ואכן לא מעט מלומדים חולקים על הקבלה זו. הפילוסופית הבריטית מרי מידגליי (Mary Midgley) גורסת כי העדפת המין האנושי על פני בעלי חיים, דומה להעדפת ילדינו על פני ילדים אחרים, ולכן אינה דומה לדעות קדומות פסולות². המשפטן האמריקני ריצ'רד אפשטיין (Richard Epstein) סבור כי היחס השונה כלפי בעלי חיים אינו נשען על הנחה מוטעית באשר למהותם. לשיטתו, לא ניתן לומר על בעלי חיים כי הם נולדו שווים וחופשיים כפי שנולדו בני האדם, ומכאן שההגבלה על "החופש" שלהם או הפגיעה בהם הינה מוצדקת³. מסקנה זו נשענת, בין היתר, על עמדה הגורסת כי ההבדלים ביכולות בני האדם בהשוואה לבעלי חיים הם כה מהותיים עד שהם מחייבים לשלול הכרה בזכויות בעלי חיים. לדעתנו, כפי שנראה להלן, השוני בין בעלי חיים לבני אדם, המתבטא בראש ובראשונה בכך שבעלי חיים משתייכים ביולוגית למין אחר, כשלעצמו, אינו צריך להוות סיבה להפקרתם, המוחלטת כמעט, למעמד של חסרי זכויות בשדה המשפט.

השאלה הבסיסית שיש להשיב לה בדיון שלפנינו היא על אילו יסודות נשען מושג הזכות, או במילים אחרות, מהו הבסיס ליצירת המכשיר המשפטי הנקרא "זכות" וייחוסו

1 פ' סינגר שחרור בעלי החיים (תשנ"ח), 39.

2 ראו באופן כללי M. Midgley *Animals and Why They Matter* (Athens, 1983).

3 R.A. Epstein "Animals as Objects, or Subjects, of Rights" in C.R. Sunstein and M.C. Nussbaum (eds.) *Animal Rights: Current Debates and New Directions* (2004) 143.

שער ראשון: האדם ובעלי חיים – היבטים היסטוריים, חברתיים ותאורטיים

לאדם. לבחינת שאלה זו נפנה כעת. נציין תחילה כי אם נמצא שהענקת הזכויות מתבססת על תכונות שהן ייחודיות לבני אדם, פירוש הדבר יהיה שרק האדם ראוי להיות בעל זכויות כמשפט. שאלה חשובה נוספת שיש לחת עליה את הדעת, היא האם מושג הזכות מתאים להחלה על בעלי חיים, והאם בעלי חיים יכולים בכלל ליהנות מהיתרונות הגלומים בזכויות. התשובה לשאלה זו היא שהקריאה למתן זכויות לבעלי חיים עניינה בהענקת זכויות לבעלי חיים לפחות בתחומים מסוימים. אכן, בתחומים רבים אין כלל טעם לדבר על מתן זכויות לבעלי חיים. כך, למשל, בעלי חיים אינם יכולים לכרות חוזים או להצביע בבחירות, מכאן שאין כל הגיון להעניק להם זכויות בתחומים אלה⁴. בדיקת הזכויות שמבקשים להעניק לבעלי חיים צריכה להיעשות בשים לב לתכונותיהם האופייניות. באופן כללי, ניתן לומר כי בעלי חיים זקוקים לזכויות על מנת למנוע פגיעה בקיומם, בגופם וברוחתם. על כן, העיסוק בזכות בעלי החיים הוא רלוונטי שכן בעלי חיים הם יצורים חיים. הוא הדין בזכותם לשלמות גופם ולחופש מעיגוים ומסבל. עקרונית, ניתן להפעיל זכויות אלה באופן שווה כלפי בני אדם ובעלי חיים. כשם שאין מקריבים או פוגעים בחיי אדם ובגופו לתועלת הכלל, כך לא תתאפשר פגיעה דומה בבעלי חיים. ענייננו, אם כך בבדיקה של היסודות העומדים בבסיס מספר מצומצם של זכויות שמהן נהנה בשלב זה רק האדם.

א. התפתחות מושג הזכות בחברה האנושית

1. כללי

האידיאולוגיה של זכויות האדם נסקה במאה ה-18 עם עליית הליברליזם וההומניזם המודרני שהציבו את הפרט במרכז ההווה האנושית. הדגש הושם ביחיד כמי שנושא בציקלונן זכויות מסוימות שלא תלויות במוצאו, במינו, במעמדו החברתי, בדעותיו או בכישוריו הפיזיים והאינטלקטואליים⁵. מושג הזכות עוצב על ידי האדם שיצק אל תוכו תוכן בהתאם לשאיפותיו וליכולתו להגשים את עצמו. זכויות האדם, המוענקות לכל אדם באשר הוא אדם, הן שם כללי לזכויות משפטיות הניתנות לאדם על מנת להבטיח לו חופש פעולה והגנה מפני פגיעה מצד השלטון או פרטים אחרים בחברה (כגון: חופש ביטוי, חופש תנועה, הזכות לשוויון, הזכות לחיים, הזכות לשלמות גוף, הזכות להליך הוגן). לצד זכויות אלה, קיימות זכויות הניתנות לאדם כאזרח מדינה (כגון: הזכות לבחור, הזכות להיבחר, חופש ההתאגדות הפוליטי). כיום מקובל לכלול במערך זכויות האדם גם זכויות כלכליות וחברתיות (כגון: הזכות לחינוך, הזכות לרמת חיים נאותה וכדומה). כל הזכויות הללו

4 סינגר, לעיל הערה 1, עמ' 34.

5 א' בר נביא "זכויות אזרח – מבט היסטורי" זכויות האדם בישראל (תשמ"ח) 11. להרחבה בהתפתחות ההיסטורית של זכויות האדם ראו באופן כללי את M.R. Ishay *The History of Human Rights: From Ancient Times to the Globalization Era* (2008).

פרק שלישי: הבסיס התאורטי להכרה בזכויות בעלי חיים

הוענקו לכל אדם מפאת טבעו כיצור תבוני בעל שאיפות ורגשות המודע לעצמו ולסביבה. בצידה של כל זכות תכלית, שאותה היא נועדה להבטיח לשם קיום חיים מלאים של הפרט. באופן כללי הזכויות נועדו לאפשר לאדם להגשים את עצמו ולשמר את האוטונומיה העצמית שלו כמרחב מוגן אשר האחרים אינם זכאים לפגוע בו. על מנת להגשים ייעוד זה, מן ההכרח לבצר את מעמדה של הזכות המשפטית ולהגן עליה מפני פגיעה. אין להתפלא איפוא על כך שהפילוסוף רונלד דבורקין הגדיר את הזכות המשפטית כ"קלף מנצח" שעליו אין עוררין ולא ניתן להקריבו אפילו יהיה בכך כדי להועיל לכלל.⁶

התיאור של הזכות המשפטית כקלף מנצח מתאים בעיקר למצבים בהם הפגיעה בזכות נעשית בשם אינטרס שלא זכה להגנת המשפט. בפועל הזכויות המשפטיות אינן עשויות מקשה אחת ולעיתים הן מתנגשות אלו באלו או עם האינטרס הכללי בשמירה על שלום הציבור וביטחוננו. נדרש אפוא איזון בין הזכויות המתנגשות הכולן את היקף ההגנה על כל אחת מן הזכויות. למעשה, יש להתייחס לשאלת הזכות בשתי רמות. האחת, רמת הפשטה עליונה שעניינה עצם ההכרה בזכות. השנייה, רמה קונקרטית שבה נבחנת עמידותה של הזכות מול זכויות אחרות.⁷ מקובל לומר כי הזכויות לעולם אינן מוחלטות וניתן לפגוע בהן לשם הגשמת אינטרס חשוב אחר.⁸ הפגיעה בזכות אין פירושה כי הזכות אינה קיימת עוד, אלא כי בנסיבות המקרה הועדפה על פניה זכות אחרת. בפועל מתקיימת הבחנה בין זכויות חזקות לחלשות. חוזקה של הזכות מתייחס למידת ההתנגדות שמיושנה מעורר ולכובד משקלן של הסיבות המצדיקות את הפגיעה בה. עם זאת עדיין מקובלת הגישה כי זכות היא רעיון מוסרי אשר מעלה על נס את האינדיווידואל, ויצר מובלעות שבהן הפרט זכאי להיות מוגן כנגד המדינה והרוב, אפילו יהיה לכך מחיר מבחינת הרווחה הכללית של הציבור.

2. מושג הזכות – אינטרס הזוכה להגנת המשפט

מושג הזכות בהקשרו הרחב פירושו שכאשר לפלוני קיימת זכות, הרי שבהכרח קיימת לאלמוני חובה נגדית להימנע מלפגוע בזכות או להפריע למימושה. על פי הופלד לא ייתכן מצב של זכות ללא חובה נגדית.⁹ עם זאת מהקיום של חובות כלפי פלוני לא נגזרת המסקנה שלפלוני נתונה זכות שאלמוני יקיים את החובה כלפיו. לדוגמה, בהקשר שלפנינו הפילוסוף

6 R. Dworkin *Taking Rights Seriously* (London, 1978)

7 להבחנה בין היקף הזכות למידת ההגנה הניתנת לה ראו: בג"ץ 399/85 כהנא נ' הוועד המנהל של רשות השידור, פ"ד מא(3) 255; ע"א 214/89 אבנרי נ' שפירא, פ"ד מג(3) 840; בג"ץ 1435/03 פלונית נ' בית-הדין למשמעת של עובדי המדינה בחיפה, פ"ד נח(1) 529; א' ברק "חופש הביטוי ומגבלותיו" הפרקליט מ (תשנ"א) 5.

8 א' ברק "המהפכה החוקתית: זכויות יסוד מוגנות" משפט וממשל א (תשנ"ב) 9, 23.

9 W.N. Hohfeld "Fundamental Legal Conception as Applied in Judicial Reasoning" 23 *Yale L.J.* (1913) 16

שער ראשון: האדם ובעלי חיים – היבטים היסטוריים, חברתיים ותאורטיים

האמריקני ג'ואל פיינברג (Joel Feinberg) טוען כי יש לנו חובות שמתייחסות לבעלי חיים, אך הם אינן כלפי בעלי חיים, ולפיכך לבעלי חיים אין זכויות¹⁰.

בפילוסופיה של המשפט מוכרת ההבחנה בין זכויות לבין אינטרסים, ובאופן יותר ספציפי עמדתו של פילוסוף המשפט יוסף רז (Joseph Raz) שלפיה הזכות אינה אלא אינטרס שזכה להגנת המשפט¹¹. לשיטתו של רז, פלוני יוכר כבעל זכות אם ורק אם האינטרס שלו הוא בעל ערך חשוב דיו המהווה סיבה לכך שאדם אחר יהיה נתון תחת חובה¹². מכאן, שלא כל בעל אינטרס הוא גם בעל זכות, משום שממילא ייתכנו אינטרסים לא ראויים או אינטרסים בעלי ערך שאין די בו כדי לבסס זכויות. כפיפותו של אדם אחר לחובה שמנביעה הזכות היא המשמעות הפרקטית של מושג הזכות. עם זאת, בדומה לפיינברג, גורס רז שאין זה הכרחי שמול כל חובה תהיה זכות ולכן מי שחייבים להתנהג כלפיו באופן מסוים אינו בהכרח בעל זכות שיתנהגו כלפיו באותו האופן¹³.

יישום גישתו של רז על סוגיית בעלי החיים מחייב מתן מענה לשתי שאלות: האם לבעלי חיים יש אינטרסים ואם כן, האם אלו אינטרסים ראויים דיים כדי לבסס זכויות. נבחן עתה את השאלות הללו.

3. המונח "אינטרס"

המונח "אינטרס" אינו מונח פשוט בעל משמעות מילולית מילונית אחת. ההגדרה המילונית של אינטרס היא "עניין, עסק, טובת הנאה"¹⁴. הגדרה זו מקפלת בתוכה שני מונחים ("עניין" ו"טובת הנאה") שאין ביניהם זהות וההבחנה ביניהם רלוונטית לבחינת השאלה שלפנינו. במבט ראשון, נראה כי האמירה ש-X הוא בעל אינטרס שיהיה לו את Y היא בעלת שני מובנים. המובן הראשון מתמקד בהיבט של רצון וקוגניציה ומתייחס לכך ש-X רוצה שיהיה לו את Y¹⁵. המובן השני מתייחס למצב שבו Y משמש ל-X כצורך ביולוגי ובלעדיו X לא יוכל להתפתח או להתקיים¹⁶. כפי שנראה עוד להלן, אנו מבכרים את

- J. Feinberg "The Rights of Animals and Unborn Generations" in *Philosophy and Environmental Crisis* (Athens, ed. by W.T. Blackstone., 1974) 43, 45-51 אף במובן ההופלדיאני קיימת הבחנה בין זכות במובן הצר שלצידה חובה, ופריוולגיה (חירות) שלצידה החובה לא להפריע, Hohfeld, לעיל הערה 9.
- J. Raz "On the Nature of Rights" 93 *Mind* (1984) 194 וראו גם בג"ץ 830/79 מרכז הקבלנים והבונים בישראל נ' ממשלת ישראל, פ"ד לד' (3) 745, 729.
- Raz, לעיל עמ' 195.
- שם, עמ' 199.
- מילון אבן שושן – מחודש ומעודכן לשנות האלפיים (כרך א, חש"ג) 62.
- G.E. Varner *In Nature's Interests? : Interests, Animal Rights, and Environmental Ethics* (New York, Oxford, 1988), 58.
- Varner, לעיל עמ' 59.

פרק שלישי: הבסיס התאורטי להכרה בזכויות בעלי חיים

המובן הראשון על פני השני. לעת עתה, נציין כי במצב הדברים המתאים למובנה הראשון של האמירה, מקובל לומר שכאשר X רוצה את Y , הוא גם מאמין ש- Y יביא לו תועלת. בפועל אין הכרח שכך יהיה. פעמים רבות אנו רוצים בדבר מה אפילו שאין באותו דבר כדי להועיל לנו, ולעתים יש בו אף כדי להזיק לנו. יתרה מכך, גם אם אנו רוצים דבר מה, ואפילו אם הוא גורם לנו הנאה ועל ידי כך מביא לנו תועלת, ייתכן ואותו דבר יהיה מנוגד לאינטרס שלנו. לדוגמה, האינטרס שלנו לשמור על חיינו אינו עולה בקנה אחד עם רצוננו להימנע מפעולות המזיקות או מסכנות את חיינו כגון: עישון או השתתפות במירוצי מכוניות, אולם אנו נוטלים חלק בפעולות שכאלה מאחר שהן מסכות לנו הנאה. הבחנה זו בין רצון לתועלת, מוליכה אותנו למסקנה כי במבט נוסף אפשרי גם מובן שלישי לאמירה ש- X בעל אינטרס שיהיה לו את Y והוא ש- Y מביא תועלת ל- X . ייאמר מיד כי קיימת חפיפה בין המובנים השונים או חלקם. פעמים רבות X יהיה בעל אינטרס שיהיה לו את Y , כי הוא רוצה אותו משום ש- Y גורם לו תועלת ומשמש לו אף כצורך ביולוגי. עם זאת אין הכרח שתתקיים חפיפה שכזו. כשלעצמו, כל אחד מהמובנים נבדל ומובחן מן היתר ואין זהות ביניהם. מכאן, שבבואנו לבחון את השאלה האם לבעלי חיים יש אינטרסים, עלינו לבחון שלושה מובנים נפרדים של המונח אינטרס.

4. בעלי חיים כבעלי אינטרסים

בחינת השאלה אם בעלי חיים יכולים להיות בעלי אינטרסים מתחייבת ככל שאנו מכירים בכך שמושג הזכות מחייב קיום אינטרס כתשתית לזכות. התשובה לשאלה זו נגזרת ממהותם של בעלי החיים ומתכונותיהם. ההתבוננות בהתנהגות בעלי חיים לימדה אותנו כי הם בעלי רצונות והעדפות משל עצמם וכי הם מונחים בפעולותיהם על ידי העדפות ורצונות אלה. בעלי חיים מבדילים בין אובייקטים שיש בהם כדי להועיל להם לבין אובייקטים אחרים שאין עמם כל תועלת או אפילו נזק. החלטתם לבצע פעולה מסוימת היא תוצאה של בחירה מודעת בין חלופות שונות. יתרה מכך, ההעדפה של חלופה אחת על פני השנייה מלווה באמונה כי ניתן יהיה להפיק תועלת מהחלופה שנבחרה וכי תועלת זו רבה יותר מהתועלת שהחלופה השנייה טמנה בחובה. לפיכך מכיוון שבעלי חיים הם יצורים חיים בעלי רגשות, מחשבות ותודעה, אשר התנהגותם מלווה במידה מסוימת של מודעות ואמונה, אנו סבורים כי יש לענות בחיוב על השאלה האם יש להם אינטרסים, ככל שמושג האינטרס נשען על יכולתו של בעל האינטרס לרצות דבר מה.

זה המקום לציין כי לא רק בעלי חיים פועלים לאחר בחירה בין חלופות שונות. גם רובוטים ומכונות משוכללות מעדיפים בפעולותיהם חלופה אחת מני רבות. ברם, העדפה זו היא העדפה מלאכותית שמקורה באדם ולא במכונה, ומכאן שאין לייחס לה כל נפקות לדין שבפנינו. רובוטים ומכונות משוכללות אינם יצורים חיים ורצונם (ככל שניתן לדבר על רצון משלהם בהקשר שלפנינו) בסיטואציה מסוימת אינו רצון אמיתי, אלא רצונו של האדם אשר

שער ראשון: האדם ובעלי חיים – היבטים היסטוריים, חברתיים ותאורטיים

תיכנת אותם מראש לפעול בדרך שבה יפעלו לכשיתבקשו לפעול וייתקלו באותה סיטואציה¹⁷. יתרה מכך, הפעלתה של כל מכונה אלקטרונית תלויה באדם ובנכונותו לספק לה מקור אנרגיה כלשהו לתחילת פעולתה. מכיוון שהמכונות והרובוטים הם יצירי כפיו של האדם, אנו סבורים שלא ניתן לייחס להם אינטרסים וכי השוני הקיים בינם לבין בעלי חיים שהינם יצירי הטבע, הוא רב מכדי שניתן יהיה לערוך ביניהם השוואה ולהקיש תובנות כלשהן לשאלה שלפנינו.

בעלי חיים הם גם בעלי אינטרסים במובן של צורך ביולוגי. כמי שנמנים על האורגניזמים החיים בטבע, לבעלי חיים יש צרכים ביולוגיים שונים כגון הצורך לאכול ולשתות על מנת להתקיים. בהקשר זה דומים בעלי חיים לצמחים ונדמה כי על פי הגדרת האינטרס כצורך ביולוגי, יש להכליל גם את הצמחים כבעלי אינטרסים. בין אם נראה בהם יצורים חיים ובין אם לאו, הצמחים שונים מעצמים דוממים בכך שהם יכולים להתפתח על פני המרחב גם ללא התערבות אנושית. צמיחתם התקינה של הצמחים מושפעת מתנאים חיצוניים שונים כגון אקלים, מים, אדמה. לעומת זאת, הצמחים אינם בעלי אינטרסים ככל שהאינטרס נשען על מושג הרצון, מאחר שצמח אינו יכול לרצות בדבר מה ומבחינה זו הוא דומה לאבן שאינה בעלת רגשות או תודעה¹⁸.

בעלי חיים חולקים עם הצמחים גם את המובן השלישי של המונח "אינטרס", שכן קיימים דברים המביאים להם תועלת. מובן זה חולקים בעלי חיים לכאורה גם עם עצמים דוממים, אשר מצבם הפיזי מושפע מגורמים שונים. מן האמור לעיל, עולה כי בעלי חיים יכולים להיות בעלי אינטרסים על פי שלושת מובניו של מונח זה. דעה שונה הביע הפילוסוף האוסטרלי מקלוסקי (H.G. McCloskey). לשיטתו, מעמדם של בעלי חיים הוא כמעמד עצמים דוממים, אשר יכולים להיות בעלי ערך לבני אדם אך הם נעדרים ערך כשלעצמם וככאלה אינם יכולים להיות בעלי אינטרסים¹⁹. מקלוסקי גורס, בין היתר, שעל ישות להיות מסוגלת לטעון עבור עצמה על מנת להיות מוכרת כבעלת אינטרס ויכולת זו נעדרת מבעלי חיים²⁰. לטענתו, העובדה שארגונים מייצגים בעלי חיים בדיונים משפטיים, אינה מוליכה

17 ז'אנר המדע הבדיוני כפר לא אחת בעמדה זו בהציגו מכשירים חשמליים שנוצרו על ידי האדם והם בעלי בינה מלאכותית. להרחבה בסוגיית הבינה המלאכותית ראו: ר' קורצוויל עידן המכונות החושבות (Midgley; (2001), לעיל הערה 2, עמ' 151-175.

18 בסוגיה זו קיים חשש מרדוקציה אד אבסורדום שתוליך להכרה באינטרסים, ואף בזכויות, של צמחים, ואכן ישנם חוקרים הסבורים כי יש להתחשב גם באינטרסים של צמחים ראו פ' טומקינס, כ' בירד החיים המסתוריים של הצמחים (תשל"ח).

19 H.J. McCloskey "Rights" 15 *Philosophical Quarterly* (1965) 121, דעה דומה מביע גם רונלד דבורקין ביחס לפסל. לדידו, לפסל עצמו אין אינטרס שלא להיפגע. לפיכך הוא אינו בעל זכויות, וההגנה עליו אינה נעוצה בו, אלא באחר. ראו R. Dworkin *Life's Dominion* (London, 1993), 15-19.

20 McCloskey, לעיל עמ' 131-132 לאור דעה זו אין להתפלא על כך שמקלוסקי תומך בניסויים

פרק שלישי: הבסיס התאורטי להכרה בזכויות בעלי חיים

למסקנה כי בעלי חיים הם בעלי ערך כשלעצמם, שכן ייצוג זה נועד להגשים אינטרסים של אחרים, במקרה זה בני אדם. עקב האכילס בגישת מקלוסקי נעוץ בכך שבעלי חיים שונים שונים מהותי מעצמים דוממים ואפילו יהיו אלה עצמים בעלי ערך ייחודי כמו תמונות של רפאל או לאונרדו דה וינצ'י שמקלוסקי מביא כדוגמה²¹. אכן, ישנם עצמים דוממים ייחודיים שאין שני להם בעולם כולו, אך עצמים אלה נטולי מחשבות, רגשות ותודעה. מבחינה זו, אין הבדל בין תמונת אמן, הנחשבת ליצירת מופת, לבין אבן המוטלת בשולי הכביש – שניהם עצמים דוממים חסרי חיים. לאור מהותה, ההגנה על התמונה היא כהכרח הגנה הניתנת לרגשות האנשים הרואים בה יצירת אמנות חד פעמית הראויה לשימור. לעומת זאת, בעלי חיים, כשמשם כן הם. אלו יצורים חיים המגיבים לסביבה וחולקים עם האדם מיגוון של תכונות משותפות. גם אם נכיר בכך שההגנה עליהם מונעת, בין היתר, מהרצון למנוע פגיעה ברגשות האדם – הרי שאין זה הטעם היחיד להגנה זו. חיותם של בעלי החיים היא שמעניקה להם אינטרס משל עצמם להימנע מכאב וסבל ולממש את העדפותיהם. מכוח אינטרס זה זכאים בעלי חיים להגנה בזכות עצמם ולא מכוח חסד האדם.

5. מידת חשיבות האינטרס

(א) גישתו של יוסף רו

ההכרה בכך שבעלי חיים הם בעלי אינטרסים עדיין אינה מנביעה מעצמה את המסקנה כי הם גם בעלי זכויות. לצורך כך הכרח הוא שהאינטרס של בעלי חיים יוכר כאינטרס מוצדק. על פי הגדרתו של רו, אינטרס מוצדק הוא אינטרס בעל ערך מוחלט וסופי, אשר הערך שלו אינו נגזר מתרומתו לדבר מה אחר. פועל יוצא הוא שעל האינטרס להיות בעל ערך אינטרינזי, קרי להתקיים באופן עצמאי ולא כאמצעי להגשמת מטרה אחרת. עם זאת לא כל אינטרס בעל ערך אינטרינזי הוא גם בעל ערך סופי ומוחלט²². דהיינו, תכונת האינטרינזיות של האינטרס היא תנאי הכרחי למוצדקותו, אבל אין היא בגדר תנאי מספיק. רו עצמו סבור כי אינטרס הקיום של הכלב הוא אינטרינזי, אבל אינו סופי ומוחלט שכן הוא נשען על טובתם של בני האדם בשל החשש לפגיעה ברגשותיהם²³. לכן, על פי גישתו, האינטרס של בעלי חיים אינו אינטרס מוצדק שיכול לשמש בסיס להכרה בזכות עצמאית. לדבריו, בעלי חיים חברים בקבוצה מוסרית אחרת, נטולת זכויות, אם כי ייתכן שמוטלת עלינו חובה עקיפה להגן עליהם במקרים מסוימים.

בבעלי חיים, ראו H.J. McCloskey "The Moral Case for Experimentation on animals" 70 *Monist* (1987) 64.

21 McCloskey, לעיל הערה 19, עמ' 130.

22 Raz, לעיל הערה 11, עמ' 205.

23 שם, עמ' 206.

שער ראשון: האדם ובעלי חיים – היבטים היסטוריים, חברתיים ותאורטיים

גישתו של רוז, רואה באדם את נזר הכריאה ומרכזו של היקום ומחדדת את השאלה מהי הסיבה להגנה על בעלי חיים – הפגיעה האפשרית בכני האדם או שמא הפגיעה כבעלי חיים עצמם. בפועל, שוררת אי-תמימות דעים אף ביחס לסיבות שבגינן מתבקשת הגנה על בעלי חיים למענם של בני האדם. יש הגורסים כי הגנה זו ניתנת בשל תחושתנו כי התעללות כבעלי חיים היא מעשה לא הוגן ולא מוסרי, ויש הסוברים כי ההגנה אינה נעוצה כלל בפגיעה ברגשות בני האדם, כי אם בחשש שהתעללות כלפי בעלי חיים עלולה להוביל ליחס דומה כלפי בני אדם.²⁴ מעבר לכך, עולה השאלה מיהו האדם שלמענו אנו מבקשים להגן על בעלי חיים? האם זה האדם בן זמננו או שמא זה האדם המשתייך לדורות הבאים, עניין המעלה לדיון את סוגיית ההגנה על האינטרסים של הדורות הבאים.²⁵ פשיטא כי אם ההגנה על בעלי חיים נעוצה בטובת האדם, הרי שהפגיעה כבעלי חיים לרווחת האדם תהיה קלה יותר. דעתי היא שגישה המבקשת להגן על בעלי חיים במטרה לשמור על האינטרסים האנושיים, אינה לוקחת בחשבון את מכלול האינטרסים של בעלי חיים, במידה שהיא מכירה בהם בכלל, ומכאן שהיא חסרה נדבך מהותי לשם הגנה מספקת עליהם.

(ב) גישתם של טום ריגן וסטיבן וייז

בשונה מרוז, בחינת התנהגותם של בעלי חיים הוליכה את הפילוסוף האמריקני טום ריגן (Tom Regan) והמשפטן האמריקני סטיבן וייז (Steven Wise) לדעה כי בעלי חיים הם בעלי אינטרסים וכי האינטרסים שלהם הם מוצדקים. ריגן, שנחשב לאחד ממניחי אבני היסוד של תורת הזכויות לבעלי חיים, טוען כי התנהגותם של בעלי חיים כפי שנלמדה מתצפיות שנערכו עליהם מעלה מעל לכל ספק כי הם ישויות הרוצות בדבר מה, מתוך אמונה שהם יפיקו ממנו רווח, ופועלות להשגתו. משום כך הוא גורס כי בעלי חיים הם בעלי אוטונומיה של העדפות (Preference Autonomy).²⁶ לגישתו של ריגן למונח אינטרס שני מובנים עיקריים: אינטרס במונח העדפה שלפיו X רוצה שיהיה לו את Y, ואינטרס במונח רווחה שלפיו ל-X כדאי לעשות את Y, שכן מצבו ישתפר כתוצאה מכך. בעלי חיים כיצורים חיים חולקים עם האדם את שני המובנים הללו ולשניהם יש ערך אינהרנטי בהיותם סובייקטים של

24 יחס של חמלה כלפי בעלי חיים אינו מוביל בהכרח ליחס דומה כלפי בני אדם. בכירים רבים במשטר הנאצי, ובראשם אדולף היטלר, גילו אהדה מרובה לבעלי חיים והחזיקו בהם כחיות מחמד. היטלר עצמו היה כה כרוך מבחינה רגשית לכלב שלו עד שבשבועות האחרונים של המלחמה הוא סיכן את חייו כדי להוציא את כלבו מדי יום לטיול יומי מחוץ לבונקר בו שהה. ראו J. Serpell *In The Company of Animals - A Study of Human - Animal Relationships* (Cambridge, 2nd ed., 1996), 33.

25 להרחבה בסוגיית אינטרס הדורות הבאים ראו L.C. Becker *Reciprocity* (Chicago, London, 1990), 229-252.

26 T. Regan *The Case for Animals Rights* (Berkley, Los Angeles, 1985), 84-86

פרק שלישי: הבסיס התאורטי להכרה בזכויות בעלי חיים

החיים (subjects of life)²⁷. הערך האינהרנטי הוא ערכו של היצור החי בפני עצמו, בלי כל קשר לתועלת שהוא עשוי להביא לעצמו או לאחרים²⁸. על פי גישה זו, כל יחיד בעל ערך אינהרנטי זכאי לכך שיתייחסו אליו בכבוד, ובכוחו לתבוע מהחברה כי יתנהגו אליו באופן ההולם את ערכו²⁹. עם זאת מסקנותיו של ריגן בדבר קיומו של ערך אינהרנטי וההשלכות של קיום זה, מצומצמות בהיקף תחולתן ליונקים בני למעלה משנה, שכן לשיטתו רק לאלה יש מורכבות נפשית מספקת היכולה להתקיים לאורך זמן³⁰. יש המרחיבים את גישתו של ריגן ומצדדים בדעה כי כל יצור חי, לרבות צמחים, הוא בעל ערך אינהרנטי וראוי להתחשבות מוסרית³¹. גישה זו עלולה להוביל לתוצאות שליליות שלפיהן יש ערך אינהרנטי גם לבקטריות ותאים סרטניים. היותם של בעלי חיים יצורים חיים, חשובה לצורך התייחסות אליהם כאל תכלית, אבל חשובה לאין ערוך העובדה כי בחייהם מקיימים בעלי חיים אינטראקציה הדדית עם סביבתם, שבה כרוכה הפגנת רגשות והפעלת מערך של מחשבות ותקשורת המלמד על מודעות, לרבות מידה מסוימת של מודעות עצמית ורצונות עצמיים. בכך שונים בעלי חיים מיצורים חיים כמו חיידקים, אשר לבד מעצם קיומם אין בהם דבר. בני אדם ובעלי חיים הם היצורים היחידים בטבע שיכולים לרצות דבר מה. צמחים וחפצים דוממים הם אובייקטים שדברים מסוימים "טובים" עבורם כצורך ביולוגי או אובייקטיבי, אך הם עצמם אינם משתוקקים לאותם דברים, משום שהם אינם יצורים חיים המסוגלים לחשוב, לא כל שכן לרצות דבר מה³².

באופן דומה טוען גם המשפטן סטיבן וייז כי בעלי חיים יכולים להיות בעלי זכויות. וייז מתבסס על כך שלבעלי חיים שאיפות והם פועלים במטרה למלא אחר שאיפותיהם מתוך מודעות בסיסית המאפשרת להם להבין, ולו גם במידה מוגבלת, כי הם אלו השואפים למלא אחר מבוקשם³³. הכרה בכך שבעלי חיים הם בעלי אינטרסים משל עצמם וכי יש בכך כדי

Ibid, at pp. 243-248 27

Ibid, at p. 235 28

Ibid, at p. 248 29

Ibid, at pp. 28-30, 243-245 30

P.W. Taylor "Are Human Superior to Animals and Plants?" 6 *Environmental Ethics* 149 (1984) 31

לכך שאין די בצרכים ביולוגיים לברם כדי להוליך לאינטרסים מוצדקים ראו: Feinberg, לעיל הערה 10, עמ' 55-51; J. Oneill "The Varieties of Intrinsic Value" 75 *Monist* (1992) 119, 131-132. 32

S.Wise *Rattling the Cage - Toward Legal Rights for Animals* (Cambridge, 2000); S. Wise "Hardly a Revolution: The Eligibility of Nonhuman Animals for Dignity-Rights in a Liberal Democracy" 22 *VT. L. Rev.* (1998) 793; S. Wise "Animal Thing to Animal Person--Thoughts on Time, Place, and Theories" 5 *Animal L.* (1999) 61 של וייז ראו גם L.H. Tribe "Ten Lessons Our Constitutional Experience Can Teach Us 33

שער ראשון: האדם ובעלי חיים – היבטים היסטוריים, חברתיים ותאורטיים

לחייב אותנו להתחשב בהם קיימת גם בגישה המבקשת להגן על בעלי חיים מבלי להעניק להם זכויות³⁴. הפילוסוף האוסטרלי פיטר סינגר (Peter Singer), המציב את גישתו כלפי בעלי חיים על אדנים תועלתניים, סבור כי היכולת של בעלי חיים לסבול, מחייבת את המסקנה כי הם חולקים עם האדם לפחות את האינטרס שלא לסבול וכי עלינו לתת משקל שווה לאינטרסים שלהם ושל בני האדם להימנע מסבל ולהרבות בהנאה³⁵.

העובדה שבעלי חיים חשובים לבני אדם ומעוררים אצלם מיגוון רחב של רגשות אין בה כדי לפגום באינטריוניות הערך שלהם, ממש כשם שהעובדה שאנו חשובים לבני אדם אחרים, אינה פוגמת באינטריוניות הערך שלנו כבני אדם. אין חולק על כך כי הפגיעה בבעלי חיים גורמת לפגיעה ברגשותיהם של בני אדם, אך נדמה כי מתעלמים מהשאלה מדוע נגרמת פגיעה שכזו. ביסוד היחס הרגשי של האדם לבעלי חיים מונחת התפיסה כי אלה יצורים חיים בעלי תחושות, מחשבות, מודעות ויכולת לתקשר עם הסביבה. במילים אחרות, ההגנה על רגשות האדם מבוססת אף היא על תכונותיהם של בעלי חיים. אכן, לא נעלמה מאיתנו העובדה כי בני אדם יכולים לפתח רגשות גם כלפי צמחים וחפצים שונים, אולם אלה אינם יכולים להגיב לרגשות כלפיהם ואינם בעלי מחשבות משל עצמם הפועלות על הסביבה – מכאן שאפילו אם יש "בתכונותיהם" כדי לעורר אצלנו רגשות, הרי שאין מקום להגדיר תכונות אלה כבעלות ערך אינטריוני מאחר ועצמים דוממים הינם נטולי חיים. יתרה מכך, עצמים דוממים יכולים להיות בעלי אינטרסים רק במובן זה שדברים מסוימים עשויים להביא להם תועלת ובכך לבד אין די כדי להעניק להם זכויות.

השוללים את אינטריוניות הערך של בעלי חיים שמים את הדגש על כך שאנו משתמשים בהם למטרות שונות, וסבורים כי ההתייחסות לבעלי חיים כאל אמצעי אינה יכולה לעלות בקנה אחד עם אינטריוניות הערך המיוחסת להם³⁶. ניסיון אחד להתמודד עם טענה זו הוא להרחיב את מושג האינטריוניות ולהכליל תחתיו גם מושאים אשר מתייחסים אליהם כאל אמצעי³⁷. אנו סבורים כי נקודת המוצא צריכה להיות שונה. שורש הרע המונע לכאורה הכרה באינטריוניות הערך של בעלי חיים נעוץ בכך שהם משמשים עבורנו כאמצעי. בכל הכבוד, אנו סבורים כי גישה זו מניחה את המבוקש. העובדה כי אנו עושים שימוש בבעלי חיים לצרכינו, היא כשלעצמה אינה מוכיחה שהם אינם בעלי ערך אינטריוני. הכרה בקיומו של ערך אינטריוני מחייבת יחס של תכלית, להבדיל מאמצעי, אך ההפרה של עיקרון זה

About The Puzzle of Animal Rights: The Work of Steven M. Wise"

1 (2001) *Animal L.* 7.

34 ראו להלן עמ' 83-89.

35 סינגר, לעיל הערה 1, עמ' 42-43. להרחבה בגישת סינגר ראו להלן עמ' 83-85.

36 א' בן זאב "הטעם שבאסור לצער תנינים" משפט וממשל ד (תשנ"ח) 763, 772.

37 שם, עמ' 773.

פרק שלישי: הבסיס התאורטי להכרה בוכויות בעלי חיים

אינה מנביעה את המסקנה כי המושא שאליו אנו מתייחסים כאמצעי, אכן חסר ערך אינטרינזי. האם יעלה על הדעת כי התייחסות אל אדם באופן אינסטרומנטלי תוליך למסקנה כי האדם הוא יצור שאינו בעל ערך אינטרינזי? באופן דומה, התייחסות אינסטרומנטלית אל בעלי חיים מפרה את אינטרינזיות הערך שלהם הנובעת מהיותם יצורים חיים בעלי מיגוון תכונות משותפות לתכונותיו של האדם. כשלונו של הטיעון האינסטרומנטלי הוא במעבר מתיאור עובדתי של העולם, במקרה זה ההתייחסות האינסטרומנטלית בפועל אל בעלי חיים, לתיאור נורמטיבי של העולם, השולל בשל כך את מהותם האינטרינזית של בעלי חיים. לפי גישתנו, יש ערך אינטרינזי ליצורים חיים המשתייכים ביולוגית למין המקיים מערך של מחשבות, תקשורת ורגשות עם הסביבה ועם עצמו. האינטרסים של בעלי חיים המשתייכים למין אשר פרטיו חולקים באופן כללי מערך שכזה הם אינטרסים בעלי ערך אינטרינזי המנותק מתועלתו האישית של האדם. אינטרסים אלה קיימים, כשלעצמם, לטובת בעלי חיים ולא למענו של אחר. כך, לדוגמה, הסבל של בעל חיים כתוצאה מפגיעה פיזית בו הוא בראש ובראשונה סבלו של בעל החיים, ורק אחר כך הוא גם סבלו של האדם. משכך, הטעם להגנה מפני סבל זה געוץ קודם כל בבעל החיים עצמו. לעמדתנו, אין להתעלם מכך שרגשותיהם של בני אדם נפגעים כתוצאה מפגיעה בבעלי חיים, אך יש לזכור כי הפגיעה היא קודם כל בבעלי חיים וכי לאלה יש אינטרס עצמאי משל עצמם להימנע מפגיעה זו³⁸.

קריאת התיגר על אינטרינזיות הערך של בעלי חיים באה גם מכיוונם של המבקשים לבסס את ההגנה על בעלי חיים על כסיס הדמיון לאדם ויכולת ההאנשה שלהם. מלומדים לא מעטים סבורים כי ככל שבעלי חיים נראים ומתנהגים באופן דומה יותר לבני האדם, נדרשת הצדקה חזקה יותר בכדי לפגוע בהם³⁹. לפי גישה זו, האדם משמש כקנה המידה שעל פיו יוחלט אם בעל החיים יזכה להגנה מפני הפגיעה. ההגנה על בעלי חיים הופכת למעשה, להגנה על תכונותיו של האדם המשתקפות בבעלי חיים, וככזו היא נעוצה באדם ולא בבעל החיים. מעבר לכך, שקיים קושי לא מבוטל בהגנה על בעלי חיים בהתאם למידת

38 לדעה שונה ראו פ' לרנר "הרהורים בעניין האכלת חתולי רחוב – בעקבות ת"פ 897/01 מ"י נ' ירובסקי" המשפט ט (תשס"ד) 407. לרנר סובר כי ההגנה על בעלי חיים מונעת מהרצון להימנע מפגיעה ברגשותיהם של בני אדם. לפי גישה זו לתתולי רחוב אין זכות המטילה על נציגי הרשות המקומית חובה להימנע מלאסור על בני אדם מלהאכיל חתולי רחוב, אך הפגיעה ברגשותיהם של בני האדם בעקבות איסור זה, היא המוליכה לקיומה של חובה שכזו, ובלשונו "ההתעללות הפיזית בחיה בעקבות מניעת המזון הופכת להתעללות נפשית באדם" בעמ' 422. ראו בן זאב, לעיל, הערה 36, עמ' Epstein ; 779, לעיל הערה 3; Midgley ; 3, לעיל הערה 2, עמ' 28-32, לפי גישתה של מידגלי המחויבות המוסרית שלנו לאחרים היא על פי מעגלי קירבה. הדאגה המוסרית שלנו מונעת מתחושת הקירבה והדמיון שאנו חשים כלפי הסובבים אותנו. במעגל הפנימי נמצא האני, שכן אדם קרוב קודם כל לעצמו, אחר כך המשפחה, החברים, הקהילה, האומה, המינים השונים והביוספירה.

שער ראשון: האדם ובעלי חיים – היבטים היסטוריים, חברתיים ותאורטיים

דמיונם לבני האדם⁴⁰, נראה לנו כי הדמיון של בעלי חיים לאדם אינו הבסיס להגנה עליהם. כפועל אנו מגנים על בעלי חיים משום שהם יצורים חיים שיש להם תכונות יסודיות בעלות ערך. הדמיון בינינו לבנים הוא רק מאפיין של תכונות הקיימות אצל בעלי חיים, אשר הן אלו המעניקות להן את ההגנה לה הם זכאים. אין אנו מבקשים להתכחש לכך, שבעלי חיים רבים אכן דומים לבני האדם. יתר על כן, כפי שנראה בהמשך, ייתכן כי דמיון זה יכול לשמש קנה מידה לבחינת היקף ההגנה הניתן לבעלי חיים. כל שאנו טוענים הוא כי אין בדמיון זה כדי לשלול את המסקנה כי ההגנה על בעלי חיים היא למען עצמם ולא למענם של אחרים. להערכתנו, מערך תכונותיהם המורכב של בעלי חיים, על מיגוון ביטויי החיצוניים, לא מותיר אפשרות להתעלם מהאינטרסים שלהם. התעלמות מאינטרסים אלה היא התכחשות לתכונותינו, אותם חולקים, כאמור, גם בעלי חיים. אמנם תכונותיהם של בני האדם מאופיינות במידת מורכבות רבה יותר, אך תכונותיהם של בעלי החיים הגיעו לסף אשר אינו מאפשר לשלול את מוצדקות האינטרסים שלהם. מסקנה זו מקבלת משנה תוקף לאור השוני הקיים בחברה האנושית, אשר אינו מהווה הצדקה לשלילת זכויות מחלק מהם, כפי שנראה להלן בדיון על בני אדם שהינם פגועי מוח או בעלי פיגור שכלי.

ב. השוואה לפגועי מוח ומפגרים

ביסוד מושג הזכות נמצאת התפיסה כי בני האדם נולדו שווים ולפיכך זכאים לזכויות שוות. עקרון השיוויון מעבר להיותו אידיאל מוסרי שיש לשאוף אליו, משמש כמכנה המשותף וכבסיס לכל זכויות היסוד של האדם⁴¹. ככלל, על פי עיקרון זה מתחייב מתן יחס שווה לשווים ומתן יחס שונה לשונים. ברם, עקרון השיוויון, כשלעצמו, אינו טומן בחובו אמת מידה להשוואה בין הפרטים שעל בסיסה ניתן לקבוע את היחס שיש ליתן לכל פרט. יתר על כן השיוויון אינו מחייב זהות ולעתים "לשם השגת השיוויון יש לפעול מתוך שונות"⁴².

40 גישת הדמיון עשויה לפתור את הקושי בהענקת זכויות ליתושים ושאר מיני חרקים שאינם דומים לאדם, אך עלולה להיתקל בקשיים ביחס לבעלי חיים אחרים, שכן לא ברור מה יהיה הבסיס לקביעת הדמיון בין בעל החיים לאדם.

41 "זמיר, מ' סובל "השיוויון בפני החוק" משפט וממשל ה (תש"ס) 165, 166. קיימת מחלוקת אם השיוויון נשאר בגדר עיקרון או עלה לכדי זכות של ממש. למחלוקת זו ראו: P. Westen "The Empty Idea of Equality" 95 *Harv. L. Rev.* (1982) 537; E. Chemerinsky "In Defence of Equality: A Reply to Professor Western" 81 *Mich. L. Rev.* (1983) 575; K. Greenawalt "How Empty is the Idea of Equality" 83 *Colum. L. Rev.* (1983) 1167, 1169-1173.

42 בג"ץ 246/81 אגודת דרך ארץ נ' רשות השידור, פ"ד לה (4) 1, 11; בג"ץ 1703/92 ק.א.ל. קוי אוויר למטען בע"מ נ' ראש-הממשלה, פ"ד נב (4) 193, 236; דנג"ץ 4191/97 רקנט נ'

פרק שלישי: הבסיס התאורטי להכרה בזכויות בעלי חיים

עד כה הגענו למסקנה כי לבני האדם אין מונופול על התכונות המאפיינות אותם, וכי בעלי חיים שותפים לתכונות שבאופן מסורתי נחשבו בעיני רבים כייחודיות לאדם. בשלב זה חשוב לציין כי קיים שוני מהותי באופן שבו באות תכונות אלה לידי ביטוי הן בבני אדם והן בבעלי חיים. בפועל, בני האדם שונים אלה מאלה בכישוריהם, באינטליגנציה ובמיגוון רחב של יכולות שונות. השוני בין בני האדם אינו מונע הענקת זכויות שוות לכל בני האדם ללא הבדל דת, גזע ומין, אם כי הוא יכול במקרים מסוימים לגרור אחריו יחס שונה לבני אדם שונים. יישומו של עקרון השוויון מחייב תמיד שיקול דעת רחב על בסיס ערכים מקובלים של חברה דמוקרטית. לסוגיה שבפנינו חשובה העובדה כי עצם קיומו ויישומו של העיקרון בשדה הזכויות מלמד שקיים מכנה משותף שכל בני האדם חולקים אותו וכי הבדלי דרגה הקיימים בין בני אדם אינם משמשים כנימוק לשלילת זכויות מבני אדם שונים. לפיכך גישה הרואה בהבדלים בין בני אדם לבעלי חיים משום הבדלי דרגה בלבד משמשת כקרקע פוריה להענקת זכויות לבעלי חיים.

במצב המשפטי הקיים נושאים בזכויות גם אנשים החסרים את מרבית התכונות המאפיינות באופן כללי את האדם. פגועי מוח שאינם בעלי תודעה, יכולת להרגיש או לתקשר, נהנים מן הזכות לחיים, לשלמות גוף ולחופש מעינויים וגרימת סבל המונעים, בין היתר, לערוך בהם ניסויים. אצל אנשים הסובלים מפגור היכולת המחשבתית והמילולית היא ברמה נמוכה (ככל שהיא קיימת), ובכל זאת גם הם נהנים מאותן זכויות. הענקת זכויות לאנשים הסובלים מפגור ופגיעות מוחיות מצדיקה, לדעת מלומדים רבים, מתן זכויות גם לבעלי חיים המראים לעתים רמה שכלית ורגשית גבוהה יותר⁴³. על פי הנטען, אם אנו מעניקים זכויות לבני אדם, אשר לא מסוגלים להבין את מושג הזכות, לדאוג לעצמם, וכן להיות מודעים לסביבה – הרי שאין כל הצדקה שלא להעניק זכויות לבעלי חיים, קל וחומר כאשר אלה חולקים מידה מסוימת של מודעות, חווים רגשות ומחקשרים עם סביבתם. טיעון זה אינו מאבד מעוקצו אפילו לא היו ניתנות זכויות למפגרים ופגועי מוח⁴⁴, שכן גם אז הייתה מוטלת עלינו חובה להימנע מפגיעה פיזית בהם. התומכים בהענקת זכויות לבעלי

בית-הדין הארצי לעבודה, פ"ד נד' (5) 330, 344.

43 סינגר, לעיל הערה 1, עמ' 49. יש המחילים טיעון זה אף על בני אדם שעוד לא התפתחו מבחינה מנטלית ורגשית, כמו תינוקות, שאף הם נושאים בזכויות. לדעה ששימפנזים עדיפים על ילדים מבחינה מנטלית ראו גם את: A. MacIntyre *Dependent Rational Animals: Why Human Beings Need the Virtues* (Chicago, 1999), 11-19.

44 לגישה שלפיה לפגועי מוח אין אינטרסים וההגנה עליהם אינה למענם אלא למען הגנת רגשותיהם של אחרים או האנושיות שבנו, ראו Feinberg, לעיל הערה 10, עמ' 61. להרחבת הדין בסוגיה ראו R.G. Frey *Interests and Rights - The Case Against Animals* (Oxford, 1980); D.A. Dombrowski *Babies and Beasts - The Argument From Marginal Cases* (Urbana, Chicago, 1997).

שער ראשון: האדם ובעלי חיים – היבטים היסטוריים, חברתיים ותאורטיים

חיים היו שבועי רצון אילו חובה זו הייתה משתרעת בהיקף דומה גם על בעלי חיים, אפילו מבלי להעניק להם זכויות באופן פורמאלי.

גם אנו סבורים כי הענקת זכויות לישויות נעדרות כל מודעות ויכולת לחוש או לתקשר עם הסביבה, מחזקת את הטענה כי יש להעניק זכויות גם לבעלי חיים, לאור תכונותיהם של אלה האחרונים. בהקשר זה, אנו מבקשים למקד את הדיון בעניין אחר. לנו נראה כי זכויותיהם של פגועי המוח נשענות על כך שהם משתייכים ביולוגית למין האנושי, אשר פרטיו הם ככלל יצורים תבוניים בעלי רגשות, מודעות לעצמם ולסביבה, ובעלי יכולת לתקשר זה עם זה תוך עשיית שימוש בשפה מורכבת. במצב דברים שכזה זכויותיו של הפרט פגוע המוח נגזרות מאיפיונו הכללי של המין הביולוגי אליו הוא משתייך, הגם שבפועל אותו פרט יכול שיחסר חלק מהתכונות המאפיינות את אותו המין הביולוגי, ובכלל זה אותן תכונות שמלכתחילה שימשו כהצדקה להענקת הזכויות לבני אדם. במילים אחרות, הזכויות ניתנות לפרט כחלק מחברותו במין הביולוגי מסוים. מסקנה זו היא בעלת חשיבות לא מבוטלת לצורך הדיון בזכויות בעלי חיים. היא מוליכה לכך שההכרעה בשאלה האם בעלי חיים יכולים להיות בעלי זכויות במשפט מחייבת בחינה כללית של תכונות המין הביולוגי שאליו משתייך בעל החיים שעניינו עומד על הפרק, ולא בחינה של תכונותיו הספציפיות של אותו בעל חיים. אכן מבחינה לוגית, אין מניעה להקיש בעניין זה גזרה שווה בין בני האדם לבעלי חיים, ולומר כי מעמדו המשפטי של בעל החיים ייגזר מתכונותיו של המין הביולוגי שאליו הוא משתייך. ההערכה של בעלי חיים היא הערכה כללית בהתאם לטיבם כפי שאנו מכירים אותם, כאשר בנושא זה אנו יכולים להיעזר, בין היתר, גם בספרות מקצועית ובמומחים.

סיכום

בחינה תאורטית של היסודות המרכיבים את הזכות המשפטית מעלה כי אין בזכות המשפטית דבר היכול או צריך למנוע את ייחוסה גם לבעלי חיים. עם זאת חשוב להבהיר כי הקניית זכויות לבעלי חיים לא תמנע את הפגיעה בהם. הזכות המשפטית היא לעולם זכות יחסית. בעל הזכות אינו יכול אפוא לראות בזכותו מעין תעודת ביטוח המבטחת אותו מפני כל פגיעה הצפויה לו. ההגנה בפועל שתיתן לבעל הזכות תיגזר ממידת החוזק של זכותו ביחס לזכות המתנגשת בה. אכן, לא מן הנמנע בהקשר שלפנינו כי במקרים רבים ההגנה בפועל על בעלי החיים תהיה זהה הן במקרה שנכיר בהם כבעלי זכויות והן במקרה שבו נראה אותם כבעלי אינטרסים שאינם עולים כדי זכות. עם זאת מתן זכויות לבעלי חיים יחזק את מעמדם המשפטי בכך שהוא יחייב את המבקשים לפגוע בזכותם להצביע על זכות שמכוחה יש להעדיף אותם ולהראות שמתקיימים התנאים להערפה של אותה זכות. נקודת האיזון בעימות בין בני האדם לבעלי החיים עשויה להשתנות. שינוי זה יכול להביא להערפת בעלי החיים במקרים, שברגיל אלמלא ההכרה בזכותם, היו מסתיימים בהעדפת האינטרס האנושי.

פרק רביעי

מכשולים בפני הכרה בזכויות בעלי חיים

כללי

ההכרה בזכויות בעלי חיים אינה יכולה להיעשות מהיום למחר. מספר השנים הרב שבהם נדחקו בעלי החיים אל קרן הזווית המשפטית, כמו גם ההיקף העצום של בני האדם שנהנו ונהנים מהשימוש היומיומי המגוון שנעשה בבעלי חיים – מוליכים למסקנה הבלתי נמנעת כי השינוי במעמד המשפטי של בעלי חיים יהיה איטי והדרגתי. ההכרה בזכותם של בעלי החיים פירושה חיזוק ההגנה עליהם על כל המשתמע מכך. לחיזוק זה יהיה מחיר כלכלי משמעותי. אוכלוסיות רבות שפרנסתן על בעלי החיים יידרשו לכלכל את מעשיהם מחדש ובמקרים מסוימים אף למצוא מקור פרנסה חדש. אכן, בעולם שבו המשאבים לנחלת הכלל הם מוגבלים ואין די בהם כדי לספק את כל צרכי האדם, הקניית זכויות לבעלי חיים, תבוא בהכרח על חשבונם של בני האדם מכיוון שהיא עשויה למנוע מהם להמשיך בפרקטיקות מסוימות שבכותן לתרום לרווחת האדם. נקל להבין אפוא מדוע ישנה רתיעה מפני הקניית זכויות לבעלי חיים. עם זאת הפגיעה הצפויה ברווחת האדם איננה המכשול היחיד בפני הכרה בזכויות בעלי חיים. כפי שנראה להלן, גם טיעונים מוסריים ומשפטיים שונים ניצבים למכשול בפני המבקשים להעניק זכויות לבעלי חיים.

א. הסטטוס של בעלי חיים כרכוש – גישתו של גארי פרנציון

מבחינה משפטית לבעלי חיים סטטוס של רכוש¹. חוקים שונים כוללים את בעלי החיים במונח "נכס", "מיטלטלין" או "רכוש". בחי המשפט שנו וחזרו במרוצת השנים על כך שבעלי חיים אינם אלא בגדר נכס ולכן יש להתייחס אליהם באותו אופן שאנו מתייחס לכל נכס אחר². לפיכך אין להתפלא על כך שהמשפטן האמריקני גארי פרנציון (Gary Francione)

1 לחוקים השונים בדין הישראלי המגדירים בעלי חיים כרכוש ראו להלן ה"ש 11 בפרק החמישי.

2 ראו לדוגמה את: *Gerhart v. City of St. Louis* 270 S.W. 690, 683 (Mo., 1925); *Bueckner v. Hamel* 886 S.W. 2d 368, 370 (Tex. App., 1994).

שער ראשון: האדם ובעלי חיים – היבטים היסטוריים, חברתיים ותאורטיים

סבור כי שורש הרע ביחס כלפי בעלי חיים נעוץ בסטטוס זה. על פי גישתו, הנסמכת על ההשקפה כי בעל זכות אינו יכול להיות כלי בידי אחר, רק כאשר בעלי החיים ישתחררו מרסן הבעלות שלנו, הם יוכלו להיות בעלי זכויות³. לדבריו, מכיוון שלקניין אין ערך זולת הערך שבעליו גותן לו וההתייחסות אליו היא לעולם כאמצעי בלבד ולא כתכלית, אזי הגדרתם של בעלי חיים כרכוש עומדת בסתירה עמוקה למעמד של אישיות משפטית עצמאית ונושאת זכויות, כך שלעולם, לא ניתן יהיה לערוך איזון הוגן בין האינטרסים שלהם לאינטרס של בעליהם – בני האדם⁴. תוצאה זו משליכה גם על היחס כלפי בעלי חיים שאינם נתונים לבעלותו של איש, מכיוון שלא לה פוטנציאל להיות קניינו של האדם. לפיכך גם בעלי חיים שאינם מושא לבעלות נתונים לדיכוי המשפטי הנובע מהסטטוס הכללי של בעלי חיים כרכוש. בהתייחס לחוקים השונים המגנים על רווחתם של בעלי חיים, טוען פרנציון כי הם אינם חוקים המקנים זכויות לבעלי חיים, אלא הם במהותם חוקי קניין שנועדו להגן על זכותם של בני אדם להיות בעלי רכוש ולמנוע פגיעה ברכושם. כבסיס למסקנה זו, נסמך פרנציון על העובדה שבחוקים אלה כלולים חריגים מקיפים המוציאים מגדר תחולתו של החוק שימושים רבים הכרוכים בניצולם של בעלי חיים.

הרטוריקה של פרנציון היא רטוריקה מהפכנית. הוא גוזר גזרה שווה בין מצבם של בעלי חיים למוסד העבדות וגורס כי אין לנקוט בדרך רגולטיבית, אשר מבקשת לשפר את מצבם של בעלי החיים וכך בכך להשאיר על כנו את הגדרתם כרכוש, אלא יש לבטל את הגדרתם כרכושם של בני האדם⁵. לשיטתו לבעלי חיים נחוצה רק זכות אחת – הזכות שלא להיות מושא לבעלות – ורק בעקבות זכות זו איזון האינטרסים בין בני האדם לבעלי חיים יוכל להיות הוגן.

3 פרנציון הביע דעה זו במספר רב של ספרים ומאמרים ראו: G.L. Francione *Animals, Property and the Law* (Philadelphia, 1995); G.L. Francione *Introduction to Animal Rights: Your Child or the Dog?* (Philadelphia, 2000); G.L. Francione *Rain Without Thunder* (Philadelphia, 1996). לטענתו ביחס שלנו כלפי בעלי חיים קיימת סכיופריה מוסרית. מחד גיסא, אנו מגדירים את בעלי החיים כחברים בקהילה המוסרית שלנו. מאידך גיסא, התענוג או הבידור שלנו מצדיקים גרימת כאב וסבל לבעלי חיים. לדעה דומה שלפיה מעמדם של בעלי החיים כרכוש מוליך לכך שהפגיעה בהם נחשבת כפגיעה בערך השוק של בעל החיים ראו: T.G. Kelch "Toward a Non-Property Status for Animals" 6 *N.Y.U. Envtl. L.J.* (1998) 531, 533. למחברים נוספים שקראו חיגר על הסטטוס של בעלי חיים כרכוש ראו, בין היתר, את: S.M. Wise "The Legal Thinghood of Nonhuman Animals" 23 *B.C. Envtl. Aff. L. Rev.* (1996) 471; P.R. Wicklund "Abrogating Property Status in the Fight for Animal Rights" 107 *Yale L. J.* (1997) 569.

4 ראו בעניין זה את J. Waldron *The right to Private Property* (Oxford, 1988), 27.

5 להשוואה בין הברוטליות האנושיות כלפי בני האדם לברוטליות כלפי בעלי חיים, לרבות בסוגיית העבדות ראו M. Spiegel *The Dreaded Comparison - Human and Animal Slavery* (1996).

פרק רביעי: מכשולים בפני הכרה בזכויות בעלי חיים

האמנם בעלי חיים צריכים להיות חופשיים משליטה אנושית כתנאי להכרתם כבעלי זכויות בשדה המשפט או כתנאי ליכולתם להגשים את הזכויות שיינתנו להם. אנו איננו שותפים לדעה כי הזכויות שיינתנו לבעלי חיים הן חסרות כל ערך, כל עוד הם יהיו כפופים למשטר של בעלות. הבעלות בקניין אין פירושה שבעל הנכס יכול לנהוג ברכושו בכל צורה העולה על דעתו⁶. הדין מכיר בהגבלות שונות המוטלות על בעלים של נכס⁷. ניתן ליישם הגבלות שכאלה אף ביחס לבעלי חיים. כך, למשל, לא ניתן יהיה להעביר את הבעלות לבעל חיים לצד שלישי שלא ירצה או לא יוכל לספק לו בית חם⁸, אסור יהיה לנטוש בעל חיים⁹, ואסור יהיה להתעלל בו. המשותף להגבלות אלה ואחרות הוא שהבעלים אינו יכול להתעלם מצרכיו של בעל החיים הנתון לבעלותו, ומוטלות עליו חובות כלפיו. משכך, לא רק שהבעלות, כשלעצמה, אינה מחייבת פגיעה בבעלי חיים, אלא שגלום בה אף פוטנציאל להיטיב עמם¹⁰. עם זאת יש להדגיש כי חובות אלה של הבעלים כלפי בעלי חיים אינן מקימות את הזכות לבעלי החיים. מקור הזכות הנתונה לבעלי חיים נעוצה בערכם כיצורים חיים החולקים עימנו תכונות משותפות, ומכאן נובעת החובה של בני אדם בכלל ושל בעלי רכוש בפרט לנהוג בהם בדרך הולמת שתכבד את זכויותיהם.

אין אנו אף מסכימים לטענה כי ההגדרה של בעלי חיים כרכוש גורמת לכך שהיחס כלפיהם יהיה לעולם יחס אינסטרומנטלי המונע הכרה בזכויותיהם. הבעלות בבעלי חיים אינה מחייבת שההתייחסות אליהם תהיה כאל אמצעי ולא כאל תכלית. בעניין זה, לא הרי כלב כהרי טלוויזיה או שעון. בעל חיים הוא יצור חי, בעל תבונה, הכרה, ויכולת לסבול ולחוות רגשות שונים. מרבית בעלי חיות המחמד אינם רואים בבעל החיים שבבעלותם רכוש גרדא, אלא מפתחים כלפיו יחס אישי ורואים בו בן משפחה¹¹. אמנם היחס אל חיות המשק נושא גוון כלכלי ולפיכך הוא בעיקרו אינסטרומנטלי, אולם אין הכרח שכך יהיה

- 6 לניסיון ליצור משטר חדש של בעלות בבעלי חיים המוביל לשמירה עליהם ראו D. Favre "Equitable Self-Ownership for Animals" 50 *Duke L. J.* (2000) 473, 502.
- 7 ראו, למשל, את סעיף 14 לחוק המקרקעין, תשכ"ט-1969 הקובע כי "בעלות וזכויות אחרות במקרקעין, אין בהן כשלעצמן כדי להצדיק עשיית דבר הגורם נזק או אינחות לאחר". להכפפת זכות הבעלות לעקרון תום הלב ראו את רע"א 6339/97 דוקר נ' סלומון, פ"ד נה(1) 199.
- 8 אנו נרחיב בסוגיה זו להלן בעמ' 139.
- 9 אנו נרחיב בסוגיה זו להלן בעמ' 138-141. לעת עתה נציין כי סעיף 2א(א) לחוק צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים), תשנ"ד-1994 (להלן – חוק צער בעלי חיים) אוסר על נטישת בעל חיים.
- 10 R.A. Epstein "Animals as Objects, or Subjects, of Rights" in C.R. Sunstein and M.C. Nussbaum (eds.) *Animal Rights: Current Debates and New Directions* (2004) 143 לדעת אפשטיין אלמלא ההגנה המוענקת לבעלי חיים על ידי הגדרתם כרכוש לבעליהם, הם היו זוכים לחיים אומללים בטבע בהם היו נתונים להחקפה מתמדת, חשופים למחלות, פגיעות שונות וחוסר יכולת למצוא מזון או מחסה הולמים.
- 11 M.J. Radin "Property as Personhood" 34 *Stan. L. Rev.* (1982) 957

שער ראשון: האדם ובעלי חיים – היבטים היסטוריים, חברתיים ותאורטיים

והעובדה כי בפועל נוהגים כך הבריות אינה מלמדת שזה אופן ההתנהגות האפשרי היחיד כלפי בעלי חיים. אין אפוא לגזור מסקנות ערכיות מתיאור עובדתי של המציאות.

פרשנות מרוככת לגישתו של פרנציון עשויה להכיר באפשרות שבעלי חיים יהיו בעלי זכויות תחת משטר של בעלות, אך לגרוס כי לא יהיה בזכויות אלה כדי להועיל להם בעת התנגשות בין האינטרסים שלהם לאינטרסים של בני האדם. גם גישה זו, במתכונתה המרוככת, אינה מקובלת עלינו. ההגבלות על הבעלות אוסרות על בני האדם לנהוג בדרך מסוימת, אפילו אם יש להם אינטרס לנהוג באותה הדרך. לאור הגבלות אלה, בשעת עימות בין זכות הבעלות לבין זכויותיהם של בעלי חיים, עשויה לצאת זכות הבעלות כשירה על התחנתה. הבעלות בבעלי חיים אינה "מילת קסם" שגוררת אחריה את עדיפות בני האדם בעימות עם בעלי חיים. באותה מידה, אילו בעלי חיים לא היו רכושם של בני האדם, גם אז לא הייתה נובעת מכך בהכרח עדיפותם בעימות מולם. איזון האינטרסים, הוא לעולם תלוי הנסיבות. אכן, בני האדם התרגלו לשלוט בבעלי חיים, כשם שהתרגלו להשתמש בשפתם בכיטיים המתייחסים לבעלי חיים והם בעלי קונוטציות שליליות. הרגלים אלה קשה יהיה לשרש, אך הם, כשלעצמם, אינם מחייבים שלילת זכויות מבעלי חיים או התייחסות נגטיבית אליהם כאשר זכויותיהם נשקלות על כפות המאזניים.

ב. התנהגות לא מוסרית של בעלי חיים

טענה עתיקת יומין היא כי אין להעניק זכויות לבעלי חיים משום שהם מתאפיינים בהתנהגות לא מוסרית ואינם יודעים להבחין בין רע לטוב¹². לא אחת נטען גם כי אם בני האדם היו נתונים לשליטתם של בעלי חיים, לא היה נערך כלל דיון ביחס לזכויותיהם ומצבם היה בכי רע¹³. טענות ממיין זה מצאו את ביטויין כבר בראשיתו של הדיון על מעמדם של בעלי החיים והאופן בו יש להתייחס אליהם, והן קיימות עד לימינו אנו¹⁴. אנו בדעה כי גם אם בעלי חיים אינם יכולים להיחשב כאחראים מבחינה מוסרית, אין די בכך לשם שלילת

- 12 להרחבת הדיון במוסריותם של בעלי החיים ראו פ' דה ואל טובים מטבעם – שורשי הטוב והרע בבני אדם ובחיות אחרות (תשנ"ח); ו' ויקלר הביולוגיה של עשרת הדיברות – מדוע הטבע אינו מופת בשבילנו (תשנ"ג); S.R.L. Clark *The Nature of the Beast - Are Animals Moral?* (Oxford, 1982). גם בפסיקה נקבע כי ערכי המוסר הם אחד הביטויים להיות האדם מותר מן החיה, ראו את בג"ץ 7713/05 נוח התאחדות ישראלית של ארגונים להגנת בעלי חיים ג' היועץ המשפטי לממשלה, פורסם בנבו.
- 13 ראו את ספרו של פייר בול (Pierre Boulle) כוכב הקופים (Planet of The Apes) שזכה אף לעיבודים קולנועיים, ובו אדם המגיע לכוכב שנשלט על ידי קופים לאחר חורבן הציוויליזציה האנושית, מוצא את עצמו נטול זכויות וחי בסכנת חיים מתמדת.
- 14 C. Cohen "The Case for the Use of Animals in Biomedical Research" 315 *NEJM* (1986) 865.

פרק רביעי: מכשולים בפני הכרה בזכויות בעלי חיים

זכויות מהם. לצורך כך, אין אנו נסמכים על טיעונים המבקשים מחד גיסא לייחס מוסריות פחותה לבני האדם¹⁵ ומאידך גיסא לטשטש או להעלים את "אי מוסריותם" של בעלי החיים בטענה שהם אינם תוקפים את בני מינם או את בני זוגם¹⁶. לטענתנו, כשם שחוסר מוסריות אצל בני אדם אינו שולל מהם זכויות, כך אין הוא יכול לשמש בסיס לשלילת זכויות מבעלי חיים. אמנם, התנהגות לא מוסרית יכולה לשמש בסיס לשלילת זכויות מסוימות כגון הזכות לחופש, הנשללת מאדם שעבר על החוק ונשלח למאסר. עם זאת שלילת זכויות זו היא יחסית, שכן אין לומר כי מרגע שאדם נכנס לכותלי בית הסוהר הוא מחוסר כל זכויות¹⁷. באופן דומה, התנהגות "לא מוסרית" מצד בעלי חיים אין בה כדי להתיר לאדם להתעלל בהם¹⁸. אמנם במקרים מסוימים, מתחייבת נקיטה פעולות מנע כנגד בעלי חיים המסכנים בני אדם, בעלי חיים אחרים או רכוש, אך אפילו אז הפעולה אמורה להיות מכוונת לסילוק הסכנה ואינה צריכה לטמון בחובה היתר לפגיעה בבעלי חיים מעבר לדרוש. ודוק, העובדה שבעלי חיים אינם מסוגלים להכיר בזכויותינו כבני אדם, וכפועל יוצא מכך לשאת בחובות כלפינו, אף היא כשלעצמה אינה מחייבת שלילת זכויות מהם. די בכך שביכולתנו אנו להכיר

15 טיעון שכזה מובא על ידי ג'יימס פראוד הטוען בספרו אוקיאנה מ-1866 כי בני האדם הם היחידים שהורגים לשם ספורט, מצוטט אצל ג' מאסון, ס' מקארתי כשפילים בוכים – חיי הרגש של בעלי החיים (תשנ"ו), 43.

16 פליניוס האב, בן המאה הראשונה לספירה, כותב בספרו חוכמת הטבע "אריות אינם נלחמים זה בזה; נחשים אינם תוקפים נחשים, וגם יצורי הפרא החיים במעמקי הים אינם מסתערים על בני מינם. אבל רוב האסונות הנופלים על האדם הם מעשי ידיהם של אחיו בני האדם". מצוטט אצל מאסון ומקארתי, שם, עמ' 43. עם זאת ספק רב עד כמה טיעונים אלה אכן הולמים את המציאות. לתיאור טבח חפים מפשע בקרב הגורילות ראו א' גודול בעקבות הגורילות (תש"ס), 65-75. מאסון ומקארתי בעצמם מציינים כי מקרי אונס אירעו גם בקרב בעלי חיים שם, עמ' 153. הם אף מתייחסים לתצפיות המראות כי אריות, צבועים ושועלים הורגים לעתים קרובות גורים צעירים מבני מינם, שם, עמ' 61; ומציינים כי התרחשו תופעות של התאכזרות ונידוי חברתי בתוך אותה קבוצת בעלי חיים, שם, עמ' 160-161. להרחבה בעניין תוקפנותם של בעלי חיים ראו גם את ה' ו' לאוויק, ג' גודול הרוצחים התמימים (תשמ"א). בפועל, תוקפנותם של בעלי חיים אינה תמיד הכרחית לקיומם העצמי, ראו ק' לורנץ הרע לכאורה - על התוקפנות בטבע (תשל"ט), 55-63 והיא כוללת קשת של התנהגויות – החל בהתקפה לסיפוק עצמי מבלי שתקדם לה התגרות נגדית כלשהי, המשך בתקיפה לשם השגת מזון וכלה בהתקפה כהגנה עצמית. בהקשר זה מביאים מאסון ומקארתי כדוגמה את מקרה הטריפה העודפת של השועל בלול התרנגולות, אשר הורג יותר ממה שנחוץ לו כדי להשיב את תיאבונו, שם, עמ' 159.

17 בג"ץ 355/79 קטלן נ' שירות בתי הסוהר, פ"ד לד(3) 294, 298. ככלל כל אסיר זכאי שלא יתעללו בו מבחינה פיזית או נפשית, והוא אף זכאי לזכויות נלוות. לזכויות האסיר ראו באופן כללי את פקודת בתי הסוהר [נוסח חדש], תשל"ב-1971.

18 בימי הביניים הועמדו בעלי חיים לדין על נזקים שגרמו לאדם ראו פ' דיוויס שפת בעלי חיים – מחקרים בתקשורת בבעלי החיים (תשמ"ב), 15. דיוויס מתארת כיצד בשנת 864 לספירה הורשע נחיל דבורים ברצח ונידון למוות בחניקה. להרחבה בסוגיית ההעמדה לדין של בעלי חיים ראו להלן עמ' 109.

שער ראשון: האדם ובעלי חיים – היבטים היסטוריים, חברתיים ותאורטיים

בזכויותיהם ולשאת בחובות כלפיהם¹⁹. מכל מקום, גם אם אנו מכירים בכך שהתנהגות לא מוסרית מביאה לשלילת זכויות אצל בני האדם, לא צריך להיות בכך הכשר מראש לשלילת זכויותיהם של בעלי חיים. התנהגותם הלא מוסרית של אנשים מסוימים שבעקבותיה נשללות מהם זכויות, אינה מוליכה מלכתחילה לשלילת הזכויות של כל האנשים. זאת ועוד, למרות שכיחותם הרבה וחומרתם של גילויי התנהגות לא מוסריים אצל בני אדם, האדם אינו מאופיין באופן כללי כיצור לא מוסרי. לכך תורמת, בנודאי, התנהגותו המוסרית בתחומים רבים אחרים. אף בעלי החיים אינם נוקטים, כדרך קבע, בהתנהגות לא מוסרית. לצד התנהגויות אשר נחשבות בעינינו כלא מוסריות, אנו מוצאים אצל בעלי חיים ממינים שונים מפגן של דאגה ונאמנות לזולת, אשר מקשה עלינו מלכתחילה לאפיין את בעלי החיים כיצורים לא מוסריים²⁰.

ג. התמודדות עם מצבי חירום

מצבי חירום שעמם החברה האנושית נאלצת להתמודד מחייבים מתן תשובה לשאלה האם חיייהם של בעלי חיים הם בעלי ערך מוסרי פחות מחייהם של בני האדם. אף המצדדים בזכויות בעלי חיים כמו טום ריגן גורסים כי יש להעדיף את בני האדם על פני בעלי חיים במקרי חירום²¹. דעה חריגה השמיע גארי פרנציון שהביע ספקות אם לא ראוי להציל ממגדל בוער כלב על פני פושע מסוכן²². האם הענקת זכויות לבעלי חיים מתיישבת עם העדפתם של בני האדם במקרי חירום? אנו טבורים כי יש להשיב על כך בחיוב. ראשית, הזכויות המוענקות לישות כלשהי לעולם אינן מוחלטות, אלא יחסיות. העובדה כי במצבי חירום מועדפת הזכות לחיים של האדם על פני זכותו המקבילה של בעל החיים, אין פירושה כי לבעל החיים אין זכות לחיים אלא לכל היותר כי בנסיבות העניין לא היה די בזכות זו כדי להכריע לטובתה²³. שנית, מצבי החירום כשמם כן הם. אלו מצבים שאינם שכיחים ולפיכך אינם צדיכים להוות קנה מידה להתנהגות כלפי בעלי חיים בחיי היום יום.

- 19 T. Regan *The Case for Animals Rights* (Berkeley, Los Angeles, 1985), 295-297
20 ככל שהתנהגותם של בעלי חיים נחשבת לבלתי מוסרית הרי שהדבר נעשה לפי סטנדרטים אנושיים. שאלה נכבדה, שחורגה מגבולות הדיון שלפנינו, היא עד כמה ניתן לאפיין התנהגות של מין ביולוגי שונה בסטנדרטים של מין ביולוגי אחר, ולהקיש מאיפיון זה מסקנות על האופן שבו יש להתנהג כלפי אותו מין.
21 Regan, לעיל הערה 19, עמ' 285-286.
22 *Francione Introduction to Animal Rights: Your Child or the Dog?* לעיל הערה 3.
23 ראו את סעיף 14 (ד) לחוק צער בעלי חיים (ניסויים בבעלי חיים), תשנ"ד-1994 המתיר ליושב ראש בוועדה פנימית במשרד ממשלתי או במוסד להשכלה גבוהה להתיר ניסוי בבעלי חיים גם אם לא ניתן לכנס בדחיפות את הוועדה למתן היתרים לעריכת ניסויים בבעלי חיים, ובלבד שאם לא ייערך הניסוי יהיה בכך כדי לגרום לסכנה מיידית לבריאות הציבור או לבריאות

פרק רביעי: מכשולים בפני הכרה בזכויות בעלי חיים

אנו מסכימים לדעה כי במצבי חירום יש להעדיף את האינטרס האנושי על פני האינטרס של בעלי חיים. אולם, בכל מקרה, גם אם חיהם של בעלי חיים פחות חשובים מבחינה מוסרית, הרי שערכם המוסרי אינו אפסי. נוסף ונציין כי קיימת אי-בהירות ביחס לשאלה מה ייחשב למצב חירום. הסיטואציה הקלאסית העומדת לנגד עינינו היא סירה בלב ים בעת סערה אשר צרה מלהכיל את בני האדם ובעלי החיים גם יחד, אך די בה להבאת חלקם לחוף מבטחים. סיטואציה זו מחייבת הכרעה מיידית, שכן הסכנה היא מוחשית ואין חלופה אחרת לפגיעה בבעלי חיים לשם הצלת בני האדם. אך מה בדבר מצבי חירום בהם ההיערכות נעשית בטרם עת? כדוגמה לכך יכולה לשמש חלוקת מסכות גז לפני מלחמה. האם יש להתחשב גם באינטרסים של בעלי חיים ולהגן עליהם מפני התקפה ביולוגית? ברי כי אם נחליט לחלק מסכות גז לבעלי חיים ייעשה הדבר, רק לאחר שאחרון בני האדם קיבל את מסיכת הגז שלו. אפס, עדיין עולה השאלה האם אין מקום להשתמש בתקציב המיועד להגנה על בעלי חיים לשם מניעת חולי אחר מבני אדם, למשל באמצעות הגדלת מכסת התרופות למחלות שונות. בהקשר זה יש להתייחס אפוא לטיבן של זכויות בעלי החיים.

בדיון על זכויות האדם מוכרת ההבחנה בין זכויות פוזיטיביות לזכויות נגטיביות. הזכות הנגטיבית היא חירות מפני פגיעה. בעליה יכול לדרוש שלא יפגעו בה, אך אין הוא יכול לדרוש מאחר לספק את נושא הזכות אם הוא חסר אותה. לעומת זאת, זכות פוזיטיבית היא זכות המטילה חובה על אחר לספק לבעל הזכות את נושאה²⁴. יש לציין כי הבחנה זו אינה נקיה מביקורת. נטען כנגדה כי היא נוקשה מדי ואינה נותנת ביטוי לדרגות ביניים של זכויות המעורבות בתוכן אספקטים משני הסוגים²⁵. מכל מקום, בהקשר שלפנינו אם זכותם של בעלי החיים לחיים היא חירות נגטיבית בלבד הרי שהאדם יוצא ידי חובתו אם הוא נמנע מלפגוע בה. אין הוא נדרש להבטיח את חיהם של בעלי החיים על ידי סיפוק אמצעים שישמרו על בריאותם, כפי שהיה עליו לעשות לו זכותם הייתה פוזיטיבית. השמירה על זכויות בעלי חיים, בין אם נראה אותן כזכויות נגטיביות או כזכויות פוזיטיביות, היא בעלת מחיר כלכלי. מחיר כלכלי זה בא על חשבון רווחת האדם. משהכיר המחוקק בצורך להגן על בעלי חיים, אפילו אם לא הכיר בזכויותיהם, קל וחומר בזכויותיהם הפוזיטיביות, הוא נתן בכך ביטוי לנכונותו לשלם מחיר עבור ההגנה על בעלי חיים. עם זאת ההגנה על בעלי חיים אינה הגנה בלי גבולות. זו הגנה שאינה מתעלמת מהחובה להסדיר את אספקתם התקינה של צרכים אנושיים חיוניים כגון: תרופות ואמצעי בטיחות שונים. נראה לנו כי המעבר של בעלי חיים מישויות מחוסרות זכויות במשפט לישויות הנושאות זכויות פוזיטיביות הוא חד מדי

בעלי חיים.

24 'י ארעי "זכויות אדם וזכויות חברתיות" ספר ברנזון (כרך ב, א' ברק, ח' ברנזון עורכים, תש"ס) 45, 76-78.

25 שם, עמ' 77. להרחבת הדיון בהבחנה בין זכויות נגטיביות לזכויות פוזיטיביות ראו R. Dworkin *Taking Rights Seriously* (London, 1978), 81-130.

שער ראשון: האדם ובעלי חיים – היבטים היסטוריים, חברתיים ותאורטיים

ועשוי לעורר התנגדות רחבה. מוגבלותם של המשאבים הקיימים מוליכה למסקנה כי ההגנה על זכויות פוזיטיביות של בעלי חיים תבוא בהכרח על חשבון רווחתם של בני אדם. ספק רב אם התחשבות שכזו בבעלי חיים מוצדקת לאור הבדלי הדרגה הקיימים בינם לבני אדם. אולם אין לשלול את האפשרות כי עם שינוי העתים יהיה מקום לבחון מחדש מסקנה זו²⁶.

ד. הבדלי זנים בין בעלי חיים

האמירה האורוליאנית המפורסמת "כל החיות שוות, אבל יש כאלה ששוות יותר..."²⁷ מוליכה אותנו לדיון בהבדלים בין בעלי החיים השונים. השוני בתוך קבוצת בעלי החיים מחייב לשקול את השפעתו האפשרית על יצירת כללים משפטיים אחרים בסוגיה. בטבע קיימים אלפי זנים שונים של בעלי חיים: עופות, יונקים, חרקים, זוחלים, דגים וכיוצא באלה. בעלי החיים שונים אלה מאלה אף בהתאם לסביבת מגוריהם. בהקשר זה מקובלת ההבחנה בין החיות המבויתות (domesticated animals) לחיות הבר (wild animals)²⁸. בין בעלי החיים המבויתים ניתן למנות את חיות מחמד (pet animals) הגרות עם האדם בכיתו, ואת חיות משק (agriculture animals), השוכנות במשקים חקלאיים. חיות הבר הן שם כולל לבעלי חיים אשר מדרך טבעם חיים בטבע שלא במחיצת האדם ודואגים בעצמם לסיפוק צרכיהם הבסיסיים. עם התפתחות הטכנולוגיה נתוספו להבחנה גם החיות המשובטות (cloned animals) שנוצרו כתוצאה מהתערבות אנושית²⁹.

26 ראוי לציין בהקשר זה את בג"ץ 7707/05 עמותת "תנו לחיות לחיות" נ' המינהלה לסיפוק למתיישבי חבל עזה וצפון השומרון, פורסם בנבו, שבו נתבקש צו שיורה למדינה לדאוג להעברתם של חיות המחמד של המתיישבים שפוננו מהשטחים במהלך ביצוע תכנית ההתנתקות. העתירה לא נדונה לגופה, לאחר שנציג המדינה הודיע כי צוותים של עמותות בעלי חיים, בסיוע נציגי השירותים הווטרינריים, נכנסו לשטח הישובים המיועדים לפינוי במטרה להוציא את חיות המחמד וכי במקביל המדינה עושה מאמצים לתקצב את הפעולות לפינוי בעלי החיים.

27 ג' אורוול חוות החיות (תשס"א), 118.

28 החיה המבויתת היא חיה שעברה שינויים שונים שקירבו אותה לאדם, בין היתר כתוצאה מרבייה בתנאי בידוד מאבותיה הפראיים אך תוך זיקה לחברות אנושיות. להרחבה בתהליך הביות ראו את ג' קלטון-ברוק "הפראי והמתורבת" בני אדם וחיות אחרות באספקלריה היסטורית (ב' ארבל, י' טרקל, ס' מנשה עורכים, תשס"ז) 33.

29 ראו מ' קוגמן "זאב בעור של כבש? ביוטכנולוגיה ובעלי חיים טרנסגניים – אתגר מודרני לדיני הפטנטים" המשפטי (תשס"ה) 157; וכן ראו את סעיף 7 לחוק הפטנטים, תשכ"ז-1967 הקובע כי לא יוענק פטנט על זנים חדשים של בעלי חיים, זולת אורגניזמים מיקרוביולוגיים שלא הופקו מהטבע. מנגד, בארצות הברית נפסק שההגנה על פטנטים יכולה להשתרע על כל יצירי כפיו של האדם ובכלל זה גם על חיות משובטות ראו את *Diamond v. Chakrabarty* 447 U.S. (1980) 303. בקליפת אגוז נציין כי אנו סבורים שהאדם חב בחובות גם כלפי החיות המשובטות. העובדה כי אלו לא היו באות לעולם ללא התערבות האדם אינה צריכה להשפיע

פרק רביעי: מכשולים בפני הכרה בזכויות בעלי חיים

קשת ההבדלים בין בעלי החיים מעלה לדיון כמה שאלות: האם הבסיס להענקת זכויות זהה ביחס לכל בעלי החיים? האם לבעלי חיים שונים סטטוס מוסרי שונה? האם מידת ההגנה הניתנת לבעלי החיים צריכה להשתנות בהתאם לקריטריונים שונים כגון: סוג, אופי, יכולת קוגניטיבית, יכולת לסבול – המתגלמים בצורה שונה בבעלי חיים. ניתן לגרוס כי ככל שמין ביולוגי מתאפיין ברמת תודעה גבוהה יותר, הפרטים הנמנים עמו זכאים למעמד מוסרי גבוה יותר. לחלופין ניתן לטעון כי יש להגן על בעלי החיים בהתאם למידת קרבתם אלינו. כך יזכו חיות המחמד החיות בביתנו להגנה חזקה יותר, בעוד שחיות הבר הרחוקות מאיתנו ייהנו מהגנה פחותה. כן אפשר להגן על בעלי החיים בהתאם למידת ההזדהות שלנו עמם. גישה זו מעניקה הגנה מזערית, אם בכלל, לחרקים ולזוחלים³⁰.

על פי גישתנו הבסיס לזכויותיהם של בעלי חיים הוא מכלול התכונות שהם חולקים. על כן יש לבחון באופן כללי ביחס לכל מין של בעלי חיים את איכות ורמת התכונות שפרטיו חולקים ובהתאם לכך להכריע האם הוא ראוי להיות נושא לזכויות. לשם כך יש להיעזר גם בממצאים מתחום הזואולוגיה. קושי ראשון ביישום גישה זו עניינו בשאלה היכן יש להציב את קו הגבול? במילים אחרות, אימתי נאמר על מין ביולוגי כי באופן כללי הפרטים המשתייכים אליו הם בעלי תכונות ברמה כזו המאפשרת הכרה בזכויותיהם? אמנם בתי המשפט מורגלים בשאלות של כימות והערכה, אך נקל לשער כי דיונים שכאלה יגזלו מהם אנרגיה שיפוטית רבה. אנו סבורים כי זהו עניין למחוקק לדון בו ולא לפסיקה. במילים אחרות, על המחוקק לקבוע את סוגי בעלי החיים שלהם תינתן הגנה³¹. השאלות המתעוררות בהקשר זה חורגות מתחומי ספר זה. אולם נציין כי החלטה להעניק זכויות לבעלי החיים השונים רק על פי תכונותיהם עלולה להביא, לכאורה, לתוצאות אבסורדיות שקשה יהיה להשלים עימן. כך, למשל, קיימות אסכולות זואולוגיות שלפיהן לחרקים שונים

על היקף חובותיו של האדם, שכן העיקר הוא שהחיות המשובטות הן יצורים חיים. שאלה נפרדת היא האם השיבוט כשלעצמו אינו עולה כדי התעללות בבעלי חיים וזאת לאור הופעתן של תופעות לוואי שונות בחיות המשובטות. להרחבה בהיבטים המשפטיים הכרוכים בשיבוט בעלי חיים ראו את: R.A. Kulseth "Note, Biotechnology and Animal Patents: When Someone Builds a Better Mouse" 32 *Ariz. L. Rev.* (1990) 691; E.J. Hecht "Note, Beyond Animal Legal Defense Fund v. Quigg: The Controversy Over Transgenic Animal Patents Continues" 41 *Am. U. L. Rev.* (1992) 1023. להרחבה כללית בסוגיית השיבוט של בעלי החיים ראו את L.M. Houdebine *Animal Transgenesis and Cloning* (2003).

30 ד' פיש דיני איכות הסביבה בישראל (תשס"ב), 564-563.

31 חוק צער בעלי חיים מוציא מגדר תחולת ההגנה על בעלי החיים את חסרי החוליות. בארצות הברית נדון לא אחת היקף התחולה של חוקי בעלי חיים. כך לדוגמה ב- *Knox v. Massachusetts Society for the Prevention of Cruelty to Animals* 425 N.E. 2d 393 (1981) קבע בית המשפט כי המילה "animal" כוללת גם דג זהב.

שער ראשון: האדם ובעלי חיים – היבטים היסטוריים, חברתיים ותאורטיים

יש תודעה ואינטליגנציה והתנהגותם מתאפיינת בהתחשבות הדדית כזולת³². אם נאמץ גישות אלה מוטל יהיה עלינו, לכאורה, להעניק זכויות גם לחרקים שונים. האם פירושו של דבר יהיה שנאלץ לכבד את זכויותיהם של הג'וקים, הנמלים, הפשפשים, היתושים ועוד חרקים ממין אלה הנמצאים בביתנו? נראה שגישה זו לוקה בהכללת יתר, שכן היא כוללת בקהילת בעלי הזכויות בעלי חיים שאנו נרתעים מלהעניק להם זכויות. אפשרות אחת היא לטעון כי גם לבעלי חיים אלה זכויות, אלא שלרוב הן נדחות מפני זכויותינו, משום שהן גורמות לנו למטרד, מחלות, היזק וחוסר נוחות, או שיש בהן את הפוטנציאל לגרום לתוצאות ממין אלה. אפשרות שנייה, היא לשלול מחרקים אלה זכויות ולקבוע כי ככל שניחנת להם הגנה, זוהי הגנה על המין הביולוגי מהטעמים השונים שביסוד הגישה האקולוגית³³. אנו מבכרים את האפשרות השנייה שלפיה שלילת הזכויות מבוססת על השוני העצום בין החרקים, לבין בעלי חיים אחרים. יוצא אם כן כי מידת הדמיון משמשת כווסת השולל זכויות מבעלי חיים השונים מאיתנו שוני מהותי. נוסף ונציין כי על פי גישתנו האפשרות הראשונה שהוזכרה הולמת יותר את מצבם המשפטי של בעלי חיים כמו חולדות או עכברים, אשר מחד גיסא הם בעלי פוטנציאל להזיק ומאידך גיסא, הם בעלי תכונות יותר מורכבות (כהשוואה לחרקים) ודמיון רב יותר לבעלי חיים אחרים ולנו. מכל מקום, יש לשלול גישה שלפיה הקושי התאורטי להתמודד עם סוגיית החרקים, מוליך למסקנה כי אין להעניק זכויות גם לבעלי החיים המפותחים כמו קופים, כלבים, אריות, פילים וכדומה³⁴. בהקשר זה נתעכב קמעה על הניסיון להעניק תחילה זכויות לקופים בלבד בפרויקט הידוע כפרויקט קופי העל (Great Ape Project).

פרויקט זה נוסד על ידי פיטר סינגר ופעילת בעלי חיים האיטלקית פאולה קאוואלירי בראשית שנות התשעים ומטרתו לפרוץ את החומה בין המינים על ידי הכללת קופי העל

32 לדעה כי החרקים הם בעלי תודעה ותבונה ראו ז' א' פבר מעולם החרקים (תש"ך).
33 יש לזכור כי החרקים השונים אינם רק מזיקים שבכוחם להוות מטרד לבריות. לחרקים רבים תפקיד ביולוגי חשוב בשרשרת המזון והם אף מהווים מזון לבעלי חיים אחרים. להרחבה בנושא שרשרת המזון ראו את *A Dictionary of Zoology* (Oxford, M. Allaby ed., 1999).
34 גישתנו עלולה להוליך גם להכללת חסר, מקום שהיא נכשלת מלכלול ברשימת בעלי הזכויות בעלי חיים שהיחס האנושי כלפיהם הוא ככלל יחס אוהד. כאשר אנו בוחנים את מסוגלותם של בעלי חיים להיות בעלי זכויות על פי סולם תכונות משולב, אנו עלולים שלא לתפוס ברשת הזכויות את הדגים הנחשבים כיצורים שתכונותיהם המנטליות אינן מפותחות ומורכבות דיין. להרחבה בהתנהגותם של הדגים ובמודעותם ראו *The Behavior of Fish and Other Aquatic Animals* (New York, ed. by D.L. Mostofsky, 1978). לדעתנו, ההגנה על הדגים על דרך מניעת פגיעה שלא לצורך, יסודה בשניים: בהגנה על המין הביולוגי ככזה ובתחושת ההתפעלות המובילה אותנו לבחור לגדלם באקווריום בביתנו. לפי גישתנו זכויותיהם של בעלי חיים נובעות רק מתכונותיהם, בכפוף לווסת הדמיון שהוא בעל כוח נגטיבי של שלילת זכויות. לפיכך למצער הדגים לא יוכרו כבעלי זכויות משפטיות, אך תהיה חובה שלא לפגוע בהם משני הטעמים שפירטנו.

פרק רביעי: מכשולים בפני הכרה בזכויות בעלי חיים

בקהילת בעלי הזכויות³⁵. במסגרת פרויקט זה מבקשים להעניק לקופי העל שלוש זכויות בסיסיות: הזכות לחיים, הזכות לחופש והזכות לחופש מעינויים וסבל³⁶. "קוף על" הוא שם כולל המאגד תחתיו פרימטים (primates) שונים, ובכלל זה האדם³⁷. תומכי הפרוייקט טוענים כי מחקרים מדעיים האירו את עינינו כי קופי העל ובני האדם ניצבים באותו מדרג אבולוציוני³⁸. הם מדגישים את העובדה כי קופי העל דומים לנו מבחינה פיזית, פסיכולוגית וגנטית והם בעלי מכלול תכונות הדומה לזה של בני האדם לרבות היכולת לדבר בשפת הסימנים על ידי צפיה וחקיקוי, מודעות עצמית, אינטליגנציה עצמית, תקשורת מורכבת, אלטרואיזם, קשרי משפחה, שימוש בכלים, יכולת תכנון לעתיד, יכולת לפתור בעיות, יכולת הכללה, זכרון, והפגנת רגשות³⁹. בהתאם לגישתם, ההכללה של קופים, אשר בתכונותיהם דומים לנו באופן כה מהותי, בקהילת בעלי הזכויות מתחייבת כעניין של שכל ישר ואי-הכללתם היא בלתי רציונלית ושרירותית. תומכי הפרוייקט מדגישים כי אין בהענקת זכויות לקופי העל כדי לאיים על ענף תעשייה גדול או על תפריט המזון היומיומי שלנו. מעבר לכך, הם רואים בפרוייקט מאבק חלוצי שיסמל את פריצת מחסום המינים, וישמש בעתיד כנקודת מוצא להענקת זכויות לבעלי חיים נוספים.

המאבק זכה לביטוי חקיקתי בארצות שונות⁴⁰ ולהערכתנו הוא אכן חשוב. אמנם אין בו משום עימות חזיתי עם השימושים השכיחים ביותר שנעשים בבעלי חיים כמקור למזון וכלבוש, שהרי הקופים לא מהווים מקור לשימושים ממין אלה, אך הוא מקדם את הדיון בזכויות בעלי חיים צעד חשוב קדימה. נעיר רק כי אין לטעות ולסבור כי הדרישה להענקת

- The Great Ape Project - Equality Beyond Humanity* (New York, ed. By P.Cavalieri and P. Singer., 1993). בין קופי העל ניתן למנות את השימפנזים, הגורילות, קופי הבונבו, קופי אורנגאוטנג וקופי הגיבון. להרחבה ביכולותיהם של קופים אלו ראו מ' אוהל האיפיים: קופי על כבני אדם (תשנ"ו).
- J. Goodall, S. Wise, בין היתר, "Are Chimpanzees Entitled to Fundamental Legal Rights?" *3 Animal l. Rev.* (1997) 61
- M.A. Change, C.J. Jolly *Social Groups of Monkeys, Apes and Man* (London, 1970), 20-24 לגישה דומה הרואה באדם סוג של קוף ראו ג' דיימונד השימפנזה השלישי (תשנ"ד).
- ההשוואה בין קופי העל לבני האדם הייתה נושא לדיון כבר במאה ה-18, ראו את א' יובל "כה שונים וכה דומים: ביפון, רוסו והוויכוח על קופי העל" בני אדם וחיות אחרות כאספקלריה היסטורית, לעיל הערה 28, עמ' 305. כן ראו את עבודתו של הרופא אדוארד טייסון אשר גרס באותה תקופה כי קופי העל (או בשמם האחר קופי האדם) קרובים בתכונותיהם לאדם, ראו את ס' ג' גולד חינוך הפלמינגו - הרהורים על תולדות הטבע (תשס"ה), 225-240.
- R.S. Fouts, D.H. Fouts "Chimpanzees' Use of Sign Language" in *The Great Ape Project*, לעיל הערה 35, עמ' 28 נציין כי 98% מהגנים של בני האדם זהים לגנים של הפרימטים השונים, ראו לעניין זה את דיימונד, לעיל הערה 37, עמ' 10.
- במדינת ניו זילנד ה-Animal Welfare Act, 1999 אוסר על שימוש בקופי העל בניסויים. באנגליה נחקק תיקון דומה ל-Animals (Scientific Procedures) Act of 1986.

שער ראשון: האדם ובעלי חיים – היבטים היסטוריים, חברתיים ותאורטיים

זכויות לקופים הגדולים נשענת רק על "הקרבה המשפחתית" שלהם לבני האדם ולא על יכולתם לחוש כאב וסבל. אמנם, הקופים המועמדים לזכויות הם קופים הדומים בתכונותיהם המנטליות, בכישוריהם ובמבנה הפיזיולוגי שלהם לבני האדם. אולם חשוב יותר שדמיון זה מתייחס ליכולתם של הקופים הגדולים לחוש ברגשות שונים, ובכלל זה לסבל.

ה. קשיים באכיפת ההגנה על בעלי חיים

הקשיים באכיפת זכויותיהם של בעלי חיים אינם משליכים במישרין על הדיון התאורטי שנסב על ההכרה בזכויותיהם משום שהזכות המשפטית קיימת גם כאשר בפועל היא אינה נאכפת. עם זאת מובן כי יש לתת את הדעת לפתרון של קשיים אלה על מנת שזכויות בעלי החיים לא יהיו כאבן שאין לה הופכין. ההתמודדות עם בעיה זו חורגת ממטרתו של המחקר הנוכחי. עם זאת נציין בקצרה כמה דרכים להתמודדות עם קשיים מסוג אלה. המשפטן האמריקני קאס סאנסטיין (Cass R. Sunstein) מציע ליצור תמריצים כספיים לשמירה על זכויות בעלי החיים בשיטת "המקל והגזר". כך לדוגמה, חקלאים הפוגעים ברווחת בעלי חיים ימוסו בשיעור גבוה יותר, בעוד שאלה הדואגים לרווחתם יקבלו הקלות מס או מענקים כספיים⁴¹. אנו מסופקים בדבר האפשרות להוציא אל הפועל הצעה זו. קיים חשש כי הרווח הכלכלי שניתן להפיק מניצולם של בעלי חיים יעלה על שיעור המס שישולם בגינו, ולפיכך "ישתלם" לחקלאים מבחינה כלכלית להמשיך בניצול. מעבר לכך, הצעה זו מנציחה את מעמדם של בעלי החיים כרכוש ולפיכך תקים עליה מתנגדים רבים הגורסים כי יש לבטל את הסטטוס של בעלי חיים כקניין.

אפשרות נוספת לאכוף את זכויותיהם של בעלי חיים היא על ידי הגדרת התנהגות הפוגעת בבעלי חיים כעבירה פלילית. בפועל, איסורים פליליים מסוג זה שכיחים וקיימים במרבית המדינות. דא עקא, הסנקציות הפליליות הקיימות בחוק או מוטלות בבחי המשפט אינן משמעותיות ולא מושגת הרחעה מספקת על מי שמבקשים לפגוע בזכויות בעלי החיים⁴². זאת ועוד, האיסורים הפליליים לרוב אינם נאכפים, משום שאין מפנים תקציבים

41 C.R. Sunstein "The Rights of Animals: A Very Short Primer" 70 *Chicago L. Rev.* (2003) 387, איזכור לגישה כזו מצאנו בפקודת מסי העירייה ומסי הממשלה (פיטורין), 1938 הפוטרח מארנונה כללית כל רכוש השייך לחברת צער בעלי חיים ומשמש אך ורק למטרותיה או השייך למרפאה העממית לריפוי בעלי חיים חולים של אנשים עניים.

42 לתופעת חת האכיפה של עבירות התעללות בבעלי חיים ראו את בג"ץ 1096/01 עמותת "תנו לחיות לחיות נ" היועץ המשפטי לממשלה, פורסם בנבו, שם הוחלט שלא להתערב בשיקול דעתו של היועץ המשפטי לממשלה לעכב הליכים כנגד מי שחנק יונה מעל טבורו של אדם כאמצעי ריפוי. להרחבה ברמת הענישה על עבירות ביחס לבעלי חיים ראו להלן עמ' 295-296.

פרק רביעי: מכשולים בפני הכרה בזכויות בעלי חיים

כספיים מתאימים לשם כך. עובדה זו, כשלעצמה, מדברת בעד עצמה ומהווה הוכחה לכך שבעלי החיים נמצאים בתחתית סולם העדיפויות החברתי. בהקשר זה ראוי לציין כי לעתים הגדרת התנהגות הפוגעת בבעלי חיים כעבירה פלילית עלולה לעמוד דווקא למכשול בפני ההגנה על בעלי חיים. זאת כאשר השאלה אם מעשה מסוים עולה כדי התעללות בבעלי חיים היא שאלה פרשנית, שאז החשש מהטלת כתם פלילי על אדם עשוי להטות את הכף למסקנה כי ההתנהגות הפוגעת בבעלי חיים אינה מגיעה כדי עבירה פלילית⁴³.

ו. הגנה שאין בצידה הענקת זכויות

1. כללי

על רקע המצב הקיים שבו ההגנה על בעלי חיים מתבצעת באמצעות הטלת חובות על האדם ללא הענקת זכויות לבעלי חיים, התפתחו כמה גישות המבקשות לפתח מודל של הגנה על בעלי חיים מבלי להכיר בזכויותיהם. גישות אלו עלולות להוות מכשול בפני הכרה בזכויות בעלי חיים מכיוון שהן מראות, לכאורה, כי ניתן להגן על בעלי חיים מבלי להעניק להם זכויות. להלן נבקש לבחון גישות אלה על פי שני פרמטרים. האחד, הסיבות לסירוב להכיר במודל המעניק זכויות לבעלי חיים. השני, יכולתן לשפר את ההגנה הניתנת לבעלי חיים. כפי שנראה הגישות שנסקור אינן מצליחות להסביר באופן משכנע מדוע יש לזנוח את מודל ההגנה על בעלי חיים באמצעות הענקת זכויות והתנגדותן העקרונית למוסד הזכויות נשענת מלכתחילה על בסיס רעוע שלא ניתן להגן עליו כדבעי. יתר על כן, כשלונן להעניק הגנה טובה יותר לבעלי חיים ממילא מציב סימן שאלה סביב התועלת שניתן להפיק מהן.

2. הגישה התועלתנית של פיטר סינגר

גישתו התועלתנית של ג'רמי בנתאם שעליה עמדנו בפתח מחקרנו⁴⁴ זכתה לחיים מחודשים בעקבות ניסיונו של פיטר סינגר לבסס את ההגנה על בעלי חיים על יכולתם לסבול⁴⁵. סינגר מכיר בכך שחיה של בעלי חיים אינם שווים ערך לחייהם של בני האדם, ולפיכך הם בעלי סטטוס מוסרי שונה⁴⁶. עם זאת, לדעתו, האינטרסים שלהם שלא להיפגע או שלא להיות נתונים לסבל, שווים לאינטרסים של בני האדם, ולפיכך יש להתחשב בהם באופן שווה להתחשבות באינטרסים של בני האדם (Equal Consideration of Interests).

43 חשש זה היה אחד מן השיקולים שהניעו את השופט גרוניס לקבוע כי פיטום האווזים אינו עולה כדי התעללות בבעלי חיים. ראו בג"ץ 9232/01 "נח" ההתאחדות הישראלית של הארגונים למען בעלי החיים נ' היועץ המשפטי לממשלה, פ"ד גז(6) 212, 236.

44 ראו לעיל עמ' 29-30.

45 ראו באופן כללי פ' סינגר שתרור בעלי החיים (תשנ"ה).

46 שם, עמ' 34.

שער ראשון: האדם ובעלי חיים – היבטים היסטוריים, חברתיים ותאורטיים

התחשבות זו נעשית ברמת הפשטה גבוהה שכן אין בה כדי למנוע יחס שונה אל בעלי חיים מהיחס שניתן לבני האדם וזאת כמתחייב מההבדלים בין המינים השונים⁴⁷. סינגר מבסס את מסקנותיו על כך שעקרון השיוויון הוא עיקרון מוסרי ולא תיאור עובדתי של מציאות קיימת, שאם לא כן לא ניתן היה להסביר מדוע חרף ההבדלים הרבים בין בני האדם מתקיים שיוויון ביניהם במיגוון זה רחב של תחומים. לדעתו, גם ההשתייכות למין ביולוגי שונה אינה מצדיקה שוני כלשהו בהתחשבות בצרכים ובאינטרסים של המשתייכים למין הביולוגי האחר. אדרבא יחס שונה למינים ביולוגיים שונים יעלה כדי הפליה לא מותרת כגון הפליה על רקע דת, גזע, מין וכד'. כל עוד המשתייכים למין הביולוגי האחר הם בעלי יכולת חישה המאפשרת להם לחוש בכאב וסבל, אין כל מקום להתעלם מסבלם ואין הצדקה מוסרית לסבור כי כאב או עוגג שחשים בעלי חיים פחות חשוב מאותה כמות של כאב או עוגג שחשים בני האדם.

לפי גישת סינגר העיסוק בשאלה אם בעלי חיים יכולים להיות בעלי זכויות אינו רלוונטי להגנה עליהם. העיקר הוא בהתייחסות שווה אל בעלי חיים, וזו אפשרית גם ללא מתן זכויות, המשמעות, לדבריו, כמכשיר פוליטי נוח ותו לא⁴⁸. עמדה זו ניתנת להבנה על רקע תמיכתו של סינגר בתועלתנות כבסיס מוסרי להתייחסות אל בני האדם ובעלי חיים כאחד⁴⁹. הגדרת הזכות כ"קלף מנצח" שלא ניתן לגבור עליו, אפילו אם יהיה בכך כדי להביא תועלת לכלל, מתנגשת עם הגישה התועלתנית, הגורסת כי הפעולה שתוצאתה מירב האושר למירב האנשים, היא הנכונה בנסיבות העניין⁵⁰. זאת ועוד, סינגר מבקש להתחשב בהתחשבות שווה בסבלם של בעלי חיים על פי אמות מידה תועלתניות. ברם, בכך הוא חושף עצמו לביקורת הרגילות על התועלתנות שמתייחסות לתוצאה של תיאוריה זו ולאופן יישומה. התועלתנות מצדיקה פעולות הנחשבות לבלתי מוסריות משום שהיא מאפשרת להקריב את הפרט על מזבח הכלל על מנת למקסם את האושר. ביקורת שכיחה נוספת על התאוריה התועלתנית היא שקיים קושי מעשי בהפעלתה. כשלעצמן, כימות אושר אצל אדם או השוואה בין מידת

47 שם, עמ' 34-35.

48 "הדיבור על זכויות אינו אלא דרך מקוצרת להתבטא בתחום הפוליטי... אולם בתחום הדיון הרציני בדבר שינוי יסודי ביחסינו אל בעלי חיים דרך זו של התבטאות אינה כלל נחוצה" שם, עמ' 41. עם זאת ככל שסינגר מתייחס לזכויותיהם של בעלי חיים, הרי שהוא מצוין כי ההבדלים בין האדם לבעלי חיים גוררים אחריהם הבדלים בזכויות שיוענקו לבעלי חיים, שם, עמ' 34.

49 לתמיכתו של סינגר בתועלתנות וליישומה על דילמות מוסריות שונות ראו P. Singer *Practical Ethics* (Cambridge, 2nd ed., 1993).

50 סינגר תומך בתועלתנות של מעשים (Act Utilitarianism) שבה המעשה המוסרי הנכון נמדד על פי התוצאה של המעשה. לעומת זאת, במודל חדיש יותר של תועלתנות כללים (Rule Utilitarianism) המעשה המוסרי הנכון נמדד על פי התוצאה של כלל הקובע כי בנסיבות נתונות על כל אחד לבצע פעולה ספציפית. לתועלתנות כללים ותועלתנות מעשים ראו J.L. Mackie *Ethic: Inventing Right and Wrong* (1977), 125-168.

פרק רביעי: מכשולים בפני הכרה בזכויות בעלי חיים

האושר של אנשים שונים, הן משימות קשות ביותר. על אחת כמה וכמה קשה ההשוואה בין מידת האושר של בני האדם למידת האושר של בעלי חיים. במשוואה התועלתנית אף לא ברור אם יש להביא בחשבון תוצאות בטוחות הקצר או שמא יש לשקול גם תוצאות בטוחות הארוך.⁵¹ התוצאה היא שהיישום הפרקטי של גישת סינגר הוא בלתי אפשרי מכיוון שהעקרונות שלאורם עליו להיעשות אינם ברורים.

ביקורות אלה יש בהן ממש גם אם מודל חדיש יותר של תאוריית התועלתנות יצליח להתמודד עם חלקן. יתרה מכך, על פני הדברים נראה כי סינגר מבקש לאחוז בחבל משני קצותיו. ספק רב עד כמה ניתן לגרוס כי ההבדלים בין בעלי חיים ובני אדם מצדיקים הבדל בזכויותיהם וברך בכך להתחשב באופן שווה באינטרסים של שניהם. מכל מקום, העיקר הוא בכך שהמודל של סינגר אינו מעניק הגנה מספקת לבעלי חיים. הרי, אפילו אם אנו מתחשבים באופן שווה בסבלם של בעלי חיים מבלי להביא בחשבון קריטריונים סוגניים, גישה זו עדיין מאפשרת פגיעה בבעלי חיים לתועלת האדם, כשם שהיא מאפשרת (ואף מחייבת) ניצול של בני אדם לתועלת בני האדם, לאור הכרתה בכך שניתן להמיר סבל בהנאה. בנוסף, הניצול בפועל של בעלי חיים לא יהיה שווה לניצול של בני האדם, שהרי אין אנו נוהגים להשתמש בבני אדם כמקור למזון או ללבוש. סינגר אמנם מבקש לצמצם כל ניצול אפשרי של בעלי חיים בטענה שהשימוש בבעלי חיים למזון וללבוש אינו הכרחי לצרכים האנושיים. ברם, עמדה זו אינה קוהרנטית עם תמיכתו בגישה התועלתנית. שכן אם שימושים שכאלה גורמים הנאה להרבה אנשים, הרי שניתן להצדיק אותם מבחינה תועלתנית. מעבר לכך, גישתו של סינגר אינה מצליחה להתמודד כראוי עם ניצול בעלי חיים, אשר נעשה בשיטות שאינן גורמות להם סבל. היא אף מתעלמת מיתר התכונות של בעלי חיים ומסתכלת עליהם כעל יצורים חד מימדיים המסוגלים רק לסבול.

3. אתיקה של דאגה – הגישה האקופמיניסטית

הגישה הפמיניסטית המתמקדת, בין היתר, באתיקה של דאגה לזולת (Ethic of Care) מצאה ביטוי גם בהקשרו של הדיון על מעמד בעלי החיים במשפט. לפי גישה זו, היחס הרגשי האישי של כל פרט הוא הבסיס להכרעות המוסריות שלו, מאחר שללא רגש קשה לפתח עניין מוסרי בזולת.⁵² מלומדים שונים ניסו להשתמש בגישה זו כבסיס ליחס אנושי כלפי בעלי חיים והסביבה בכלל (Ecofeminism) וטענו כי במקום להעניק לבעלי החיים זכויות, היחס כלפיהם צריך להיות מושתת על סימפטיה, חמלה ודאגה.⁵³ לשיטתם,

- 51 לביקורת על התועלתנות בכלל ועל גישתו של סינגר בפרט ראו R. Hursthouse *Ethics, Human and Other Animals* (London, New York, 2000), 27-59.
- 52 ראו באופן כללי את ק' גיליגן בקול שונה – התיאוריה הפסיכולוגית והתפתחות האישה (תשנ"ו).
- 53 D. Curtin "Toward an Ecological Ethic of Care" in *Beyond Animal Rights: A Feminist*

שער ראשון: האדם ובעלי חיים – היבטים היסטוריים, חברתיים ותאורטיים

מושג הזכות ניתן להבנה רק בסביבה תחרותית שכן הזכות של האחד היא אי-זכותו של השני, ולפיכך הענקת זכויות לבעלי חיים מעלה על נס את הרעיון של קונפליקט, דהיינו היא מציבה אותם כנגד המין האנושי, בעוד שבפועל עימות בין בני האדם לבעלי חיים אינו הכרחי⁵⁴. השימוש בזכויות ככמגן, נשלל גם מתוך השקפה הרואה בזכות מכשיר פטריאכלי המנציח תפיסות וערכים גבריים. בהקשר זה, נטען שהמערכת הפטריאכלית כפי שהנציחה והצדיקה את דיכוי הנשים, עשתה כך גם לבעלי חיים⁵⁵. להמחשה, נטען כי אכילת הבשר נתפסת כמכוננת זהות גברית, וכפרקטיקה השכיחה יותר בקרב המין הגברי⁵⁶, בעוד שהפרקטיקה ההפוכה – צמחונות, נפוצה יותר בקרב המין הנשי⁵⁷.

אנו מסופקים אם גישת האקופמיניזם יכולה להגן כרבעי על בעלי חיים. ראשית, גישה זו יוצאת מהנחת מוצא שלפיה הזכויות הן אלה שיוצרות את התחרות בין הפרטים בחברה, כך שאם נעבור לשיח של דאגה לזולת, תינתן לפרטים הגנה טובה יותר. ספק אם הנחה זו אכן הולמת את המציאות. בפועל, הזכויות משמשות ככלי המרסן את רצונו של הפרט וככאלה נועדו להתוות כללי התנהגות בחברה שבה התחרותיות קיימת ממילא. מעבר לכך, אנו מסופקים אם הזכות היא פטריאכלית באופן אינהרנטי. אמנם מבחינה כרונולוגית, הגברים היו הראשונים ליהנות ממלוא הזכויות. אולם, באופן עקרוני, הזכות מגנה על אינטרס מוצדק⁵⁸. הגדרה זו היא הגדרה ניטרלית המקבלת את משמעותה בהתאם לתוכן שאנו יוצקים לאותו אינטרס הנחשב בעינינו כמוצדק. בפועל, ההנחה המסתתרת מאחורי

Caring Ethic for the Treatment of Animals (Durham, London, ed. by C.J. Adams, J. Donovan, 1996) 60

54 בפועל נשים החלו להיות פעילות בהגנה על בעלי החיים עוד במאה ה-18, ראו M. Ferguson *Animal Advocacy and Englishwoman, 1780-1900 - Patriots, Nation, and Empire* (1998)

55 J. Donovan "Animal Rights and Feminist Theory" 15 *Signs* (1990) 350, 358-369

56 הטענה השגורה היא שלאכילת בשר נלווית אסוסיאציה של גבריות. זאת מכיוון שכדי להשיג את הבשר, היה צורך בהפעלת כוח כדי ללכוד את החיה או להרגה וכוח זה היה מזוהה עם הגברים שבאופן מסורתי היו אלה שצדו את בעלי החיים לשם השגת מזון. ראו באופן כללי C.J. Adams *The Sexual Politics of Meat - A Feminist Vegetarian Critical Theory* (New York, 1990). לכך שהבשר מסמל את שליטת האדם בחיות ראו באופן כללי את N. Fiddes *Meat: A Natural Symbol* (London, New York, 1991)

57 A. Franklin *Animals and Modern Cultures, A Sociology of Human - Animal Relations in Modernity* (London, 1999), 158 סקר דעת קהל שערך מכון גאלופ בבריטניה בשנת 1995 העלה כי אחוז הצמחוניות באוכלוסייה עלה מ-2.1% ל-4.5%. מהסקר עולה כי היחס באוכלוסיית הצמחוניים בין הנשים לגברים הוא שניים לאחד. מתחת לגיל 24, אישה אחת מכל ארבע היא צמחונית.

58 ראו לעיל את הדיון בעמ' 63-64. לביקורת כללית על הגישה האקופמיניסטית ראו G.L. Francione "Ecofeminism and Animal Rights - A Book Review of Beyond Animal Rights: A Feminist Caring Ethic for the Treatment of Animals" 18 *Women's Rights Law Reporter* (1996) 95

פרק רביעי: מכשולים בפני הכרה בזכויות בעלי חיים

גישת ה-ethic of care היא שבשיח הזכויות זוכים האינטרסים של הגבר לעדיפות על פני האינטרסים של האישה. הנחה זו עניינה בכך שיישום הזכות, דהיינו האיזון בין הזכויות, אינו נעשה כראוי. אולם, מכאן ועד למסקנה כי הזכויות הן כלי משפטי שאין להסתמך עליו, רחוקה הדרך. יוצא אם כן, שגישת זו אינה מצליחה מלכתחילה להצדיק את הסתייגותה מהענקת זכויות לבעלי חיים. בנוסף, ספק רב אם ההקבלה בין ניצול בעלי חיים לניצול נשים עומדת בפני הביקורת. גם אם היקפי הניצול של בעלי חיים גדולים יותר בקרב הגברים, נשים הן שותפות מלאות לניצולם של בעלי חיים. מעבר לכך, קיים ספק עד כמה הבטיח הרגשי יכול לשמש אמת מידה המספקת הגנה נאותה⁵⁹. מכל מקום, כל עוד הגישה השלטת בהקשר האנושי היא גישת הזכויות ולא אתיקת הדאגה לזולת יש לתת גם לבעלי חיים ליהנות ממנה. אם יחול שינוי בתחום זה לגבי בני האדם הוא ייושם גם לגבי בעלי חיים.

4. הגישה האקולוגית – הגנה על המין ולא על הפרט

ביסוד התפיסה האקולוגית מונחת ההשקפה שלפיה התקיימות הטבע בכללותו חשובה יותר מקיום חלקיו⁶⁰. גישה זו מבקשת להציב את כל המינים שבטבע – החל באדם, המשך בבעלי חיים וכלה בצמחים – על בסיס מוסרי שווה. ההגנה הניתנת במסגרתה היא למין הביולוגי ולא לפרטים שבו, לאור העמדה שחיינו של המין ארוכים ומורכבים יותר מחייו של הפרט ולפיכך בעלי ערך מוסרי רב יותר⁶¹. ההגנה לפרטים ניתנת ככל שהיא עולה בקנה אחד עם האינטרס של המין הביולוגי ובמטרה למנוע את הכחדתו⁶². ככל שקיימת התנגשות בין האינטרסים של הפרט לאינטרסים של המין הביולוגי, יועדפו האחרונים על פני הראשונים. גישה זו, שמצאה את ביטוייה בחקיקה⁶³ ובפסיקה⁶⁴, אינה עוסקת כלל באופן

59 כבר אצל קאנט אנו מוצאים את הטענה כי מאחר שאנו לא שולטים לגמרי בתגובותינו הרגשיות, אזי הרגש אינו יכול לשמש מדד למוסריות, ראו את ע' קאנט הנחת יסוד למטפיסיקה של המידות (מהדורה שביעית, תש"ן), 31.

60 פיש, לעיל הערה 30, עמ' 57. להרחבה בנושא ראו ד' פ' ואן האקולוגיה מהי? (תשמ"ג), 36-11.

61 ראו באופן כללי S.C. Kendeigh *Ecology - With Special Reference to Animals and Man* (New Jersey, 1974).

62 P.R. Enrich ; 24-17, (תשנ"ב), שליו נפש חיה (תשנ"ב), P.R. Enrich ; 24-17, *Extinction - The Causes and Consequences of the Disappearance of Species* (London, 1981).

63 Endangered Species Act, 16 U.S.C. §§1531-1543 (2000); Fish and Wildlife Conservation Act, 16 U.S.C. §§2901-2912 (2000); Antarctic Conservation Act of 1978, 16 U.S.C. §§2401-2412 (2000); Antarctic Marine Living Resources Convention Act of 1984, 16 U.S.C. §§2431-2444 (2000); Rhinoceros and Tiger Conservation Act of 1994, 16 U.S.C. §§5301-5306 (2000); Whaling Conservation Act of 1949, 16 U.S.C. §§916; Wild Bird Conservation Act of 1992, 16 U.S.C. §§4901-4916 – לריון בהיקפו של

שער ראשון: האדם ובעלי חיים – היבטים היסטוריים, חברתיים ותאורטיים

ישיר בסוגיות המשמשות כרקע לדיון בזכויות בעלי חיים כגון: התעללות בבעלי חיים וניסויים בבעלי חיים. העיסוק בסוגיות אלה, ככל שהוא נעשה, הוא עקיף מתוך בחינת השלכת היחס כלפי בעלי חיים על משאביה המוגבלים של הסביבה⁶⁵. מעבר לכך, גישה זו מאפשרת פגיעה בבעלי חיים, לרבות הריגתם, למען ההגנה על המין הביולוגי⁶⁶.

ככלל הגישה האקולוגית מבוססת על ייחוס אינטרסים או זכות עמידה מוסרית (moral standing) למין הביולוגי⁶⁷. עמדה זו זכתה לביקורת בטענה כי המין ביולוגי, כשלעצמו, אינו יכול להיות בעל אינטרסים ולפיכך ההגנה עליו מתבססת על האינטרס האנושי ועיקרה בחובות כלפי הדורות הבאים⁶⁸. אולם עיקר הביקורת כלפי גישה זו נעוצה בכך שהיא מקריבה את הפרט על מזבח המין הביולוגי⁶⁹. אף שאין בהכרח סתירה בין האינטרס

ה-Endangered Species Act ראו את *Babbitt v. Sweet Home Chapter of Communities for a Greater Oregon* 515 U.S. 687 (1995).

64 *Tenn. Valley Auth. v. Hill* 437 U.S. 153 (1978) שם הפסיקה בניית סכר במטרה לשמר דג מזון מסוים (snail darter). עקבות לגישה זו מצאנו גם בפסיקה הישראלית. בבג"ץ 6446/96 העמותה למען החתול נ' עיריית ערד, פ"ד נה(1) 769, 796-797 קובע השופט גולדברג כי "את האיטור על המתח בעלי חיים ללא כל תכלית, הנגזר מן החובה הכללית להגן עליהם, ניתן להעמיד על טעם נוסף, הנוגע לקיומו של איוון אקולוגי בטבע. איוון ממנו נהנים כל היצורים החיים, ובכלל זה בני האדם. התערבות אנושית בדרך הטבע מפרה את האיוון האקולוגי, ומשיבוש זה יוצאת נפסדת גם החברה האנושית". כן ראו לעניין זה את סעיף 3 לחוק להגנת חייית הבר, תשט"ו-1955 המתיר לשר החקלאות להעניק רישיון לציד חייית בר מוגנת לשם שמירת האיוון בטבע.

65 W.F. Baxter *People or Penguins: The Case for Optimal Pollution* (New York, 1974)
66 הרוגמה השכיחה ביותר לכך היא ויסות אוכלוסיית בעלי החיים באופן מלאכותי למניעת התרבות מין ביולוגי היכול לטרוף מינים אחרים בטבע ולהעמיד אותם בסכנת הכחדה. להרחבה בכך ראו "ויול אקולוגיה: עקרונות ותהליכים" (מהדורה 2, תשל"ז), 93-105. C. Tudge *Last Animals at the Zoo - How Mass Extinction Can be Stopped* (Washington D.C., 1992).

67 G.E. Varner *In Natures Interests? : Interests, Animal Rights, and Environmental Ethics* (New York, Oxford, 1998), 58 וורנר מבקש לקדם שתי גישות: הגישה הראשונה (Biocentric individualism) לפיה המין עצמו נעדר אינטרסים אך הפרטים המרכיבים אותו בעלי אינטרסים, ומכאן שההגנה על המין נגזרת מההגנה על הפרטים שבו. הגישה השנייה (Axiological anthropocentrism) שלפיה האינטרסים של כל היצורים החיים צדיכים לבוא בחשבון, אך מן האפשר כי כמה אינטרסים של המין האנושי יהיו בעל משקל סגולי מיוחד שיוליך לעדיפותם בעימות עם יתר האינטרסים. לביקורת על גישתו של וורנר ראו J.K. Tully "Book Review: In Natures Interests? : Interests, Animal Rights, and Environmental Ethics" 18 *Stan. Envtl. L.J.* (1999) 373.

68 J. Feinberg "The Rights of Animals and Unborn Generations" in *Philosophy and Environmental Crisis* (Athens, ed. by W.T. Blackstone., 1974) 43, 55-56

69 טום ריגן הגריל לעשות וכינה השקפה זו בשם "פאשיום סביבתי", Regan, לעיל הערה 19, עמ' 362.

פרק רביעי: מכשולים בפני הכרה בזכויות בעלי חיים

של הפרט לאינטרס של המין הביולוגי, הרי שהדגש על שמירת המין הביולוגי מביא ליחס אינסטרומנטלי כלפי הפרט, וכפועל יוצא לפחות התחשבות בצער בעלי חיים. גישה שכזו איננה יכולה אפוא לספק הגנה נאותה לבעלי החיים השונים.

סיכום

הגישה הקרטזיאנית הרואה בבעלי חיים מעין אוטומטים שאינם נמנים על קבוצת היצורים החיים, היא גישה שאבד עליה הכלח⁷⁰. סקירת תכונותיהם ויכולותיהם של בעלי החיים מוליכה למסקנה כי הם חולקים עם בני האדם תכונות משותפות וההבדלים בינם למין האנושי הם הבדלי דרגה ולא הבדלי סוג. מושג הזכות הוא מושג סטאטי ודינאמי אשר אינו מתחשב בהבדלי דרגה. רשימת הזכויות אינה רשימה סגורה⁷¹. גם רשימת נושאי הזכויות אינה צריכה להיות רשימה סגורה. לפי ההשקפה המקובלת כי זכות אינה אלא אינטרס שזכה להגנה, הרי שבעלי חיים יכולים וראויים להיות בעלי זכויות במשפט. המשמעות המעשית של קיום זכות משפטית היא היכולת לתבוע מכוזה. בעלי חיים יכולים להיות בעלי חביעות באמצעות נציגים שייצגו את האינטרסים שלהם וישמשו להם פה. להלן נבחן באופן מקיף את המשמעות המעשית של קבלת עמדה בסיסית זו בדבר זכויות בעלי חיים ונדון בהסדרים המשפטיים השונים הנוגעים לבעלי חיים.

70 דחייה מפורשת של גישה זו מצאנו בפסיקה בארצות הברית ב-*Bueckner v. Hamel*, לעיל הערה 2, נאמר: "Society has long since moved beyond the untenable Cartesian view that animals are unfeeling automatons, and hence, mere property. The law should reflect society's recognition that animals are sentient and emotive beings that are capable of providing companionship to the humans with whom they live"

71 א' ויתקן "הזכות המהותית" עיוני משפט ט (תשמ"ג) 5, 16.

שער שני

יחס המשפט אל בעלי החיים

פרק חמישי

החקיקה להגנת בעלי חיים

מבוא

הדיון במעמד המשפטי של בעלי החיים מתאפיין בשלוש גישות מרכזיות הנעות מקוטב הגישה הסוגנית אל קוטב הגישה השוויונית: הגישה שלפיה לבעלי חיים אין כל זכויות או אינטרסים הראויים להגנה ולפיכך אנו זכאים לעשות בהם שימוש כרצוננו (Animal use)¹. השנייה, גישת "רווחת בעלי חיים" (Animal welfare) השואפת לשפר את תנאי החיים של בעלי חיים, מבלי להביא, בהכרח, לביטול ניצולם הממוסד בתחומים השונים או להעניק להם זכויות²; והגישה של "שחרור בעלי חיים" (Animal liberation) הידועה גם בשם "זכויות בעלי חיים" (Animal rights)³ ומשקפת התנגדות נחרצת לכל צורות הניצול הממוסדות של בעלי חיים, ובצורתה המזוקקת, שוללת את זכותו של האדם לנצל את בעלי החיים⁴.

- 1 גישה זו על טהרתה היא הגישה הקרטזיאנית, ראו לעיל את הדיון בעמ' 29-30. לפחות חלקה השני של גישה זו אינו מקובל במדינות העולם, ובכלל זה בישראל, המכירות בערך של "צער בעלי חיים" ומונעות מהאדם לעשות בבעלי חיים ככל העולה על רוחו, גם במסגרת קשת השימושים המותרים בבעלי חיים. להרחבת הדיון בגישה זו ראו L. Letourneau "Toward Animal Liberation? The New Anti-Cruelty Provisions and Their Impact on the Status of Animals" 40 *Alberta L. Rev.* (2003) 1041, 1042.
- 2 לדין בגישה זו ובמלומדים השונים האוחזים בה ראו באופן כללי: J. Webster *Animal Welfare – A Cool Eye Towards Eden* (Cornwall, 1995), 247-265; R. Preece, L. Chamberlain *Animal Welfare and Human Values* (Ontario, 1995), 283-307.
- 3 לגישה זו ראו: T. Regan *The Case for Animals Rights* (Berkley, Los Angeles, 1985); S.M. Wise *Rattling the Cage – Toward Legal Rights for Animals* (Cambridge, 2000); D. DeGrazia *Animal Rights – A Very Short Introduction* (Oxford, 2002); "מעמד בעלי החיים במוסר ובמשפט" משפט וממשל ה (ש"ס) 551.
- 4 יש המחלקים את היחס לבעלי חיים ל-5 גישות, ראו F.B. Orlans *In the Name of Science – Issues in Responsible Animal Experimentation* (New York, Oxford, 1993), 22 המחזיינת שם, מחולקות גישות הקיצון בנושא בעלי חיים ל-"Animal Exploitation" ו-"Animal Liberation". בתוכם נמצאות שלוש הגישות עליהן עמדנו לעיל. לדעתנו, ההבדלים בין Animal Exploitation ל-"Animal Exploitation" הם זניחים מדי על מנת לכלול אותן כשתי קבוצות נפרדות. הוא הדין ביחס ל-"Animal Rights" ו-"Animal Liberation".

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

כידוע לכל המשפט מתיר לאדם להשתמש בבעלי חיים למטרות שונות, ובכלל זה לפגוע בהם ואף להמיתם להגשמת אותן מטרות. עם זאת הגישה שלפיה בני האדם יכולים לעשות בבעלי חיים ככל העולה על רוחם לא זכתה להכרה מלאה בחוקיה של אף מדינה. לצד היתרי השימוש השונים בבעלי חיים מבקשו החוק להגן על בעלי חיים, ולמנוע מהם סבל שלא לצורך. ככלל ההגנה על בעלי חיים נעה בין שני קטבים – זה שמתמקד ברווחת בעלי חיים וזה שמתמקד בזכויות בעלי חיים. הדוגלים בגישת רווחת בעלי חיים מכירים בלגיטימיות של ההתייחסות האינסטרומנטלית לבעלי חיים ובהקרכת האינטרסים שלהם לטובת האינטרסים האנושיים, אך הם מבקשים למנוע כל פגיעה שלא לצורך ברווחתם.⁵ ככל שקיימים חילוקי דעות ביניהם, אלה נסכים על גבולות השימוש האינסטרומנטלי בבעלי חיים. לעומת זאת, אנשי התנועה למתן זכויות לבעלי חיים מתנגדים לעשיית כל שימוש אינסטרומנטלי בבעלי חיים, לאו דווקא משום שהרבר יגרום סבל לבעלי חיים, אלא משום שיהיה בכך כדי להפר מחויבויות יסודיות של צדק שבני אדם חבים כלפי בעלי חיים.

א. בעל חיים – הגדרה וסיווג

כשלעצמו המונח "בעל חיים" כשהוא מופיע בחקיקה, מתייחס לכל היצורים החיים בטבע מלבד האדם. הגדרת החוק למונח "בעל חיים" היא מטבעה כוללנית ומאגדת בתוכה מינים שונים של בעלי חיים. הסיבה לכך היא שהמיגוון הרחב של בעלי חיים הקיימים ביקום אינו מאפשר התייחסות נפרדת בחקיקה לכל בעל חיים ספציפי או לכל זן מסוים מן החי. דוגמה להגדרה רחבה למונח "בעל חיים" אנו מוצאים בשניים מהמרכזיים בחקיקת בעלי החיים בישראל – חוק צער בעלי חיים⁶ וחוק הניסויים בבעלי חיים⁷. בחוקים אלה מוגדר בעל חיים כ"בעל חוליות למעט אדם". הגדרה זו מוציאה מתחולת החוק חרקים, דגים ומיני זוחלים הנעדרים חוליות. לצד מקרים אלה, אנו מוצאים חוקים המתייחסים רק למינים וסוגים ספציפיים של בעלי חיים⁸. התייחסות מצומצמת זו נעוצה בכוונתו של המחוקק להסדיר תחום מסוים הנוגע לאותם מינים.

5 מהם יש המבקשים לעגן יחס זה בזכויות שיוענקו לבעלי חיים, ומהם יש המבקשים לעגנו בחובות המוטלות כלפי בני האדם ללא הענקת זכויות לבעלי חיים, ראו באופן כללי D.R. Schmahmann, L.J. Polacheck "The Case Against Animal Rights for Animals" 22 *B.C. Envtl. Aff L. Rev.* (1995) 747

6 חוק צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים), תשנ"ד-1994 (להלן – חוק צער בעלי חיים).

7 חוק צער בעלי חיים (ניסויים בבעלי חיים), תשנ"ד-1994 (להלן – חוק הניסויים בבעלי חיים).

8 ראו למשל את תקנות מחלות בעלי חיים (מחלת הניוקסל), תש"ל-1970 ואת תקנות מחלות בעלי חיים (בתי שחיטה לעופות), תש"ך-1960 החלות על עופות בלבד; תקנות מחלות בעלי חיים (האבסה), תשס"א-2001 החלות על יונקים בלבד. תקנות מחלות בעלי חיים (הזרעה מלאכותית בצאן), תשנ"ט-1998 החלות על איילים ותיישים בלבד; תקנות התעבורה, תשכ"א-

פרק חמישי: החקיקה להגנת בעלי חיים

הגדרת המונח "בעל חיים" בחוק מושפעת, בין היתר, גם מהחלוקה המסורתית בין חיות מבויתות לבין חיות בר. ההגדרה של "חיה מבויתת" כוללת את כל בעלי החיים החיים בסביבת מגוריו של האדם ובכלל זה את בעלי החיים שאולפו על ידו במרוצת השנים. במסגרת בעלי חיים אלה אנו מוצאים את חיות המחמד ואת חיות המשק. ההגדרה לחיות הבר מתייחסת לבעלי החיים אשר מטבעם חיים בטבע, שלא במחיצת האדם. הגדרה זו אינה מיוחדת רק לבעלי חיים שמטבעם הם פראים או תוקפנים, אלא לכל בעל חיים שמקום חייו הרגיל הוא בטבע, היא יצרו אשר יהא. מבחינה משפטית, הסיווג של בעל חיים מסוים לאחת משתי ההגדרות נקבע בהתאם לתוכן שחוקי המדינה יוצקים לכל אחת מן ההגדרות.⁹ כך ישנם חוקים המייחדים את התייחסותם לבעלי חיים מסוימים המשתייכים לקבוצה מוגדרת בעלת סימני זיהוי גיאוגרפיים. דוגמה לכך הוא החוק להגנת חיית הבר המבקש להגן על חיית הבר בלבד. ההגדרה של המינים הנופלים לגדר חיית בר בחוק זה היא רחבה, אך ייחוד ההגנה לבעלי חיים שמטבעם אינם חיים במחיצת האדם מגביל את היקפם של בעלי החיים שהחוק חל עליהם.

ב. מבט כללי – הגנת החוק הישראלי על בעלי חיים

בספר החוקים הישראלי אין חוק המעניק במפורש זכויות לבעלי חיים¹⁰. לפיכך הכרה בזכויות בעלי חיים יכולה להיות מבוססת לעת עתה רק על פרשנות מרחיבה של החקיקה הקיימת. עוגן לפרשנות שכזו ימצא בכך שהמחוקק מבקש להגן על בעלי חיים ולמנוע מהם

1961 המתייחסות לבהמות וחיות בית, למעט כלבים, חתולים ועופות בית; תקנות מחלות בעלי חיים (חיסון בפני מחלות שונות), תשי"ט-1959 החלות על בהמות בלבד. פקודת הגנת הדבורים [נוסח חדש], תשמ"ג-1983 החלות על דבורים בלבד. תקנות איסור גידול חזיר (תפיסה והשמדה), תשכ"ג-1963 החלות על חזירים בלבד. פקודת הדיג, 1937 החלה על דגים בלבד. תקנות מחלות בעלי החיים (מחלת הפה והטלפיים), תש"ך-1959 החלות רק על בהמות. תקנות הבהמות והעופות (הובלה בדרך הים), 1936 החלות רק על בהמות, בקר ועופות. תקנות הכלבת (החזקת כלבים, חתולים וקופים במאורות בידוד), תשי"ט-1959 המתייחסות לכלב, חתול או קוף.

9 גם האפשרות לסווג בעל חיים מסוים, שבאופן רגיל מסווג לקטגוריה מסוימת, לקטגוריה אחרת נקבעת על פי הוראות המחוקק. כך נקבע בפסיקה כי בעל חיים מבוית שהפך לחיית בר לא ייחשב עוד כחיה מבויתת, ראו לעניין זה את *Pole v. Peake NPC 121 (1999)*. בישראל נקבע מנגד כי קופה המסווגת כחיית בר לפי החוק להגנת חיית הבר, תש"ו-1955 (להלן – החוק להגנת חיית הבר), לא תיחשב לחיית מחמד וזאת אף ששהתה שש עשרה שנה במחיצת האדם וזיהו עמו תחת קורת גג אחת, ראו את ע"פ (מחוזי חי') 2077/02 עובדיה ג' מדינת ישראל – הרשות לשמירת הטבע והגנים הלאומיים, פורסם כנבו.

10 האדם הוא היחיד שעליו נאמר בחקיקה כי הוא כשר לזכויות וחובות. ראו סעיף 1 לחוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות, תשכ"ב-1962. עם זאת אין הכרח לראות הוראה זו כהסדר שלילי המונע הכרה בזכויותיהם של בעלי חיים.

סבל מתוך הכרה בכך שהם יצורים חיים. עם זאת מובן כי פרשנות זו תיאלץ להתמודד עם העובדה שבעלי חיים מוגדרים בחקיקה כמיטלטלין ורכושו של האדם¹¹.

עקרונית, מקור ההגנה הכללי על בעלי חיים הוא חוק צער בעלי חיים. מרכזיותו של החוק נובעת משני גורמים. הגורם הראשון – היקף תחולה נרחב. החוק חל על כל מיני בעלי החיים, למעט חסרי החוליות¹². הגורם השני – היקף התפרשות רחב מבחינה עניינית. החוק חל על מרבית התחומים הנוגעים לבעלי חיים, למעט המתה שנעשתה לצורכי מאכל אדם וניסויים הנערכים על פי חוק הניסויים בבעלי חיים¹³. ההוראה החשובה ביותר בחוק מעוגנת בסעיף 2(א) לחוק הקובע איסור התעללות כללי בבעלי חיים על פיו: "לא יענה אדם בעל חיים, לא יתאכזר אליו ולא יתעלל בו בדרך כלשהי"¹⁴. לצד הוראה כללית זו, ובאותו סעיף תחת הכותרת "איסור התעללות" באות הוראות פרטיקולריות האוסרות מקרים ספציפיים של התעללות בבעלי חיים.

מלבד חוק צער בעלי חיים קיימים חוקים רבים נוספים המתייחסים לבעלי חיים וכוללים הוראות המבקשות להגן על בעלי חיים¹⁵. אולם לצד ההגנה על בעלי חיים, מכיר הדין הישראלי בהמתת בעלי חיים לצורכי מאכל, בניסויים בבעלי חיים, בהשתתפות בעלי חיים במופעי בידור ומחיר לאדם להשתמש בבעלי חיים למטרות שונות אף אם הגשמתן כרוכה

11 בין הוראות החוק השונות המגדירות בעלי חיים כמיטלטלין ניתן למנות את סעיף 22 לחוק ההוצאה לפועל, תשכ"ז-1967; סעיף 86 לפקודת פשיטת הרגל [נוסח חדש], תש"ם-1980; סעיף 2 לפקודת הנזיקין [נוסח חדש]; סעיף 4 לחוק לעידוד השקעות הון בחקלאות, תשמ"א-1980; סעיף 111 לחוק מס ערך מוסף, תשל"ו-1975; סעיף 1 לפקודת היבוא ויצוא [נוסח חדש], תשל"ט-1979; סעיף 1 לפקודת סדר הדין הפלילי (מעצר וחיפוש) [נוסח חדש], תשכ"ט-1969; סעיף 190 לפקודת המכס [נוסח חדש]; תקנה 6 לתקנות שירות המדינה (מינויים) (הצהרה על רכוש), תשכ"א-1960; סעיף 1 לתוספת לפקודת הובלת טובין בים; סעיף 6(ב) לתוספת לתקנות החברות הממשלתיות (הצהרת רכוש של מנהל כללי), תשל"ו-1976.

12 מרבית בעלי החיים המוצאים מגדר תחולת החוק הם חיות שההגנה עליהם במסגרת חוק צער בעלי חיים הייתה מעוררת ביקורת קשה, כגון חרקים שונים. בקובעו הגדרה רחבה לבעלי חיים הזכאים להגנת החוק, שלל המחוקק גישה שלפיה ההגנה על בעלי חיים מוענקת רק למינים ביולוגיים המתאפיינים ברמת תודעה גבוהה יותר. עם זאת לא נשללה בחוק הגישה שלפיה מידת ההגנה המוענקת לבעלי חיים צריכה להשתנות בהתאם לקריטריונים המתגלמים בצורה שונה בבעלי חיים, כגון יכולת קוגניטיבית, יכולת לסבול וכיוצא באלה. ראו להלן את הדיון בעמ' 120-121.

13 סעיף 22 לחוק צער בעלי חיים. עם זאת החוק אינו חל על בעלי חיים מתים, ראו לעניין זה את ה"פ (מחוזי מרכז) 464-04-08 ברודצקי נ' האוניברסיטה העברית בירושלים, פורסם בנבו.

14 סעיף 2(א) לחוק.

15 ראו למשל את החוק להגנת חיית הבר, חוק הניסויים בבעלי חיים, חוק להסדרת הפיקוח על כלבים, תשס"ג-2002. עם זאת לצד ההוראות המבקשות להגן על בעלי חיים, קיימים בחוקים אלה גם הוראות המתירות פגיעה בהם.

פרק חמישי: החקיקה להגנת בעלי חיים

בגרימת סבל לבעלי חיים. עיון בחוקים המתירים פגיעה בבעלי חיים מלמד כי התכליות שביסודן מגוונות – החל משמירה על בריאות ושלום הציבור, המשך בקיום וקידום רווחת האדם וכלה בטעמים דתיים.

ג. מבט משווה – ההגנה על בעלי חיים בעולם

1. כללי

שיטות המשפט השונות מכירות בתכליות רבות כתכליות ראויות לפגיעה בבעלי חיים, ומבחינה זו הן מתקרבות לגישת ה-Animal Use המבקשת להרחיב את קשת השימושים בבעלי חיים. בד בבד, הן מכירות בכך שבעלי חיים מסוגלים לחוש בכאב ובסבל והן מבקשות למנוע או לצמצם תחושות אלה. ההתחשבות בסבל ובכאב שנגרם לבעלי חיים מגבילה את אפשרויות השימוש שלנו בהם ואף מוציאה פרקטיקות מסוימות ביחס לבעלי החיים אל מחוץ לחוק. עם זאת התחשבות זו, על גילווייה השונים, טרם הגיעה לדרגה שהביאה מדינה כלשהי להכיר בזכויותיהם של בעלי חיים. בפועל, הגישה השלטת בשיטות המשפט השונות היא גישת רווחת בעלי החיים (Animal Welfare), כאשר בין מדינה למדינה קיים שוני בהיקף השתרעותה.

2. החקיקה בארצות הברית

ההגנה על בעלי חיים בארצות הברית זוכה לביטוי הן בחקיקה הפרראלית והן בחקיקה המדינתית. עם זאת כפי שנראה להלן, החוקים הנוגעים לבעלי חיים מוציאים מגדר תחולתם תחומים רכים שבהם במיוחד נדרשת הגנה על בעלי חיים, כך שבפועל ההגנה בדין האמריקני על בעלי חיים טעונה שיפור רב¹⁶. לצד הביקורת המתמקדת בהיקף התחולה המצומצם של החקיקה להגנת בעלי חיים בארצות הברית, מוטחת בחקיקה זו ביקורת קשה המתייחסת לקושי באכיפתה בשל העלייה במספר העתירות שנדחו מטעמים פרוצדורליים של היעדר זכות עמידה לארגוני בעלי חיים ופרטים המבקשים להגן על בעלי חיים¹⁷.

G.L. Francione "Animals, Property and Legal Welfarism: 'Unnecessary' Suffering and the 'Humane' Treatment of Animals" 46 *Rutgers L. Rev.* (1994) 721 16

J.E. Gardner "At the Intersection of Constitutional Standing, Congressional Citizen-Suits, and the Humane Treatment of Animals: Proposals to Strengthen the Animal Welfare Act" 68 *Geo. Wash. L. Rev.* (2000) 330 17
בסוגיית זכות העמידה אינה עקבית כפי שנראה להלן בעמ' 106.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

ביקורת אחרת מתייחסת לענישה המינימלית שגוזרים בתי המשפט על אנשים שהורשעו בעבירות לפי חוקי הגנת בעלי החיים¹⁸.

במישור הפדראלי החוק הבולט ביותר הוא ה־Animal Welfare Act משנת 1966 ("AWA")¹⁹. חוק זה דן בנושאים שונים כגון: שימוש בבעלי חיים לצורך מחקר וניסויים, מסחר בבעלי חיים, ואופן החזקתם של בעלי חיים בסיטואציות שונות. כן קובע החוק משטר של רישוי ביחס לפעולות שונות ובהן, בין היתר, רכישתם ומכירתם של בעלי חיים והצגתם בתערוכות שונות. לצד ה־AWA, קיימים חוקים פדראליים נוספים המתייחסים לבעלי חיים ספציפיים או לנושאים מצומצמים הנוגעים לבעלי חיים²⁰. בין החוקים האלה נזכיר את ה־Twenty-Eight Hour Law המגביל את פרק הזמן שבו ניתן להוביל ללא הפסקה בכלי תחבורה מסוימים, בעלי חיים ממדינה למדינה²¹. ה־Endangered Species Act המבקש להגן על מיני בעלי חיים הנמצאים בסכנת הכחדה ועל הסביבה הטבעית שבה הם חיים²²; וה־Humane Slaughter Act האוסר שחיטה לא הומנית²³. על אף החקיקה הפדראלית הנרחבת להגנת בעלי החיים, נושא מניעת ההתאכזרות לבעלי חיים אינו מוסדר בה ומופיע בחקיקה המדינתית בלבד.

חשיבותם הרבה של הנושאים הכלולים ב־AWA לא מקהה מעוקץ הביקורת המוטחת בו חדשות לבקרים. לביקורת זו שני ראשים. האחד, היקף ההגדרה בחוק למונח "בעל חיים". השני, היקף הנושאים שהחוק אינו חל עליהם מבחינה עניינית. ההגדרה בחוק למונח "בעל חיים" כוללת בעיקרה בעלי חיים בעלי "דם חם" (worm blooded animals) כגון: כלבים, חתולים, יונקים ופרימאטים שונים. מההגדרה נפקד מקומם של חסרי החוליות וכן של ציפורים, עכברים וחולדות המשמשים תדיר לניסויים ומחקר. התוצאה הבלתי נמנעת היא

- 18 לכך ראו T.G. Kelch "Toward a Non-Property Status for Animals" 6 *N.Y.U. Envtl. L.J.* 191, 206 (1986); See S.M. Wise "Of Farm Animals and Justice" 3 *Pace Envtl. L. Rev.* 531, 541 (1998).
- 19 The Animal Welfare Act 7 U.S.C. §§2131-2156.
- 20 The Bald and Golden Eagle Protection Act, 16 U.S.C. §668 (2000); The Horse Protection Act, 15 U.S.C. §§1821-1831; The Humane Slaughter Act, 7 U.S.C. §§1901-1906 (2000); The Lacey Act, 18 U.S.C. §§41-47 (2000); The Marine Mammal Protection Act of 1972, 16 U.S.C. §§1361-1407; The Migratory Bird Treaty Act, 16 U.S.C. § 703 (2000); The Wild Free-Roaming Horses and Burros Act, 16 U.S.C. §§1331-1340; The Airborne Hunting Act, 16 U.S.C. §§742j-742l (1994); The Dolphin Protection Consumer Information Act, 16 U.S.C. §1385 (1994); The Fur Seal Act of 1966, 16 U.S.C. §§1151-1175.
- 21 The Twenty-Eight Hour Act, 49 U.S.C. §80502 (2000).
- 22 Endangered Species Act, 16 U.S.C §§1531-1543 (2000).
- 23 The Humane Slaughter Act, 7 U.S.C. §§1901-1906 (2000). חוק זה אינו חל על עופות (poultry) ואינו חל על שחיטות דתיות.

פרק חמישי: החקיקה להגנת בעלי חיים

שההוראות בחוק שמטרתן להגן על בעלי חיים בהם נעשים ניסויים שונים אינן חלות על חלק ניכר מבעלי חיים המשמשים לניסויים הנ"ל. יתרה מכך, החוק אינו חל גם על חיות המשק או חיות המחמד והתוצאה היא שמסירת חיות שכאלה למוסדות שונים לצורך עריכת ניסויים בהם, לא כל שכן הניסויים עצמם, אינה חוסים תחת ההסדרים הרגולטיביים הקבועים בחוק. מבחינה עניינית, החוק אינו חל על הפרקטיקות החקלאיות השונות, ובכלל זה אינו חל על תעשיית הבשר או האופנה²⁴. אף היחס הראוי לחיות המחמד מבעליהם או מאחרים אינו נשלט על ידי הוראות החוק. נושאים נוספים שאינם מוסדרים בחוק הם ציד ודיג והשימוש בבעלי חיים כמוסדות חינוך. עיון ברשימת הנושאים שהוצאו מתחולתו של החוק מביא למסקנה העגומה כי דווקא בנושאים בהם הפגיעה בבעלי חיים היא קשה ונדרשת הגנה עליהם, קפץ המחוקק את ידו ובחר להיאלם דום. אין להתפלא אפוא על הביקורת המושמעת כנגד ה-AWA.

במישור המדינתי מסדירות המדינות השונות את יחסן כלפי בעלי החיים, בין היתר, על ידי חקיקת חוקים למניעת התאכזרות לבעלי חיים. באופן כללי חוקים אלה קובעים כי מעשה הגורם סבל לבעלי חיים הוא מוצדק אם מטרתו סבירה והולמת והסבל שנגרם לחיה אינו בלתי פרופורציונאלי למטרה שאוחה מבקשים להגשים²⁵. באופן ספציפי החוקים אוסרים על מעשים הגורמים לכאב וסבל לא מוצדקים לבעלי חיים, על הזנחתם דרך אי-סיפוק צורכיהם הבסיסיים והיעדר מתן טיפול רפואי נאות ועל המתה בלתי מוצדקת שלהם. כל זאת, בכפוף להבדלים וחריגים שונים שהיקפם משתנה ממדינה למדינה²⁶. החוקים השונים נבדלים אלה מאלה גם בהיקף בעלי החיים המוגנים על פיהם, ביסוד הנפשי שנדרש לשם הרשעה בעבירת התעללות בבעלי חיים, והעונשים המוטלים לפיהם²⁷. עם זאת בדומה

- 24 Animal Welfare Act, 7 U.S.C §§ 2136-2156 (2000) לסקירת ההיסטוריה החקיקתית של ה-Animal Welfare Act ראו C.L. Nowicki "The Animal Welfare Act: All Bark and no Bite" 23 *Seton Hall Legis J.* 443 (1999).
- 25 P.D. Frasc, S.K. Otto, K.M. Olsen, P.A. : לסקירת החקיקה המדינתית בארצות הברית ראו: Ernest "State Animal Anti-Cruelty Statutes: An Overview" 5 *Animal L.* (1999) 69; M.V. Chandola "Dissecting American Animal Protection Law: Healing The Wounds with Animal Rights And Eastern Enlightenment" 8 *Wis. Envtl.L.J.* (2002) 3; S.K. Otto "State Animal Protection Laws – The Next Generation" 11 *Animal L.* (2005) 131.
- 26 בנוסף ישנם איסורים ספציפיים אשר רק חלק מהמדינות כללו בחוקיהם. לדוגמה, איסור על קרבות בין בעלי חיים או האיסור על נטישת בעלי חיים, ראו לעניין זה את: M. Livingston "Desecrating the Ark: Animal Abuse and the Law's Role in Prevention" 87 *Iowa L. Rev.* (2001) 1, 33-34.
- 27 רוב החוקים מגדירים את המונח "בעל חיים" בדומה לחוק צער בעלי חיים, דהיינו כיצור חי בעל חוליות שאינו בן אדם, *Ibid*, at pp. 29-31.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

לחקיקה הפדראלית גם לחקיקה המדינתית תחולה מצומצמת, בהיעדר יכולת ליישם אותה על פרקטיקות חקלאיות מקובלות המוצאות במפורש מגדר החוק²⁸.

3. החקיקה באנגליה

אנגליה נחשבת לחלוצה בתחום ההגנה על בעלי חיים, מאז הפכה בשנת 1822 למדינה הראשונה שכללה בחוקיה חוק המגן על בעלי חיים מפני התעללות²⁹. מקור ההגנה המרכזי על בעלי חיים באנגליה במשך עשרות כשנים היה ה־Protection of Animals Act משנת 1911³⁰, אשר הטיל חובה נגיבית שלא לגרום לבעל חיים סבל לא נחוץ על ידי פירוט המעשים שייחשבו להתעללות אסורה. בשנת 2006 נחקק ה־Animal Welfare Act אשר הטיל על המחזיק בבעל חיים ומי שאחראי לו חובה פוזיטיבית (duty of care) להבטיח את סיפוק צרכיהם ההכרחיים של בעלי החיים על ידי נקיטת צעדים אקטיביים. כך קובע החוק, בין היתר, כי יש להבטיח לבעל חיים סביבת חיים הולמת, תזונה מתאימה והתנהגות נורמלית. בד בבד, קובע החוק הנחיות לצורך קביעה מה ייחשב לסבל בלתי נחוץ עבור בעלי חיים³¹. החוק החדש הוא בעל היקף תחולה רחב מבחינה עניינית. הוא חל על כל יצור חי בעל חוליות³², ובשונה מארצות הברית הוא בעל תחולה גם על חיות המשק³³ וחיות המחמד. עם זאת הדין האנגלי מכיר גם בפגיעה בבעלי חיים על דרך המתתם לצורכי מאכל,

- 28 להרחבה ראו J.W. Looney "The Changing Focus of Government Regulation of Agriculture in the United States" 44 *Mercer L. Rev.* (1993) 763; D.J. Wolfson "Beyond the Law: Agribusiness and the Systemic Abuse of Animals Raised for Food or Food Production" 2 *Animal L.* (1996) 123, 133-135; N. Fox "Note and Comment: the Inadequate Protection of Animals Against Cruel Animal Husbandry Practices Under United States Law" 17 *Whittier L. Rev.* (1995) 145.
- 29 מרובר בחוק הידוע כ־Richard's Martin Act of 1822.
- 30 החוק החדש חל באנגליה ובויילס. בסקוטלנד חל ה־Animal Health and Welfare Act משנת 2006. ואילו בצפון אירלנד חל החוק הישן משנת 1911. לסקירת המצב באנגליה עובר לחקיקת ה־Animal Welfare Act ראו באופן כללי: M. Radford *Animal Welfare Law in Britain - Regulation and Responsibility* (Oxford, 2001) לבעלי החיים בבריטניה ראו H. Kean *Animal Rights - Political and Social Change in Britain since 1800* (1989).
- 31 ראו את סעיף 4(3) לחוק.
- 32 במסגרת סעיף 1(3)(a) לחוק מוקנית לרשות הלאומית המוסמכת הסמכות להרחיב את תחולת החוק גם על בעלי חיים חסרי חוליות ובלבד שהיא הגיעה למסקנה, על בסיס ראיות מדעיות, כי גם בעלי חיים שכאלה מסוגלים לחוש בכאב או לסבול.
- 33 להגנה על רווחת חיות המשק ראו את The Welfare of Farmed Animals (England) Regulations 2007.

פרק חמישי: החקיקה להגנת בעלי חיים

ועריכת ניסויים בהם – נושא המוסדר בחוק נפרד³⁴. הברל נוסף בין שיטת המשפט האנגלית לשיטת המשפט האמריקאית הוא שבאנגליה העתירות להגנה על בעלי החיים נדונות לגופו של עניין ולא נדחות מטעמים פרוצדורליים של היעדר זכות עמידה. מארג החקיקה האנגלי הנוגע לבעלי חיים הוא רחב ומגוון, מעבר לחוקים שציינו, מגן הדין האנגלי על רווחתם של בעלי חיים המשתתפים במופעי בידור³⁵, מסדיר את מכירתם של חיות המחמד ודואג לרווחתם³⁶, ואף מפקח על החזקתם של בעלי חיים בפנסיונים. בנוסף הדין האנגלי מפעיל פיקוח הדוק על גידולם והחזקתם של כלבים לרבות כלבים מסוכנים³⁷, דואג לרווחת בעלי חיים במהלך שחיטתם³⁸, ומגן על חיות הבר³⁹.

4. חקיקת מדינות אירופה

באופן כללי מדינות אירופה מטילות על האדם חובה להעניק יחס הולם לבעלי חיים ולמנוע מהם סבל לא נחוץ. החוקים האירופאים השונים כוללים הוראות המתייחסות לתנאי ההחזקה של בעלי חיים ומבקשות להבטיח להן תנאים בסיסיים כגון: מים, מזון, מרחב תנועה בהתאם לטבעם וסוגם וטיפול רפואי נאות. כך הוא הדין בשווייץ⁴⁰, בשבדיה⁴¹, דנמרק, נורבגיה, צרפת, בלגיה, הולנד וגרמניה⁴². ראוי לציין בהקשר זה גרמניה, אשר בשנת 2002 הפכה למדינה האירופית הראשונה אשר חוקתה מתייחסת להגנה על בעלי חיים. סעיף 20A לחוקה הגרמנית קובע כי מוטלת על המדינה חובה להגן על יסודות החיים

- 34 נושא זה נשלט על ידי The Animals (Scientific Procedures) Act, 1986.
- 35 ראו את The Performing Animals (Regulation) Act, 1925.
- 36 ראו את The Pet Animals Act, 1951. הדין האנגלי אף דואג לרווחתם של בעלי חיים הנמכרים בשווקים ומסדיר את אופן מכירתם, ראו את The Welfare of Animals at Markets Order 1990.
- 37 ראו את The Breeding of Dogs Act 1973; The Breeding of Dogs Act, 1991; The Breeding and Sales of Dogs (Welfare) Act 1999; The Dangerous Dogs, 1991; The Dangerous Dogs (Amendment) Act, 1997.
- 38 ראו את The Welfare of Animals (Slaughter or Killing) Regulations, 1995.
- 39 ראו את The Wildlife and Countryside Act, 1981. ראוי לציין בהקשר זה כי בשנת 2004 נאסר באנגליה ציד שועלים, שבאופן מסורתי היה לספורט האהוב על האצולה הבריטית. ראו את The Hunting Act, 2004.
- 40 Swiss Federal Act on Animal Protection 1978 ; Swiss Animal Protection Ordinance 1981.
- 41 The Animal Welfare Act, 1988.
- 42 A.N. Rowan, H. O'Brien, L. Thayer, G.J. Patronek *Farm Animal Welfare - The Focus of Animal Protection in the USA in the 21st Century* (Tufts Center for Animals and Public Policy, 1999), 64.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

ועל בעלי חיים בגדר אחריותה לדורות הבאים⁴³. הגם שאין הכרח לראות בקביעה זו משום הענקת זכויות לבעלי חיים, הכללתם של בעלי החיים במסמך חוקתי מלמדת על החשיבות שמייחס המחוקק להגנה עליהם וייתכן שיהיה בה כדי לשנות את נקודת האיזון מקום שבו מתנגשים האינטרסים של בני האדם עם ההגנה על בעלי חיים.

לצד ההגנה על בעלי חיים הקבועה בחוקי מדינות אירופה השונות, קיימות אמנות שונות של האיחוד האירופי המבקשות להסדיר את היחס לבעלי חיים בתחומים הבאים: הובלת בעלי חיים⁴⁴, הגנה על חיות המשק⁴⁵, הגנה על חיות הבר⁴⁶, הגנה על חיות מחמד⁴⁷, ניסויים בבעלי חיים⁴⁸ ושחיטת בעלי חיים⁴⁹.

5. החקיקה בהודו

הודו היא מדינה נוספת הכוללת בחוקתה התייחסות לבעלי חיים. סעיף 51A של החוקה ההודית מטיל חובה על אזרח המדינה לחמול על יצורים חיים⁵⁰. שורשי ההגנה על בעלי חיים בהודו נעוצים בפלגים של הרת ההודית המכבדת את בעלי החיים ומעלה חלק מהם לדרגת קדושה. בדומה לחוקי רווחה אחרים, גם מטרתו של החוק ההודי למניעת אכזריות מבעלי חיים, היא למנוע סבל או כאב בלתי נחוצים מבעלי חיים⁵¹. החוק ההודי מגדיר את המונח "בעל חיים" בצורה הרחבה ביותר. על פי החוק, בעל חיים הוא כל יצור חי השונה

- סעיף A20 ל-Grundgesetz. להרחבת הדיון בהוראה זו ראו את: K.M. Nattrass "Tiere Constitutional Protection For Germany's Animals" 10 *Animals L.* (2004) 283 43
- European Convention for the Protection of Animals during International Transport (Revised) November 6th, 2003 44
- European Convention for the Protection of Animals kept for Farming Purposes, March 10th, 1976; Protocol of Amendment to the European Convention for the Protection of Animals kept for Farming Purposes, February 6th 1992 45
- Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats, September 19th 1979 46
- European Convention for the Protection of Pet Animals, November 13th, 1987 47
- European Convention for the Protection of Vertebrate Animals used for Experimental and other Scientific Purposes, March 18th, 1986; Protocol of Amendment to the European Convention for the Protection of Vertebrate Animals used for Experimental and other Scientific Purposes, June 22th, 1998 48
- European Convention for the Protection of Animals for Slaughter, May 10th, 1979 49
- The Constitution of India סעיף 51A(g) קובע: "It Shall be the duty of every citizen of India... to protect and improve the natural environment including forests, lakes, rivers and wild life, and to have compassion for living creatures" 50
- The Prevention of Cruelty to Animals Act 1960 51

פרק חמישי: החקיקה להגנת בעלי חיים

מהארם⁵². יתרה מכך, החוק ההודי אינו מסתפק בקביעה המסורתית שלפיה על האדם להימנע מגרימת סבל לא נחוץ לבעלי חיים, ומונה 15 מקרים שייחשבו להתעללות בבעלי חיים⁵³. כחריג למקרים אלה ייחשבו גדיעת קרניים (dehorning) של בקר, סידוס והטבעת סימן בעלות על בעל חיים. מקרים נוספים שלא ייחשבו כהתעללות בבעלי חיים הם המתת כלבי הפקר בחאי כליאה, ניסויים בבעלי חיים, והמתת בעלי חיים לתכלית רחית⁵⁴.

6. החקיקה בניו זילנד

ניו זילנד הפכה לחלוצה בהגנה החקיקתית על בעלי חיים עם חקיקת חוק רווחה מתקדם בשנת 1999, המבקש להבטיח לבעלי חיים את חמשת סוגי החופש (Five Freedoms)⁵⁵: חופש מרעב ומצמא; חופש מאי-נוחות; חופש מכאב, פציעה ומחלה; חופש מפתח ומצוקה; וחופש לבטא התנהגות נורמלית⁵⁶. בכדי להסדיר בצורה רחבת היקף את היחס לבעלי חיים, הטיל החוק חובות פרויטיביות על האדם ביחסו אל בעלי חיים והגדיר מעשים רבים כלפי בעלי חיים כעבירות פליליות. בד בבד, הוקמה בחוק ועדה שתפקידה לפתח קודים של רווחה הקובעים סטנדרטים מינימליים לטיפול בבעלי חיים, ובכלל זה בחיות המשק⁵⁷. היבט חשוב נוסף של החוק, אשר זכה לפרסום ציבורי, הוא המגבלות החמורות על השימוש בקופי על בניסויים ובמחקרים שונים⁵⁸. עם זאת ראוי לציין כי החוק זכה גם לביקורת שעניינה בהיקף ההגנה הניתן לבעלי החיים⁵⁹ ומידת התועלת המעשית ביישומו⁶⁰.

- סעיף 2(a) קובע "Animals means any living creature other than a human being". 52
סעיף 11 לחוק. 53
סעיף 28 לחוק. 54
להרחבה בעניין חמשת החופשים ראו להלן עמ' 134. 55
Animal Welfare Act 1999, § 85 (N.Z.) 56
ה-National Animal Welfare Advisory Committee (NAWAC). 57
לעניין זה ראו את סעיף 85 ל-Animal Welfare Act 1999, וכן את: R. Taylor, A Step "at a Time: New Zealand's Progress Towards Hominid Rights" 7 *Animal L.* (2001) 19 58
P. Brosnahan "New Zealand's Animal Welfare Act: What Is Its Value Regarding Non-Human Hominids?" 6 *Animal L.* (2000) 185 59
P. Sankoff "Five Years of the 'New' Animal Welfare Regime: Lessons Learned From New Zealand's Decision to Modernize Its Animal Welfare Legislation" 11 *Animal L.* (2005) 7 60

פרק שישי

התעללות בבעלי חיים

כללי

הדיון במעמדם של בעלי חיים במשפט מצריך התייחסות לנושאים רבים: החל בהמתת בעלי חיים לצורכי מאכל, המשך בניסויים בבעלי חיים ובתנאי החזקתם בגני חיות ובמשקים חקלאיים וכלה בציד. הפגיעה בבעלי חיים משתנה מעניין לעניין והיא נעה מפגיעה פיזית לפגיעה נפשית. אף האינטרס האנושי שעומד ביסוד הפגיעה בבעלי חיים משתנה בהתאם לנסיבות. איסור על המתת בעלי חיים לצורכי מאכל עשוי לפגוע, בין היתר, בחופש העיסוק של החקלאים ובקניינם. באופן דומה, ההתחשבות בסבלם של בעלי חיים במהלך המתתם לצורכי מאכל עשויה להתנגש עם חופש הדת, כפי שנראה להלן בסוגיית השחיטה הכשרה¹. כל פגיעה בבעלי חיים בכל תחום ומכל סיבה שהיא מעלה את השאלה האם לפנינו התעללות בבעלי חיים. שאלה זו אינה פשוטה כלל ועיקר. המונח "התעללות" הוא מונח עמום, כללי ובעל רקמה פתוחה היוצר חוסר ודאות באשר לתחולתו כלפי בני אדם, לא כל שכן ביחס לבעלי חיים. מקובל עלינו כי בבסיס מונח זה עומדת גרימת סבל לא נחוץ לבעלי חיים. אולם אין בכך כדי לפזר את הערפל סביב המונח, שכן לא ברור מתי סבל שנגרם לבעלי חיים הוא אכן בלתי נחוץ². ההכרעה לגופו של עניין בשאלה מהי התעללות אינה בעלת פתרון אחיד וקבוע מראש, אלא היא תמיד תלויה בנסיבותיו של כל מקרה ומקרה. ברם, שאלה זו אינה מגיעה תמיד לדיון לגופו של עניין בבתי משפט מטעמים פרוצדורליים של היעדר זכות עמידה מצד התובעים בשמם של בעלי חיים. נדון אפוא תחילה בשאלה החשובה, האם אין לדחות על הסף עתירה להגנה על בעלי חיים בשל היעדר זכות עמידה.

1 ראו את הדיון להלן בעמ' 220-224.

2 חלק מבתי המשפט בארצות הברית קבעו כי עמימותו של מונח זה לא מתירה הרשעה כעבירה של התעללות בבעלי חיים, ראו לדוגמה את *State v. Meinert* 594 P.2d 232 (1979); *State v. Ballard* 341 So.2d 957 (Ct.Crim.App.Alabama, 1976); *People v. Rogers* 703 N.Y.S. 2d 678 P. 2d 886 (City Ct., Watertown, 2000). לגישה שונה ראו את *People v. Smith* 678 P. 2d 886 (City Ct., Watertown, 2000); *State v. Eich* 282 N.W. 810 (1938) and *State v. Comeaux* 319 So. 2d 897 (La., 1975).

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

בשלב הבא, דרך ניתוח חוק צער בעלי חיים³ ננסה להשיב על השאלה מהי התעללות כבעלי חיים.

א. זכות עמידה בעתירות להגנה על בעלי חיים

ההכרה בזכות העמידה של עותר היא תנאי סף הכרחי לזכאותו להמשיך ולהתדיין בעתירה שהגיש. העתירות המבקשות להגן על בעלי חיים מוגשות בידי בני אדם או ארגונים ששמו להם למטרה למנוע צער בעלי חיים. לעתים נדירות מוסיפים העותרים כצד לעתירה גם את בעל החיים שעליו הם מבקשים להגן. השאלות הפרוצדורליות שעולות בהקשר זה הן האם לבני אדם או לארגונים העותרים בשמם של בעלי חיים יש מעמד לייצג את בעלי החיים, והאם בעל החיים בעצמו כשיר לשמש צד לעתירה. לכאורה, משהכיר המשפט בגופים שאינם בשר ודם כאישיות משפטית הכשירה להיות צד לעתירה, מקל וחומר יש להעניק הכרה כזו גם לבעלי חיים שהינם יצורים חיים ולא גופים מלאכותיים⁴. יתרה מכך, בעלי חיים יכולים ליהנות מהתוצאה המשפטית של עתירתם, וגם מן הטעם הזה יש מקום, לכאורה, להתיר להם להצטרף כצד לעתירה.

בארצות הברית חלק נרחב מהדיון המשפטי על מעמדם של בעלי חיים במשפט נסב על השאלות הפרוצדורליות הללו, שכן מרבית העותרים לבית המשפט נאלצים להתמודד עם הטענה המקדמית השכיחה כי אין להם זכות עמידה. בקליפת אגוז, נטען בהקשר זה כי מאחר שבעלי חיים נעדרים מעמד משפטי עצמאי משלהם, אזי על מי שתובע בשמם להוכיח כי יש לו אינטרס ממשי ועצמאי משלו בתוצאות התיבה. דא עקא שהוכחה זו קשה להשגה שכן בתי המשפט בארצות הברית חלוקים בדעתם בשאלה אימתי עלה בידי תובע להראות אינטרס ממשי המצדיק דיון בתביעה⁵. התוצאה היא כי חלה עליה במספר העתירות המבקשות להגן על בעלי חיים אשר נדחות מטעמים פרוצדורליים של היעדר זכות עמידה.

- 3 חוק צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים), תשנ"ד-1994 (להלן – החוק).
- 4 הדין מכיר בכך שתאגידים שונים כשירים להיות צד להליכים משפטיים. ראו את סעיף 1 לחוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות, תשכ"ב-1962 הקובע כי "כל אדם כשר לזכויות ולחובות מגמר לידתו ועד מותו". סעיף 4 לחוק הפרשנות, תשמ"א-1981 מגדיר את המונח "אדם" כ"אף חבר בני אדם במשמע, בין שהוא תאגיד ובין שאינו תאגיד".
- 5 בעניין *Sierra Club v. Morton* 405 U.S. 727 (1972) שבו נתבקש צו מניעה שיורה לשר הפנים שלא לנקוט בצעדים כלשהם העלולים להכחיד לווייתנים בשמורת הטבע, הכיר בית המשפט בזכות העמידה של ארגון להגנת בעלי חיים שתבע בשם האינטרסים של בני האדם שנהגו לצלם את הלווייתנים בסביבתם הטבעית. אולם כבר במקרה זה ניכרה אי-בהירות מסוימת ביחס לשאלת זכות העמידה בעתירות להגנת בעלי חיים. השופט דוגלס (Douglas) קבע בדעת יחיד כי ההכרה בזכות העמידה לארגון נעוצה באינטרס הציבורי, ושני השופטים הנותרים סברו כי זכות העמידה של התובעים מוכרת כבר על פי התקדימים הקיימים, אם כי

פרק שישי: התעללות כבעלי חיים

בישראל, שאלת מעמדם של בני אדם לתבוע בשם בעלי חיים הושארה בעבר בצריך עיון⁶. אולם, הלכה למעשה בתי המשפט בארץ נהגו ונוהגים להכיר בזכות העמידה של עותרים ציבוריים, ובכלל זה ארגונים למען בעלי חיים, כאשר אלה הביאו לפתחם את עניינם של בעלי חיים שונים⁷. הכרה זו הפכה לדין נוהג שאין עליו עוררין ובפועל כלל לא מתקיים דיון בזכות העמידה של העותרים וממילא העתירות לא נדחות על הסף בשל היעדר זכות עמידה.

שונים הם פני הדברים בכל הקשור לשאלת כשירותם של בעלי חיים לשמש כצד למשפט. שאלה זו עמדה לדיון בבג"ץ 466/05 ריזו נ' המועצה הארצית לתכנון ובניה⁸.

השניים ציינו כי היו מצטרפים לדעתו של השופט דוגלס אילו היו מגיעים למסקנה שהדין הקיים אינו מכיר בזכות העמידה. לאחר פרסום מאמרו של פרופ' סטון, C. Stone "Should Trees Have Standing?: Toward Legal Rights for Natural Objects" 45 S. Cal. Law Rev. 450 (1972), שגרס כי יש להעניק זכות עמידה לארגוני בעלי חיים לשם הגנה על אינטרסים סביבתיים, נקטו בתי המשפט בארצות הברית בגישה ליברלית בעניין זה, ולא יצרו מחסום פרוצדורלי בפני ארגונים למען בעלי חיים. ראו לדוגמה את *Animal Welfare Institute v. Krepes* 561 F. 2d 1002 (D.C. App. 1977). עם זאת בית משפט העליון חזר לגישה הנוקשה ב- *Lujan v. Defenders of Wildlife* 504 U.S. 555 (1992) שם כתנאי למתן זכות עמידה, נדרש מארגון בעלי חיים להוכיח כי הפגיעה בבעלי חיים גרמה לארגון או לחבריו נזק מיוחד. מאז פסק דין בעניין *Lujan* גברה חוסר הוודאות והיעדר האחידות בפסיקה. בעניין *Citizens To End Animal Suffering and Exploitation, Inc. v. New England Aquarium* 836 F. Supp. 45 (D. Mass. 1993) נקבע כי אין זכות עמידה לארגון למען בעלי חיים שביקש למנוע העברת דולפין מאקווריום לחיל הים האמריקאי, אך מאוחר יותר פסק בית המשפט כי אף לאדם פרטי הזכות לתבוע את אכיפת הוראות ה- *Animal Welfare Act* בנסיבות מסוימות בהן עלה כידור להוכיח שהפגיעה בבעל החיים גרמה לו לפגיעה אישית, ראו *Animal Leg. Def. Fund v. Glickman* 154 F. 3d 426 (D.C. Cir. 1998). ההכרעה בשאלה מהי פגיעה אישית שבכוחה להעניק לתובע זכות עמידה תלויה בגישתו של בית המשפט שדן במקרה, לפיכך אין לדעת מראש אם תוכר זכות העמידה של התובע. עם זאת הניסיון מלמד כי מרבית העתירות להגנת בעלי חיים בארצות הברית נדחות בשל היעדר זכות עמידה. להרחבה כללית בסוגיה ראו C.R. Sunstein "Standing For Animals" 47 *UCLA L. Rev.* (2000) 1333.

בבג"ץ 281/78 אגודת צער בעלי-חיים בישראל נ' עיריית תל-אביב-יפו, פ"ד לב(2) 405, 407 העדיף בית המשפט להשאיר "בעיה זאת פתוחה ולעבור ולדון בגוף העתירה".

בפועל התיר בית המשפט העליון לארגוני סביבה ועותרים ציבוריים להעלות בפניו בקשות שונות שמטרתן להגן על הטבע, גם כאשר היה להם רק אינטרס עקיף בסוגיות אלה. ראו: בג"ץ 2324/91 התנועה למען איכות השלטון בישראל נ' המועצה הארצית לתכנון ולבניה, משרד הפנים, פ"ד מה(3) 678; בג"ץ 2920/94 אדם טבע ודין – אגודה ישראלית להגנת הסביבה, עמותה רשומה נ' המועצה הארצית לתכנון ולבניה, פ"ד נ(3) 441; בג"ץ 5204/99 סנדרוב, יו"ר מועצה מקומית קציר חריש נ' מדינת ישראל, פורסם בנבו. להכרה מפורשת בכך שלגוף הפועל בתחום ההגנה על הטבע והסביבה יש זכות עמידה בעתירות להגנה על החי, ראו את בש"א (שלום י-ם) 12156/08 החברה להגנת הטבע נ' קהלאני, פורסם בנבו.

בבג"ץ 466/05 ריזו נ' המועצה הארצית לתכנון ובניה, פורסם בנבו.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

בעניין זה צרפו העותרים את הצבי הישראלי כעותר לעתירתם⁹. בית המשפט קבע בהחלטתו כי אמנם ההגנה על בעלי חיים חזקה יותר מבעבר, אולם בעל חיים עצמו עדיין אינו יכול להיות צד להליך משפטי ואין לו זכות עמידה. ביסוד קביעתו של בית המשפט עמדו, בין היתר, הנימוקים הבאים: אייכולתו של בעל חיים לייפות כוחו של מייצג, להפעיל שיקול דעת כדרך בני אנוש, לשלם הוצאות היה ויפסיד כמשפט, וכן העובדה כי ההגנה על בעלי חיים לא הגיעה עדיין לרמת ההגנה על האדם מבחינת זכויותיו או מעמדו בדין¹⁰. לצד שלילת זכות עמידה מבעלי חיים בעצמם, חזר והכיר בית המשפט במפורש במעמדם של עותרים ציבוריים, ובכלל זה ארגונים למען בעלי חיים, להעלות טענות בשם האינטרס של בעלי חיים. מכאן שההלכה המשפטית הנוהגת כיום בישראל היא ברורה. בעל החיים עצמו אינו כשיר לשמש כצד להליך המשפטי, אולם עותר ציבורי יכול להגיש תביעה בשם האינטרס של בעל החיים.

הכרעת בית המשפט בעניין רייז נעדרת משמעות אופרטיבית ולדעתנו אין לייחס לה נפקות רבה. משהכיר בית המשפט בזכות העמידה של עותר ציבורי המבקש להגן על בעלי חיים, ממילא מובטח לנו שיתקיים דיון בעניינו של בעל החיים. זכות העמידה היא כלי בעל אופי פרוצדורלי במהותו, אשר נועד לאכוף את הזכות המהותית ולא ליצור אותה. הוכח לא אחת, כי ניתן להגן על בעלי חיים בצורה ראויה גם בלי להכיר בזכות העמידה של בעלי החיים עצמם¹¹. מנגד, גם אם היינו מכירים בזכות העמידה של בעלי חיים, ספק רב אם היה בכך כדי לשנות את הוצאות הדיון לגופו של עניין. שאלה חשובה יותר היא האם אי-הענקת זכות עמידה לבעלי חיים עלולה להוות מכשול בפני הכרה בזכויותיהם בעתיד. אנו סבורים כי יש להשיב על שאלה זו בשלילה. כאמור זכות העמידה היא כלי פרוצדורלי, אשר קיומה או היעדרה אינו משליך על השאלה האם יש להעניק זכויות משפטיות לישות פלונית. אכן, זכות העמידה היא אמצעי למימוש הזכויות, ובהיעדרה ניתן לגרום שאין כל טעם למתן זכויות מלכתחילה. אולם בסוגיה שלפנינו, משהוכרה זכות העמידה של בני אדם וארגונים לתבוע בשם בעלי חיים, אין חשש אמיתי כי לא ניתן יהיה להגן על זכויותיהם של בעלי חיים, אם וכאשר הלה יוכרו כבעלי זכויות.

- 9 מדובר היה בעתירה שכוונה לשימור אתר המשמש כמחיה לצבאים ובה נטען כי יישום תכנית המחאר על שטח האתר עלול להביא לפגיעה בצבאים ואף להכחדתם.
- 10 בהקשר זה מוצא בית המשפט לנכון לציין שם כי בני האדם ממשיכים להמית בעלי חיים על מנת לאכול את בשרם.
- 11 ראו לדוגמה את פרשת התנינים ואת פרשת פיטום האווזים שבהם נדון להלן בפרק השמיני ובפרק האחד עשר (בהתאמה). במקרים אלה הושיט בית המשפט סעד לטובת בעלי החיים, אף שאלה לא שימשו בפועל כצד לעתירה.

פרק שישי: התעללות בבעלי חיים

בשולי הדברים ולשם השלמת התמונה נציין כי בעבר היו בעלי חיים צד למשפט¹². הן המשפט העברי והן המשפט בימי הביניים הכירו בזכות העמידה של בעלי חיים¹³. גם בתקופתנו מצאנו פסקי דין מארצות הברית שבהם בעל חיים היה צד לתביעה¹⁴. עם זאת מרבית פסקי הדין נעדרים כל דיון באשר לכשירותו של בעל חיים להיות צד למשפט, כך שאין להקיש מהם תובנות לענייננו¹⁵.

ב. חוק צער בעלי חיים

חוק צער בעלי חיים הוא הבריח התיכון של ההגנה על בעלי חיים ונקודת המוצא לבחינת השאלה מהי התעללות בבעלי חיים. עד לחקיקתו של החוק, האיסור על צער בעלי חיים נכלל בחוק העונשין ובפקודת החוק הפלילי שקדמה לו¹⁶. בעצם חקיקתו של חוק נפרד המיוחד לבעלי חיים, המחוקק הביע במפורש את כוונתו לייחס חשיבות רבה יותר

12 להרחבה ראו את J. Girgen "The Historical and Contemporary Prosecution and Punishment of Animals" 9 *Animal L.* (2003) 97; E.P. Evans *The Criminal Prosecution and Capital Punishment of Animals* (London, 1906); W.W. Hyde "The Prosecution and Punishment of Animals and Lifeless Things in the Middle Ages and Modern Times" 64 *U. Pa. L. Rev.* (1916) 696

13 המשנה בסנהדרין (פרק א, משנה ד), בדונה כבהמות ובחיות שהמיתו אדם, קובעת כי "שור הנסקל - בעשרים ושלושה", קרי שור שהמית אדם נידון בעשרים ושלושה דיינים, והוא הדין לזאב, לארי, לדוב, לנמר, לברדלס ולנחש, שהמיתו אדם (ראו בבלי, סנהדרין, טו, א-ב).

14 ראו לרוגמה את: *Marbled Murrelet v. Babbitt* 83 F. 3d 1068 (9th Cir., 1996); *Mt. Graham Red Squirrel v. Yeutter* 930 F. 2d 703 (9th Cir., 1991); *Palila v. Haw. Dept. of Land & Nat. Resources* 852 F. 2d 1106 (9th Cir., 1988); *Cabinet Mts. Wilderness v. Peterson* 685 F. 2d 678 (D.C. Cir., 1982); *N. Spotted Owl v. Lujan* 758 F. Supp. 621 (W.D. Wash., 1991); *Northern Spotted Owl v. Hodel* 716 F. Supp. 479 (W.D. Wash., 1988); *Marbled Murrelet v. P. Lumber Co.* 880 F. Supp. 1343 (N.D. Cal., 1995); *Loggerhead Turtle v. County Council of Volusia County* 896 F. Supp. 1170 (M.D. Fla., 1995); *Hawaiian Crow ('Alala) v. Lujan* 906 F. Supp. 549 (D. Haw., 1991); *Hawksbill Sea Turtle v. Federal Emergency Management Agency* 126 F. 3d 461 (3rd Cir., 1997)

15 ראו החלטה מיום 17.11.1996 בתיק הוצל"פ (עכו) 9164/93 שבה נדחתה בקשה שהוגשה על ידי הכלב רון להסיר עיקול שהוטל עליו. ההחלטה לא פורסמה אך מאוזכרת בצ' א' טל, ש' ברנר משפט הכלב (תשס"ה).

16 לחוק צער בעלי חיים קדם סעיף 495 לחוק העונשין, תשל"ז-1977 שהטיל עונש של חודש מאסר בגין התאכזרות כלפי בעלי חיים. סעיף זה החליף את סעיף 386 לפקודת החוק הפלילי, 1936 אשר סיווגה את עבירת ההתאכזרות כלפי בעלי חיים כעבירה קלה, אשר מי שעבר על הוראותיה בפעם הראשונה עבר עבירת חטא שבגינה היה צפוי למאסר של שבוע אחד או לקנס של חמישה פונטים, ומי שעבר על הוראותיה פעם נוספת עבר עבירת עוון בגינה היה צפוי למאסר של חודש ימים או לקנס של עשרים פונטים.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

להגנה על בעלי חיים¹⁷. בשונה מן האיסורים הפרטניים שהיו קיימים עובר לחקיקת חוק, נקבעו בחוק צער בעלי חיים הסדרים מפורטים יותר מתוך מגמה להסדיר בצורה רחבת היקף את יחס האדם לבעלי חיים. באופן כללי, החוק קובע חמישה איסורים ביחס לבעלי חיים: איסור התעללות, איסור נטישה, איסור העבדה, איסור המתה ברעל ואיסור סירוב או מתן עדיפות במסירת בעלי חיים.

איסור ההתעללות הוא האיסור המרכזי בחוק. סעיף 2(א) לחוק קובע כי "לא יענה אדם בעל חיים, לא יתאכזר אליו ולא יתעלל בו בדרך כלשהי"¹⁸. בית המשפט העליון פירש איסור זה ככולל שלושה יסודות¹⁹: יסוד עובדתי המתבטא בעשיית מעשה הגורם סבל פיזי או נפשי לבעל חיים; יסוד נפשי שעניינו במודעות האדם למעשיו ויסוד נורמטיבי הבוחן את ההצדקה לעשיית המעשה שהסב סבל לבעל חיים בשים לב לתכלית המעשה ומידתיות הפגיעה בבעלי חיים. האיסור על צער בעלי חיים אינו אפוא איסור מוחלט, שכן בהתקיים נסיבות המצדיקות זאת תותר פגיעה בבעלי חיים.

לצד ההוראה הכללית בחוק האוסרת על התעללות בבעלי חיים, ובאותו סעיף תחת הכותרת "איסור התעללות", באות הוראות פרטיקולריות האוסרות על פעולות ספציפיות העולות אף הן כדי התעללות בבעלי חיים, והן:

שיסוי בעל חיים אחד בבעל חיים אחר.

ארגון תחרות קרבות בין בעלי חיים.

ביצוע חיכוך ברקמה חיה למטרות נוי²⁰.

פעולות אלה מקימות חוקה חלוטה בדבר התעללות, והמחוקק בחר לאסורם במפורש מתוך השקפה כי אינם יכולים לעלות בקנה אחד עם הגנה על בעלי חיים ושמירה על רווחתם. קיום האיסורים הפרטיקולרים לצד האיסור הכללי בדבר התעללות נועד, בין היתר, להבהיר כי איסורים אלה אינם ממצים את קשת המקרים העלולים ליפול לגדר התעללות בבעלי חיים ואין בהם כדי להוות הסדר השולל קיום התעללות במקרים אחרים. לפיכך, גם חיתוך ברקמה חיה של בעל חיים למטרות שאינן מטרות נוי, עלול להיחשב כהתעללות בנסיבות המתאימות. כמסקנה זו תומכת גם לשונו הרחבה של סעיף 2(א), המלמדת על כוונתו של המחוקק להרחיב את ההגנה על בעלי חיים, ולפיה התעללות בבעלי חיים עשויה

17 בדברי ההסבר להצעת החוק מצויין במפורש כי "חברה נאורה נמדדת לא רק ביחסה לבני אדם אלא גם ביחסה לבעלי החיים", הצעת חוק צער בעלי חיים, תשנ"ב-1992, ה"ח 298.

18 סעיף 2(א) לחוק.

19 רע"א 1684/96 עמותת "תנו לחיות לחיות" נ' מפעלי נופש חמת גדר בע"מ, פ"ד נא(3) 832 (להלן – עניין חמת גדר), 847-854.

20 סעיפים 2(ב)-(ד) לחוק.

פרק שישי: התעללות בבעלי חיים

להיגרם לא רק כתוצאה מעינוי והתאכזרות, אלא גם בדרך אחרת כלשהי. אדרבא, דומה כי גם הפעולות הכלולות באיסורים שבסעיפים 2-א-4 לחוק, דהיינו איסור נטישה של בעל חיים, איסור העבדת בעל חיים ואיסור המתה ברעל יכולות היו להיחשב להתעללות בבעלי חיים לאור הלשון הרחבה של סעיף 2(א) לחוק. כאמור המחוקק בחר לייחד לאיסורים אלה סעיפים נפרדים ובכך הבדיל אותם מאיסור ההתעללות הכללית – הבדלה שבאה לידי ביטוי, בין היתר, גם בהיקף העונשים הצפויים למי שעובר על האיסורים הללו.

איסור ההתעללות הכללי מכוון למנוע סבל מבעלי חיים. אולם החוק אינו כולל הגדרה למונח "סבל" ומותיר מונח זה לפרשנות בתי המשפט. למרות תכליתו הכללית של החוק, יושם אל לב כי היתר משתמע לגרימת סבל לבעל חיים אנו מוצאים בסעיף 3 לחוק. אמנם הסעיף נושא את הכותרת "איסור העבדת בעל חיים", אולם עיון בלשונו מבהיר כי המחוקק אינו אוסר באופן גורף על העברתם של בעלי חיים²¹. סעיף 3(א) לחוק קובע "לא יעביד אדם בעל חיים שאינו מסוגל לעבוד עקב מצבו הגופני", ואילו לפי סעיף 3(ב) "לא יעביד אדם בעל חיים עד כדי אפיסת כוחות". על פי הכלל הפרשני של "מלשון הלאו הנך למד על ההפך", הרי שהעבדת בעל חיים אשר לפי מצבו הגופני מסוגל לעבוד הינה מותרת, וכך גם העבדתו של בעל חיים שלא הגיע לכדי אפיסת כוחות. הנחת המוצא היא כי העבדת בעל חיים גורמת לו לסבל. למרות זאת, מוכן המחוקק להשלים עם הסבל שנגרם ורואה בו משום סבל שנחזק להגשמת תכלית אנושית אותה הוא רואה כראויה. יתרה מכך, מידת הסבל שעמה נכון המחוקק להשלים אינה מבוטלת. החוק מתיר להעביד בעל חיים עד שכמעט וכלו כוחותיו. עד למצב של אפיסת כוחות חווה בעל החיים דרגות שונות של סבל, אשר עם כולן מוכן המחוקק להשלים. החשיבות של סעיף 3 היא כפולה אפוא. מחד גיסא, הסעיף מבהיר לנו כי גם שימוש מותר בבעל חיים, עלול להפוך כנסיבות מסוימות להתעללות אסורה²² ולכן עלינו לבחון כל העת את מצבם הפיזי והנפשי של בעלי החיים עמם אנו באים במגע, אפילו כאשר אותו מגע מוכר כלגיטימי על פי החוק. מאידך גיסא, אנו למדים מהסעיף כי גרימת סבל לבעלי חיים אינה אסורה באופן מוחלט, וניתן להשלים עמה למען תכלית אנושית ראויה.

ההתייחסות המפורשת לנושא העבדת בעלי חיים אינה מוליכה למסקנה כי זהו המקרה היחיד שבו תותר גרימת סבל לבעלי חיים להגשמת תכלית אנושית. אמנם, סעיף 2(א) לחוק מנוסח בצורה גורפת האוסרת התעללות בדרך כלשהי, אולם מתוכנו של החוק ומתכליתו

21 ההיעזרות בבעלי חיים לצורכי עבודה נעשית מקדמת דנא. ראו בהקשר זה את מ' פישר "עבודת בעלי חיים בעולם היווני והרומי: הערות ארכיאולוגיות" בני אדם וחיות אחרות באספקלריה היסטורית (ב' ארבל, י' טרקל, ס' מנשה עורכים, תשס"ז) 65.

22 להרשעת בעלים של סוס שהמשיך להעביד אותו למרות צליעת הסוס ראו את *People v. O'Rourke* 83 Misc. 2d 175 (Crim. Ct., N.Y.Co., 1975). לאיסור רכיבה על בעל חיים פצוע ראו את *State v. Goodall* 175 P. 857 (Or. 1918).

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

ברור כי הוא לא נועד לאסור כל שימוש שנועשה בבעלי חיים ואפילו יהיה זה שימוש הפוגע בבעלי חיים. יתרה מכך, האיסור הקבוע בחוק הוא איסור על התעללות בבעלי חיים. ברם, אין זהות בין המונח "התעללות" למונח "סבל". המונח "התעללות" הוא מונח רחב יותר המביא בחשבון את כל נסיבות המקרה, ובכלל זה את מידת הסבל והטעמים לגרימתו. מכאן שייתכנו מקרים שבהם ייגרם סבל לבעלי חיים, ואפילו סבל רב, אך עדיין הדבר לא יעלה כדי התעללות. מן האמור לעיל, עולה כי ההכרעה בשאלה הפרשנית מהי התעללות בבעלי חיים היא הכרעה ערכית מורכבת המבוססת מחד גיסא, על שיקולי תועלת ונזק לאינטרס הציבורי, ומאידך גיסא, על רווחת בעלי החיים וההכרה כי הם יצורים חיים המסוגלים לסבול.

חוק צער בעלי חיים הוא בעל תחולה פרסונאלית רחבה. החוק קובע במפורש כי דין המדינה לעניין החוק כדין כל אדם. כמו כן, לחוק תחולה על מערכת הביטחון, בכפוף לסיג שאינו גורע מההגנה על בעלי חיים²³. עם זאת החוק כולל סעיף שמירת דינים המבהיר כי אינו בא לגרוע מהוראותיהם של חוקים אחרים²⁴. ככל שבחוקים אחרים כלולה הוראה המתירה פגיעה בבעלי חיים, הרי, שלכאורה, לאור סעיף שמירת הדינים אין בכוחו של חוק צער בעלי חיים כדי למנוע את אותה פגיעה. ברם, גם אם תקפותם של אותם חוקים אינה ניתנת לערעור, דעתנו היא כי פרשנותם צריכה להיעשות לאורו של חוק צער בעלי חיים ותכליתו. בכגון דא יש להקיש גזרה שווה מההלכה הקובעת שתוקים שקדמו לחקיקתו של חוק-יסוד: כבוד האדם וחירותו יפורשו ברוח הוראותיו על אף הוראת סעיף שמירת הדינים הכלולה בו²⁵.

אכיפת ההוראות בחוק צער בעלי חיים נעשית באמצעות הדין הפלילי. העובר על הוראות החוק מבצע עבירה שעונשה המירבי הוא מאסר של שלוש שנים²⁶. אם העבירה שבוצעה היא עבירה לפי סעיף 3 לחוק (איסור העבדת בעלי חיים), מתרחב מעגל האחריות הפלילית ובנוסף למי שהעביד בפועל את בעל החיים, יואשם בעבירה גם הבעלים או

23 סעיף 16(ב) לחוק קובע כי הכניסה לשטח צבאי והתפיסה של בעלי חיים המוחזקים על ידי מערכת הביטחון תיעשה רק בידי מי שקיבל אישור של שר הביטחון. ראוי לציין, כי סעיף 136(ב) לחוק השיפוט הצבאי, תש"ו-1955 קובע כי לעניין תחולת הדין המשמעתי בצבא דיין עבירה על חוק צער בעלי חיים וחוק הניסויים בבעלי חיים כדין עבירה צבאית, אשר לקצין שיפוט סמכות לדון בה במסגרת ההליך המשמעתי. למידת הענישה הראויה בצבא בגין עבירות כלפי בעלי חיים ולכך שהמגבלות החלות על הפעלת הכוח הצבאי חלות גם כלפי בעלי חיים ראו את ע' 107/03 קראדי נ' התובע הצבאי הראשי, פורסם בנבו.

24 סעיף 18 לחוק.

25 דנ"פ 2316/95 גנימאת נ' מדינת ישראל, פ"ד מט(4) 589.

26 בכך החמיר המחוקק בצורה משמעותית את הענישה על עבירות כלפי בעלי חיים. קודם לכן, מי שהתאכזר לחיה הניתנת להיגנב היה צפוי לחודש מאסר. להרחבה ברמת הענישה בעבירות כלפי בעלי חיים ראו להלן עמ' 295-296.

פרק שישי: התעללות בבעלי חיים

המחזיק של בעל החיים, זולת אם הוכיח שהעבירה נעברה שלא בידיעתו ושנקט את כל האמצעים הסבירים למניעתה²⁷. הרחבה זו היא ראויה ולדעתנו יש להרחיב את מעגל האחריות הפלילית בגין עבירה על חוק צער בעלי חיים גם על עבירות נוספות. לדוגמה, טול את המקרה של הובלת בעלי חיים ממקום למקום בצורה העולה כדי התעללות. הרווח הכלכלי המופק כתוצאה מהובלה זו מתחלק בין גורמים שונים בהם בעל חברת ההובלות, הבעלים של בעלי החיים, מבטח ההובלה, והרוכש של בעלי החיים. הטלת אחריות על גורמים אלה בנוסף לעובדים שמבצעים את ההובלה בפועל הינה מוצדקת הן מבחינה מוסרית לאור הרווח הכלכלי שהם מפיקים מן ההובלה והן מבחינה הרתעתית לאור העובדה כי בידי גורמים אלה הכוח למנוע את ההתעללות על ידי מתן הוראות ברורות למי שמבצעים את ההובלה.

נוסף על אכיפת החוק באמצעות הדין הפלילי, מוקנית לתובע, למנהל השירותים הווטרינריים במשרד החקלאות או לארגון למען בעלי חיים שהיה להם יסוד סביר להניח כי מתבצעת עבירה על סעיפים 2 או 4 לחוק, או כי עומדת להתבצע עבירה כאמור, סמכות לפנות לבית המשפט בבקשה לצו מניעה שיאסור על ביצועם או המשך ביצועם של המעשים נשוא הבקשה²⁸. תוקפו של הצו לא יעלה על שנה ובסמכות בית המשפט ליתן אותו אף במעמד צד אחד ולהתנותו בתנאים או בערובה. יושם אל לב כי המחוקק לא מנה את איסור העבדת בעל החיים הקבוע בסעיף 3 בין העבירות שלגביהן ניתן לבקש צו מניעה. ניתן לשער כי הדבר נובע מהחשש שמא הכללת האיסור תכביד על הסקטור החקלאי, שהוא הסקטור העיקרי המשתמש בבעלי חיים לצורכי עבודה. אפס, נראה לנו כי אין די בחשש זה כדי לחסום הליך ראוי שמטרתו להגן על בעלי חיים. יש לזכור כי בית המשפט רשאי להטיל על ארגון למען בעלי חיים הוצאות ופיצויים לטובת מי שנפגע מהגשת בקשה לצו מניעה, אם מצא כי זו הייתה בלתי מוצדקת בעליל²⁹. מכאן, שהכללת עבירה לפי סעיף 3 בגדר העבירות שלגביהן ניתן לתת צו מניעה, לא תגרום להצפה של בקשות סרק.

לצורך השמירה על הוראות החוק נקבע כי ימונו מפקחים, אשר יוכלו להיכנס לכל מקום ולערוך בו חיפוש אם היה להם יסוד סביר להניח כי נעברה עבירה על החוק. מפקחים אלה אף מוסמכים לערוך חקירות על עבירות לפי החוק³⁰. סמכות פיקוח נוספת היא סמכותם של הממונה על החוק, שוטר או מפקח לתפוס בעל חיים שיש להם יסוד סביר לחשוד שנעברה

- 27 סעיף 17(ג) לחוק.
28 סעיף 17א לחוק. לפי סעיף 15 לחוק ארגון בעלי חיים מוסמך להגיש קובלנה פלילית בגין עבירה על הוראות החוק.
29 סעיף 17א(1) לחוק.
30 לפי סעיף 8(א) לחוק הכניסה לחצרים של אדם מותרת רק לפי צו חיפוש שהוצא על ידי בית משפט שלום. הוראות דומות קיימות גם בחוקים אחרים ובכלל זה בחוק הפיקוח על כלבים ובחוק להגנת חיית הבר.

בו עבירה לפי סעיפים 2 או 3³¹. גורם נוסף המסייע באכיפת החוק הוא נאמן בעלי חיים הרשאי לדרוש, ממני שעבר עבירה לפי חוק זה לנגד עיניו, להזדהות בפניו ואף לתפוס בעל חיים שיש יסוד סביר שנעברה בו עבירה לפי החוק³². כמו כן, הוקמה קרן למען בעלי חיים, אשר מטרתה לרכז אמצעים כספיים שישמשו לחינוך, להסברה, להדרכה, לסיוע לארגונים למען בעלי חיים ולקידום מטרות החוק³³.

סמכותו של שר החקלאות להתקין תקנות לביצוע הוראות החוק והשגת מטרותיו היא אמצעי נוסף לאכיפת חוק צער בעלי חיים. החוק כולל רשימה לא סגורה של נושאים אותם מוסמך השר להסדיר במסגרת התקנות לשם השגת מטרותו של החוק ובהתחשב בצורכי החקלאות³⁴. דא עקא, שעד למועד כתיבת שורות אלה, טרם הותקנו תקנות בכל אותם הנושאים³⁵. יש לקוות כי בעתיד הקרוב יוסדרו נושאים נוספים בצורה מפורטת בכדי להקל על אכיפת ההגנה על בעלי החיים³⁶. כאמור, במסגרת סמכותו על השר להתחשב גם בצורכי החקלאות. מהוראה זו אנו למדים שחוק צער בעלי חיים הוא בעל תחולה גם בענף החקלאות. עם זאת צרכיו של ענף זה וחשיבותו לאינטרס הציבורי עשויים להתוות נקודת איוון שונה ביחס לפרשנות האיסורים הקבועים בחוק³⁷.

- 31 לפי הוראות סעיף 8(ג) לחוק בעל החיים שנתפס יועבר למיתקן מוגן.
- 32 סעיף 7 לחוק קובע כי בהסכמת מפקד מחוז במשטרת ישראל, השר לאיכות הסביבה רשאי למנות כל אדם לנאמן בעלי חיים. לסמכותו של הנאמן לתפוס בעלי חיים ראו את סעיף 8(ב) לחוק. נוסף ונציין כי אדם שהנאמן דרש ממנו להזדהות בפניו חייב לעשות כן על פי הוראות סעיף 7 לחוק.
- 33 ראו את סעיף 14 לחוק. לאופן הניהול של הקרן ולסדרי עבודתה ראו את תקנות צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים) (קרן למען בעלי חיים), תשנ"ה-1995.
- 34 סעיף 19 לחוק קובע כי השר מוסמך להסדיר, בין היתר, את הנושאים הבאים:
1. תנאי החזקה של בעלי חיים לרבות החזקת בעלי חיים בחנויות לחיות מחמד;
  2. תנאי הובלה של בעלי חיים;
  3. אופן המתת בעלי חיים למעט המתת בעלי חיים הנעשית לצורכי מאכל אדם;
  4. אילוף בעלי חיים;
  5. תערוכות, הצגות ותחרויות של בעלי חיים;
- 35 הנושאים שהוסדרו עד כה הם הובלת בהמות, החזקה של עגלי חלב וכן תערוכות, הצגות ותחרויות של בעלי חיים. כן ראוי לציין את נושא הלעטת האווזים שהוסדר בתקנות צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים) (הלעטת אווזים), תשס"א-2001, אשר עמדו במוקד הדיון בפרשת פיטום האווזים.
- 36 בעת כתיבת שורות אלה תלויה ועומדת בבג"ץ עתירה להתקנת תקנות בנושא תנאי החזקה של בעלי חיים בחנויות לחיות מחמד, ראו את בג"ץ 9926/03 תנו לחיות לחיות נ' שר החקלאות, פורסם בנבר.
- 37 ראו להלן את הדיון בעמ' 195-196. בכל מקרה יש להביא בחשבון לעניין זה את אופן הפגיעה בבעל החיים מצד החקלאים. מקום שבו חקלאי מואשם בהתעללות בבעל חיים מחמת אי-מתן טיפול רפואי, אין כל מקום ליצור נקודת איוון שונה, ועל החקלאי לשאת באחריות למעשיו

ג. נקודת המבט לבחינת היחס המשפטי כלפי בעלי חיים

האם היחס המשפטי כלפי בעלי חיים צריך להיבחן מנקודת המבט של בעל החיים או של האדם? בכדי להשיב על שאלה זו יש לשאול תחילה האם בכלל ניתן להשקיף על הסוגיה מנקודת המבט של בעל החיים. בעלי חיים אינם מדברים בשפתנו ולפיכך מסקנותינו לגבי מחשבותיהם הן בבחינת השערות לא ודאיות. ניתן לגשר באופן חלקי על פער זה באמצעות שימוש במומחים להתנהגותם של בעלי חיים. בעבר בית המשפט הביע ספק ביכולתם של מומחים אלה לדעת את צפונות ליבם של בעלי חיים³⁸. אולם באחרונה פרקטיקה זו הפכה להיות נפוצה יותר ויותר³⁹. השימוש במומחים הוא ראוי, שכן חשוב שבפני בית המשפט תהיה תמונה עובדתית מלאה בדבר סבלם של בעלי חיים ותחושותיהם. אולם, אין לשכוח כי על בית המשפט להתחשב גם באינטרסים של האדם. בעל חיים אינו מתעניין באינטרסים אנושיים, אלא רק באינטרסים שלו כבעל חיים. אימוץ נקודת המבט של בעל חיים לא תציב בפנינו את תמונת האינטרסים המלאה. אשר על כן, אנו סבורים כי יש להשקיף על הסוגיה מנקודת מבט אנושית הלוקחת במכלול שיקוליה גם את סבלו של בעל החיים.

גם אם אנו מסתכלים על הסוגיה מנקודת מבטו של האדם, עדיין יש להשיב על השאלה מיהו האדם שלפיו תיבחן הסוגיה. האם זהו האדם הסביר? או שמא מדובר באדם שאוהב את בעלי חיים ורגיש לצורכיהן? שאלה זו העסיקה את הספרות ובחי המשפט בדיונים שנערכו על היקף זכויותיהן של קבוצות אחרות בחברה, שכן כל אחת מנקודות המבט השונות עשויה להוליד מערכת שונה של כללים משפטיים שלאורם תידון הסוגיה⁴⁰. במסגרת דיונים אלה זכה מבחן האדם הסביר לקיתונות של ביקורת, שעניינן בכך שאין הוא נותן ביטוי לכל הדעות בחברה, משמר את המצוי ולא את הרצוי, וקשה ליישום בהיעדר הגדרה ברורה לזהותו של אותו אדם סביר לכאורה. אפס, נדמה כי הפסיקה בישראל העדיפה ליישם בענייננו את מבחנו של האדם הסביר. השופט מ' חשין קובע בעניין חמת גדר כי "ההכרעה בשאלה אם פלוני עינה בעל חיים, התאכזר אליו או התעלל בו בדרך כלשהי,

ללא כל קשר לתחום עיסוקו כחקלאי. ראו לעניין זה את *People v. Olary* 170 N.W. 2d 842 (Mich. 1969).

38 בג"ץ 281/78, לעיל הערה 6, עמ' 408.

39 לשימוש שנעשה בפסיקה במומחים להתנהגות בעלי חיים ראו גם את עניין חמת גדר, לעיל הערה 19, עמ' 839-842; בג"ץ 9232/01 "נח" ההתאחדות הישראלית של הארגונים להגנת בעלי חיים נ' היועץ המשפטי לממשלה, פ"ד נז(6) 212, 232.

40 ראו באופן כללי את: י' שחר "האדם הסביר והמשפט הפלילי" הפרקליט לט (תשנ"ז) 78; ד' ברק-ארו "האישה הסבירה" פלילים ו (תשנ"ח) 115; א' קמיר "איוו מין הטרדה: האם הטרדה מינית היא פגיעה בשוויון או בכבוד האדם?" משפטים כט (תשנ"ח) 317.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

טיפול על-פי מיבחן משפטי אובייקטיבי של הצופה מן הצד⁴¹. אכן, נראה כי מבחן זה, על אף הביקורת שהופנתה כלפיו, הוא המבחן שיש ליישם בנסיבות העניין. בתי המשפט צברו ניסיון מספיק בהפעלתו בסוגיות שונות, בעוד שמבחן האדם שאוהב בעלי חיים עלול לעורר קשיים לא מבוטלים ולו רק מן הטעם שהאהבה כלפי בעלי חיים אינה מנת חלקן של כל הבריות. מעבר לכך, ספק אם הקריטריון לבחינת הסוגיה שלפנינו צריך להיות מוטה מראש לצד כלשהו לפני שנערך דיון לגופו של עניין באינטרסים הרלוונטיים העומדים על הפרק. מבחן האדם הסביר ממלא אחר תנאי זה שכן במסגרתו ניתן ממילא ביטוי גם לרגשותיהם של בני אדם שנפגעים מסבלם של בעלי חיים.

ד. הקריטריונים להגנה על בעלי חיים

1. כללי

ההצדקות להכרה בזכויותיהם של בעלי חיים או האינטרסים שלהם משמשות אותנו גם בדיון על היקף ההגנה הניתן להם בעת פגיעה בהם. כזכור, הגענו למסקנה כי תכונותיהם של בעלי החיים הן בעלות משקל סגולי המצדיק הכרה בזכויותיהם. כעת, כדי לקבוע את נוסחת האיזון הראויה עלינו להעריך את מאפייניהם הכלליים של בעלי החיים בהשוואה לבני האדם. בעשותנו כך, אנו סבורים כי יש לשוות לנגד עינינו את האידאה של בעל החיים לעומת האידאה של האדם. במושג "אידאה" אנו מתכוונים לאותה מהות המאפיינת ככלל את האדם הממוצע ואת בעל החיים הממוצע. השוואת איכותן של אידאות אלו מוליכה למסקנה הבלתי נמנעת כי האדם עדיף בתכונותיו על בעל החיים בבחינת "מותר האדם מן הבהמה". מורכבות זו של האדם תוליד בנסיבות מסוימות להעדפת האינטרס שלו באיזון הסופי. עם זאת, האינטרס של בעלי החיים אינו אינטרס אפסי ולעתים יהיה בו כדי להוביל לעדיפות במסגרת העימות. הכל תלוי בכובד משקלם של האינטרסים האנושיים העומדים על כף המאזניים ובמידת הסבל שנגרם לבעלי החיים. אנו סבורים כי הבדלי הדרגה הקיימים בין בני האדם לבעלי החיים מצדיקים שוני בהיקף ההגנה על זכויות בעלי החיים לעומת היקף ההגנה שניתן לזכויות בני האדם ויחס שונה זה אינו עולה כדי הפליה אלא מהווה אבחנה מותרת. סדר הדיון יהיה כדלקמן: תחילה נציג את השיקולים השונים שיש לתת עליהם את הדעת בהקשר שלפנינו, לאחר מכן נבחן את היחס ביניהם ולבסוף ניישם בפרקים הבאים את מסקנותינו על תחומים מרכזיים הנוגעים לבעלי חיים.

41 עניין חמת גדר, לעיל הערה 19, עמ' 848. כן ראו את דעת השופט גרוניס בבג"ץ 9232/01, לעיל הערה 39, עמ' 231.

2. חשיבות האינטרס האנושי

כובד משקלו של האינטרס האנושי שבשמו מתבקשת הפגיעה בבעלי חיים הוא אחד מן השיקולים המרכזיים ביותר שיש לשקול בעת עריכת האיזון. באופן עקרוני, נראה לנו כי ניתן לסווג את האינטרסים האנושיים שעומדים ביסוד הפגיעה בבעלי חיים לשני סוגים: אינטרסים שעניינם שלומו וביטחונו של הציבור ("אינטרס מדרג ראשון") ואינטרסים הנוגעים לרווחתו של הפרט ("אינטרס מדרג שני"). לצד אינטרסים אלה, קיימים אינטרסים אנושיים ממין נוסף ("אינטרס מדרג שלישי"). אלו אינטרסים שליליים אשר הדין אינו רואה אותם כאינטרסים מוצדקים, ומכאן שאין בהם די כדי לבסס זכות לאדם. בין אינטרסים אלה ניתן למנות, למשל, אותם מקרים חריגים המבטאים את רצונו של האדם להתעלל ולהזיק לבעל חיים לשם סיפוק יצרים שליליים גרדא, מבלי שתתלווה לפעולתו כל מטרה בעלת ערך.

האינטרסים מן הדרג הראשון והאינטרסים מן הדרג השני הם אינטרסים בעלי ערך והפגיעה מכוחם תיחשב לפגיעה "לתכלית ראויה". האינטרסים מן הדרג הראשון ענינם בקיומו של הפרט והם משמשים באופן תכוף להצדקת הפגיעה גם בזכויות האדם מקום שאלה אינן עולות בקנה אחד עם ביטחון המדינה, בריאות תושביה או שלומם של אזרחיה. האינטרסים מן הדרג השני, עניינם בהגשמת האוטונומיה האישית של הפרט ובאיכות חייו. אינטרסים אלה עומדים ביסוד חופש הביטוי של הפרט על צורותיו השונות, זכותו לקניין, חופש העיסוק הניתן לו וזכויות אחרות אשר בלעדיהן לא יוכל להגשים את חייו. בהמשך נעמוד על החלוקה פנימית בתוך האינטרסים מן הדרג השני. לעת עתה, נציין כי אינטרסים אלה אינם זוכים לעדיפות מכרעת בעימות מול זכויות אחרות של בני האדם.

באופן כללי האיזון הוא דו שלבי. בשלב ראשון עלינו לאתר ולהגדיר את האינטרס בשמו מבקש האדם לפגוע בבעלי חיים. בשלב שני, עלינו לבחון את ערכו של אותו אינטרס אנושי. האינטרסים מן הדרג הראשון והשני הם אינטרסים שהוכרו כראויים לפגיעה באינטרסים אנושיים, ומכאן שיש לראותם כאינטרסים ראויים גם כאשר מתבקשת פגיעה בבעלי חיים. לעומת זאת, האינטרס מן הדרג השלישי אינו אינטרס ראוי כאשר מתבקשת פגיעה בזכויות בני אדם. האם כאשר הפגיעה היא בבעלי חיים יכול אינטרס זה להיחשב כמוצדק? אנו סבורים כי יש להשיב על כך בשלילה. פעולה המונעת מסיפוק יצרים שליליים ותו לא, אינה יכולה להיחשב כפעולה ראויה. רק אינטרס אנושי בעל ערך יכול להצדיק פגיעה בבעלי חיים ואינטרס שנועד להגשים יצרים שליליים של האדם אינו אינטרס בעל ערך.

האינטרסים מן הדרג הראשון והשני הינם אינטרסים בעלי ערך היכולים להצדיק את הפגיעה בבעלי חיים, אך מה המשקל שיש להעניק לכל אחד מהם? על מנת להשיב לשאלה זו יש לדרג את האינטרסים על פי חשיבותם היחסית. אינטרס יהיה חשוב יותר ככל שהמחיר שנאלץ לשלם בגין הויתור עליו יהיה יקר יותר. פגיעה בבריאותו או בביטחונו של האדם

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

למען השמירה על רווחתם או חייהם של בעלי חיים היא פגיעה יקרה מנשוא. מכאן, שבראש מידרג האינטרסים שמכוחם תתאפשר פגיעה בזכויותיהם של בעלי חיים ניצבים האינטרסים מן הדרג הראשון. לעומת זאת, האינטרסים מן הדרג השני, אינם אינטרסים "מלכותיים", אשר לא ניתן למחול על הפגיעה בהם. השמירה על האוטונומיה האישית של האדם אינה שווה בחשיבותה לשמירה על קיומו של האדם. מכאן, שהמשקל שיש לייחס לאינטרסים מן הדרג הראשון עולה על המשקל שיש לייחס לאינטרסים מן הדרג השני.

דא עקא, כי בכך לא באה קושיה לדוכתה. האינטרסים מן הדרג השני מתחלקים בחלוקה פנימית לשני סוגים הנבדלים זה מזה מבחינת דרגת חשיבותם. לצד פגיעה בבעלי חיים כדי להגן על חופש הדת, חופש העיסוק, הזכות לקניין וחופש הביטוי ("אינטרסים שהוכרו כזכויות אדם"), פוגע האדם בבעלי חיים על ידי שילובם במופעי בידור שונים או הצגתם בתערוכות שונות כדי לתת סיפוק ליצר ההנאה שלנו ("אינטרסים של רווחה"). מהו אם כן המשקל שיש לתת לכל אחד מסוגי האינטרסים? האינטרסים שהוכרו כזכויות אדם מתאפיינים בכך שהם מהווים תשתית לקיומנו החברתי, והם עולים בערכם על אינטרסים של רווחה גרדא. על כן, פגיעה בבעלי חיים מכוח אינטרסים שהוכרו כזכויות אדם תיחשב ליותר נסבלת מפגיעה המונעת מאינטרסים של רווחה. עם זאת הלכה למעשה, ההבחנה בין האינטרסים השונים קשה ליישום. הסיבה לכך היא ששילובם של בעלי חיים במופעי בידור אינו מכוון להגשים אך ורק אינטרסים של רווחה, אלא גם אינטרסים שהוכרו כזכויות אדם כגון חופש עיסוק וחופש ביטוי⁴². זאת ועוד, קבוצת האינטרסים שהוכרו כזכויות אדם אינה עשויה מקשה אחת וכלולים בה אינטרסים שאינם שווים במידת חשיבותם. כך, למשל, ההגנה על הביטוי המסחרי אינה שווה בעוצמתה להגנה על הביטוי הפוליטי⁴³. לכאורה, ניתן היה לגרוס כי ככל שמתבקשת פגיעה בבעלי חיים מכוח אינטרס אנושי שזכה להגנה רחבה יותר בפסיקה, הרי שפגיעה זו תהיה מוצדקת יותר. עם זאת לא תמיד ההבחנות שנעשו רלוונטיות בתחום זה. כך לדוגמה, כלל לא ברור האם גרימת סבל לבעלי חיים כאמצעי תעמולתי במהלך מסע בחירות פוליטי מוצדקת יותר מגרימת סבל לבעלי חיים בעת שילובם במופעי בידור בעלי תכלית מסחרית⁴⁴. התלבטות זו מהווה דוגמה

42 שילובם של בעלי חיים במופעי בידור עשוי בנסיבות מסוימות להיות גם בעל ערך אמנותי. כמו כן, אין לשכוח כי פרנסתם של האנשים המופיעים לצד בעלי חיים תלויה בהמשך קיומם של המופעים הללו.

43 להיקף ההגנה על חופש הביטוי המסחרי ראו: בג"ץ 4804/94 חברת סטיישן פילם בע"מ נ' המועצה לביקורת סרטים ומחזות, פ"ד נ(5) 661; בג"ץ 806/88 *Universal City Studio Inc.* נ' המועצה לביקורת סרטים ומחזות, פ"ד מג(2) 22; בג"ץ 606/93 קידום יזמות ומו"לות (1981) בע"מ נ' רשות השידור, פ"ד מח(2) 1; "וילברשץ" על חופש הביטוי המסחרי" משפט וממשל ג (תשנ"ו) 509.

44 באחרונה התיר בית המשפט העליון בבג"ץ 9178/06 עמותת "תנו לחיות לחיות" נ' משטרת ישראל, פורסם בנבו, עריכתו של "מצעד בהמות" במהלך הפגנה כנגד קיומו של מצעד הגאווה

פרק שישי: התעללות בבעלי חיים

לכך שההגנה על בעלי חיים טומנת בחובה אתגר משפטי ומחייבת אותנו לאמוד מחדש את משקלם של חלק מן האינטרסים והזכויות שהוכרו עד כה ביחס לבני האדם.

זאת ועוד, ההבחנה בין אינטרסים מן הדרג הראשון לאינטרסים מן הדרג השני היא הבחנה חשובה, שכן על פיה ניתן להעריך את מוצדקות האינטרס האנושי שבשמו מתבקשת הפגיעה. אולם האם זו הבחנה חדה וברורה? לכאורה פגיעה בבריאות האדם שאינה עולה כדי סכנת חיים, אינה אלא פגיעה ברווחתו של האדם ולפיכך האינטרס האנושי הטעון הגנה אינו אינטרס מן הדרג הראשון. בדומה, הגנה על האינטרסים הכלכליים של האדם מגנה בעקיפין על אינטרסים קיומיים שלו. כך, ניתן לטעון כי תעשיות העור והפרווה הן תעשיות כלכליות משגשגות המגדילות את הכנסות המדינה ומאפשרות לה להקצות משאבים לשמירה על שלום הציבור, בריאותו וביטחונו. אכן, קיים טשטוש גבולות מסוים בין האינטרסים השונים, אולם לדעתנו אין בו כדי לערער את ההבחנה הקיימת. הבחנה זו נהוגה ומקובלת בדיון בזכויותיהם של בני האדם ואין חשש של ממש שלא ניתן יהיה ליישם אותה בהקשר של זכויות בעלי חיים. התוצאה היא שעל אף כל הקשיים, נראה לנו כי ניתן לשרטט קווים מנחים לסוגיה שבפנינו ולומר שהפגיעה בבעלי חיים מכוח אינטרס מן הדרג הראשון תיחשב בדרך כלל לפגיעה מוצדקת. לעומת זאת, כאשר הפגיעה נועדה להגשים אינטרס מן הדרג השני, הרי שאין מקום לקביעה כללית שכזו ויש לבחון תחילה באיזה סוג אינטרס מדובר. אם לפנינו אינטרסים שהוכרו כזכויות אדם, ההסתברות להעדפת האינטרס האנושי על פני בעלי החיים תגדל. לעומת זאת, כאשר מדובר באינטרסים של רווחה, היחס לאינטרס האנושי יהיה חשדני יותר וינתן משקל רב יותר לסבלם של בעלי החיים.

3. מידת הסבל שנגרם לבעלי חיים

בעלי חיים הם יצורים המסוגלים להרגיש בכאב ולחוות סבל. נקודת המוצא היא כי הכאב והסבל מהווים שינוי באורח חייו הרגיל של בעל החיים. חיים מלאי סבל פוגעים

בירושלים. בית המשפט קבע כי הזכות להפגין קיימת גם בליווי של בעלי חיים והעיר כי מהתשחית העובדתית שנפרסה בפניו לא ניתן לומר שקיים סיכון סביר לגרימת סבל או התעללות בבעלי החיים שישתתפו בהפגנה, ויש לצפות שהמשחתפים בהפגנה ומוכילי החיות יקפידו על קיום הוראותיו של חוק צער בעלי חיים. באותו מקרה בית המשפט לא ערך הבחנה בין מידת ההגנה על חופש הביטוי הפוליטי לחופש הביטוי האמנותי. יש להניח כי לו היה עורך הבחנה שכזו, היה מעיר כי יש לכאורה מקום להשלים יותר עם סבלם של בעלי החיים לאור אופיה של ההפגנה. ראוי לציין בהקשר זה את תקנה 3 לתקנות הבטיחות במקומות ציבוריים (אסיפות), תשמ"ט-1989 הקובעת כי "לא יכניס אדם למקום שבו מתקיימת אסיפה בעל חיים העלול להזיק או לגרום כהלה...". הוראה זו לא נדונה בפסק הדין. כן נזכיר את תקנה 8 לתקנות הנ"ל האוסרת על עריכת אסיפה במקום שבו קיימת סכנה לבני אדם מבעלי חיים. הוראה מפורשת האוסרת על עריכת אסיפה שבמהלכה עלולים להיפגע בעלי חיים, לא קיימת בתקנות.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

ברוחותו של בעל החיים ומקשים עליו לתפקד לפי טבעו. ככל שבעל החיים סובל יותר, כך קשה עליו יותר ההסתגלות למצבו החדש. התוצאה היא שמידת הסבל שנגרם לבעל החיים מפעולותיו של האדם מהווה שיקול חשוב במידרג השיקולים לפיהם יוכרע אם מעשה מסוים עולה כדי התעללות בבעלי חיים. מידת הסבל שחווה בעל החיים היא שיקול של גורמים שונים, ובכללם עוצמת הסבל ומשך הסבל. אמנם בעניין חמת גדר, קבע בית המשפט כי גם סבל במידה מועטה עלול להספיק לצורך קיום יסודות עבירת ההתעללות בבעלי חיים, ונמנע מלקבוע מד סבל שייבחן את סבלם של בעלי החיים. אולם, ככל שהסבל שנגרם לבעלי חיים רב יותר, ייטו בתי המשפט להעדיף את האינטרסים של בעלי חיים וידרשו, כתנאי להערפת האינטרסים של בני האדם, כי האינטרס האנושי שיהיה על כף המאזניים יהיה אינטרס הקרוב בדרגתו ואיכותו לאינטרס מן הדרג הראשון. אשר למשך הסבל, לא הרי פגיעה המשתרעת על פני פרק זמן קצר כהרי פגיעה הנמשכת תקופה ארוכה. משום כך, עשויה פגיעה המסבה לבעל חיים סבל בדרגה לא גבוהה במיוחד אך הנמשכת על פני תקופה ארוכה, להיחשב אף כחמורה יותר מפגיעה חד פעמית המסבה לבעל חיים סבל רב. סוג הפגיעה הוא עניין נוסף שיש לבחון. הפגיעה בבעלי חיים מתחלקת לשניים: פגיעה נפשית ופגיעה פיזית. אולם, אין אנו רואים מקום להבחין בין סוגי כאב וסבל. הסבל הנפשי והסבל הפיזי חמורים באותה מידה ואין לתת לאחד מהם משקל יתר בעת איזון האינטרסים, על אף הנטייה ליתן משמעות רבה יותר לפגיעה הפיזית שמטבע הדברים נגלית יותר לעין.

4. תכונותיו של בעל החיים

בעלי החיים שונים אלה מאלה ברמתם השכלית, הרגשית ובמיגוון תכונות נוספות. שוני זה מציב אותם במקום שונה בסולם הפילוגנטי הבוחן את מידת התפתחותם האבולוציונית. השאלה איזה בעלי חיים יזכו להגנה מפני צער בעלי חיים מסורה להכרעת המחוקק. עם זאת המחוקק אינו קובע את מידת ההגנה שתינתן לכל בעל חיים. אדרבא, מלשון החוק עולה לכאורה כי מידת ההגנה הניתנת לכל בעלי החיים היא אחידה ושווה. הבסיס להגנה על בעלי חיים הוא מכלול התכונות שהם חולקים. על כן, יש לבחון באופן כללי, ביחס לכל מין של בעלי חיים, את איכות ורמת התכונות שפרטיו חולקים בעת שתיבחן מידת ההגנה שלה זכאי בעל החיים שעניינו עומד על הפרק. לדעתנו, ככל שבעל החיים מורכב ומפותח יותר, תידרש הצדקה רבה יותר כדי להכשיר את הפגיעה בו. כן נראה לנו כי יש לשאוף לצמצום מידת הפגיעה בבעלי חיים ככל שבעל החיים קרוב יותר בתכונותיו לאדם. הערכת הדמיון תיעשה באופן כללי ובצורה מופשטת על בסיס היכרותנו את בעל החיים. זאת ועוד, במסגרת בחינת תכונותיו של בעל החיים, יש לשקול גם את גילו של בעל החיים. לא הרי בעל חיים שזה עתה נולד כהרי בעל חיים שהאריך ימים ותוחלת חייו הצפויה הינה קטנה. מובן, כי יש

פרק שישי: התעללות בבעלי חיים

להגן על כל בעלי החיים יהא גילם אשר יהא, אולם נראה לנו כי ככל שבעל החיים צעיר יותר ההגנה עליו צריכה להיות רבה יותר.

שאלה מעניינת שיש לשאול בשלב זה של הדיון היא האם ראוי לקבוע כלל לפיו יש להעדיף פגיעה בבעל חיים פחות מורכב מקום שבו לא יהיה בכך כדי לפגוע במטרה המונחת ביסוד הפגיעה. על פניו נראה לנו, כי יש להשיב לשאלה זו בחיוב. ככל שבעל החיים מפותח ומורכב יותר כך ההגנה עליו צריכה להיות רבה יותר, ואם ניתן להשיג את התכלית האנושית שביסוד הפגיעה על ידי שימוש בבעל חיים אחר, הרי שיש לבכר שימוש שכזה. עם זאת נבהיר כי אין בהעדפה זו משום מתן הכשר לגרימת סבל רב יותר לבעל החיים האחר. הנחיתות היחסית של בעל החיים האחר אינה מהווה הצדקה לגרימת סבל בשיעור רב יותר מזה שהיה נגרם לבעל חיים המורכב והמפותח יותר. העדפתו של בעל החיים האחר מותרת בתנאי שלהעדפה זו לא נלווית גרימת סבל בשיעור רב יותר. ברם, ייתכן ומעשה דומה יסב סבל בשיעור שונה לבעלי חיים שונים. מה הדין במצב כזה? האם יש להעדיף את השימוש בבעל החיים האחר גם כאשר שימוש זה יסב לו סבל רב יותר מפי שהיה נגרם לבעל החיים המורכב והמפותח יותר? הדבר תלוי במידת הסבל שצפויה להיגרם לבעל החיים. אין להשלים עם מידה רבה של סבל שנגרם לבעל חיים כלשהו, כאשר ניתן להשתמש בבעל חיים אחר שצפוי לסבול פחות, יהיו תכונותיו אשר יהיו.

5. סביבת מגוריו של בעל החיים

בעלי החיים שונים אלה מאלה גם בסביבת חייהם הטבעית וכתוצאה מכך גם בצרכים הדרושים להם. חייית הבר החיה בטבע שונה מהחיה המבויתת במשק החקלאי ושתי אלה שונות מחיית המחמד הגרה עם האדם בביתו. אף חיה אינה ראויה לחיות חיים של סבל, תהא סביבת חייה אשר תהא. ומכאן שהאיסור לפגוע בבעלי חיים מופנה כלפי כל בעלי החיים ואינו מוגבל לסוגים שונים של בעלי חיים בהתאם לסביבה שבה הם חיים. עם זאת לעתים יש חשיבות לסביבת מגוריו של בעל החיים. כך הדבר מקום שבו ניתוקו של בעל החיים מסביבת מגוריו והעברתו לסביבת מגורים שונה עלול לגרום לו סבל. עבור בעלי חיים שונים המעבר מסביבת חיים מוכרת לסביבת חיים אחרת מהווה שינוי דראסטי באורח חיים, אשר תמוך בו פוטנציאל לסבל רב. נקל לדמיין כיצד החיה המבויתת שחיה במחיצת האדם והייתה רגילה לכך שצרכיה יתמלאו על ידיו, תמצא את עצמה נאבקת על חייה בחיפוש מתמיד אחר מזון כשהיא בסכנת תקיפה על ידי בעלי חיים אחרים, כאשר תיעזב לנפשה ברשות הרבים או בטבע ללא השגחת האדם. באופן דומה, חייית הבר הרגילה לחיים בטבע, עלולה להיכנס לדיכאון בעת מעבר לחיים במחיצת האדם הגם שחיים אלה מבטיחים לה מזון ושתייה ובכך, לכאורה, מיטיבים עמה. נקודת המוצא היא שהמעבר מסביבת חיים אחת לשנייה גורם סבל לבעל החיים, ויש לשקלו יחד עם יתר השיקולים הצריכים לעניין.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

6. רגשות בני האדם וההשקפות הרווחות בציבור

המחשבה על סכלו של בעל החיים מעוררת מיגוון של רגשות בקרב האדם – החל באי-נוחות, המשך במועקה וכלה בצער. בעל החיים אינו היחיד שסובל כתוצאה מהפגיעה בו. בני אדם רבים חשים בכאב וסבל לנוכח הפגיעה בבעל חיים ורואים פגיעה זו כפגיעה בעצמם. אמנם הפגיעה ברגשות בני האדם אינה אחידה שכן היחס של בני האדם אל בעלי חיים אינו אחיד, אולם אין להתעלם ממנה. חשיבותה, בין היתר, בכך שהיא מראה שבאיזון האינטרסים בין בני האדם לבעלי חיים מתנגשים גם האינטרסים של בני האדם אלה באלה.

לצד ההתחשבות ברגשות בני האדם, יש מקום להתחשב גם בהשקפות הרווחות בציבור בנוגע למיגוון השימושים השונים שבני האדם עושים, או עלולים לעשות, בבעלי חיים. הדין הנוהג והפסיקה אינם מתעלמים מהלכי הרוח הנוהגים בחברה בבואם לדון בסוגיות שונות המנוחות לפתחם. אין סיבה שלא לנהוג בצורה דומה כאשר עניינם של בעלי חיים מונח על כף המאזניים. דעת הציבור ביחס לשימושים שונים הנעשים בבעלי חיים אינה אחידה והיא משתנה בהתאם למטרה שביטוד השימוש. כך לדוגמה, המתת בעלי חיים זוכה לתמיכה רבה יותר כאשר היא מיועדת להפיק מזון עבור האדם, אך זוכה להסתייגות כאשר היא מיועדת ליצור מלבוש לאדם⁴⁵. פערים אלה מלמדים כי הצורך האנושי במזון נחשב לצורך בסיסי, בעוד שהצורך האנושי בעור ובפרווה הוא צורך של מותרות שלא די בו כדי להצדיק פגיעה כה קשה בבעלי חיים. מסקנה דומה ניתן להסיק גם ביחס לניסויים בבעלי חיים. ההתנגדות לניסויים בבעלי חיים לצורך מחקר רפואי היא מועטה באופן יחסי בהשוואה להתנגדות שמעוררים הניסויים למטרות קוסמטיות. שוב, השוני במטרות השימוש מוליך לשוני בהיקף התמיכה בשימוש.

7. זהות המוטב מן הפגיעה

הפגיעה בבעל חיים עשויה לנבוע מתוך כוונה להיטיב עם בעל החיים שבו אנו פוגעים, עם בעלי חיים אחרים ועם בני האדם. בעניין חמת גדר קובע השופט חשין כי מקרים שבהם תכלית המעשה היא טובתו של בעל החיים לא יסווגו כעניני, התאכזרות או התעללות. דברים אלה מכוונים למקרים בהם מטרת האדם היא להקל או למנוע את סבלו של בעל החיים שבו הוא פוגע, כאשר להגשמת המטרה מתחייבת גרימת סבל לבעל

45 ראו סקר שנערך בשנת 1989 הסקר לקוח מ: A.N. Rowan "Scientists and Animal Research: Dr Jekyll or Mr Hyde" in *Humans and other Animals* (Ohio, ed. by A. Mack, 1999) 379, 390. מהסקר עולה כי 85% מהנשאלים משלימים עם המתת בעלי חיים לצורכי מזון לעומת 13% בלבד המסכימים להמתת בעלי חיים לצורך ייצור פרווה או במהלך ניסויים קוסמטיים.

פרק שישי: התעללות בבעלי חיים

החיים⁴⁶. לעומת זאת, אין הדברים מכוונים למקרים בהם הפגיעה בבעל חיים נועדה למנוע פגיעה בבעלי חיים אחרים. מקרים שכאלה אינם שונים במהותם מהמקרים שבהם הפגיעה נעוצה בטובת האדם. אין לקבוע מראש רף מקל יוחר לפגיעה בבעלי חיים כאשר פגיעה זו מונעת מטובתם של בעלי חיים אחרים. כשם שפגיעה המונעת מטובתם של בני אדם צריכה להישקל על רקע כל השיקולים הרלוונטיים, כך צריכה להישקל גם פגיעה המונעת מטובתם של בעלי חיים אחרים. יתרה מכך, בכל הכבוד אין אנו שותפים גם לדעה כי מעשה המונע מכוונה לסייע לבעל החיים עצמו לא יסווג אף פעם כהתעללות. גם עניין זה לעולם יהיה תלוי בנסיבות. הכוונה להקל על סבלו של בעל החיים עצמו, גם כאשר בעל חיים זה סובל, כשלעצמה אינה מכריעה. יש לשקול במניין השיקולים את מידת הסבל שהמעשה מבקש למנוע ואת מידת הסבל שייגרם לבעל החיים כתוצאה מן המעשה. מעשה שיגרום סבל רב לבעל חיים, ואשר תכליתו היא למנוע ממנו סבל מועט אשר צפוי להימשך תקופה קצרה, צריך להיות מסווג כהתעללות. עם זאת אנו סבורים כי זהותו של המוטב מן הפגיעה בבעל החיים אכן צריכה להוות שיקול נוסף לבחינת מעשה שנטען לגביו כי הוא עולה כדי התעללות. אם המוטב הוא בעל החיים עצמו, יש מקום לנקוט בגישה סלחנית יותר כלפי מעשה הפגיעה וייתכן אף שיהיה בכך כדי להטות את הכף למסקנה כי המעשה אינו עולה כדי התעללות בבעלי חיים.

8. מידתיות הפגיעה

העובדה שהפגיעה בבעלי חיים משרתת אינטרס אנושי ראוי, ואפילו אינטרס מן הדרג הראשון, אינה פוטרת אותנו מלדון בהתאמתו של האמצעי שנבחר להשגת אותו אינטרס. דיון שכזה נעשה בכל פעם שבו נפגעת זכות של האדם, ומקום שבו הפגיעה בזכות אינה עולה בקנה אחד עם עקרון המידתיות – הפגיעה נאסרת⁴⁷. עקרונות אלה צריכים לחול באופן דומה גם ביחס לבעלי חיים. הפגיעה בבעלי חיים לעולם צריכה להיות מידתית. היעדר מידתיות תגרוור אחריה איטור לפגוע בבעלי חיים אפילו אם התכלית שביסוד הפגיעה היא תכלית ראויה. על מנת שפגיעה תיחשב לפגיעה מידתית עליה לעמוד בשלושה תנאים⁴⁸. התנאי הראשון הוא כי האמצעי שנבחר להשגת היעד האנושי חייב להגשים את המטרה שלשמה הוא נועד. התנאי השני הוא כי אם ניתן למלא אחר התכלית האנושית במספר דרכים, יש לבחור את הדרך אשר תסב לבעלי חיים את הפגיעה המועטה ביותר. ולבסוף התנאי השלישי לפיו על הפגיעה להיות "מידתית במובן הצר" קרי, אסור לה לחרוג

46 הדוגמה השכיחה לכך היא מתן טיפול רפואי לבעל החיים כדי לרפא אותו ממחלה. ראו לעניין זה גם את עניין חמת גדר, לעיל הערה 19, עמ' 868.

47 ראו באופן כללי את בג"ץ 3477/95 בן-עטייה נ' שר החינוך, התרבות והספורט, פ"ד מט(5) 1.

48 ראו את בג"ץ 2056/04 מועצת הכפר בית סוריק נ' ממשלת ישראל, פ"ד נח(5) 807, 839-840; בג"ץ 2887/04 אבו מדיגס נ' מינהל מקרקעי ישראל, פורסם בנבו.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

בנסיבות העניין ממידת הסבירות. סבירותה של הפגיעה נבחנת בשים לב לכל השיקולים הנוגעים לעניין ובכלל זה תכלית הפגיעה. הלכה למעשה, הנאים אלה שהוכרו ביחס לפגיעה בזכויות האדם ואף זכו לביטוי תקיני בחוקי היסוד, הוכרו גם ביחס לפגיעה בבעלי חיים בעניין חמת גדר⁴⁹ וזכו לאימוץ מאוחר יותר בפסיקת בית המשפט העליון⁵⁰.

9. היחס בין השיקולים השונים

האיזון בין האינטרסים של בעלי החיים לאינטרסים של בני האדם אינו פשוט. השיקולים הרבים שיש לשקול מערימים קשיים בפני המבקשים למצוא נוסחת איזון שתתאים לכל מקרה ולכל הנסיבות. יתרה מכך, מיגוון השיקולים הצריכים לעניין מוליך לאי-וודאות באשר לתוצאה המשפטית מכיוון שהמשקל הניתן לכל אחד מן השיקולים עלול להשתנות בהתאם לתפיסת עולמו וערכיו של השופט הנדרש לעניין. עם זאת נראה לנו כי ניתן לקבוע כמה כללים שישמשו כנקודת מוצא ושל אורם ראוי לנסות ולהגיע להכרעה. תחילה נראה כי ככל שהאינטרס האנושי הוא בעל חשיבות רבה יותר, תתאפשר פגיעה בבעלי חיים אפילו יהיה בכך כדי לגרום להם לסבל רב, ואפילו יהיו אלה בעלי חיים מורכבים ומפותחים. לעומת זאת, ככל שפוחתת חשיבותו של האינטרס האנושי שעל כף המאזניים, יגדל המשקל שיש להעניק למידת סבלם של בעלי החיים ומידת מורכבותם. דומה כי נוסחה זו הולמת מקרים שבהם אין קורלציה בין חשיבות האינטרס האנושי למידת הסבל שחווים בעלי החיים. דהיינו, כאשר האינטרס האנושי הוא כבד משקל ומידת הסבל שנגרם לבעל החיים היא קטנה – או כאשר מדובר במקרה ההפוך. אולם מה הדין במקרה שבו כן קיימת קורלציה שכזו? כאשר מדובר באינטרס אנושי מן הדרג הראשון המחייב גרימת סבל בדרגה גבוהה לבעלי החיים, אנו סבורים כי יש לבכר, בדרך כלל, את האינטרס האנושי לאור העדיפות האיכותית של האדם על פני בעל החיים. שונה מסקנתנו במקרה ההפוך, שבו האינטרס האנושי הוא קל ערך וגם מידת הסבל שנגרם לבעל החיים הינה פעוטה. הטעם לכך הוא שאין להתיר פגיעה באינטרסים של בעלי חיים, אפילו אם מדובר בפגיעה מועטה, להגשמת אינטרסים אנושיים פעוטי ערך. פגיעה שכזו אינה עולה בקנה אחד עם ההכרה באינטרסים של בעלי חיים והיותם יצורים חיים.

יש לזכור כי כאשר אנו פוגעים בבעלי חיים, אנו פוגעים גם ברגשותיו של האדם. הפגיעה הכרוכה באדם ממעיטה ממוצדקות האינטרס האנושי שבשמו מבקשים לפגוע באינטרסים של בעלי חיים, וכפועל יוצא מחזקת את ההגנה על האינטרסים של בעלי חיים.

49 שם, עמ' 865-867.

50 ראו את עמדת השופט שטרסברג כהן בבג"ץ 9232/01, לעיל הערה 39, עמ' 252. החלת עקרון המידתיות בבג"ץ 4884/00 עמותת "תנו לחיות לחיות" נ' מנהל השירותים הווטרינריים בשדה במשרד החקלאות, פ"ד נח(5) 202 על ידי השופט דורנר, תואמת אף היא את האופן שבו כתי המשפט מפרשים את התנאים הנקובים בפסקת ההגבלה שבחוקי היסוד.

פרק שישי: התעללות בבעלי חיים

יחד עם זאת, הפגיעה ברגשות האדם אינה חזות הכל. אדרבא, שיטתנו מכירה בקיומה של "רמת סיבולת" של פגיעה ברגשות, אשר הפרטים נוטלים על עצמם כחלק מההסכמה החברתית המונחת ביסוד החברה⁵¹. בשלב זה, נראה לנו כי רמת הפגיעה ברגשות האדם כתוצאה מהפגיעה בבעלי חיים אינה עולה עדיין על "רמת הסיבולת" עמה מסכימים הפרטים בחברה. הטעם העיקרי לכך הוא שרוב הפרטים בחברה מפיקים תועלת מהשימושים השונים שנעשים בבעלי חיים, ולפיכך רואים את הפגיעה בהם, וכפועל יוצא ברגשות בני האדם האוהדים אותם, כפגיעה מחויבת המציאות. חומרתה של הפגיעה ברגשות האדם נבדקת תמיד לרוחב ולעומק בעת עריכת האיוון אל מול זכויות האדם⁵². על הפגיעה להיות רחבה, כלומר להשתרע על פני מספר רב של אנשים, וכמו כן להיות בעלת עוצמה רבה, שכן רק פגיעה כבדה ברגשות האדם הוכרה ככזו המצדיקה פגיעה בזכויות מוקנות⁵³. אמנם קבוצת האנשים שבעלי חיים יקרים לליבם אינה קבוצה קטנה, והפגיעה שאלה חשים, בעת פגיעה בבעלי חיים, היא פגיעה הנחשבת בעינים לפגיעה כבדה. אולם במצב הקיים שבו בעלי חיים מומתים כדבר שבשיגרה להגשמת תכליות שונות, דומה כי הסתמכות על הפגיעה ברגשות בני האדם כשיקול שיטה את הכף לטובת בעלי החיים – איננה מספקת.

לסיכום עניין זה נוסיף ונציין כי ההעדפה של האינטרס האנושי על פני האינטרס של בעלי החיים – אין בה כדי למנוע הענקת זכויות לבעלי חיים, ככל שאנו מכירים בזכויות אלו, אלא רק להוליך למסקנה כי בעימות ספציפי זה או אחר זכויותיהם אינן חזקות דין על מנת להעניק להם עדיפות. כידוע, שום זכות אינה מוחלטת, אך המשפט מכיר בכך שזכויות מסוימות זוכות להגנת יתר מפני פגיעה בהן. לרוב, אלה זכויות המהוות בסיס ליתר הזכויות. באופן מסורתי, נהוג להבחין בין נוסחאות איוון אופקיות ואנכיות⁵⁴. נוסחת האיוון האנכית מכירה בכך שזכויות מסוימות "חזקות יותר" מזכויות אחרות, ובשל חוסנן ניתנת להן עדיפות בעת התנגשות⁵⁵. לעומת זאת, נוסחת האיוון האופקית מאזנת בין שתי זכויות שוות דרגה⁵⁶. עדיפותו האיכותית של האדם גוררת אחריה, בדרך כלל, את עדיפות הזכות הנתונה בידיו, ולכן מוליכה, לכאורה, למסקנה כי הנוסחה לאיוון זכויות בעלי החיים, שעה שהן מתנגשות עם זכויות האדם, היא נוסחת איוון אנכית. ברם, מסקנה זו נכונה רק בחלקה, לאור

- 51 בג"ץ 6126/94 סנש נ' רשות השידור, פ"ד נג(3) 817, 836.
52 בג"ץ 7128/96 תנועת נאמני הר הבית נ' ממשלת ישראל, פ"ד נא(2) 509, 524.
53 בג"ץ 5016/96 חורב נ' שר התחבורה, פ"ד נא(4) 1, 49-50.
54 בג"ץ 153/83 לוי נ' מפקד המחוז הדרומי של משטרת ישראל, פ"ד לח(2) 393, 401. רע"א 4708/03 חן נ' מדינת ישראל, משרד הבריאות, פ"ד ס(3) 274.
55 א' ברק פרשנות במשפט, כרך ג, פרשנות חוקתית (חשנ"ד), 216-222; בג"ץ 2481/93 דייין נ' מפקד מתוז ירושלים, פ"ד מח(2) 456, 474-478. בג"ץ 14/86 לאור נ' המועצה לביקורת סרטים ומחזות, פ"ד מא(1) 421, 435.
56 א' ברק "זכויות אדם מוגנות: ההיקף וההגבלות" משפט וממשל א (חשנ"ג) 253, 265.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

השוני בסוג האינטרסים האנושיים המונחים על כף המאזניים. מכל מקום, אמות המידה לאיזון בין האינטרסים של בעלי חיים לבין האינטרסים של בני האדם, אינן אמות מידה קשיחות היפות לכל מקום ולכל זמן. כלל ידוע הוא שעם שינוי העתים משתנים הדינים. גם ביחס המשפט אל בעלי החיים לא מן הנמנע שיחולו תמורות במהלך השנים שיבואו כתוצאה משינויים כלכליים, טכנולוגיים וכיוצא באלה⁵⁷. המסקנה הבלתי נמנעת היא כי הדיון בהגנה על בעלי החיים הוא דינמי ואפשר שהיקף ההגנה ישתנה עם השנים.

57 עזרת לכך מצאנו גם בפסיקה. בבג"ץ 6446/96 העמותה למען החתול נ' עיריית ערד, פ"ד נה(1) 780, 769 מעירה השופטת שטרסברג-כהן כי שאלת מעמדם של בעלי החיים במשפט "תלויה בתרבות, בערכיה ובתפיסת עולמה של כל חברה ופרטיה ואלה עשויים להשתנות עם הזמן". וראו גם בג"ץ 9232/01, לעיל הערה 39, עמ' 243.

פרק שביעי

החזקה והובלה של בעלי חיים

כללי

איסור ההתעללות בבעלי חיים הוא איסור כללי החל על כל אדם, בין אם הוא מחזיק בבעל חיים ובין אם לאו. אדם יכול להתעלל בבעלי חיים בדרך אקטיבית, אך גם בדרך פסיבית על ידי הימנעות מלספק את צורכיהם. החזקה והובלה של בעלי חיים בתנאים לא נאותים נמנים על המקרים שעשויים ליפול בגדר מעשה התעללות בבעלי חיים. פעולת ההחזקה היא פעולה נלווית הכרחית למרבית הפעולות האנושיות הנוגעות לבעלי חיים. אין אנו יכולים לערוך ניסויים בבעלי חיים, לשתפם במופעי בידור או להמית אותם לצורכי מאכל, מבלי להחזיק בהם קודם. בשל אופיה הגורף של פעולה זו, נדרשים קריטריונים ברורים על פיהם ייקבע אופן ההחזקה ההולם של בעלי חיים. בתנאי החזקה של בעלי חיים ובשיקולים השונים הצריכים לעניין נדון בהרחבה בהמשך, בשלב ראשון נדון בשאלה המקדמית אימתי ייחשב פלוני כמחזיק בבעלי חיים. ההובלה של בעלי חיים אף היא פעולה הנלווית לתכלית האנושית שמבקשים להגשים באמצעות בעלי חיים. העברת בעלי חיים ממקום למקום נעשית על מנת להשתמש בהם לצרכים שונים. עם זאת אין בכך כדי למנוע בחינה של אופן ההובלה ומטרתה. הובלה לצרכים לא נאותים או בתנאים בלתי הולמים אינה יכולה לעלות בקנה אחד עם טובת בעלי החיים. להלן נבחן את השאלות המיוחדות המתעוררות בקשר עם הובלתם של בעלי חיים ונתווה קווים להובלה נאותה השומרת על האינטרסים של בעלי חיים ועולה בקנה אחד עם ההגנה עליהם.

א. מיהו "מחזיק בבעלי חיים"?

מושג "ההחזקה" הוא מושג החוצה את שיטת המשפט שלנו, על תחומיה הפליליים והאזרחיים כאחד. תוכנו והיקפו עשוי להיות שונה מהקשר חקיקתי אחד למשנהו¹. מבחינה תורתית בכלל, ובדיני הקניין בפרט, מושג זה הוא בעל שני יסודות מצטברים: יסוד פיזי

1 ראו למשל את הגדרת המונח "החזקה" בסעיף 34 ככד לחוק העונשין, תשל"ז-1977; חוק ניירות ערך, תשכ"ח-1968; חוק המקרקעין, תשכ"ט-1969 (להלן – חוק המקרקעין); חוק הבנקאות (רישוי), תשמ"א-1981.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

ויסוד נפשי². היסוד הפיזי מתמצה בשליטה של האדם בדבר המוחזק על ידיו, ואילו היסוד הנפשי עניינו בכוונת האדם לשלוט באותו דבר. שליטתו של אדם בדבר מה עשויה להתקיים גם באמצעות אחר המחזיק בדבר מטעמו. בנסיבות שכאלה, יראו גם את המחזיק מטעם (שהוא המחזיק בפועל) וגם את מי שהחזקה היא למענו "כמחזיקים" מבחינה משפטית³. היסוד הנפשי אף הוא עשוי להתקיים בהיעדר כוונה בפועל וזאת תוך החלה של חזקת הידיעה הקונסטרוקטיבית שלפיה רואים אדם כמתכוון לשלוט בכל דבר הנמצא במרחב הנתון לשליטתו, אפילו אם אין לו ידיעה ממשית על עצם קיומו של אותו אובייקט. עם זאת מקובל להבחין במצב שכזה בין מקרה שבו החזקה באובייקט תקנה למחזיק זכויות לבין מקרה שבו החזקה תטיל עליו חובות⁴. במקרה הראשון ייטו בתי המשפט להכיר בקיומה של החזקה אף ללא ידיעה בפועל. לעומת זאת, במקרה מן הסוג השני אין זה ראוי, ככלל, לקבוע כי לפנינו החזקה במובנה המשפטי.

בעלי חיים מוגדרים בדין הקיים כנכס מיטלטלין. לפיכך, מבחינה פורמאלית יש לבחון את סוגיית החזקתם על פי כללי דיני הקניין⁵. על פי דיני הקניין אדם שמחזיק פיזית בבעל חיים לא יחשב "כמחזיק" בו מבחינה משפטית, אם אין בכוונתו לשלוט בבעל החיים. במבט ראשון, דומה כי תוצאה מסתברת זו אינה נראית כמשכיעת רצון מבחינת ההגנה על בעלי חיים. אולם במבט שני, נדמה כי החשש לפגיעה בבעלי חיים כתוצאה מהחלת דיני הקניין הוא חשש מוגזם. ראשית, המקרים שבהם אדם מחזיק פיזית בנכס מבלי שתהיה לו כוונה לשלוט בו הם מקרים נדירים שאינם מצדיקים הטלת חובות הדומות לאלה המוטלות על מי שמתכוון להחזיק בבעל חיים ואף מחזיק בו באופן פיזי. אדרבא, הטלת אחריות בנסיבות שכאלה עלולה להביא לתוצאות שאין הדעת סובלת. טול מקרה שבו בעל חיים נכנס לחלקה הנתונה לשליטתו של פלוני מבלי שזה יידע על כך. על פי הדין הקיים, פלוני מחזיק בכל הבנוי ונטוע על הקרקע שבחזקתו והמיטלטלין המצויים עליה, אולם הטלת חובות על אדם כלפי אותו בעל חיים, בהיעדר ידיעה על עצם קיומו, נראית לנו כמנוגדת לחוש הצדק. שנית, העיקר הוא בכך שכל מי שמחזיק פיזית בבעל חיים מחויב שלא להתעלל בו. עם זאת יש מקום להבדיל בין החובות המוטלות על מי שבעל החיים נתון לשליטתו הפיזית לבין החובות המוטלות על מי שהדין מכיר בו כמי שמחזיק בבעל החיים מבחינה משפטית. בעוד שהאחרון חייב, לדעתנו, גם בחובות פוזיטיביות כלפי בעל החיים,

- 2 מ' דויטש קניין (כרך א, תשנ"ז), 325.
- 3 סעיף 15 לחוק המקרקעין. סעיף זה חל גם בתחום המיטלטלין מכוח סעיף 8 לחוק המיטלטלין, תשל"א-1971 (להלן – חוק המיטלטלין) המחיל את הוראות סעיפים 15-20 לחוק המקרקעין על הגנת הבעלות והחזקה במיטלטלין.
- 4 דויטש, לעיל הערה 2, עמ' 327-329.
- 5 להרחבה בהשלכות ההגנה על בעלי חיים על הסדרים שונים בדיני קניין ראו להלן עמ' 279-285.

פרק שביעי: החזקה והובלה של בעלי חיים

ובכללן החובה למנוע ממנו רעב וצמא ולדאוג לו לטיפול רפואי נאות במידת הצורך, הרי שהראשון מחויב רק בחובות נגטיביות כלפי בעל החיים, שעניינן בחובה להימנע מפגיעה אקטיבית בבעל החיים. אמת, ההבחנה בין חובות פוזיטיביות לחובות נגטיביות אינה חדה. אין חולק כי שני המחזיקים מחויבים שלא להתעלל בבעל החיים הנתון להחזקתם והתעללות יכול שתהיה גם במחדל. אולם, נראה לנו כי רק במקרים יוצאי דופן יש לחייב את מי שרק מחזיק באופן פיזי בבעל החיים ואין לו כוונה לשלוט בו, לדאוג לצרכיו על ידי מעשה אקטיבי שימנע צער בעלי חיים.

נראה לנו אפוא כי לצורך קביעת זהותו של המחזיק בבעל החיים ניתן אכן לעשות שימוש בכללים שנקבעו בדיני הקניין. לשם השלמת התמונה נציין כי כוונתו של אדם לשלוט בנכס המוחזק על ידו תוסק ממכלול הנסיבות⁶. אמירתו של אותו אדם לעניין כוונתו, שלרוב תיעשה בדריעבוד בעת הדיון המשפטי, אינה שיקול מכריע לעניין זה.

המחזיק בבעל חיים אינו חייב להיות בעליו. אולם יישומם של כללי דיני הקניין מוליך למסקנה כי בעליו של בעל חיים יוכר בדרך כלל כמי שמחזיק בו. ודאי שאלה הם פני הדברים כאשר בעל החיים נתון להחזקתו בפועל. אולם גם כאשר הבעלים אינו מחזיק בבעל החיים בפועל יראו אותו כמי שמחזיק בו מבחינה משפטית אם אחר או אחרים מחזיקים בבעל החיים מטעמו. רק מקום שבו ההחזקה של האחר אינה החזקה "מטעם" בעליו של החיה, לא יוכר הבעלים כמחזיק. הדוגמה המובהקת לכך היא מקרה שבו בעל החיים נגנב מבעליו. אמנם הגניבה אינה הופכת את הגנב לבעליו של בעל החיים, אך היא מחליפה את זהותו של המחזיק בבעל החיים. מקום שבו רואים את הבעלים כמחזיק בבעל החיים, מובן כי הוא חב בחובות המוטלות על מחזיק בבעלי חיים. אררבה, מתוקף מעמדו יש רגליים לדעה כי יש להטיל עליו אחריות מוגברת בשל כוחו לדאוג לרווחת בעלי החיים על ידי מתן הנחיות ברורות למחזיק בפועל בבעל החיים ויכולת הפיקוח על ביצוען של אותן הנחיות. נסיים ונאמר כי דרכי רכישת הבעלות בבעלי חיים דומות לדרכי רכישת הבעלות בנכסי מיטלטלין. אדם יכול להיות בעליו של בעל חיים בעקבות רכישתו וכן באמצעות קבלתו כמתנה או בירושה⁷. דרך נוספת שבה אדם יכול לרכוש את הבעלות בבעל חיים היא במקרה

6 בתמ"ש (משפחה י-ם) 25976/01 ב' י' נ' ב' ז', פורסם כנבו, גרונה תביעה נזיקית לפיצוי בגין נזק גוף שנגרם לתובע כתוצאה מנשיכת כלב שהיה בכיתה של הנתבעת. בית המשפט דחה את טענת הנתבעת כי אין לראותה כמחזיקה בכלב הואיל והכלב לא היה בבעלותה. נקבע כי מתוקף אחריותה של הנתבעת על ביתה הייתה לה היכולת והמחויבות לדאוג שהכלב לא ישהה בכיתה אם היא לא הייתה מעוניינת בכך. כן נוסף כי מבחינה עקרונית קבע בית המשפט כי התשובה לשאלה אימתי יש לראות אדם כמחזיק בכלב תיגזר ממידת השייכות, הקירבה והפיקוח שקיימת או צריכה להתקיים בין מי שנטען כי הוא מחזיק בכלב לבין הכלב.

7 לצורך רכישת הבעלות בבעל חיים אין זה משנה כי בעל החיים אינו רשאי להיכנס לתוך הבית אלא חי בחצר. הראגה למחסורו של בעל החיים ואסיפתו לשטח הנתון בבעלות המחזיק

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

שבו בעל החיים הרפקר על ידי בעליו המקוריים, שאז נטילת החזקה בבעל החיים תוך כוונה לזכות בו תקנה למוצא בעל החיים את הבעלות בו⁸.

ב. עצם ההחזקה

האם עצם ההחזקה של בעלי חיים על ידי האדם היא פעולה הגורמת להם לסבל? אנו סבורים כי יש להשיב לשאלה זו בשלילה. אמנם ניתן לחשוב על מקרים שבהם בעל חיים יחוש שלא בנוח למגע האדם. טול לדוגמה מקרה שבו אדם נוטל לחזקתו חיית בר הרגילה לחיים בטבע. יש לשער כי חיה זו תחשוש מהשינוי הפתאומי במצבה וחשש זה עלול לגרום לה לסבל. עם זאת במרבית המקרים ההחזקה של בעלי חיים היא פעולה שאינה גורמת להם לסבל כל עוד היא נעשית בצורה הולמת ובתנאים העולים בקנה אחד עם ההגנה על בעלי חיים⁹. אדרבא, בעלי חיים רבים נהנים ממגע בני האדם ומעוניינים בקשר עמם. בכך שונה ההחזקה בבעלי חיים שונים מהותי מפעולת ההובלה של בעלי חיים. ההובלה כרוכה בהכרח בהעברת בעלי חיים ממקום למקום. העברה שכזו גורמת לשינוי בסביבת החיים של בעלי החיים ולפיכך מסבה בהכרח סבל כלשהו לבעל החיים, אף אם ההובלה עצמה מתבצעת בצורה הולמת תוך שמירה על צרכיהם של בעלי החיים.

באופן כללי החזקתם של בעלי חיים אינה טעונה היתר. עם זאת קיימים כמה מקרים שבהם הנהיג המחוקק משטר של רישוי בקשר להחזקתם של בעלי חיים. כך, למשל, החוק להגנת חיית הבר המחייב רישיון או היתר להחזקתה של חיית בר¹⁰, וכך החוק להסדרת הפיקוח על כלבים המחייב רישיון להחזקת כלב שגילו מעל שישה חודשים¹¹. ההיגיון המונח ביסוד אותם מקרים חריגים אינו זהה. ביסוד האיסור על החזקת חיות בר מונח בעיקר החשש כי ללא פיקוח על החזקתם עלולה אוכלוסיית חיות הבר להיכחד מן העולם. לעומת זאת, האיסור על החזקתם של כלבים נועד להדק את הפיקוח עליהם למען הבטחת שלום הציבור. מעניין לציין בהקשר זה כי חוק צער בעלי חיים אינו מתייחס באופן ישיר לשאלת החזקתם של בעלי חיים. ברי, כי ההחזקה של בעלי חיים צריכה להיעשות באופן שיעלה בקנה אחד עם הוראות החוק, ואולם

מספיקה לרכישת בעלות על בעל החיים, לעניין זה ראו את ת"א (שלום ת"א) 132167/01 לינוי נ' גיר מזוס שלום, פורסם בנבו.

8 ראו להלן את הדיון עמ' 287-288.

9 עם זאת ייתכן ויש לסייג את דברינו בכל הקשור לולדים של בעלי חיים. החזקתו של אדם בבעל חיים שזה עתה נולד עלולה להיות כרוכה בניתוקו מבעלי החיים שהולידו אותו ובכך לגרום לו ולאיתם בעלי חיים סבל וחוסר נוחות.

10 סעיף 8 לחוק להגנת חיית הבר, תשט"ו-1955.

11 סעיף 2 לחוק להסדרת הפיקוח על כלבים, תשס"ג-2002 (להלן – החוק להסדרת הפיקוח על כלבים).

פרק שביעי: החוקה והובלה של בעלי חיים

אין התייחסות מפורשת לזהות המחזיק ובכלל זה אין הוראה האוסרת את החזקתם של בעלי חיים על ידי מי שיש לו עבר של התעללויות בבעלי חיים.

האם ראוי למנוע מאדם שהתעלל בבעלי חיים להחזיק בבעלי חיים שבהם התעלל ובבעלי חיים בכלל? ככל שהשאלה נוגעת להחזקת בעלי חיים בכלל, הרי שהתשובה תלויה בשיקולים רבים, לרבות שיקולים מתחומי הענישה. נזכיר, כי בתחומים רבים אנו לא אוסרים על אדם שעבר עבירה לעסוק בפעילות שהיוותה רקע לביצוע העבירה. לעת הזאת אין הוראה מפורשת האוסרת את החזקתם של בעלי חיים על ידי אדם שהתעלל בהם¹². עם זאת המחוקק ראה לנכון לקבוע במקרים מסוימים כי עבר של התעללות בבעלי חיים, מהווה שיקול לעניין החזקת בעלי חיים. סעיף 3(ג)(2) לחוק להסדרת הפיקוח על כלבים קובע כי וטינר עירוני רשאי להחליט אם לתת לפלוני רישיון להחזקת כלב, והוא רשאי להביא בחשבון לעניין זה הרשעות קודמות של בעליו של הכלב בעבירות אשר מפאת חומרתן, מהותן או נסיבותיהן אין הוא ראוי להחזיק בכלב, לרבות עבירות לפי חוק צער בעלי חיים. ככל שהשאלה נוגעת להחזקת בעלי חיים שהמבקש להחזיק בהם התעלל בהם, הרי שהתשובה ניתנה בחוק. אדם שהתעלל בבעל החיים שבו הוא מחזיק, אינו רשאי להחזיק עוד באותו בעל חיים ותביעתו להשבת בעל החיים הנ"ל מכוח זכות הבעלות שלו תידחה¹³. יתרה מכך, הוא אף צפוי לחוב בהוצאות הטיפול של בעל החיים אותו הוניה¹⁴.

לנו נראה כי אין לקבוע כלל קטגורי שלפיו אדם שהורשע בעבירה של התעללות בבעלי חיים לא יוכל עוד להחזיק בבעלי חיים. עם זאת עבר של התעללות בבעלי חיים הוא לטעמנו

12 שונים הם פני הדברים באנגליה, שם סעיף 34 ל-Animal Welfare Act שנחקק בשנת 2006, קובע כי בית המשפט שהרשיע אדם שעבר על הוראות החוק, מוסמך, בין היתר, להורות כי אותו אדם לא יוכל להיות הבעלים של בעלי חיים או להחזיקם.

13 סמכות זו קיימת במפורש רק לגבי בעל חיים שהועבר למתקן מוגן לאחר שהתעללו בו. סעיף 10(א) לחוק צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים), תשנ"ד-1994 (להלן – חוק צער בעלי חיים) קובע כי אחראי על מתקן מוגן שיש לו יסוד סביר להניח שהבעלים או המחזיק של בעל חיים יעברו עבירה לפי סעיפים 2 או 3 לחוק, רשאי באישור המפקח, שלא להחזיר את בעל החיים לבעלים או למחזיק ולהשאירו במתקן מוגן. יש לציין כי לשון הסעיף סובלת אף פירוש שלפיו סמכותו של האחראי על המיתקן קיימת גם כאשר יש לו יסוד סביר להניח כי העבירה תיעשה בבעל חיים אחר ולא בבעל החיים שהחזרתו התבקשה. לגישת הפסיקה בסוגיה ראו את בשי' (שלוס חד') 2087/06 בית להצלת חתולים חדרה נ' משטרת חדרה, פורסם בנבו. ראו לעניין זה גם את *Animal Legal Defense Fund v. Woodley* (2007) W.L. 475329 (N.C. App.); *Boling v. Parrett* 536 P. 2d 1272 (Or., 1975). יש לציין כי בעל חיים צפוי להילקח מבעליו גם כאשר מחמת מצבו הרפואי של הבעלים לא עלה בידיו להעניק טיפול הולם לבעלי החיים, ראו לעניין זה את *Cat Champion Corp. v. Jean Marie Primrose* 149 P. 3d 1276 (Or. Ct. App., 2006).

14 *Commonwealth v. Bishop* 67 Mass. App. Ct. 1116 (2006). וכן ראו עמ"א (קריות) 925/08 מדינת ישראל – משרד החקלאות נ' חדר, פורסם בנבו.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

שיקול חשוב בהחלטה אם להתיר לאדם להחזיק בעלי חיים. ברם, שאלת ההחזקה של בעלי חיים על ידי אדם שהתעלל בהם עשויה להגיע לערכאות בעיקר במקרים שבהם מדובר בבעל חיים שהחזקתו טעונה היתר. כל עוד החזקתם של מרבית בעלי החיים אינה טעונה היתר, כל אדם יכול ליטול את החזקה בהם מבלי להידרש לצעדים פורמאליים כלשהם שיהוו תנאי מוקדם להחזקה¹⁵. הדין הקיים אינו משביע רצון. מן הראוי לקבוע כי משהורשע אדם בעבירה של התעללות בבעלי חיים עליו הנטל לשכנע כי יש להתיר לו להחזיק בבעל חיים כלשהו יהיה מינו וסוגו אשר יהיה. נציין בהקשר זה כי במקרה אחד בית המשפט אסר על אדם שהרג חתולים להחזיק בעלי חיים בכלל וחתולים בפרט¹⁶.

נושא הגבלת החזקתם של בעלי חיים הגיע לערכאות משפטיות בהקשר של החזקת בעל חיים על ידי אסיר. על פי תקנות בתי הסוהר החזקת בעלי חיים בין כותלי בית הסוהר אינה אסורה אך כרוכה בהיתר מנציב בתי הסוהר¹⁷. התקנות אינן מתייחסות לשיקולים שצריכים להנחות את הנציב בהחלטתו. בפרט, אין בחוק הוראה שלפיה על הנציב לשקול את טובת בעל החיים שהאסיר מבקש להחזיק. עניין זה אינו עניין של מה בכך, שהרי החזקתו של בעל חיים בין כותלי בית הסוהר מגבילה בהכרח את חופש התנועה שלו ומפגישה אותו עם אנשים שהורשעו בביצוע עבירות פליליות. מנגד, לבעלי חיים פוטנציאל לסייע בשיקומו של האסיר – שיקול המטה את הכף לכיוון מתן רשות לאסיר להחזיק בבעל החיים¹⁸. בע"א 7440/97 מדינת ישראל נ' גולן¹⁹ נדונה עתירת אסיר עיוור להתיר לו להכניס לבית הסוהר כלב נחייה. מדובר היה באסיר אשר הסתייע במשך שנתיים בכלב נחייה, אך לפני כן במשך כ-14 שנה הסתדר ללא כלב נחייה. הכלב, שסייע לעותר בעת שנאסר, נלקח ממנו בעת ביצוע המאסר ונמסר לעיוור אחר, כך שהיתר החזקה שהתבקש בעתירה התייחס לכלב שלא הוחזק קודם לכן על ידי האסיר. עובדה זו הייתה בין הסיבות לכך ששיקול טובת בעל החיים לא עלה על הפרק בעת הדיון בעתירה. נקדים את המאוחר ונאמר כי בית המשפט העליון רחה את העתירה. בית המשפט קבע כי לאסיר אין זכות להחזיק בבעל חיים, וכי כלל

15 עם זאת ראוי לציין כי כל אדם יכול להתחייב שלא להחזיק בעל חיים. כך, למשל, ניתן למצוא בחוזי שכירות הוראה שלפיה השוכר מתחייב שלא להחזיק בעלי חיים בדירה שישכור. להרחבה בסוגיה זו ראו את R.J. Huss "No Pets Allowed: Housing Issues and Companion Animals" 11 *Animals L.* (2005) 69.

16 ראו בש"א (שלום ת"א) 170936/07 עמותת הגו לחיות לחיות נ' אליאסי, לא פורסם. מקור הסמכות ששימש את בית המשפט בהחלטתו היה סעיף 17א לחוק צער בעלי חיים.

17 תקנה 91 לתקנות בתי הסוהר, תשל"ח-1978 קובעת כי "לא יחזיק אדם בבית סוהר בעלי חיים אלא לפי היתר מאת הנציב ובהתאם לתנאי ההיתר". אסיר המבקש להחזיק בבעל חיים חייב לפנות תחילה בבקשה לנציב, ואם לא יעשה כן עתירתו לבית המשפט תידחה על הסף, ראו את עתירה (מחוזי ב"ש) 7796/96 אטיאס ג' ש.ב.ס, פורסם כנבו.

18 להשפעת נוכחות בעלי חיים בקרב אסירים ולאופן השתלבותם של בעלי החיים בכלא ראו א' קיוזאק מפגשים טיפוליים עם חיות מחמד (תש"ס), 183-195.

19 בע"א 7440/97 מדינת ישראל נ' גולן, פ"ד נב(1) 1.

פרק שביעי: החזקה והובלה של בעלי חיים

זה חל גם על אסירים עיוורים המבקשים להסתייע בכלבי נחייה²⁰. הכלל הוגדר על ידי בית המשפט ככלל שאינו נוקשה, אולם בפועל מנסיבות המקרה ומהשיקולים להם נתן בית המשפט את הבכורה, נראה כי גם להבא יידחו עתירות אסירים להחזקת בעלי חיים. הצורך של העותר בכלב נחייה והתועלת האפשרית שהוא עשוי היה להפיק מכלב זה, לא היו שיקולים בעיני בית המשפט כנגד הקשיים שהיו צפויים להיגרם לשירות בתי הסוהר כתוצאה מההיערכות להחזקת הכלב. אכן, לא מן הנמנע כי להכרעת בית המשפט תרמה העובדה כי במשך תקופה ממושכת עובר למאסרו, לא נסתייע העותר בכלב נחייה ומכאן שדחיית העתירה לא הייתה צפויה לפגוע יתר על המידה בעותר הספציפי. ברם, למרות זאת לא הייתה מחלוקת כי כלב נחייה יסייע לעותר, משכך ולאור הנימוקים ששימשו בדחיית העתירה, נראה לנו כי גם אם היה מדובר בעותר שהשתמש בכלב נחייה תקופה ממושכת עובר למאסרו – העתירה הייתה נדחית.

ראוי לציין כי משיקולי בית המשפט נעדרה כל התייחסות לטובת בעל החיים שהחזקתו התבקשה. בית המשפט כלל לא התייחס להשפעה האפשרית של החיים בכלא על בעל החיים. שיקול זה הוא בעינינו שיקול רלוונטי וחשוב. החיים בין כותלי בית הסוהר שונים שוני מהותי מהחיים בכל מקום אחר גם עבור האדם וגם עבור בעל החיים. בטרם יינתן היתר להחזקת בעל חיים בכלא יש לבחון האם כתוצאה מהשינוי במקום החזקתו עלולה להיגרם לבעל החיים פגיעה פיזית או נפשית. במידה שבעל החיים צפוי להיפגע כתוצאה מהשהייה בכלא, אזי קיימת חובה לנקוט ברכים שיביאו לצמצום הפגיעה. חובה זו מוטלת לא רק על האסיר שיחזיק בפועל בבעל החיים, כחלק מתנאי החזקה הקבועים בהיתר שיינתן לו, אלא גם על שלטונות בתי הסוהר. מקום שבו הפגיעה בבעל חיים צפויה להיות מעבר לנדרש, אין לדעתנו מקום להתיר החזקת בעל חיים בבית הסוהר. מנגד, יש להיות ערים לכך שהרחקת בעל החיים מהאסיר אף היא עלולה להביא לפגיעה בבעל החיים. הניתוק של בעל החיים מבעליו כתוצאה מן המאסר עלול לגרום לדכאון בקרב בעל החיים. מכאן, שההתחשבות בטובת בעל החיים עשויה, במקרה מתאים, להטות את הכף לטובת החלטה המתירה את החזקתו בבית הסוהר.

טענה מעניינת אחרת העולה בהקשר זה היא האם הקשר בין מורשע בפלילים לבעלי חיים הנמצאים בחזקתו עשוי להוות שיקול אשר ימנע את שליחתו למאסר. אין ספק כי ההפרדה בין אדם לבעלי חיים שבחזקתו גורמת צער וכאב לשני הצדדים. אולם בכך לא סגי. כשם שאדם שהורשע בפלילים נשלח למאסר חרף היותו בעל משפחה, כך אין מקום למנוע

20 סעיף 3(א) לחוק איסור הפליית עיוורים המלווים בכלבי נחייה, תשנ"ג-1993 קובע כי זכותו של עיוור להיכנס למקום ציבורי ולהשתמש בכל מתקן המצוי בו לא תוגבל בשל היותו מלווה בכלב נחייה. בית סוהר אינו נמנה על המקומות המפורטים בהגדרת "מקום ציבורי" בחוק זה ולפיכך לא ניתן לומר כי לאסיר עיוור זכות להחזיק בבעל חיים.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

את מאסרו של אדם שבחוקתו בעלי חיים הקשורים אליו. אכן, לא מן הנמנע כי בית המשפט יתחשב בקשר שבין האדם לחיה ויחליט בסופו של דבר להקל בעונשו של האדם, אולם התחשבות שכזו יכולה להיות שמורה רק למקרים שבהם מדובר בעבירה קלת ערך, כאשר השיקול של הקשר בין האדם לחיה נלווה, למעשה, לשיקול הדן בחומרת העבירה שבוצעה. בהודמנות שנקרתה בפני בית המשפט לדון בסוגיה שלפנינו, נדון עור על החלטה להאריך את מעצרו של העורר עד תום ההליכים²¹. באותו מקרה מדובר היה בעורר שיוחסה לו עבירת אימים, אשר בין טענותיו נכללה הטענה שלפיה בעלי החיים שבהם הוא מטפל בפנית חי, ייפגעו כתוצאה מהמשך מעצרו. בית המשפט קבע כי העורר יישאר במעצר עד תום ההליכים, תוך שהוא מוסיף כי על העורר להטיל את מלאכת הטיפול בבעלי חיים על אדם אחר ולתת לו הוראות מתאימות אשר ביצוען יבטיח את רווחתם של בעלי החיים.

ג. תנאי ההחזקה

החזקתם של בעלי חיים צריכה להיעשות בתנאים שימנעו מהם סבל. מקובל לציין חמישה סוגים של חופש שיש להבטיח לבעלי חיים על מנת שתנאי החזקתם ייחשבו להולמים: חופש מרעב ומצמא; חופש מאי-נוחות; חופש מכאב, פציעה ומחלה; חופש מפחד ומצוקה; וחופש לבטא התנהגות נורמלית וטבעית²². באופן קונקרטי יותר, עלינו לספק לבעל החיים מזון ומים בכמות ובאיכות מספקת ומתאימה²³, לדאוג לניקיונו, להחזיקו במקום מאוורר²⁴, בתנאי אקלים, תאורה וטמפרטורה נאותים, לוודא שיהיה לו מרחב תזוזה שיאפשר לו לבצע את תנועותיו הטבעיות²⁵, למנוע ממנו מפגעי ריח, רעש, כאב וסבל ולהבטיח לו טיפול רפואי במידת הצורך. מכיוון שקיים שוני עצום בין בעלי החיים השונים, הרי שעל ההחזקה להתבצע בהתאם למאפייניו המיוחדים של בעל החיים וצרכיו ההתנהגותיים, החברתיים והפיזיולוגיים. המאפיינים החשובים של בעל החיים שיש להביא בחשבון לעניין זה הם, בין היתר: סוג בעל החיים, מינו הביולוגי, גילו, גודלו, מצבו

- 21 בש' (מחוזי חי') 3497/08 זגזג נ' מדינת ישראל, פורסם בנבו.
- 22 "חמשת החופשים" (The Five Freedoms) מופיעים לראשונה בדוח ועדת Brambel שהתייחסה לתנאי ההחזקה של בעלי החיים במשקים החקלאיים. להרחבה ראו את S.M. Wise "Of Farm Animals and Justice" 3 Pace Envtl.L.Rev. (1986) 191, 212.
- 23 השאלה מהי כמות מספקת של מים ומזון היא עניין לידע כללי בקרב מי שעוסקים בגידולם של בעלי החיים מאותו סוג. לעניין זה ראו את Cross v. State 646 S.W. 2d 514 (Tex. App., 1982).
- 24 להרשעת בעלים של כלב שהשאירו אותו במכונית עם חלונות סגורים ויצאו לראות סרט ראו את Lopez v. State 720 S.W. 2d 201 (Tex. App., 1986).
- 25 להרשעה בנין החזקה בעלי חיים בצפיפות רבה ראו את People v. Youngblood 109 Cal. Rptr. 2d 776 (2001).

פרק שביעי: החזקה והובלה של בעלי חיים

הגופני, וסביבת חייו הטבעית. נוכח ההבדלים הקיימים בין בעלי החיים והשפעת הבדלים אלה על תנאי החזקה והגידול של בעל החיים, הרי שעל המחזיק בבעל חיים להיות בעל הידע והאמצעים המתאימים להבטיח תנאי מחיה תקינים לבעלי החיים המוחזקים על ידיו. לשם כך, ראוי לקבוע כי מי שמעוניין להחזיק בבעל חיים יעבור הכשרה מתאימה שבה ילמד כיצד לטפל בבעל החיים שבו הוא חפץ להחזיק. לכל הפחות, נראה לנו כי יש לחייב את מי שמוסר בעל חיים להחזקתו של אחר, למסור הוראות טיפול בבעל החיים בד בבד עם מסירת בעל החיים עצמו²⁶, וכן להשתכנע כי אותו אחר אכן יהיה מסוגל לטפל בבעל החיים²⁷.

נושא החזקתם של בעלי חיים אינו מוסדר באופן מפורש בחקיקה, למעט במקומות ספורים שבהם הטיל המחוקק חובה להחזיק בעלי חיים כתנאים הולמים²⁸. עם זאת מאיסור ההתעללות הכללי הקבוע בחוק צער בעלי חיים ניתן לגזור את החובה להחזיק את בעלי החיים בצורה נאותה ולספק להם את צורכיהם הבסיסיים. החזקה הולמת של בעלי חיים

26 ראו בהקשר זה את ת"א (שלום כ"ס) 6709/01 כהן נ' ויינברג, פורסם בנבו. במקרה זה מדובר היה בתובעת שהשאירה את הסוסה שבבעלותה בפנסיון לסוסים שהופעל על ידי הנתבע. במהלך שהייתה בפנסיון, הסוסה מתה והתובעת טענה כי מותה נגרם בשל טיפול לקוי. בית המשפט דחה את התביעה משום שלא עלה בידי התובעת לעמוד בנטל ההוכחה המוטל עליה. אגב דחיית התביעה העיר בית המשפט כי מהראיות שהיו בפניו מצטיירת תמונה עגומה בכל הקשור בטיפול בסוסים. בית המשפט הוסיף וציין כי נדרשת הכשרה מתאימה למי שמתפל בסוסים, ויש לנהל ספר טיפולים מחייב על מנת להקל על סבלם של הסוסים ועל מנת למנוע הפצת מחלות מדבקות בין הסוסים לבין עצמם ובין הסוסים לבין הסביבה. כן נציין כי בע"א 4398/06 החכרה העירונית ראשון לציון לתרבות ספורט ונופש בע"מ נ' הרשות לשמירת הטבע והגנים הלאומיים, פורסם בנבו, קבע בית המשפט כי הגורם המעביר חיות בר לאחר חייב לבדוק שלא תישקף לציבור סכנה מחייבת הבר שתוחזק בידי אותו אחר, כאמור חובה זו נקבעה ביחס להעברת חיות בר, שהיא חיה המוכרת בפקודת הנוזיקין [נוסח חדש] כחיה המועדת למעשים הגורמים לנזק, לא מן הנמנע כי יש מקום לקבוע חובה דומה גם ביחס להעברת כלב לצד שלישי, שהרי גם הכלב הוא חיה המוכרת בפקודת הנוזיקין כחיה העלולה לגרום נזק.

27 צעד בכיוון זה נעשה עם חקיקת חוק צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים) (תיקון מס' 5), תשס"ו-2005, שהוסיף את סעיף 4 לחוק ולפיו "תאגיד הפועל שלא למטרות רווח שבין מטרותיו איסוף בעלי חיים, טיפול בהם ומסירתם, לא יסרב למסור בעל חיים לאדם מחמת מקום מגוריו, ולא ייתן עדיפות במסירת בעלי חיים לתושבי אזור מסוים וכלבד שהשתכנע כי האדם שלו נמסר בעל החיים מסוגל לספק לבעל החיים תנאי מחיה הולמים, לרבות טיפול וטרינרי, אם יידרש".

28 עם זאת דומה כי הדבר נעשה לא מתוך דאגה לבעל החיים, אלא ככוונה להגן על שלום הציבור. כך בתקנה 10(א) לתקנות השכחת ייצור חקלאי (בעלי חיים) (בקר לחלב), תשי"ז-1957 נקבע כי אדם שבבעלותו או בהחזקתו נמצא פר-רבייה חייב לדאוג להזנתו המספקת של הפר וכן להחזיקו בתנאים מתאימים. בתקנות השבחת ייצור חקלאי (בעלי חיים) (עזי בית), תשי"ז-1957 נקבעה הוראה דומה, אלא שנאמר בה כי יש לדאוג להחזקתה בתנאי ניקיון מתאימים. הוראות אלו באו להבטיח את איכותו של הייצור החקלאי ואין בינן לבינן רווחתם של בעלי החיים ולא כלום.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

צריכה להתקיים כל העת, ללא קשר למקום שבו הם נמצאים ולתכלית לשמה הם מוחזקים. אדרבא, קיומו של מקום הולם להחזקתם של בעלי חיים הוא אחד התנאים הבסיסיים להכרה בהחזקתם בצורה נאותה. מטבע הדברים, שלכל מקום שבו מוחזקים בעלי חיים ישנן מגבלות המשליכות על אופן החזקתם, כך שלעתים אין מנוס מהתאמת תנאי החזקתם למגבלות המקום. עם זאת אם תנאיו של מקום כלשהו אינם מאפשרים את החזקתם של בעלי החיים בצורה נאותה, יש להורות על העברתם ממנו למקום אחר. כל מסקנה אחרת עלולה להביא לפגיעה קשה בבעלי חיים ולעמוד בניגוד לחובה להחזיק אותם בתנאים שימנעו מהם סבל. לשם הבטחת החזקה הולמת של בעלי חיים, נדרשות הוראות ברורות בדבר אופן החזקתם. דא עקא, כי עד למועד זה מתקין התקנות מילא רק באופן חלקי אחר סמכותו להתקין תקנות בעניין החזקתם של בעלי חיים²⁹.

עניין נוסף שיש לתת עליו את הדעת הוא מועד תחילת החזקה בבעל חיים. המעבר להחזקת אדם כלשהו עלול להיות טראומטי לבעל החיים מאחר שהוא כרוך, בין היתר, בשינוי ניכר של סביבת החיים ואורח החיים שהיה מוכר עד כה לבעל החיים. במקרים שכאלה, ראוי שהחזקה בבעל חיים תבצע באופן הדרגתי מתוך מגמה להקל ככל האפשר על סבלו. דוגמה למקרה שכזה הוא בעל חיים התלוי באמו מבחינה התפתחותית. כל עוד התלות נמשכת אין להפריד אותו מאמו, אלא אם היא אינה יכולה לטפל בו וגם אז יש לעשות זאת באופן הדרגתי³⁰. באופן דומה, בעל חיים שקיים יסוד סביר להניח כי ננטש או אבד, יוחזק בתחילה בכיבוד על מנת שלא לגרום לו להלם, ורק לאחר מכן, ובהתאם למצבו, יוחזק בצוותא עם בעלי חיים אחרים.

החזקה של מספר בעלי חיים בצוותא, אף היא נושא הדרוש בחינה. החזקה שכזו עשויה לגאול את בעל החיים מבידודו ולמנוע ממנו לפתח תסמיני עקה. לפיכך, לא רק שאין לשלול את קיומה, אלא שבנסיבות מתאימות יש לדרוש את קיומה, שכן יש בה כדי לשפר את איכות חייו ומצבו של בעל החיים³¹. מובן כי ראוי לקבוע כמה קריטריונים להחזקה בצוותא. ככל שניתן, יש להחזיק בעל חיים יחד עם בעל חיים אחר מאותו מין ביולוגי. החזקת בעל חיים עם בעל חיים ממין ביולוגי שונה צריכה להיות מותרת אך ורק אם

29 התקנות שהותקנו עד כה נוגעות להחזקתם של עגלי חלב בלבד, ראו את תקנות צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים) (החזקה של עגלי חלב), תשס"ו-2006. התקנות קובעות, בין היתר, את תנאי האוורור של המבנה שבו מוחזקים העגלים, גודל תאי החזקה, מידת התאורה שתסופק לעגלים והוראות שונות בקשר לתזונה ומי השתיה שיוספקו לעגלים. כן נקבעו הוראות שונות לעניין מספר העגלים שניתן להחזיק בצוותא.

30 זכותה הטבעית של האם לגדל את בנה הוכרה כמשפט העברי גם ביחס לבעלי חיים ראו רמב"ם, מורה נבוכים, ח"ג, מח [סה].

31 ראו לעניין זה בדין האנגלי את סעיף 9(2)(d) ל-Animal Welfare Act משנת 2006 המכיר בצורך להחזיק בעל חיים בצוותא עם בעל חיים אחר מתוך ראגה לרווחתו.

פרק שביעי: החזקה והובלה של בעלי חיים

טבעי לאותם מינים ביולוגיים לחיות בצוותא. בנוסף, יש להפריד בין בעלי חיים מגילאים שונים, כך שבעלי חיים בוגרים לא יוחזקו ביחד עם גורים, למעט גורים עם הוריהם. כמו כן, יש להחזיק בעלי חיים תוקפניים בנפרד מבעלי חיים אחרים. החזקה בצוותא אינה צריכה לגרוע מתנאי החזקה שכל בעל חיים היה זכאי להם אילו היה מוחזק בנפרד. לפיכך, על מקום החזקה של בעלי חיים החיים בצוותא להיות גדול דיו על מנת לאפשר לכל אחד מבעלי החיים המוחזקים בשטחו התנהגות טבעית. באופן דומה, כמות בעלי החיים שיוחזקו יחדיו צריכה להיות מוגבלת לאותה כמות שתאפשר לכל בעל חיים את "חמשת החופשים" המהווים תנאי החזקה נאותה. החזקה של בעל חיים מחייבת לעולם מעקב אחר מצבו בכדי למנוע ממנו סבל וכאב. הדבר אינו שונה כאשר לפנינו החזקה בצוותא, אלא שבמקרה שכזה על המעקב לטוב גם סביב האינטראקציה של כל בעל חיים עם זולתו. מקום שבו אינטראקציה זו אינה עולה יפה, יש להפריד בין בעלי החיים³².

הכללים להחזקה נאותה של בעלי חיים אינם כללים נוקשים שלא ניתן לחרוג מהם בשום מקרה. במקרים מסוימים ניתן יהיה להחזיק בעלי חיים באופן המנוגד לכללים וחרף זאת הדבר לא יעלה כדי התעללות בבעלי חיים. אין אפשרות למצות מראש את כל קשת המקרים שבהם ניתן יהיה לחרוג מהכללים, שכן הדבר תלוי בנסיבות כל מקרה ומקרה. עם זאת יש לקבוע קריטריונים ברורים לחריגה על מנת שהיוצא מן הכלל לא ייהפך לכלל. בראש ובראשונה תותר החריגה למען בעל החיים עצמו. הדוגמה השכיחה לכך היא כאשר יש להעניק לבעל חיים טיפול רפואי ומתן הטיפול מחייב סטייה מכללי החזקה הנאותה. החריגה תותר גם כאשר היא מיועדת להגשים תכלית אנושית, אלא שאז יש לבחון אותה בעיניים חשדניות יותר ולוודא שלא קיימת חלופה אחרת להשגת אותה התכלית. כך או כך, תמיד יש לבחון את משך הזמן שבו נמשכת החריגה מן הכללים, שכן על החריגה להיות מצומצמת בזמן ככל שניתן. יש לשאוף שההרעה בתנאי החזקה של בעלי החיים תשתרע על פני דקות או לכל היותר שעות ולא ימים. עם זאת גורם הזמן לא נבחן במנותק ממידת הסבל שצפוי להיגרם לבעל החיים. לפיכך, ראוי לקבוע כי פגיעה קשה בבעלי החיים לא תותר אף אם היא צפויה להשתרע על פני זמן קצר, ובלבד שהיא אינה דרושה להגשמת אינטרס אנושי כבד משקל מן הדרג הראשון ואין אפשרות אחרת להשיג את אותו אינטרס³³.

32 ראוי לציין בהקשר זה את תקנה 16 לתקנות הרוקחים (ניפוקם של תכשירים וטרינריים), תשמ"ט-1988, שלפיה המרשם של רופא וטרינר שבו נקבע תכשיר וטרינרי לטיפול בבעלי חיים צריך לכלול, בין היתר, את המינון המתאים לקבוצת בעלי חיים המוחזקים יחדיו במקום אחד.

33 התערבות בתנאי החזקתם של בעלי חיים בשם אינטרסים מן הדרג הראשון אנו מוצאים בהסדרים מכוח פקודת הכלבת והחוק להסדרת הפיקוח על כלבים שנועדו לשמור על שלום הציבור. סעיף 11 לחוק להסדרת הפיקוח על כלבים קובע, בין היתר, כי המחזיק בכלב יאפשר את יציאתו מתחומי חצירו, רק אם הכלב מוחזק בידי אדם המסוגל לשלוט בו באמצעות

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

ההגנה על שלום הציבור אכן מחייבת פגיעה ברווחת בעלי החיים אולם אין בכך כדי לפטור אותנו מבחינת מידתיות הפגיעה וקיומן של חלופות אחרות הפוגעות פחות בבעלי חיים וכד בבד מגנות על שלום הציבור. אפס, ברוב המקרים האינטרסים האנושיים בשמם אנו מבקשים לפגוע ברווחתם של בעלי חיים הם אינטרסים מן הדרג השני, בעיקר אינטרסים כלכליים. דוגמה מובהקת לכך היא החזקתם של בעלי חיים במשקים חקלאיים³⁴. קולמוסים רבים נשברו בניסיון להבטיח אספקת מזון ומים שוטפת לחיות המשק ולהביא להקמתן של מכלאות נוספות או להרחבתן של מכלאות קיימות כדי להבטיח לחיות מקום מחיה נאות שבו יוכלו לקיים אורח חיים טבעי ולא יחיו בצפיפות. השינוי בתנאי החזקה של חיות המשק מצריך השקעה כספית מצד החקלאים ומבטא את ההשקפה שלפיה לשמירה על רווחת בעלי החיים וזכויותיהם מחיר כלכלי. בכל הקשור לאינטרסים כלכליים, ההיתר להפיק רווחים כספיים מהשימוש בבעלי חיים מחייב, בד בבד כתנאי להמשך השימוש בבעלי חיים, השקעה כלכלית לשם שמירה על רווחתם.

החזקת בעלי חיים בתנאים הולמים כרוכה בהשקעה כספית מצד המחזיק בבעלי חיים, על כן עולה שאלת המשך ההחזקה בבעל חיים בעיתות של מצוקה כלכלית. מה הדין מקום שבו המחזיק בבעל חיים נקלע לקשיים כלכליים ואין בידיו האמצעים הכספיים לכלכל הן את עצמו ומשפחתו והן את בעל החיים הנתון להחזקתו? תיקון חקיקתי שנחקק לאחרונה לחוק צער בעלי חיים אוסר באופן גורף על הבעלים של בעלי החיים או על אדם שבעל החיים נמצא ברשותו או באחריותו – לנטוש את בעל החיים³⁵. התיקון לחוק אינו מסייג את האיסור ומכאן שלכאורה אסורה נטישה של בעל חיים מכל סיבה שהיא ובכלל זה מסיבה כלכלית. התיקון לחוק מעורר שאלות פרשניות נכבדות. ראשית, יש צורך ליצוק תוכן למונח "נטישה". שנית, יש לבחון אם התיקון לחוק ראוי ואין בו משום גזירה שהציבור לא יכול לעמוד בה³⁶.

התיקון לחוק נחקק על רקע ריבוי מקרי הנטישה של בעלי חיים, בעיקר חיות מחמד כגון כלבים או חתולים. ביסוד החוק מונחת ההנחה שלפיה בעלי חיים שננטשו אינם מסוגלים

רצועה. בדומה סעיף 7 לפקודת הכלבת, 1934 קובע כי בעליו של הכלב לא יוציא כלב לרשות הרבים אלא כשהוא קשור ברצועה או בשרשרת.

34 D. J. Wolfson "Beyond את the Law: Agribusiness and the Systemic Abuse of Animals Raised for Food or Food Production" 2 *Animal L.* (1996) 123, 133-135; R. Harrison "On Factory Farming" in *Animals, Men and Morals: An Enquiry into the Maltreatment of Non-Humans* (S. Godlovitch ed., 1971) 11

35 סעיף 2א(א) לחוק צער בעלי חיים. איסור זה חל גם על מי שמוצא בעל חיים שאבד ונוטל אותו לחזקתו, ראו לעניין זה את *McDonald v. State* 64 S.W. 3d 86 (Tex. App., 2001).

36 נטישת בעל חיים בניגוד להוראות החוק היא עבירה פלילית שעונשה המירבי הוא מאסר בן שנה.

פרק שביעי: החוקה והובלה של בעלי חיים

לדאוג לעצמם ונידונים לסבל ואף למוות. כשלעצמו, האיסור על נטישת בעלי חיים אינו חריג והוא מקובל במדינות רבות³⁷. במונח "נטישת בעל חיים" נחכוך המחוקק להפקרת בעל החיים ללא כוונה לשוב ולהחזיק בו. הנטישה היא אפוא עזיבת בעל חיים לצמיתות. עזיבת בעל חיים לפרק זמן ארוך, כגון היעדרות מהבית לתקופה ארוכה, המלווה בכוונה להחזיק בבעל החיים בחזרה לא תיחשב לנטישתו. אולם על המחזיק בבעל החיים לנקוט בצעדים הנדרשים להבטחת תנאי החזקה הולמים לבעל החיים גם בתקופת היעדרותו³⁸.

נטישת בעל חיים כרוכה בנייתוקן מסביבת החיים המוכרת לו ומהארם שהחזיק בו. בכך דומה הנטישה למכירה או למסירה של בעל חיים לאחר, אשר גם בסופם נאלץ בעל החיים להסתגל לסביבתו החדשה. היסוד המבדיל את הנטישה ממכירה או מסירה, הוא בכך שבעל החיים הנטוש מופקר לגורלו מבלי שמישהו יהיה מחויב לדאוג לצרכיו ולספק לו את מחסורו. בעל חיים שנגטש הוא אדון לגורלו ולבריאותו ועליו לדאוג בעצמו לסיפוק צרכיו. התיקון לחוק לא נועד אפוא למנוע מבעל החיים את הסבל הכרוך מדרך הטבע במעבר מסביבת חיים אחת לסביבה אחרת בעת מכירה או מסירה לאחר, אלא למנוע מבעל החיים את הסבל הכרוך בהפקרתו לחסדי שמיים. הבעלים או המחזיק יכולים לוותר על זכות הבעלות או ההחזקה בבעל החיים, אך הם מוגבלים באופן שבו הם יכולים לוותר על זכויות אלה. הלה אינם רשאים להפקיר את בעל החיים, אלא עליהם למסור אותו למי שיכול לטפל בו³⁹. אמנם החובה למסור את בעל החיים למי שיכול להחזיק בו בצורה הולמת אינה קבועה במפורש בחיקון לחוק, אולם הדבר ברור מאליו לאור הגיונו של החוק ותכליתו⁴⁰. לפיכך, אם אותו אחר שבעל החיים נמסר להחזקתו אינו יכול לדאוג לצרכיו והדבר נגלה לעין בעת מסירת בעל החיים להחזקתו, עלולה המסירה להיחשב לנטישה אסורה של בעל חיים.

37 ראו לדוגמה את הדין באנגליה כפי שנקבע ב-Abandonment of Animal Act 1960 ואת סעיף 2 ל-3 article של ה-European Convention for the Protection of Pet Animals.

38 ראו לעניין זה את *People v. Brian* 110 Cal. App 3rd Supp (Cal. App., 1980) שבו נפסק כי אין להרשיע בעבירת התעללות בבעלי חיים, אישה שנעדרה מביתה לתקופה ארוכה ובתקופה זו התרדרד מצבם של בעלי החיים שבבעלותה. בנסיבות העניין, נקבע כי האישה נקטה בכל האמצעים הסבירים להבטחת רווחתם של בעלי החיים בהיעדרה.

39 עם חקיקתו של התיקון לחוק צער בעלי חיים לא נותר עוד ספק שלא ניתן עוד לפי הדין הקיים להפקיר בעלי חיים. גדר הספק נוצרה, בין היתר, לאור הוראת סעיף 7 לחוק המיטלטלין המקנה לבעל נכס את הזכות להפקיר את רכושו. מכיוון שבעלי חיים מוגדרים כנכס מיטלטלין, לכאורה היו רשאים בעליהם להפקיר אותם לפי הוראות חוק המיטלטלין שלא כלל כל סייג המתייחס בהקשר זה לבעלי חיים. הדרך היחידה שבה ניתן היה לאסור על הפקרת בעל חיים, הייתה לפרש את מעשה ההפקרה כהתעללות אסורה בבעל חיים לפי סעיף 2(א) לחוק צער בעלי חיים.

40 סעיף 4 לחוק צער בעלי חיים.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

שאלה נפרדת היא אם התיקון לחוק במתכונתו הנוכחית הוא ראוי. הכוונה העומדת מאחורי התיקון היא ללא ספק ראויה – מניעת צער מבעלי חיים. אולם, האם החוק אינו מטיל גזרה שהציבור אינו יכול לעמוד בה? בפתח הדברים הצגנו את המקרה שבו אדם נקלע לקשיים כלכליים ואינו יכול לשאת בעלות הכלכלית של החזקת בעל חיים. האם גם במצב שכזה אסור לאותו אדם לנטוש את בעל החיים? אגו סבורים עקרונית שיש להשיב על שאלה זו בחיוב. האיסור הקבוע בחוק הוא איסור על נטישה. אין איסור על העברת בעלות או החזקה בבעל חיים. החזקה נאותה בבעל חיים כרוכה מעצם טיבה בעלויות כלכליות. אם אדם אינו יכול לשאת בעלויות אלה מוטלת עליו חובה למסור את בעל החיים למי שביכולת להחזיק בו בצורה הולמת. מצוקתו הכלכלית של אדם אינה יכולה להוות סיבה מספקת למחדל למסור את בעל החיים למי שיכול לטפל בו. דא עקא, כי לא תמיד נמצא מי שיכול לטפל בבעלי חיים. יש לזכור כי התפוסה בעמותות צער בעלי חיים מלאה ולעתים אין ביכולתם של אלה לקבל להחזקתם בעלי חיים נוספים. האם גם במצב שכזה ראוי להטיל על המחזיק בבעל החיים להמשיך ולהחזיק בו חרף מצוקתו הכלכלית? זוהי שאלה קשה, ככלל אנו בדעה כי על המחזיק בבעל החיים לקיים קודם כל את עצמו ואת בני משפחתו ואם אין בידיו די אמצעים לעשות כן, אין לכפות עליו את המשך החזקה בבעל חיים. עם זאת נראה לנו כי בנסיבות שכאלה יהיה עליו להראות כי חרף מאמציו הסבירים לא היה לאל ידיו למסור את בעל החיים למי שיכול לטפל בו. דרך נוספת להצדיק מסקנה זו היא לומר שאיסור הנטישה של בעל חיים הקבוע בחוק, כפוף אף הוא, כדומה לאיסור ההתעללות, לקיומו של צידוק נורמטיבי. אם יש צידוק לנטישת בעל חיים, אזי נטישתו לא תיחשב כעבירה. צידוק שכזה יכול שיימצא לנו בקיומה של מצוקה כלכלית, אשר לא מאפשרת לכלכל את בעל החיים ואת האדם גם יחד. חזוק למסקנה זו יימצא לנו בסעיף 2א(ב) לחוק הקובע כי מי שמואשם בעבירה של נטישת בעל חיים יכול להתגונן בפני אישום בגין עבירה זו אם הוכיח כי נקט את כל האמצעים האפשריים למניעתה. מכיוון שנטישת בעל חיים היא מעשה מכונן, יש לראות את ההגנה בסעיף זה כחלה במקרה שבו נאלץ המחזיק לנטוש את בעל החיים מסיבה מוצדקת כאשר לא היה בידיו להימנע מאותו אילוף חרף ניסיונותיו. דוגמה מובהקת לכך היא כאשר אדם נאלץ להימלט על נפשו מחשש לחייו ועקב כך הוא נאלץ להיפרד מכלבו. דעתנו היא כי נטישת בעל חיים עקב מצוקה כלכלית לאחר ניסיונות קודמים למסור את הכלב לאחר שיוכל לטפל בו, יכולה אף היא לחסות בגדר ההגנה המוקנית בחוק.

לשם השלמת התמונה נציין כי החוק מטיל על המחזיק בבעל חיים את נטל ההוכחה כי לא נטש בעל חיים שנמצא עזוב⁴¹. קביעה זו היא מובנת לאור העובדה שבעלי חיים הם ניידים ומי שהפקיר אותם יכול להתגונן בטענה כי הם אכזרו. אמנם אין זה חזון נפרץ שבעלי

41 סעיף 2א(ב) לחוק צער בעלי חיים.

פרק שביעי: החזקה והובלה של בעלי חיים

חיים הולכים לאיבוד ונמצאים עוזבים ברשות הרבים. בהיעדר יכולת לרבר בשפת בעלי החיים, אין דרך לדעת בוודאות אם בעל החיים הופקר או אבד וכל שניתן הוא להיעזר בסממנים שונים שעשויים להטות את המסקנה לכיוון זה או אחר. סממן שכזה יכול להיות קולר שיימצא על צווארו של בעל החיים ויחזק את המסקנה שבעל החיים אבד ולא הופקר. ברם, דומה כי אין מדובר בסממנים שבכוחם להכריע בכל עת ובכל מצב ולפיכך יש להזדקק גם לראיות אחרות לצורך הכרעה בשאלה אם לפנינו אבידה או הפקרה של בעל חיים. מכל מקום, נראה לנו כי הוראת החוק ראויה. מי שאיבד בעל חיים יוכל לעמוד בנטל ההוכחה בקלות יחסית, כך שאין לחשוש מהרשעות שזו בעבירה על איסור הנטישה שבחוק.

המחזיק בבעל חיים חב לא רק בחובות כלפי בעל החיים שנועדו להבטיח את רווחתו, אלא גם בחובות כלפי הציבור. בעלי החיים עלולים לגרום נזקים שונים לאדם, לרכוש ואף לבעלי חיים אחרים. המחזיק בבעל חיים יכול וצריך לצפות שהיעדר פיקוח נאות על בעל החיים הנתון להחזקתו עלול לגרום לנזקים רבים ולפגוע בשלום הציבור⁴². מכאן שמוטלת עליו חובה זהירות כלפי מי שעלול להיפגע מבעל החיים ועליו לנקוט באמצעים הסבירים בנסיבות העניין כדי למנוע את התרחשות הנזק. הסדרים חקיקתיים שונים, מרביתם הסדרים מוניציפליים⁴³, קובעים הוראות שונות לעניין אופן החזקה של בעלי חיים שנועדו להבטיח כי החזקת בעלי החיים לא תפגע בסדר הציבורי או בשלום הציבור. עבירה על הוראות החוק עלולה להסתיים בהרשעה פלילית. כך הורשע מי שהתיר לכלבו לשוטט ברשות הרבים, תוך שהוא גורם נזק לרכוש וזאת חרף דרישות חוזרות ונשנות מצד שכניו לקשור את כלבו⁴⁴, וכך הורשעו גאשמים שהחזיקו בעלי חיים באופן הגורם מטרד והפרעה לסביבה⁴⁵. לא למותר להזכיר בהקשר זה גם את תקנה 13 לתקנות מניעת מפגעים (מניעת רעש), תשנ"ג-

42 חובה זו של המחזיק בבעלי חיים היא "מוחלטת" במובן זה שהיא אינה קשורה לשאלה אם הוא מחזיק כדין במקרקעין שעליהם נמצאים בעלי החיים או אם החזקתו בבעלי החיים עצמם היא כדין. ראו בהקשר זה את עפ"א (מחוזי חי') 153/08 עיריית חדרה נ' ברא"ז, פורסם בנבו, שם נקבע כי העירייה רשאית להרוס גדר שהקים המשיב בשטח אליו פלש כדי למנוע מסוסיו לצאת אל הכביש הראשי. בית המשפט הוסיף וקבע כי אין בכך כדי לגרוע מחובתו של המשיב לדאוג לכך שסוסיו לא יסכנו את הנוסעים בכביש.

43 ראו לדוגמה את חוק עזר לירושלים (החזקת בעלי חיים), תשמ"ו-1986; חוק עזר לרחובות (החזקת בעלי חיים), תשנ"ו-1996; חוק עזר לרעננה (איסור החזקת בעלי חיים), תשמ"ג-1982; חוק עזר לרמלה (החזקת בעלי חיים ורעייתם), תשמ"ט-1989; חוק עזר לחוף השרון (פיקוח על כלבים ובעלי חיים), תשנ"ד-1994.

44 ת"פ (שלום חד') 3163/04 איגוד ערים אזור שומרון – פיקוח וטרינרי נ' ינאי, פורסם בנבו; ת"פ (שלום חד') 1684/05 איגוד ערים אזור שומרון – פיקוח וטרינרי נ' גייסמן, פורסם בנבו; ת"פ (שלום חד') 1425/05 מדינת ישראל – איגוד ערים (וטרינרי) שומרון נ' חג'אג', פורסם בנבו.

45 ת"פ (שלום רח') 2248/98 מדינת ישראל נ' ברקוביץ, פורסם בנבו; עמ"ק (שלום קריות) 546/06 מדינת ישראל נ' חליבה, פורסם בנבו.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

1992 הקובעת כי "המחזיק בעלי חיים בבייתו, בנכסו או בחצריו, יחזיק במקום ובאופן שלא יגרום רעש חזק המפריע לשכנים"⁴⁶, וכן את הוראות החוק השונות האוסרות על כניסתם של בעלי חיים למקומות שונים בכדי לשמור על שלום הציבור⁴⁷ או למנוע פגיעה ברגשותיו⁴⁸.

- 46 לפרשנותה של תקנה זו ראו את בש"א (שלוש רמ') 2750/05 (ת"א 3707/05) כץ נ' שולמית, פורסם בנבו, שם נקבע כי מכוח תקנה זו יש להתחשב תחילה בנוחות האדם ורק לאחר מכן בבעלי החיים. למטרד הנגרם מהחזקת בעלי חיים ראו להלן עמ' 290-293.
- 47 תקנות המים (מניעת זיהום מים באגם הכנרת על ידי בעלי-חיים), תשל"ג-1973 האוסרות על הבאתם והכנסתם של בעלי חיים לאגם הכנרת ומקורות המים בסביבת האגם. באופן דומה, אוסר חוק הניקוז וההגנה מפני שטפונות, תשי"ח-1957 על הכנסת בעלי חיים לעורק מים. חוק הסדרת מקומות רחצה, תשכ"ד-1964 מעניק לרשות מקומית סמכות לאסור או להגביל בחוק עזר את כניסתם של בעלי חיים למקום רחצה. תקנות רישוי עסקים (תנאי תברואה נאותים לבריכות שחיה), תשנ"ד-1994 קובעות שאדם לא יורשה להכניס בעל חיים לחצרי הבריכה זולת כלב נחיה לעיוור. תקנה 462 לתקנות התעבורה, תשכ"א-1961 אוסרת על הכנסתם של בעלי חיים לאוטובוס והסעתם, אלא אם מתקיימים התנאים הקבועים בתקנות. הוראה דומה נקבעה גם בתקנות התעבורה (סדרי תנועה ושמירת הבטחון בכרמלית כחיפה), תשכ"א-1961. עוד יצויין בהקשר זה כי תקנה 137(א) לתקנות התעבורה מטילות על אדם שבידיו ההשגחה על בעלי חיים למנוע מהם להעלות על דרך אלא בפיקוחו. תקנה 8 לתקנות הנמלים, תשל"א-1971 מעניקה למנהל הנמל סמכות להגביל או לאסור את כניסתם של בעלי חיים לשטח הנמל, אם דרוש הדבר לדעתו להחזקת הנמל, להפעלתו או לניהולו. בעוד שתקנה 87 לתקנות הנמלים המטילה על מי שבפיקוחו נמצאים בעלי חיים בנמל או המביא בעלי חיים לנמל או המוציא אותם משם, חובה לנקוט בכל הצעדים הדרושים למניעת בריחתם או תעייתם. בהקשר זה נזכיר את תקנה 29 לתקנות הטיס (בטיחות בשדות תעופה של רשות שדות התעופה), תשנ"ב-1992 הקובעת כי מנהל שדה ינקוט בכל האמצעים לסילוק הסיכונים הנובעים מבעלי חיים ואת סעיף 18 לכללי רשות שדות התעופה (שמירה על הסדר במסופי המעבר היבשתיים), תשמ"ו-1985 האוסר על הכנסת בעל חיים לתחום המסוף. עם זאת איסור זה אינו מוחלט וניתן להכניס בעל חיים לתחום המסוף בהתקיים התנאים המנויים בכללים. הגבלה דומה קיימת גם בסעיף 10 לכללי רשות שדות התעופה (שמירה על הסדר בשדות תעופה), תשמ"ד-1984. התקנות לפיקוח על ייצוא של בעלי חיים ושל תוצרת מן החי (מוצרי עוף), תשל"ז-1976 אוסרות על הכנסת בעלי חיים למפעל, אלא אם הם עופות המיועדים לשחיטה כמפעל. תקנות מחלות בעלי חיים (מחלת הניוקסל), תשל"ו-1970 אוסרות על הכנסתם של עופות למקום שהוכרז כנגוע במחלת הניוקסל ללא היחור מרופא וטרינר. באופן דומה אוסרות תקנות מחלות בעלי חיים (ברוצלוזיס הבקר), תשל"ו-1976 על הכנסת בקר למקום נגוע. תקנות רישוי עסקים (תנאי תברואה נאותים לבתי אוכל), תשמ"ג-1983 אוסרות על החזקת בעלי חיים בבתי אוכל. באופן דומה קובעות תקנות רישוי עסקים (תנאים תברואיים לעסקים לייצור מזון), תשל"ב-1972 כי מבני העסק יהיו נקיים מבעלי חיים ומוגנים מפני חדירתם. איסור הכנסת בעלי חיים לשטח קייטנה נקבע בחקנות רישוי עסקים (תנאים תברואיים לקייטנות ומחנות נופש), תשל"ו-1975. תקנות הרוקחים (תנאי פתיחה וניהול של בתי מרקחת וחדרי תרופות), תשמ"ב-1982 אוסרות על החזקת בעלי חיים בשטח בית מרקחת. תקנות רישוי עסקים (תחנות מיון לביצי מאכל), תשנ"ה-1994 קובעות איסור על הימצאות בעלי חיים בשטח תחנת המיון. עוד יש לציין את תקנות מחלות בעלי חיים (הסדרת תנועת בעלי חיים בישראל), תשמ"ב-1982 אשר אוסרות על

ד. הובלת בעלי חיים

הובלתם של בעלי חיים והחזקתם מעוררות שתי שאלות נפרדות. אמנם ההובלה של בעלי חיים כרוכה מטבע הדברים גם בהחזקתם – שהרי לא ניתן להובילם ממקום למקום מבלי להחזיק בהם, ואולם כשלעצמה ההובלה מעלה שאלות מיוחדות המצדיקות התייחסות נפרדת. בימינו בעלי חיים מובלים ממקום למקום למטרות שונות ומגוונות ובין היתר לצורכי רבייה, סחר, צרכים חקלאיים, עריכת ניסויים וצרכים פרטיים⁴⁹. נקודת המוצא היא שההובלה כרוכה בסבל ואי-נוחות שהם תוצאה של ניתוק בעלי חיים מסביבת חייהם הקודמת ותחושת אי-השקט המקוננת בהם בהיעדר אפשרות לדעת לאן ולאיזה מטרות מובילים אותם. לפיכך, הסוגיה הראשונה שיש לבחון היא עצם ההובלה עצמה. דהיינו, מתי ובאילו תנאים היא מותרת. התשובה לשאלה זו תלויה בשיקול של כמה גורמים ובהם, בין היתר, תכלית ההובלה, יעד ההובלה, אורכה הצפוי וכן סוגו, מינו, גילו ומצבו של בעל החיים המועמד להובלה⁵⁰.

ההובלה של בעלי חיים היא לעולם אמצעי להגשמת תכלית מסוימת. לכן, בשלב ראשון יש לבחון אם תכלית זו ראויה. בשלב שני יש לשאול אם ניתן להגשים תכלית זו גם במחיר ויתור על ההובלה עצמה ותוך מזעור הפגיעה בבעלי חיים. ככלל נראה לנו בהקשר זה, כי הובלת בעלי חיים המיועדים להמתה לצורכי מאכל היא פרקטיקה שבדרך כלל יש לאסור עליה. אפילו אם נכיר בכך שהמתה שכזו היא לגיטימית, הרי שבהיעדר טעם ראוי שיהווה

העברת בעלי חיים מתחום רשות מקומית או לתחומה ללא היתר מרופא וטרינר ממשלתי, מקום שבו פורסמה הודעה על ידי מנהל השירותים הווטרינריים שלפיה קיימת סכנה של התפשטות מחלות בעלי חיים. כן נציין כי תקנות מחלות בעלי חיים (הקמה והפעלה של משקי טיפוח, הפצה, רבייה וגידול של עופות), תשמ"א-1981 אוסרות על הכנסה והוצאת עופות ממשק טיפוח ללא היתר ממנהל השירותים הווטרינריים. פקודת היערות אוסרת על כניסת בקר לגבול אזור שמור ליער ללא היתר ותקנות מחלות בעלי החיים (מחלת הפה והטלפיים), תש"ך-1959 אוסרות על הכנסת חיה או הוצאתה ממקום נגוע במחלה. תקנות שמורות הטבע (סדרים והתנהגות), תשל"ט-1979 אוסרות על הכנסת בעלי חיים לשמורת טבע, אלא אם מדובר בכלב עם רצועה מקום שהדבר הותר בהודעה שפורסמה על לוח בכניסה לשמורה. ראו את תקנות השמירה על מקומות קדושים ליהודים, תשמ"א-1981 האוסרות על הכנסת בעלי חיים למקומות קדושים ליהודים.

49 הובלת בעלי חיים ממקום למקום גברה ככל שהתפתח המסחר בבעלי חיים. להובלת בעלי חיים מהמאה ה-18 ואילך ראו את א' צבל "מגע מנוכר: שינויים כיחס לחיות בבריטניה ובארה"ב מהמאה השמונה-עשרה עד תחילת המאה העשרים" בני אדם וחיות אחרות באספקלריה היסטורית (ב' ארבל, י' טרקל, ס' מנשה עורכים, תשס"ז) 333, 352-355, 374-375.

50 במקרה זה הורשע הנאשם בהובלת כלבים שהיו בני פחות משמונה חודשים בניגוד לתקנות ה-Cox v. U.S. Dept. of Agriculture 925 F. 2d 1102 (8th Cir., 1991) Animal Welfare Act.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

משקל נגד, יש להמית בעלי חיים בסמוך למקום הימצאם ובכך לחסוך מהם סבל נוסף. יעד ההובלה אף הוא שיקול מרכזי בהחלטה האם להתיר את ההובלה. יעד ההובלה צריך להיות היעד הקרוב ביותר שיוכל להגשים את תכלית ההובלה. בהתאם לכך, זמן ההובלה צריך להיות קצר ככל האפשר ובכלל זה יש לתת את הדעת גם על מועד ההובלה. הובלת בעלי חיים בשעת לילה עשויה להיות עדיפה על פני הובלה בשעות היום, שכן היא עשויה להפחית את תחושת חוסר הוודאות המלווה את בעל החיים בשעת ההובלה. זאת ועוד, בכדי שההובלה תסתיים בזמן הקצר ביותר, עליה להתבצע באופן רציף וללא עיכובים מיותרים למעט עיכובים המיועדים לשמור על רווחת בעלי חיים. עם זאת מדרך הטבע שהתרחשויות בלתי צפויות עלולות להאריך את משך ההובלה ויש להיערך לכך מראש על מנת שרווחת בעלי החיים לא תיפגע גם במהלך עיכובים בלתי נמנעים.

האיסור בדבר צער בעלי חיים מחייב להביא בחשבון בעת ההחלטה על הובלת בעלי חיים, גם את סוג בעלי החיים שבהם מדובר, מינם הביולוגי, גילם ומצבם הפיזי והנפשי. ככלל, ראוי לאסור את הובלתם של בעלי חיים חולים או פצועים, למעט אם מדובר בהובלה לצורך קבלת טיפול רפואי או כאשר לא יהיה בהובלה כדי להשפיע בצורה מהותית על רווחת בעלי החיים חרף מצבם הרפואי. הוא הדין בבעלי חיים בחודשי היריון מתקדמים, שאז יש לחכות להיוולדות הצאצאים בטרם תותר ההובלה ואף פרק זמן נוסף לאחר מכן כדי למנוע הפרדה בין הולדים להוריהם. כאמור, יש לשקול גם את גילם של בעלי חיים המועמדים להובלה. בעלי חיים שזה נולדו או בעלי חיים מבוגרים עתידיים לסבול יותר במהלך ההובלה מפאת גילם, ויש להעדיף את העברתם של בעלי חיים אחרים שצפויים לסבול פחות. כמו כן, במהלך ההובלה יש להקפיד על הפרדה בין בעלי חיים ממינים וסוגים שונים, ולהחזיק בנפרד בעלי חיים חוקפניים בכדי להגן על יתר בעלי החיים ולמנוע את פציעתם.

אשר לתנאי ההובלה – במהלך ההובלה עצמה יש לפעול, ככל שניתן, למזעור סבלם של בעלי החיים. בדומה לתנאי ההחזקה של בעלי חיים, תנאי ההובלה של בעלי חיים צריכים להיות מונחים בהתאם לעקרונות "חמשת החופשים": חופש מרעב ומצמא; חופש מאי-נוחות; חופש מכאב, פציעה ומחלה; חופש מפחד ומצוקה; וחופש לבטא התנהגות נורמלית וטבעית. על עקרונות אלה לחול בכל שלבי ההובלה. דהיינו, במהלך ההעמסה, הנסיעה, ההמתנה והפריקה. לשם כך יש לוודא שבעלי חיים יוכלו בכלי תחבורה שבאמצעותו ניתן יהיה להבטיח להם תנאי החזקה והובלה הולמים. בעלי חיים עלולים להזדקק לטיפול רפואי במהלך ההובלה ויש לוודא שטיפול שכזה יינתן להם במהירות האפשרית על ידי מי שמומין לעשות כן. לא מן הנמנע כי בעל החיים שמבקשים להובילו יתנגד להובלה. במקרה שכזה נראה לנו כי אם תכלית ההובלה היא ראויה, ניתן להרדים את בעל החיים בכדי להעבירו

פרק שביעי: החזקה והובלה של בעלי חיים

ממקום למקום, אולם אין לגרום להמתתו כתוצאה מן ההרדמה⁵¹. בכדי שתובטח השמירה על רווחתם של בעלי חיים, יש לדאוג לכך שהבאים במגע עמם במהלך שלבי הובלה יעברו הכשרה נאותה ומתאימה כתנאי להמשך עיסוקם.

במועד כתיבת שורות אלה טרם הסדיר המחוקק באופן ממצה את נושא הובלת בעלי החיים. במקום אחד הסתפק המחוקק בהוראה שלפיה על הובלת עופות להיעשות בכלובים נקיים⁵². הוראה זו, שהיא ראויה כשלעצמה לא נועדה להגן על רווחת העופות כי אם על שלום הציבור בכדי שלא יינזק מתוצרת העופות. במקום אחר, כלל אמנם המחוקק הוראות מפורטות יותר בקשר להובלת בעלי החיים, אך מדובר היה בתקנות שהוגבלו להובלה בדרך הים בלבד ולא חלו על כל בעלי החיים⁵³. הוראה נוספת אשר הוגבלה להובלה בדרך האוויר בלבד היא ההוראה שלפיה לא יובלו חומרים המסומנים או הידועים כרעילים או כמדבקים בתא שבו נמצאים בעלי חיים⁵⁴. לאחרונה, נעשה צעד לקידום הסדרה סטטוטורית רחבת היקף עם התקנתן של תקנות המתייחסות להובלת בהמות⁵⁵. תקנות אלה נועדו לצמצם את סבלן של בהמות בעת הובלתן תוך התחשבות בצורכי החקלאות⁵⁶. לשון אחר, ההתחשבות בסבלם של הבהמות אינה חזות הכל, שכן היא יכולה להידחות מפני צורכי החקלאות.

המונח "הובלה" בתקנות להובלת בהמות מוגדר באופן הבא: "העברת בהמה ממקום אחד למשנהו באמצעות כלי רכב לרבות טעינתה ופריקתה"⁵⁷. הגדרה זו אינה ההגדרה הרחבה ביותר שניתן היה להעלות על הדעת. אדרבא, שימת הדגש על האמצעי להעברת הבהמות מצמצמת את קשת המקרים שיכלו להיחשב כהובלה של בהמות. כך, בין היתר, הובלת בהמה ממקום למקום בחבל על רגליה או על ידיו של אדם אינה נחשבת להובלה על פי התקנות ולפיכך ההוראות הקבועות בתקנות אינן חלות עליה⁵⁸. ההובלה עצמה מתחילה מרגע התפיסה של הבהמה הראשונה לצורך הטענתה על כלי הרכב שישמש להובלתה, ומסתיימת בעת רגע הפריקה של הבהמה האחרונה מכלי הרכב⁵⁹. די אם כך בחפיסה של

- 51 ראו לעניין זה את בש' (שלום ביש"א) 442/03 ויצמן נ' עיריית בית שאן, פורסם בנבו.
- 52 סעיף 19 לכללי המועצה לענף הלול (הסדרת ייצור, מיון ושיווק), תשכ"ח-1968.
- 53 תקנות הבהמות והעופות (הובלה בדרך הים), 1936.
- 54 תקנה 25 לתקנות הטיס (הובלת חומרים מסוכנים), תשמ"ד-1984. הובלה שכזו היא מותרת אם הרעלים, החומרים המדבקים או בעלי החיים ארוזים במכולה נפרדת ואינם נמצאים בכלי הטיס זה בצד זה.
- 55 תקנות צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים) (הובלת בהמות), תשס"ו-2006 (להלן – התקנות).
- 56 תקנה 1 לתקנות.
- 57 תקנה 2 לתקנות.
- 58 יש לציין בהקשר זה כי תחולת התקנות מצומצמת אף יותר, שכן תקנה 17 לתקנות פוטרת הובלה של פחות מ-5 בהמות למרחק שאינו עולה על 30 ק"מ מתחולת חובת ההשגחה והפיקוח וחובת מילוי ההיתר על פי התקנות.
- 59 ראו ההגדרה ל"סיום ההובלה" ול"תחילת ההובלה" בתקנה 2 לתקנות.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

בהמה אחת, כדי שהחובות השונות על פי התקנות יחולו כלפי כל הבהמות המיועדות להובלה, וכל זאת עד לרגע פריקתה של הבהמה האחרונה. התקנות קובעות חובת השגחה ופיקוח, ולפיהן לא יוביל אדם בהמות, אלא אם כן הוא משגיח או שבמשך ההובלה כולה נוכח משגיח⁶⁰. במקביל, לפני תחילת כל הובלה מוטלת על המשגיח חובה למלא בהיתר ההובלה את הפרטים הרשומים בתוספת הראשונה לתקנות⁶¹. החובה בהיתר לצורך עריכת ההובלה, כמו גם חובת מילוי פרטי ההיתר, נועדו להגביר את הפיקוח על ההובלה, בכדי להגן על בעלי החיים. המשגיח עצמו חייב בהשגחה על הבהמות ברציפות או בפרקי זמן קצובים לפי נסיבות ההובלה ורגישותן של הבהמות המובלות, וכן חייב הוא לעשות כל שניתן למניעת הפרה של התקנות⁶². נוכח המשגיח כי הופרה הוראה מהוראות התקנות, חב הוא בחובת דיווח לממונה על חוק צער בעלי חיים. לצד החובות המוטלות על המוביל ועל המשגיח, קובעות התקנות מקרים שבהם ההובלה היא אסורה⁶³ וכן הוראות שונות המתייחסות לאופן ההובלה. כך נקבעו, בין היתר, זמני ההובלה המותרים⁶⁴, מבנה תאי ההובלה⁶⁵, המרחב שיהיה לכל בהמה בשעת ההובלה⁶⁶, והתנאים הסביבתיים של ההובלה⁶⁷, לרבות מידת האוורור המותרת בשעת ההובלה⁶⁸. בנוסף נקבעו הוראות שונות

- 60 תקנה 4(א) לתקנות. משגיח על פי תקנה 3 לתקנות הוא מי שסיים תכנית להכשרת משגיחים, אשר כוללת למידה של הוראות התקנות, טכניקות הובלה וצורכי רווחה של בהמות, וכן שיטות למזעור סבלן של בהמות בהובלה.
- 61 תקנה 5(א) לתקנות. מדובר בהיתר שניתן לפי תקנות מחלות בעלי חיים (הסדרת תנועת בעלי חיים בישראל), תשמ"ב-1982.
- 62 תקנה 4(ב) לתקנות. כמו כן המשגיח חייב כי יהיו בידיו בעת ההובלה הוראות ואמצעים להזעקת עזרה, לרבות עזרה וטרינרית במקרה חירום. במקרה שבו נפגעה בהמה בעת ההובלה, על המשגיח לדאוג למתן עזרה ראשונה במהירות האפשרית ובמידת הצורך לטיפול על ידי רופא וטרינר או להמתת חסד.
- 63 תקנה 6 לתקנות שלפיהן לא יטעין אדם בהמה בכלי רכב לצורך הובלתה –
(1) אם היא חולה או פצועה, למעט – לצורך טיפול רפואי, ולמעט אם פציעתה או מחלתה קלה ואינה משפיעה על רווחתה בעת ההובלה;
(2) אם היא המליטה במהלך 48 השעות שלפני ההובלה, למעט לצורך טיפול רפואי;
(3) אם קיימת אפשרות ממשית שהובלתה תגרום לה, עקב מצבה, לעקה חמורה.
על אף האמור לעיל, ניתן להטעין בהמה שעונה על הקריטריונים לעיל לשחיטה רחופה כמשמעותה בתקנה 78 לתקנות מחלות בעלי חיים (שחיטת בהמות), תשכ"ד-1964, ובלכד שהיא מסוגלת לעמוד בכוחות עצמה ובתעודה שנתן רופא וטרינר נקבעו תנאי הובלה הולמים למצבה ומשך הזמן המרבי להובלתה. בנוסף רשאי מנהל השירותים הוטרינריים, מטעמים מיוחדים שיירשמו, להורות על הובלה של כל בהמה העונה על אחד משלושת הקריטריונים לעיל, אם ראה שהנסיבות מחייבות זאת.
- 64 תקנות 7 לתקנות.
65 תקנה 11 לתקנות.
66 תקנה 12 לתקנות.
67 תקנה 14 לתקנות.
68 תקנה 15 לתקנות.

פרק שביעי: החוקה והובלה של בעלי חיים

הנוגעות לאיסוף הבהמות, הטענתן ופריקתן⁶⁹, ובכלל זה הוטלה על אדם שהבהמה נמצאת בשליטתו בנקודת המוצא והיעד חובה לספק לה גישה מלאה למזון ולמים⁷⁰. כמו כן נקבעו הוראות מיוחדות להובלה בצוותא של מספר בהמות⁷¹. בדומה לחיקוקים אחרים המתייחסים לבעלי חיים, גם אכיפת התקנות להובלת הבהמות נעשית באמצעות הדין הפלילי, ומי שעובר על הוראות התקנות צפוי לעונש מאסר של שישה חודשים או קנס⁷². באופן כללי, אנו בדעה כי התקנות שהותקנו הן ראויות ומבטאות צעד חשוב לקראת ביצור ההגנה על בעלי החיים. יש לקוות כי בתי המשפט שיידרשו לפרשנותן של התקנות, יגנו על בעלי החיים ויתירו פגיעה בהם לשם הגשמת צורכי החקלאות רק במקרים נדירים שבהם הנוק הצפוי לחקלאות הוא גדול, ואין כל דרך אחרת להגשמת צרכים אלה מלבד הפגיעה בבעלי חיים.

נושא ההובלה של בעלי חיים נדון בבית המשפט העליון במסגרת עתירה כנגד יבואנים שנטען כנגדם כי הם מרעיבים בעלי חיים המיובאים על ידיהם ארצה לצורכי מאכל, וזאת כדי שמשקלם יופחת ובהתאם לכך יוקטנו תשלומי המיסים למכס⁷³. במסגרת העתירה נתבקש, בין היתר, צו שיורה למדינה להתקין תקנות בכל הנוגע לתנאי ההובלה של בעלי חיים המיובאים לישראל דרך הים ולתנאי החוקתם. העתירה לא נדונה לגופה לאור הודעת המדינה כי בעלי החיים אינם נחשפים עוד לתלאות הקשות שאיפיינו את יבואם לארץ, וכי נעשים צעדים להתקנת תקנות בנושא. באופן כללי הפגיעה בבעלי חיים להגשמת אינטרסים כלכליים היא פגיעה הנעשית לתכלית ראויה. ברם אינטרסים אלה אינם שיקולים מכריעים שיצדיקו בכל מקרה פגיעה בבעלי חיים. הרעבה מכוונת של בעלי חיים פוגעת באופן אנוש ברווחתם ולא ניתן, לדעתנו, להצדיק אותה בשמם של אינטרסים כלכליים. כל תוצאה אחרת תזיל את חייהם של בעלי חיים, תאפשר לקנות את רווחתם בכסף, ותכרסם קשות בהגנה על בעלי החיים. בהקשר זה נציין כי הכרה בהעדפת רווחת בעלי חיים על פני אינטרסים כלכליים אנו מוצאים כבר במהלך המאה ה-19 בבריטניה, בהלכה הנהוגה עד ימינו שבה

69 ראו את תקנות 9 ו-10 לתקנות.

70 תקנה 8 לתקנות. בהקשר זה יש לציין כי יש הברל בין בהמה הנמצאת בנקודת המוצא, אשר יש ליתן לה גישה מלאה למזון ולמים (למעט חזיר המובל לשחיטה שאין לתת לו מזון לאחר השעה השמינית שלפני טעינתו), לבין בהמה הנמצאת בנקודת היעד, אשר לפי לשון התקנות יש ליתן לה גישה למים מיד עם פריקתה.

71 תקנה 13 לתקנות קובעת כי מי שהבהמות נמצאות בשליטתו בנקודת המוצא לא יאפשר הובלה בתא אחד של:

(1) בהמות העלולות לפגוע זו בזו;

(2) בהמות ממינים ביולוגיים שונים או בגדלים שונים באופן משמעותי (אלא אם מדובר בהובלת עוים וכבשים שמקורם באותו עדר);

(3) פרטים שעוינים זה את זה על בסיס פרטני או מתוך טבעם הביולוגי.

72 תקנה 18 לתקנות.

73 בג"ץ 1662/03 תנו לחיות לחיות נ' שר החקלאות, פורסם בנבו.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

נאסר על חקלאים לחתוך קרניים של בעלי חיים על מנת שניתן יהיה להסיע כמות גדולה יותר של בעלי חיים במשאית אחת⁷⁴. לשם השלמת התמונה נציין כי באירלנד בית המשפט התיר פעולה דומה, אולם הנימוק להחלטתו שם היה מעוגן באינטרסים מן הדרג הראשון ולא באינטרסים כלכליים. לפי גישת בית המשפט גדיעת הקרניים נדרשה כדי למנוע מבעלי החיים לפגוע בבני אדם ובעלי חיים אחרים הבאים עמם במגע⁷⁵. גישה זו עולה בקנה אחד עם החלטת בית המשפט בת"פ (שלום ק"ג) 727/02 מדינת ישראל נ' קיבוץ גת⁷⁶. במקרה זה זיכה בית המשפט חקלאים שקטמו קרניהן של עגלות והואשמו בעבירות התעללות לפי חוק צער בעלי חיים. נוכח העדויות שהיו בפניו, קבע בית המשפט כי הקיטום הוא צורך משקי שאין עליו עוררין שכן בלעדיו עלולה פרה בעלת קרניים לפצוע פרות אחרות⁷⁷.

מקרה נוסף שבו נושא ההובלה של בעלי החיים הגיע לערכאות המשפטיות היה בפרשת הגורים האוזבקים⁷⁸. מדובר היה בכ-40 גורי כלבים שיוכאו לארץ מאוזבקיסטן בניגוד לתנאי רישיון הייבוא⁷⁹. עם הגעתם של הגורים לארץ התברר כי רוב הגורים בני פחות משלושה חודשים כך שלא ניתן היה לחסנם באופן יעיל כנגד מחלת הכלבת. הרשויות המוסמכות החליטו להורות על החזרת הגורים לארץ המוצא והעותרת טענה כי עקב מצבם הירוד הטסתם חזרה תעלה כדי התעללות שכן היא צפויה להביא למותם או להתדרדרות נוספת במצבם הבריאותי. בית המשפט קיבל את טענות העותרת ונתן צו מניעה זמני שאסר

74 *Ford v. Willey* (1889) 23 Q.B. 203

75 *Callaghan v. Soc. For the Prevention of Cruelty to Animals* 16 L.R. Ir. 325 (C.P.D. 1885).

76 ת"פ (שלום ק"ג) 727/02 מדינת ישראל נ' קיבוץ גת, פורסם בנבו.

77 לגופו של עניין, זיכה בית המשפט את הנאשמים מהאישומים שיוחסו להם, בין היתר מאחר ולא הוכחו כל יסודות העבירה, ובשל הפגיעה בעקרונות החוקיות שכן באותה עת לא הייתה הוראה ברורה די צרכה שאסרה על הקיטום בעת ביצועו.

78 בש"א (שלום ראשל"צ) 1852/05 עמותת "תנו לחיות לחיות" נ' מנהל השירותים הוטרינריים במשרד החקלאות, פורסם בנבו (להלן – פרשת הגורים האוזבקים).

79 פקודת היבוא והיצוא [נוסח חדש], תשל"ט-1979 מסווגת בעלי חיים כטובין. תקנות מחלות בעלי חיים (יבוא בעלי-חיים), תשל"ד-1974 קובעות כי אדם לא ייבא ארצה בעלי חיים אלא לפי רישיון בכתב מאת המנהל ובהתאם לתנאי הרישיון. הוראות הפקודה חלות על כל בעלי החיים, למעט שני חריגים: כלבים, התולים וציפורים המגיעים ארצה עם בעליהם כמטען אישי בכפוף לתנאים הקבועים בחוק, ובעלי חיים שאינם מותרים בייבוא. כן קובעות התקנות כי בעלי חיים המיובאים מורדים מכלי ההובלה שבאמצעותו הגיעו לארץ רק כנמל יבוא ולפי הוראות הרופא. עם הגעתם ארצה, נבדקים בעלי החיים על ידי רופא ועליו לצוות על הורדתם והעברתם להסגר אם הבדיקה שערך להם העלתה שהם אינם נגועים או חשודים כנגועים במחלה שמסכנת את בריאות בעלי החיים, ואם נתמלאו תנאי רישיון הייבוא, ונתקבלה הצהרה חתומה מהאחראי על כלי ההובלה של בעלי החיים המאשרת כי בעלי החיים שהובאו לא הודרו מכלי ההובלה בדרכם ארצה ולא נתגלו בהם סימנים המעידים על מחלה או מקרה מוות. לשם השלמת התמונה נציין גם את החוק לפיקוח על יצוא של בעלי חיים ושל תוצרת מן החי, תשי"ז-1957 העוסק בייצוא התוצרת מן החי.

פרק שביעי: החוקה והובלה של בעלי חיים

על הטסת הגורים. בתוך כך קבע בית המשפט כי הגורים יישארו בהסגר כמשך 30 ימים לקבלת הטיפול הדרוש להם לצורך התחזקותם. עם זאת בית המשפט לא אסר על החזרתם לארץ המוצא לאחר שיחול שיפור במצבם הבריאותי. ספק בעינינו אם לא היה מקום לעשות כן. אכן, תנאי רישיון היבוא הופרו ויש להורות על סנקציה בגין הפרתם, אולם על הסנקציה להיות מידתית ולהתחשב גם בטובתם של בעלי החיים. במכלול השיקולים, יש לשקול את העובדה כי עצם ההובלה של בעלי חיים מסבה להם סבל, קל וחומר כאשר מדובר בבעלי חיים שגילם צעיר. בנסיבות המקרה דומה כי ניתן היה להסתפק בהטלת קנס כספי כבד על מי שייבא את הגורים ובהחרמתם של בעלי החיים שיובאו והעברתם לארגונים למען בעלי חיים⁸⁰.

הקריטריונים להובלת בעלי חיים נועדו בעיקר להובלות הנעשות לצורכי חקלאות ומסחר. בהובלות שכאלה, כמות בעלי החיים המועברת היא גדולה ונדרשת הקפדה על קיומם של הקריטריונים להובלה נאותה. ברם קריטריונים אלה יפים בשינויים המחויבים גם כאשר מדובר בהובלה של חיות מחמד. כמובן, ההנחה במקרה כזה היא שבעליהם של חיות המחמד ידאגו לרווחתם. עם זאת יש להיות ערים לכך שהנחיות הבטיחות הנהוגות בכלי התחבורה שבאמצעותן מובלת חיות המחמד עשויות לחייב הטלת הגבלות שונות על עצם ואופן ההובלה על מנת להגן על שלום הציבור ובטיחותו⁸¹. בראש ובראשונה, מן האפשר

80 סוגיית החזרתם של בעלי חיים, שיובאו לישראל שלא כדין, לארץ מוצאם נידונה גם בבש"א (שלום ראש"צ) 5077/08 תנו לחיות לחיות נ' מנהל השירותים הוטרינריים בבית דגן, פורסם בנבו. באותו מקרה נתבקש צו מניעה זמני שיאסור על המשיב להעלות לטיסה לתאילנד שני כלבים שהביא משם המבקש 2 לשימושו האישי ללא היתר יבוא כדין. המבקשים טענו, בין היתר, כי הטסת הכלבים חזרה בסמיכות להגעתם לארץ תגרום להם לסבל וכי הם צפויים למצוא את מותם בתאילנד, מכיוון שאין מי שיקבלם שם. בית המשפט דחה את הבקשה מנימוק פורמאלי של היעדר סמכות ואף לגופו של עניין. בהחלטה ניתן משקל רב לכך שמצבם הבריאותי של הכלבים בעת הגעתם ארצה היה טוב. בנסיבות אלה קבע בית המשפט כי טענת המבקשים לכך שבמהלך הטיסה לתאילנד ייגרם לכלבים סבל מתבססת אך ורק על סמיכות הטיסות ולא על עצם הטסתם. מכיוון שבמועד מתן ההחלטה חלף כבר פרק זמן של כשבוע מאז הגעתם של הכלבים לארץ, קבע בית המשפט כי אין יסוד לטענה כי הטסת הכלבים לארץ מוצאם תגרום להם לסבל. אשר לטענת המבקשים בדבר העתיד הצפוי לכלבים בתאילנד, קבע בית המשפט כי ביכולת המבקשים לדאוג לכך שיהיה מי שיקבל את הכלבים בתאילנד וידאג לרווחתם בהגיעם לשם. על מנת לאפשר למבקשים להסדיר את הגעת הכלבים לתאילנד, נקבע כי הטסתם לשם תיעשה רק לאחר מתן הודעה מראש למבקשים.

81 בת"ק (שלום ת"א) 11256/05 כהן נ' כספי תעופה בע"מ, פורסם בנבו, נדונה תביעת נזיקין כנגד סוכנות נסיעות בגין סירובה של חברת תעופה להתיר לתובעים לטוס יחד עם כלבתם במחלקת הנוסעים. נפסק כי על הנתבעת לפצות את התובעים בגין התחייבותה להסדיר את הטסת הכלבה. כן ראו בהקשר זה את ת"ק (שלום י-ם) 3164/02 ישראל נ' אל על נתיבי אוויר לישראל בע"מ, פורסם בנבו, שבו נתקבלה תביעת התובע לפיצוי על עוגמת נפש ואי-נוחות בגין מטרד שנגרם לו כתוצאה מכך שהנתבעת לא אסרה על הנוסעת שישבה לידו להוציא את

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

שנסיעתה של חיית המחמד עם בעליה לא תותר לאור הנהלים של החברה המובילה. אולם גם כאשר מורשית חיית המחמד להצטרף לבעליה, ייתכן שיוטלו על החזקתה בעת ההובלה מגבלות שונות, שיהיה בהן פוטנציאל לגרימת סבל לבעל החיים. כך לדוגמה, המחזיק בכלב חייב לקשור את כלבו ואף לשים מחסום על פיו בעת נסיעה באוטובוס, והמחזיק בבעלי חיים אחרים חייב לשאת אותם בתוך תיבה או סל באופן המונע אפשרות של פגיעה או הטרדה לנוסעים⁸². במקרה שכזה, וכאשר הובלת בעל החיים היא בלתי נמנעת, ייתכן אף כי מן הראוי להרגיל את בעל החיים לסל או לתיבה שהוא עתיד להיכנס אליהם, על ידי הכנסתו אליהם מפעם לפעם באופן הדרגתי ומבוקר, בכדי שבעת ההובלה – הכנסתו אליהם לא תלווה בטראומה שתגרום לו לעקה.

כלבה מהכלוב במהלך הטיסה, וזאת חרף דרישות חוזרות ונשנות מצדו. כן ראו להטסת בעלי חיים גם את ת"ק (שלום ת"א) 4317-11-08 מלצייב נ' *Transaero*, פורסם בנבו.
82 תקנה 462 לחקנות התעבורה, תשכ"א-1961. מקום שבו מדובר בכלב נחיייה של עיוור, אין חובה לשים זמם על פיו ובלבד שהכלב קשור ברצועה.

פרק שמיני

בעלי חיים במופעי בידור וגני חיות

כללי

שילובם של בעלי חיים במופעים למטרות בידור נפוץ ברחבי העולם מאות בשנים. בעלי חיים מופיעים בסרטים, קרקסים, תחרויות רודאו, מירוצי סוסים, תערוכות יופי ועוד כהנה וכהנה מופעים שהמשתתף לכולם הוא התכלית המסחרית המונחת ביסודם. בשיתופם של בעלי חיים במופעי בידור אנו דורשים מהם, בין היתר, להתאמץ יתר על המידה או לעסוק בפעילות לא טבעית המושגת באמצעות שעות רבות של אימונים מפרכים. השתתפותם של בעלי חיים במופעים אלה עלולה לגרום להם סבל. עובדה זו כשלעצמה מחייבת אותנו לבחון את ההצדקה לקיומם של מופעי הבידור שבהם משתתפים בעלי חיים. בוודאי, שעלינו לעשות כן לנוכח העובדה כי ביסוד פעילות זו עומד אינטרס אנושי מן הדרג השני בלבד.

אכן, מופעי הבידור לא נועדו להגשים אינטרס מן הדרג הראשון. בינם ובין ההגנה על שלום הציבור וביטחוננו אין ולא דבר. האינטרסים שמופעים אלה נועדו להגשים הם בעיקרם אינטרסים כלכליים או אינטרסים של רווחה. מחד גיסא, מארגני המופעים מקווים להפיק רווחים כספיים כתוצאה משיתופם של בעלי חיים במופעים. מאידך גיסא, באי המופעים מקווים ליהנות מהופעתם של בעלי החיים. עם זאת שאלת שיתופם של בעלי חיים במופעי בידור מעלה גם סוגיות הקשורות לאינטרסים שזכו למעמד חוקתי, כגון חופש העיסוק וחופש הביטוי. איסור על עריכת המופעים עלול לגדוע את מטה לחמם של אנשים שפרנסתם על מופעים אלה ובדומה לשלול ממארגני ומתכנני המופע את האפשרות להתכבט באופנים שונים תוך עשיית שימוש בבעלי חיים. זאת ועוד, לא אחת נטען כי מופעי הבידור השונים הם בעלי ערך חינוכי מאחר שהם מאפשרים לכלל הציבור לחזות באינטיליגנציה של בעלי חיים¹. נקדים ונציין כי טענה אחרונה זו אינה עומדת, לדעתנו, בפני הביקורת. התכלית החינוכית, ככל שהיא אכן קיימת, היא תכלית משנית החוסה בצילה של התכלית העיקרית – התכלית המסחרית – ואינה צריכה להוות שיקול מכריע בסוגיה. העובדה כי שילובם של בעלי חיים במופעי בידור נועד להגשים אינטרסים שמשקלם הסגולי

1 ד' לוי נ' לוי אתיקה רגשות ובעלי חיים – על מעמדם המוסרי של בעלי חיים (תשס"ב), 380.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

נמוך יותר מהווה קרקע פוריה להתערבות בתי המשפט לטובתם של בעלי חיים המשתתפים במופעים אלה, ואכן דומה כי אין זו יד המקרה שההתערבות המשמעותית הראשונה של בית המשפט העליון למען בעלי חיים הייתה על רקע נושא זה.

א. פרשת התנינים

פסק הדין היסודי שהניח את התשתית ליחס המשפטי כלפי בעלי חיים הוא רע"א 1684/96 עמותת "תנו לחיות לחיות" נ' מפעלי נופש חמת גדר בע"מ². במקרה זה עמד לדיון מופע הנסוב על חיי התנין, במסגרתו נערך מאבק בין אדם לבין תנין. המאבק נמשך כארבעים ושבע שניות ובסיומו גבר האדם על התנין. מהלך המאבק כלל את טלטול התנין בזנבו, תפיסת לסתותיו, משיכת רגליו האחוריות, הפיכתו על גבו, לחיצה על החלק התחתון של ראשו וכן גחינה מעליו ולאחריה תפיסת ראשו ומשיכתו לאחור. העותרת טענה כי המאבק עולה כדי מעשה התעללות אסור לפי סעיף 2(א) לחוק צער בעלי חיים. בית המשפט קיבל את טענתה ואסר על המשך המופע. אגב כך ניתח בית המשפט את יסודות עבירת ההתעללות בבעלי חיים והניח את הבסיס להגנה עליהם.

השופט חשין קבע כי לאיסור ההתעללות הקבוע בחוק שלושה יסודות: יסוד עובדתי, יסוד נפשי ויסוד נורמטיבי. היסוד העובדתי הוא גרימת סבל פיזי או נפשי, בין אם על דרך עינור, התאכזרות או התעללות בדרך כלשהי³. לעניין זה, נמנע השופט חשין מיצירת סולם מד סבל הקובע מהי התעללות בבעל חיים וקבע כי די "בכאב או בסבל – לאו דווקא בדרגה גבוהה במיוחד" בכדי לענות על דרישת היסוד העובדתי⁴. היסוד הנפשי מתבטא במודעות למעשה. בגדרי יסוד זה לא נדרשת כוונה לענות את בעל החיים, להתאכזר אליו או להתעלל בו בדרך כלשהי, אלא די בכך שהאדם מודע למעשיו; זאילו היסוד הנורמטיבי פירושו היעדר הצדקה לגרימת הסבל לבעל חיים⁵.

2 רע"א 1684/96 עמותת "תנו לחיות לחיות" נ' מפעלי נופש חמת גדר בע"מ, פ"ד נא(3) 832 (להלן – עניין חמת גדר).

3 למקרה שבו בית המשפט סירב לראות באי-אספקת מזון ומים לבעלי חיים שהסתיימו במוות משום עינוי, ראו (Texas 2004) 308153 WL 2004 *State v. Kingsbury*.

4 עניין חמת גדר, לעיל הערה 2, עמ' 849. לגישתו של השופט חשין, הסבל נבדל מחוסר נוחות הנגרם לבעל חיים, אולם ההכרעה בין השניים תלויה בנסיבות כל מקרה ומקרה ואינה ניתנת להגדרה ממצה מראש.

5 בפועל ניתן יחס שונה לבעלי חיים בהשוואה לבני אדם אפילו בגדרי פרשנות המונח "התעללות". בית המשפט שנדרש לפרשנות מונח זה הקבוע בסעיף 368 לחוק העונשין, חשל"ז-1977 (להלן – חוק העונשין) לא כלל בין יסודות עבירת ההתעללות את היסוד הנורמטיבי של היעדר הצדקה. צא ולמד כי התעללות בבני אדם אסורה בכל הנסיבות, למעט

פרק שמיני: בעלי חיים במופעי בידור וגני חיות

ככלל, היסוד הנורמטיבי הוא זה שעליו ייסוב מרבית הדיון המשפטי. יסוד זה אינו מאוזכר במפורש בלשון החוק האוסרת על האדם להתעלל בבעל חיים "בדרך כלשהי"⁶. עצם קיומו מצביע על כך שבית המשפט יוצא מהנחה שלפיה בני האדם רשאים לנצל את בעלי החיים לצרכיהם וניצול שכזה יכול להיחשב כפעולה מוצדקת. בעניין חמת גדר, ואף לאחר מכן, בית המשפט רואה הנחה זו כאקסיומה שאינה טעונה הוכחה ובוחרן תמיד אם בנסיבות העניין התקיימה הצדקה לפגיעה בבעלי חיים.

על פי היסוד הנורמטיבי אסור לגרום לבעלי חיים "סבל לא נחוץ". דא עקא, שביטוי זה הוא ביטוי עמום הפתוח לפרשנויות שונות. משכך, נוצר "אזור דמדומים" שבו קיימת אי-בהירות בדבר התוצאה המשפטית, ואשר ממנו נובע פוטנציאל לחילוקי דעות ולאי-וודאות בהתייחסות המשפט לבעלי חיים. השופט חשין מעיר כי ההכרעה בשאלה אימת גרימת סבל לבעלי חיים תיחשב למוצדקת היא הכרעה ערכית. לדבריו, הכרעה זו תלויה בגורמים שונים כגון: עוצמת הסבל, משך הסבל, והתכלית שבגינה מסב האדם סבל לבעל חיים. מידת הסבל שנגרמת לבעל חיים נבחנת, אם כך, לא במסגרת היסוד העובדתי, אלא במסגרת היסוד הנורמטיבי. בפועל, הגם שלא באופן מפורש, דומה כי השופט חשין ביקש ליישם ביחס לבעלי חיים את אמות המידה הקבועות בפסקת ההגבלה שבחוקי היסוד שלפיהן על הפגיעה בבעלי חיים להיות לתכלית ראויה ובמידה שאינה עולה על הנדרש, לדבריו –

פירוש הדברים הוא איפוא זה, לאחר הקביעה כי פלוני גרם לבעל חיים סבל וייסורים העשויים לבוא בגירי עינוי, התאכזרות או התעללות, שומה עלינו לברר ולמצוא לאיזו תכלית עשה פלוני מה שעשה, והאם תכלית היא המשקפת ערך חברתי ראוי? ובמקום שיימצא לנו כי התכלית ראויה, נוסיף ונבדוק האם האמצעי שפלוני נקט בו הוא אמצעי ראוי? ולבסוף: האם יש שקילות בין הסבל והייסורים שבעל החיים נושא בהם לבין התכלית והאמצעים, האם נתקיים מיבחן "המידתיות"⁷?

השופט טירקל הצטרף לעמדתו של השופט חשין⁸ ונראה כי אף השופט אור לא הסתייג מהחלת אמות המידה הנ"ל⁹. עם זאת יש לציין כי הסכמתו של השופט אור לתוצאה שאליה

- 6 בנסיבות שבהן מתקיימות ההגנות הקבועות בחוק העונשין. לעניין זה ראו ע"פ 4596/98 פלונית נ' מדינת ישראל, פ"ד נד(1) 145.
- 7 סעיף 2(א) לחוק צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים), תשנ"ד-1994 (לעיל ולהלן – חוק צער בעלי חיים).
- 8 עניין חמת גדר, לעיל הערה 2, עמ' 832, 854. השופט חשין בעמ' 856 מאזכר במפורש בהקשר זה את פסקת ההגבלה של חוקי היסוד החדשים ופסקת ההגבלה הקבועה בה.
- 9 שם, עמ' 873-875.
- 9 השופט אור ציין כי קיים קושי לא מבוטל ביישום משנתו של השופט חשין על תופעות מקובלות בחברה ביחס לבעלי החיים, ולפיכך ביקש להשאיר לעת הזו בצריך עיון.

הגיע השופט חשין נבעה בעיקרה מכך שמאבק האדם בתנין אינו משרת תכלית חברתית ראויה¹⁰.

נראה לנו כי בבואו לדון ביחס המשפטי כלפי בעלי חיים, בחר בית המשפט העליון להשתמש באמות המידה הלקוחות מפסקת ההגבלה מתוך הרגל ומתוך הנחה כי יוכל ליישמן לאור הניסיון שצבר בסוגיות חוקתיות שונות. אפס, נראה כי בחירה זו נעשתה מבלי לתת את הדעת באופן מלא להשלכות הנובעות ממנה והקשיים הכרוכים ביישומה. ראשית, אמות מידה אלה נועדו להגן על זכויות ונוצק אליהן תוכן בהתאם ליעוד זה. לעומת זאת, בעניין חמת גדר נמנע בית המשפט מלקבוע כי בעלי חיים הם בעלי זכויות במשפט. אדרבא, נדמה שהשופט חשין שלל זכויות מבעלי החיים שכן הוא סקר את ההלכה הנהוגה בארצות הברית ובאנגליה והסביר כי "האסכולה המעניקה זכויות לבעלי חיים אינה מקובלת לא בחקיקה ולא בהלכה", תוך שהוא מציין כי הטעם למניעת צער מבעלי החיים אינו נעוץ בבעלי חיים אלא באדם, בתחושת לבו ובחשש פן התאכזרות לבעלי חיים תוביל להתאכזרות כלפי בני אדם¹¹. שנית, ביחס לזכויות המוגנות על ידי פסקת ההגבלה שבחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו הוכר לא רק הסטטוס השלילי (status negativus) המעניק לבעל הזכות הגנה מפני פגיעה, אלא גם הסטטוס החיובי (status positivus) המטיל חובת עשה לשם הגנה על הזכות¹². אין צורך לומר כי בהיעדר קביעה כי בעלי חיים הם בעלי זכויות, ממילא נמנע בית המשפט מלקבוע האם לבעלי חיים זכויות נגטיביות או שמא גם זכויות פוזיטיביות.

מן המקובץ עולה אפוא כי מלכתחילה קיים ספק רב אם אמות המידה שנבחרו להגנה על בעלי חיים אכן הולמות את מעמדם המשפטי הקיים. יתרה מכך, בפועל הקריטריונים הכותנים אימתי התנהגות הגורמת סבל לבעלי חיים סוטה מאמות מידה אלה טרם התגבשו כדבעי בפסיקה בשלב ראשוני זה של הדיון בסוגיה. עם זאת בעניין חמת גדר נקבעו מספר קווים מנחים להגנה על בעלי חיים. בית המשפט קובע כי אין לסווג כהתעללות מעשה הפוגע בבעלי חיים אך תכליתו להביא תועלת לבעלי חיים. לעומת זאת, כאשר תכלית המעשה היא טובת בני האדם שומה עלינו לבחון האם התכלית היא ראויה. מפסיקת בית המשפט עולה כי פעולה ללא תכלית המונעת רק מהרצון לגרום סבל לבעלי חיים לא תמלא את דרישת התכלית הראויה. אולם, מעבר למקרים אלה, שהם בהכרח חריגים ביותר, נראה כי כל מעשה שיספק אינטרס אנושי כלשהו ייחשב כמעשה שנועד לתכלית ראויה. בפועל, ההבחנה בין סוגי התכליות השונות מוצאת את ביטוייה בתנאי המידתיות המתייחס לעוצמה

10 שם, עמ' 872.

11 שם, עמ' 857. עם זאת בהתייחס להיסטוריה החקיקתית של חוק צער בעלי חיים מציין השופט חשין כי "האמירה כי 'לבעלי החיים אין הזכות לחיים' הינה אמירה קשה, ואעדיף שלא לדון בה".

12 א' ברק "כבוד האדם כזכות חוקתית" הפרקליט מא (תשנ"ג) 271, 272-273.

פרק שמיני: בעלי חיים כמופעי בידור וגני חיות

ומשך הסבל של בעלי חיים. ככל שהתכלית חשובה יותר, יכשיר בית המשפט את המעשה אפילו אם נגרם לבעל החיים סבל רב במשך תקופה ממושכת. לעומת זאת, ככל שהתכלית פחות חשובה, יהיה בית המשפט יותר קשוב לצרכי בעלי החיים. לדעתנו אין לקבוע מראש ובאופן נחרץ כי פעולה המכוונת להיטיב עם בעלי חיים לא תיחשב אף פעם להתעללות. אכן קיימים מקרים מובהקים שבהם הפגיעה בבעל חיים היא מחויבת המציאות ונדרשת על מנת להציל את חייו או למנוע פגיעה חמורה יותר. אולם קיימים מקרים אחרים שבהם אין הכרח בפגיעה ואז יש לאזן בין מידת הסבל שנגרם לבעלי חיים לבין התועלת שתצמח להם מהפגיעה, ודאי שכך הוא כאשר מדובר בפגיעה בבעל חיים אחד על מנת להיטיב עם בעל חיים אחר.

כאמור הפסיקה הישראלית טרם התפתחה דיה, אך כבר עתה ניתן לומר כי כתנאי להמשך השימוש בבעלי חיים כאמצעי מבדר למטרות מסחריות, תתחייב מידת פגיעה מועטה, אם בכלל, בבעלי חיים. מסקנה זו נלמדת מהקביעה הבאה של השופט חשין בעניין חמת גדר:

אינני מוצא כל הצדק לגרום סבל וצער לבעל חיים מחוסר הגנה וחוסר ישע, רק כדי לבדר קהל צופים. המעשה הוא בפשטות מעשה בלתי מוסרי, וחלילה לנו מהתירו¹³.

עם זאת נראה לנו שאין להסיק מדברים אלה כי השימוש בבעלי חיים למטרות בידור הוא אסור מאחר ואינו לתכלית ראויה. פסילת המאבק בין האדם לתנין הושפעה אמנם מהתכלית שעמדה ביסודו, אולם בית המשפט לא פסק כי תכלית זו אינה ראויה. הדגש הושם על מידת הסבל שנגרם לתנין, המסר האנטי חינוכי במופע, וההגינות הנעדרת ממנו. כאשר בנסיבות המקרה, לא היה די בתכלית האנושית שעמדה על כף המאזניים כדי להצדיק את המשך קיומו של המופע.

ראוי לציין בהקשר זה כי שני עשורים לפני כן נמנע בית המשפט העליון מלאסור על קיום מופע פומבי של מלחמת שוורים¹⁴. בעניין זה מדובר היה במופע שכלל התגרות בשוורים לאחר כניסתם לזירה והרצתם מצד לצד תוך נפנוף מטלית לנגד עיניהם וללא פגיעה פיזית בהם. העותרים טענו כי הרצתו של השור בזירה לאחר הרגותו עולה כדי עינוי והתעמרות בניגוד לאיסור צער בעלי חיים¹⁵. בית המשפט הביע שאט נפש מהמופע, אך

13 עניין חמת גדר, לעיל הערה 2, עמ' 869.

14 בג"ץ 281/78 אגודת צער בעלי חיים בישראל נ' עיריית תל-אביב, פ"ד לב(2) 404.

15 מדובר היה בהפרה של סעיף 495(א)(1) לחוק העונשין שלפיו צפוי למאסר בן חודש ימים כל מי "שמכה באכזריות, מטעין ביתר, מענה, או מתעמר באופן אחר בחיית בר או בחיה מבויתת או בחיית בר שניטל ממנה חופשה..."

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

קבע כי לא עלה בידי העותרים להוכיח שדין המופע לפסילה בשל צער בעלי חיים. פסק הדין ניתן לפני חקיקתו של חוק צער בעלי חיים והוא אינו כולל כל דיון באשר למעמדם של בעלי חיים במשפט. בפסק הדין אין כל הנחיה בדבר סוג ואופי התכליות האנושיות שמכוחן ניתן יהיה לפגוע בבעלי חיים. בית המשפט אף נמנע מקביעה כי פגיעה נפשית בבעל חיים עלולה לעלות כדי צער בעלי חיים. נהפוך הוא, השופט לנדוי קבע כי לא ניתן כלל להעריך האם נפשו של בעל חיים נפגעה והוא דחה את האפשרות להיעזר במומחים לצורך הכרעה בשאלה זו. לאור גישה זו, אין להתפלא אפוא שעד לחקיקת חוק צער בעלי חיים לא הגיעו לפתחו של בית המשפט העליון עתירות נוספות בנושא צער בעלי חיים. לאחר שיוחד חוק נפרד להגנה על בעלי החיים, ועם פסיקת בית המשפט העליון בעניין חמת גדר השתנתה נקודת האיזון בהגנה על בעלי חיים ובהתאם לכך עלה בשיעור ניכר מספר העתירות שעניינן ההגנה על בעלי חיים.

בית המשפט לא התייחס בהכרעתו בעניין חמת גדר להשלכות קבלת העתירה על חופש העיסוק של הפרט. נושא זה הוא נושא נכבד שכן שיתופם של בעלי חיים במופעי בידור מספק פרנסה לאנשים רבים. יתרה מזו, הצורך באילוף בעלי חיים על מנת לאפשר את שיתופם במופעים ממין זה הוליד מקצועות שונים שלא היו באים לעולם אם שיתוף זה לא היה מותר. במקרה הספציפי שעמד להכרעתו של בית המשפט, העובדה כי מדובר היה באדם אחד או לכל היותר מספר קטן של אנשים ובמופע שנערך רק במקום אחד בארץ הייתה, ככל הנראה, הסיבה שבית המשפט לא ראה מקום לדון בהתנגשות בין חופש העיסוק של הפרט לבין ההגנה על בעלי חיים. הדיון בהתנגשות זו היה בלתי נמנע כמה שנים מאוחר יותר בפרשת פיטום האווזים ובית המשפט שנאלץ לומר שם את דברו הכריע לטובת ההגנה על בעלי חיים¹⁶.

החופש לעסוק במקצוע כלשהו אינו חופש מוחלט. עיסוק הכרוך בפגיעה באחר עלול להיאסר אם הפגיעה באחר רבה יותר מהתועלת שתצמח לחברה בכללותה מאותו עיסוק. ראוי כי ההגנה על בעלי חיים תצדיק בנסיבות מתאימות, הטלת איסור על עיסוק מסוים שמעצם טבעו כרוך בהסבת צער לבעלי חיים. עם זאת האיזון בין ההגנה על בעלי חיים לחופש העיסוק של הפרט הוא מורכב ותלוי בגורמים שונים, כך שאין לדעת את תוצאתו מראש.

הגם ששיתופם של בעלי חיים במופעי בידור מעורר סלידה בקרב חלק מאיתנו, יש להניח כי פרקטיקה זו תימשך גם בעתיד ולכל היותר ייאסרו מופעי בידור מסוימים מקרב המופעים שבהם משתתפים בעלי חיים. מופעים המסתיימים בהריגה או בגרימת סבל רב לבעלי חיים אינם מופעים שעריכתם יכולה להיחשב כסבירה. מכיוון שהאינטרס האנושי

16 ראו להלן את הדיון בעמ' 193-196.

פרק שמיני: בעלי חיים במופעי בידור וגני חיות

העומד ביסוד מופעים אלה איננו אינטרס מן הדרג הראשון, ובשל חשיבותם הפחותה יחסית של המופעים, נראה לנו כי מידת הסבל שנגרם לבעלי חיים במהלך מופעי הבידור היא שיקול מכריע בשאלה האם להחיר את קיומו של המופע אם לאו. עמדה זו באה לידי ביטוי גם בתקנות שהותקנו מכוח חוק צער בעלי חיים לאחר עניין חמת גדר שבהן נקבע כי ארגון תערוכה, הצגה או תחרות של בעלי חיים טעון היתר בכתב מאת הממונה לפי החוק¹⁷. התנאי למתן היתר הוא שיוכח להנחת דעתו של הממונה כי במהלך המופע, בהכנות לקראתו או באופן החזקת בעלי חיים הקשורים למופע לא ייגרם סבל לבעלי חיים. לכאורה, מלשון החוק עולה כי די בסבל כלשהו, לאו דווקא במידה גבוהה, כדי שהמופע ייפסל. למרות זאת, אנו מעריכים כי במקרה נוסף שבו תעלה שאלת שיתופם של בעלי חיים במופעי בידור, ייבחן העניין על פי המבחינים שנקבעו בעניין חמת גדר, ואין לשלול את האפשרות כי בית המשפט יתיר עריכתו של מופע מקום שבו יסבור כי ניתן להשלים עם מידת הסבל שנגרם לבעלי חיים. עם זאת יש לציין בהקשר זה כי מאז התקנת התקנות, חלה נסיגה בהגנה על בעלי החיים בעקבות מתן היתר לעריכתם של מירוצי סוסים בישראל¹⁸.

ב. הקריטריונים לעריכת מופעי בידור

כאמור, הנחת היסוד היא שמופע הבידור נועד להביא רווחים כספיים למארגניו. המוטיבציה האנושית להגדיל את הרווחים דוחפת לניצולם של בעלי חיים ולפגיעה בהם. דוגמה לכך היא השתתפותם של בעלי חיים בתערוכות שונות שבהן הם נמדדים על פי קריטריונים שונים כגון: צבע, מבנה גוף, פרופורציה, משקל, הופעה והתנהגות. מכיוון שהדירוג של בעל החיים בתערוכה תלוי במראה החיצוני שלו, קיים חשש כי בעליו יפעל "לשיפור" הופעתו החיצונית בדרך שתפגע בו, למשל על ידי הרעבתו או קיצוץ איברים שונים מגופו¹⁹. התוצאה היא שהיתר לשיתופם של בעלי חיים במופעי בידור צריך לכלול הנחיות ברורות בדבר אופן ההתייחסות הראוי אל בעלי החיים בכדי להבטיח שלא ייפגעו.

- 17 תקנות צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים) (תערוכות, הצגות ותחרויות של בעלי חיים), תשס"א-2001. הגדרת הממונה לפי החוק היא "רופא וטרינר, עובד השירותים הוטרינריים במשרד החקלאות שמינה המנהל לעניין חוק זה".
- 18 ראו החלטה מס' 2377 בדבר "הקמת היפורום למירוצי סוסים למטרות הימורים" אשר נתקבלה על ידי ועדת השרים לענייני חברה וכלכלה ביום 26.7.2004 ואשר קיבלה תוקף של החלטת ממשלה ביום 5.8.2004. ראו את הדיון להלן בעמ' 158-159.
- 19 ראו לעניין זה את סעיף 2(ד) לחוק צער בעלי חיים האוסר על חיכוך ברקמה חיה של בעל חיים למטרות נוי. כן ראו את 1 (N.Y.A.D. 74) 304 A.D. 2d *Hammer v. American Kennel Club* Dept., 2003) שם ביקש התובע לאסור על הנחבעת להתנות את השתתפות כלבו בתחרות יופי בקיצוץ זנבו של הכלב. בית המשפט דחה ברוב דעות את התביעה מטעמים פרוצדורליים של

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

בראש ובראשונה יש להחזיק את בעלי החיים המיועדים להשתתף במופעי הבידור כתנאי החזקה נאותים. לבעלי חיים אלה ישנם צרכים מיוחדים המבדילים אותם מבעלי חיים אחרים ומצדיקים התייחסות נפרדת אליהם מבחינת תנאי החזקתם. השתתפות רצופה במופעים ללא הפסקה למנוחה והתאוששות איננה עולה בקנה אחד עם התנהגות נאותה כלפי בעלי החיים. לפיכך יש לקבוע פרק זמן מינימלי שיחלוף ממופע אחד למשנהו ושבו תינתן מנוחה לבעל חיים שהשתתף במופע. כן יש לערוך בדיקות רפואיות תקופתיות לבעל החיים על מנת לבחון את יכולתו להמשיך ולהשתתף במופעים. בהקשר זה יש לקבוע הנחיות ברורות לגבי שיתופו של בעל חיים שחזר מפציעה, ובכלל זה יש לאפשר לבעלי חיים זמן מספיק על מנת להחלים מפציעתם. קריטריונים אלה יפים גם לשלב האימונים לקראת המופע. נושא נוסף שיש לתת עליו את הדעת הוא השלב שבו בעל חיים אינו יכול להשתתף עוד במופעי בידור. השאלה הנשאלת בשלב זה היא מה ייעשה עם בעל חיים שכזה. ברי, כי בעל חיים שהעביר חלק ניכר מחייו בהשתתפות במופעי בידור זקוק לתקופת הסתגלות לחיים הצפויים לו מעתה ואילך. נראה לנו כי יש לקבוע שהפסקת השיתוף של בעל החיים במופעי בידור תתבצע באופן הדרגתי ככל שניתן על מנת לאפשר לו להסתגל לחיים חדשים ולהמעיט ככל שניתן את סבלו.

ג. מירוצי סוסים

ההחלטה להתיר באחרונה את עריכתם של מירוצי סוסים בישראל מעוררת מחלוקת התלויה ועומדת בפני בית המשפט העליון²⁰. קיומם של מירוצי סוסים הוא עתיק יומין ונפוץ במקומות רבים בעולם²¹. מירוצי הסוסים מהווים מופע בידורי האמור, על פי מצדדיו, להסב הגאה לצופיו ולהוות אטרקציה שתמשוך מבקרים רבים, תפתח את התיירות והכלכלה האזוריים ותצמצם את האבטלה. האם טעמים אלה אכן מצדיקים את עריכתם של מירוצים שבהם מתחרים סוסים זה בזה? ההתחרות של הסוסים זה בזה והאימונים לקראת המירוץ

היעדר זכות עמידה. דעת המיעוט החולקת של השופט אלרין (Ellerin) קבעה כי הקיצוץ עולה כדי התעללות בבעלי חיים ואין להתירו או להתנות בתנאים את עריכתו.

20 בג"ץ 8875/05 עמותה לעזרת בעלי החיים בישראל ולקידום החינוך להומניות – הכל חי נ' ממשלת ישראל, פורסם בנבו, בהחלטה מיום 18.9.2005 דחה בית המשפט עתירה למתן צו ביניים שיורה למשיבים להימנע מכל פעולה שמטרתה קידום עריכתם של המירוצים חוץ שהוא קובע כי אין בעתירה תשתית מספקת למתן הצו המבוקש.

21 להיסטוריה של מירוצי הסוסים ראו את ד' מוריס על סוסים ואנשים (תשנ"א), 99-101. יצויין כי מירוצי סוסים התנהלו בישראל בעבר, כפי שניתן לראות מפסקי הדין הבאים שעסקו בתביעות לפיצוי על נזקים שנגרמו במהלך מירוצים אלה: ת"א (מחוזי י-ם) 623/92 יעקובי נ' המועצה האזורית אשכול, פורסם בנבו; ת"א (שלום חי) 69175/96 וייל נ' היפודרום מעיין חרוד בע"מ, פורסם בנבו.

פרק שמיני: בעלי חיים במופעי בידור וגני חיות

מסבים להם סבל, חושפים אותם לפציעות ומצריכים מהם מאמץ רב²². יתרה מכך, מירוצי הסוסים משמשים בדרך כלל כמושא להימורים שונים. הימורים אלה, אף אם יפוקחו על ידי הרשויות בצורה נאותה, מעורדים את המוטיבציה של בעלי הסוסים להגביר את הסבל והמאמץ באימוני הסוסים על מנת שסוסייהם יזכו באחד מהמקומות הראשונים במירוץ. דעתנו היא כי המירוצים במתכונתם הנוכחית מעבירים מסר חינוכי שלילי בכל הקשור להגנה על בעלי חיים. קיים חשש כבד כי מסר שלילי זה יצמצם את היקף ההגנה על בעלי חיים ויהווה מנוף לפגיעות נוספות בבעלי חיים לקידום אינטרסים אנושיים נוספים שלא מן הדרג הראשון. ראוי היה אפוא אילו המחוקק היה נמנע מלהתיר את עריכתם של מירוצי סוסים בישראל, הן בשל הסבל שנגרם לסוסים במהלכם, הן בשל התכלית האנושית הטמונה בהם, והן בשל המסר החינוכי השלילי שטמון בהם והשלכותיו של מסר זה.

ד. גני חיות

מספרם של גני החיות בעולם גדל בהתמדה, ועם השנים חלו תמורות גם באופיים²³. ביסוד גני החיות מונח, בין היתר, הרצון האנושי להפגיש בין בני האדם לבעלי חיים שאינם נמצאים בסביבת אוכלוסיה אנושית, מתוך מטרה ללמוד על התנהגותם למטרות חינוך, מדע ופנאי. מפגש שכזה עשוי לקרב לבבות ולהטמיע באדם את העובדה שבעלי חיים הם יצורים חיים – דבר שעשוי להביא לשיפור במעמדם המשפטי. עם זאת העובדה כי בעלי חיים בגני החיות נמצאים בסביבה שאינה סביבתם הטבעית מעוררת את הדיון בחוקיותם של גנים אלה. הטוענים כי גני החיות שוללים מבעלי חיים את החופש מבקשים להשוות בין גני החיות לבתי כלא²⁴. אמנם הם אינם מתכחשים לכך שבעלי חיים הכלואים בגני החיות מקבלים בדרך כלל יחס הולם המוליך להתרבותם ולהארכת ימיהם בעוד שבטבע צפויים להם חיים קשים וסכנות מרובות – אך לטענתם החיים שבטבע עדיפים על פני אלה שבגן החיות, מאחר שזוהי מקומם הטבעי של בעלי החיים. טענה שגורה אחרת היא שבעלי חיים, ובייחוד אלה שנולדו כשבי, אינם מתנהגים באופן טבעי בגן החיות ולפיכך המידע שאנו מפיקים

22 ראו מוריס, לעיל הערה 21, עמ' 89-92. מוריס מוסיף כי כאשר סוסי המירוץ אינם רצים במירוצים או מתאמנים לקראתם הרי שהם סגורים בתאיהם המבודדים וכידוד זה מעורר אצלם תסכול רב. מוריס מתייחס גם להצלפות הסוסים בשוט במהלך המירוץ הגורמות להם לכאב רב ומגיע למסקנה כי אין הצדקה לעריכתן, בין היתר, מכיוון שהן אינן תורמות לדרכון הסוס, שט עמ' 102-104.

23 לנחונים המספריים ראו את A. Franklin *Animals and Modern Cultures, A Sociology of Human - Animal Relations in Modernity* (London, 1999), 63. גני החיות שונים בהתאם למיקומם, החל משמורות הטבע, המשך בספארי וכלה בגני החיות העירוניים.

24 ראו באופן כללי S.C. Bostock *Zoos and Animal Rights - The Ethics of Keeping Animals* (London, New York, 1993).

מהצפייה בהתנהגותם הוא מידע שגוי – כך שלא ניתן עוד להצדיק את קיומם של גני החיות ברצון ללמוד את התנהגותם של בעלי החיים²⁵. טענה נוספת היא כי כיום אין עוד צורך מעשי בקיומם של גני חיות, מאחר שניתן לבקדם בסביבתם הטבעית או לצפות בהם בטלוויזיה.

הטענות של המתנגדים לקיומם של גני החיות אינן עומדות, לדעתנו, בפני הביקורת. ההתנהגות של בעלי חיים בגני החיות מלמדת אותנו רבות על טיבם והצפייה היא בעלת ערך מדעי וחינוכי. גם אם יש כסיס מסוים לטענה כי התנהגותם בגן החיות אינה התנהגות טבעית, יהיה זה מוגזם לומר כי לא ניתן ללמוד דבר מהתנהגות זו²⁶. הצפייה בסרטי טלוויזיה המראים את התנהגותם של בעלי חיים איננה יכולה לשמש לדעתנו כתחליף להתרשמות בלתי אמצעית מהם. גני החיות מרכזים במקום אחד אלפי מינים וסוגים של בעלי חיים ובכך מאפשרים התרשמות בלתי אמצעית ממיגוון רחב של בעלי חיים ומקריבים את האדם אל הטבע. יש לזכור כי מרבית האוכלוסיה אינה יכולה להרשות לעצמה מבחינה כלכלית לצפות בבעלי חיים בסביבתם הטבעית. גני החיות זמינים ונגישים לכל חלקי האוכלוסיה ולולא היו קיימים, ההכרה הבלתי אמצעית של בעלי חיים הייתה שמורה לבעלי המעמד הגבוה בלבד. גני החיות אף מהווים מוקד משיכה לבני נוער ולבני הגיל הרך, חשיפתם של אלה בגיל צעיר לבעלי חיים עשויה להגביר עם הזמן את המודעות לסבלם של בעלי החיים ולצורך למנוע סבל זה. אשר לטענה כי החזקתם של בעלי חיים בגן החיות עולה כדי התעללות. אמנם החופש של בעלי חיים בגן החיות מוגבל והם אינם יכולים לצאת מתחומי גן החיות או התא שבו הם חיים, אך הם זוכים בגן החיות לטיפול נאות ומוקדשת חשיבה רבה לשמירה על רווחתם ומאמצים רבים נעשים לקידום רווחה זו.

טיפול נאות בבעלי חיים שבגני החיות הוא תנאי מוקדם להמשך קיומם של גני החיות. מכיוון שאין זה מטבעם של בעלי חיים לחיות בגני חיות, שהותם שם מחייבת מעקב רציף אחר אופן התנהגותם בכדי שניתן יהיה למנוע מבעור מועד מקרים בהם בעלי חיים יהיו נתונים לסבל ומכאוב. טיפול רפואי לבעלי חיים בגני החיות הוא הכרחי ומובן מאליו, אולם מעבר לכך יש לספק לבעלי חיים העשרה סביבתית לפי מאפייניהם הביולוגיים, גילם, אורח חייהם הטבעי, וצורכיהם הבסיסיים²⁷. כך יש להתאים את התאים של בעלי חיים למקום המחיה הגיאוגרפי שלהם מבחינת תנאי אקלים וצמחייה תוך בחינת האפשרות לשילוב מינים שונים של בעלי חיים כתא אחד. אכן, שלא כמו בטבע, בגן החיות מזונו של בעל החיים

25 ע' קפלן "רווחה פסיכולוגית והעשרה סביבתית של בעלי חיים בשבי" חיות, חברה ומה שביניהן – אחריות ומחויבות כלפי בעלי חיים תיאוריה ומעשה (א' טסלר, י' טרקל, ע' מגד עורכים, תשס"א) 82 (להלן – חיות וחברה).

26 להתנהגותם של בעלי החיים בגן החיות ולסיבות להתנהגות זו ראו באופן כללי H. Hediger *The Psychology and Behaviour of Animals in Zoos and Circuses* (New York, 1968).

27 ד' רוזנבנד "עקרונות לבניית כלובי תצוגה" חיות וחברה, לעיל הערה 25, עמ' 95.

פרק שמיני: בעלי חיים במופעי בידור וגני חיות

מובטח לו. עם זאת ניתן ליצור גירויים אשר ימנעו מבעל החיים להיכנס לשיגרה יומיומית שעלולה לגרום לו לדיכאון. כמו כן, ניתן להאכיל את בעל החיים בשעות לא קבועות, ולהסתיר את המזון שמספקים לו על מנת לאפשר לו לחפש אחריו ולא לקבלו כמובן מאליו²⁸. זאת ועוד, בעלי חיים המוחזקים בגני חיות נחשפים לקהל בני אדם הבא לצפות בהם. מכיוון שהם אינם מורגלים בכך, יש לדאוג לכך שדופן אחת בתאו של בעל החיים לא תהיה חשופה לקהל כדי שבעל החיים יוכל להסתתר ממבטו של האדם אם יחפוץ בכך. גם המגע הפיזי בין בעל החיים לבני האדם, במידה והוא מותר, צריך שיתבצע תחת פיקוח ובקרה של עובדי הגן והדרכה צמודה שלהם, על מנת למנוע פגיעה בבעל החיים.

לשם השלמת התמונה נציין כי החוק להגנת חיות הבר, תשט"ו-1955 הסמיך את השר להתקין תקנות בעניין החזקת חיות בר בגני חיות, דא עקא, כי תקנות אלה טרם הותקנו עד למועד כתיבת שורות אלה²⁹.

28 לתאוריות השונות בתחום ההעשרה הסביבתית בגני חיות, ראו ש' בלייר "העשרה סביבתית של זאבים בתנאי שבי" חיות וחברה, שם עמ' 89.

29 לכך שאין בסמכות זו של השר כדי ליצור חובת זהירות של המדינה כלפי מבקרים בגני חיות הנפגעים מחיית בר ראו את ע"א 4398/06 החברה העירונית ראשון לציון לתרבות ספורט ונופש בע"מ נ' הרשות לשמירת הטבע והגנים הלאומיים, פורסם בנבו. נוסף ונציין כי בפסק הדין הנ"ל נקבע כי חוק רישוי עסקים, תשכ"ח-1968 הוא המקור החוקי לפיקוח על בטחונם של המבקרים בגני חיות.

פרק תשיעי

טיפול בעזרת בעלי חיים

כללי

בבעלי חיים טמון פוטנציאל רב לסייע לבני אדם להגשמת צרכים שונים ומגוונים. עם השנים התברר כי ניתן לטפל בעזרת בעלי חיים כאנשים עם מוגבלויות או נכויות שונות ועל ידי כך לשפר בצורה מהותית את איכות חייהם¹. הטיפול באדם בעזרת בעלי חיים נעשה לתכלית אנושית ראויה המתקרבת באיכותה לאינטרס מן הדרג הראשון². בעלי חיים המשמשים לאדם כתחליף לחושים, בעיקר חוש הראיה במקרה של עיוורים, תורמים תרומה נכבדה לרווחתו ומקדמים את יכולתו ליהנות ממשאבים העומדים לרשות כלל הציבור. ההיעזרות בבעלי חיים אינה מהווה מחסום מפני בחינת היחס המוענק להם בשלב הטיפול או הסיוע. ככלל, הדין הישראלי אינו מתייחס במפורש לסוגיית ההיעזרות בבעלי חיים לסיוע לבני אדם עם מוגבלויות, ועל כן גם על סוגיה זו תולש חוק צער בעלי חיים³. השאלה

- 1 ההיעזרות בבעלי חיים למטרות טיפוליות היא עתיקת יומין. לתיאור היסטוריית השימוש בבעלי חיים למטרות טיפוליות ראו את א' שליו המרפא הפרוותי – חיות מחמד כאמצעי תרופתי: תיאוריה מחקר ומעשה (תשנ"ו), 13-14. להרחבה במיגוון התחומים שבהם יכולים בעלי החיים לסייע לאדם ראו באופן כללי את א' קיוזאק מפגשים טיפוליים עם חיות מחמד (תש"ס); ר' ניניו, ד' איזנברג מטפלים על ארבע (תשנ"ט); ר' גילשטרומ חיות מיוחדות לאוכלוסיות מיוחדות (תשס"ג); A. Beck, A. Katcher *Between Pets and People – The Importance of Animal Companionship* (1996). לעדויות של אנשים שונים שבעלי חיים סייעו להם ראו את ס' צ' מקלרני בעלי החיים כמורים וכמרפאים (תשנ"ט).
- 2 הטיפולים באמצעות בעלי חיים מתחלקים באופן כללי לשלושה סוגים: טיפול סביל – שבו המטופל פאסיבי, כאשר דוגמה שכחה לכך היא הצפייה בדגים באקווריום בכדי להוריד את לחץ הדם של המטופל. טיפול מפעיל – שבו המטופל עוסק בפעילות פיזית כלשהי הקשורה לבעל החיים, לדוגמה רכיבה טיפולית, וטיפול אנתרופומורפי שבו נעשה שימוש בבעלי חיים, ובעיקר בחיות מחמד, מתוך דגש על המשמעותיות הכמו אנושיות שלהן בעבודה בעלת אופי פסיכולוגי. ראו באופן כללי את שליו, לעיל הערה 1, עמ' 14-15. מיגוון בעלי החיים המשמשים בטיפולים השונים הוא רב. נזכיר, בין היתר, את הכלבים המשמשים לנחיית עיוורים, מתרעים בפני חירשים על קולות שונים בסביבתם וכן מרימים חפצים עבור אנשים עם בעיות מוטוריות; את הסוסים אשר הרכיבה עליהם מיועדת למטרות שיקומיות וטיפוליות שונות (שם, עמ' 181-183) והדולפינים אשר השהייה לצידם עוזרת לילדים פגועים (שם, עמ' 187-190).
- 3 סעיף 19(4) לחוק צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים), תשנ"ד-1994 (להלן – חוק צער בעלי

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

הראשונה שיש לשאול בהקשר שלפנינו היא האם הטיפול או ההסתייעות בעזרת בעלי חיים אכן ראויים. בהנחה שהתשובה לשאלה זו היא חיובית ניתן לאתר שלושה שלבים אותם יש לבחון מבחינה משפטית: הכנת בעלי חיים לקראת הטיפול המיועד; מהלך הטיפול; היחס אל בעלי חיים בתום הטיפול.

ההסתייעות כבעלי חיים אינה עניין מובן מאליה. ראשית, אין זה מטבעם של בעלי חיים לסייע לאדם גם אם הדבר ביכולתם. שנית, כשאנו מסתייעים בבעלי חיים אנו מתייחסים אליהם באופן אינסטרומנטלי שכן אנו משתמשים בהם לצרכינו. מנגד, התועלת האנושית שאנו מפיקים מהסתייעות זו היא רבה וחשובה, ובמרבית הפעילויות שבהם אנו מסתייעים בבעלי חיים לא נגרם להם סבל או שהסבל שנגרם להם הוא מועט ובא בעיקר לירי ביטוי בכך שהם אינם יכולים לעסוק בפעילויות אחרות. בנסיבות אלו, נראה לנו כי הטיפול באמצעות בעלי חיים וכן ההסתייעות בהם הם ראויים. ודאי שכך הדבר כאשר הטיפול משפר בצורה מהותית את איכות חייו של האדם שנוזקק לו. יתרה מכך, הטיפול או ההסתייעות בבעל חיים עשויים לחדד את ההכרה כי בעלי חיים הם יצורים חיים בעלי תכונות מיוחדות – דבר שעשוי לסייע בחיזוק מעמדם המשפטי. כמובן שהלגיטימיות של הטיפול באמצעות בעלי חיים וההסתייעות בהם תלויה, בין היתר, ביחס הניתן לבעלי החיים בכל שלביו של הטיפול.

א. הכנת בעלי חיים לקראת הטיפול המיועד

טיפול מוצלח באמצעות בעלי חיים אמור לשפר את מצבו של האדם שנוזקק לטיפול ובד בבד לשמור על כבודם של בעלי החיים ולמנוע מהם צער וסבל⁴. לשם הבטחת תכליות אלה

חיים) הסמיך את השר להתקין תקנות בעניין אילוף בעלי חיים, אולם הלה טרם עשה שימוש בסמכות שהוקנתה לו. בבג"ץ 5636/01 בקמ"ג נ' שר העבודה והרווחה, פ"ד נח(5) 890 נדונה עתירה שענינה בבקשת העותר, בעל בית ספר לאילוף כלבים, להכיר בו כמאלף כלבי נחיה לעיוורים. מתשובת המדינה עולה כי נושא ההכרה בבתי ספר לאילוף כלבי נחיה לעיוורים ובבעלי המקצוע העוסקים בתחום זה אינו מוסדר בהוראה חוקית כלשהי, וכי אין גוף המוסמך על פי חוק להעניק הכרה רשמית לבית ספר שכזה או לתת רישיון לעוסקים בתחום זה בארץ. עם זאת החסר בתחום מתמלא באופן חלקי על ידי השירות לעיוור שהוא חלק מאגף השיקום במשרד העבודה והרווחה, אשר קבע את התנאים אשר מנחים את השירות לעיוור בקבלת שירות מבתי ספר לאילוף כלבי נחיה לעיוורים בארץ. לגופו של עניין, העתירה נדחתה מאחר והעותר לא עבר הכשרה במוסד מוכר.

4 ראוי לציין עם זאת, כי בת"א (מחוזי חי') 723/02 קאקונדה נ' הכשרת הישוב חברה לביטוח בע"מ, פורסם בנבו, הביע בית המשפט דעה נוגדת. בית המשפט סירב שם לפסוק פיצוי לתובע בגין רכיבה טיפולית וטיפול באמצעות בעלי חיים תוך שהוא מקבל את דעת המומחה שקבע כי "תועלתם אינה מוכחת באופן מדעי".

פרק חשיעי: טיפול בעזרת בעלי חיים

יש לייחס חשיבות לתהליך בחירת בעלי החיים שישתתפו בטיפול ולאופן הכנתם לטיפול המיועד. המסקנה הנגזרת מכך היא שמיונם של בעלי חיים לקראת הטיפול צריך להיבחן על פי קריטריונים המתחשבים גם בטובתם של בעלי החיים ולא רק בטובתו של האדם. במסגרת מיונים אלה יש להביא בחשבון את סוג בעל החיים שבו מדובר, גילו, עברו והאינטראקציה שלו עם בני המין האנושי, ולבחון על סמך שיקולים אלה, אם בעל החיים יוכל לסייע לאדם הספציפי שהוא עתיד לטפל בו וזאת מבלי שבעל החיים יהיה צפוי לסבל. שאלה זו תלויה, מטבע הדברים, גם באופן שבו מכינים את בעל החיים לטיפול המיועד לו. האילוף של בעלי חיים דורש מהם להגיב בצורה דומה למצבים דומים וכן להתנהג באופן מסוים בסטואציות מסוימות⁵. בהיעדר יכולת לדבר בשפתם של בעלי החיים ולהסביר להם כיצד להתנהג, הרי שההנחיות הניתנות להם צריכות להיעשות בדרכים אחרות. דרכים אלה צריכות להיבחן לאורו של חוק צער בעלי חיים, ובהקשר זה ניתן להעלות על הדעת מגבלות שונות על אופן אילופם של בעלי חיים. לסוגיה אחרונה זו הייתה התייחסות אגבית בפסק דינו של בית המשפט העליון בעניין חמת גדר⁶. השופט חשין חיווה דעתו שם שגם אם כלבי הנחייה סובלים במהלך אילופם, הרי "תכלית המעשה יכולה שתכפר על המעשה"⁷. בארצות הברית נפסק בהקשר זה כי אין להרשיע בעבירת התעללות בבעלי חיים, אדם שהיכה והטביע גור כלבים מאחר ומעשיו נעשו בתום לב ומתוך כוונה לאלף את הכלב⁸. לדעתנו, כוונתו של האדם אינה שיקול האמור להכריע בעניין זה. לפי הפרשנות הקיימת לחוק צער בעלי חיים גם מעשה בתום לב הגורם סבל לבעלי חיים עלול להיחשב כהתעללות בבעלי חיים מכיוון שלעניין היסוד הנפשי לקיומה של עבירת ההתעללות די במודעות לכאב שנגרם לבעל החיים. לשיטתנו, ככל שהמטרה שהאילוף מבקש להגשים חשובה יותר, נהיה סבלניים יותר לסבלו של בעל החיים. אולם, ספק אם התעקשות להמשיך ולא לפקס כלב מסוים לאחר כשלונם של מאמצים קודמים עולה בקנה אחד עם דאגה לבעלי חיים. בכגון דא, נראה לנו כי יש להעדיף את אופן האילוף שמסב הכי פחות סבל לבעל החיים גם אם הוא אורך זמן רב יותר. גישה זו אינה נוקשה, שכן היא מביאה בחשבון את תכונותיו של בעל החיים הספציפי המועמד לטיפול באדם. אכן, חוקיות האילוף צריכה להיבחן לעולם בצורה פרטנית, בשים לב למצבו של בעל החיים שמבקשים לאלפו.

5 לאילוף כלב למטרות טיפוליות ראו את O. Cusack, E. Smith *Pets and the Elderly – The Therapeutic Bond* (New York, 1984), לאופן שבו מאלפים כלבים באופן כללי ראו את ד' מאלר, ג' פנמן אילוף הכלב (תשמ"ז); ב' פוגל אילוף כלבים – המדריך השלם (תשנ"ו).
6 רע"א 1684/96 עמותת "תנו לחיות לחיות" נ' מפעלי נופש חמת גדר בע"מ, פ"ד נא(3) 832 (להלן – עניין חמת גדר).
7 שם, עמ' 868.
8 *State v. Fowler* 205 S.E. 2d 740 (1974).

ב. מהלך הטיפול

הדאגה לבעלי חיים אינה באה לקיצה עם סיום ההכנה לטיפול המיועד. נהפוך הוא, במהלך הטיפול יש לבחון כל העת את תגובתו של בעל החיים לטיפול ולמטופל. בכלל זה יש לבחון גם את היחס שניתן לבעל החיים במהלך הטיפול. אם בעלי החיים מקבלים יחס רע וצפויים לסבול במהלך הטיפול, אזי אין להתיר את הטיפול ויש להורות על הפסקתו כאם החל. מסקנה זו מתחייבת לאור הקריטריונים שמנחים אותנו לברוק בכל אינטראקציה אנושית בין האדם לבעלי חיים את מידת הסבל שחווים בעלי החיים. החובה לדאוג לרווחת בעלי חיים חלה הן על המטופל והן על האחראי על הטיפול (במידה שקיים אחראי שכזה). היחס שניתן לבעל החיים במהלך הטיפול והסתגלותו לטיפול או למטופל הם עניינים נפרדים. לפיכך גם כאשר ניתן לבעל החיים יחס הולם אך מתברר כי הוא אינו מסתדר עם המטופל, אינו מסתגל לסביבת הטיפול או אינו מצליח למלא את התפקיד שיועד לו במסגרת הטיפול, נראה לנו כי ראוי להפסיק את הטיפול ולהפריד בין בעל החיים למטופל, שאם לא כן עלול הדבר להסב סבל רב לבעל החיים. גם ההיפך הוא נכון. מקום שבו היחס לבעל החיים אינו ראוי, יש לאסור על המשך הטיפול, אפילו אם יהיה בכך כדי לפגוע במטופל. עם זאת בעניין זה דומה כי מתחייבת מידה של גמישות, כך שאם ניתן לשפר את היחס כלפי בעל החיים יש להעדיף זאת על פני סיום הטיפול. לפי גישתנו יש לבחון כל העת את מידת התאמתו של המטופל לבעל החיים המטפל בו. שאלה מעניינת היא האם יש להתיר לאדם שהורשע בעבירת התעללות בבעלי חיים להיעזר בבעל חיים. בהקשר זה ניתן להעלות על הדעת "מקרים קשים". טול מקרה שבו עיוור נוהג להתעלל בכלב הנחייה שלו. החלטה בנסיבות העניין שתאסור על היעזרות בבעל חיים תפגע קשה ביכולת התפקוד של אותו עיוור. למרות זאת, נראה לנו כי יש להטיל חובה על אותו עיוור להתייחס כיאות לבעל החיים המשמש לו לעזר. התעללות בבעלי חיים היא אסורה בקרב כל חלקי האוכלוסיה ללא יוצא מהכלל. בעניין זה ניתן, לכאורה, לגזור גזרה שווה מחוק צער בעלי חיים אשר מתיר לאחראי על מתקן מוגן שלא להחזיר את בעל החיים לבעליו או למי שמחזיק בו, אם יש לו יסוד סביר להניח כי הוא יתעלל בבעל החיים⁹. המסקנה תהיה אם כן, כי אין להתיר גם לאדם שכזה להסתייע בבעל חיים¹⁰.

מובן כי יש לקבוע קריטריונים באשר לאופן הטיפול, תדירות הטיפול והמנוחה שלה יזכה בעל החיים בין הטיפולים השונים. קריטריונים אלה אינם אחידים אלא תלויים בסוג הטיפול, זהות המטופל ובתכונותיו של בעל החיים המשתתף בטיפול. בכל אופן, הדגש הוא על כך שלא רק טובת האדם היא שנושקלת אלא גם טובת בעל החיים. אשר לכמות

9 סעיף 10(א) לחוק צער בעלי חיים

10 ראו לעניין זה גם את הדיון לעיל בעמ' 131-132.

פרק תשיעי: טיפול בעזרת בעלי חיים

המטופלים על ידי אותו בעל חיים, גם בעניין זה נראה לנו כי אין לקבוע מסמרות והדבר תלוי בנסיבות המקרה, כשיש לב לבעל החיים, משך הטיפול וזוהות המטופלים. למותר לציין כי כאשר נשקלת הכוונה להסתייע בבעל החיים לטיפול נוסף, יש לשקול את השלכות הטיפול הקודם על בעל החיים והמטופל העתידי.

ג. סיום הטיפול

בעל חיים שסייע או טיפל באדם הוא בעל חיים שהסתגל לאורח חיים מסוים ודרך כלל גם התקשר רגשית למטופל מסוים. החלטה על סיום הטיפול עלולה להשפיע באופן מהותי על אורח חייו של בעל החיים¹¹. גדרשים אפוא קווים מנחים לצורך קבלת החלטה על הפסקת הטיפול, וזאת מתוך מטרה למזער את סבלם של בעלי החיים. ממטרה זו נגזר גם הצורך להתוות אמות מידה ראויות בנוגע ליחס כלפי בעלי חיים בתום הטיפול. בין הקריטריונים שיש לשקול בכואנו לקבל החלטה בדבר הטיפול ניתן למנות את מצבו הרפואי של בעל החיים או של המטופל, התועלת בהמשך הטיפול, וההתנהגות הצפויה של בעל החיים או המטופל לאחר סיום הטיפול. אם הטיפול מסכן את מצבו הרפואי של בעל החיים או של המטופל, יש להורות על הפסקתו. הוא הדין במקרה שבו מתברר כי אין עוד בכוחו של הטיפול כדי לסייע למטופל. היעדר התועלת בטיפול נובעת בראש ובראשונה מכשלוננו של הטיפול, אולם גם במקום שבו הטיפול נוחל הצלחה ייתכן ונגיע למסקנה כי אין עוד טעם בהמשך הטיפול ויש להורות על הפסקתו. תגובתו של בעל החיים או של המטופל להפסקת הטיפול היא שיקול רלוונטי להחלטה, עם זאת, אין היא שיקול מכריע ודומה כי השפעתה היא בעיקר לעניין אופן סיום הטיפול. כך משהחלט להפסיק את הטיפול, ראוי כי סיום הטיפול ייעשה בהדרגה ולא בפתאומיות וכי ימצא לבעל החיים סידור הולם. בעל חיים שטיפל בבני אדם התרגל במרוצת השנים לחיות כמחיצתו של האדם ולכן ראוי שבעל חיים שכזה ימשיך לקיים אינטראקציה עם האדם. מסירת בעל החיים לאדם על מנת שיחיה כחיית מחמד בביתו, עשויה אפוא בנסיבות מסוימות להוות סידור הולם עבור בעל החיים. התשובה לשאלה מה ייחשב בנסיבות העניין לסידור הולם עבור בעל החיים משתנה ממקרה למקרה, אך נראה כי יש לראווג לכך שסידור שכזה יכלול קשר בין בעל החיים לבני האדם.

11 הכרה (חלקית) בכך שלבעלי החיים שבהם מסתייעים לעזרה וטיפול יש צרכים מיוחדים שיש להביא בחשבון מצאנו בסעיף 6(ה)1 לחוק ההסדרת הפיקוח על כלבים, תשס"ג-2002 הקובע כי השר רשאי "לקבוע הוראות מיוחדות לגבי מסירת כלב נחיייה למאורת הרשות לפי סעיף ד(3) לחוק". למצער, גם תקנות אלה טרם הותקנו.

פרק עשירי

ניסויים בבעלי חיים

כללי

ניסויים בבעלי חיים החלו להיות נפוצים מאמצע המאה ה-19, אך בפועל הם נערכו עוד קודם לכן¹. לא יהיה זה מוגזם לומר כי קולמוסים רבים נשכרו במהלך הויכוחים סביב מוסריותם של הניסויים, אולם עד עתה אף מדינה, ובכלל זה מדינת ישראל, לא אסרה איסור גורף על עריכתם². בדומה למדינות העולם שבחרו לייחד חוק נפרד לניסויים בבעלי חיים³ גם המחוקק הישראלי הקדיש לנושא חוק מיוחד⁴ והקים מועצה שמתפקידה לקבוע כללים למתן היתרים לניסויים בבעלי חיים ולאופן עריכתם במטרה למנוע ניסויים מיותרים ולמזער את סבלם של בעלי החיים המשתתפים בניסויים⁵.

- 1 להיסטוריה של הניסויים בבעלי חיים ראו את ג' וולוך יחס האדם לבעלי החיים והשתקפותו בתרבות ואמנות ארצות השפלה במאה השבע עשרה (עבודת גמר לתואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת תל-אביב, תשנ"ז), 112-127.
- 2 *Vivisection in Historical Perspective* (New York, London, Sydney, ed. by N.A. Rupke, 1987), 1-13. במשפט העברי קיימת מחלוקת אם האיסור על ניסויים בבעלי חיים מדאורייתא או מדרבנן. ראו את מחלוקת התנאים לעניין זה בתלמוד הבבלי, בבא מציעא, לב, ב. להרחבה בנושא ובדעת המשפט העברי על ניסויים בבעלי חיים, ראו א' ס' אברהם "נסיונות רפואיים בבעלי חיים ובבני אדם" אסיא י (תשמ"ד) 20. א' מיזלס "ניסויים בבעלי חיים לצרכי מחקר" תחומין יד (תשנ"ד) 366; א' שטיינברג "צער בעלי חיים לאור ההלכה" הכינוס הבינלאומי לרפואה, אתיקה והלכה (תשנ"ו) 647; א' שטיינברג אנציקלופדיה הלכתית רפואית (כרך ה, תשנ"ו) 454.
- 3 ראו את הטבלה המפרטת את חקיקת המדינות השונות במערב אירופה *Vivisection in Historical Perspective, Ibid, at pp. 324-326*.
- 4 חוק צער בעלי חיים (ניסויים בבעלי חיים), תשנ"ד-1994 (להלן – חוק הניסויים בבעלי חיים או החוק). בחוק כך קובע סעיף 22(2) לחוק צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים), תשנ"ד-1994 (להלן – חוק צער בעלי חיים) כי חוק צער בעלי חיים אינו חל על ניסויים בבעלי חיים. הפרדה זו בין חוק צער בעלי חיים לחוק הניסויים בבעלי חיים גוררת אחריה את המסקנה כי לבית משפט אין סמכות עניינית ליתן צו מניעה זמני מכוח חוק צער בעלי חיים כנגד המשך ניסוי כלשהו. לעניין זה ראו את בש"א (שלום ראשל"צ) 320/08 (ת"א 293/08) תנו לחיות לחיות ג' מכון ויצמן למדע, פורסם בנבו.
- 5 סעיף 2 לחוק. המועצה מונה 23 חברים כאשר שלושה מתוכם הם נציגים שהומלצו על ידי ארגון הגג של הארגונים למען בעלי חיים.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

באופן כללי הניסויים השונים מהווים אמצעי לפיתוח החברה האנושית במיגוון תחומים. תכלית זו היא העומדת במרכז ההסתייגות מהאיסור על עריכתם. החשש שמא לא תושג התפתחות בתחומי החיים האנושיים, אם נאסור על עריכת הניסויים שימש ומשמש את תומכי הניסויים. בהקשר זה חשוב לציין כי הניסויים אינם תופעה המיוחדת רק לבעלי חיים. ניסויים רבים נערכים מדי יום בבני אדם, בצמחים ואף בחפצים דוממים. עובדה זו, כשלעצמה, מחייבת אותנו לערוך השוואה בין הניסויים שנערכים בבעלי חיים לבין הניסויים הנערכים בבני אדם, בכדי לבחון אם היחס כלפי בעלי חיים במהלך הניסויים שונה מהיחס כלפי האדם ואם ישנה הצדקה לשוני זה. ניסויים מחקריים בבני אדם מתבצעים רק לאחר שנערכים ניסויים מחקרניים בבעלי חיים⁶. בבסיס כלל זה ההשקפה כי היתר לעריכת ניסויים בבני אדם הוא חריג ויש לתת אותו רק כאשר כלו כל הקיצין ולא ניתן להגשים את מטרת הניסוי בדרך אחרת. נקודת מוצא זו מהווה דוגמה נוספת, אחת מני רבות, לעדיפות שמייחסת שיטת המשפט לבני האדם על פני בעלי חיים. החוק בישראל אינו אוסר על ניסויים בבני אדם, אך הוא קובע תנאים מגבילים לעריכתם⁷. בין התנאים הללו נציין את התנאי שלפיו אין לערוך ניסויים בבני אדם ללא הסכמה מדעת של המשתתף בניסוי⁸. הסכמה זו נדרשת גם כאשר הנוק הצפוי לאדם במהלך הניסוי קטן ואפילו כאשר לא צפוי להיגרם לו כל נזק. ביסוד הדרושה להסכמה, ההכרה בכך שלאדם הזכות לפרטיות ולשלמות על גופו. בניסויים בבעלי חיים, אין אנו יכולים להשיג את הסכמתם של בעלי החיים להשתתפות בניסוי, אולם הדבר לא מונע מאיתנו לבצע בהם ניסויים, לרבות ניסויים העלולים להסתיים במותם. הבדל מהותי נוסף בין ניסויים בבעלי חיים לניסויים בבני אדם הוא שלא כל ניסוי בבני אדם הוא מותר. ניסויים הכרוכים בפגיעה גופנית חמורה באדם הם אסורים בתכלית האיסור, אפילו אם

6 בסעיף 1 להצהרת הלסינקי נקבע כי "המחקר הביו-רפואי שכרוכים בו בני אדם חייב לתאם את העקרונות המדעיים המקובלים בדרך כלל, ועליו להיות מבוסס על מערכת ניסויים שבוצעה במידה מספקת במעבדה ובבעלי חיים ועל ידיעה מושלמת של הספרות המדעית...". לאימוץ גישה זו בפסיקה ראו בג"ץ 30/82 מעיין נ' המנהל הכללי של משרד הבריאות, פ"ד לו(2) 477, 483. לכך שקיימת ציפייה כי אדם הטוען שחלה במחלה כתוצאה מחשיפה לחומרים מסוימים יתמוך טענותיו, בין היתר, במחקרים בבעלי חיים ראו את ת"א (שלום חי) 1511/01 מגדל חברה לביטוח בע"מ נ' כלמוביל בע"מ, פורסם בנבו.

7 תקנות בריאות העם (ניסויים רפואיים בבני אדם), תשמ"א-1981 (להלן – תקנות בריאות העם). תקנות אלה מסדירות רק את הניסויים הרפואיים בבני אדם הנערכים בבתי חולים. על ניסויים שאינם נערכים בבתי חולים חלה רק הצהרת הלסינקי מ-1964 שאינה בעלת תוקף משפטי מחייב, אך מהווה נורמה מקובלת ומנחה במדינות המערב בכלל ובישראל בפרט. להרחבה כללית בניסויים בבני אדם ראו ע' פרוש הכרעות משפטיות ושיקולים מוסריים (תשמ"ו), 39-83; ע' שפירא "ניסויים רפואיים בבני אדם – קווים לדיון" עיוני משפט ה (תשל"ו) 504.

8 סעיף 9 להצהרת הלסינקי החלה על ניסויים בבני אדם בבתי חולים מכוח תקנה 2(ב) לתקנות בריאות העם. יש לציין כי בהקדמה להצהרה נקבע ש"יש לכבד את רווחתם של בעלי חיים המשמשים למחקר".

פרק עשירי: ניסויים בבעלי חיים

האדם מסכים לעריכתם. לעומת זאת, הסבל שנגרם לבעלי חיים במהלך חלק מהניסויים אינו מהווה בהכרח סיבה מספקת להפסקת הניסוי או לאי-עריכתו מלכתחילה וזאת גם כאשר מדובר בסבל רב ואפילו בסבל המוביל למותם.

א. ניסוי – הגדרה וסיווג

חוק הניסויים בבעלי חיים קובע קטגורית כי "לא ייערכו ניסויים בבעלי חיים אלא על פי חוק זה"⁹. עם זאת החוק אינו כולל הגדרה למונח "ניסוי", אלא רק מצוין את המטרות שלשמן ניתן לערוך ניסויים. גם בכללים שהתקינה המועצה אין כדי לעזור בפרשנות המונח, שכן בהגדרה שם למונח זה היא "רצף הפעולות הקטן ביותר בבעל חיים ההכרחי להשגת מטרת הניסוי". ההגדרה המילונית היא "בחינת תופעה בדרך מעשית כדי לעמוד על תוצאותיה או כדי להוכיח סברה"¹⁰. הגדרה זו נותנת מושג כללי בדבר הפעולות שייחשבו לניסוי. ניתן ללמוד ממנה כי הניסוי הוא תהליך שבו מבצעו מבקש לאשש השערה מסוימת. הגדרה זו רחבה דיו כדי לכלול בגדר המונח "ניסוי" גם בחינת תופעה שתוצאותיה ידועות מראש. השאלה העולה היא אם ראוי כי ניסויים שנערכו בעבר ותוצאתם ידועה מראש ייחשבו בגדר ניסויים לעניין החוק. בהקשר זה נדונה בפסיקה השאלה אם שימוש בכלבים במסגרת קורס לטיפול בנפגעי טראומה שבו הכלבים מורדמים והרופאים מתאמנים עליהם בפתחת נתיבי אוויר לפצועים וניקוז דם, עולה כדי ניסוי בבעלי חיים¹¹. בית המשפט בחר שלא להכריע בשאלה זו בציינו כי בנסיבות המקרה השאלה "אינה פשוטה כלל ועיקר"¹². לדעתנו, יש לראות מקרה זה בגדר ניסוי בבעלי חיים. אין ספק כי הפעולה שבוצעה בכלבים נועדה לקידום הבריאות והרפואה, דהיינו נועדה לקידום אחת ממטרות הניסוי הקבועות על פי החוק, אך בכך לכך לא די. ניסוי במהותו הוא פעולה שנועדה להעמיד במבחן השערה כלשהי. במקרה הזה, ההשערה היא כי השימוש הנדון בבעלי חיים יכול לסייע לטיפול בנפגעי טראומה. מעבר לכך, ספק אם יש לקבל את המונח "קידום הבריאות והרפואה" כפשוטו. הגדרה דווקנית למונח זה תמנע את הכשרתו של דור רופאים חדש. ניסוי לקידום הבריאות והרפואה אינו מתמצה רק בניסוי שמקדם את מדע הרפואה בהשוואה לידע

9 סעיף 8(א) לחוק.

10 א' אבניאון מילון ספיר (תשס"ד) 618.

11 בג"ץ 9374/02 "תנו לחיות לחיות" נ' קצין רפואה ראשי, פ"ד נז(3) 128 (להלן – פרשת קורס ההחיאה).

12 שם, עמ' 133. אין להמעיט מחשיבות התשובה לשאלה זו, מכיוון שהחוק מגדיר כעבירה פלילית עריכת ניסויים בבעלי חיים שלא בהתאם לחוק. נציין כי אם אין תחולה לחוק הניסויים בבעלי חיים, הרי שהמעשה יחסה תחת כנפיו של חוק צער בעלי חיים והסדרים החקיקתיים שנקבעו מכוחו. לדחיית הטענה כי הדגמת שחיטת קרבן של בעל חיים במסגרת יום עיון שנועד ללמד ולהדריך לגבי אופן שחיטת הקרבן עולה כדי ניסוי בבעלי חיים ראו את בש"א (שלום י-ם) 7306/08 תנו לחיות לחיות נ' המכון ללימודי מחקר ובנין המקדש, פורסם בנבו.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

הרפואי הקיים, אלא גם בשמירה על הקיים למען רווחת הכלל. דרך אחרת להשקיף על העניין היא לומר שאין קידום בלי שימור הידע הקיים והנחלתו לדורות הבאים, ושימור הידע מצריך "אימון" פרקטי על בעלי חיים. התוצאה היא שיש לראות גם ניסוי שתוצאתו ידועה מראש כניסוי לעניין החוק¹³.

כאמור הכללים שהתקינה המועצה מגדירים את הניסוי כ"רצף הפעולות הקטן ביותר כבעל חיים ההכרחי להשגת מטרת הניסוי". מהגדרה זו עולה כי לא כל פעולה המתבצעת בבעל חיים תיחשב כניסוי שנערך בו. נהפוך הוא. הכללים מכירים בכך שרצף של פעולות כבעל חיים עשוי להיחשב כניסוי בהם. האם ניתן להסתכל גם על רצף של ניסויים כבעלי חיים כעל ניסוי אחד בלבד? אכן, הניסוי מעצם טבעו הוא תהליך מתמשך המורכב משרשרת של בדיקות וטעיות. עם זאת נראה לנו כי הסתכלות שכזו אינה עולה בקנה אחד עם מטרת החוק, בין היתר מכיוון שהיא עלולה לפגוע בבעלי חיים. עם זאת נציין לפחות מקרה אחד שבו נטה בית המשפט להשיב על השאלה בחיוב¹⁴.

ב. מטרות הניסוי

החוק מורה כי הפניה לוועדה למתן היתרים לעריכת ניסויים בבקשה לעריכת ניסוי צריכה לכלול מידע כללי על מטרת הניסוי וכן טעמים לצורך בביצועו¹⁵. בד בבד, החוק מגדיר את המטרות שלשמן נועד הניסוי. מטרות אלה הן¹⁶:

(1) קידום הבריאות, הרפואה ומניעת סבל;

(2) קידום המחקר המדעי;

13 לדעה שונה שאינה רואה בניתוח גופות של בעלי חיים לשם הכרת המבנה האנטומי שלהם משום ניסוי בבעלי חיים ראו את ה"פ (מתוזי מרכז) 464-04-08 ברודצקי נ' האוניברסיטה העברית בירושלים, פורסם בנבו. בפסק דין זה נקבע בנוסף כי החוק כלל אינו חל על ניסויים בבעלי חיים מתים – עמדה לה אנו שותפים. לשאלה האם עובר של בעל חיים הוא יצור חי ראו את סעיף 3(ה) לפסק הדין.

14 בג"ץ 5711/02 העמותה למען מדע מוסרי נ' המועצה לניסויים בבע"ח, פורסם בנבו. באותו מקרה נמנע בית המשפט מליתן צו מניעה האוסר על אוניברסיטה לבצע ניסויים בבעלי חיים מכוח היתר כללי שניתן לה, וזאת גם בהניחו כי במהלך אחד הניסויים נתבצעו חריגות מן הכללים או ההיתר שניתנו לביצוע הניסוי. בית המשפט קבע כי ככל שהייתה חריגה, הרי שמדובר בחריגה המתייחסת לניסוי אחד בלבד בתקופה הסמוכה לכניסתם לחוק של הכללים ולפיכך ביטול ההיתר שניתן למוסד יהיה בלתי מידתי.

15 בהקשר זה נקבעה הוראה מיוחדת ביחס לניסויים שתכליתם הוראה בלבד, שאז ההיתר לעריכת הניסוי יכול שיינתן לשיטת הניסוי ועקרונותיה ולכל שינוי בהם. ראו את סעיף 13(ג) לחוק.

16 סעיף 1 לחוק.

פרק עשירי: ניסויים בבעלי חיים

(3) בדיקה או ייצור של חומרים או חפצים;

(4) חינוך והוראה;

מטרת הניסוי אינן עשויות מקשה אחת. הניסויים לקידום הבריאות, הרפואה ומניעת סבל ניצבים במעלה מדרג התכליות לשמן מותר לערוך ניסויים בבעלי חיים, שכן ההגנה על שלום הציבור היא אינטרס ראשון במעלה¹⁷. הניסויים שמטרתם לקדם את המחקר המדעי הם דוגמה לניסויים בעלי תכלית כבדת משקל אשר בה גלום פוטנציאל לשיפור בריאות הציבור וביטחוננו וכתוצאה מכך להעדפת האינטרס האנושי על פני האינטרס של בעל החיים, אולם הדבר תלוי בסוג המחקר שמבקשים לקדם ובתרומתו להגנה על שלום הציבור.

גם הניסויים שנועדו לבדיקה או ייצור של חומרים או חפצים שונים עשויים לתרום להגנה על שלום הציבור. מוצרים שהם בטוחים יותר לשימוש יקטינו את היקף התאונות הנגרמות כתוצאה משימוש במוצר, תוצאה שהיא גם בעלת משמעויות כלכליות נרחבות. דברים אלה נכונים לכאורה גם למוצרי מותרות שנועדו לשפר את רווחתו של האדם, אך אין בהם כשלעצמם כדי לתרום תרומה מהותית לבריאותו. כאלה הם מוצרי הקוסמטיקה למיניהם אשר האינטרס האנושי בקיומם הוא אינטרס מן הדרג השני המשתייך לקבוצת האינטרסים של רווחה. אכן מוצרים אלה הפכו לחלק בלתי נפרד מחיינו ומשום כך שומה עלינו להבטיח את בטיחותם, עם זאת לאור מהותם קיים חוסר נוחות בהיתר למתן ניסויים בבעלי חיים לצורך בדיקתם או ייצורם. בעבר נקבע בחוק כי לא ייערכו ניסויים לבדיקת מוצרי קוסמטיקה, שאינם לצורכי בריאות, ולחומרי ניקוי אלא על פי היתר ממליאת המועצה לניסויים בבעלי חיים, אך לאחרונה תוקן החוק והמועצה אינה מוסמכת עוד להתיר ניסויים ממין אלה¹⁸.

המטרה האחרונה שלהגשמתה ניתן לערוך ניסויים בבעלי חיים היא המטרה של חינוך והוראה. תכלית זו היא תכלית ראויה שכן החינוך וההוראה הם המסד לקיומה של חברה נאורה ומפותחת וליצירתם של רעיונות חדשים. אפס, עדיין מתעוררת שאלה לא פשוטה גם בהקשר זה. החינוך הוא לעולם לתכנים מסוימים בתחומים שונים שמערכת החינוך במדינה רואה לנכון לקדם. קשת החוקים המיועדים לשמור על רווחת בעלי החיים מצביעה, לדעתנו, על כך שהמחוקק מבקש, בין היתר, לחנך אותנו לשמור על בעלי החיים ולמנוע מהם סבל מיותר. אכן, ישנם מקרים המחייבים אותנו לחרוג ממטרות החוק ואולם פגיעה בבעלי חיים על ידי עריכת ניסויים בהם למטרות חינוך והוראה נראית לכאורה כחותרת תחת החינוך לדאגה לבעלי חיים. הניסויים בבעלי חיים מעבירים מסר חינוכי שלילי המחייב שלא להתיר

17 ראו גם את סעיף 14 לחוק שלפיו רשאי יושב ראש ועדה פנימית להתיר ניסוי הדרוש למניעת סכנה מיידית לבריאות הציבור או לבריאות בעלי חיים.

18 ראו את סעיף 10 לחוק.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

עריכת ניסויים למטרות חינוך והוראה כאשר מידת הסבל שנגרם לבעלי חיים במהלך הניסוי היא רבה. אולם גם כאשר נגרם לבעלי חיים סבל מועט במהלך הניסוי, נראה שיש להעדיף את החלופות לניסוי על פני עריכתו. בנקודה זו יש להתייחס לטענה שלפיה יש להכשיר ניסויים למטרות חינוך והוראה מן הטעם שיש בהם כדי לקדם את הרפואה או המחקר המדעי. טענה זו רלוונטית לתלמידי מוסדות השכלה גבוהה אשר כחלק מתכנית לימודיהם, ועל מנת להכשיר אותם כבעלי מקצוע בתחום המדע והרפואה, משתתפים בניסויים בבעלי חיים. הטענה באופן מפורט היא שללא הכשרה שכזו לא תיתכן התקדמות בעתיד בתחום הרפואה או המדע. עמדנו כבר על כך כי קיימת אי-בהירות מסוימת לגבי ההגדרה של קידום הרפואה או המחקר, בהקשר שלפנינו נראה לנו כי יש מקום לאפשר ניסויים המהווים שלב הכרחי בהתפתחות המקצועית של סטודנטים במקצועות הרפואה והמדעים, ואשר כלעדיהם לא יוכלו להירכש מיומנויות בסיסיות הדרושות להתפתחות הרפואה והמדע¹⁹.

נוסיף ונציין כי אין די בכך שהמטרה ביסוד הניסוי שעריכתו מתבקשת תואמת למטרות הקבועות בחוק, אלא יש לפרט את הטעמים שבגינם מתבקש הניסוי. הפירוט מהווה אמצעי בקרה נוסף למניעת ניסויים מיותרים כגון ניסויים שמטרתם האמיתית היא האדרת שמו של החוקר ולא קידומו של המחקר. הסיבות לעריכת הניסוי כרוכות קשר בל יינתק בתוצאות שעורך הניסוי מקווה להפיק מהניסוי. לפיכך יש לפרט אילו מסקנות עשוי הניסוי לאשר וכיצד מסקנות אלה תורמות לרווחת הכלל. זאת ועוד, יש לפרט מדוע לא ניתן להשיג את מטרות הניסוי בדרך סבירה אחרת.

ג. התחשבות במידת הסבל שנגרם לבעלי חיים

כתוט השני, עובר לכל אורך הדיון בהגנה על בעלי חיים הצורך למנוע את סבלם או לפחות לצמצם אותו למינימום הנדרש. סוגיית הניסויים בבעלי חיים אינה שונה מסוגיות אחרות. גם בסוגיה זו, ואולי אפילו ביתר שאת, סבלם של בעלי חיים יכול להוות צידוק מספיק להפסקת הפעולה האנושית הגורמת לסבל²⁰. עם זאת יש להרגיש כי החוק אינו אוסר על גרימת סבל לבעלי חיים במהלך הניסוי. החוק פועל למזעור הסבל ולא למניעה מוחלטת שלו. מקום שבו מזעור הסבל אינו אפשרי ללא פגיעה במטרותיו של הניסוי, מתיר החוק את עריכתו של הניסוי, אפילו אם במהלכו נגרם סבל רב לבעלי חיים. בד בבד עם הקביעה כי ניסויים בבעלי חיים ייערכו תוך הקפדה על מזעור הכאב והסבל שייגרמו להם, החוק מכיר בעריכתם של ניסויים הכרוכים בסבל מועט²¹. התייחסות נוספת לנושא סבלם של בעלי

19 לכך שהחופש האקדמי בעריכת ניסויים אלה גובר על חופש המצפון וחופש העיסוק של הסטודנטים הנדרשים להשתתף בהם ראו את ה"פ" (מחוזי מרכז) 464-04-08, לעיל הערה 13.
20 לסבלם של בעלי חיים במהלך הניסויים ראו את ה' רוש טבח החפים מפשע (תשנ"א).
21 ניסוי הכרוך בסבל מועט מוגדר בכללי צער בעלי חיים (ניסויים בבעלי חיים), תשס"א-2001

פרק עשירי: ניסויים בבעלי חיים

החיים אנו מוצאים במסגרת התוספת לחוק שבה נקבע כי לא יבוצעו ניסויים שיש עמם גרימת כאב או סבל, אלא בהרדמה כללית או מקומית או באלחוש והכל אלא אם כן השימוש בחומרי ההרדמה נוגד את עצם הניסוי, או כאשר ההרדמה תגרום לסבל גדול מהצפוי בניסוי. גם התייחסות זו מהווה עדות לכך שחוק הניסויים בבעלי חיים מתיר בפועל את עריכתם של ניסויים הגורמים סבל לבעלי חיים. יתרה מכך, החוק מתיר עריכת ניסויים שבסופם צפויה המתח בעלי חיים²². המסקנה הבלתי גמנעת היא שלעת הזאת לשיטת המחוקק הישראלי אין במידת הסבל שנגרם לבעלי חיים במהלך הניסויים כדי להוות שיקול מכריע בהחלטה אם להתיר את הניסוי. כשלעצמה, לשון החוק המאפשרת ביצוע ניסוי הגורם סבל לבעלי חיים, במקרה שבו לא ניתן למזער את הסבל ללא פגיעה במטרות הניסוי – היא גורפת. דא עקא שהחובה להגן על בעלי חיים אינה מתיישבת עם מסקנה שלפיה בכל אחת מהמטרות שלהגשמתן מותר לערוך ניסוי בבעלי חיים, ניתן יהיה לערוך ניסוי שגורם סבל שלא ניתן למיזעור. ככל שסבלם של בעלי החיים המשתתפים בניסוי רב יותר, נדרשת הצדקה חזקה יותר לעריכתו של הניסוי. במצבים ממין אלה מטוטלת האיוון תנוע לכיוון המתיר את עריכת הניסוי רק אם ביסוד הניסוי יעמדו אינטרסים מן הדרג הראשון וניתן יהיה לשער מראש כי הסיכויים שהניסוי יגשים את מטרתו אינם קלושים.

נקודת המוצא היא שעצם ההשתתפות בניסוי מסבה סבל לבעלי חיים²³. הניסוי מונע מבעלי חיים להתנהג על פי אורח חייהם הטבעי, הוא מגביל את מרחב תנועתם ולרוב כרוך גם בגרימת סבל פיזי. משום כך, ניסוי בבעלי חיים אפשרי רק כאשר אין חלופות אחרות היכולות להגשים את מטרות הניסוי. את מידת הסבל של בעל החיים שצפוי להשתתף בניסוי יש להעריך מראש עוד בטרם עריכת הניסוי. במסגרת הערכה זו יש לבחון את סבלו הצפוי של בעל החיים לפני, בעת ולאחר הניסוי ולהעריך מבעוד מועד את הדרכים השונות באמצעותן ניתן יהיה למזער²⁴. מועדור הסבל לפני הניסוי ייעשה באמצעות הבטחת תנאי

(להלן – כללי הניסויים בבעלי חיים) ככל אחד מאלה:

- (1) לקיחת ביופסיה או ניתוח קטן אחר בלא כאב משמעותי לאחוריו;
  - (2) החזקת בעלי חיים ערים בכלוב מגביל תנועה עד עשר דקות;
  - (3) ניסויי התנהגות המלווים עקה מזערית;
  - (4) השתלת צנתרים קבועים קטנים;
  - (5) פעולות אחרות שרמת הסבל הנגרם בהן אינה עולה על זו הנגרמת מהפעולות המפורטות לעיל.
- 22 סעיף 3 לתוספת לחוק קובע כי בעלי חיים הצפויים או חשופים לכאב עז או לסבל ממושך לאחר הניסוי, יומתו גם אם לא הושגו מטרות הניסוי.
- 23 המחוקק מכיר בכך ולכן נקבע בסעיף 9 לחוק כי לא ייערכו ניסויים בבעלי חיים אם ניתן להשיג את מטרות הניסוי בדרכים חלופיות סבירות.
- 24 ראוי לציין בהקשר זה כי התנאים למתן היתר לעריכת ניסויים למוסד כוללים, בין היתר, העסקת רופא וטרינר במוסד אשר בין תפקידיו לדאוג להקטנת סבלם של בעלי חיים לפני, בעת ולאחר גמר הניסויים, ראו לעניין זה את סעיף 12(2) לחוק.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

החזקה נאותים, אשר יבטיחו לבעלי חיים מזון ופעילויות ההולמים את טבעם²⁵. במהלך הניסוי יש למזער את הסבל של בעלי חיים באמצעות חומרי הרדמה, אשר ימנעו מהם לחוש בכאב בעת הניסוי או לכל הפחות יפחיתו את דרגת הכאב. לאחר הניסוי יש לדאוג במקרה הצורך למתן טיפול רפואי לבעל חיים שהשתתף בניסוי, להחזיקו בתנאים הולמים בהתאם למצבו הנפשי והפיזי ולבחון את השפעת הניסוי על המשך חייו ובהתאם לכך להחליט כיצד לנהוג בו. ודוק, האפשרות לגאול את בעל החיים מייסוריו באמצעות המתת חסד אינה צריכה למנוע את ההתחשבות בסבלו של בעל החיים במהלך הניסוי ואת הניסיון למזער סבל זה. להסרת ספק נבהיר כי יש לערוך ניסוי שבסופו יומת בעל חיים או שבמהלכו ייגרם לו סבל רק כאשר הניסוי מיועד להגשים אינטרסים מן הדרג הראשון.

ד. כמות הניסויים בבעל חיים אחד

נקודת המוצא שלפיה כל ניסוי בבעל חיים גורם לו סבל, מוליכה למסקנה כי ניסוי נוסף באותו בעל חיים גורם לו סבל נוסף²⁶. הסבל הנוסף עלול אף להיות רב יותר מהסבל שנגרם מהניסוי הראשון. חווית הכאב החוזרת כתוצאה מהניסוי השני עשויה להגביר את סבלו של בעל החיים ולפתח אצלו תסמיני עקה. משום כך, ככלל יש להימנע מעריכת ניסוי נוסף בבעל חיים שכבר נערך בו ניסוי קודם. יש מקום להתיר את הניסוי הנוסף רק כאשר קיימת הצדקה מיוחדת לכך והדבר דרוש להגשמת אינטרס מן הדרג הראשון.

לפי הכללים לניסויים בבעלי חיים הוועדה למתן היתרים לניסויים אינה מוסמכת להתיר ניסוי נוסף באותו בעל חיים, אלא אם מתקיימים שני החריגים הבאים:

25 סעיף 4 לכללי הניסויים בבעלי חיים קובע כי בעלי חיים בבית חיות יוחזקו בתנאים כמפורט בכללי NRC המשמשים כעקרון מנחה בשורה של פעולות הנוגעות לבעלי חיים. כהתאם לסעיף 5 לכללי הניסויים בבעלי חיים, כללי NRC יחולו גם על הפעולות הבאות בקשר עם ניסויים בבעלי חיים:

- (1) רכישה והובלה של בעלי חיים;
- (2) ריסון פיזי של בעל חיים;
- (3) זיהוי כאב;
- (4) הרגעה והרדמה;
- (5) המתת חסד של בעלי חיים.

26 השאלה מתי ניסוי בבעל חיים ייחשב לניסוי נוסף אינה פשוטה שכן רצף של פעולות חוזרות ונשנות עשוי להתפרש כרצף אחד וכתוצאה מכך לניסוי אחד. הנחתנו עתה היא שניתן להפריד בין הפעולות השונות הנוגעות לאותו בעל חיים ומכאן שלפנינו ניסויים נפרדים. ברם, השאלה אם פעולה מסוימת מהווה את המשכו של ניסוי קיים או התחלתו של ניסוי חדש היא שאלה בעלת משמעות, שכן חוק הניסויים אינו חל על ניסויים בבעלי חיים שהוחל בהם לפני תחילתו של החוק או לפני שנקבעו כללי המועצה. לעניין זה ראו את בג"ץ 5711/02, לעיל הערה 14.

פרק עשירי: ניסויים בבעלי חיים

1) הוועדה שוכנעה כי הניסוי הראשון שנערך בבעל החיים היה כרוך בסבל מועט.

2) בעל החיים יורדם בתחילת הניסוי הנוסף ויומת בסופו בלי שיחזורר במהלכו²⁷.

במסגרת החרג הראשון, קובע החוק כי על הוועדה לשקול אם אין בהצטברות הניסויים הקודמים שנערכו בבעל החיים כדי להצדיק את דחיית הבקשה. הוראה זו היא ראויה, שכן הצטברות הניסויים כשלעצמה עשויה לגרום סבל רב לבעל החיים, אפילו אם יש בכל אחד מהניסויים כשלעצמם כדי לגרום לבעל החיים סבל מועט. לעומת זאת, החרג השני אינו ראוי לדעתנו. המתת בעל חיים, הגם שזו נעשית בשעה שבעל החיים נתון בהרדמה, צריכה להתבצע רק כאשר בעל החיים צפוי לסבל עז בהמשך חייו. על פי לשון הסעיף די בהרדמת בעל החיים והמתתו כדי להצדיק את עריכתו של הניסוי הנוסף. מצב זה יעודד, למעשה, את המתתו של בעל החיים שנערך בו ניסוי נוסף, שכן המתה זו היא שתאפשר מלכתחילה את עריכתם של הניסויים הנוספים. כשלעצמו, הסעיף אינו מגביל את תחולתו למקרים שבהם הכאב שצפוי לבעל החיים מהניסוי הנוסף הוא כאב עז, אך גם אם ניתן לפרש אותו כחל רק על מקרים שכאלה, נראה לנו כי קריטריון זה אינו ראוי או רלוונטי. יש לזכור כי ממילא הדין קובע כי בעל חיים שצפוי לכאב עז יומת בסופו של הניסוי ואין מקום להתנות את עריכתו של ניסוי נוסף בקיומה של המתה שכזו. מנגד, קביעתו של המחוקק כי הוועדה לא תיתן היתר לניסוי נוסף בבעל חיים בשל כך בלבד ששימוש בבעל חיים נוסף כרוך בהוצאה כספית ניכרת²⁸, היא קביעה ראויה. ברם, יש לשים לב לכך שהמחוקק לא קבע כי שיקולים כלכליים ככגון דא אינם ממין העניין, אלא קביעתו היא כי שיקולים אלה אינם שיקולים מכריעים. לשם השלמת התמונה נציין כי החוק מבקש להגביל גם את מספר בעלי החיים המשתתפים בניסוי ולא רק את מספר הניסויים הנערכים באותו בעל חיים. החוק קובע כי מספר בעלי החיים המשתתפים בניסוי יוגבל למספר הקטן ביותר הדרוש לביצוע הניסוי²⁹. פשיטא, כי אם ניתן להגשים את מטרת הניסוי תוך שימוש במספר מועט של בעלי חיים, הרי שיש לעשות כן, ולפיכך גם הוראה זו היא ראויה.

ה. סוג בעל החיים

החוק קובע כי כל עוד מטרת הניסוי לא נפגעת, יש להגביל את עריכתו לבעל החיים הנמוך ביותר בסולם הפילוגנטי³⁰. על פניו שיקול זה נראה כראוי. בעלי חיים המדורגים

27 סעיף 6 לכללי הניסויים בבעלי חיים.

28 סעיף 7 לכללי הניסויים בבעלי חיים.

29 סעיף 8(ב) לחוק.

30 סעיף 8(ד)(2) לחוק.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

במעלה הסולם הפילוגנטי מורכבים ומפותחים יותר ומוצדק להימנע מהפגיעה בהם³¹. דא עקא, כי דירוג בעל חיים בסולם הפילוגנטי אינו משימה קלה. מקום שבו ניתן להגשים את מטרת הניסוי על ידי שימוש בגורילה או בחולדה ההכרעה היא, לכאורה, קלה. אך מה הדין מקום שבו המוצמדים להשתתפות בניסוי הם גורילה וכלב. דומה כי במקרה שכזה ההכרעה היא קשה ואין מנוס מבחירה שרירותית. קושי נוסף המתעורר עם שיקול המביא בחשבון את מיקומו של בעל החיים בסולם הפילוגנטי טמון בפורטנציאל ההתנגשות שלו עם השיקול המתחשב במידת סבלו של בעל החיים. נשווה לנגד עינינו את הדילמה הבאה: כדי להגשים את תכלית הניסוי יש צורך לערוך ניסוי בבעל חיים מסוג X. מידת הסבל שבעל חיים זה יסבול במהלך הניסוי תהיה גבוהה. אוחו ניסוי ניתן לערוך במידת הצלחה זהה גם באמצעות בעל חיים מסוג Y, הממוקם בסולם הפילוגנטי במיקום גבוה יותר מבעל חיים מסוג X. הסבל שייגרם לבעל החיים מסוג Y במהלך הניסוי יהיה נמוך מהסבל שייגרם לבעל החיים מסוג X. האם יש לשקול עובדה זו במכלול השיקולים קודם לעריכת הניסוי? דוגמה זו היא תאורטית. ניתן לשער כי מקרים ממין אלה הם נדירים. הן משום שלא תמיד ניתן להגשים את תכלית הניסויים על ידי שימוש בבעלי חיים שונים, והן מן הטעם שההבדלים במידת הסבל שנגרם לבעלי החיים במהלך הניסויים אינם כה משמעותיים. חרף זאת, אם היינו מתבקשים להכריע בה, היינו מעדיפים את עריכת הניסוי בבעל החיים מסוג Y, בכפוף לכך שההבדלים במידת הסבל הם משמעותיים. הטעם לכך הוא שמניעת הסבל מבעל חיים היא השיקול הראשון במעלה שצריך להנחות אותנו בעת ההחלטה אם להתיר את הניסוי. כאמור, המקרים שבהם נידרש להכרעה מסוג זה הם מצומצמים ביותר. לפיכך ההסדר שנקבע בחוק הוא הסדר ראוי בעינינו.

ו. אלטרנטיבות לניסויים בבעלי חיים

הניסויים בבעלי חיים פוגעים באינטרס שלהם לחופש, מסכים להם סבל, ואף עלולים להסתיים בהמתתם. במצב דברים זה, אך טבעי הוא כי אין להתיר את עריכת הניסוי אם ניתן להשיג את מטרתו בדרכים אחרות. החוק קובע מפורשות כי לא ייערכו ניסויים בבעלי חיים אם ניתן להשיג את מטרת הניסוי בדרכים חלופיות סבירות³². איסור זה נותן ביטוי חקוק לעקרון המידתיות גם ביחס לבעלי חיים וחשיבותו גם בהכרעה כי אסור לפגוע בבעלי חיים אפילו צפוי להיגרם להם סבל מועט במהלך הניסויים. לפיכך, בשלב ראשון יש לבחון האם

31 לתמיכה בכך ואף לדעה כי יש להתחשב בסוגיה זו גם במידת תרומתן של החיות להתפתחות האבולוציונית והאקולוגית של הטבע ולסכנת הכחדתן ראו את ה"פ" (מחוזי מרכז) 464-04-08, לעיל הערה 13.

32 סעיף 9 לחוק.

פרק עשירי: ניסויים בבעלי חיים

קיימת אלטרנטיבה סבירה לניסוי. רק משהגענו למסקנה כי אין אלטרנטיבה לניסוי, ניתן לבחון אם קיימת הצדקה לעריכתו.

האלטרנטיבות השונות שמועלות, בדרך כלל, כחלופה לניסויים בבעלי חיים הן תצפיות אפידמיולוגיות בבני אדם חולים, נתיחת גופות וביופסיות, תרבויות של תאים ורקמות אנושיות, סימולטרים שונים, מודלים מתמטיים המשתמשים בנחונים קיימים על התנהגות בני אדם ובעלי החיים וטכניקות הדמיה ממוחשבות ובלתי פולשניות³³. ההכרעה בשאלה אם קיימת אלטרנטיבה לניסוי אינה פשוטה ונדמה כי לעניין זה דווקא העובדה שבעלי החיים הם יצורים חיים עומדת להם לרועץ. הדמיון של בעלי החיים לאדם הוא אחד מהגורמים לעריכת ניסויים בבעלי חיים. בשל דמיון זה נהוג לסבור כי ניתן יהיה ליישם את תוצאות הניסויים בבעלי חיים גם ביחס לבני האדם. לפיכך, מקובל לערוך ניסויים בבעלי חיים לפני שיתרו, אם בכלל, ניסויים בבני אדם. הצהרת הלסינקי קובעת במפורש שעל המחקר הביו-רפואי שכרוכים בו בני אדם להיות מבוסס, בין היתר, על מערכת ניסויים שבוצעה במידה מספקת בבעלי חיים. עמדה זו שלפיה יש לערוך ניסויים בבעלי חיים עובר לעריכת ניסויים בני אדם, התקבלה מאוחר יותר גם על ידי בית המשפט העליון³⁴.

המתנגדים לעריכת ניסויים בבעלי חיים יוצאים חרץ כנגד הטענה שלפיה ניסויים אלה הוכחו לא אחת כיעילים. לטענתם, אם הניסויים נערכים מכיוון שבעלי חיים דומים לבני האדם, הרי שבגלל דמיון זה מתחייב איסור על עריכתם³⁵. לחלופין, נטען כי אם בעלי חיים אינם דומים לבני אדם, הרי שיש לאסור על עריכת ניסויים בבעלי חיים בהיעדר תועלת מעשית לקיומם. ההתמודדות עם טענות שוכות לב אלה מתבססת על כך שבעלי חיים דומים לבני אדם אך גם שונים מהם. בשל הדמיון הקיים ניתן להפיק תובנות שונות מהניסויים בבעלי חיים ולהסתייע בהן לטובת האדם. לעומת זאת, בגלל השוני יש להיזהר מהשלכת מסקנות הניסוי לגבי האדם. בהקשר זה, המתנגדים לניסויים בבעלי חיים טוענים לא אחת כי יש לאסור על קיומם בשל החשש, שהתאמת לא אחת, כי ניסויים שכאלה עלולים לגרום נזק בלתי הפיך לאדם³⁶. בשונה מטענות אחרות, ביסוד טענה זו הרצון להגן על האדם ולא רק על בעל החיים ומכאן הקושי בהתמודדות עמה לגופה. אכן, ניסויים בבעלי חיים עלולים

- 33 לדיון באלטרנטיבות לניסויים בבעלי חיים ראו את רוש, לעיל הערה 20, עמ' 277-281.
- 34 בג"ץ 30/82, לעיל הערה 6, עמ' 483. מנגד להסתייגות בית המשפט מניסויים בבעלי חיים ולהעלאת ספק בדבר התועלת שבהם ראו את ע"נ (ב"ש) 1104/99 גבאי נ' קציץ התגמולים, פורסם בנבו.
- 35 B.E. Rollin, M.L. Kesel *The Experimental Animal in Biomedical Research Vol I - A Survey of Scientific and Ethical Issues for Investigations* (Boston, 1990), 3-19
- 36 בעקבות נטילת חרופה כשם תלידומיד, אשר נוסחה בהצלחה על בעלי חיים, על ידי נשים בהיריון נולדו בשנות ה-60 באירופה תינוקות מעוותים וחסרי גפיים, ראו לעניין זה את C.R. Greek, J.S. Greek *Sacred Cows and Golden Geese - The Human Cost of Experiments on Animals* (New York, London, 2001), 44-45.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

להוליק לטעויות מדעיות וכתוצאה מכך לפגוע באדם. למשל, בתחום הרפואה אחת הסיבות לכך שמינים שונים של בעלי חיים מגיבים באופן שונה מבני אדם לתרופות נעוצה בהבדלים האנטומיים והפיזיולוגיים בין המינים. סיבה נוספת לכשלונם של הניסויים נעוצה בכך שהם מתמקדים במחלות המיוצרות באופן מלאכותי ובתנאים סביבתיים מלאכותיים³⁷. עם זאת לדעתנו, אין בסיכונים הטמונים בניסויים בבעלי חיים כדי למנוע את עריכתם. לכל היותר, יש בהם כדי לחייב את עורכי הניסוי לנקוט אמצעי זהירות קפדניים כדי למנוע את מימוש הסיכון.

בהודמנות היחידה עד כה שהייתה לבית המשפט העליון לדון בנושא האלטרנטיביות לניסויים בבעלי חיים, נדחתה הצעה להשתמש בסימולטור המדמה בני אדם במקום השימוש בכלבים במסגרת הכשרתם המעשית של רופאים צעירים לטיפול בנפגעי טראומה³⁸. מגישת בית המשפט עולה שההכרעה בסוגיה זו תלויה בחשיבות המטרה שהניסוי נועד להגשים. אם הניסוי מתקיים כדי להבטיח אינטרס מן הדרג הראשון, יש להניח כי בית המשפט לא יתערב בשיקול הדעת של הוועדה שהתירה את הניסוי. לעומת זאת, ככל שפוחת משקל האינטרס האנושי שהניסוי מבקש להגשים, רב יותר הסיכוי שבית המשפט יתערב ויאסור על עריכתו של הניסוי באם קיימת לו חלופה סבירה. גישה זו מאזנת כראוי בין האינטרסים האנושיים בעריכת הניסוי לבין ההגנה על האינטרסים של בעלי חיים.

ז. סיכויי הצלחת הניסוי

ניסויים מחקריים בכלל וניסויים בבעלי חיים בפרט הן בדרך כלל פעולות שתוצאתן אינה ידועה מראש. מכיוון שאנו מצוויים למנוע ניסויים מיותרים בבעלי חיים מתבקשת הערכה מוקדמת של סיכויי הצלחת הניסוי. ככל שגבוהים הסיכויים להפקת תובנות מועילות מהניסוי ניטה לאפשר את ביצועו. לעומת זאת, אם הסיכויים להצלחת הניסוי הם קלושים יהיה בכך כדי להטות את הכף למסקנה כי יש לאסור על הניסוי. עם זאת מתחייבת בעניין זה מידה מסוימת של גמישות בכדי שלא תיחסמנה יוזמות חדשות העשויות לקדם את הרפואה או המחקר המדעי. קידום הרפואה והמדע נדרש על מנת לשפר את כריאות האדם ובעלי החיים, ובייחוד כדי למצוא מזור למחלות חשוכות מרפא, אך גם כדי לפתח תרופות יעילות ובטוחות יותר למחלות שכבר נמצא להן מרפא. ההתקדמות הרפואית והמדעית היא התקדמות הדרגתית הנעשית בשלבים תוך ניסוי וטעייה מכלי לדעת מראש את כל כיווני ההתפתחות האפשריים של המחקר שנערך ותוך לימוד לקחים מכשלונות שאירעו. גישה

37 ראו לעניין זה את רוש, לעיל הערה 20, עמ' 8-9.

38 פרשת קורס ההחייאה, לעיל הערה 11. לדיון בפסק הדין ראו להלן עמ' 182-184. הצעה זו נדחתה גם בה"פ (מחוזי מרכז) 464-04-08, לעיל הערה 13. עם זאת בית המשפט העיר שם כי ייתכן ויש מקום לשקול שימוש בחלופות במקרים מסוימים וחריגים.

פרק עשירי: ניסויים בבעלי חיים

נוקשה המתירה עריכת ניסויים רק כאשר הסיכויים להצלחתם גבוהים עלולה לחסום התפתחויות חשובות ולהביא לסטגנציה בתחום הרפואה והמדע. הצלחת הניסוי עצמו תלויה בגורמים רבים כגון: הקפדה על תנאים סניטריים, מעקב רציף אחר התנהגות בעל החיים וכיוצא באלה. בין הגורמים הללו, נציין גם את גורם המידע. איסוף מידע מוקדם על ההיסטוריה של בעל חיים ספציפי המועמד להשתתף בניסוי, בכדי לוודא שהוא אכן מתאים להשתתף בו עשויה אף היא לתרום להצלחת הניסוי ולהביא למזעור סבלם של בעלי החיים. כרי כי יש לנקוט בכל הצעדים האפשריים על מנת להבטיח, ככל שניתן, את הצלחת הניסוי.

ח. מוטבי הניסוי

הבחנה מקובלת בתחום הניסויים בבני אדם בכלל ובבעלי חיים בפרט היא הבחנה בין ניסוי העשוי להפיק תועלת למשתתף בו לבין ניסוי שנועד להועיל לכלל³⁹. לכאורה במקרה שבו הניסוי מועיל לבעל חיים המשתתף בו, יש בכך כדי לכפר על הפגיעה שנגרמת לבעל החיים במהלך הניסוי. מקל וחומר שכך הם פני הדברים כאשר מדובר בבעל חיים שיש סכנה לבריאותו והניסוי שנערך בו נועד להסיר סכנה זו⁴⁰. אכן, פעולה שמסבה סבל לבעל חיים אך עשויה גם להיטיב עמו היא פעולה שיש להתייחס אליה בסלחנות, ובמקרים מתאימים אף להתיר. עם זאת אין לשכוח כי ניסוי שאינו מועיל לבעל חיים המשתתף בו עשוי להועיל לבני האדם ולבעלי חיים אחרים. לפיכך היעדר כל תועלת לבעל חיים המשתתף בניסוי אינו מחייב את המסקנה כי יש לאסור על עריכת הניסוי. ודוק, גם כאשר הניסוי עשוי להיטיב עם בעל חיים המשתתף בו אין די בכך כדי להוליך למסקנה כי יש להתיר את הניסוי. מסקנה שכזו היא תמיד פרי שקלול של גורמים נוספים ובהם מידת הסבל הצפויה לבעל החיים וסיכויי הצלחת הניסוי.

ט. רגשות בני האדם וההשקפות הרווחות בציבור

ההתחשבות ברגשות הציבור וההשקפות הרווחות בו מקובלת בכל תחומי המשפט על אף שלא זכתה עד כה לביטוי חקיקתי מפורש או למעמד בכורה⁴¹. דא עקא, שרגשות הציבור אינם עשויים מקשה אחת. לצד אלה האוהבים את בעלי החיים ונפגעים מהפגיעה בהם, יש האדישים אליהם ויש אף כאלה שסולדים מהם. התוצאה היא שההתחשבות

39 שפירא, לעיל הערה 7, עמ' 506.

40 זכר לגישה זו מצאנו גם בפסיקה, ברע"א 1684/96 עמותת "חנו לחיות לחיות" נ' מפעלי נופש חמת גדר בע"מ, פ"ד נא(3) 832 (להלן – עניין חמת גדר) קובע השופט חשין כי מעשים בהם האדם גורם סבל לבעל חיים אשר תכליתם היא טובתם של בעלי החיים, לא יסווגו כהתעללות. שם, עמ' 868.

41 ראו לעיל גם את הדיון בעמ' 122.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

ברגשות חלק אחד מן הציבור תבוא בהכרח על חשבונם של יתר חלקי הציבור, ומכאן שההכרעה בשאלה אם לאפשר את הניסויים בבעלי חיים צריכה ליפול על בסיס שיקולים אחרים. ניתן לומר אפוא כי ההתחשבות ברגשות הציבור היא לכל היותר נדבך נוסף שיהווה תמיכה נוספת, לאו דווקא בדרגה גבוהה, בהחלטה הסופית אליה נגיע.

ראוי לציין כי דעת הציבור ביחס לניסויים בבעלי חיים עשויה להשתנות בהתאם לזהותו של בעל החיים המשתתף בניסוי ולמטרה שביסוד הניסוי. אם הניסוי יתבצע בבעל חיים שאנו רואים אותו כדומה לנו או בבעל חיים אשר חי במחיצתנו כחיית מחמד או כחיית משק, אנו ניטה יותר להתנגד לניסוי בשל קרבתנו לבעל החיים⁴². לעומת זאת, אם הניסוי נועד למציאת תרופה למחלה חשוכת מרפא, קרוב לוודאי ששיעור התמיכה בניסוי יעלה וזאת אפילו אם מדובר בבעל חיים הדומה לנו או חי במחיצתנו. במקביל, גם למידת הסבל שצפוי להיגרם לבעל החיים במהלך הניסוי ישנה השפעה על הדעות הרווחות בציבור ביחס לניסויים בבעלי חיים. שיעור התמיכה בניסויים בבעלי חיים צפוי לרדת ככל שהסבל שצפוי להיגרם לבעלי חיים במהלך הניסויים הוא רב יותר. המסקנה מכל האמור לעיל היא כי קיים קושי לאתר בצורה מדויקת את השקפות הציבור ביחס לניסויים בבעלי חיים, לאור העובדה כי השקפות אלה תלויות בשקלולם של שיקולים שונים שבני אדם שונים עשויים לתת להם משקל שונה.

י. פרשת קורס ההתיאה

נושא הניסויים בבעלי חיים טרם העסיק את בית המשפט העליון בצורה ישירה. מכיוון שברור כי לאור לשונו המפורשת של חוק הניסויים בבעלי חיים בית המשפט אינו יכול לאסור על עריכת ניסויים בבעלי חיים, הרי שתפקידו של בית המשפט מצטמצם אפוא לשאלה אם נשקלו כל השיקולים הרלוונטיים בטרם ניתן היתר לניסויים והאם ניתן לשיקולים אלה המשקל הראוי. במסגרת זו עתיד בית המשפט לבחון, בין היתר, האם מידת הסבל שתיגרם לבעל החיים במהלך הניסוי מצדיקה את עריכתו, והאם לא ניתן להשיג את מטרת הניסוי בדרכים אחרות. דומה, עם זאת, כי בית המשפט העליון לא ימהר להתערב בהחלטה המתירה את הניסוי. ראשית, החוק עצמו מכיר בכך שניסויים מסוימים עשויים לגרום כאב עז לבעלי חיים המשתתפים בו, ולמרות זאת הוא אינו אוסר על עריכתם אלא מחייב שימוש בחומרי הרדמה או מורה שיש להמית את בעלי החיים בתום הניסויים. שנית, השאלה אם קיימת חלופה לניסוי היא שאלה שבמומחיות ובית המשפט אינו נוטה להתערב

42 סקר שנערך בארצות הברית העלה כי שיעור המתנגדים לניסויים בכלבים גבוה פי ארבעה משיעור המתנגדים לניסויים בעכברושים, ראו את A.N. Rowan "Scientists and Animal Research: Dr Jekyll or Mr Hyde" in *Humans and other Animals* (Ohio, ed. by A. Mack, 1999) 379, 390.

פרק עשירי: ניסויים בבעלי חיים

במחלוקת שבין מומחים⁴³. הגם שכך, ככל שהמטרה שביסוד הניסוי תהיה פחות חשובה, יש סיכוי רב יותר שבית המשפט ימצא את הדרך להתערב בהחלטה ויטיל הגבלות על אופן הניסוי או אף יאסור על קיומו.

ההערכה לגישתו העתידית של בית המשפט העליון בקשר לנושא הניסויים בבעלי חיים מתבססת על פסיקתו בבג"ץ 9374/02 "תנו לחיות לחיות" נ' קצין רפואה ראשי⁴⁴. במקרה זה נתבקש בית המשפט לבחון את חוקיות השימוש שעושה חיל הרפואה של צה"ל בכלבים במסגרת קורס לטיפול בנפגעי טראומה. מדובר היה בקורס שנועד להכשיר רופאים כירורגיים ולהקנות להם מיומנויות בסיסיות ומעשיות לטיפול כירורגי במקום האירוע וסמוך להתרחשות הטראומה. במהלך הקורס ביצעו הרופאים אימונים על כלבים לצורך פתיחת נתיבי אוויר לפצועים שאינם נושמים ולצורך ניקוז האוויר והדם. לשם כך, הכלבים הורדמו לפני האימון ובסיומו הומתו. העותרת טענה כי השימוש בכלבים מפר את הוראות חוק הניסויים בבעלי חיים מאחר וקיימת חלופה סבירה אחרת להשגת מטרת הניסוי, בדמות סימולטור המדמה בני אדם. עוד טענה העותרת כי האימון בכלבים ממילא אינו יעיל, לאור השוני במבנה האנטומי והפיזיולוגי שלהם ושל בני האדם. לאור כל זאת נטען כי המשך השימוש בכלבים במסגרת הקורס הוא בלתי סביר. כטענה חלופית, טענה העותרת כי האימון אינו ניסוי על פי החוק ומכאן כי יש לבטל את ההיתר שניתן לשימוש בכלבים במסגרת הקורס. המשיב טען, בהסתמך על חוות דעת מקצועיות, כי הסימולטור אינו מהווה תחליף נאות לאימון לאור החשיבות בהתמודדותם של הרופאים עם דם אמיתי הפורץ מן הורידים.

בית המשפט דחה את העתירה. הנימוק המרכזי לדחיית העתירה היה נעוץ בתכלית המונחת ביסוד הפגיעה בבעלי חיים. בית המשפט ייחס חשיבות עליונה לכך שמטרת הקורס היא הצלת חיי אדם. השאלה בדבר קיומה של חלופה סבירה הוגדרה על ידיו כשאלה שבמומחיות רפואית מקצועית. הגדרה זו הקלה על בית המשפט בכואו לדחות את טענת העותרת, שכן, כאמור לעיל, לאור הלכות המשפט המינהלי בתי המשפט לא יתערבו בהחלטת הרשות כאשר קיימת מחלוקת בין מומחים. גם בטענתה החלופית של העותרת לא היה כדי להטות את הכף לטובתה. בית המשפט קבע כי אפילו אם אין תחולה במקרה דגן לחוק הניסויים בבעלי חיים, הרי שקיים הצדק לגרימת הסבל לבעלי החיים לאור חיוניות הקורס. בהקשר זה ציין בית המשפט במניין שיקוליו כי המשיב מקפיד על צמצום הסבל הנגרם לכלבים במהלך האימון, ויש בכך כדי לשלול את הטענה כי האימון בכלבים עולה

43 לעניין זה ראו באופן כללי את בג"ץ 492/79 חברה פלוגית נ' משרד הביטחון, מדינת ישראל, פ"ד לד(3) 706; בג"ץ 1554/95 עמותת "שוהרי גיל"ת" נ' שר החינוך, התרבות והספורט, פ"ד נ(3) 2.

44 לעיל הערה 11.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

כדי עבירה על חוק צער בעלי חיים. אכן, צמצום סבל שנגרם לבעלי חיים הוא לעולם צעד ראוי כעניין שבמדיניות שיפוטית. עם זאת בנסיבותיו של מקרה זה ספק אם היה בכך כדי להוות שיקול כהחלטה. זאת, משום שבית המשפט העביר את כובד המשקל לבחינת התכלית שבגינה נתבצעה הפגיעה בכלבים. משום כך, נראה כי אפילו אם האימונים היו מסכים סבל רב לכלבים, בית המשפט היה מכשיר את הפגיעה בהם. מעבר לכך, המתת בעל חיים כשלעצמה, גם אם היא נעשית תחת הרדמה מבלי להסב סבל פיזי לבעל חיים, היא פעולה המסבה, לטעמנו, סבל רב לבעל חיים.

פסק הדין בפרשת קורס ההחיאה מבטא גישה שלפיה ההגנה על שלום הציבור, בריאותו וביטחונו היא ערך עליון העומד בראש הערכים שמכוחם תותר פגיעה בבעלי חיים, ואפילו המתתם. לגישה זו ניתן ביטוי עוד בעניין חמת גדר, שם השופט חשין ציין כי לא היה שולל על הסף את המאבק בין האדם לבין התנין לו זה היה נועד להדריך מטיילים בפני הסכנות הצפויות להם במהלך הטיול. על רקע גישה זו ברור מדוע אין די בקיומה של מחלוקת בין מומחים כדי להביא לפסילת החלטת הרשות. מקום שבו על כף המאזניים מונח עניין הנוגע לביטחונו, בריאותו ושלמו של הציבור. קיומה של המחלוקת מעורר ספק הפועל לטובת העדפת אינטרס הציבור. עם זאת במקרים אחרים שבהם לא מוטלת על הכף ההגנה על שלום הציבור, אין מקום לדחיית עתירה מטעמים בעלי גוון פרוצדורלי של אי-התערבות במחלוקת מומחים, שכן הדבר לא יהלום הגנה נאותה על האינטרסים של בעלי חיים.

יא. ביקורת ופיקוח

ההגנה על בעלי חיים מחייבת מערך בקרה ופיקוח על הניסויים בהם וזאת על מנת להבטיח את התנהלותם התקינה ואת מזעור סבלם של בעלי החיים. קביעת הכללים למתן היתרים לעריכת ניסויים ורכי עריכתם הופקדה בידי המועצה לניסויים בבעלי חיים, תוך שהחוק קובע במפורש כי הכללים מיועדים להבטיח את מזעור הסבל הנגרם לבעל החיים ולמנוע עריכת ניסויים מיותרים. כן נקבע כי הניסויים עצמם ייערכו רק על ידי חוקר מוסמך במוסד שאושר על ידי המועצה ובהתאם לכללים שקבעה⁴⁵. המועצה מוסמכת להתיר עריכת ניסויים למוסד, אך ורק אם המוסד הכין קובץ הנחיות כתובות המתייחס, בין היתר, לאופן החזקת בעלי חיים, הטיפול בהם והמתתם⁴⁶. תנאי נוסף למתן ההיתר הוא שבמוסד מועסק רופא וטרינר המפקח על בריאות בעלי החיים ורווחתם, מעניק להם טיפול רפואי, מופקד על

45 סעיף 11א לחוק. כחריג לכלל, רשאים תלמידים במוסד חינוכי או במוסד להשכלה גבוהה לערוך ניסויים בנוכחותו ובפיקוחו של חוקר מוסמך, אשר כתנאי להסמכתו עליו לעבור קורס הכשרה בתחום מזעור הסבל לחיות מעבדה שיתקיים במסגרת המוסד.

46 סעיף 12 לחוק. ראוי לציין כי המוסד חב בחובת דיווח בכתב למועצה אחת לשנה ועליו לפרט, בין היתר, את הניסויים שעסק בהם במהלך השנה שחלפה.

פרק עשירי: ניסויים בבעלי חיים

מניעת מחלות, ועל הקטנת סבלם של בעלי חיים לפני, בעת ולאחר גמר הניסויים, וכן על המתתם במידת הצורך⁴⁷.

ההיתרים למתן ניסויים בבעלי חיים ניתנים על ידי ועדה המונה שלושה חברים לפחות⁴⁸. על מבקש הניסוי לכלול בבקשתו מידע כללי על מטרת הניסוי ומהלכו המתוכנן, פירוט בדבר תכנית הניסוי, טעמים לצורך בביצוע הניסוי וכן חלופות אפשריות לניסוי, ככל שאלה קיימות⁴⁹. הוועדה מוסמכת להחיר את עריכת הניסוי לאחר ששקלה ומצאה כי הניסוי עומד בתנאים הקבועים בחוק ובכללי המועצה. בסמכותה של הוועדה אף לתת היתר לתכנית ניסויים הכוללת יותר מניסוי אחד. לצד הוועדה שהיא הגוף העיקרי המוסמך לתת היתרים לניסויים בבעלי חיים, מסמיך החוק גופים שונים להקים ועדה פנימית שתמלא לצרכי אותו גוף את תפקידי הוועדה למתן היתרים לעריכת ניסויים בבעלי חיים⁵⁰. בנוסף הוקמה בחוק ועדה לניסויים בבעלי חיים במערכת הביטחון, אשר קיבלה את כל התפקידים והסמכויות של המועצה והוועדה בכל הנוגע לניסויים בבעלי חיים במערכת הביטחון⁵¹.

הפיקוח על היתרים לניסויים בבעלי חיים נמשך גם לאחר שההיתרים הוצאו וזאת באמצעות ועדת ביקורת שמתמנית על ידי המועצה ואשר בכוחה להורות על ביטול או שינוי היתרים שניתנו וכן להתנות בהם תנאים⁵². בנוסף, אם ועדת הביקורת מוצאת כי בנסיבות המקרה נעשתה הפרה חמורה של הוראות החוק, היא רשאית להורות באופן זמני על הפסקת הניסויים אף מבלי לשמוע קודם את טענות המוסד שביצע את הניסויים⁵³. נוסף בהקשר זה כי מכיוון שהניסוי צריך למלא תמיד אחר אמות מידה נאותות מבחינה מדעית ומקצועית, ראוי שיערך פיקוח על הניסוי גם מטעם הקהילה המקצועית כדי למנוע עריכת ניסויים ללא צורך אמיתי מתוך שאיפה להשיג תהילה אקדמית, פרסום או רווחה כלכלית⁵⁴. לשם השלמת

47 סעיף 12(2) לחוק.

48 סעיף 13 לחוק.

49 סעיף 13(ב) לחוק, יש לציין כי לפי סעיף 13(ג) לחוק, ההיתר יכול שיינתן לשיטת הניסוי ועקרונותיה, ולכל שינוי בהם.

50 סעיף 14 לחוק. במקרה כזה תפעל ועדה פנימית זו לפי כללי המועצה או לפי כללים פנימיים, שקבע לעצמו המוסד ואשר אושרו על ידי המועצה.

51 סעיף 18 לחוק. החוק קובע כי הוועדה לניסויים במערכת הביטחון תונחה, ככל האפשר, על ידי הכללים שקבעה המועצה ואולם היא תהיה רשאית לסטות מהכללים האמורים ומתקנות שהותקנו מכוח החוק, אם השתכנעה, מנימוקים שיירשמו, כי הסטייה הכרחית מטעמים של ביטחון המדינה.

52 סעיף 16 לחוק.

53 סעיף 16(ד) לחוק.

54 פיקוח שכזה דורש מידע רחב היקף על הניסויים השונים שנערכים. בעת"מ (מינהלי ת"א) 1428/02 העמותה למען מדע מוסרי נ' הממונה על העמדת מידע לציבור במשרד הבריאות, פורסם בנבו, קיבל בית המשפט עתירה למסירת מידע הנוגע לפעילות המועצה לניסויים בבעלי חיים, ובכלל זה מידע סטטיסטי על סוגי הניסויים הנערכים בארץ. בית המשפט ציין כי מדובר

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

התמונה נציין כי אכיפת החוק נעשית באמצעות הדין הפלילי. עריכת ניסויים בבעלי חיים ללא היתר או בחריגה מן ההיתר שניתן היא עבירה פלילית שעונשה שנת מאסר⁵⁵. לצורך יישום הוראות החוק הוסמך הווטרינר המפקח להיכנס בכל עת לכל מוסד ולכל בית גידול ולעיין בכל מסמך הדרוש לעניין ובלבד שינקוט את הצעדים הדרושים למניעת פגיעה בניסוי⁵⁶.

יב. סיכום

ההכרה בסבלם של בעלי חיים מחייבת אותנו להימנע מניסויים מיותרים בהם. היעדר היכולת לקבל את הסכמתם של בעלי חיים לפגיעה בגופם מצריכה מידה של איפוק מצד האדם המבקש לערוך ניסויים בבעלי חיים. ניסוי הוא מיותר אם ניתן להשיג את מטרתו בדרכים חלופיות וכן אם אין כל חשיבות לתכלית הניסוי, או שתכלית זו אינה חשובה דיו. לעומת זאת, גם כאשר התכלית שביסוד הניסוי ראויה וחשובה, ייתכן ומידת הסבל הצפויה לבעל החיים המשתתף בניסוי תטה את הכף למסקנה כי הניסוי אינו מוצדק. בפרק זה ניסינו להתוות קווים מנחים שעל פיהם תינתן תשובה לשאלה אימתי המטרות שביסוד הניסוי יצדיקו את עריכתו. התשובה לשאלה זו אינה פשוטה, שכן היא מערכת בתוכה שיקולים רבים המושכים לכיוונים שונים.

בשולי הדברים נציין כי לא עסקנו בנושא ההנדסה הגנטית. ההתפתחות הטכנולוגית והידע הקיים מאפשרים כיום לאדם ליצור בעלי חיים או לטפח תכונות מסוימות בבעלי חיים כגון: גדילה מהירה, ריבוי צאצאים וכיוצא באלה. לעתים תכונות אלה כרוכות בהופעה של תופעות לוואי, בהן הזדקנות מהירה או עליה בשיעור התמותה של בעלי החיים. מעמדם של בעלי החיים שיוצרו על ידי האדם אינו ברור דיו. מחד גיסא, מדובר ביצורים שלא היו באים לעולם אלמלא האדם, מאידך גיסא, מדובר ביצורים חיים ככל בעל חיים אחר וככאלה אין להשלים עם סבלם.

במידע חיוני היכול להציל את חייהם של בעלי חיים, ומכאן החשיבות בפרסומו ברבים. העתירה למתן מידע על חלופות לניסוי שאושרו על ידי המועצה נדחתה לאחר שלא נסתרה טענת המשיבה כי רשימה שכזו אינה קיימת. עם זאת בית המשפט העיר כי רצוי לערוך רשימה שכזו המבוססת על ניסיון העבר בארץ ובעולם מתוך מטרה למזער את מספר הניסויים הלא נחוצים בבעלי חיים. לעומת זאת, בעת"מ (מינהלי ת"א) 1145/03 תנו לחיות לחיות נ' הממונה על העמדת מידע לציבור במשרד הבריאות, פורסם בנבו, דחה בית המשפט את עתירת העותרות לגלות את שמות הדוברים בישיבות המועצה לניסויים בבעלי חיים ובהיעדר סמכות לא קבע מסמרות ביחס לשאלה אם המידע שנמסר במסגרת ישיבות המועצה עולה כדי סוד מקצועי שאין למסרו. המידע שנדרש על ידי העותרות נתבקש על מנת שיוכלו לבחון מדוע, כטענתן, לא אישרה המועצה חלופות לניסויים בבעלי חיים במשך תשע שנות קיומה. לעניין החוק דין המדינה כדין כל אדם, ראו את סעיף 26 לחוק.

55

56 סעיף 15 לחוק.

פרק אחד עשר

המתת בעלי חיים

כללי

הזכות לחיים היא הזכות החזקה ביותר מבין זכויותיו של האדם. נטילת חייו של אדם מוצדקת רק בנסיבות קיצוניות ובמקרים נדירים, וככלל לא הותר פגיעה בזכותו לחיים מכוח זכויות אחרות. לעומת זאת, המתת בעלי חיים היא פרקטיקה מקובלת הנהוגה מראשית ימי הקיום האנושי. כיום זכותם של בעלי חיים לחיים, ככל שקיימת, זוכה להיקף הגנה שונה מהזכות לחיים של בני האדם. אנו נוטלים את חייהם של בעלי חיים כעניין שבשיגרה לשם הגשמת תכליות אנושיות שונות, שאף אחת מהן אינה מהווה צידוק לקיפוח חייו של האדם¹. המצב הקיים שבו מומתים בעלי חיים כדבר שבשיגרה למטרות שלרוב אינן מצדיקות פגיעה בבני אדם, משליך בהכרח על היחס כלפי בעלי חיים. הגושפנקה החברתית או החוקית להמתת בעלי חיים מקלה עלינו להשלים גם עם פגיעות אחרות בבעלי חיים והדבר אף בא לידי ביטוי בפסיקת בתי המשפט². אדרבא, הדברים הם בכחינת קל וחומר. אם הדין משלים עם פגיעה כה חמורה בבעלי חיים, יש בכך לכאורה משום אמירה כי ניתן לקבל בהבנה גם פגיעות פחות חמורות בבעלי חיים. לפיכך, עולה השאלה כיצד, אם בכלל, ניתן להכיר בזכויות בעלי חיים או בהגנה עליהם כאשר אנו מתירים את המתתם כעניין שבשיגרה.

בכואנו להשיב לשאלה מורכבת זו עלינו לבחון את היחס בין הזכויות השונות שבעלי חיים ראויים להחזיק בהן: הזכות לחיים, לחופש ולחירות מעיניניים וגרימט סבל. ככל שנושא זכויות אלו הוא האדם, הרי שזכויות אלו הן זכויות עצמאיות שאינן נגזרות האחת מן השנייה. אסיר שנשללה ממנו חירותו, לא נשלל ממנו כבודו כאדם, והוא זכאי שלא יפגעו בו

1 אכילת בני אדם נאסרה אפילו כאשר היה בה משום הכרח קיומי לאדם, ראו את *Regina v. Dudley & Stephens* 14 Q.B.D. (1884), במקרה זה הורשעו הנאשמים ברצח שותפם לסירת ההצלה על מנת לאכול מבשרו ולשתות מדמו, אף שבית המשפט יצא מנקודת מוצא שאם לא היו עושים כן, הם לא היו נותרים בחיים. ראוי לציין כי לפני שהשניים אכלו את שותפם לסירה, הם אכלו צב. אכילתו של הצב לא עוררה כלל שאלות מוסריות בפסק הדין.

2 בכג"ץ 466/05 רייז נ' המועצה הארצית לתכנון ובניה, פורסם בנבו, בית המשפט מנה את המתת בעלי חיים לצורכי מאכל במניין השיקולים, אשר מטרים את הכף לשלילת ההכרה במתן זכויות לבעלי חיים.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

בין כותלי בית הסוהר. יתרה מכך, גם ארצות המכירות בחוקיות עונש המוות, אינן מתירות פגיעה בכבודו של הנידון למוות כאדם עובר להמתתו. המשמעות היא כי כבודו של האדם, וכפועל יוצא ממנו החופש מעינויים ומגרימת סבל, אינו נגזר מזכות האדם לחיים או לחירות. באופן דומה, אבדן הזכות לחופש אינו גורר אחריו את אבדן הזכות לחיים. אמנם לרוב כאשר נשללת זכותו של האדם לחיים, נשללת ממנו קודם לכן זכותו לחופש, אך מכך אין להסיק כי הזכות לחופש נגזרת מהזכות לחיים. אכן ללא חיים לא ייתכן כל חופש, אך הדין מתיר הריגת אדם, דהיינו שולל את זכותו לחיות, גם במצבים שבהם לא נשללת קודם לכן חירותו. הדוגמה לכך היא ההריגה מתוך הגנה עצמית או צורך, במובנם לפי הדין הפלילי. המסקנה היא כי הזכות לחיים, הזכות לחופש והזכות לחירות מעינויים ומגרימת סבל הן זכויות עצמאיות הניצבות אלול לצד אלו, מבלי שאחת מהן נגזרת מן השנייה. בבסיס זכויות אלה נמצאת ההכרה כי נושא הזכות הוא יצור חי בעל ערך אינטריוני משל עצמו ותכונות המחייבות את עצמאותן של הזכויות הללו. כך, למשל, מכיוון שהאדם יכול לסבול כתוצאה מהפגיעה הפיזית בו, אנו מכירים בזכותו לחופש מסבל זה גם כאשר אנו שוללים את חירותו או את זכותו לחיים. לדעתנו, פני הדברים דומים גם כאשר נושא הזכות הוא בעל חיים. לפיכך, בעלי חיים ראויים להיות בעלי זכות לחירות מגרימת עינויים וסבל, גם מקום שבו אנו לא מכירים בזכותם לחיים ומתירים את המתתם. היותם יצורים חיים, החשים ברגשות ובסבל, היא שמקימה להם באופן עצמאי זכות זו.

עיון בפסיקת בית המשפט העליון מעלה כי עמדתו בנושא זה שונה. כיום קיימת אי-בהירות לגבי מעמד המשפטי של בעלי חיים בעיניו של בית המשפט העליון. למעשה, ספק אם בית המשפט העליון בישראל אכן הכיר בכלל בזכויות בעלי חיים. עד כה נראה כי הפסיקה הכירה בקיום חובות של בני אדם בנוגע לבעלי חיים ולא בזכויות של בעלי חיים כלפי בני אדם. מכל מקום, בין אם נקט בית המשפט ברטוריקה של זכויות ובין אם ברטוריקה של חובות, הוא לא הכיר בעצמאותה של החובה שלא לגרום סבל לבעלי חיים. בפרשת פיטום האווזים קבעה השופטת שטרסברג כהן כי חובה זו נגזרת מזכותם של בעלי חיים לחיים³. בעניין העמותה למען החתול מגיע השופט גולדברג למסקנה כי חוק צער בעלי חיים כולל איסור על המתת בעלי חיים, שכן רק מאיסור שכזה ניתן להסיק את ההוראות הפרטניות הקבועות בחוק, שלפיהן אסור לאדם להתעלל בבעלי חיים⁴. כאמור, אנו איננו רואים עין בעין עם גישה זו העלולה להוביל, לכאורה, למסקנה כי במקום שבו אין לבעלי חיים זכות לחיים, ניתן לגרום להם סבל. בהקשר זה ראוי לציין ניצנים לשינוי בגישת

3 בג"ץ 9232/01 "נח" ההתאחדות הישראלית של הארגונים להגנת בעלי חיים נ' היועץ המשפטי לממשלה, פ"ד נו(6) 212 (להלן – פרשת פיטום האווזים), 249.

4 בג"ץ 6446/96 העמותה למען החתול נ' עיריית ערד, פ"ד נו(1) 769 (להלן – פרשת העמותה למען החתול), 799. כן ראו לעניין זה את סעיף 3(ו) לה"פ (מחוזי מרכז) 464-04-08 ברודצקי נ' האוניברסיטה העברית בירושלים, פורסם בנבו.

פרק אחד עשר: המתת בעלי חיים

בית המשפט העליון המצויים בפסק דינה של השופטת פרוקצ'יה בעחירה ליישום פסק הדין בפרשת פיטום האווזים שבה קבעה כי "החובה לנהוג בדרך אנושית בחיה נגזרת מתפיסה מוסרית השוללת גרימת סבל לכל מי שהטבע חנן אותו בחיים"⁵.

המתתם של בעלי חיים נעשית לצורך הגשמת תכליות שונות, אותן נבחן להלן⁶. האינטרס האנושי העומד ביסוד אותן תכליות אינו עשוי מקשה אחת, ולפיכך יש מקום לבחינה מקיפה של נושא המתת בעלי חיים. בחינה זו מתבקשת בייחוד על רקע המאבקים הציבוריים להגנה על בעלי חיים המעלים על סדר היום הציבורי את הצורך למנוע את סבלם והמתתם של בעלי חיים ובכך מהווים את ראשיתו של מפנה מחשבתי העשוי להשליך באופן מעשי על היחס כלפי בעלי חיים. עם זאת אנו מעריכים כי אם יחול שינוי בעניין המתת בעלי חיים הוא יהיה הדרגתי בשל הקושי לשנות מסורת אנושית רבת שנים שבה מנוצלים בעלי חיים לצרכיו של האדם.

א. המתת לצורכי מאכל

המתת בעלי חיים לצורכי מאכל נפוצה בכל העולם ובקרב כל האוכלוסיה האנושית על טווח גילאיה השונים⁷. השוני הקיים בין המדינות השונות נוגע לסוג בעלי החיים המשמשים למאכל, ואולם מבחינת המצב המשפטי השורר בסוגיה זו אין כל הבדל, שכן אף מדינה לא כללה עד כה בחוקיה איסור על המתת בעלי חיים לצורכי מאכל⁸. אדרבא, שיטות המשפט השונות כוללות, בדרך כלל, הוראה מפורשת המוציאה מגדר תחולת חוקי רווחת בעלי החיים את נושא המתת בעלי חיים לצורכי מאכל. זו גם הדרך שבה בחרה שיטת המשפט שלנו לילך בה⁹.

לצד שאלות מתחום המשפט, מעורר נושא המתת בעלי חיים לצורכי מאכל שאלות כבדות משקל בתחום המוסר. גרמי בנתאם, שגרס כי עלינו להתחשב בסבלם של בעלי חיים, הכיר בהמתתם של בעלי חיים בטענה כי אין להם ציפיות, העתיד הצפוי להם הוא

- 5 בג"ץ 7713/05 נוח התאחדות ישראלית של ארגונים להגנת בעלי חיים נ' היועץ המשפטי לממשלה, פורסם בנבו.
- 6 נושא ההמתה של כלבים יידון על ידינו במקום נפרד במסגרת הדיון בפיקוח על כלבים. ראו להלן את עמ' 263-268.
- 7 בעלי חיים מהווים מקור למזון גם מבלי שיומתו, שכן אנו מפיקים מבעלי חיים מוצרים שונים כגון חלב, ביצים וכירצא באלה.
- 8 חריג לכך הוא האיסור על נחירת חזיר (המתת חזיר לשם מאכל) הקבוע בחוק איסור גידול חזיר, תשכ"ב-1962. אולם איסור זה נובע מטעמים דתיים בלבד ואין לראותו כמכוון להקל על סבלם של בעלי חיים.
- 9 ראו את סעיף 22(1) לחוק צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים), תשנ"ד-1994 (להלן – חוק צער בעלי חיים).

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

עלוב, ואכילתם תסב תועלת רבה לאדם¹⁰. פיטר סינגר התחבט בשאלה אם ניתן להצדיק אכילת בעלי חיים, אם במהלך חייהם דאגנו לרווחתם והמתתם נעשית במהירות וללא כאב¹¹. אחרים התנגדו להמתה גם כאשר בעל החיים גדל ונשחט בצורה הומנית והיו מוכנים להשלים עמה רק בנסיבות שבהן היא נחוצה להצלת חיי אדם¹². לא למותר לציין בהקשר זה כי יש גם כאלה המתנגדים לאכילתם של מוצרים המופקים מבעלי חיים אף מבלי שהדבר יהיה כרוך בהמתתם¹³.

ככל זכות גם הזכות לחיים אינה זכות מוחלטת. עם זאת ביחס לבני האדם היא נחשבת לזכות חזקה, אשר הפגיעה בה תיעשה במקרים נדירים וקיצוניים שביסודם עומד טעם מוצדק שעניינו בשמירה על קיום החיים האנושיים. לעומת זאת, במבט ראשון נראה כי הפגיעה בזכות החיים של בעלי חיים (ככל שקיימת) נעשית ממניעים אחרים שענינם בשמירה על איכות החיים האנושיים. במקרה שלפנינו, אוכלוסיית הצמחוניים הגדולה מהווה, לכאורה, הוכחה לכך שהאדם יכול להתקיים ולהגיע לגיל שיבה גם ללא אכילת בשר¹⁴. לפיכך, הפגיעה בזכות החיים של בעלי חיים אינה שקולה, לכאורה, לפגיעה הצפויה בבני האדם כתוצאה מהטלת איטור על המתת בעלי חיים לצורכי מאכל. אם נתמצת, הרי שמבעלי חיים נשלל אינטרס הקיום, בעוד שמבני האדם נשלל אינטרס שעניינו איכות הקיום¹⁵.

במהלך השנים רבים ניסו להצדיק את המתת בעלי החיים לצורכי מאכל על ידי הצגת מחקרים המוכיחים כי אכילת בשר מועילה לבריאות האדם ובלעדיה תיפגע בריאותו¹⁶. אל מול מחקרים אלה ניתן להציב מחקרים נוגדים ונראה כי כל ניסיון להגיע לתמימות דעים ביחס לסוגיה זו נדון מראש לכישלון¹⁷. השמירה על בריאותו של האדם נמנית עם

- 10 פ' סינגר שחרור בעלי החיים (תשנ"ח), 248-249.
- 11 שם, עמ' 197. בסופו של דבר סינגר קובע כי אכילת בשר גם בתנאים שכאלה אינה עולה בקנה אחד עם התחשבות באינטרסים של בעלי חיים.
- 12 T. Regan *The Case for Animals Rights* (Berkeley, Los Angeles, 1985), 330-353.
- 13 להרחבה בכך ראו את V. Moran *Compassion the Ultimate Ethic: An Exploration of Veganism* (1997). לבחינת המוסריות של הרגלי האכילה השונים שלנו ראו את P. Singer, *J. Mason The Way We Eat: Why Our Food Choices Matter* (2006).
- 14 הצמחונות מבוססת בעיקרה על מזון מן הצומח כגון פירות, ירקות, קטניות וכד'. סוגי הצמחונות השונים נבדלים במידה שבה הם כוללים תוצרים מן החי כגון מוצרי חלב או ביצים. עם זאת המשותף לכל סוגי הצמחונות הוא שאינם כוללים בשר.
- 15 נדגיש כי אנו מדברים על חיה שהומתה במתכוון לצורכי מאכל. אין אנו מדברים על חיה שנמצאה מתה על ידי אדם אשר לא גרם למותה. אכילת חיה שכזו אינה פוגעת בשום אינטרס של החיה. האיסור על אכילתה, ככל שהוא קיים, יכול שיהיה נעוץ ברגשות האדם.
- 16 בארצות הברית המליצו רשויות המימשל לציבור לאכול בשר בטענה כי הוא ייטיב עם בריאותם, ראו את A. Franklin *Animals and Modern Cultures, A Sociology of Human - Animal Relations in Modernity* (London, 1999), 40.
- 17 הירידה בצריכת הבשר, ככל שהייתה, מוסברת במחלות לב, סרטן ובשומן שנגרמו מאכילת

פרק אחד עשר: המתת בעלי חיים

האינטרסים מן הדרג הראשון, אשר ניצבים בראש מידרג האינטרסים המצדיקים את הפגיעה בזכויותיהם של בעלי חיים. אמנם, אין וודאות כי אי-אכילת בשר תפגע בבריאותו של האדם. ברם, בעניין זה נראה לנו כי די בספק שאינו קלוש כרי להצדיק את הפגיעה בבעלי חיים. ספק שכזה מתקיים בענייננו לאור מחלוקת החוקרים, והוא מוליך למסקנה כי זכותם של בעלי חיים לחיים נדחית מפני הצורך לשמור על בריאותם של בני האדם. טענה נוספת המחזקת מסקנה זו היא כי המתתם של בעלי חיים לצורכי מאכל מגדילה את כמות המזון לכלל אוכלוסיית העולם וכתוצאה מכך מפחיתה את מספר האנשים שהיו צפויים למות מרעב אם היה נאסר על המתת בעלי חיים¹⁸.

טענה מרכזית אחרת המבקשת להצדיק את הפרקטיקה של המתת בעלי חיים לצורכי מאכל מתבססת על זכותם של בעלי המשקים החקלאיים להתפרנס בכבוד, חופש העיסוק שלהם וזכותם הקניינית בחיות המשק שנועדו למאכל. אכן, לפרט יש זכות לעסוק בכל עיסוק שיבחר אך זכות זו היא זכות יחסית שאינה מוחלטת¹⁹. ההגנה על בעלי חיים עשויה במקרים מסוימים להציב מחסום בפני חופש העיסוק של הפרט. הדבר תלוי, בין היתר, בחומרת הפגיעה בבעלי חיים, בסבל ובכאב שייגרמו להם ובתכלית האנושית העומדת ביסוד הפגיעה. דברים אלה נכונים גם ביחס לזכות הקניין של הפרט. זכות הקניין בבעלי חיים אינה מאפשרת לבעל הזכות לעשות בבעל החיים ככל העולה על רוחו²⁰. אמנם האיסור על המתת בעלי חיים לצורכי מאכל עתיד לפגוע בפרנסתם של בעלי המשקים החקלאיים, אך הוא לא ימנע מהם למצוא תחום עיסוק אחר. עם זאת אין להתעלם מכך שאיסור זה יפגע קשות בכלכלה וכתוצאה מכך ברמת החיים של הפרט. זאת משום שהפדיון השנתי מייצור מזון מהמתת בעלי חיים מוערך במאות מיליונים ומיסוי ענף זה מכניס לקופת המדינה עשרות מיליוני שקלים מדי שנה. שיקולים כספיים וכלכליים הם שיקולים שהוכרו כלגיטימיים על ידי הפסיקה בשורה של מקרים, אולם בד בבד נקבע כי הם אינם שיקולים מכריעים שדי בהם כדי לגבור על זכויות אדם ולהצדיק את הפגיעה בהם²¹. האם אמות מידה

בשר. להרחבה בעניין זה ובמחקרים הרפואיים השונים ראו שם, עמ' 161. מנגד, ראו את "מדריך הצמחונות לנוער" www.mio.co.il/vegetarian.asp?md=4&sm=11&tm=414&type=a שהוציאה קופת חולים "שירותי בריאות כללית" ובו נקבע כי הצמחונים אינם רזים או בריאים יותר.

18 מנגד נטען כי דווקא הסטת הדרגש לצמחונות תאפשר מזון גם למדינות העולם השלישי. סינגר, לעיל הערה 10, עמ' 202-207. טענה זו נסמכת על כך שכמויות המזון שצורכים בעלי חיים שאת בשרם אנו אוכלים, גדולות מכמויות הבשר המופקות מבעלי חיים אלה.

19 בג"ץ 9723/01 לוי נ' מנהלת מחלקת תעשייה ושירותים למען היתרים לעובדים זרים, פ"ד נז(2) 87; עמ"מ 4848/04 בכור נ' ראש עיריית חולון, פורסם בנבו.

20 ראו לעיל את הדיון בעמ' 73-74.

21 ראו, בין היתר, את בג"ץ 7081/93 בוצר נ' מועצה מקומית "מכבים-רעות", פ"ד ג(1) 19; בג"ץ 4541/94 מילר נ' שר הביטחון, פ"ד מט(4) 94; בג"ץ 6973/03 מרציאנו נ' שר האוצר,

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

אלה ישימות גם לעניין ההגנה על בעלי חיים? דומה כי התשובה שניתנה לכך בפסיקה היא חיובית. בפרשת פיטום האווזים, הלכה למעשה כתי המשפט העדיפו את ההגנה על בעלי חיים על פני שיקולים כספיים²². אם כי מדובר היה שם בפדיון כספי מצומצם בהשוואה לסך הכללי של הפדיון השנתי מייצור מזון מהמתת בעלי חיים, ויש להניח כי בתי המשפט היו נוהגים אחרת אילו מדובר היה בהחלטה שפירושה אבדן מקורות הכנסה שנתיים של מאות מיליוני שקלים. אכן יש לזכור כי גם בהקשר זה אין מנוס משקילת שיקולים כלכליים, אדרכא מקל וחומר שכך הם פני הדברים בעת דיון באינטרסים של בעלי חיים לאור עדיפותו של האדם על פניהם, לפיכך לא מן הנמנע כי שיקולים אלה ממין אלה יגברו, שכן המשאבים הכלכליים הם מטבע הדברים מוגבלים²³.

טענה שכיחה נוספת העולה בהקשר הדיון שלפנינו היא כי בעלי חיים שמשמשים למאכל ממילא לא היו באים לעולם אלמלא רצוננו לאכול בשר, ולפיכך אנו זכאים להמית אותם כמקור למזון²⁴. אף טענה זו אינה משכנעת. לו היה בהיגיון המונח בה ממש, הורים היו יכולים לפגוע בחיי ילדיהם ולעשות בהם ככל העולה על רוחם, ואין צורך לומר כי אין זה הדיון המצוי²⁵. טענה אחרת של המצדדים בהמתת בעלי חיים, היא שאכילת בשר מוצדקת שכן היא טעימה לחיך האנושי ונהוגה מזה מאות בשנים. גם בכך אין ממש. העובדה שפרקטיקות מסוימות משמשות מזה שנים את המין האנושי אינה מחייבת בהכרח את המסקנה כי הן מוצדקות. אף העובדה כי אנו מוצאים את אכילת הבשר טעימה אינה מצדיקה פגיעה כה חמורה בבעלי חיים. עם זאת הרגלי האכילה של האדם מלמדים כי מרבית הציבור סבור שהמתת בעלי חיים לצורכי מאכל היא מוצדקת. אוכלוסיית אוכלי הבשר מונה בקרובה גם אנשים המגדירים עצמם כאוהבי בעלי חיים וכן אנשים המחזיקים חיות מחמד בביתם. במצב דברים זה, התעלמות מרחשי לב הציבור בדרך של איסור על אכילת בשר עשויה להוליך לגזרה שהציבור לא יוכל לעמוד בה. לשון אחר, קיים חשש

פ"ד נח(2) 270, 277-276; בג"ץ 6055/95 צמח נ' שר הביטחון, פ"ד נג(5) 241, 281. כן ראו את א' ברק פרשנות במשפט, כרך ג, פרשנות חוקתית (תשנ"ד), 528.

22 ראו להלן את הדיון בעמ' 193-196.

23 אם כי ראו את אמירתו של השופט חשין בבג"ץ 2344/98 מכבי שירותי בריאות נ' שר האוצר, פ"ד נד(5) 729, 754 שלפיה "מקום שבו מטיל החוק חובה מהותית עליה, לא תישמע המדינה בטענה של היעדר תקציב".

24 סינגר, לעיל הערה 10, עמ' 267-269.

25 בהקשר זה יש לציין כי ביחס לבני אדם בית המשפט העליון פסק כי ייתכנו מקרים בהם מוטב היה לו לאדם אילולא היה נולד, ראו את ע"א 518/82 זייצוב נ' כץ, פ"ד מ(2) 85, שם הכיר בית המשפט בעילת תביעה ברשלנות כנגד רופא בגין "עוולה בהולדה". מעניין זה ניתן להקיש גזרה גם לענייננו, ולומר כי אם בעלי חיים נולדו לשם טביחתם בבתי המטבחיים ונידונו לחיים מלאי סבל עד לרגע הטביחה, מוטב היה להם אלמלא נולדו כלל.

פרק אחד עשר: המתת בעלי חיים

שמא איסור על אכילת בשר יהווה משום כפיית צמחונות על בני אדם. הואיל וכך אנו סבורים כי יש להותיר בעניין זה חופש בחירה לאדם בהתאם לתרבותו ומצפונו.

המתת בעלי חיים לצורכי מאכל מלווה, לעתים, בשורה של פעולות המסכות להם סבל רב ואשר מטרתן היא ליצור "מאכלי תאוה". הדוגמאות הנפוצות לכך הן ייצור כבד אווז וייצור בשר עגל רך. מוצרי מזון אלה מתאפיינים בכך שלא ניתן להפיק אותם מבלי לנקוט בשורת פעולות המסכות סבל רב לבעלי חיים²⁶. השאלה המתבקשת היא אם ניתן וראוי לערוך הבחנה בין מזונות שונים המופקים מבעלי חיים על פי מידת נחיצותם. בהנחה שהתשובה לשאלה זו היא חיובית, עולה שאלה נוספת והיא אם ראוי לאסור על המתת בעלי חיים לצורך הפקת מזון הנחשב לפחות נחוץ. כשאלות אלה התעוררה מחלוקת בין שופטי בית המשפט העליון בפרשת פיטום האווזים שבה נדון כעת.

פרשת פיטום האווזים

בבג"ץ 9232/01 "נח" ההתאחדות הישראלית של הארגונים להגנת בעלי חיים נ' היועץ המשפטי לממשלה²⁷ ביקשה העותרת צו הצהרתי שיוורה כי התקנות המתירות פיטום אווזים לשם ייצור כבדי אווז בטלות בהיותן מנוגדות לאיסור ההתעללות הקבוע בחוק צער בעלי חיים²⁸. בית המשפט העליון החליט ברוב דעות לקבל את העתירה ולאסור על המשך הפיטום. הכרעה זו הייתה בעלת השלכות כלכליות נכבדות, שכן ענף פיטום האווזים פעל בארץ כארבעים שנה והיה מקור פרנסתם של מאות משפחות שעסקו בפיטום עצמו ובשירותים הנלווים לו²⁹. על אף כל זאת, קבע בית המשפט העליון כי יש לאסור את פיטום האווזים בהעדיפו את טובת בעלי החיים על פני טובת האדם.

בנסיבות העניין, נקבע כממצא עובדתי כי הפיטום גורם סבל רב לאווזים, ושלא ניתן לייצר כבד אווז בדרך אחרת שתגרום להם לסבל מופחת. המחלוקת בין השופטים התמקדה בשאלה אם קיימת הצדקה מספקת לסבלם של האווזים. ההכרעים בדעות השופטים מהווים

26 לחיאור היחס אל עגלי החלב במשקים החקלאיים ראו פרשת פיטום האווזים, לעיל הערה 3, עמ' 224.

27 שם.

28 תקנות צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים) (הלעטת אווזים), תשס"א-2001. הליך הפיטום מתואר בפסק הדין באופן הבא: כאשר האווזים הגיעו למשקל של כ-4 ק"ג וגילם היה כ-8-10 שבועות, הם הוזנו בכפייה על ידי הכנסת צינור לזושת כמה פעמים ביום. כמות המזון שניתנה להם באופן כפוי עלתה בצורה משמעותית על כמות המזון שנדרשה לקיומם הרגיל, ובנוסף המזון שסופק להם היה עשיר באנרגיה מתוך מטרה להביא לכך שהכבד שלהם יהיה שומני במיוחד. ההזנה הכפויה נמשכה כמה שבועות, עד שכבדי האווזים הגיעו לגודל הרצוי, העולה בשיעור ניכר על גודלם הטבעי.

29 מגדלי האווזים השקיעו כספים רבים בפיתוח המשקים החקלאיים בעידודה של המדינה ובתמיכתה והפדיון השנתי של הענף הסתכם בעשרות מיליוני שקלים.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

עדות טובה לעמימותו של היסוד הנורמטיבי לאיסור ההתעללות הקבוע בחוק, כמו גם לקושי לחזות מראש את התוצאה המשפטית כאשר מגיעה לפתחו של בית המשפט עתירה המבקשת להגן על בעלי חיים. דעת הרוב יצאה מנקודת מוצא שקיימת חובה להגן על בעלי חיים. השופט שטרסברג כהן קבעה במפורש כי החובה שלא לגרום סבל מיותר לבעלי חיים נגזרת מזכות החיות לחיות³⁰. השופט ריבלין נמנע מקביעה כי חובה זו יסודה בזכויות הנתונות לבעלי חיים, אך הכיר במפורש בכך שבעלי חיים הם בעלי רגשות שונים וקבע שהפגיעה בהם היא, בין היתר, פגיעה בכבודו של האדם עצמו³¹. מכל מקום, בין שופטי הרוב הייתה תמימות דעים כי החובה להגן על בעלי חיים אינה מוחלטת והיא עשויה ליסוג מפני ערכים חברתיים ראויים כעלי אופי ציבורי. כן הוסכם כי ההכרעה באיזון בין האינטרסים של האדם לבין האינטרסים של בעלי חיים היא מורכבת ולא ניתנת לתחימה מדויקת מראש, באשר מתחייבת נקודת איזון הנוקטת בכל האמצעים הסבירים למניעת הסבל הנגרם לבעלי חיים, או לכל הפחות, להפחתתו. נקודת האיזון אותה אימצה דעת הרוב היא נקודת האיזון הקבועה במבחני התכלית והמידתיות שבחוקי היסוד. בכך ניתן הכשר הלכתי לעמדה שהביע השופט חשין, הגם שלא באופן מפורש, כבר בעניין חמת גדר. אולם בהקשר זה, השופט שטרסברג כהן הלכה צעד נוסף קדימה וקבעה כי מבחנים אלה משמשים:

לא רק לשם הכרעה בשאלה אם הפגיעה באינטרס ההגנה על בעלי החיים הינה מוצדקת ועל כן חוקית, אלא גם לשם הגדרת היקפו של האינטרס עצמו, לאמור כי סבל וייסורים העשויים לבוא בגדר התעללות אינם התעללות אם נעשו לתכלית המשקפת ערך חברתי ראוי³².

בפועל, היישום של מבחני התכלית והמידתיות נעשה על ידי בית המשפט במשולב. מידת הסבל שנגרם לאוויזים במהלך הפיטום לא נבחנה במנותק מהתכלית האנושית שביסוד הפיטום. במילים אחרות, מלאכת האיזון לא תמה עם מתן תשובה לשאלה האם התכלית שבשמה נגרם סבל לאוויזים היא ראויה או לא. בית המשפט הבהיר כי גם אם, כשלעצמה, התכלית היא ראויה אין בכך כדי לסתום את הגולל על האפשרות כי ייקבע בסופו של דבר שהסבל שנגרם הוא בגדר התעללות.

בנסיבות המקרה הייתה בין כל השופטים הסכמה כי ההמתה של בעלי חיים לצורכי מאכל היא לתכלית ראויה. המחלוקת שנתגלעה נסבה, בין היתר, על המתת בעלי חיים לצורכי ייצור מזון מותרות. אמנם אף לא אחד מן השופטים קבע כי המתה זו היא לתכלית

30 פרשת פיטום האווזים, לעיל הערה 3, עמ' 249.

31 "אמר המצדיק כי ראוי כי רווחת האדם תגביה עוף אף במחיר עמלם של עופות בני רשף. אלא שלכך יש מחיר והמחיר הוא גריעה מכבודו של האדם עצמו" שם, עמ' 265.

32 שם, עמ' 252.

פרק אחד עשר: המתת בעלי חיים

בלתי ראויה, אולם שופטי הרוב סברו כי יש להבחין בין סוגי מזון המופקים מבעלי חיים על פי סולם של נחיצות וחיוניות שלאורו תיבחן מידתיות סבלם של בעלי החיים. לעומת זאת, השופט גרוניס סבר בדעת מיעוט כי אין לערוך הבחנה שכזו ואף הטיל ספק ביכולת לערכה. בסופו של דבר, ההבחנה שערכה דעת הרוב הוליכה אותה למסקנה כי כבר אווה הוא מזון מותרות שאין בו כדי להצדיק את הסבל הרב שנגרם לאווזים במהלך הפיטום. התלטת הרוב לא התעלמה מהאינטרסים הכלכליים של החקלאים ושאר נותני השירותים שפרנסתם הייתה תלויה בקיומו של הענף, אולם היא לא ראתה מקום לתת לאינטרסים אלה את הבכורה באיזון מול האינטרס הנוגד של ההגנה על רווחת בעלי חיים. לפיכך, הורו שופטי הרוב על בטלות התקנות, תוך שקבעו תקופת מעבר על מנת לתת לעוסקים במלאכת פיטום האווזים שהות להתארגן ליישום ההחלטה. מנגד, השופט גרוניס סבר כי ההזנה הכפויה של האווזים לצורך ייצור כבד אווה היא מידתית ולפיכך דחה, בדעת מיעוט, את העתירה. לגישתו, ייצור המזון ממוקם בראש סולם התכליות שמכווץ מתאפשרת פגיעה בבעלי חיים והסבל שנגרם לאווזים במהלך ייצור זה הוא משני בחשיבותו. ברחותו את העתירה נתן השופט גרוניס משקל נכבד לכך שאיסור הפיטום יביא לחיסול ענף חקלאי אשר הפדיון השנתי בו מגיע לעשרות מיליוני שקלים, ועקב כך ייגדע מטה לחמן של מאות משפחות. שיקולים נוספים ששימשו כדחיית העתירה היו העובדה שהפיטום לא נאסר במדינות שונות באירופה ובעולם, היעדר הוראה בחוק צער בעלי חיים הקובעת תקופת מעבר להסתגלות החקלאים למצב החדש במידה ותיאסרנה פרקטיקות חקלאיות מקובלות, והחשש שסיווג הפיטום כהתעללות יטיל כתם פלילי על החקלאים שעוסקים במלאכת הפיטום. על אף הכרעתו לטובת המשך הפיטום, ראוי לציין כי השופט גרוניס הכיר בחובה להקטין את סבלם של בעלי חיים, שכן ציין במפורש כי אם היה ניתן לקיים את ענף הפיטום תוך גרימת סבל מועט יותר לאווזים, היה מורה על בטלותן של התקנות.

פסק הדין בפרשת פיטום האווזים הוא דוגמה לכך שבית המשפט מוכן להגן על בעלי חיים, גם כאשר להגנה זו מחיר כלכלי רב. עוד ניתן ללמוד מפסק הדין אילו אינטרסים אנושיים יזכו להגנה חזקה יותר כאשר על כף המאזניים החובה להגן על בעלי חיים. בדומה לעניין חמת גדר, בית המשפט מסתייג מהגנה על אינטרסים אנושיים של רווחה. ההנאה שלנו מצפייה במאבק בין האדם לתנין או מאכילת כבד אווה היא אמנם לגיטימית, אך אין די בה כדי להצדיק את הסבל שנגרם לבעלי חיים כתוצאה מהרצון להביא את רגש ההנאה שלנו על סיפוקו. מסקנה זו אינה משתנה גם כאשר על כף המאזניים אינטרסים אנושיים נוספים, לרבות אינטרסים שהוכרו כזכויות אדם. האיסור על פיטום אווזים פגע בפגיעה קשה בזכות הקניין וחופש העיסוק של החקלאים, זכויות שזכו לעיגון חוקתי, ולמרות זאת ביכר בית המשפט את טובתם של בעלי החיים. העדפה זו ראויה עוד יותר לציון בהינתן הדעת כי במשך כ־40 שנה שיגשג ענף הפיטום בארצנו. משכך, נראה לנו כי חשיבותו של פסק הדין בפרשת פיטום האווזים היא בעיקר במסר שהוא מעביר לציבור. אמנם אין הכרח שגם

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

בעתירה הבאה המנסה למנוע פגיעה בבעלי חיים תהיה ידם של בעלי החיים על העליונה, אולם שום פרקטיקה הפוגעת בבעלי חיים אינה חסינה עוד מפני ביקורת שיפוטית. בייחוד יש לציין בהקשר זה, כי בפרשת פיטום האווזים קבע בית המשפט לראשונה כי חוק צער בעלי חיים חל גם בתחום החקלאות. העוסקים בתחום זה, שבו מנוצלים בעלי חיים בהיקף נרחב ונגרם להם סבל רב, חייבים גם הם להימנע מצער בעלי חיים ולהתאים את היחס שלהם כלפי בעלי חיים לדרישות החוק. התאמה זו כרוכה מטבע הדברים בעלויות כספיות גבוהות. מכיוון שישנה אי-בהירות ביחס לשאלה מה ייחשב לצער בעלי חיים, הרי שבמצב הקיים החקלאים אינם יכולים לדעת מראש האם ההוצאות הכספיות שיוציאו אכן הכרחיות לשם מניעת צער בעלי חיים והאם הן יחסנו אותם מפני הפרה צפויה של הוראות החוק. פסק הדין בפרשת פיטום האווזים לא פיזר את עננת אי-הוודאות. אדרבא, המחלוקת בין השופטים בשאלת יישום המבחנים רק הגבירה את חוסר הוודאות הקיים ממילא, והמחיישה כי ההכרעה באיזון האינטרסים היא פועל יוצא של השקפת עולם אינדיבידואלית באשר למעמד המשפטי של בעלי החיים. נדרשות אפוא תקנות ברורות בנושא זה על מנת לפזר, ככל שניתן, את ערפל אי-הוודאות הכרוך בהחזקת בעלי חיים במשקים חקלאיים ובכלל.

הערעור של החקלאים על הכרעת בית המשפט בפרשת פיטום האווזים לא צלח³³. אולם בפועל ההגנה על האווזים מפני הפיטום לא הייתה הגנה שלמה. בית המשפט קבע כי האיסור על הפיטום ייכנס לתוקפו רק לאחר תקופת מעבר של שנה וחצי שבמהלכה תיבחן האפשרות לקיומה של שיטת פיטום חלופית שתפחית באופן ניכר את סבלם של בעלי החיים. העובדה שבית המשפט השלים עם המשך סבלם של האווזים לתקופה ארוכה מהווה, כשלעצמה, עדות לכך שמעמדם של בעלי החיים לא הגיע למעמדו של האדם. יתרה מכך, גם לאחר חלוף תקופת המעבר הנ"ל, שבמהלכה לא נמצאה שיטה חלופית לפיטום האווזים, לא יושם פסק הדין במשך תקופה של כשבעה חודשים על ידי הרשויות המוסמכות. רק בעקבות עתירה לאכיפת פסק הדין החלו הגורמים המוסמכים ביישום והוצאה הנחיה לחקלאים לסגור את ענף פיטום האווזים המתנהל על פי השיטה הקיימת³⁴. דא עקא, כי גם הנחיה זו כללה תקופת מעבר שתכליתה היה להביא להפסקה הדרגתית של הפיטום בחוץ כחצי שנה. התוצאה המעשית היא שפיטום האווזים נמשך כשלוש שנים לאחר שניתנה הכרעת בית המשפט העליון האוסרת על הפיטום³⁵.

33 בג"ץ 7713/05, לעיל הערה 5; דנג"ץ 2197/06 בנימיני נ' מנהל השירותים הווטרinרים במשרד החקלאות, פורסם בנבו.

34 בג"ץ 7713/05, לעיל הערה 5.

35 ראוי לציין בהקשר זה גם את בש"א (שלום כ"ס) 2217/07 (ה"פ 250/07) אנונימוס ע"ר נ' וואחנן, פורסם בנבו, שם נתקבלה בקשה למתן צו מניעה זמני שיאסור על פיטום אווזים במשקם של המשיבים. באותו מקרה המשיבים טענו כי שיטת הפיטום במשקם חדשנית ולא סותרת את פסיקת בג"ץ. בית המשפט קיבל את עמדתם של המשיבים שלפיה שיטת הפיטום

ב. המתה לשם מלבוש והכנת אביזרי אופנה ונוי

עורותיהם של בעלי חיים ופרוותיהם מהווים חומר גלם ליצירת בגדים שונים. גם פרקטיקה זו נהוגה מראשית ימיו של האדם והיא מקובלת במדינות רבות³⁶. עם השנים, החלה החברה האנושית להשתמש בעור ובפרווה המופקים מבעלי חיים גם לצרכים אחרים ובין היתר לייצור אביזרים שונים המשמשים אותנו בחיי היום יום למטרות שונות. הפקת מוצרים מעור או מפרווה מחייבת אותנו לפשוט את עורו של בעל החיים ופעולה זו אפשרית רק לאחר המתתו של אותו בעל חיים. נקודת המוצא לדיון שבפנינו היא כי המוצרים המיוצרים מעור ומפרוות הם מוצרים שניתן לייצר מחומרי גלם אחרים שהפקתם אינה כרוכה בהמתת בעלי חיים. כך, למשל, בדים וחומרים סינתטיים משמשים כעניין שבשגרה לצורך ייצור בגדים. אמנם הויתור על עורות ופרוות יצריך אותנו לוותר על בגדים מסוימים כגון: בגדי עור ומעילי פרווה, אך לא יהיה זה הקץ של ענף הביגוד. הוא הדין לגבי האביזרים השונים שאנו מייצרים מעור ומפרוות. המסקנה העולה מכך היא שביסוד המתתם של בעלי חיים למטרה זו עומד אינטרס מן הדרג השני בלבד, שכן בריאותנו לא תיפגע אם נלבש בגדים שאינם עשויים מעור או מפרווה או נשתמש באביזרים שייצורם אינו כרוך בהמתת בעלי חיים³⁷. הויתור על שימוש בעור או בפרוות ליצירת מוצרים שונים עלול אמנם להביא לפגיעה באיכות החיים אצל חלק מבני האדם, אולם פגיעה זו אינה חמורה כפגיעה בבריאותו של האדם או בביטחונו. עם זאת אין לשכוח כי לאיסור על ייצור מוצרים מעור או מפרוות יש השלכות כלכליות רחבות היקף. הפדיון הכספי המתקבל מייצור העור והפרוות מוערך במאות מיליוני דולרים אשר לא בנקל ניתן יהיה להשלים עם הויתור עליהם. יתרה מכך, צמצום חומרי גלם מהם ניתן ליצור מוצרי ביגוד, הנעלה ואביזרים שונים יגרום לעליית מחירים של מוצרים אלה וכתוצאה מכך לירידה בכוח הקנייה של הפרט, כאשר השכבות שייפגעו מכך הן בראש ובראשונה השכבות החלשות. השלכות כלכליות אלה, וההשקפה

היא שונה מהשיטה שדן בה בג"ץ, אך קיבל את הבקשה אף שקבע כי מידת הסבל שגורמת השיטה של המשיבים היא פחותה ביחס לפרקטיקה המקורית. כן ראו בעניין זה את החלטת בית המשפט מיום 28.10.2007 בבש"א (שלום כ"ס) 3479/07 אנונימוס ע"ד נ' וואחנן, פורסם בנבו. להרשעת חקלאי בפיטום אווזים שנעשה לאחר ההחלטה האוסרת על המשך הפיטום ראו את ת"פ (שלום חי') 1384/07 מדינת ישראל נ' אגבאריה, פורסם בנבו. באותו מקרה מדובר היה בפיטום של כ-250 אווזים והנאשם שהורשע נידון למאסר של 5 חודשים, אשר נקבע כי ירדו בעבודות שירות.

36 "ויעש אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבשם" (בראשית, ג, כא). למיטב ידיעתנו, בישראל אין תעשייה של המתת בעלי חיים לשם ייצור מוצרי עור או פרווה. עם זאת מוצרים שכאלה נמכרים בישראל כדבר שבשגרה, ולעתים הדבר מהווה עילה לקריאה לחרם צרכנים מצד קבוצות המבקשות להגן על בעלי חיים.

37 ייתכן וניתן לסייג את דברינו לארצות קרות במיוחד, שבהן נדרשים בגדים חמים מעור או מפרווה לשם קיום חיים אנושיים תקינים.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

המסורתית הקיימת שלפיה חיייהם של בעלי החיים פחות חשובים מחייהם של בני האדם, מוליכות למסקנה כי בעתיד הנראה לעין לא צפוי שינוי במצב הקיים. מבחינה מוסרית תוצאה זו מעוררת תחושה קשה של חוסר נוחות, שכן במקרה זה הפגיעה בבעלי חיים אינה שוות ערך לפגיעה הצפויה בבני אדם כתוצאה מהאיסור על המתתם.

בדין הישראלי אין הוראת חוק האוסרת על המתת בעלי חיים לצורך ייצור עורות ופרוות. מכיוון שחוק צער בעלי חיים אינו מתייחס לסוגיה במפורש, הרי ששאלת קיומו של איסור שכזה היא עניין לפרשנות. לכאורה, אם תכליתו של חוק צער בעלי חיים היא למנוע סבל מבעלי חיים, הרי שהמתה לצורכי מלבוש אשר אינה מלווה בכאב עשויה להגשים את תכלית החוק ואין לראות בה מעשה המנוגד לחוק. מנגד, יש בסיס לדעה כי תכליתו של חוק צער בעלי חיים אינה רק למנוע סבל מבעלי חיים, אלא גם למנוע את הפגיעה בחייהם. תמיכה לדעה זו, אנו מוצאים בכך שהחוק מסייג את תחולתו על המתת בעל חיים שנעשתה לצורכי מאכל אדם ועל המתת בעל חיים במהלך ניסויים בבעלי חיים. מן ההן ניתן ללמוד על הלאו, דהיינו כל המתה אחרת של בעלי חיים שאינה מותרת במפורש אסורה³⁸. מסקנה זו עולה בקנה אחד עם תכלית החוק להגן על בעלי חיים, והיא גם זכתה לתמיכה בפסיקה³⁹.

ג. המתה לשם הגנה על שלום הציבור

למצער, בעלי חיים הם גם מקור למחלות שונות המסכנות את בריאותם של בני אדם ובעלי חיים אחרים⁴⁰. מחלות אלה עשויות להתפשט לכלל האוכלוסיה עקב ניידותם של בעלי החיים, וברי כי על הרשויות לנקוט בצעדים שונים למניעת התפשטותן. חוקים רבים מתירים המתה של בעלי חיים הנגועים במחלות שונות⁴¹. ההצדקה להמתה זו נעוצה

38 זאת, כמוכן, בכפוף לסעיף שמירת הדינים הקבוע בסעיף 18 לחוק צער בעלי חיים.
39 זוהי גם דעת השופט גולדברג בפרשת העמותה למען החתול, לעיל הערה 4. עם זאת, נראה כי אין זו דעת המדינה. כבג"ץ 5990/03 עמותת "תנו לחיות לחיות" נ' פרקליטות המדינה, פורסם כנבו, נדונה החלטת המשיבה למחוק כתב אישום שהוגש בגין עבירות של איסור התעללות. בית המשפט דחה את העתירה בקובעו כי החלטת התביעה לא לקחה בחוסר סבירות המצדיק התערבות בה. בסעיף 6 לפסק הדין מצוין כי "המדינה מוסיפה ומסבירה כי על פי עמדתה החוק אינו אוסר המתת בעלי חיים, אלא התעללות בהם". עם זאת באותו מקרה לא התייחס בית המשפט לטענה זו של המדינה.
40 תקצר היריעה מלהזכיר את כל המחלות השונות המיוחסות לבעלי חיים. נזכיר רק את המוכרות שבהן שזכו לתהודה ציבורית כגון: שפעת העופות, שפעת החזירים, מחלת הפה והטלפיים, כלבת. לרשימת מחלות המופצות על ידי בעלי חיים ראו את, M.C. Jasper *Pet Law* (2007), 79-82.
41 תקנות מחלות בעלי חיים ("כוא בעלי-חיים), תשל"ד-1974; תקנות בריאות הציבור (מזון) (בדיקת דגים), תשמ"א-1981; פקודת הבריאות (מזון), 1935, תקנות מחלות בעלי חיים (כתי

פרק אחד עשר: המתת בעלי חיים

באינטרס מן הדרג הראשון, שהוא אינטרס מכריע. ככלל, נרמה כי לא יהיה מי שיחלוק על כך שיש להמית בעל חיים הנגוע במחלה מרבקת על מנת להגן על שלום הציבור, אולם בכך לא סגי. השאלות המתעוררות בסוגיה רבות ומורכבות וביניהן: אימתי נאמר על בעל חיים כי הוא נגוע במחלה מרבקת? האם כל מחלה מצדיקה את המתתו של בעל החיים? האם ההמתה היא האמצעי הסביר ביותר להתמודדות עם התפשטות המחלה?

האמצעי שנבחר למניעת התפשטות מחלות בעלי חיים הוא העומד בדרך כלל במרכז של המחלוקת המשפטית. הטענה השכיחה היא כי האמצעי שנבחר אינו סביר שכן הוא פוגע בבעלי חיים מעבר לנדרש בנסיבות העניין. האוהזים בטענה זו מבקשים לשכנע כי על המתת בעלי חיים להיות האמצעי האחרון שיש לנקוט בו וזאת רק לאחר שמוצו כל יתר האפשרויות ובכללן טיפול תרופתי בבעלי החיים הנגועים במחלה או חשודים כנגועים בה. לחיזוק עמדתם הם גורסים כי האמצעי שנבחר מוביל או עלול להוביל, להמתת בעלי חיים שאינם נגועים בפועל במחלה. הטענות הנ"ל נובעות בראש ובראשונה מתוך דאגה לרווחתם של בעלי חיים, אך לעתים גם (או רק) מתוך מניעים כלכליים. ההחלטה על השמדת בעלי חיים נגועים היא החלטה העלולה להסב נזק כלכלי גדול לבעליו של בעלי החיים ולפיכך הלה מעוניין לצמצם, ככל שניתן, את היקף ההמתה⁴². בת"א (מחוזי ת"א) 2386/99 יפה הוד אגודה שיתופית חקלאית בע"מ נ' מדינת ישראל נטען, ממניעים כלכליים בלבד כי המדינה התרשלה במתן הוראה על השמדת אפרוחים נגועים בסלמונלה שיובאו לישראל, שכן היה עליה להורות על טיפול תרופתי באפרוחים במקום להורות על השמדתם⁴³. בית המשפט דחה את הטענה ולא התייחס כלל לפגיעה בבעלי חיים, לא כל שכן למידת החזוק של טענה המונעת ממניעים כלכליים בלבד. בהקשר זה נראה לנו, בייחוד לאחר פסיקת בית המשפט העליון בפרשת פיטום האווזים, כי טענות המתבססות על רווחת בעלי חיים, לא כל שכן על זכויותיהם במידה שזכויות אלה מוכרות, יזכו לאהדה רבה יותר.

שני החוקים המרכזיים המתירים המתת בעלי חיים בתואנה כי הדבר דרוש להגנה על שלום הציבור ולמניעת מחלות, הם פקודת מחלות בעלי חיים [נוסח חדש], תשמ"ה-1985 ופקודת הכלבת, 1934. חוקים אלה נבדלים זה מזה בעניין מהותי המשליך על אופי ההוראות הנכללות בהן. בעוד שפקודת מחלות בעלי החיים מבקשת למנוע את התפשטות המחלה בדיעבד, לאחר שהיא כבר נתגלתה, פקודת הכלבת מבקשת למנוע את התפשטותה

שחיטה לעופות), תש"ך-1960; תקנות מחלות בעלי החיים (מחלת הפה והטלפיים), תש"ך-1959; פקודת הרבורים [נוסח חדש], תשמ"ג-1983; תקנות הסגר (מניעת עכברים), 1936. לסכומי הפיצויים המגיעים לבעליו של בעל חיים שהומת לפי הוראות פקודת מחלות בעלי חיים, ראו את הודעת מחלות בעלי חיים (תשלום פיצויים), תשס"ח-2008.

42 ת"א (מחוזי ת"א) 2386/99 יפה הוד אגודה שיתופית חקלאית בע"מ נ' מדינת ישראל, פורסם בנבו.

43

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

מראש, עוד כטרם נתגלתה⁴⁴. הבדל מרכזי זה הוא הגורם לכך שהוראותיה של פקודת הכלבת דראסטיות יותר וטומנות בחובן פוטנציאל רב יותר לפגיעה בבעלי חיים. להלן נבחן ביתר פירוט את הוראות הפקודות השונות.

פקודת מחלות בעלי חיים קובעת כי מי שבהחזקתו או בפיקוחו בעל חיים הנגוע במחלה או שהוא חושד כי הוא נגוע במחלה חייב להודיע על כך לרופא וטרינר של הרשות המקומית ולבודד את בעל החיים⁴⁵. הסמכות להורות לבעליו של בעל החיים הנגוע להמיתו או לגרום להמתתו, נתונה לרופא וטרינר ממשלת⁴⁶. הרופא מוסמך להורות כי המתה תבצע מיד או תוך תקופת זמן מוגדרת. סמכותו של הרופא להורות על המתה קיימת גם כאשר בעל חיים היה כמגע עם בעל חיים נגוע או אם היה חשוף בדרך אחרת להירבקות במחלה או לזיהום ממנה או כאשר הרופא חושד כי הוא נגוע במחלה. דהיינו, לרופא סמכות להורות על המתת בעל חיים גם כאשר אין ודאות שהוא נגוע במחלה. סמכות זו עשויה להביא להמתתם של בעלי חיים שאינם נגועים בפועל במחלה ולכן היא מחייבת קביעת קריטריונים כדי למנוע פגיעה שלא לצורך בבעלי חיים. מסקנה זו מתחדדת על רקע העובדה שהפקודה מקנה לרופא וטרינר סמכויות נוספות, פחות דראסטיות, כדי למנוע את התפשטותה של המחלה. בין הסמכויות הללו נציין את הסמכות להורות לבעליו של בעל חיים לבצע בו בדיקה, חיסון או טיפול בדרך אחרת וכן להחזיקו בהסגר⁴⁷. ודוק, הפקודה לא מתירה במפורש לרופא וטרינר להשמיד בעל חיים הנגוע במחלה, אם לא הורה קודם לבעליו של בעל החיים להמיתו. אולם נראה לנו כי סמכות שכזו מסורה לו לאור תכליתה של הפקודה שהיא להגן על הציבור ובריאותו. סמכות נוספת שנועדה למנוע את התפשטותן של מחלות, היא סמכותו של המנהל להכריז על אזור כאזור נגוע. התוצאה של ההכרזה היא איסור על הכנסת בעל חיים לאותו אזור⁴⁸. בנוסף נתונה למנהל השירותים הווטרינריים הסמכות לאסור על תצוגת בעלי חיים במקום כלשהו, מכירתם בשוק או המתתם לשם מאכל⁴⁹. לצורך יישום הוראות הפקודה מוסמך כל רופא וטרינר ממשלתי, מפקח או שוטר לתפוס כל בעל חיים שביחס אליו הוא חושד כי נעברה עבירה על הפקודה, וכן רשאי הוא

44 תכלית זו של פקודת הכלבת היא מוכנת על רקע העובדה שהכלבת היא מחלה קטלנית וחשוכה מרפא, אשר מועברת בקלות יחסית וקשה לאבחון בשלביה המוקדמים. להרחבה במחלת הכלבת, ראו את G.M. Baer *The Natural History of Rabies* (New York, 1975).

45 סעיף 4 לפקודה.

46 סעיף 7 לפקודה.

47 סעיף 9 לפקודה.

48 סעיף 18 לפקודה.

49 סעיף 12 לפקודה.

פרק אחד עשר: המתת בעלי חיים

לצוות על החזרת בעל חיים כאמור לאזור או למקום שהוא חושד כי ממנו הועבר שלא כדין⁵⁰.

פקודת הכלבת מצומצמת יותר בהיקף תחולתה שכן – כפי שמעיד עליה שמה – היא מתייחסת אך ורק למחלה אחת. עם זאת חלק מהוראות הפקודה רלוונטיות גם לבעלי חיים אחרים ולא רק לכלבים, שכן על אף שמה, מחלת הכלבת יכולה לקנן גם בבעלי חיים אחרים ולהיות מופצת באמצעותם. ההתייחסות הנפרדת בפקודה למחלת הכלבת בלבד היא מובנת על רקע היותה מחלה חשוכת מרפא. חומרתה של המחלה והיעדר המזור לה, הם הגורמים העיקריים להוראות הדרסטיות הכלולות בפקודת הכלבת. באופן כללי, פקודה זו נועדה להקדים תרופה למכה. בשונה מפקודת מחלות בעלי חיים, הוראות הפקודה מכוונות למנוע את התפרצות המחלה מבעוד מועד ולא רק לבלום את התפשטותה לאחר שנתגלתה. באופן קונקרטי, הפקודה מחייבת את בידודם במאורות בידוד של בעלי חיים שנשכו אדם ומקנה לרשויות הפיקוח סמכות להורות על בידודם של בעלי חיים שהיו במגע עם אדם וקיים חשד להדבקה בכלבת כתוצאה ממגע זה⁵¹. בד בבד מקנה הפקודה סמכות להשמיד בעלי חיים

50 סעיף 26(א) לפקודה. בהפעילו את סמכויותיו על הווטרנר להגשים את תכלית הפקודה, דהיינו להגן על הציבור מפני מחלות. על כן נקבע כי החלטה לתפוס עדר כבשים שנכנס לשטחי מדינת ישראל מהרשות הפלסטינית לאחר שנחשד כנגוע במחלות ולהוביל את העדר לשחיטה בישראל אינה ממלאת את הוראות הפקודה, שכן מבחינה בטיחותית עדיף היה להחזיר את העדר לשטחי הרשות, ראו ת"א (שלום י-ם) 5668/04 ג'באדין נ' רשות הטבע והגנים, פורסם בנבו.

51 סעיף 4 לפקודה. תקופת ההסגר של בעל חיים מתחילה מיום מסירתו להסגר ולא מיום האירוע המקום עילה להסגר. בכג"ץ 5654/00 קאושנסקי נ' דר' גיורא נדל, רופא לשכת הבריאות המחוזית רחובות, פורסם בנבו, בית המשפט נמנע מלדון בשאלת סבירות העיתוי שממנו מונים את תקופת ההסגר, שכן כלבו של העותר שוחרר מן ההסגר עד לדיון בעתירה, כך שזו נתייחרה. לנו נראה כי ההסדר הקיים הוא סביר. הרצון לקצר את תקופת הבידוד מובן על רקע העובדה שכל בידוד גורם צער לבעל החיים, אולם תקופה של עשרה ימים היא תקופה קצרה יחסית וסבירה בנסיבות העניין. גם המבקשים לקצר את תקופת הבידוד אינם חולקים על כך שיש צורך לבודד בעל חיים החשוד כנגוע במחלת הכלבת, אולם קבלת גישתם תוליך למעשה לכך שכלב שנשך אדם ונלכד רק בחלוף עשרה ימים מיום אירוע הנשיכה כלל לא ייכנס לבידוד מכיוון שעברו למעלה מעשרה ימים מהיום המקום עילה להסגר. לתמיכה בעמדתנו ראו את ב"ש (שלום ר"ג) 14/07 ורצברגר נ' אגף התברואה ופיקוח עירוני – המחלקה הווטרנרית עיריית ר"ג, פורסם בנבו, שבו נקבע, בין היתר, כי בית המשפט כלל אינו מוסמך לבחון חלופות הסגר שיהיה בהן כדי להקל על סבלו של בעל החיים. לדעה שונה ראו את ב"ש"א (שלום חד') 4419/06 (ת"א 5449/06) איילון עו"ד ג' הרופא הווטרנר המחוזי בחדרה, פורסם בנבו, שם נקבע כי ניתן לבודד את הכלב מהציבור גם כביתו של בעליו, וכי יש למנות את תחילת תקופת ההסגר מיום האירוע המקום עילה להסגר, שכן בחלוף עשרה ימים ממועד זה ניתן לדעת בוודאות אם הכלב נגוע במחלת הכלבת. כן נציין בהקשר שלפנינו כי תקנה 2 לתקנות הכלבת (החזקת כלבים, חתולים וקופים במאורות בידוד), תשי"ט-1959 מטילה חובה למסור בעל חיים שנשך אדם או בעל חיים אחר למאורת בידוד וזאת בתוך 24

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

הנגועים בכלבת או חשודים כנגועים במחלה, וכן כל כלב בן שישה חודשים ומעלה שלא קיבל זריקת חיסון נגד כלבת בהתאם לתקנות. זאת ועוד, כחלק מההתמודדות עם מחלת הכלבת, מוסמך מנהל השירותים הווטרינריים להכריז על כל אזור כנגוע בכלבת ומשניתנה ההכרזה מוטלות על בעלי הכלבים באותו אזור מגבלות שונות על אופן החזקת כלביהם, אשר הפרתן עלולה להוות עילה להשמדת הכלב⁵². בנוסף רשאי רופא וטרינר להורות על השמדתם של כלבים עזובים בתוך כל אזור וזאת לאחר שניתנה לתושבי אותו אזור הודעה הדורשת מהם לקשור את כלביהם לבתיהם⁵³.

אופן הטיפול בחיות הפקר זכה להתייחסות נרחבת בפסיקת בית המשפט העליון, ובפסיקה זו נדון להלן. במסגרת התייחסות בית המשפט לסוגיה נדונו, בין היתר, גם הוראות פקודת הכלבת וגם נושא זה יידון על ידינו.

דילול אוכלוסיית חיות הפקר

בית המשפט העליון נדרש לנושא דילול חיות הפקר בשלוש הזדמנויות שונות. ההבדלים בתוצאה המשפטית של כל אחד מן המקרים שנדונו בבית המשפט וברטוריקה של השופטים ממחישים בצורה טובה את השינוי המחשבתי שחל בבית המשפט העליון ביחס למעמד המשפטי של בעלי חיים. באופן כללי ניתן לתאר שינוי זה כמעבר מגישה שכלל לא ראתה מקום לדיון במעמד המשפטי של בעלי חיים, לגישה הרואה באינטרסים של בעלי חיים אינטרסים הראויים להגנה ומניחה את הכסיס להכרה בזכויות בעלי חיים.

הפעם הראשונה שבה דן בית המשפט העליון בסוגיה הייתה בבג"ץ 1555/90 "חיים לבעלי-חיים" – האגודה הישראלית נגד ניסויים אכזריים כבעלי חיים נ' מנהל השירותים הווטרינריים במשרד החקלאות⁵⁴. בעניין זה כוונה העתירה כנגד החלטת המשיב להכריז

שעות ממועד הנשיכה. לפי התקנות בעל חיים שהובל למאורת בידוד יבודד בה למשך 10 ימים ובתום תקופת המעצר יוציא הבעל את החיה מהמאורה אלא אם כן מתה או הושמדה כדין לפני כן. היה ולא הוציא הבעלים את החיה ממאורת הבידוד תוך חמישה ימים מיום גמר תקופת מעצרה, מותר להשמדה. התקנות עצמן נוקטות בלשון "מעצר" ולא בלשון "הסגר". למותר לציין כי הביטוי "מעצר" ביחס לבעלי חיים הוא ביטוי שאינו ראוי.

52 סעיף 9 לפקודה. בכדי לברר אם הוראות הפקודה קיימו מוקנית לגורמים המוסמכים רשות להיכנס לכל מקום, ראו את סעיף 8 לפקודה. סמכות זו פורשה בפסיקה כמקנה סמכות כניסה לצורכי ביקורת גם ללא קיומו של חשד למעשה המפר את הוראות הפקודה, ראו את ת"פ (שלום ק"ג) 423/05 מדינת ישראל נ' שבת, פורסם כנבו. אם נמצא כי הוראות הפקודה לא נתקיימו, רשאים הגורמים המוסמכים לעשות את כל הדרוש כדי ליתן תוקף להוראות הפקודה, ובכלל זה לתפוס את הכלב.

53 סעיף 10 לפקודה.

54 בג"ץ 1555/90 "חיים לבעלי-חיים" – האגודה הישראלית נגד ניסויים אכזריים כבעלי חיים נ' מנהל השירותים הווטרינריים במשרד החקלאות, פ"ד מה(1) 83.

פרק אחד עשר: המתת בעלי חיים

על אזורים נגועים בכלבת מכוח פקודת הכלבת. ההכרזה לא הייתה מוגבלת בזמן או במקום, ומשכך במועד העתירה חלה על כל הארץ במשך תקופה של כארבע עשרה שנה. כתוצאה מההכרזה הוטלה על כל אחד מבעלי הכלבים חובה לקשור את כלבו לביתו, לשים מחסום על פיו בעת הוצאתו לרשות הרבים וכן למנוע ממנו לבוא במגע עם כל כלב אחר. במקביל, הוטלה על הפקיד הווטרינרי החובה להרוג כל כלב שאינו קשור או שאין לו מחסום. העותרת טענה כי ההכרזה אינה סבירה שכן אינה מוגבלת במקום או בזמן, ותוצאתה הצפויה היא הכחדת הכלבים מן הארץ לאור החובה למנוע מהם לבוא במגע זה עם זה. בית המשפט קבע כי השלכות ההכרזה ביחס לאוכלוסיית הכלבים הן קשות וחמורות, ולכן חייב המשיב לשקול את שיקוליו בזהירות מירבית ולהימנע מהרחבתה של ההכרזה מעבר לדרוש באופן סביר לשם השגת מטרות פקודת הכלבת. עם זאת בית המשפט נמנע מלהורות על בטלות ההכרזה או על ביטולה. נקבע כי לצד החובה להפעיל שיקול דעת זהיר בעת ההכרזה על אזורים הנגועים בכלבת, מוטלת על המשיב חובה לפעול למניעת מחלת הכלבת וכי בנסיבות העניין לא ניתן לומר כי הוא הפעיל את שיקול דעתו בצורה לא סבירה. לפיכך, דחה בית המשפט את העתירה אגב קריאה למחוקק להגביל את ההכרזה במקום ובזמן⁵⁵. מבחינה רטורית, מפסק הדין נעדר כל דיון במעמדם של בעלי החיים במשפט ובטעמים הנעוצים בהגנה עליהם. דרך אחת להסביר עובדה זאת היא בכך שפסק הדין ניתן בטרם נחקק חוק צער בעלי חיים. אמנם גם במועד מתן פסק הדין התעללות בבעלי חיים הייתה אסורה, אולם חוק צער בעלי חיים הרחיב את ההגנה על בעלי חיים, החמיר את העונשים הצפויים למי שמתעלל בהם, ובכך הפך אותם דה פקטו למושא התייחסות במשפט. הסבר נוסף לגישת בית המשפט נעוץ בהיעדר מסורת משפטית של הגנה על בעלי חיים, שכן עד למתן פסק הדין, בית המשפט העליון כמעט ולא נתבקש ליתן סעד לבעלי חיים⁵⁶.

בפעם השנייה שבה בית המשפט העליון נדרש לסוגיית חיות ההפקר חל כבר שינוי באקלים המשפטי ביחס לבעלי חיים. העתירה בבג"ץ 6446/96 העמותה למען החתול נ' עיריית ערד⁵⁷ נדונה לאחר שנחקק חוק צער בעלי חיים ולאחר שבית המשפט העליון אסר על המשך קיום המופע שבו נאבק אדם בחנין בנימוק כי המופע עולה כדי התעללות בבעלי חיים. הדיון במעמדם המשפטי של בעלי החיים היה צפוי אפוא ואף נתבקש מאליו. בעתירה נדונה שאלת סמכותן של רשויות מקומיות לנקוט בצעדים לדילול אוכלוסיית חתולי הפקר

55 המלצת בית המשפט העליון אומצה בשנת 1993. ממועד זה ואילך מכריז מנהל השירותים הווטרינריים מעת לעת ובמידת הצורך על אזורים מסוימים כנגועים כמחלת הכלבת. ראו לעניין זה את פרשת העמותה למען החתול, לעיל הערה 4, עמ' 779.

56 העתירה היחידה שהתייחסה לבעלי חיים אשר נדונה בבית המשפט העליון, נועדה למנוע את עריכתו של מופע שוורים בתל אביב. בית המשפט דחה את העתירה מבלי לערוך דיון מקיף במעמדם המשפטי של בעלי החיים. ראו את בג"ץ 281/78 אגודת צער בעלי-חיים בישראל נ' עיריית תל-אביב-יפו, פ"ד לב(2) 405. לדיון בפסק הדין ראו לעיל עמ' 155-156.

57 פרשת העמותה למען החתול, לעיל הערה 4.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

שאינן להם בעלים לשם מניעת סיכון תברואתי⁵⁸. השופט שטרסברג כהן קבעה כי נקודת המוצא לדין בעניין היא זכותם של בעלי החיים לחיות. לדבריה –

זכות זו, גם אם איננה מעוגנת ישירות בחקיקה הישראלית מהווה חלק מתרבותנו ומתחושה פנימית ערכית ותועלתית כאחד, בדבר החובה והצורך להגן על כל אשר נברא עלי אדמות ורוח חיים באפו. נקודת המוצא של החקיקה הנושקת לזכות בעלי החיים לחיות, היא, שזכות זו קיימת ומוגנת בשיטתנו המשפטית⁵⁹.

עם זאת השופט שטרסברג כהן הוסיפה וציינה:

דומה, כי אין מי שיחלוק על כך שזכות החיות לחיות, איננה מוחלטת והיא נסוגה – למצער – מפני הצורך להגן על חייו, על בריאותו ועל רווחתו הגופנית והנפשית של האדם⁶⁰.

זוהי הפעם הראשונה שבה נקט בית המשפט בלשון של זכויות ביחס לבעלי חיים. עמדתה של השופטת שטרסברג כהן בפסק הדין הייתה עמדת יחיד. השופט גולדברג קבע כי היחס לבעלי חיים נגזר מהחובה המוטלת על האדם להגן על בעלי חיים⁶¹, ואילו הנשיא ברק השאיר את שאלת הענקת הזכויות לבעלי חיים בצריך עיון⁶². למרות הבדלי ההשקפות בין השופטים השונים, הייתה ביניהם תמימות דעים בקשר לכך שחוק צער בעלי חיים שינה את מעמדם המשפטי של בעלי החיים ועל המערכת המשפטית להיערך לשינוי זה. היטיב לומר את הדברים, השופט גולדברג –

החוק הרחיב את ההגנה על בעלי החיים. מעמדו החדש של ערך ההגנה על בעלי חיים הביא להסטת נקודת האיזון בינו לבין ערכים אחרים. הסטת נקודת האיזון מתבטאת, בין היתר, בחומרת הפגיעה הנדרשת בערך האחר, בדרגת הוודאות לקיומה של הפגיעה, ובחובה לבחור באמצעי שמידת פוגענותו בבעל החיים נמוכה יותר... נקודת האיזון בין ערך ההגנה על בעלי חיים לבין ערכים אחרים אינה אחת ויחידה. נקודת האיזון תלויה במשקל היחסי של הערך המתנגש. ככל שמשקלו היחסי של הערך האחר גבוה יותר,

58 לעולמם של חתולי ההפקר ראו באופן כללי את ר' בילסקי חתולי הרחוב שלי (תשס"ח).

59 שם, עמ' 778.

60 שם, עמ' 780.

61 לגישתו חובה זו נעוצה בשלושה טעמים: האחד, טעם מוסרי "טהור" המנותק מתועלתו של האדם. השני, טעם מעורב של מוסר ותועלתנות הרואה בהתאכזרות כלפי בעלי חיים פתח להתאכזרות כלפי בני האדם. השלישי, שמירה על האיזון האקולוגי בטבע.

62 שם, עמ' 815-816.

פרק אחד עשר: המתת בעלי חיים

תטה הכף לצד הגברת הגנה עליו, וככל שמשקלו היחסי של הערך האחר נמוך יותר, תטה הכף לצד הגברת ההגנה על בעלי החיים⁶³.

מבחינה עיונית, בית המשפט העליון הכיר בפסק הדין בחובה להגן על בעלי חיים ובכך שחוק צער בעלי חיים שינה את נקודת האיזון ביחס המשפטי כלפי בעלי חיים. עם זאת מבחינה מעשית, פסק הדין נתן משקל מועט, אם בכלל, לאינטרסים של בעלי חיים. הרשויות המקומיות שהשיבו לעתירה, טענו כי סמכותן להמית חתולים לצורך מניעת סיכון תברואתי מעוגנת בפקודת הכלבת ובחקיקת השלטון המקומי. בפקודת הכלבת סבה המחלוקת סביב פרשנות סעיף 17(א) לפקודה הקובע כי "רופא וטרינר ממשלתי יצווה להשמיד כל בעל חי הנגוע בכלבת או שהוא חשוד על כך". העותרת טענה כי מכוח הוראה זו ניתן להשמיד רק חתולי הפקר, אשר קיים חשד ספציפי כי הם חולים בכלבת. בכך ביקשה העותרת לשים קץ למצב הקיים שבו בוצע דילול המוני ואקראי בחתולי הפקר כצעד למניעת התפשטות מחלת הכלבת. בית המשפט דחה פרשנות זו וקבע כי יש לפרש את הסעיף כמסתפק בחשד המתייחס לסוג או לקבוצה של בעלי חיים, להבדיל מחשד ספציפי לגבי בעל חיים מסוים. לשיטת בית המשפט, פרשנות רחבה זו התחייבה לאור הסיכון הרב הטמון במחלה, קלות התפשטותה, והעובדה שבשל תקופת הדגירה המונעת את אבחונה המוקדם, אין אפשרות מעשית לאתר בעלי חיים מסוימים הנגועים בה. בית המשפט קבע אמנם כי על החשד לקיום המחלה להיות ממשי ומבוסס ועל הרשויות המקומיות להתחשב בגורמים שונים כגון: ההיסטוריה של מקרי הכלבת באזור בכלל ובסוג בעל החיים הרלוונטי בפרט, הפוטנציאל של בעלי החיים מאותו הסוג ומאותו המקום לחלות במחלה, נגישותם של בעלי החיים החשודים כנגועים לבני האדם ומידת המגע עמם, וכן נסיבות מיוחדות שהתרחשו בסמיכות זמנים ומקום לשטחים בהם מבקשים להשמיד את חתולי הפקר. אולם, ספק רב אם בית המשפט אכן התחשב הלכה למעשה בגורמים אלה.

טענת העותרים שלפיה אין הצדקה לנקוט באמצעי לדילול אוכלוסיית חתולי הפקר מכיוון שמספר מקרי הכלבת בחתולי הפקר הוא נמוך ביותר, לא זכתה למענה של ממש בפסק הדין. זאת ועוד, לצד קביעה עקרונית כי על הרשויות המקומיות לקבוע הנחיות ברורות, אף כי גמישות, לגבי השמדת בעלי חיים שאינם חשודים באופן ספציפי כחולים בכלבת, נקבע לגבי המועצה האזורית עמק חפר כי החלטתה להשמיד את חתולי הפקר מכוח פקודת הכלבת עומדת במבחן הסבירות, הגם שזו לא קבעה כל קריטריונים לגבי השמדת בעלי חיים שאינם חשודים באופן ספציפי כחולים בכלבת⁶⁴.

63 שם, עמ' 800-801.

64 השופט גולדברג קבע כי יש להתחשב בצפיפות בעלי החיים באזור העלולים להידבק במחלה, ומכאן שיש לקבוע שיעור "סטיית תקן" של צפיפות המצדיק את השימוש בסמכות לפי סעיף 17(א) לפקודה. כאשר בקביעת התקן יש להתחשב בשכיחות המחלה בקרב סוגים שונים

פני הדברים לא היו שונים בנוגע לבחינת הסמכות מכוח חקיקת השלטון המקומי⁶⁵. פקודת העיריות [נוסח חדש] הקנתה לרשויות המקומיות סמכויות כלליות וגורפות לדאוג לבריאות הציבור ולמנוע ממנו מפגעים, מטרדים וסיכונים, אך לא היה בה הסדר מפורש שהקנה להן סמכות להתגונן מפני מחלות המועברות על ידי חתולים באמצעות דילולם⁶⁶. לעומת זאת, ההסדר החקיקתי לגבי מועצות מקומיות לקה בפגם אחר. הצווים שהוצאו מכוח פקודת המועצות המקומיות [נוסח חדש] הקנו אמנם למועצות המקומיות סמכות מפורשת להשמיד בעלי חיים⁶⁷. אולם לא הייתה בפקודה זו כל הוראה מפורשת שהסמיכה את המועצות המקומיות להוציא צווים המתירים השמדת בעלי חיים. חרף זאת, הכיר בית המשפט העליון בסמכות הרשויות והמועצות המקומיות להשמיד חתולי הפקר כדי למנוע מפגע תברואתי. כל השופטים היו תמימי דעים כי הסמכות קמה מכוח החובה הכללית המוטלת על רשויות ומועצות מקומיות למנוע מטרדים ומפגעים לבריאות הציבור שבשטח שיפוטן. יתרה מכך, בית המשפט הכיר בסמכות הרשות לפעול להשמדת חתולי הפקר, הן מכוח פקודת הכלבת והן מכוח חקיקת השלטון המקומי, עוד בטרם היווצרותה של סכנה מיידית מחתולי הפקר. חומרת הסכנה, וההכרה בכך שבריאות הציבור וביטחוננו מהווים

של בעלי חיים. לגישתו, שיעור שכזה הוכח בקרב אוכלוסיית חתולי הפקר, בתחום שיפוטו של המועצה האזורית עמק חפר.

65 הפגמים שנפלו בהליך ובאופן הפעלת שיקול הדעת בהחלטת עיריית ערד והמועצה המקומית להבים להשמיד חתולי הפקר מכוח פקודת הכלבת, הביאו לפסילת החלטתן וחייבו את בחינת סמכותן להשמיד בעלי חיים מכוח חקיקת השלטון המקומי.

66 סעיף 242(1) לפקודת העיריות [נוסח חדש] הטיל על העירייה חובה לנקוט באמצעים להסרת כל מטרד או למניעתו, ואילו סעיף 249(29) לפקודה הקנה לעירייה סמכות כללית לעשות כל מעשה הדרוש לשם בריאות הציבור וביטחון בו. ההתייחסות בפקודה לנושא החזקתם של בעלי חיים, הייתה בסעיף 247(א) שקבע כי "העירייה תורה בדבר רישומם והחזקתם של כלבים והשמדתם של כלבי הפקר...", ובסעיף 247(ב) שלפיו "העירייה תסדיר החזקת בעלי חיים אחרים באופן שהחזקתם לא תהווה מטרד ציבורי או מפגע לבריאות". לשם השלמת התמונה נציין כי בין השופטת שטרסברג כהן והשופט גולדברג ננטשה מחלוקת לעניין פרשנותו של סעיף 247(א) לפקודה. לפי לשונו סעיף זה מתיר לעירייה להורות על השמדתם של כלבי הפקר בלבד. השופט גולדברג סבר לנוכח הלשון המפורשת של החוק, כי הסמכות שהוקנתה לעירייה יורדה לכלבים בלבד. מנגד, השופטת שטרסברג כהן דחתה את השימוש בכלל הפרשנות של מלשון ההן הנך למד על הלאו. לדעתה, הטלת חובה על הרשות לשמור על בריאות הציבור וביטחונו טומנת בחובה מתן כלים לביצוע אותה חובה, ובעניינו השמדתם של חתולי הפקר. בין כך ובין כך, עוקצה של המחלוקת ניטל ממנה כיוון שכל השופטים היו בדעה כי לרשויות המקומיות סמכות להשמיד חתולי הפקר.

67 סעיף 63(א)(8) לצו המועצות המקומיות (מועצות אזוריות), תשי"ח-1958 מסמיך את המועצה להשמיד מזיקים או בעלי חיים שאין להם בעלים על מנת להבטיח את בריאות הציבור ולמנוע הופעתם והתפשטותם של מחלות ונגעים. בכלל זה הוקנתה למועצה סמכות לקבוע סדרים, להטיל איסורים והגבלות, ולחייב את התושבים לאחוז באמצעים כדי להבטיח את בריאות הציבור. הוראה דומה נקבעה גם בסעיף 146(8) לצו המועצות המקומיות (א), תשי"א-1950. עם זאת ראוי לציין כי מכל הצווים נעדרו קריטריונים להפעלת הסמכות או מנגנונים נאותים להליך קבלת החלטות.

פרק אחד עשר: המתת בעלי חיים

ערך עליון, חייבו, לגישת בית המשפט, לתת לרשויות כלים למנוע מראש את קיומם של התנאים המביאים ליצירת הסיכון מחיות ההפקר. עם זאת נקבע כי לא כל מטרד הנגרם מבעלי חיים יתיר את השמדתם, אלא רק מטרד הגורם לפגיעה קשה ברווחת החברה ובאורח החיים התקין של הציבור.

בפתח הדברים, ציינו כי בפסק דין זה יוחסו לראשונה בפסיקת בית המשפט העליון זכויות לבעלי חיים וזאת בפסק דינה של השופטת שטרסברג כהן. עם זאת עיון בפסק הדין מעלה ספק רב אם אכן בית המשפט העליון הכיר דה פקטו בכך שלבעלי החיים זכות לחיים. ספק זה נובע מהפירוש הרחב שניתן בפסק הדין לעקרון חוקיות המינהל. כידוע, אחת ממושכלות היסוד של המשפט הציבורי היא שעל הרשות לפעול בדלת אמותיו של החוק, קל וחומר מקום שבו היא מבקשת לפגוע בזכויות הפרט⁶⁸. במקרה דנן, פעלו רשויות מקומיות להשמדתם של בעלי חיים מבלי שהדבר הותר להם במפורש בחקיקה ראשית ואף מבלי שנקבעו כל קריטריונים להשמדה. למרות זאת, הכירו כל השופטים בחוקיות הפעולות מכוח החובה הכללית המוטלת על הרשות לדאוג לבריאות הציבור ולמנוע מפגעים תברואתיים. הכרה של ממש בזכותם של בעלי חיים לחיות הייתה צריכה להוליך לפרשנות דווקנית של הסמכויות הרלבנטיות בהיעדר הסמכה מפורשת בחקיקה ראשית. מנגד, אין לשכוח כי זכויות בעלי החיים הן מטבען יחסיות ולא מוחלטות. לכן ניתן גם לקרוא את פסק הדין כמכיר בזכותם של בעלי החיים לחיות, אך גם כמגביל זכות זו מפני הצורך להגן על בריאותו של האדם⁶⁹. עם זאת נראה כי בית המשפט העליון מתח עד הקצה את עקרון חוקיות המינהל בצורה שלא היה נכון להשלים עמה לו היה מדובר בזכויות אדם.

כאמור בפרשת העמותה למען החתול מתח בית המשפט ביקורת על היעדר קריטריונים לאופן הפעלת סמכות הרשות להשמיד חתולי הפקר. נושא זה עמד במרכזו של בג"ץ 4884/00 עמותת "תנו לחיות לחיות" נ' מנהל השירותים הווטרינריים בשדה במשרד החקלאות⁷⁰. בעקבות פרשת העמותה למען החתול פרסם המשיב "נוהל כללי לטיפול בחתולי רחוב" ובו ביקש להסדיר את כללי הפעלת הסמכות להמתת חתולי רחוב וכן להסמיך חברה פרטית להמית חתולי רחוב באמצעות סמים מרדימים שיסופקו להם על ידי הווטרינרים של כל רשות מקומית. לטענת העותרת, הנוהל שפורסם לא התייחס כלל לאמצעי טיפול אחרים זולת המתה, ובכך הכשיר, למעשה, ביצוע דילול של אוכלוסיית

68 לעקרון החוקיות ראו באופן כללי את 'זמיר' "הסמכות המינהלית" משפט וממשל א (תשנ"ב) 81; ב' ברכה משפט מנהלי (כרך א, תשמ"ד), 35.
69 סמכות זו הוכרה ביחס לכל הרשויות הציבוריות שהיו צד לעתירה. לגופו של עניין נתקבלה העתירה כנגד להבים ועיריית ערד, אך זאת רק מכיוון שלא עלה בידי אף אחת מהן לשכנע כי החלטתם נתקבלה על סמך תשתית עובדתית נאותה.
70 בג"ץ 4884/00 עמותת "תנו לחיות לחיות" נ' מנהל השירותים הווטרינריים בשדה במשרד החקלאות, פ"ד נח(5) 202.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

חתולי הפקר. בהתייחס להסמכתה של החברה הפרטית להמית חתולי רחוב, נטען כי הסמכה זו עולה כדי אצילה אסורה של סמכות ומכאן שיש להורות על בטלותה. מן הפן התורתי, בית המשפט לא חזר על האמירה כי לבעלי חיים יש זכות לחיים. במה שעלול להתפרש, לכאורה, כנסיגה במעמדם המשפטי של בעלי החיים, עבר בית המשפט העליון מטרמינולוגיה של מתן זכויות לבעלי חיים לטרמינולוגיה של הכרה באינטרסים של בעלי חיים, תוך שהוא קובע כי "ההגנה על חייהם של בעלי חיים והאיסור להתעלל בהם ולגרום להם סבל הינם אינטרסים מוכרים במשפטנו". עם זאת מן הפן המעשי החלטת בית המשפט מהווה צעד נוסף לחיזוק ההגנה על בעלי חיים בהכירה בכך שהמתת בעלי חיים צריכה להיות האמצעי האחרון לטיפול בחתולי הרחוב.

בדומה לקביעה בפסיקות קודמות, ציין בית המשפט כי ההגנה על בעלי חיים אינה מוחלטת ולפיכך נדרש איזון בין האינטרסים של בעלי חיים לבין האינטרסים האנושיים. בית המשפט קבע במפורש כי במסגרת איזון זה, ניתן אמנם משקל מכריע לצרכים הקיומיים של האדם וההגנה על בריאותו, אך חל שינוי בנקודת האיזון מקום שבו הסכנה הנשקפת לחיי האדם אינה ממשית. נוחות, רווחה ויעילות הקצאת המשאבים של רשויות השלטון הם אינטרסים אנושיים הראויים להגנה. אולם, באיזון בינם לבין האינטרסים של בעלי חיים הכף נוטה לאחרונים. עם זאת אין זו מסקנה מוחלטת שכן בקביעת היקף ההגנה על בעלי חיים מובאים בחשבון שיקולים שונים כגון: סוג בעל החיים, מיקומו בסולם ההתפתחות, ומידת התועלת שיש בו לאדם, לרבות החיבה שלה הוא זוכה מצד מספר רב של אנשים. אמות מידה אלה מניעות את בית המשפט לקבוע כי הפתרון הראוי בסוגיית חתולי הרחוב צריך להבטיח שתי תכליות. האחת, שקיומם של חתולי רחוב לא יפגע בבריאות האדם וצרכיו הקיומיים. השנייה, שלא ייגרם לחתולים סבל ושהם לא יומתו לשם הבטחת אינטרסים אחרים של האדם. ההגנה על אותם אינטרסים אחרים של האדם היא ראויה ולגיטימית, אך כמתחייב מעקרון המידתיות ומגדרי האיזון, עליה להיעשות תוך שימוש באמצעים פחות דרסטיים מהמתת בעלי חיים ותוך הימנעות מגרימת סבל רב לבעלי חיים. התוצאה שאליה מגיע בית המשפט היא כי המתת חתולי הרחוב חייבת להיעשות במשורה תוך שהיא מותחמת לגבולות ברורים של זמן, מקום ונסיבות, ותוך שברור כי היא האמצעי האחרון, אשר יש לנקוט בו רק כאשר לא ניתן להגן על בריאות הציבור באמצעים אחרים שעלולים סבירה.

הלכה למעשה, מציין בית המשפט כי על עקרונות אלה למצוא ביטוי בשיטות הפעולה המותרות בנזיל, באופן הקצאת הסמכויות על פיו ובאמות המידה המותרות בו להפעלתן. בבוחנו את הנוהל לאור העקרונות שהתווה, מוצא בית המשפט כי דין העתירה להתקבל. בית המשפט מציין כי הנוהל מהווה שיפור לעומת המצב ששרר טרם התקנתו, אלא שהוא עדיין לוקה במספר ליקויים מהותיים שעל המשיב לתקנם כגון: היעדר התייחסות לאמות המידה שלאורן תיושם הגבלת ההמתה לתחומי זמן ומקום, אי-התייחסות לאמצעים אחרים

פרק אחד עשר: המתת בעלי חיים

לטיפול בחתולים מלבד ההמתה וממילא היעדר אמות מידה להפעלתם של אותם אמצעים אחרים, היעדר אמות מידה לביטוס חשד לקיום מחלה מדבקת בחתולים ולהיקף הסכנה הנשקף מהם, וכן היעדר קווים מנחים להפעלת סמכותו של וטרינר הרשות לקבוע אם מטרד מסוים שמקורו בחתולי הרחוב דורש טיפול, ומהו אמצעי הטיפול המתאים בנסיבות העניין⁷¹. הליקויים אותם מפרט בית המשפט, ובייחוד היעדר הקריטריונים לטיפול בחתולי הרחוב, הוליכו לתוצאה העגומה שלפיה המתת החתולים הייתה לשיטת הטיפול העיקרית בבעיות הנובעות מנוכחותם, חרף העובדה שיש מקום להבחין בין מקרה למקרה בהתאם לנסיבות ולמהותה של כל בעיה ובעיה.

בית המשפט מדגיש את העובדה כי הנוהל הקיים אינו ממלא אחר דרישת המידתיות משני טעמים. האחד, אי-התאמה בין האמצעי שנבחר – המתת חתולי הרחוב – לבין התכלית אותה הוא מבקש להגשים – מניעת התפשטותן של מחלות. זאת מכיוון שמיגור החתולים מהרחוב עלול להביא להתרבותם של מרסמים נושאי מחלות. השני, ההמתה אינה האמצעי שפגיעתו בחתולי הרחוב היא הפחותה ביותר בכל המקרים. התוצאה הבלתי נמנעת של היעדר המידתיות היא כי הנוהל הקיים עלול לאפשר נקיטת מדיניות של המתת חתולי הרחוב בהיקף רחב ובאופן שרירותי ותוצאה זו אינה עולה בקנה אחד עם ההגנה על בעלי חיים בכלל וחתולי הרחוב בפרט.

לשם השלמת התמונה נוסיף כי גם טענתן השנייה של העותרות התקבלה ונקבע כי הסמכת החברה הפרטית להמית את חתולי הרחוב היא בגדר אצילה אסורה של סמכות. שני שיקולים עיקריים היטו את הכף לכיוון מסקנה זו. האחד, היעדר נסיבות מיוחדות המתירות אצילת סמכות שלטונית לגורמים פרטיים. השני, שיקול הדעת הרחב שניתן לחברה הפרטית בהפעלת הסמכות והיעדר פיקוח אפקטיבי מצד הרשות המוסמכת על מעשיה. עם זאת נדגיש כי לא נשללה האפשרות להיעזר בגורמים פרטיים לצורך ביצוע סמכויות שלטוניות.

עתירה לדיון נוסף בשאלת תקינותו של הנוהל ואצילת הסמכות, נדחתה⁷². בית המשפט קבע שהטענות בדבר קשיים ביישום פסק הדין אינן מהוות עילה לעריכת דיון נוסף, וכי אין כל חדש בהלכה שלפיה הפגיעה בבעלי חיים בכלל, והסמכות להמתת חתולי רחוב בפרט, כפופה לעקרון המידתיות. לפיכך התוצאה היא שכיום אין להורות על המתת חיות הפקר, אם ניתן למנוע את התפשטות המחלה אותה מבקשים למנוע בדרכים סבירות אחרות⁷³.

71 כהקשר זה מעיר בית המשפט כי מספר דרכי הטיפול המאוזכרות בנהל הוא מצומצם ואינו עונה לקשת המצבים שאינם מסכנים את חיי האדם או את בריאותו, שם, עמ' 209-210.

72 דנג"ץ 5785/04 אגודת צער בעלי חיים בישראל נ' עמותת "תנו לחיות לחיות", פורסם בנבו.

73 בעקבות פסק הדין של כג"ץ וההנחיות שנקבעו בו תוקן הנהל המתייחס לחתולי הרחוב. בהתדיינות נוספת בין הצדדים במסגרת בש"א (שלום ת"א) 178658/07 (ת"א 63564/07) תנו לחיות לחיות נ' אגודת צער בעלי חיים בישראל, פורסם בנבו, סירב בית המשפט להיענות

בהקשר זה חשוב לציין את חוק צער בעלי חיים (תיקון מס' 7), תשס"ח-2008 שנחקק לאחרונה והוסיף לחוק את סעיף 14 העוסק בצמצום ההתרבות של בעלי חיים משוטטים. התיקון לחוק קובע כי שר החקלאות, לאחר התייעצות עם השר להגנת הסביבה, יקבע הוראות לעניין דרכים שבהן תפעל המדינה לצמצום ההתרבות של בעלי חיים משוטטים. למימון פעולות כאמור נקבע תקציב שנתי בסך 4.5 מיליון שקלים חדשים, תוך שהמחוקק מציין במפורש כי תקציב זה לא ישמש לשם המתת בעלי חיים. ההוראות שייקבעו יהיו חייבות לעמוד באמות המידה שנקבעו בפסיקה, שאם לא כן צפוי בית המשפט להורות על בטלותן.

התיקון לחוק לא פירט את הדרכים לצמצום ההתרבות של חיות הפקר. טענה שכיחה המועלת בהקשר זה מצד ארגונים למען בעלי חיים היא כי חלף המתת חיות הפקר יש לפנות לטיפול מונע של עיקור וסירוס שמטרתו לחסום את המשך היוולדותם ובכך לצמצם את מספרם של חיות הפקר עד להעלמתם כליל. ייאמר מיד כי בטיפול שכזה יש פגיעה לא מבוטלת בבעלי חיים. ראשית, במהלך הטיפול מתבצעת חדירה לגופו של בעל חיים. שנית, ההתערבות ביכולתו של בעל חיים ללדת או לקיים יחסי מין, מהווה כשלעצמה פגיעה בו מכיוון שהיא שוללת ממנו יכולת שהייתה נתונה לו לפני כן. המצדדים בטיפול מונע זה רואים בו את הרע במיעוטו, בייחוד לנוכח החלופה האחרת שפירושה המתת חיות הפקר. בפרשת העמותה למען החתול דחה בית המשפט מטעמים מעשיים את הצעת העותרת להשתמש בחיסון אוראלי, עיקור וסירוס⁷⁴. העותרת טענה במקרה זה כי השימוש ברעל לצורך המתתם של חתולי הפקר אינו מידתי מכיוון שהוא גורם למותם בייסורים. בהתייחס לטענה זו, העיר בית המשפט כי לדעת מנהל השירותים הווטרינריים אין בחלופות של חיסון אוראלי, עיקור או סירוס כדי לפתור באופן מעשי את בעיית התרבותם של חתולי הפקר. מהתוצאה הסופית אליה הגיע בית המשפט נראה כי הוא אכן אימץ דעה זו הגם שלא ציין זאת במפורש. לעומת זאת, בבר"ע (מחוזי ב"ש) 886/98 העמותה למען החתול נ' עיריית ערד⁷⁵ אישר בית המשפט את השימוש ברעל התרדמון לצורך המתת חתולי הפקר בגלל הסיכון המידי בהתפשטות מחלת הכלבת לאור התרבות מקרי הכלבת בעיר ערד. בהתייחס לטענת העותרת כי יש להשתמש באמצעים חלופיים לשימוש ברעל, קבע בית המשפט כי

לבקשה לצו זמני שיאסור על חלק מהמשיבים לבצע פעולות לכידה ו/או המתה של חתולי הרחוב, היזת והגיע למסקנה כי משיבים אלה פועלים בהתאם לנוהל המתוקן. בית המשפט נעתר לבקשה רק בהתייחס לאחד המשיבים אשר לגביו הוכח, לכאורה, כי הוא נוהג שלא על פי הנהלים.

74 ליעילות החיסון האוראלי כנגד התפשטות מחלת הכלבת ראו צ' א' טל, ש' ברנר משפט הכלב (תשס"ה), 100-101. המחברים מציינים כי הניסיון מלמד שלאחר שחיות הבר אכלו פיתיונות המכילים חיסונים אוראליים אשר פוזרו מהאוויר, נוצרה בהדרגה אוכלוסיה של חיות בר מחוסנות, והתפשטות מחלת הכלבת פחתה במידה ניכרת.

75 בר"ע (מחוזי ב"ש) 886/98 העמותה למען החתול נ' עיריית ערד, פורסם בנבו.

פרק אחד עשר: המתת בעלי חיים

היה מקום לבחון את יעילותם של אמצעים אלה, לו היה מדובר בדילול אוכלוסיית חתולים לטווח ארוך מבלי שתהיה סכנה מיידית לכריאות הציבור.⁷⁶

דילולם של חיות ההפקר יכול להיעשות גם בצורה פסיבית באמצעות איסור על נקיטת פעולות שונות המכוונות להאריך את חייהם ובעיקר על האכלתם ברשות הרבים. סוגיה זו הגיעה לערכאות בת"פ (י-ם) 897/01 מדינת ישראל נ' יורובסקי שם הואשמו המשיבות בעבירה על הוראות חוק עזר עירוני שאסר על האכלת חיות הפקר.⁷⁷ האיסור נבע מהחשש שמא שאריות המזון שיתירו בעלי חיים יגרמו לנזקים תברואתיים ולמחלות. בית המשפט לא דן בשאלת חוקיותו של חוק העזר העירוני, אלא הצטמצם לשאלה אם בנסיבות אותו מקרה נתקיימו יסודות העבירה הכלולה בחוק. הדיון המשפטי הסתיים בזיכוי הנאשמות מכתיבי האישום שהוגשו כנגדן בגין האכלת חתולי רחוב מן הטעם שלא הוכח שהאכלת החתולים אכן יצרה מפגע תברואתי כנדרש על פי יסודות העבירה.⁷⁸

76 הסכנה לציבור, כמו גם לרכוש, הניעה את בית המשפט להחיר ציד חזירי בר שחדרו לשטחים מאוכלסים בחיפה, ראו לעניין זה את בש"א (מחוזי חי') 476/08 (ע"א 128/08) תנו לחיות לחיות נ' עיריית חיפה, פורסם בנבו. טענות המבקשת בבית משפט קמא שלפיהן הציד עולה כדי התעללות בבעלי חיים והתאכזרות אליהם התקבלו במובן זה שכית המשפט קבע כי המתת חזירי בר כאמצעי ראשון מבלי שנוסו אמצעים אחרים אסורה. לאור המסקנה העובדתית שלפיה עיריית חיפה לא נקטה באמצעים אחרים לגירוש חזירי הבר, מלבד המתתם, בית משפט קמא נתן צו מניעה זמני כנגד ציד החזירים, ראו את בש"א (שלום חי') 8153/07 תנו לחיות לחיות נ' עיריית חיפה, פורסם בנבו. צו זה בוטל בבש"א (שלום חי') 15220/07 (ת"א 8950/07) עיריית חיפה נ' תנו לחיות לחיות, פורסם בנבו, לאחר שבית המשפט הגיע למסקנה כי עיריית חיפה ניסתה לגרש את חזירי הבר באמצעים אחרים שלא צלחו. ההחלטה המבטלת את הצו אושרה כאמור בבית המשפט שלעצור בבש"א 476/08 הנ"ל. מבחינה עקרונית, בתי המשפט קבעו כי ההגנה הניתנת לחזירי הבר אינה יכולה להיות מוחלטת והיא נסוגה בפני צרכי הקיום של בני האדם, כאשר לעניין זה אל לה לרשות המקומית להמתין שאדם יפגע בטרם תנקוט בצעדים למניעת הסכנה הנשקפת לציבור.

77 ת"פ (י-ם) 897/01 מדינת ישראל נ' יורובסקי (לא פורסם). מדובר בחוק עזר לירושלים (פיקוח על כלבים וחתולים), תשל"ח-1978. לדיון בפסק הדין ראו פ' לרנר "הרהורים בעניין האכלת חתולי רחוב – בעקבות ת"פ 897/01 מ"י נ' יורובסקי" המשפט ט (תשס"ד) 407.

78 ראוי לציין כי הסוגיה של האכלת חתולי הפקר אינה מיוחדת רק לדין הפלילי. בת"א (שלום חי') 15908/04 אוניקול נ' קגן, פורסם בנבו, היוותה האכלת חתולי הפקר בחצר משותפת של בניין עילה לסכסוך שכנים ולתביעה אזרחית שהעסיקה שלוש ערכאות. בית משפט השלום שנדרש לסגור קבע כי יש לאזן בין החובה להגן על בעלי חיים לבין הצורך האנושי ברווחה, תוך התחשבות גם בצורך הרגשי של האדם להאכיל את החתולים. באזנו בין השיקולים השונים הגיע בית המשפט לכלל מסקנה כי האיזון הראוי מחייב כי האכלת החתולים תבצע מתוך לתחומי הבית המשותף בהיותה מטרד ליחיד על פי סעיף 44(א) לפקודת הנויקין [נוסח חדש]. ערעור שהוגש על פסק הדין נדחה בע"א (מחוזי חי') 3740/06 קגן נ' אוניקול, פורסם בנבו, הגם שבית המשפט שלעצור הביע את דעתו כי "האכלת חתולי רחוב, ככל שאינה אסורה בנסיבות מסוימות בדין, הינה גילוי אנושי מבורך של אהבת בעלי חיים וקטני ארץ". גם

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

דומה כי האיסור על האכלת בעלי חיים במתכונת שהונהגה בחוק העזר העירוני אינו ראוי ואף אינו עולה בקנה אחד עם ההגנה על בעלי חיים. תכלית החוק היא למנוע סיכון לבריאות הציבור, דע עקא כי במקרה של האכלת בעלי חיים הסכנה אינה באה במישרין מכיוונם של בעלי החיים, אלא משאריות המזון שהם מותירים אחריהם. לפיכך, הפתרון הראוי בנסיבות העניין הוא להטיל על המאכילים את בעלי החיים חובה לאסוף את שיירי המזון שנותרו ולא לאסור את ההאכלה מלכתחילה. פתרון זה הוא פתרון מידתי אשר מחד גיסא שומר על אינטרסים אנושיים נכבדים כגון שלום הציבור ובריאותו, ומאידך גיסא נותן את הכבוד הראוי להגנה על האינטרסים של בעלי החיים ואף מונע פגיעה ברגשות בני אדם האוהבים בעלי חיים ומבקשים להאכילם. פתרון נוסף, שאף הוא נראה לנו כמידתי, הוא להטיל הגבלות מסוימות על אופן ההאכלה של בעלי חיים – למשל, להתיר אך ורק האכלת בעלי חיים באוכל יבש, וכן לקבוע כי מקום ההאכלה יהיה מרוחק מקרבתם של בני אדם.⁷⁹

ד. המתת חסד

המתת חסד היא המתה יזומה שנועדה לשים קץ לסבלו של יצור חי בנסיבות שבהן ברור כי אין אמצעי רפואי או טיפולי שיביא לשיפור במצבו הרפואי והוא צפוי לחיות את יתרת חייו בסבל ובכאב רב⁸⁰. מכך נגזר ההבדל העיקרי בין המתת חסד של בעלי חיים להמתות אחרות של בעלי חיים. המתת חסד של בעלי חיים מכוונת בראש ובראשונה להיטיב עם בעלי החיים ורק אחר כך עם האדם שסבלו הוא סבל משני הנגזר מסבלם של בעלי החיים.

בקשת רשות ערעור שהוגשה לבית המשפט העליון נדחתה ברע"א 537/08 קגן נ' אוניקול, פורסם בנבו. בית המשפט העליון קבע כי האכלת החתולים יכולה להיעשות במקום חלופי אשר אינו נמצא ברשות היחיד ואינו פוגע בבריאותו וברוחתו של הציבור. בית המשפט הוסיף כי הוא ער להשפעת צו המניעה על רוחתה של המבקשת ועל הפגיעה האפשרית ברגשותיה כתוצאה מהשאת הצו על כנו, אולם בנסיבות הקיימות מימוש חירותה של המבקשת להאכיל את החתולים מחוץ לחצר הבית אינו מהווה פגיעה ברווחתה. להרחבת הדיון בפסק הדין של בית המשפט העליון בהקשר של עוולת המטרד ראו להלן עמ' 290-291. לכך שאהבת האדם לבעלי חיים אינה יכולה לבוא על חשבון סיכון הציבור ושלומו ראו גם את ת"פ (שלום כ"ס) 2301/02 מדינת ישראל נ' נאור, פורסם בנבו וכן ת"פ (שלום חי) 3147/01 מדינת ישראל נ' וקסלר, פורסם בנבו.

79 ראו לעניין זה גם את הערת בית המשפט בע"א (מחוזי חי) 3740/06, לעיל הערה 78 שלפיה הפתרון למצב הוא ב"פעולת העיריה להתקנת מקומות האכלה מסודרים במקומות שונים בעיר, באופן שיאפשר שמירת הנקיון והימנעות או צמצום האכלות פרטיזניות ברשות הרכים". להערה זו הצטרף גם בית המשפט העליון ברע"א 537/08, לעיל הערה 78.

80 ככלל, מתבצעת ההמתה באופן אקטיבי על ידי התערבות רפואית או באופן פסיבי על ידי הימנעות ממתן טיפול רפואי.

פרק אחד עשר: המתת בעלי חיים

לעומת זאת, ההמתות האחרות של בעלי חיים נועדו להגשים את האינטרסים של בני האדם בלבד.

כמו נושאים רבים אחרים, גם הנושא של המתת חסד מצריך השוואה בין בעלי חיים לבני האדם. הבדל אחד הוא בכך שהמחוקק בחר להסדיר בחוק נפרד את נושא המתות החסד של בני האדם⁸¹, ואילו ביחס לבעלי חיים קיימות הוראות חוק ספורדיות העוסקות בנושא בצורה בלתי אחידה ובלתי ממצה. הבדל נוסף הוא בכך שבמקרה של האדם הנוטה למות או יודעים, לעתים, האם רצונו להמשיך בחייו, בעוד שלגבי בעלי חיים אין אנו יכולים לדעת את רצונם ואנו לעולם מניחים (על בסיס קני המידה האנושיים) כי מוטב לו לבעל החיים שימות מאשר שיחיה חיים מלאי סבל. רצונו של האדם שישומו קץ לחייו הוא שיקול נכבד בהחלטה אם להורות על המתת חסד. חוק החולה הנוטה למות קובע במפורש כי הוא "בא להסדיר את הטיפול הרפואי בחולה הנוטה למות תוך איזון ראוי בין ערך קדושת החיים, לבין ערך אוטונומיית הרצון של האדם והחשיבות של איכות החיים". בהיעדר אפשרות לדעת את רצונם של בעלי החיים, מצבם של בעלי החיים דומה למצבו של אדם הנוטה למות, אשר עקב מצבו הרפואי אין אנו יכולים לדעת האם היה רוצה שנשים קץ לחייו ואין כל ראיות אחרות מהן ניתן ללמוד כיצד היה רוצה שינהגו בו. עם זאת לא נראה לנו כי ניתן להחיל על בעלי החיים את העקרונות שמוחלים על בני האדם. עקרון קדושת החיים של האדם הוא עיקרון שזכה להכרה בחוק ובפסיקה ומכוחו דחה בית המשפט בקשה להמתת חסד מקום שבו החולה לא יכול היה להביע את רצונו בעניין וכאשר היה ברור כי לא יחול כל שיפור רפואי במצבו⁸². לעומת זאת, ביחס לבעלי חיים לא הוכר עד כה העיקרון של קדושת החיים ולפיכך לא נראה בעתיד הקרוב לעין כי תיאסר המתת חסד שלהם. אדרבא, מקום שבו נדון העניין אגב אורחא ביכרו בתי המשפט את המתתם של בעלי החיים על פני השאריתם בחיים בתנאים בלתי הולמים⁸³.

כפי שצינו לעיל, נושא המתת החסד של בעלי חיים מוסדר בחוק בצורה בלתי אחידה. חוק צער בעלי חיים מתייחס לנושא בסעיף 13 (א) לחוק לפיו:

81 חוק החולה הנוטה למות, תשס"ו-2005 (להלן – חוק החולה הנוטה למות).
82 ע"א 506/88 שפר, קטינה נ' מדינת ישראל, פ"ד מח(1) 87. בפסיקה מאוחרת ניכרת גישה ליברלית יותר ראו ה"פ (ח"א) 529/01 פלוגית נ' הכללית שירותי בריאות, פורסם בכנו. להרחבה כללית בנושא המתת חסד ראו: J. McMahan *The Ethics of Killing - Problems at the Margins of Life* (Oxford, 2002), 455-485; *Euthanasia Examined - Ethical, Clinical and Legal Perspectives* (Cambridge, ed. by J. Keown, 1995); *Voluntary Euthanasia - Experts Debate the Right to Die* (London, ed. by B. Downing & B. Smoker, 1986).
83 ב"ש (שלום ח"א) 33/04 דר' אסביאן נ' פישמן, פורסם בכנו.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

נוכח הממונה או רופא וטרינר עובד ציבור שהמנהל הסמיכו לכך, כי בעל חיים חולה או סובל, ואינו מקבל טיפול רפואי הולם, רשאים הם להעבירו למתקן מוגן או לצוות על המתתו, הכל לפי מצבו הרפואי.

הוראה זו מקנה אמנם סמכות להורות על המתת חסד, אך נעדרת קריטריונים ברורים לשימוש בסמכות. מההוראה לא ברור מהי מידת הסבל שתצדיק המתת בעל חיים, מה יקרה במצב שבו לא ניתן להעביר בעל חיים למתקן מוגן מהטעם שתפוסתו של המתקן מלאה, וכן חסרה הוראה המבהירה כי המתת בעל חיים עקב מצבו הרפואי צריכה להיעשות רק כאשר אין בנמצא טיפול רפואי היכול להקל על סבלו או לשפר את מצבו. לפי ההוראה די בכך שבעל חיים חולה או סובל אינו מקבל טיפול רפואי הולם כדי שתקום סמכות להמיתו. פרשנות שכזו אינה הולמת את ההכרה באינטרסים של בעלי חיים ואת החובה לנהוג בהם לפי עקרון המידתיות⁸⁴.

הוראה נוספת המתייחסת לנושא קבועה בחוק הניסויים בבעלי חיים. סעיף 8(ד)8(3) לחוק קובע כי אם:

נתחייבה המתת בעל חיים לאחר ניסוי, תיעשה ההמתה, ככל הניתן, בטרם שובו להכרה. בעלי חיים הצפויים או החשופים לכאב עז או לסבל ממושך לאחר הניסוי, יומתו גם אם לא הושגו מטרות הניסוי.

ההוראה הנוקטת לכאורה בלשון חובה, מבקשת למנוע סבל רב מבעלי חיים על ידי המתתם. מלשון ההוראה עולה כי די בסבל ממושך של בעל חיים כדי שאפשר יהיה להמיתו. דהיינו אף אם קיים בנמצא טיפול רפואי שעשוי להועיל לבעל החיים, אך אשר במהלכו הוא צפוי לסבל ממושך, ניתן להמיתו. לדעתנו, עניין זה צריך להיות נתון לשיקול דעת. ככלל, גישה ששמה לה למטרה להציל את חייהם של בעלי חיים היא גישה ראויה ואין לשלול את השימוש בה גם במקרה בו צפוי לבעל חיים סבל ממושך במהלך הטיפול הרפואי. עם זאת יש להביא בחשבון שיקולים כגון: משך הזמן שבו בעל החיים צפוי להיות חשוף לכאב, גילו של בעל החיים, ומצבו המשוער לאחר הטיפול שיינתן לו. מקום שבו תוחלת החיים של בעל החיים היא מועטה והוא צפוי להמשיך את חייו בסבל, ניטה יותר להכיר בהמתתו. הוראה רלוונטית נוספת בהקשר זה היא ההוראה הקבועה בסעיף 11(ג) לחוק להגנת חייית

84 להוראה נוספת המתירה להמית בעל חיים חולה ראו את סעיף 40(ד) לפקודת מסילות הברזל [נוסח חדש], תשל"ב-1972 שלפיו רשאי פקיד רכבת להשמיד בעל חיים תועה במסילה החולה במחלה חמורה. סמכות זו של הפקיד משתרעת גם על בעל חיים שנמצא שאי אפשר להשתלט עליו. לביקורת על הסמכות להתיר המתת בעל חיים שלא ניתן להשתלט עליו ראו עמ' 267 להלן. כאמור, חוק צער בעלי חיים וגם חוק צער בעלי חיים (ניסויים בבעלי חיים), תשנ"ד-1994 (להלן – חוק הניסויים בבעלי חיים) מאפשרים לפי לשונם להמית בעל חיים חולה ולא דווקא כזה החולה במחלה חמורה, כאמור יש לפרש סמכות זו באופן מצמצם.

פרק אחר עשר: המתת בעלי חיים

הבר שלפיה מוסמך פקח לתפוס ולהחרים חייית בר המוחזקת על ידי אדם ללא היתר, ולהשמידה אם אין סיכוי להמשך התפתחותה הטבעית⁸⁵. גם הוראה זו מיועדת לשים קץ לחיי בעל חיים הכרוכים בסבל מתוך הנחה כי עדיף לו לבעל החיים שלא לחיות כלל אם לא צפוי לחול שיפור במצבו. מקום נוסף שבו המחוקק הכיר באפשרות לבצע המתת חסד הוא בתקנות צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים) (הובלת בהמות), שם נקבע כי במקרה שבו נפגעה בהמה בעת ההובלה, על המשגיח לדאוג למתן עזרה ראשונה במהירות האפשרית ובמידת הצורך לטיפול על ידי רופא וטרינר או להמתת חסד⁸⁶.

נדגיש כי לא כל פגיעה פיזית בבעל חיים צריכה להסתיים בהמתתו. ההיפך הוא הנכון. מקום שבו בעל חיים נפצע או סובל יש להעניק לו טיפול הולם. מקום שבו אין בטיפול כדי לסייע לבעל החיים ולהקל על סבלו, ניתן להמיתו כדי לשים קץ לסבל זה. חיווק לגישה זו מצאנו בהוראה הקבועה בתקנה הקובעת כי על קברניט הספינה לצוות להמית מיד בהמה שרגלה שבורה או שנפצעה בצורה אחרת, חוץ אם נוכח שמותר להשאיר בחיים ולהוציאה מן הספינה בלא אכזריות⁸⁷. אמנם דומה כי המתת הבהמה בנסיבות המתוארות אינה מיועדת להקל על סבלו של בעל החיים, אלא למנוע התפשטות מחלות על מנת להגן על שלומם של בני האדם ובעלי החיים שעל האונייה ומשום כך אין מדובר, לדעתנו, בהמתת חסד. אולם בחרנו לציין מקרה זה, שכן הוא מהווה דוגמה לכך שהפגיעה כשלעצמה אינה מחייבת את המתת בעל החיים. אם ניתן לטפל בבעל החיים ואין חשש כי נוסעי הספינה יהיו חשופים לסיכון בריאותי, הרי שיש להותיר את בעל החיים בחיים.

דעתנו היא כי המתת חסד בהקשר של בעלי חיים היא ראויה. אמנם, הזכות לחיים של בעלי חיים נפרדת מזכותם שלא לסבול, והיא נפגעת לכאורה מקום שבו אנו מבקשים לגאול אותם מייסוריהם. אולם, צעד המכוון למנוע המשך חיים מלאי סבל אינו יכול להיחשב, לדעתנו, כפגיעה בבעלי חיים. שאלה נפרדת היא אם ייתכנו מצבים שבהם תהיה חובה להמית בהמתת חסד בעלי חיים. אכן ניתן לדמיין מצבים שבהם הסבל הצפוי של בעל חיים הוא רב וקשה מנשוא, עם זאת אנו סבורים כי יהיה זה מרחיק לכת להטיל חובה שכזו⁸⁸. יש לזכור כי הטלת חובה מחייבת הטלת סנקציות בגין הפרתה, וקיימת סכנה שהטלת החובה במקרה זה תגרום להמתות לא מוצדקות של בעלי חיים מתוך הרצון להימנע מסנקציות בגין הפרת החובה.

85 סעיף 11(ג) לחוק להגנת חייית הבר, תשט"ו-1955.
86 תקנה 4(ד) לתקנות צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים) (הובלת בהמות), תשס"ו-2006.
87 תקנה 21 לתקנות הבהמות והעופות (הובלה בדרך הים), 1936.
88 לכך שהיעדר טיפול בבעל חיים סופני אינו עולה כדי התעללות בבעל חיים ראו את *People v. Arroyo* 777 N.Y.S. 2d 836 (N.Y., 2004).

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

נושא המתת החסד מצריך התייחסות לשתי תופעות נפוצות במחזורינו. האחת, המתת חיות מחמד שהגיעו לגיל זיקנה. השנייה, המתת בעלי חיים בשל חוסר יכולת לשכנם בתנאים הולמים. ההבדל הבולט לעין בין שני המקרים הללו הוא הסיכוי לשיפור במצבם של בעלי החיים. בעוד שבמקרה הראשון הנחת המוצא היא שעקב גילם המבוגר של בעלי החיים לא יחול שיפור של ממש במצבם. הרי שבמקרה השני, ניתן (וראו) לשפר את מצבם של בעלי החיים ולמנוע מהם סבל. ברם, היעדר משאבים כספיים מונע את האפשרות לנקוט באותם צעדי שיפור. ככלל, על המתת חסד של בעלי חיים להתבצע אך ורק מקום שבו אין סיכוי לשפר את מצבם בדרך כלשהי. משכך, המקרה הראשון אינו מעורר קושי מיוחד. תוחלת החיים של בעלי חיים היא מוגבלת ובנסיבות שבהן מצבם הרפואי רק ילך ויתדרדר אין לראות בהמתתם משום צער בעלי חיים. לעומת זאת, המקרה השני אכן מעורר קושי לא מבוטל, שכן הוא מאפשר המתה של בעלי חיים בריאים ובעלי תוחלת חיים ארוכה. עם זאת אין אנו יכולים להתעלם מהמצב הקיים שבו שיקולים כלכליים עומדים למכשול בפני ההגנה על בעלי חיים. הדינים הנוגעים לבעלי חיים אינם יכולים להתייחס אך ורק למצב האידיאלי שבו יש די והותר משאבים כספיים כדי להבטיח גם את זכויותיהם של בני אדם וגם להגן על האינטרסים של בעלי חיים. במקרה הנדון, מטעמים מעשיים אין לראות את המתת בעלי החיים בנסיבות המתוארות כמנוגדת לחוק צער בעלי חיים. היעדר היכולת הכלכלית לשפר את מצבם של בעלי החיים מוליך למסקנה בלתי נמנעת כי הם יהיו נידונים לסבל בהמשך חייהם, אם לא נתיר את המתתם בהמתת חסד⁸⁹. עם זאת נעיר כי המצב הקיים הוא מצב שהדעת אינה סובלת ואין לראותו כנמשך לעולמי עד. מצב זה מוזיל את חייהם של בעלי החיים, ומשמש כמנוף לניצולם בתחומים אחרים. בעניין שנדון לאחרונה ציין בית המשפט כנתון עובדתי כי לפניו כלבים המיועדים להמתה⁹⁰. ספק רב אם עובדה זו לא

89 בהקשר זה נציין את בש"א (מינהלי י-ם) 622/08 (עת"מ 8598/08) אגודת צער בעלי חיים בירושלים נ' ד"ר זהר דבורקין מנהל השירות הווטרינרי בעיריית ירושלים, פורסם בנבו. בעניין זה הוגשה עתירה כנגד החלטת הווטרינר הרשותי להגביל את כמות בעלי החיים שהעותרת רשאית לקלוט, וכן לאסור על העותרת לקלוט כלבים ללא היסטוריה חיסונית. ביסוד החלטת הרשות עמדה, בין היתר, הקביעה כי בעלי החיים במתקן העותרת מוחזקים כתנאי צפיפות קשים ובתנאי תברואה ירודים. העותרת טענה מנגד כי החלטת הרשות תביא להשמדתם של בעלי חיים אשר מפאת מגבלת התפוסה במתקן לא יוכלו להיכנס בשעריו. בית המשפט קיבל את בקשת העותרת לצו מניעה זמני וקבע כי עד למתן פסק דין בעתירה העותרת רשאית לפעול כפי שפעלה עובר להחלטת הרשות, דהיינו להמשיך ולקלוט בעלי חיים כמקודם. מאז הנוחות הוא זה שהיטה את הכף לטובת העותרת. בית המשפט מצייץ במפורש כי היענות לטענות המשיבים פירושה פגיעה בחייהם של בעלי חיים ותוצאה זו היא בלתי הפיכה, להבדיל מהחלופה של קבלת הבקשה שתביא, לכל היותר, לפגיעה בתנאי החזקתם של בעלי חיים, אך לא בחייהם. גישה זו של בית המשפט משתלבת יפה בפסיקת בית המשפט העליון בפרשת דילול חתולי הרחוב שלפיה יש לבחור בחלופה שתוצאתה המתת בעלי חיים רק כמוצא אחרון, ולאחר שהתברר כי אין דרך סבירה אחרת לפתרון הסוגיה שעל הפרק.

90 בג"ץ 9374/02 "תנו לחיות לחיות" נ' קצין רפואה ראשי, פ"ד נז(3) 128, 130.

פרק אחד עשר: המתת בעלי חיים

נשקלה במכלול השיקולים שהיטו את הכף לטובת מתן היתר לפגיעה בהם, מתוך השקפה הרואה בהם משאב שיש למנוע את ירידתו לטמיון.

ה. המתה לצורך מניעת נזקי חקלאות

בעלי חיים עלולים לגרום נזקים כבדים לרכוש. בעיה זו חריפה במיוחד בענף החקלאות. בעלי חיים הפוגעים בדרכים שונות ביבולים חקלאיים עלולים לגדוע את מטה לחמם של החקלאים. הפגיעה בהיצע היבול החקלאי פוגעת גם בצרכן הנאלץ לשלם יותר עבור התוצרת החקלאית. ככלל, הנזקים ליבול החקלאי נגרמים בעיקר מצדם של חיות בר. עם זאת אין מניעה שגם חיות מבויתות יפגעו ביבול החקלאי. ככל שמדובר בפגיעה מחיות בר, הדרך שבה בחר המחוקק להתמודד עם הבעיה היא להתיר ציד של חיות בר למניעת נזקים לחקלאות⁹¹. ציד זה מותר רק למי שבידו היתר שניתן כדין⁹². גישה זו מתחייבת מהצורך לפקח על ציד חיות הבר ומהחשש שבהיעדר פיקוח תדולל אוכלוסיית חיות הבר יתר על המידה. לדעתנו, המתת בעלי חיים לצורך מניעת נזקי חקלאות היא ראויה ומחויבת המציאות. עם זאת גם כאן בולט היעדרן של חלופות להמתה והיעדר קריטריונים למתן ההיתר. מכיוון שהמתת בעלי חיים היא צעד דראסטי הפוגע פגיעה קשה באינטרסים של בעלי חיים, יש לבחון קודם לכן את האפשרות להשתמש בחלופות אחרות להשגת אותה מטרה. לפיכך, אם ניתן למנוע את הנזק לחקלאות על ידי הוצאה כספית סבירה, כגון הקמת גדר שתמנע מבעלי חיים להגיע ליבול, יש להעדיף דרך זו על פני המתתם⁹³. לעומת זאת, ככל שמדובר בפגיעה ביבול מצד חיות מבויתות, הרי שעל הסוגיה חל חוק צער בעלי חיים. המתת בעלי חיים לפי חוק זה לא תיחשב כהתעללות אם היא תעמוד בתנאי היסוד הנורמטיבי, דהיינו יימצא לה צידוק מתאים. על פניו נראה כי המתה שכזו יכולה, בנסיבות מתאימות, לעמוד בתנאי יסוד זה. ההגנה על היבול החקלאי היא לתכלית ראויה ואם

91 סעיף 3 לחוק להגנת חיית הבר, תשט"ו-1955.

92 חקלאים שהמיתו בעלי חיים למניעת נזקים לחקלאות מבלי שהיה בידם היתר, הורשעו בעבירה פלילית, ראו ת"פ (שלום חי') 3219/05 מדינת ישראל – רשות הטבע והגנים נ' עיד, פורסם בנבו; ת"פ (שלום נצ') 1979/04 מדינת ישראל נ' שיבלי, פורסם בנבו.

93 בהקשר זה יש להזכיר את בג"ץ 3/83 עין גב, קבוצת פועלים להתיישבות שיתופית בע"מ נ' שר החקלאות, פ"ד לח(1) 279. שבו נדונה עתירתם של יישובים חקלאים למימון גדר רשת אוסטרלית שתגן על היבולים החקלאים מפני אוכלוסיית הצבאים שהתרכזה באזור. בית המשפט דחה את העתירה בקובעו כי אין זה מסמכותו של המשיב המופקד על החוק להגנת חיית הבר להתחשב בנזקי החקלאות מעבר למתן היתר ציד, על ידי סיוע כספי. עם זאת יש לציין כי באותו מקרה המחלוקת בין הצדדים הצטמצמה לשאלת יעילותה של הגדר שהוצעה על ידי העותרים, שכן המשיב הסכים, לפני משורת הדין, להעמיד מימון לרכישת החומרים הדרושים להקמת גדר חשמלית שתקיף את המטעים, אך לא הסכים להקמתה של גדר אוסטרלית, אלא להקמתה של גדר אחרת.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

חלופות סבירות אחרות להגנה על היבול לא עלו יפה, נראה כי אין מנוס מהמתת בעלי חיים לשם שמירה על התוצרת החקלאית. ודוק, ההוראה בחוק להגנת חיית הבר המתירה ציד חיות בר בהיתר לשם מניעת נזקי חקלאות משליכה גם על היחס כלפי חיה מבויתת העלולה לגרום נזקים דומים. דומה כי משהכיר המחוקק בלגיטימיות המתה שכזו ביחס לחיות בר, מקל וחומר שאין מניעה להכיר בה גם ביחס לחיה מבויתת. יצוין כי אין בהיתר זה כדי לשלול מבעל החיה המבויתת את הזכות לתבוע פיצויים מהחקלאי שהמית את החיה שהייתה בבעלותו. כאשר גם החקלאי הוא בעל זכות לתבוע מהבעלים פיצוי בגין הנזק שנגרם לו על ידי אותה חיה.

1. מקרי המתה נוספים

בחקיקה הישראלית פזורות הוראות נוספות המתירות את המתתם של בעלי חיים בנסיבות מסוימות. לרוב, הוראות אלה אינן כוללות קריטריונים ברורים להפעלת הסמכות, דבר העלול לגרום לכך שהמתת בעלי החיים תהווה את הפתרון הראשון, ולמצער אף היחיד, לסוגיה העומדת על הפרק. בין ההוראות הפזורות בחקיקה נזכיר את תקנות מחלות בעלי החיים (יבוא בעלי-חיים), תשל"ד-1974 שלפיהן אם לא הורה הרופא או המנהל על הורדת בעלי חיים שיובאו לארץ והעברתם להסגר, עליו להורות על החזרתם לארץ ממנה יובאו, אולם רשאי הוא שלא להורות כאמור, אם בעלי החיים יישחטו או יושמדו לפי הוראותיו⁹⁴. אין צורך לומר כי סמכות שכזו אינה יכולה לעלות בקנה אחד עם ההגנה על בעלי חיים. לכאורה, מכוח ההוראה מוסמך הרופא להשמיד בעלי חיים בריאים במקום להורות על החזרתם לארץ, זאת כאשר השמדתם של בעלי החיים צריכה להיות המוצא האחרון ולא הראשון שיש לנקוט בסוגיה.

הוראה נוספת המתייחסת לנושא היא ההוראה הקבועה בסעיף 6(ב) לפקודת הדבורים [נוסח חדש], תשמ"ג-1983 המקנה לפקיד מכס או למפקח סמכות להשמיד כוורות, דבורים או מלכות, אם יובאו בניגוד להוראות הפקודה⁹⁵. גם פה, חובה על המדינה כרשות מינהלית להשתמש בסמכותה באופן מוגבל ותוך עריכת איוון אינטרסים ומתן משקל ראוי לאינטרסים של בעלי החיים ובכלל זה לזכותם לחיים. חוק נוסף המקנה סמכות להמית בעלי חיים הוא חוק איסור גידול חזיר, תשכ"ב-1962⁹⁶. חוק זה מקנה לשוטר את הסמכות לתפוס חזירים

94 תקנה 8 לתקנות מחלות בעלי החיים (יבוא בעלי חיים), תשל"ד-1974.

95 סעיף 6(ב) לפקודת הגנת הדבורים [נוסח חדש], תשמ"ג-1983.

96 חוק איסור גידול חזיר, תשכ"ב-1962. חוק זה אוסר על גידול, החזקה ונחירה של חזירים שלא בתחומי הישובים המפורטים בתוספת לחוק. האיסור שבחוק אינו חל על מוסדות מדע ומחקר וגני חיות ציבוריים. להרחבה במקורותיו של החוק ובאיסור על מכירת בשר חזיר ראו את D. Barak-Erez *Outlawed Pigs: Law, Religion, and Culture in Israel* (2007).

פרק אחד עשר: המתת בעלי חיים

שמגדלים, מחזיקים או נותרים בניגוד להוראות החוק⁹⁷, כאשר החזירים שנתפסו יוחרמו ויושמדו בדרך שנקבעה בתקנות⁹⁸. האיסורים הקבועים בחוק נעוצים בטעמים דתיים, שאין זה המקום להתייחס למוצדקותם. על אף זאת, ספק אם טעמים אלה מצדיקים את המתת החזיר מקום שבו נעברה עבירה על פי החוק. אם ניתן להעביר את החזיר לידי מי שרשאי להחזיק בו לפי הוראות הדין, הרי שיש להעדיף חלופה זו.

המתה נוספת של בעלי חיים המותרת מכוח החוק היא ההמתה לשם שמירת האיזון בטבע⁹⁹. בדומה להמתה לצורכי ההגנה מפני נזקי חקלאות, המתה זו מותנית בקיומו של רישיון ציד ובהיתר. האיזון האקולוגי בטבע חשוב הן להתפתחותו התקינה של האדם והן להתפתחותם התקינה של בעלי החיים והצומח. דע עקא, כי השמירה על איזון זה מחייבת, לעתים, התערבות אנושית לצורך ויסות אוכלוסיות מסוימות מקרב חיות הבר. המתת בעלי חיים במהלך הוויסות מהווה התערבות בטבע לשם שמירת הטבע וככזו היא ראויה. עם זאת יש לקבוע קריטריונים ברורים להפעלת סמכות ההמתה כדי למנוע מקרי המתת יתר של בעלי חיים, דבר העלול לסכל את המטרה שעמדה ביסוד ההמתה מלכתחילה.

ז. אופן ההמתה

החירות של בעלי חיים מעינויים וגרימת סבל אינה נגזרת מזכותם לחיים. לפיכך, גם כאשר המתת בעלי חיים היא בלתי נמנעת, יש להתחשב בסבלם ולהמית אותם בדרך הומנית שתמנע מהם סבל מיותר. ביטוי מפורש לכך ניתן בסעיף 13 (ב) לחוק צער בעלי חיים הקובע כי "המתת בעל חיים תבוצע תוך מניעת סבל מיותר"¹⁰⁰. באופן דומה, מוגדרת המתה בסעיף 1 לחוק הניסויים בבעלי חיים כ"המתת בעל חיים תוך מניעת סבל מיותר". לצד הוראות אלה, קיימות הוראות האוסרות על המתת בעלי חיים בדרך מסוימת מתוך הנחה שיש בדרך זו כדי להסב סבל מיותר לבעל החיים. כך, למשל, סעיף 4 לחוק צער בעלי חיים אשר קובע איסור המתה ברעל¹⁰¹.

באופן כללי, אם ניתן להמית את בעל החיים בדרכים שונות, הרי שיש לבחור בהמתה שתסב לו את הסבל המועט ביותר. השאלה המתעוררת בשלב זה של הדיון היא, כמוכח, מהו אופן ההמתה שימנע סבל מיותר מבעל חיים. עד למועד כתיבת שורות אלה לא הותקנו

97 סעיף 5 לחוק איסור גידול חזיר.
98 סעיף 6 לחוק. לאופן ההמתה של החזירים ראו להלן את ה"ש" 101.
99 ראו את סעיף 3 לחוק להגנת חיית הבר המקנה לשר את הסמכות להעניק רישיון והיתר צידה לשמירת האיזון בטבע.
100 ראו גם את סעיף 6(ה)2 לחוק להסדרת הפיקוח על כלבים, חש"ג-2002.
101 סעיף 4 לחוק צער בעלי חיים מתיר להמית בעל חיים ברעל אם מנהל השירותים הווטרינריים במשרד החקלאות נתן לכך היתר.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

תקנות לעניין אופן המתת בעלי חיים, כך שלא נקבעו קריטריונים בסוגיה. אפילו אם התקנות היו מותקנות, הרי שלא היינו מוצאים בהם כל התייחסות להמתת בעלי חיים לצורכי מאכל, שכן חוק צער בעלי חיים לא חל על המתה זו וממילא מתקין התקנות לא הוסמך להתקין תקנות לעניין אופן ההמתה הנ"ל. הסיבה לכך נעוצה בטעמים דתיים הנוגעים לסוגיית השחיטה הכשרה שבה נדון להלן וברצון לשמור על הסטטוס קוו הקיים בין דתיים לחילוניים. בכל אופן, נראה לנו כי ככלל יש להתאים את אופן ההמתה לגילו, סוגו ומצבו הגופני של בעל החיים. כמו כן, אין להרשות שההמתה תבצע בפני בעל חיים אחר, אלא אם כן מניעת הנוכחות כרוכה בפגיעה קשה יותר בבעל החיים המומת או הנוכח. למותר לציין שעל ההמתה להתבצע תוך התחשבות בסביבה והקפדה על כללי הבטיחות והזיהרות המתחייבים בנסיבות העניין בכדי למנוע נזק לאדם, לרכוש ולבעלי חיים אחרים¹⁰².

סוגיית השחיטה הכשרה

סעיף 22(1) לחוק צער בעלי חיים קובע כי "חוק זה לא יחול על המתת בעלי חיים שנעשתה לצורכי מאכל אדם". המחוקק יכול היה לנסח את דבריו בצורה אחרת ולקבוע, למשל כי "אין באמור בחוק זה כדי למנוע המתת בעלי חיים לצורכי מאכל". איסור התחולה הגורף מלמד כי המחוקק ביקש להימנע מהחלת חוק צער בעל חיים הן על עצם ההמתה לצורכי מאכל והן על אופן ההמתה לצרכים אלה. המחוקק בחר לילך בדרך זו כדי למנוע, בין היתר, את הפגיעה בשחיטה הכשרה הדורשת כי בעלי החיים יהיו בהכרה מלאה בעת ההמתה¹⁰³. אמנם התקנות קובעות כי מי שעוסק בשחיטה של בהמה יעשה כן "בשיטות שיקטינו צער וכאב מהבהמה"¹⁰⁴, אולם האיסור בדת היהודית וכת המוסלמית להתיר הימום של בעלי חיים לפני המתתם סותר את הגולל על האפשרות להפחית מסבלם של בעלי החיים בשעת שחיטתם. עם התפתחות הטכנולוגיה ומציאת דרכים חדשות להמתת בעלי חיים, גברו הקריאות לאסור את השחיטה המסורתית. המתנגדים לשחיטה הכשרה טוענים כי היא ארכאית ואינה מקיימת עוד את הדרושה לבחור באמצעי שמידת פגיעתו בבעלי חיים

102 בהקשר זה נציין את תקנה 5 לתקנות איסור גידול תזיר (תפיסה והשמדה), תשכ"ג-1963 הקובעת כי המפקח יורה על השמדת תזירים שהותרמו באחת מן הדרכים הבאות ובלבד שלא יגרום למפגע: שריפה, קבורה באדמה, הטבעה בים, העברתם להזנת חיות ועופות בגנים ציבוריים, וכן למוסדות מדע ומחקר למטרות ניסויים, לימוד ומחקר.

103 להרחבה בכללי היהדות בסוגיית השחיטה הכשרה ראו את א' בן שושן אנו ובעלי חיים (תשכ"ג), 81-166. הדבר נכון גם לגבי הדת המוסלמית. להרחבה בכללי האיסלאם בסוגיה זו ראו (M.L. Siddiqi *Animal Sacrifice in islam* (1978).

104 תקנה 4 לתקנות מחלות בעלי חיים (שחיטת בהמות), תשכ"ד-1964.

פרק אחד עשר: המתת בעלי חיים

פחותה. טענות אלו אף זכו לגושפנקא חוקית במספר מדינות באירופה, אשר אסרו על שחיטת בעלי חיים שלא באמצעות הימום כדי להגן על רווחתם¹⁰⁵.

סוגיית השחיטה הכשרה טומנת בחובה פוטנציאל לעימות חזיתי בין חופש הדת לאינטרסים של בעלי חיים. על אף זאת, ניתן להימנע מעימות זה על ידי הצדקת השחיטה הכשרה מאותו הטעם שהצדיק את המתת בעלי החיים לצורכי מאכל מלכתחילה. מהלך הטיעון הוא כזה: אם נאסור על השחיטה הכשרה בשל רצון להגן על האינטרסים של בעלי חיים, התוצאה תהיה שנמנע משומרי הכשרות אכילת בשר, שכן הלה יעדיפו שלא לאכול בשר על פני חילול מצוות הכשרות. בעשותנו כך, קיים חשש שנסכן את בריאותם, ובשל כך יש להימנע מן האיסור. עם זאת יש לציין כי הנחה זו לא עמדה תמיד במבחן הביקורת, כפי שתעיד המציאות בשוויץ, נורבגיה ושבדיה שם בעקבות האיסור על שחיטה כשרה רבני הקהילה הוציאו פסקי הלכה המתירים לאכול מבשר בעלי חיים אשר הומתו בהימום¹⁰⁶.

ההכרעה בעימות בין חופש הדת לאינטרסים של בעלי החיים אינה פשוטה. עיקרון חופש הדת הוא עיקרון יסודי בכל שיטת משפט דמוקרטית. עם זאת חופש הדת אינו ערך אבסולוטי הזוכה להגנה מוחלטת והראייה לכך היא שבתי המשפט הכירו פעמים רבות גם בחופש מדת והעדיפו חופש זה על פני חופש הדת¹⁰⁷. ככלל, נהוגה גישה שלפיה ההתחשבות בשיקולי דת ובאורח חיים דתי היא אסורה – אם מטרתה לכפות על אדם את מצוות הדת, והיא מותרת – אם היא נועדה לתת ביטוי לצורכי הדת של האדם¹⁰⁸. במקרה שלפנינו ניתן לומר במידה קרובה לוודאות כי האיסור על שחיטה כשרה יכפה על הציבור הדתי חיי צמחונות או, לחלופין, יחייב אותו לשנות את הלכות הדת. אפילו אם פגיעה זו מונעת אך ורק משיקולים שעניינם רווחת בעלי חיים, אנו סבורים כי יש להימנע ממנה. ראשית, משטר דמוקרטי מחויב לעקרון הסובלנות המכיר ומתחשב ברגשותיו ואורח חייו של כל אדם, ובכלל זה האדם הדתי. האיסור על שחיטה כשרה מהווה פגיעה קשה באורח החיים של הציבור הדתי וככזה הינו מנוגד לעקרון הסובלנות. שנית, איסור זה עלול להוליך לכפייה חילונית שתיצור אנטגוניזם כלפי הדת ותעמיק את הפערים החברתיים בחברה. בעידן הפלורליזם הקיים בו העולם הפך ל"כפר הגלובלי" ומדינות רבות הפכו למדינות רב תרבותיות, שומה עלינו לנקוט זהירות יתרה בהטלת איסורים שפירושם הטלת "כתם מוסרי"

105 בין המדינות שאסרו על השחיטה הכשרה: שוויץ, נורווגיה, שבדיה, דנמרק, והולנד. לעומת זאת, נציין כי article 17 של ה-European Convention for the Protection of Animals for Slaughter קובע במפורש כי כל מדינה שהיא צד לאמנה רשאית להתיר חריגה מהוראות האמנה לצרכים דתיים.

106 ראו B. Barry *Culture and Equality - An Egalitarian Critique of Multiculturalism* (Cambridge, 2001), 35.

107 בג"ץ 3872/93 מיטראל בע"מ נ' ראש הממשלה ושר הדתות, פ"ד מז(5) 485, 507.

108 בג"ץ 5016/96 חורב נ' שר התחבורה, פ"ד נא(4) 1.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

באוכלוסיות מסוימות או פגיעה קשה באורח החיים של אוכלוסיות אלה. ראוי לציין בהקשר זה כי באירופה האיסור על שחיטה כשרה או הקריאות להנהיג איסור שכזה נתפסים כצעדים אנטישמיים המקשים על השתלבותם של יהודים ומוסלמים בחברה. יתרה מכך, המתנגדים לשחיטה כשרה מדביקים "תווית" לא מוסרית על ציבור האנשים הרואים בשחיטה זו חלק מאורח חייהם ובכך הם יוצרים כלפיהם רגשות שליליים העלולים להוביל למעשי איבה¹⁰⁹.

גישה שונה הביע בריאן בארי (Brian Barry), פרופסור בריטי לפילוסופיה ומדעי המדינה שהתייחס בהרחבה ליחס הראוי שיש להעניק לפרטים בחברות רב תרבותיות. בארי עומד על כך שהפלורליזם התרבותי והדתי מציב אתגר בפני מדינות המבקשות לשמור על עקרונות דמוקרטיים של שיוויון וצדק, היות ויחס שווה לפרטים השונים בחברה עלול לפגוע באורח חייהם לפי מנהגם, תרבותם ודתם. בכך בארי קורא תיגר על גישת "הפוליטיקה של השוני" הגורסת כי התפיסה הליברלית הקלאסית של יחס שווה לכל תוך עצימת עיניים להבדלים תרבותיים היא מתכון לחוסר שיוויוניות ואי-צדק¹¹⁰. לדעתו, גישה זו יוצרת פילוג בין הפרטים בחברה ויש לזנות אותה ולחזור לתפיסה שיוויונית של ליברליזם קלאסי החותרת לסטנדרט אוניברסלי של הגינות. בהתייחסו לסוגיית השחיטה הכשרה, מחווה בארי את דעתו כי שחיטה כזו אינה יכולה לעלות בקנה אחד עם סטנדרט ההגינות הנדרש, ומכאן שאין להתיר אותה כחריג לחוק¹¹¹. בנוסף, אין הוא רואה פסול בכך שבעקבות חקיקה שאסרה על שחיטה כשרה, שינו הרבנים בנורווגיה, שבדיה ושוויץ מאורחונותיהם והתירו "שחיטה הומנית" של בעלי חיים, שכן החופש של האדם לבחור באמונה או בתרבות כלשהי לפי ראות עיניו, מאפשר לו גם לשנות אותה מבלי לזנות אותה¹¹². לדעתנו, אכן קיימים סטנדרטים אוניברסליים שאין להתיר חריגה מהם ויש לכופף אותם על הכלל גם אם אינם מקובלים בתרבות או דת מסוימת¹¹³. עם זאת ספק רב אם בתחום השחיטה הכשרה

109 כד בבד עם ההגנה על רגשות אנשים דתיים, מכיר המשפט באיסור דומה על מנהגים שונים שמקורם בדת. ראו לדוגמה את האיסור הקיים על ריבוי נישואין הקבוע בסעיף 176 לחוק העונשין, תשל"ז-1977. לעניין סעיף זה קובע סעיף 178 לחוק העונשין כי "אין נפקא מינא אם תקפם של הנישואין הקודמים הוא לפי דין המדינה שבה נערכו או לפי דין דתי שעל פיו נערכו". דעתי היא כי הערך שאנו מייחסים לבעלי חיים לא הגיע עדיין לסף שיצדיק איסור על שחיטה כשרה, ובעקבותיו פגיעה בציבור הדתי.

110 Barry, לעיל הערה 106, להרחבה בגישת "הפוליטיקה של השוני" ראו A. Gutman "Introduction" *Multiculturalism and The Politics of Recognition* (Princeton, ed. by C. Taylor., 1992). להרחבה בסוגיית הרב תרבותיות בכלל ובישראל בפרט, ראו רב תרבותיות במדינה דמוקרטית ויהודית – ספר הזכרון לאריאל רוזן צבי (מ' מאוטנר, א' שגיא, ר' שמיר עורכים, תשנ"ח).

111 Gutman, *ibid.*, at p. 41

112 *Ibid.*, at p. 35-36

113 כך, למשל, לא ניתן יהיה להשלים עם אלימות במשפחה כאמצעי חינוכי, אפילו אם היא מקובלת בקרב מיגורים מסוימים באוכלוסיה, ראו עש"מ 3362/02 מדינת ישראל נ' אבו

פרק אחד עשר: המתת בעלי חיים

ההגנה על בעלי חיים הגיעה לאותו סף אוניברסלי שיחייב להחיל אותה על כולם, ללא התחשבות בהבדלי דת או תרבות.

בהזדמנות שניתנה לבית המשפט לבחון את היחס בין חופש הדת לבין ההגנה על בעלי חיים בהקשר שלפנינו, הכריע בית המשפט לטובת הסטטוס קוו הקיים בין דתיים לחילוניים¹¹⁴. מדובר היה בבקשה למתן צו מניעה זמני על פי חוק צער בעלי חיים שימנע הדגמת שחיטה של קרבן בעל חיים במסגרת יום עיון רב משתתפים שנועד ללמד ולהדריך את ציבור משתתפי האירוע לגבי אופן שחיטת קרבן חג הפסח. העותרת לא יצאה כנגד השחיטה על פי ההלכה היהודית, אלא טענה כי מקומה של שחיטה זו בבית מטבחיים לצורכי מאכל ולא כמופע לקהל הרחב, קל וחומר כאשר ניתן להשיג את תכלית ההדגמה באמצעים חלופיים כגון הקרנת סרט על שחיטת בעל חיים או שימוש בדגם של בעל חיים. עוד נטען כי השחיטה תעלה כדי התעללות אסורה בבעל חיים מכיוון שהיא מצאצא בעל חיים בקרב ציבור רב של אנשים תגרום לו לסבל ומצוקה. בית המשפט דחה את טענת המבקשת שלפיה האירוע המתוכנן אמור לגרום לבעל החיים צער וסבל גדול יותר מהשחיטה בבית מטבחיים, והוסיף וציין כי:

ניתן לראות בכל שחיטה של בעל חיים ובכל אכילה של בעל חיים מעשה של התעללות. אולם החברה והתרבות בה אנו חיים (החברה הישראלית, היהודית, או אף החברה האנושית בכלל), והדין שחל במדינת ישראל, רואים בשחיטת בעל חיים על ידי שוחט בהתאם לדיני השחיטה היהודית מעשה שאינו בגדר התעללות בבעלי חיים, ולא הוכח כי האירוע נשוא הבקשה הוא בגדר חריג שיש לנהוג לגביו באופן שונה¹¹⁵.

בית המשפט נמנע מלהיכנס לעומק המחלוקת האידיאולוגית בין הצדדים באשר לגיטימיות של הקרבת הקרבן, והסתפק באמירה שמכיוון שחופש הדת והפולחן הן זכויות יסוד של כל אדם ואזרח, הרי שאין לאסור על הדגמת השחיטה, כל עוד היא אינה נעשית לצורך סאדיזם או הנאה מעצם המעשה, והיא מתבצעת על ידי שוחט כמקובל באופן שאינו מוסיף באופן מהותי על סבלו של בעל החיים¹¹⁶.

עסבה, פ"ד נו(5) 13-12, 6; עש"מ 1682/02 ווהב נ' מדינת ישראל, פורסם בנבו. 114 כשא (שלום י-ם) 7306/08 תנו לחיות לחיות נ' המכון ללימודי מחקר ובניין המקדש, פורסם בנבו. על דחיית הבקשה הוגש ערעור. בקשה למתן סעד זמני לתקופת הערעור נדחתה על ידי בית המשפט בבש"א (מחוזי י-ם) 2224/08 (בר"ע 4018/08) תנו לחיות לחיות נ' המכון ללימודי מחקר ובניין המקדש, פורסם בנבו.

115 ש.ם.
116 בית המשפט הוסיף בהקשר זה כי "לא למותר לציין כי שחיטת בעלי חיים כאקט של חגיגת חג או כאירוע פולחני היא אירוע רווח ומקובל במדינת ישראל. די לציין את חג הקרבן המוסלמי

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

להשלמת התמונה נציין כי ארצות הברית הכירה בחוקיות השחיטה הכשרה¹¹⁷. הכרה שאינה מפתיעה לנוכח החשיבות הרבה ששיטת המשפט האמריקנית מייחסת לחופש הדת. כן נציין כי בית המשפט העליון של ארצות הברית ביטל הוראת חוק עזר עירוני במדינת פלורידה שאסרה הקרבת בעלי חיים כפולחן דתי, בנימוק שאינה חוקתית משום שהיא נוגדת את חופש הדת הקבוע בחוקה האמריקנית¹¹⁸. נזכיר בהקשר זה גם את פסיקת בית המשפט העליון בגרמניה, אשר הפך החלטה קודמת שאסרה על השחיטה המוסלמית מחמת פגיעה ברווחת בעלי החיים, תוך שהוא קובע כי חופש הדת מחייב את המשך ההכרה בשחיטה זו לצד השחיטה הכשרה¹¹⁹. לשם השלמת התמונה נציין כי גם אנגליה התירה את השחיטה הכשרה¹²⁰.

- בר מקובל לשחוט כבשים, או את חג הפסח השומרוני הכולל הקרבת קרבן פסח. כל אלה אינם נאסרים, ועל כן אינני רואה לנכון לאסור דווקא על ביצוע האירוע נשוא הבקשה.”
ה- Humane Slaughter Act מ-1958 מגדיר את השחיטה הכשרה כהמתה הומנית. 117
- ה- Church of The Lukumi Babalu Aye v. City of Hialeah 508 U.S. 520 (1993) לדיון בפסק הדין, ראו M.A. Sanchez “Is the Death Knell Sounding for Animal Rights? The Sacrifice of Animals for Religious Purposes Under the Guise of The First Amendment Right to the Free Exercise of Religion” 7 St. Thomas L. Rev. (1994) 217. נציין בהקשר זה כי בתי המשפט בארצות הברית אף דחו תביעה שביקשה לפסול שחיטה לצרכים ריטואליים בטענה ששחיטה זו מסבה סבל רב לבעלי החיים ואינה עולה בקנה אחד עם החובה להגן עליהם, ראו *Farm Sanctuary, Inc. v. Department of Food & Agriculture* 74 Cal. Rptr. 2d 75 (1998). לעומת זאת נדחתה הטענה של הילידים האמריקאיים שלפיה חופש הדת והפולחן שלהם גוברים על האיסורים השונים הקבועים בחוק בנוגע לרכישה והחזקה של עיט הזהב (Golden Eagle) המהווה אחד מסמליה הלאומיים של ארצות הברית. ראו לעניין זה את *United States v. Hugs* 109 F. 3d 137 (1997) להרחבת הדיון בעימות בין חופש הדת והפולחן של הילידים האמריקאיים לבין ההגנה על בעלי החיים ראו את: M. Perkins “The Federal Indian Trust Doctrine and the Bald and Golden Eagle Protection Act: Could Application of the Doctrine Alter the Outcome in U.S. V. Hugs?” 30 *Entl* (2000) 701; A.M. DeMeo “Access to Eagles and Eagle Parts: Environmental Protection v. Native American Free Exercise of Religion” 22 *Hastings const. L.Q.* (1995) 771; T.S. Boradiansky “Conflicting Values: The Religious Killing of Federally Protected Wildlife” 30 *N.R.J.* (1990) 709.
- BVR 1783/99 Urteil des Ersten Senats vom 15. Januar 2002 119
פסק הדין ניתן לקריאה באתר בית המשפט העליון בגרמניה (URL.: <http://www.bundesverfassungsgericht.de>).
- 120 ראו *The Welfare of Animals (Slaughters or Killing) (Amendment) Regulations, 1999*

פרק שנים עשר

הגנת חיית הבר

כללי

הגנת הטבע על החי, הצומח והדומם שבו, היא תכלית שהמחוקק מבקש להגשים בשורה של חוקים¹ שבהם, בין היתר, החוק להגנת חיית הבר² וחוק הגנים הלאומיים³. חקיקה זו נועדה ליתן מענה לצרכים המיוחדים של חיות הבר, בשים לב לסוגם, טבעם, והסביבה שבה הם נמצאים. החוק להגנת חיית הבר מסדיר במפורש שלושה היבטים הנוגעים לחיות הבר: ציד, סחר והחזקה⁴. חוק הגנים הלאומיים אוסר על פגיעה בערכי טבע בארצנו ובכלל זה בחיות הבר וקובע הוראות שונות לעניין הסחר וההחזקה בהם. באופן כללי, שני החוקים מגנים על המין הביולוגי של חיית הבר בכדי למנוע את הכחדתו. ההגנה הניתנת לחיית הבר הספציפית נגזרת אפוא מההגנה על המין הביולוגי שאליו היא משתייכת. לשון אחר, שני החוקים לא נועדו למנוע התעללות בחיות בר, אלא ככל שהתעללות שכזו עשויה לפגוע במין הביולוגי שאליו משתייכת חיית הבר שנפגעה. עם זאת כפי שנראה להלן אין מניעה משפטית לקבוע כי לצד הוראות החוק שעניינן שמירה על הטבע, חלות על חיות הבר גם הוראות חוק צער בעלי חיים.

- 1 ראו, בין היתר, את פקודת היערות, 1936; תקנות שמורות הטבע (סדרים והתנהגות), תשל"ט-1979; חוק הגנת הצומח, תשט"ז-1957; חוק שמירת הסביבה החופית, תשס"ד-2004; חוק הסדרת הטיפול בחופי הכנרת, תשס"ח-2008; חוק המים, תשי"ט-1959; חוק הניקוז וההגנה בפני שטפונות, תשי"ח-1957; חוק למניעת שריפות בשדות, תשי"י-1949.
- 2 החוק להגנת חיית הבר, תשט"ו-1955 (להלן – החוק או החוק להגנת חיית הבר).
- 3 חוק הגנים הלאומיים, שמורות טבע, אתרים ואתרי הנצחה, תשנ"ח-1998 (להלן – חוק גנים לאומיים).
- 4 סעיף 16 לחוק להגנת חיית הבר הסמיך את השר להתקין תקנות בכל עניין הנוגע לביצועו של החוק, ובכלל זה תקנות ברבר הגנתה של חיית בר, שמירה על קיומה, עידוד רבייתה או מניעתה, הצלתה משריפה או מפורענות טבע אחרת. דא עקא, שעד לכתיבת שורות אלה טרם עשה השר שימוש בסמכותו, כך שהפוטנציאל להרחבת ההגנה על חיות הבר טרם מוצה. נוסף ונציין כי בע"א 4398/06 החברה העירונית ראשון לציון לתרבות ספורט ונופש בע"מ נ' הרשות לשמירת הטבע והגנים הלאומיים, פורסם בנבו, קבע בית המשפט כי סמכות השר להתקין תקנות לעניין החזקת חיות הבר בכלל ובגני חיות בפרט אינה מקימה חובת זהירות של המדינה כלפי מבקר בגן חיות שנפצע מקוף שתקף אותו, שכן סמכות זו נועדה להגן על חיות הבר ולא מפניהן.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

א. חיית הבר – הגדרה וסיווג

ההגדרה של חיית בר בחוק להגנת חיית הבר היא הגדרה רחבה המקיפה מינים רבים של בעלי חיים. חיית בר על פי החוק היא כל:

יונק, עוף, זוחל או דו-חיים, או כל חלק ממנו, או תולדה שלו, שמקורו בשטח המדינה או מחוצה לו, שאין טבעו לחיות במחיצתו של אדם⁵.

היקפה הרחב של הגדרה זו מובן על רקע נקודת המוצא שהנחתה את המתוקק שלפיה הפגיעה בחיית בר עלולה להביא להכחדת המין הביולוגי אליו היא משתייכת או לחולל תגובת שרשרת שתסתיים בפגיעה קשה בטבע⁶. בנסיבות אלה, ברור כי ככל שיעלה מספרן של חיות הבר, אשר הוראות החוק אינן חלות עליהן, אזי יגבר הסיכוי כי הפגיעה בהן תגרום לפגיעה בטבע כולו. יש אפוא לכוון על גישת המחוקק המבקשת לצמצם את מספרם של חיות הבר אשר לא יחסו תחת כנפי החוק.

הרחבת ההגנה על חיות הבר במסגרת החוק להגנת חיית הבר באה לידי ביטוי בשני היבטים נוספים. ראשית, לצורך תחולת ההגנה שבחוק, די בכך שחיית הבר נמצאת פיזית בישראל ואין כל חשיבות למקורה הגיאוגרפי או למקום שבו היא נולדה⁷. שנית, ההגנה מוענקת לחיית הבר ללא קשר למקום שבו היא נמצאת, ובפרט גם כאשר אינה נמצאת בסביבתה הטבעית. מסקנה זו עולה מהגדרת החוק שלפיה טבעה של החיה, להבדיל ממקום הימצאה, הוא הגורם המאפיין אותה כחיית בר ומבדיל אותה מחיות אחרות. לפיכך חיה שאין זה מטבעה לחיות במחיצתו של האדם תיחשב לחיית בר, אף אם בפועל היא חיה

5 עיף 1 לחוק. כן ראו את ההגדרה הקבועה בסעיף 2 לפקודת הנוזיקין [נוסח חדש] שלפיה חיית בר היא "כל חיה שכנוהג בישראל אין מחזיקים אותה כלואה או בפיקוחו של אדם".

6 להרחבה בהשפעת השינויים בטבע בכלל ובחיות בפרט על האדם ועל יתר בעלי החיים ראו את K. Nolen "Residents at Risk: Wildlife and the Bureau of Land Management's Planning Process" 26 *Envtl. L.* (1996) 771.

7 בתי המשפט דחו טענה כי החוק להגנת חיית הבר וחוק הגנים הלאומיים אינם חלים על בעלי חיים אשר יובאו לישראל באופן מסחרי, ראו את ב"ש (שלום ק"ג) 1924/01 בן עזרא נ' מדינת ישראל – רשות שמורות הטבע, פורסם בנבו. להתייחס במסקנה זו ראו את ת"פ (שלום ביש"א) 720/01 מדינת ישראל – רשות שמורות הטבע נ' דרעי, פורסם בנבו. לדעה שונה המבקשת להבחין בעניין זה בין החוק להגנת חיית הבר לבין חוק הגנים הלאומיים ראו את ע"פ 2077/02 (מחוזי חי') עובדיה נ' מדינת ישראל – הרשות לשמירת הטבע והגנים הלאומיים, פורסם בנבו (להלן – פרשת עובדיה), שם קבע בית המשפט כי חוק הגנים הלאומיים חל על בעלי חיים שהגיעו לשטח המדינה בדרך הטבע בהיותם חלק מהטבע, בעוד שהחוק להגנת חיית הבר נועד בעיקרו להגן על בעלי חיים שהגיעו לארצנו בדרך מלאכותית, אם לצורכי סחר ואם לצרכים אחרים. כן ראו להלן את הדיון בעמ' 228-229.

פרק שנים עשר: הגנת חיית הבר

תקופה ממושכת במחיצת בני האדם⁸. החוק חל גם על כל חלק מחיית הבר, ומכאן שהוראותיו ישימות גם לחיית בר שאינה עוד בחיים. עם זאת יש להיות ערים לכך שפרשנות רחבה להגדרת החוק בעניין זה, עלולה להביא לתוצאות קשות שאין הדעת סובלת אותן. כך, למשל, עלול המחזיק במעיל פרווה להידרש להיתר החזקה במעיל מכוח הוראות החוק, וכרוך שלא זו הייתה כוונת המחוקק⁹.

החוק להגנת חיית הבר דן בארבעה סוגים של חיות בר:

1. חיית בר מטופחת.
2. ציד.
3. מזיק.
4. חיית בר מוגנת.

הסיווג של חיית הבר תלוי בתוכן הכרזתו של השר הממונה על אכיפת החוק. חיית בר מטופחת מוגדרת כ"מין, תת מין או זן של חיית בר, שטופח או פותח לצרכי גידולו בשביה למטרות מסחר, והוכרו על ידי שר החקלאות ככזה". מזיק – חיית בר שהשר הכריז עליה שהיא מזיק¹⁰. ציד – חיית בר שהשר הכריז עליה שהיא ציד¹¹, ואילו חיית בר מוגנת מוגדרת על דרך השלילה "כחיית בר שאינה ציד, מזיק או חיית בר מטופחת". הסיווג הוא משמעותי מכיוון שהיקף ההגנה על חיית הבר משתנה בהתאם לסוג שאליו היא מסווגת.

חוק הגנים הלאומיים אינו כולל הגדרה למונח "חיית בר", אלא מבחין בין ערך טבע לבין ערך טבע מוגן. ההגדרה לערך טבע היא:

כל דבר או סוג דברים שבטבע או חלק מהם, חי, צומח או דומם, שמקורם בשטח המדינה או מחוצה לו.

ואילו ערך טבע מוגן מוגדר כך:

- 8 ראו את ע"פ 2077/02 לעיל, שם דחה בית המשפט את טענת המערער שלפיה הגדרת החוק מתייחסת לבעלי חיים שאינם מבויתים או שאינם ניתנים לכיות. בדומה, טענה זו נדחתה גם בת"פ (שלום י-ם) 1954/07 מדינת ישראל נ' בן דוד, פורסם בנבו. נציין כי באותו עניין הסתמך בית המשפט על ידיעתו היומיומית לצורך הקביעה אם החיה שהדיון נסב עליה היא חיית בר ובהתאם לכך קבע כי אין צורך בהוכחה שציפור השיר מסוג כסוף מקור הודי היא עוף שאין טבעו לחיות במחיצת אדם. מאידך גיסא בת"פ (שלום י-ם) 5315/00 מדינת ישראל נ' בראקת, פורסם בנבו, הגיע בית המשפט למסקנה כי החוחית אינה חיית בר מוגנת היות ו"לא הובאו לפני בית המשפט ראיות לכך שהחוחית היא עוף שאין טבעו לחיות במחיצת אדם".
- 9 להרחבה ראו הדיון להלן בעמ' 245-247.
- 10 לחיות בר שהוכרו כמזיקים ראו את תקנה 2 לתקנות להגנת חיית הבר, תשל"ו-1976 (להלן – התקנות).
- 11 לחיות בר שהוכרו כציד ראו את תקנה 1 לתקנות.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

ערך טבע שלדעת השר יש ערך בשמירתו או סכנה להכחדתו, והוא הכריז עליו בהתאם להוראת סעיף 33 לחוק כעל ערך טבע מוגן¹².

האכרזה על ערכי טבע מוגנים מבין החי היא אכרזה רחבה ביותר הכוללת את כל חסרי החוליות, החולייתנים, מחלקת דו חיים, מחלקת זוחלים, מחלקת העופות ומחלקת היונקים למעט מספר יונקים שהוצאו במפורש מתחולת האכרזה¹³. גם הסיווג על פי חוק הגנים הלאומיים הוא בעל משמעות רבה, שכן הפגיעה בערך טבע מוגן אסורה כל עוד אין בידי הפוגע היתר כללי או מיוחד¹⁴.

השוואה בין חיות הבר המוגנות בשני החוקים מעלה כי אין זהות מוחלטת בהיקף התחולה על פי כל אחד מהחוקים. בעוד שהחוק להגנת חיות הבר כולל בהגדרת המונח "חיית בר" את כל היונקים, חוק הגנים הלאומיים משמיט במפורש מהגדרת המונח "ערך טבע מוגן" מספר יונקים. יתרה מכך, חוק הגנים הלאומיים מגן גם על חסרי החוליות ואף על חיות בר שהוכרזו כמזיקים לפי החוק להגנת חיות הבר. השוני בהיקף חיות הבר המוגנות תחת הוראות כל אחד מהחוקים, כמו גם ההבדלים בין המונח "פגיעה" בחוק הגנים הלאומיים למונח "צידה" בחוק להגנת חיות הבר, מחייבים אותנו לדון ביחס שבין שני החוקים¹⁵. בשלב זה נתייחס להבחנה שערך בית המשפט בפרשת עובדיה שלפיה חוק הגנים הלאומיים חל על חיות הבר שהגיעו לארצנו בדרך הטבע, ואילו החוק להגנת חיות הבר חל על חיות בר שהגיעו לארץ בדרך מלאכותית ושלא בדרך הטבע¹⁶.

ביסוד הקביעה של בית המשפט עמדה המסקנה שלפיה תכליתו של חוק הגנים הלאומיים היא להגן על הטבע בארצנו וכי יש להעמיד את המחוקק בחזקתו כמי שלא שיחת מילוחיו לריק והרבה באיסורים כפולים בגין אותו מעשה. להשקפה זו אין תמיכה מפורשת בלשון אף אחד מהחוקים. אדרבא, אין להניח כי האיטור על ציד הקבוע בחוק להגנת חיות הבר חל רק על חיה שהגיעה לארץ שלא בדרך הטבע. לו זה היה המצב, לא היה ערך ממשי לאיטור זה – שהרי הציד נעשה בסביבתה הטבעית של חיות הבר וחיות שהגיעו לארץ שלא

12 סעיף 1 לחוק הגנים הלאומיים. על מנת לדעת אילו בעלי חיים הוכרזו כערך טבע מוגן יש לפנות לאכרזה גנים לאומיים, שמורות טבע, אתרים לאומיים ואתרי הנצחה (ערכי טבע מוגנים), תשס"ה-2005.

13 היונקים שהוצאו במפורש מתחולת האכרזה הם חולד, הסוג חולדה, מריון מצוי, נברן שדות, נוטריה, עטלף פרות, עכבר מצוי. לזיהוי היונקים בארצנו ולתכנוניהם השונות ראו את ב' טלמון מדריך היונקים בישראל (תשנ"ג).

14 ההיתר הנדרש על פי החוק הוא היתר בכתב. הטענה כי התקבל היתר בעל פה וכי היתר זה ממלא אחר דרישות החוק נדחתה בת"פ (שלום א"י) 1729/05 מדינת ישראל נ' פרי טל, פורסם בנבו.

15 ראו את הדיון להלן בעמ' 234-235.

16 ע"פ (חי) 2077/02, לעיל הערה 7.

פרק שנים עשר: הגנת חיית הבר

בדרך הטבע הן חיות שלא נמצאות, בדרך כלל, בסביבתן הטבעית אלא חיות כמחיצתו של האדם. בית המשפט אמנם התייחס לעניין זה וקבע כי ישנם תחומי חפיפה בין שני החוקים ואיסור הציד הוא אחד מהם. דא עקא, כי קביעה זו יוצרת סתירה פנימית, שכן חפיפה שכזו לא יכולה למעשה להתקיים אם החוק להגנת חיית הבר חל רק על חיות שהגיעו לארץ שלא בדרך הטבע. ודוק, דומה כי האיסור על ציד הוא גולת הכותרת של החוק להגנת חיית הבר. המונח "צידה" מוזכר במפורש רק בחוק להגנת חיית הבר. חוק הגנים הלאומיים אוסר במשתמע על ציד כתוצאה מכך שקבוע בו איסור על פגיעה בערך טבע מוגן. אולם, כפי שנראה, נוסח איסור זה הוא צר יותר מהאיסור הקבוע בחוק להגנת חיית הבר וגם מן הטעם הזה אין מקום להגביל את תחולת החוק להגנת חיית הבר רק לחיות שהגיעו לארץ שלא בדרך הטבע. מעבר לכך, מבחינה כרונולוגית החוק להגנת חיית הבר נחקק לפני חוק הגנים הלאומיים על גילגוליו השונים¹⁷, לו מסקנת בית המשפט הייתה נכונה התוצאה הייתה שערך לחקיקת חוק הגנים הלאומיים חיות הבר שהגיעו לארץ בדרך הטבע לא היו מוגנות. זאת ועוד, גם ההבדלים הקיימים בהיקף החיות המוגנות תחת שני החוקים מוליכים למסקנה כי אין מקום להבחנה שערך בית המשפט מתוך חשש שהמחוקק השחית את מילותיו לריק בחוקקו את חוק הגנים הלאומיים.

ב. ציד של חיות בר

ציד בעלי חיים נהוג מקדמת דנא¹⁸. באופן מסורתי, הציד נועד להשגת מזון וליצירת ביגוד¹⁹. כיום הציד למטרות אלה פחות נפוץ משתי סיבות עיקריות: האחת, האדם ביית את בעלי החיים המשמשים לו למאכל ולביגוד ושולט בגידולם ובריבויים²⁰. השנייה, האדם

17 חוק הגנים הלאומיים החליף את חוק גנים לאומיים, שמורות טבע, אתרים לאומיים ואתרי הנצחה, תשנ"ב-1992, אשר החליף בשעתו את חוק גנים לאומיים ושמורות טבע, תשכ"ג-1963.

18 מעניין לציין כי על אף שהציד כרוך באופן בלתי נמנע בגרימת סבל לבעלי חיים, נטען בהקשר זה כי פרקטיקה זו לא זכתה לקיתונות הביקורת הגלויות לשחיטה הכשרה או לניסויים שנערכים בבעלי חיים - A. Franklin *Animals and Modern Cultures, A Sociology of Human - Animal Relations in Modernity* (London, 1999), 105.

19 ככלל הציד נתפס כפעולה המזוהה עם המין הגברי ומכוננת זהות גברית. באופן מסורתי, הגברים הם אלה שיצאו לציד כדי לזון את משפחתם והצלחתו של הציד הייתה תלויה בשילוב תכונות שיוחסו לגברים בלבד כגון אומץ, כוח וזריזות. לשיטת הגישה האקופמיניסטית חלוקת התפקידים המסורתית בין הגברים לנשים שלפיה תפקידו של הגבר היה להביא את הבשר, בעוד שתפקידה של האישה היה לבשל את הבשר מוליכה לכך שבעקיפין ניתן לומר כי בעלי החיים היו אמצעי לדיכוי המין הנשי על ידי המין הגברי. עוד מעניין לציין בהקשר זה, כי הביטוי "לצוד" משמש בימינו לא רק בהקשר של בעלי חיים, אלא גם בהקשר של נשים. גברים היוצאים לבלות מוגדרים לא אחת כגברים שיוצאים לצוד נשים.

20 ראו בהקשר זה את החוק להשבחת ייצור חקלאי (בעלי חיים), תשי"ב-1952.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

פחות תלוי בציד לצרכיו הקיומיים לאור שפע מקורות המזון האחרים מן הצומח וחומרי הגלם האחרים לייצור בגדים. התוצאה היא שהציד כימינו מתבצע בעיקר למטרות אחרות ובהן: סחר בחיות בר, עריכת מחקרים מדעיים, שמירה על איזון אקולוגי והגנה מפני נזקי חקלאות.

נושא הציד נדון במפורש בחוק להגנת חיית הבר. סעיף 2 לחוק קובע איסור צידה ועל פיו:

לא יצוד אדם ציד או חיית בר מוגנת, אלא ברשיון ציד או בהיתר.

ההגדרה בחוק למונח "צידה" היא:

לרבות עשיית מעשה מתוך כוונה לפגוע בחייה, בשלומה או בחירותה של חיית בר, או להדריך את מנוחתה, או לסכן את התפתחותן הטבעית של ביציה, או של כל תולדה אחרת שלה.

מלשון ההגדרה עולה כי היא נועדה להרחיב את קשת המקרים שייחשבו לציד מתוך כוונה לשמור על אוכלוסיית חיות הבר ומתוך הבנה שכל פגיעה בחיית הבר עלולה לפגוע באיזון האקולוגי החשוב לשמירה על הטבע. לפיכך, גם מעשה שלא גרם בסופו של דבר לפגיעה בחיית הבר יעלה כרי ציד, ובלבד שהוא נעשה מתוך כוונה לפגוע בה כאמור בחוק²¹. זאת ועוד, די בפגיעה בחיית בר שאינה פגיעה פיזית על מנת שמעשה הציד יתגבש,

21 הלכה למעשה, בתי המשפט פוסקים כי ניתן להרשיע בעבירת ציד גם בהיעדר ראייה כי הנאשם פגע בפועל בחיית בר ראו את ת"פ (שלום י-ם) 1615/05 מדינת ישראל נ' אבו עצב, פורסם בנבו; ת"פ (שלום כיש"א) 1285/02 מדינת ישראל נ' סוח'ן, פורסם בנבו; ת"פ (שלום כיש"א) 276/03 מדינת ישראל נ' זידאן, פורסם בנבו; ת"פ (שלום נצ') 1981/04 מדינת ישראל נ' סמדיה, פורסם בנבו; ת"פ (שלום נצ') 3891/05 מדינת ישראל נ' עראידה, פורסם בנבו; ע"פ (מחוזי נצ') 1179/05 מדינת ישראל נ' עמאשה, פורסם בנבו; ת"פ (שלום קצ') 515/05 מדינת ישראל נ' וג'יה, פורסם בנבו; ת"פ (שלום נצ') 1057/04 מדינת ישראל נ' סלימאן, פורסם בנבו; ת"פ (שלום י-ם) 4583/06 מדינת ישראל נ' וליד, פורסם בנבו; ת"פ (שלום י-ם) 1954/07, לעיל הערה 8; עפ"א (מחוזי נצ') 1027/07 בן נאיף נ' רשות הטבע והגנים, פורסם בנבו; עפ"א (מחוזי נצ') 1035/07 תכתוב נ' מדינת ישראל, פורסם בנבו; ת"פ (שלום קג') 634/06 מדינת ישראל נ' אמברטוט, פורסם בנבו. עם זאת קיימת בפסיקה אי-בהירות ביחס לשאלה אימתי מעשיו של הנאשם יתגבשו לעבירת הציד, אימתי ייפלו אך ורק בגדר ניסיון לעבור עבירת ציד שהעונש המקסימלי עליה הוא מחצית מהעונש בגין העבירה המושלמת, ואימתי לא יעלו כלל לכדי ביצוע עבירה. באופן כללי ניתן לומר כי בכדי שתתגבש עבירת הציד אין די בכוונתו של הצייד לצוד, אלא יש להוכיח על בסיס מכלול הנסיבות כי נעשה מעשה להוצאת הכוונה אל הפועל, והיינו מעשה העלול לפגוע בחיי חיית הבר, בשלומה, בחירותה, או להפריע את מנוחתה. עם זאת הלכה למעשה, היישום של עיקרון כללי זה הוליד לתוצאות סותרות. כך בת"פ (שלום ק"ש) 344/03 מדינת ישראל נ' עראידה, פורסם בנבו, קבע בית המשפט כי נאשם שסרק את השטח לצורך איתור מקום מתאים להנחת מלכודת

שכן החוק קובע במפורש כי גם מעשה שנועד להטריד את מנוחתה של חיית בר ייחשב לציד.

ההגדרה של המונח "צידה" כשלעצמה רחבה, אך איסור הצידה כשלעצמו הוא מוגבל. ראשית, האיסור מתייחס רק לשניים מתוך ארבעת הסוגים של חיית הבר – ציד וחיית בר מוגנת. שנית, הציד מותר לאחר קבלת רישיון או היתר. השר רשאי להעניק רישיון לשם ציד ציד ולהתיר בהיתר צידה כללי או מיוחד, צידת חיית בר מוגנת. עם זאת החוק מגביל את השר במטרות אשר להגשמתן הוא רשאי להתיר צידת חיית בר מוגנת. המטרות שנקבעו בחוק לעניין זה הן: מטרות מדעיות, רבייה, שמירת האיוון בטבע, מניעת נזקים לחקלאות, מניעת סכנה לאדם או לחי ומניעת מחלות מדבקות בהם²². מלשון הסעיף וממטרותו של החוק נראה כי מדובר ברשימה סגורה של מטרות. דהיינו, השר אינו יכול ליתן היתר לצידת חיית בר מוגנת להגשמת מטרות שאינן קבועות במפורש בחוק. לפיכך ניתן להסיק, בין היתר, כי החוק במתכוונתו הנוכחית אינו מתיר ציד חיות בר מוגנות למטרות "ספורט" של הפגנת כישורים שונים כגון: כושר קליעה, יכולת לאתר את בעל החיים וכיוצא באלה. מסקנה זו היא ראויה. הפגיעה בחיות הבר אינה שקולה כנגד התכלית האנושית שציד למטרות ספורט מבקש להגשים. גם אם הצייד מסתיים בלכידת בעל החיים ולא בהריגתו,

עבור חיות הבר לא עבר עבירת ציד. לתוצאה דומה הגיע בית המשפט גם בע"פ (מחוזי ב"ש) 5113/08 אסמאעיל נ' מדינת ישראל – רשות שמורות הטבע, פורסם בנבו. לעומת זאת, בת"פ (שלום ק"ג) 1007/04 מדינת ישראל נ' חליל, פורסם בנבו, הגיע בית המשפט למסקנה כי סריקת אזור עם זרקור באמצעות שני כלבים במהלך הנסיעה עלתה כדי עבירת ציד. למסקנה דומה הגיע בית המשפט ברעת רוב אף במקרה שבו הנאשמים לא הספיקו לסרוק את השטח למטרה דומה. ראו לעניין זה את ע"פ (מחוזי נצ') 1201/05 מדינת ישראל נ' חרב, פורסם בנבו, שם נתפסו הנאשמים כשהם נמצאים בשעת לילה מאוחרת בתוך שמורת טבע כשבאמתחתם כלי ציד. חוסר האחידות בפסיקה בא לידי ביטוי במקרים נוספים. בת"פ (שלום נצ') 2854/04 מדינת ישראל נ' זועבי, פורסם בנבו, נפסק שהנחת מלכודת לחיות הבר מוליכה לגיבוש עבירה מושלמת של ציד. לעומת זאת, בע"פ (מחוזי חי') 2011/07 מדינת ישראל נ' חסן, פורסם בנבו, הרשיע בית המשפט את הנאשמים שנהפסו כשברשותם מלכודת ללכידת דורבנים, קוץ של דורבן וכלי ציד שונים בעבירת ניסיון בלכוד. למקרה נוסף שבו בית המשפט בחר להרשיע את הנאשם בעבירת ניסיון ולא בעבירת צידה מושלמת ראו את ע"פ (מחוזי נצ') 1296/03 חאג' יחיא נ' מדינת ישראל, פורסם בנבו. למרות פסקי דין שקבעו אחרת, נראה לנו כי גישתה של הפסיקה היא ברורה. די בפעולות הכנה לקראת מעשה הציד, אפילו כאלה אשר לא התגבשו לכלל ניסיון מעשי לפגוע בחיית הבר, בכדי שהנאשם יורשע בעבירת הציד. גישה זו מסתמכת, בין היתר, על אמירת האגב של בית המשפט העליון ברע"פ 1161/04 חאג' יחיא נ' מדינת ישראל, פורסם בנבו, על פיה "לפי הגדרת החוק גם פעולות הכנה לקראת מעשה הציד ואפילו לא הושלם המעשה בכך שהחיה נצודה, באות בגדר עבירה מושלמת של צידה". נציין כי באותו עניין קבע בית המשפט העליון כי לבתי המשפט יש סמכות לצוות על חילוט כלי ציד, אפילו אם הכלי שימש רק לפעולות ההכנה ולא למעשה הציד גופו. סעיף 3 לחוק. לציד למניעת סכנה לאדם ראו את ציד חזירי הבר בחיפה, לעיל ה"ש 76 בפרק אחר עשר.

22

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

ואפילו אם בעל החיים נשלח לחופשי לאחר לכידתו, אנו סבורים כי יש לאסור את הצייד, שכן הסבל הנפשי שנגרם לבעל החיים כתוצאה מנפילתו בשבי אינו שקול כנגד הנאתו של האדם מהצלחתו בצייד. לשיטתנו, כוחם של דברים אלה יפה גם לגבי ציד ציד. בהקשר זה נציין כי כאשר בית המשפט העליון נדרש לעניין, הוא סירב להושיט סעד למי שביקש לצוד למטרות ספורט²³. עם זאת בית המשפט לא דחה על הסף את העתירה – דבר שהיה תומך במסקנה כי ציד ציד למטרות ספורט אסורה לפי החוק²⁴.

רישיון או היתר צידה לפי החוק יינתנו בידי השר לפי כללים שנקבעו בתקנות, והוא רשאי לסרב לתתם, לתת אותם בהגבלות או בתנאים, לבטלם או לשנותם בכל עת²⁵. התקנות קובעות כי המנהל רשאי להתלות רישיון ציד של אדם, אם קיים יסוד מספיק להגשת כתב אישום נגדו בשל עבירת ציד²⁶. בנוסף המנהל רשאי לסרב להעניק רישיון לאדם שהורשע בעבירת ציד²⁷. לכאורה, סמכות זו של המנהל קיימת על פי החוק רק לגבי רישיון צידה ולא לגבי היתר ציד, וכידוע על הרשות המינהלית לפעול אך ורק במסגרת הסמכויות שהוקנו לה בחוק. עם זאת נראה לנו כי במקרה זה אין לפרש את הוראות החוק באופן צר. פרשנות אשר תשלול מן המנהל את הסמכות לסרב ליתן היתר צידה לאדם שהורשע בעבירה לפי החוק, איננה מתקבלת על הדעת ונוגדת באופן בולט את תכלית החוק. שאלה אחרת היא מה הדין כאשר מדובר באדם שהורשע בעבירה לפי חוק צער בעלי חיים. האם גם אז רשאי המנהל לסרב להעניק לאותו אדם רישיון או היתר? למרות שהחוק אינו קובע זאת במפורש, נראה לנו כי גם היום רשאי המנהל לקחת במניין שיקוליו את עברו של אדם שהוא בעל היסטוריה של התעללות בבעלי חיים, אולם ראוי שהדבר ייקבע במפורש בכדי למנוע כל ספק בעניין.

החוק להגנת חייית הבר אינו כולל הוראה הקובעת כי על הצייד להתבצע תוך מניעת סבל מיותר מחיות הבר²⁸. עם זאת החוק אוסר על ציד ציד בשיטות הבאות: סינוור באורות, הרעלה; הימום בסמים משכרים, רדיפה בכלי תחבורה ממונע, שימוש בחומרי נפץ, שימוש

23 בג"ץ 36/68 בלאן ג' שר החקלאות, פ"ד כב(1) 617 שם נדחתה עתירה כנגד המשיב שסירב לתת לעותר רישיון ציד. בית המשפט ציין כי "קטילת בעלי חיים לצורך ספורט אינה מן הדברים שבית משפט זה רואה עצמו חייב, מטעמי צדק, להגן עליהם". לגישת המשפט העברי בסוגיה ראו נ' רקובר "הגנת החי – ציד חיות" ספרית המשפט העברי (תשנ"ד).

24 ראוי לציין כי בבש"א (שלום חי) 8153/07 תנו לחיות לחיות ג' עיריית חיפה, פורסם בנבו, ראה בית המשפט את הצייד לצורך שעשוע כצייד שמותר על פי החוק.

25 סעיף 9 לחוק. לכללים למתן רישיונות לצייד ראו את תקנה 7 לתקנות ולכללים למתן היתר צידה ראו את תקנה 7 לתקנות.

26 תקנה 7(א) לתקנות.

27 תקנה 7(ב) לתקנות.

28 ההוראה היחידה בחוק אשר ניתן לפרש כמיועדת להקל על סבלם של בעלי חיים קבועה בסעיף 11(ג) לחוק שלפיו רשאי פקח לתפוס ולהחרים חייית בר, שבהחזקת אדם ללא היתר, ולהשמירה, אם חייית הבר אינה בחיים או אין סיכוי להמשך התפתחותה הטבעית.

פרק שנים עשר : הגנת חיית הבר

במלכודות, ברשתות או בדבק, וכן שיטות ואמצעים אחרים שהשר אסר עליהם בתקנות²⁹. בנוסף לאיסור על שיטות ציד מסוימות נקבעו מקומות האסורים בציד³⁰, עונות ושעות שאסור לצוד בהן³¹, וכן כמויות ציד יומיות שאסור לעבור אותן³². במבט ראשון, שובה את הלב המסקנה כי בקובעו את כל אלה ביקש המחוקק להפחית מסבלם של חיות הבר, ואכן אין חולק כי חלק משיטות הציד שנאסרו בחוק אכן מסכות סבל רב לחיות אלה³³. אולם, במבט שני, ספק אם כוונה זו אכן עמדה לנגד עיניו של המחוקק. שיטות הציד המותרות על פי החוק מסכות סבל רב לחיות בר ולמרות זאת הן לא נאסרו. מנגד, חלק מהשיטות שנאסרו על פי החוק הן שיטות שהשימוש בהם עלול לגרום לפגיעה היקפית שהחוק מבקש להימנע ממנה, דהיינו לא רק לפגיעה בחיית הבר אותה מבקשים לצוד, כי אם גם בחיות בר האסורות

- 29 סעיף 5 לחוק. בתקנה 6 לתקנות נקבע כי:
- א. לא יצוד אדם בכלי יריה אלא כרובה היורה גלולות עופרת או המופעל בקפיץ בלבד וקנהו אינו סלילי, אלא על פי היתר בכתב מאת המנהל.
- ב. לא ישסה אדם כלב בחיית בר כדי לצודה זולת אם הוא בעל רשיון ציד או היתר צידה, המסתייע בכלב לאיתור חיית בר מהמינים: חוגלה, חויר בר, דרבן, או לאיסוף שלל הציד לאחר שנצוד כדין.
- ג. לא יצוד אדם בעזרת חץ וקשת אלא בהיתר בכתב מאת המנהל.
- ד. לא יצוד אדם מתוך כלי רכב ממונע.
- ה. לא יחזיק אדם ברכב רובה ציד אלא כשהוא ארוז בנרתיק ובלתי טעון.
- נציין כי על פי לשון החוק האיסור על השימוש בשיטות הציד הנ"ל מוגבל לכאורה לצידת ציד, לדעתנו, איסור זה צריך לחול על כל צידה שהיא, שכן אין היגיון מיוחד להגביל אותו לסוג מסוים של צידה.
- 30 סעיף 4(א) לחוק קובע כי לא יצוד אדם בתחום חמש מאות מטר ממחנה, מגן ציבורי ומבית הנמצא בתחום יישוב, או בתחום מאה מטר מבית אחר או מבית קבורות. כמו כן, נקבע בסעיף 4(ב) לחוק כי לא יצוד אדם ביריה העשויה לפגוע בחוטי רשת החשמל, טלפון וטלגרף. בנוסף סעיף 7 לחוק קובע כי רשות מקומית רשאית, באישור השר לאסור או להגביל, בחוקי עזר, צידת ציד במקום שבתחום שיפוטה.
- 31 תקנה 3 ותקנה 5 לתקנות.
- 32 תקנה 4 לתקנות. ראוי לציין כי ההסדרה הרגולטיבית של נושא ציד חיות הבר דומה במהותה להסדרה הרגולטיבית של הדיג. ראו לעניין זה את פקודת הדיג, 1937 האוסרת על דיג ללא רישיון ומגבילה את שיטות הדיג המותרות.
- 33 אפשרות אחרת היא לומר שהמחוקק ביקש להגביל את שיטות הציד המותרות על מנת להתייחס לחיות הבר בכבוד ולמנוע את הריגתן בצורה בלתי הוגנת. בהקשר זה יש לציין כי חרבויות שונות בתקופת האבן סברו כי יש לנהוג בחיות הניצודות בהתחשבות על מנת לזכות ברצונם הטוב ולמנוע מנשמתם להתנקם בציד ובקרובים לו, ראו את ג' סרפל "טליו של אלוהים: קיצור חולדות היחס לבעלי חיים והאמונות לגביהם במערב" בני אדם וחיות אחרות באספקלריה היסטורית (ב' ארבל, י' טרקל, ס' מנשה עורכים, תשס"ז) 15, 22-23.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

בציד, באדם ואף בטבע בכללותו³⁴. כשלעצמנו, נראה לנו כי המגמה להתחשב בחיות בר על ידי הגבלת השימוש בשיטות ציד מסוימות שמסכות סבל רב היא מגמה ברוכה³⁵.

האיסור על ציד קבוע במשתמע גם בחוק הגנים הלאומיים האוסר על פגיעה בערכי טבע מוגנים. עם זאת ישנם הכדלים בהיקפם של האיסורים הכלליים בכל אחד מהחוקים. ההגדרה למונח פגיעה בחוק הגנים הלאומיים היא:

לרבות השמדה, הריסה, שבירה, חבלה, קטיפה, עקירה, נטילה, שלייה, הרעלה, שינויה של צורה או של תנוחה טבעית של ערך טבע או הפרעה למהלך התפתחותו הטבעית, לרבייתו או לשמירתו.

בין מונח זה למונח "צידה" בחוק להגנת חיית הבר, ישנה אמנם חפיפה אולם האיסור הקבוע בחוק להגנת חיית הבר עשוי להתפרש כאיסור רחב יותר משום שהוא כולל גם מעשה שלא הסתיים בפגיעה בחיית בר וחל גם על פגיעות בחיות בר שאינן פיזיות³⁶.

בנוסף קיימת אי-אחדות בין שני החוקים לעניין המטרות שלהגשמתן ניתן להתיר את הציד. בעוד שהחוק להגנת חיית הבר נוקב בשש מטרות שונות שבהתקיימן הציד מותר, הרי שלפי חוק הגנים הלאומיים ניתן להתיר פגיעה בערך טבע מוגן רק אם הדבר דרוש לצורכי מחקר מדעי.

ההבדלים שבין שני החוקים, כמו גם השוני בהיקף החיות המוגנות על פי כל חוק, מחייבים אותנו לדון בשאלת היחס שבין שני החוקים. במילים אחרות השאלה היא האם

34 בע"א 4398/06, לעיל הערה 4 העיר בית המשפט כי מטרת סעיף 4(א) לחוק, המגביל כאמור את המקומות שבהם ניתן לצוד, היא להגן על שלום הציבור ולא על שלום חיות הבר.

35 נזכיר כי בשנת 1995 אסר האיחוד האירופי על השימוש במלכודות רגל בציד בעלי חיים. בעלי חיים שנלכדו במלכודות אלו התייסרו בממוצע כשתיים עשרה שעות עד למותם ולעיתים אף נשכו את רגליהם במטרה להשתחרר. להרחבה ראו G. Dale "The European Union's Steel Legalhold Trap Ban - Animal Cruelty Legislation in Conflict with International Trade" 7 *Colo. J. Int'l Envtl. L. & Pol'y* (1996) 441. גם בארצות הברית נאסר השימוש במלכודות שונות, להרחבה ראו את D.M. Jones, S.H. Rodriguez "Restricting the Use of Animal Traps in the United States: An Overview of Laws and Strategy" 9 *Animal L.* (2003) 136.

36 עם זאת חשוב לציין כי רשימת המקרים שייחשבו לפגיעה בערך טבע מוגן אינה רשימה סגורה, שכן המחוקק נקט בלשון "לרבות" לפני פירוט הפעולות הנחשבות ל"פגיעה" על פי חוק הגנים הלאומיים. נוסף ונציין בהקשר שלפנינו כי ההגדרה הקבועה בחוק להגנת חיית הבר דומה להגדרה בחוק שמירת הסביבה החופית, תשס"ד-2004 המגדירה פגיעה בסביבה החופית כפעולה אשר בין היתר מהווה "גרימת סיכון או נזק לאזורי מחיה של מיני צומח או בעלי חיים ורבייתם בסביבה החופית". לשון אחר, די ביצירת סיכון לאזורי המחיה של בעלי חיים בכדי שהפעולה תיאסר. להרחבה בעניין זה ראו את ת"פ (מחוזי נצ') 1135/07 מדינת ישראל נ' הייב, פורסם בנבו, שם קבע בית המשפט כי הקמת במות עץ על החוף תביא לפגיעה באזורי המחיה של צבי הים.

פרק שנים עשר: הגנת חיית הבר

אדם שצד ללא היתר או רישיון מכוח החוק להגנת חיית הבר, יכול להתגונן בטענה שהדבר מותר לו על פי חוק הגנים הלאומיים? נראה לנו כי יש להשיב לשאלה זו בשלילה. אמנם, חוק הגנים הלאומיים קובע במפורש כי אינו בא לפגוע אך ורק בהוראות חוק העתיקות, תשל"ח-1978 וחוק התכנון והבניה, תשכ"ה-1965³⁷ – דבר שלכאורה, עלול לרמוז על כך שביכולתו לגרוע מהוראות החוק להגנת חיית הבר. עם זאת בעניין שלפנינו, ההוראות המתייחסות לציד בחוק להגנת חיית הבר הן בבחינת חוק ספציפי שבא להסדיר תחום ספציפי (ציד) כלפי מרכיב מסוים בטבע (חיות הבר), ואילו חוק הגנים הלאומיים הוא חוק כללי שנועד לשמור על הטבע בכללותו. לפיכך אנו סבורים כי הוראות החוק להגנת חיית הבר גוברות על הוראות חוק הגנים הלאומיים במקרה של התנגשות ביניהם בנוגע לנושא הציד. לשם השלמת התמונה נציין כי הוראות חוק הגנים הלאומיים ישימות גם במקרים רבים, בהם אין כלל תחולה לחוק הגנת חיית הבר. ראו לדוגמה את המקרה של עריכת אירוע רב משתתפים בשמורת טבע, תוך השמעת מוסיקה בעוצמה רבה ושימוש בתאורה חזקה. מקום שנדרן מקרה זה בפני בית המשפט, נקבע כי הוכח שפעולותיהם של מארגני האירוע היו עלולות לפגוע בבעלי חיים שבשמורה ובהתאם לכך הורשעו הנאשמים בעבירה על חוק הגנים הלאומיים³⁸.

שאלה נוספת שעולה היא מה היחס בין החוק להגנת חיית הבר וחוק הגנים הלאומיים לחוק צער בעלי חיים. לדעתנו, הוראות חוק צער בעלי חיים חלות על כל חיה ועל כל סיטואציה המתייחסת לבעלי חיים, זולת אם נקבע במפורש אחרת בחוק³⁹. התוצאה היא שאדם שיתעלל בחיית בר יואשם גם בעבירה על חוק צער בעלי חיים. עם זאת נציין כי ככל הנוגע לתחולת חוק צער בעלי חיים על חיות הבר, יש להתחשב במאפיינים המיוחדים של חיות הבר. לפיכך, מעשה שלא היה נחשב כהתעללות בבעל חיים לו היה מתבצע ביחס לחיה מבויתת או חיית מחמד, עלול להיחשב כהתעללות כאשר מדובר בחיית בר.

לשם השלמת התמונה נציין כי אכיפת הוראות החוק להגנת חיית הבר וחוק הגנים הלאומיים, על האיסורים הכלולים בהם ובכלל זה איסור הציד או הפגיעה בערך טבע מוגן, נעשית באמצעות הדין הפלילי. העונש המירבי הצפוי למי שעובר עבירה על הוראות כל אחד מהחוקים הוא מאסר. עם זאת הלכה למעשה בתי המשפט משיחים עונשים קלים על

37 ראו את סעיף 64 לחוק הגנים הלאומיים.

38 ת"פ (שלום אי) 1729/05, לעיל הערה 14. לעומת זאת במקרה דומה שנדרן בת"פ (שלום חי) 2325/06 מדינת ישראל נ' סמרי, פורסם בנבו, זיכה בית המשפט את הנאשמים מכיוון שהמדינה לא הביאה ראיות להוכחת מהות הפגיעה שנוצרה או עלולה הייתה להיווצר כתוצאה מהרעש. עם זאת בית המשפט דחה את טענת הנאשמים שלפיה יש להחיל על המקרה את ההגנה של זוטי דברים.

39 לדחיית הטענה שלפיה לא ניתן להגיש בקשה לצו מניעה זמני לפי סעיף 17 א לחוק צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים), חשנ"ד-1994 על מנת לאסור על ציד של חיות בר, ראו את בש"א (חי) 8153/07, לעיל הערה 24.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

הנאשמים שעניינם נדון בפניהם ולרוב הם מסתפקים בהטלת קנסות כספיים במקום מאסר⁴⁰.

ג. סחר והעברה של חיות בר

המסחר בחיות בר והעברתם ממקום למקום עלולים לפגוע בצורה אנושה באוכלוסיית חיות הבר ובאיוון האקולוגי של הסביבה שממנה ואליה מועברים חיות הבר. הצורך בפיקוח הדוק על הסחר וההעברה של חיות הבר הוא אפוא מובן מאליו, שאם לא כן מינים שונים של בעלי חיים עלולים להיכחד. שני החוקים – החוק להגנת חיות הבר וחוק הגנים הלאומיים – אוסרים על סחר בחיות בר. ברם, הגדרת המונח "סחר" בשני החוקים אינה זהה. בעוד שבחוק להגנת חיות הבר מוגדר סחר באופן הבא:

לרבות קניה, מכר, יצוא, ייצוא חוזר, יבוא והכנסה מן הים,

הרי שבחוק הגנים הלאומיים ההגדרה היא:

לרבות קניה, מכר, חליפין, ייצוא, ייצוא חוזר, יבוא הכנסה מן המים וכן הצעה לסחר.

כלומר חוק הגנים הלאומיים כולל בגדר סחר גם חליפין והצעה לסחר. יחד עם זאת, נראה לנו כי אין לייחס נפקות רבה להבדלים אלה ובפועל אין מניעה ליצוק תוכן זהה למונח "סחר" בשני החוקים⁴¹. ראשית, אין להניח כי המחוקק ביקש ליצור הבחנה בעניין זה בין שני החוקים ועל מנת לשמור על הרמוניה חקיקתית יש לפרש את שני החוקים באותו אופן. שנית, ההגדרה בשני החוקים היא הגדרה שאינה ממצה. דהיינו, הפעולות המפורטות בהגדרה הן חלק מרשימה לא סגורה של פעולות שונות הנחשבות לסחר, דבר הנלמד מהשימוש בביטוי "לרבות" שבו נקט המחוקק ומתכליתו של החוק, כך שממילא ניתן לכלול, על דרך הפרשנות, בהגדרה שבחוק להגנת חיות הבר את הפעולה של חליפין והצעה לסחר. כך או כך, לענייננו חשוב לציין כי הסחר בחיות בר כולל גם את פעולת הרכישה של חיות בר. המשמעות האופרטיבית הנובעת מהכללה זו, היא שלא רק מי שמוכר חיות בר חייב לקבל היתר לסחר בהן, אלא גם מי שבכוונתו לרכוש אותן ואם לא יעשה כן ימצא עובר על הוראות החוק⁴².

40 להרחבה ראו את הדיון להלן בעמ' 295-296.

41 למסקנה דומה ראו את ת"פ (שלום ביש"א) 720/01, לעיל הערה 7.

42 ת"פ (שלום ק"ג) 1362/01 מדינת ישראל – רשות שמורות הטבע נ' אבו סולב, פורסם בנבו. לכך שיש לפרש את המונח "סחר" בצורה רחבה וגורפת הכוללת גם רכישות לצורך החזקה ולא למטרת מכירה, ראו את ת"פ (שלום ביש"א) 720/01 שם; ת"פ (שלום רמ") 3488/00

פרק שנים עשר: הגנת חיית הבר

האיסור על סחר בחיות בר הוא איסור מוגבל. בדומה לאיסור על ציד, נקבע בחוק להגנת חיית הבר כי איסור זה אינו חל ביחס למזיקים וחיות בר מטופחות, והוא מותר בהיתר סחר כללי או מיוחד שהוצא על ידי המנהל⁴³. אשר לחוק הגנים הלאומיים, נקבע בו באופן דומה כי המנהל רשאי להתיר בהיתר כללי או מיוחד סחר בערך טבע מוגן. נטל הראיה להוכחת קיומו של היתר מוטל על מי שהעביר או סחר בחלק מחיית הבר, ותהיה לו הגנה טובה בפני עבירה פלילית אם לא ידע כי בידיו חלק של חיית בר⁴⁴. טענת הגנה אחרת שלא תעמוד למי שסחר או העביר חיית בר ללא היתר, היא הטענה של זוטרי דברים⁴⁵.

איסור נוסף שאף הוא מוגבל בהיקפו, הוא האיסור על העברת חיית בר⁴⁶. בשלב הנוכחי איסור זה קבוע רק בחוק להגנת חיית הבר, ואין אנו רואים הצדקה מיוחדת לכך שאיסור דומה לא יכלל גם בחוק הגנים הלאומיים. המונח "העברה" כשלעצמו אינו מוגדר בחוק ובהעדר כל אינדיקציה אחרת נראה כי יש לפרש מונח זה כפשוטו על פי משמעותו הלשונית הרגילה, כלומר הובלת בעל חיים ממקום למקום בכל צורה שהיא, לרבות הובלתו ומסירתו לאחר.

נציין בהקשר זה כי בע"א 4398/06 החברה העירונית ראשון לציון לתרבות וספורט בע"מ נ' הרשות לשמירת הטבע והגנים הלאומיים⁴⁷, קבע בית המשפט כי מוטלת חובה על הגורם המעביר חיית בר לאחר לבדוק שלא תישקף לציבור סכנה מחיית הבר שתחזוק בידיו אותו אחר, דברים אלה נאמרו לעניין מסירת קוף מרשות הטבע והגנים לגן חיות, תוך שבית

מדינת ישראל נ' שרף, פורסם בנבו. נציין בהקשר זה כי ההגדרה בחוק הישראלי למונח זה היא רחבה יותר מההגדרה הקבועה באמנה בדבר סחר בין-לאומי במינים של חיות בר וצמחיית בר הנחונות בסכנה (להלן – האמנה), אשר לפיה סחר הוא "יצוא, יצוא חוזר, יבוא והכנסה מן הים". לפרשנות מצמצמת של המונח אשר לא ראתה ברכישת ארבע ציפורים בדרך של מסירת ציפורים אחרות תמורתן משום סחר לפי החוק, ראו את ת"פ (שלום רמ') 4417/99 מדינת ישראל נ' משרקי (לא פורסם).

43 היתר כללי כשמו כן הוא – מתיר הוא למחזיק בו לסחור בחיות בר מהסוגים הנקובים בהיתר. לעומת זאת, ההיתר המיוחד מתייחס לחיות ספציפיות ובטרם הוצאתו בודקת רשות הטבע והגנים באופן פרטני לגבי כל חיה אם מותר לסחור בה, ראו לעניין זה את ת"פ (שלום ת"א) 3351/01 מדינת ישראל נ' רמתי, פורסם בנבו. באותו עניין קבע בית המשפט כי על המדינה לפרט ברשימה גלויה את בעלי החיים האסורים בסחר ובגין מחדלה לעשות זאת זיכה את הנאשם מהאישום שייחס לו סחר, החזקה והעברה של חיית בר מוגנת ללא היתר בניגוד להוראות החוק.

44 לדעה שונה שלפיה נטל הראיה להראות כי הסחר בוצע כדין מוטל על התביעה ראו את ת"פ (שלום ביש"א) 720/01, לעיל הערה 7. קביעה זו מתבססת על לשון החוק שלפיה נטל הראיה המוטל על הנאשם מתייחס אך ורק לעוברת ההחזקה כדין של חיית בר.

45 ת"פ (שלום ק"ג) 192/98 מדינת ישראל – רשות שמורות הטבע נ' הורוביץ, פורסם בנבו.

46 סעיף 28(2) לחוק.

47 ע"א 4398/06, לעיל הערה 4.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

המשפט הוסיף כי זהות הצדדים המעורבים משליכה על קביעת רמת הזהירות הנדרשת מכל צד, בסופו של דבר, הגם שבאותו עניין בית המשפט הכיר בחובת רשות הטבע והגנים לבדוק ולוודא שהקוף אכן נמסר לגורם שהוא גורם אחראי הדואג לבטיחות החיה והציבור. נקבע בפסק הדין כי רשות הטבע והגנים אינה אחראית לנוקיו של מבקר בגן חיות שהותקף על ידי הקוף, בין היתר, מכיוון שסמכויות הפיקוח שהוטלו עליה לא נועדו להגן על ניזוקים מסוגו של אותו מבקר.

על פי התקנות לא יתן המנהל היתר לסחר או העברה אלא אם ההיתר המבוקש תואם את הוראות האמנה בדבר סחר בין-לאומי במינים של חיות בר וצמחית בר הנחונים בסכנה ומנהל השירותים הווטרינריים נתן הסכמתו למתן היתר כמבוקש⁴⁸. הוראות האמנה ביחס לחיות הבר משתנות בהתאם לסוג חיות הבר שבה מדובר. האמנה מסווגת את חיות הבר לשלושה סוגים לפי הנספחים הבאים:

א. נספח 1 לאמנה הכולל את כל המינים הנחונים באיום של הכחדה, הנפגעים או העלולים להיפגע על ידי סחר. הסחר בפרטים של מינים אלה כפוף להסדרה קפדנית והוא מותר רק בנסיבות יוצאות דופן בכדי שלא לסכן סיכון נוסף את הישארותם בחיים של אותם המינים.

ב. נספח 2 לאמנה הכולל את כל המינים העלולים להיות נתונים באיום של הכחדה, אלא אם הסחר בהם יהא כפוף להסדרה קפדנית, בכדי למנוע ניצול שאינו מתיישב עם הישארותם בחיים.

ג. נספח 3 לאמנה הכולל את כל המינים שכל מדינה שהיא צד לאמנה קבעה כמינים מוגנים שהסחר בהם יהיה כפוף לחוקי אותה מדינה.

רשימת הפרטים של המינים הכלולים בכל אחד מהנספחים אינה רשימה סופית, שכן כל אחת מהמדינות שהצטרפה כצד לאמנה, רשאית להודיע כי היא מקבלת על עצמה להחמיר על כללי האמנה. בד בבד, הצדדים לאמנה אינה רשאים לגרוע מפרטי המינים הכלולים בנספחים השונים⁴⁹.

48 מדינת ישראל הצטרפה לאמנה ביום 18.12.1979 והוראותיה נכנסו לתוקף ביום 17.3.1980. הוראות האמנה מהוות דין מחייב בישראל, היות והן נקלטו במשפט הפנימי שלנו על ידי החוק להגנת חיות הבר, ראו לעניין זה את א' ברק פרשנות במשפט, כרך ב, פרשנות החקיקה (תשנ"ג) 575. להוראות האמנה ראו את כ"א 913, עמ' 223.

49 להרחבה בהוראות האמנה ובהשפעתה על ההגנה על חיות הבר ראו את D. Favre "Debate within the CITES Community: What Direction for the Future?" 33 *Nat. Res. J.* (1993) 875.

פרק שנים עשר : הגנת חיית הבר

כאופן כללי האמנה קובעת כי הסחר בחיות הבר יותנה בהענקה מוקדמת ובהצגה של רישיון ייבוא ורישיון ייצוא שיינתנו בהתאם להוראות האמנה. ביחס לפרטי המינים הכלולים בנספח 1 בלבד קובעת האמנה כי רישיון ייצוא יינתן רק לאחר שיתמלאו כל התנאים הבאים: הייצוא לא יעמיד בסכנת הכחדה את המין אליו משתייך בעל החיים שייצואו נתבקש, בעל החיים לא הושג תוך הפרת חוקי הגנת החי והצומח של אותה מדינה והובלתו של בעל החיים למדינת הייבוא תיעשה באופן שהסכנה לבריאותו ושלמותו הגופנית תהיה מינימלית. בנוסף, נדרש שהרשות הגיהולית של מדינת הייצוא תשתכנע כי רישיון הייצוא הוענק לטובת בעל החיים שמבקשים לייבא. לעומת זאת, רישיון ייבוא יינתן רק לאחר שרשות מדעית של מדינת הייבוא הודיעה כי היבוא נועד למטרות שאינן פוגעות בהישארותו בחיים של המין המעורב בכך, והונחה דעתה של רשות גיהולית של מדינת הייבוא כי מי שמקבל את בעל החיים שיבואו נתבקש מצויד באמצעים המתאימים כדי להחזיק בו כתנאים הולמים ולטפל בו, וכי השימוש שיעשו באותו בעל חיים לא יהיה בעיקר למטרות מסחריות.

הסחר בחיות בר הגיע לדיון בבית המשפט העליון בבג"ץ 8770/03 העמותה למען מדע מוסרי נ' השרה לאיכות הסביבה⁵⁰. בעניין זה נדון תוקפו של היתר ליבוא קופים שניתן לבעלי חווה שבה, על פי הנטען, היה גרעין רבייה של קופים שמקורם במאוריציוס ואשר ולדויתיהם יוצאו ברובם הגדול לאנגליה למטרת ניסויים. העותרת עתרה לביטול ההיתר בטענה כי הוא סותר הודעה קודמת של המדינה שבה הוחמרו התנאים לקבלת היתרי סחר, יבוא וייצוא של החיות המוגנות באמנה ובפרט נאסר היבוא והייצוא של קופים למעט חריגים מיוחדים. עמדת העותרות התקבלה תחילה על ידי המשרד לאיכות הסביבה, בין היתר, לאור דוח של החברה המלכותית להגנה על בעלי חיים באנגליה (RSPCA). מהדוח עלה כי הקופים המיוצאים לאנגליה מישראל אינם קופי שבי, אלא קופים שהוריהם נלקחו מבית הגידול הטבעי במאוריציוס וזאת בניגוד לנטען כי החווה מהווה חוות רבייה ואינה תחנת מעבר לקופים. ברם, עם חילופי השרים במשרד לאיכות הסביבה שונתה עמדת המשרד וחודשו היתרי הייבוא שניתנו לחווה. לאחר הגשת העתירה בוטלה הודעת המדינה שהחמירה מתנאי האמנה ותחתיה הוצאה הודעה מחמירה אחרת, אשר הקלה את התנאים למתן היתרי ייבוא וייצוא של קופים ביחס להודעה המתמירה המקורית. על פי ההודעה המחמירה החדשה האיסור על סחר בקופים יוחד רק לייבוא וייצוא של קופים כחיות מחמד והוגמשו תנאי החריגים לאיסור הכללי על מסחר בחיות הבר⁵¹.

50 בג"ץ 8770/03 העמותה למען מדע מוסרי נ' השרה לאיכות הסביבה, פורסם בנבו.
51 ההודעה המחמירה החדשה קבעה כי המסחר יותר אם יוגש מסמך המאשר שהסחר בחיית הבר המוגנת אינו מזיק להישרדותה בארץ הייצוא.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

השינוי בהוראות ההודעה המחמירה היה הנימוק המרכזי לדחיית העתירה. בית המשפט קבע כי אין עילה להתערבותו, שכן ההיתר שהוצא עומד בתנאי ההודעה המחמירה החדשה וביתר הוראות האמנה⁵². מסקנה זו התבססה על הקביעה העובדתית שלפיה הקופים המיובאים ארצה מיועדים אך ורק למטרות רבייה ולא לייצוא חוזר. בעקבות קביעה זו נתייתר הצורך בדיון בדוח והדיון של בית המשפט בעתירה הפך לפורמליסטי. בית המשפט כלל לא התייחס בפסק הדין לאינטרסים של חיות הבר ולסבלם, לחוק צער בעלי חיים ולטענת העותרים כי ההודעה המחמירה החדשה וההיתרים שהוצאו מכוחה נבעו מהעדפת האינטרסים הכלכליים של החווה על חשבון ההגנה על הקופים ומניעת סבלם. נוכח העובדה כי בשנים האחרונות בית המשפט הכיר באינטרסים של בעלי חיים והעניק להם הגנה משמעותית, היעדר ההתייחסות בפסק הדין לנושא ההגנה על בעלי חיים מעורר תמיהה ועלול להתפרש כנסיגה בהגנה על בעלי חיים. במקרה הנדון, הקביעה העובדתית של בית המשפט שלפיה יבוא הקופים נעשה אך ורק למטרות רבייה לא הייתה צריכה לסתום את הגולל על סיכויי העתירה להתקבל. ספק רב אם יבוא קופים לארצנו לצורך רביית קופים שלאחר שיוולדו מיועדים לייצוא לצורך ניסויים, עולה בקנה אחד עם התכלית המונחת ביסוד החוק להגנת חיי הבר. על פניו אין בייבוא שכזה כדי להגן על חיות הבר וככזה אין מקום להתירו. מכל מקום, אף אם נכיר בייצוא חיות בר למטרות מדעיות, יש לוודא כי הניסויים שיתבצעו בהם במדינה המייבאת ייערכו בסטנדרטים שלא יפחתו מהסטנדרטים הנהוגים במדינת ישראל. אכן, מגבלות על הסחר בחיות בר עלולות לפגוע בסחר הבינלאומי של מדינת ישראל, אולם זהו מחיר ראוי שאומות נאורות צריכות לשלם. העובדה כי מדינות רבות כוללות בחוקיהן הוראות המגנות על בעלי החיים וכי נחקקו אמנות שונות המבקשות להרחיב את התחולה הגיאוגרפית של ההגנה על בעלי החיים, מלמדת כי אומות נאורות אכן מוכנות לשלם מחיר זה.

ד. הבעלות וההחזקה בחיות בר

ככלל בדיון על הבעלות והחזקה בחיות הבר, נקודת המוצא היא שחיות הבר החיות בטבע אינן מושא לבעלותו של איש. ככל שניתן לדבר על בעלות בהקשר שלפנינו, הרי שמדובר בבעלות של המדינה על חיות הבר שבטבע כחלק משליטתה במרחבי הטבע הנמצאים כתחום ריבונותה. ככובעה זה מחויבת המדינה לשמור על הטבע בכללותו ועל חיות הבר בפרט. אמנם אין לגרוס כי המדינה אינה רשאית להוביל מהלכים הגורמים לשינויים בטבע או אף לפגיעה בחיות הבר, אולם על שינויים אלה להיעשות להגשמת

52 יבוא הקופים נעשה באישור הרשות המאוריזצית האחראית על יישום האמנה. כן הובטח כי אין ביבוא הקופים משום סכנת דילול או הכחדה של זן המקוק ארוך הזנב במאוריזציוס.

פרק שנים עשר : הגנת חיית הבר

אינטרסים ציבוריים כבדי משקל. מכוח ריבונותה מוסמכת המדינה להסדיר את הפעילות בטבע ובכלל זה את נושא הבעלות והחזקה בחיות הבר. הפעלת הסמכות נעשית באמצעות ההיתרים השונים הניתנים על פי החוק, כך שאדם הפועל מכוח היתר ועל פי הוראותיו, יכול לדעת אם החזקתו או בעלותו בחיית הבר הן כדין.

החוק להגנת חיית הבר אינו נוקב במפורש במונח "בעלות" בהקשר של חיית הבר, כי אם במונח "החזקה". עם זאת הלכה למעשה, מי שמחזיק כדין בחיית בר ייחשב לבעליה על פי אותם קריטריונים שלפיהם מי שמחזיק בנכס כלשהו נחשב לבעליו של אותו הנכס. ברם, העובדה שחיית הבר במצבה הטבעי אינה נתונה לבעלותו של איש, משליכה על היבטים שונים הנוגעים לסוגיית הבעלות בהם. כך, למשל, נפסק כי בעלותו של אדם בחיית הבר פקעה במקרה שבו החיה עזבה את בעליה ומצאה את דרכה חזרה אל הטבע⁵³. קביעה שכזו היא חריג לדין הקניין הכלכלי שלפיו בעלותו של אדם בנכס אינה פוקעת גם כאשר הנכס יצא משליטתו ואפילו כאשר הנכס הגיע לידיו של אחר⁵⁴. במצב שבו חיית הבר חזרה אל הטבע, רשאי כל אדם, לרבות מי שהיה לבעליה, לרכוש את הבעלות בה בדרכים הנקובות בחוק⁵⁵.

באופן קונקרטי החוק להגנת חיית הבר אוסר על החזקת חיית בר⁵⁶, וחוק הגנים הלאומיים אוסר על החזקת חיית בר שהוגדרה כערך טבע מוגן. גם איסורים אלה הם איסורים מוגבלים. חוק הגנים הלאומיים מחיר את ההחזקה אם היא נעשית לפי היתר החזקה כללי או מיוחד. האיסור הקבוע בחוק להגנת חיית הבר מתייחס רק לחיית בר מוגנת וחיית בר שהיא ציד, ואינו חל בשלושת המקרים הבאים:

1. המחזיק בחיית הבר קיבל היתר החזקה כללי או מיוחד.
2. חיית הבר הגיעה לידי המחזיק בחיית הבר מבעל היתר לסחר ו/או להעברה של חיות בר.
3. מדובר בחיית בר שהוחזקה כדין לפני יום תחילתו של החוק או מדובר בהעברה ללא תמורה של חיית בר שהוחזקה כדין לפני תחילתו של החוק.

53 *Koop v. U.S.* 296 F. 2d 53 (8th Cir., 1961), עם זאת נפסק כי אם חיית הבר יצאה משליטת בעליה לפרק זמן מוגבל, אין בכך כדי להביא לאובדן הזכויות של בעל חיית הבר בחיה, ראו את *E.A. Stephens & Co. v. Albers* 52 A.L.R. 1056 (1927).

54 זאת כמובן, בכפוף לתנאי תקנת השוק.

55 *Graves v. Dunlap* 87 Wash. 648, 152 P. 532 (1915).

56 סעיף 8(א)(3) לחוק. איסור זה הוא איסור חדש יחסית, אשר נחוסף לחוק בחוק להגנת חיית הבר (תיקון מס' 2), תש"ן-1990, עת אימצה מדינת ישראל את הוראות האמנה.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

עיון בשני המקרים הראשונים מלמד כי מדובר בשני מקרים חלופיים, דהיינו אדם ייחשב כמחזיק כדין בחיית בר אם הוא קיבל היתר החזקה כללי או מיוחד להחזקתה, אף אם היא לא הגיעה לידי מבעל היתר לסחר ו/או להעברה של חיות בר. וגם ההיפך נכון. דהיינו, די לאדם כי קיבל את חיית הבר ממי שהיה בעל היתר לסחר בה או להעביר אותה, בכדי שהחזקתו בה תהיה חוקית⁵⁷. המקרה השלישי הוא הוראת מעבר שנתחייבה עם חקיקת האיסור על החזקה בחיית בר והתכלית שביסודה היא למנוע מצב שבו אנשים שהחזיקו בחיות בר לפני חקיקתו של התיקון לחוק ייחשבו לעבריינים עם כניסתו לתוקף של התיקון. אדם המחזיק בחיית בר מכוח הוראת מעבר זו ייחשב למחזיק כדין אף ללא היתר מיוחד או כללי להחזקתה והוא יחוב אך ורק בחובות הדיווח על פי החוק⁵⁸. עם זאת סביר להניח כי הוראה זו לא תעסיק את בתי המשפט בעתיד הנראה לעין, שכן היא יכולה לעמוד למבחן הפסיקה רק במקרה שבו אדם ייצא מחזיק ברציפות בחיית בר מאז שנת 1990 ואילך. עד כה, דנו בתי המשפט בפרשנות הוראה זו רק פעם אחת בפרשת עובדיה. פרשה זו עסקה בהחזקתה של קופה שאומצה על ידי המערער בהיותה כבת שנתיים ובמשך כשש עשרה שנה חיה במחיצת משפחתו. בין השופטים נחגלעה מחלוקת לעניין פרשנותה של ההוראה. השופט עמית סבר כי ההוראה כוללת שלוש חלופות להחזקה כדין של חיית בר:

1. מי שהחזיק כדין בחיית בר לפני יום תחילתו של התיקון לחוק והמשיך להחזיקה (להלן – החלופה הראשונה).
2. מי שקיבל את חיית הבר ממחזיק כאמור בחלופה הראשונה שלא בתמורה לפני יום תחילתו של התיקון לחוק (להלן – החלופה השנייה).
3. מי שקיבל חיית בר שלא בתמורה מאחד המחזיקים כדין על פי שתי החלופות הראשונות לאחר כניסתו של התיקון לתוקף.

57 לגישה שונה ראו את ת"פ (שלום י-ם) 1954/07 לעיל, הערה 8, שם העיר בית המשפט כי אפילו אם לנאשם היה היתר להחזיק ולסחור בחיית בר מוגנת מסוג "כסוף מקור הודי" היה עליו להוכיח כי חיה זו יובאה לארץ בהתאם לתנאי ההיתר או הגיעה לרשותו כדין. במאמר מוסגר נציין כי דומה שקיימת התנגשות בין ההוראה הקובעת כי די לו למחזיק בחיית בר כי קיבל את החזקה בחיה ממי שהוא בעל היתר לסחר בה או להעביר אותה, בכדי שהחזקתו בחיה תיחשב כחוקית כדין – לבין ההגדרה של המונח "סחר" הכוללת בחובה גם את פעולת הרכישה ולפיכך מחייבת הצטיידות בהיתר לסחר לפני רכישת החיה. במצב הנוכחי נראה שאדם הרוכש חיה מבעל היתר לסחר בה או להעביר בה עלול למצוא עצמו במצב אנומלי, שבו החזקתו בחיה תיחשב להחזקה כדין אך הוא צפוי להיות מואשם בעבירה של סחר בחיית בר בניגוד להוראות החוק. נציין בהקשר זה כי בת"פ (שלום קריות) 08-11-323 מדינת ישראל נ' פארן, פורסם בנבו, העלה בית המשפט את ההשערה כי הדורבן מזיק ולפיכך החזקתו כשלעצמה אינה מהווה עבירה, על אף שציד דורבנים, סחר בהם או העברתם אסורים על פי החוק. לדעתנו, הפרדה שכזו מנוגדת לתכלית החוק וללשונו ולפיכך יש לדחות אותה.

58 ת"פ (שלום ביש"א) 720/01, לעיל הערה 7.

פרק שנים עשר: הגנת חיית הבר

בנסיבות העניין סבר השופט עמית כי המערער נפל לגדרה של החלופה הראשונה ולפיכך בחר לזכות אותו מהעבירה של איסור החזקה לפי החוק להגנת חיית הבר⁵⁹.

גישה שנייה אומצה על ידי הנשיא לינדשטראוס. לגישתו, בכדי שאדם שקיבל חיית בר לפני יום תחילתו של התיקון לחוק ייחשב כמחזיק כדין, חייבים להתמלא שני תנאים והם: המחזיק ממנו התקבלה חיית הבר היה מחזיק כדין והמקבל לא רכש את חיית הבר בתמורה. הנשיא לינדשטראוס מצא כי תנאים אלה התקיימו במערער ולפיכך זוכה הנ"ל ברוב דעות מן העבירה שיוחסה לו על פי החוק. לעומת זאת, השופט ברלינר סבר כי מחזיק כדין לפני כניסתו לתוקף של התיקון לחוק הוא רק מי שחיית הבר הגיעה לידי ולרשותו בדרך חוקית. כאשר אם חיית הבר נרכשה על ידי המחזיק, על הרכישה להיות ממי שרשאי לסחור בה, דהיינו שאם חיית הבר נרכשה ממי שלא היה לו רישיון, אזי הרכוש ייחשב כמי שאינו מחזיק כדין בחיית הבר⁶⁰. נאמן לשיטתו דחה השופט ברלינר את הערעור מכיון שלא הוכח שהמערער רכש את הקופה ממי שהיה בעל רישיון לסחור בה.

גישתו של הנשיא לינדשטראוס היא העדיפה בעינינו. השופט עמית לא מסביר על שום מה ולמה יש לפרש את הוראת המעבר כחלה, בין היתר, על מי שקיבל לחוקתו את חיית הבר לאחר כניסתו של התיקון לתוקף. ככלל, הוראת מעבר נועדה להסדיר מצב דברים קיים לפני כניסתו לתוקף של החוק ולא לאחריו, ולפיכך אין אנו יכולים להסכים עם גישתו. לעומת זאת, גישתו של השופט ברלינר מתעלמת מכך שפעולת הרכישה של חיית בר לא נחשבה לאסורה לפני כניסתו לתוקף של החוק ולפיכך המחזיק מכוח רכישה כאמור לא יכול היה להיחשב כמחזיק שלא כדין. אמנם בהקשר זה ניתן לומר כי יש להפריד בין רכישה שלא כדין לבין הסנקציה על רכישה שכזו, ועיונית מן האפשר שפעולה שלא כדין לא תלווה בסנקציה בגין עשייתה. ברם, הדבר אינו מאפיין, בדרך כלל, את דרכו של המחוקק.

הקריטריונים למתן היתר החזקה בחיית בר אינם מפורטים בחוק או בתקנות. הדבר אינו מעורר פליאה, שכן ההחזקה בחיית בר היא פעולה הנלווית לסחור בחיית בר או לצידתה. אדם המקבל היתר לצוד בחיית בר יהיה רשאי, בדרך כלל, גם להחזיק בחיה שניצודה על ידיו. הוא הדין כאדם המקבל היתר לסחור בחיית בר, שהרי הרכישה או המכירה כרוכים לרוב גם בהחזקתה של חיית הבר. פועל יוצא הוא שהשיקולים להתיר החזקה בחיית בר נגזרים מהשיקולים להתיר ציד או סחר. אדם ייחשב למחזיק כדין בחיית בר אם החזקתו בה

59 נימוק נוסף ששימש את השופט עמית בהכרעתו הוא עמדתו שלפיה חוק הגנים הלאומיים אינו חל על בעלי חיים שהגיעו לארץ שלא בדרך הטבע.

60 פרשנות זו מתבססת על הוראת סעיף 8 לחוק בנוסחו המקורי, אשר קבע: א. לא יסחר אדם בחיית בר, או בחלק ממנה, אלא ברשיון מסחר בחיית בר. ב. מי שאינו בעל רשיון מסחר בחיית בר לא ימכור חיית בר אלא לבעל רשיון כזה.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

היא כתוצאה מצייד חוקי או מרכישה כדין בהתאם להוראות החוק⁶¹. עדיין ראוי היה בעינינו לו המחוקק או מתקין התקנות היו קובעים קריטריונים מפורשים להחזקתה של חיית הבר ובכלל זה קובעים במפורש כי המחזיק בחיית בר חייב להחזיקה בתנאים הולמים. אנו סבורים כי גם ללא קביעה מפורשת שכזו, אין אדם רשאי להחזיק היום בחיית בר, אלא אם כן החזקתו כה נעשית בצורה הולמת, חוך שמירה על רווחתה והתחשבות בצרכיה. עם זאת מן הראוי שהדברים ייקבעו במפורש בכדי שלא יהיה ספק בדבר. נוסף ונציין כי המסוכנות הנשקפת מחיית הבר אינה רלוונטית לענייננו. אם לאדם אין היתר להחזיק בחיית בר, הוא אינו רשאי להחזיק בה אף אם היא אינה מסוכנת⁶².

הנטל להוכחת החזקה כדין בחיית בר מוטל על המחזיק בה, והוא יוצא ידי חובתו בהצגת היתר כדין⁶³. היעדרו של היתר שהוצא כדין עשוי להספיק, בדרך כלל, להרשעתו של אדם בעבירה על החוק. עם זאת במקרה אחר, זיכה בית המשפט נאשם שהחזיק ללא היתר בצבי בנימוק שעקב טבעה של חיית הבר לנוע ממקום למקום אין לשלול את האפשרות שהיא מצאה את דרכה למקום מגוריו של הנאשם⁶⁴. המחזיק בחיות בר חייב בחובת דיווח למנהל על החיות שברשותו⁶⁵. במסגרת הדיווח עליו לפרט את המין של חיות הבר המוחזקות על ידיו, את מספרן ואת השינויים שחלו בהחזקתם במהלך השנה⁶⁶. כמו כן, על המחזיק להמציא למנהל לפי דרישה את חיות הבר שבהחזקתו במקום ובמועד שקבע המנהל לשם סימון ולסייע לו ככל שהוא נדרש⁶⁷.

האם החזקה שלא כדין בחיית בר מחייבת את נטילת החיה מהמחזיק בה? באם התשובה לשאלה זו היא חיובית, עולה שאלה נוספת והיא מה ייעשה עם חיית בר שהוחזקה שלא כדין. אפשרות אחת, היא להחזיר את החיה אל הטבע. אפשרות נוספת, היא להעבירה למי שמוסמך להחזיק בה.

העברת בעל חיים ממקום למקום, לא כל שכן העברתו מסביבת חיים אחת לסביבת חיים אחרת השונה באופן מהותי מהסביבה שבה גדל, עלולה להיות אירוע טראומטי עבורו. יתרה מכך, לעתים חיית הבר נקשרת לאדם שהיא חיה במחיצתו ולבני משפחתו והפרידה מהם עלולה לגרום לה לצער וסבל. זאת ועוד, חיות הבר המוחזקות במחיצת האדם מתורועות לעתים במהלך החזקתן אף לחיות בר אחרות המוחזקות עמן ומתרגלות לחיות במחיצתן.

61 עם זאת אדם יכול להיחשב כמחזיק כדין בחיית בר גם אם רכש אותה שלא כדין, ראו לעניין זה את הערה 57 לעיל.

62 *Flikshtein v. City of New York* 273 A.D. 2d 439 (N.Y., 2000)

63 סעיף 13 לחוק.

64 ת"פ (שלום ק"ג) 1362/01, לעיל הערה 42.

65 תקנה 10 לתקנות.

66 ראו את טופס 1 לתוספת לתקנות.

67 תקנה 10 לתקנות.

שיקולים נוספים שיש לשקול בעניין זה הם, בין היתר, גילה של חיית הבר, תוחלת החיים הצפויה לה, משך התקופה שבה היא הוחזקה במחיצת האדם, השלכות החזרתה אל הטבע על המינים השונים הקיימים בטבע, וסיכויי ההתמודדות שלה עם החיים בטבע בהתחשב, בין היתר, באופיה ובסוגי החיות שתפגוש שם⁶⁸. קשת השיקולים הרחבה שבית המשפט רשאי לשקול בעניין שלפנינו, וכן משקלם היחסי של השיקולים השונים המשתנה בהתאם לנסיבותיו הייחודיות של כל מקרה ומקרה, מוליכים למסקנה כי אין בנמצא נוסחה אחידה שתתאים לכל מקרה ומקרה. בפרשת עובדיה – ההזדמנות היחידה שנקרתה עד כה בפני בית המשפט לדון בנושא – נחלקו הדעות. השופט לינדשטרואוס גרס כי יש להותיר את הקופה בחזקת המערער ובתוך כך הוסיף כי אין מניעה שאנשי הרשות לשמורות הטבע והגנים יעקבו מעת לעת אחר מצבה בתיאום עם המערער. השופט ברלינר ביכר את החזרת הקופה לטבע, ואילו השופט עמית נמנע מלדון בשאלה לאור מסקנתו כי המערער החזיק בקופה כדין. כשלעצמו, נראה לנו כי במקרים מתאימים טובת חיית הבר יכולה להצדיק את השארתה בידי מי שהחזיק בה שלא כדין. זאת כאשר הוכח בראיות כבדות משקל כי יהיה בהעברתה לסביבה אחרת כדי לגרום לה לצער רב או להעמיד אותה בסכנת חיים קרובה לוודאי. למניעת ספק, נבהיר כי על מנת שחוטא לא ייצא נשכר, במקרה כזה ראוי להרשיע את המחזיק בעבירה של החזקה שלא כדין ולהשית עליו קנס כבד.

ה. פוחלצים של חיות בר

איסור ההחזקה חל גם על חלק מחיית הבר, שכן ההגדרה למונח "חיית בר" כוללת גם את חלקי החיה, ולא רק את החיה בשלמותה⁶⁹. לפיכך, עולה השאלה האם החוק אוסר על החזקת פוחלצים. פוחלץ הוא חלק של בעל חיים שעובר, תוך שימוש בחומרי שימור שונים, על מגת לשמר את צורתו החיצונית של בעל החיים. אמנם אין בחוק הוראה מפורשת האוסרת על החזקת פוחלצים, אולם הלכה למעשה בתי המשפט פירשו את הביטוי "או חלק ממנה" הכלול בהגדרת המונח "חיית בר" כמוליך למסקנה שיש צורך בהיתר להחזקת פוחלצים⁷⁰. ביטוי זה נתווסף לחוק בחוק להגנת חיית הבר (תיקון מס' 2), תש"ן-1990 על

68 ההחזרה המפורסמת ביותר של חיית בר אל הטבע היא ככל הנראה החזרתה של הלבאייה המאולפת אלזה אשר אומצה על ידי ג'וי אדמסון (Joy Adamson) ובן זוגה. סיפור השבתה של הלבאייה אלזה לטבע הועלה על הכתב, ראו את ג' אדמסון לחופש נולדה – סיפורה של הלבאייה אלזה (תשנ"ז) ואף זכה לעיבוד קולנועי מפורסם בשנת 1966.

69 בת"פ (קריות) 11-08-323, לעיל הערה 57, העלה בית המשפט את האפשרות כי לעניין האיסור על החזקת חלקי חיה יש להבחין בין מצב שבו החיה מתה לבין מצב שבו החיה בחיים, שאז אין מניעה להחזיק בחלק ממנה, לדעתנו אין מקום להבחנה שכזו המנוגדת ניגוד מוחלט ללשון החוק ולתכליתו.

70 ע"פ (מחוזי נצ') 1234/05 מדינת ישראל נ' חקרוש, פורסם בנבו.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

מנת ליצור הרמוניה עם הוראות האמנה המגדירה בעל חיים ככולל "כל חלק הניתן להכרה בנקל או תולדה הימנו". מההיסטוריה החקיקתית של החוק אנו למדים כי בדין נקבע שהחזקת פוחלצים אסורה ללא היתר, שכן פוחלצים ניתנים בנקל לזיהוי כחלקים של חיות בר. עם זאת לא נדרש היתר להחזקת אביזרים שונים שהופקו מחיות בר כגון ארנקים, מעילים וכיוצא באלה, אשר תהליך הפקתם ועיבודם שלל מהאדם את היכולת להכירם בנקל כחלקים מחיות בר. לשון אחר, אין די בידיעה כי אביזרים אלה הופקו תוך שימוש בבעלי חיים, אלא יש צורך כי הזיהוי שנעשה שימוש בבעל חיים בהפקת אותו מוצר ייעשה בנקל. זיהוי שכזה אפשרי כאשר חיית הבר משתקפת באותו אביזר, דהיינו כאשר האביזר שבו עסקינן מכיל חלקים שניתן היה לראות בחיית הבר ממנה הוא הופק, לו הייתה נשאת בחיים.

הוראה נוספת שיש להזכיר בהקשר שלפנינו היא זו הקבועה בתקנה 12 לתקנות הגנת חיית הבר שלפיה אסור לאדם לעסוק במלאכת מילוי עורות של חיות בר ללא היתר ובניגוד לתנאיו. תקנה זו הותקנה מכוח סמכותו של השר להתקין תקנות בעניין מלאכת מילוי עור של חיית בר⁷¹. בת"פ (שלום ק"ג) 192/98 מדינת ישראל - רשות שמורות הטבע נ' הורוביץ קבע בית המשפט כי תקנה 12 הותקנה בחוסר סמכות מכיוון שהסדרת חופש ההתעסקות במלאכת הפיחלוץ היא הסדר ראשוני, והסמכות שניתנה לשר להתקין תקנות היא סמכות לקבוע הסדרים משניים ולא הסדרים ראשוניים⁷². כשלעצמנו איננו שותפים למסקנה זו. מכיוון שאדם איננו יכול לפחלץ חיית בר מבלי להחזיק בה, ולאור כך שההחזקה של חיית בר אסורה ללא היתר, הרי שניתן לגזור מאיסור ההחזקה הקבוע בחוק, גם את האיסור על פחלוצן של חיות הבר. עם זאת ראוי שהמחוקק יתייחס לסוגיה במפורש על מנת להסיר כל ספק בעניין.

האיסור על פיחלוץ ללא היתר קיים גם כאשר מדובר בחיית בר שנמצאה ללא רוח חיים על ידי המפחלץ. איסור ההחזקה בחיית בר הוא גורף וחל בין אם החיה היא בחיים ובין אם לאו. משכך אין להניח שהמחוקק ביקש להתיר לאדם לפחלץ חיית בר שנמצאה על ידי כשאינה עוד בחיים. עם זאת ניתן לעורר ספק בדבר האיסור על מלאכת הפיחלוץ במצב שכזה. האיסור מלכתחילה נועד למנוע פגיעה באוכלוסיית חיות הבר על ידי דילולן מתוך מטרה לעשות שימוש בעורן. כאשר אדם מוצא חיית בר שניצודה על ידי אחר לפי היתר כדין או מתה מוות טבעי, הרי שלכאורה אין במלאכת הפיחלוץ משום פגיעה באוכלוסיית חיות הבר. אפס, נדמה כי המחוקק ביקש ליצור קשת איסורים רחבה על מנת להימנע מהתדיינויות משפטיות סביב השאלה אם חיית הבר שפוחלצה נמצאה על ידי המפחלץ או הומתה על ידיו. נקל לשער כי אילו היה המחוקק מתיר לפחלץ חיית בר שהמפחלץ לא היה שותף

71 סעיף 16(7) לחוק.

72 ת"פ (שלום ק"ג) 192/98, לעיל הערה 45, המדובר בהחלטת ביניים מיום 10.10.2002.

פרק שנים עשר : הגנת חיית הבר

בהריגתה, כל אדם שהיה עומד לדין בגין פיחלוץ ללא היתר היה טוען כטענת הגנה שאין לו קשר למותה של החיה. הפרכת טענה עובדתית זו אינה קלה, ומכיוון שמדובר בהליך פלילי בו ההרשעה צריכה להיעשות מעבר לכל ספק סביר, יש להניח כי נאשמים רבים שידם כן הייתה במעל היו מזוכים ואוכלוסיית חיות הבר הייתה נפגעת בצורה קשה. מעבר לכך, ספק אם לאדם יש זכות מוסרית לעשות שימוש לצרכיו בגופות בעלי חיים. פיחלוץ בעל חיים לאחר מותו עשוי ליצור את הרושם כי בעל החיים הוא חומר גלם שאסור לזרוק אותו לטמיון – דבר המשמר מבחינה מעשית את מעמדו של בעל החיים כמשאב וכנכס לצורכי האדם.

פרק שלושה עשר

הפיקוח על כלבים

כללי

הקשר הרגשי שנוצר בין הכלב לאדם הוא מן המפורסמות ומקובל לומר על הכלב כי הוא חברו הטוב ביותר של האדם¹. בבתי רבים הכלב הוא בן בית וילדים רבים גדלים עמו, רואים בו חלק בלתי נפרד מן המשפחה ומתפעלים מתגובותיו אליהם². כד בבד, ממלא הכלב תפקידים שונים ומגוונים החל בשמירה, המשך בגישוש ואיתור בשירות רשויות אכיפת החוק וכלה בנחיית עיוורים³. למצער, לכלב גם פוטנציאל לסכן את שלומו של הציבור. הכלב מסוגל לתקוף ולנשוך בני אדם וחיות אחרות, וכן להעביר מחלות שונות ובכלל זה מחלות קטלניות כגון כלבת. שכיחותם של הכלבים, כמו גם הסכנה הכרוכה בהם, היו הגורמים העיקריים שהניעו את המחוקק הישראלי לייחד חוק נפרד לכלבים – חוק להסדרת הפיקוח על כלבים, תשס"ג-2002⁴. חוק זה נחקק על רקע ריבוי מקרי התקיפה של כלבים והיעדר אחידות בפיקוח המוניציפאלי על החזקת הכלבים⁵. החוק נועד להסדיר את החזקתם של הכלבים בישראל בכדי להבטיח את שלומו וביטחונו של הציבור. לצד החוק והתקנות שהותקנו מכוחו עומדת פקודת הכלבת⁶, אשר אף היא קובעת הסדרים שונים

1. לחיאור התפתחותה של חברות זו ולמערכת היחסים בין האדם והכלב ראו: ק' לורנץ איש איש וכלבו – כל מה שרצית לדעת על הכלב ולא עלה על דעתך לשאול (תשמ"ח). למצער, לא תמיד התייחסו אל הכלב כאל ידידו של האדם. בתנ"ך אוזכרו הכלבים בדרך כלל לגנאי ובמעורב הנוצרי בימי הביניים לווה היחס אל הכלבים אף באלימות פיזית, ראו לעניין זה את ס' מנשה "אלימות כלפי חיות במערב הנוצרי בימי הביניים: המקרה של הכלב" בני אדם וחיות אחרות באספקלריה היסטורית (ב' ארבל, י' טרקל, ס' מנשה עורכים, תשס"ז) 201 (להלן – בני אדם וחיות אחרות). לכך שבתקופת המשנה והתלמוד חששו מכלבים והשתמשו בהם בעיקר למטרות שמירה ראו את ש' ולר "היחס לגידול חתולים במשנה בתוספתא ובתלמוד" בני אדם וחיות אחרות 177, 178.
2. להרחבה בנושא התנהגותו של הכלב ראו את ד' מוריס על כלבים ואנשים (תשמ"ח).
3. לכלבים בשירות המשטרה ובשירות בתי הסוהר ראו את צ' א' טל, ש' ברנר משפט הכלב (תשס"ה), 35-39. לכלבים בשירות צה"ל ראו את ד' יהב בעלי חיים בשירות הביטחון וההגנה (תשס"ו), 169-174.
4. חוק להסדרת הפיקוח על כלבים, תשס"ג-2002 (להלן – החוק).
5. ראו הצעת חוק להסדרת הפיקוח על כלבים, תשנ"ח-1998, ה"ח 382 (מיום 22.6.1998).
6. פקודת הכלבת, 1934 (להלן – הפקודה).

הנוגעים להחזקתם של כלבים במטרה למנוע את התפשטות מחלת הכלבת ולהבטיח את ביטחון הציבור. השמירה על רווחתם של כלבים אינה ממטרות החוק או הפקודה. גם אם הוראות מסוימות הכלולות בהן עשויות להתפרש ככאלו שנועדו להגן על כלבים, הרי שבסופו של דבר אין לשכוח כי ההגנה על שלום הציבור היא שעומדת במרכז החוק והפקודה, ולצורך השמירה על רווחת הכלב יש להסתייע בהוראותיו של חוק צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים), תשנ"ד-1994.

א. החזקת כלבים ורישומם

החוק קובע משטר רישוי בכל הנוגע להחזקת כלבים שגילם עולה על שלושה חודשים⁷. סעיף 2 (א) לחוק קובע כי "לא יחזיק אדם כלב שגילו עולה על שלושה חודשים, אלא אם כן ברשותו רישיון בר תוקף להחזקת הכלב, שניתן לפי חוק זה". בד בבד, נקבע בתקנות הכלבת (חיסון), תשס"ה-2005 כי "לא יחזיק אדם כלב אלא אם כן הכלב חוסן לפי תקנות אלה"⁸. בכדי לקיים פיקוח אפקטיבי על החזקתם של כלבים הוקם מרכז רישום ארצי לרישום כלבים, פרטי בעליהם והרשימות שניתנו⁹, ונקבע כי החזקת כלב ללא רישיון כאמור היא עבירה פלילית¹⁰. לצורך זיהויים של הכלבים נקבעה חובת סימון של כלבים על ידי וטרניר עירוני או וטרניר מוסמך באמצעות סימון תת עורי בשבב אלקטרוני שאישר המנהל, או בסימון אחר שאישר¹¹.

- 7 סעיף 2(א) לחוק. רישיון ההחזקה מונפק על ידי הרשות המקומית שבתחומה מתגורר, דרך קבע, בעליו של הכלב. ככלל, תוקפו של רישיון הוא לשנה אחת, אלא אם כן קבע השר תוקפה ארוכה יותר.
- 8 תקנה 3 לתקנות. החיסון נגד מחלת הכלבת יבוצע אך ורק על ידי מחסן כהגדרתו בתקנות, ראו את תקנה 2 לתקנות. לפעולות השונות שעל המחסן לבצע כתנאי לביצוע החיסון ראו את תקנה 6 לתקנות. על המחסן לדווח על חיסון שביצע לרופא הווטרניר העירוני של הרשות המקומית שבתחומה מתגורר בעל הכלב, ראו את תקנה 8 לתקנות.
- 9 במרכז הרישום מתנהל, בין היתר, רישום של מקרי תקיפה או נשיכה על ידי כלבים. בכדי שהרישום במרכז יהיה מדויק ככל שניתן, מטיל החוק על הווטרניר העירוני חובה לדווח על פרטים מסוימים למרכז הרישום. ראו לעניין זה את סעיף 8 לחוק.
- 10 סעיף 18(ב)(1) לחוק קובע כי מי שמחזיק בכלב בלי שברשותו רישיון בר תוקף או בניגוד לתנאי הרישיון – דינו מאסר שישה חודשים.
- 11 סעיף 4 לחוק. הסימון מתפקד כאמצעי למעקב וזיהוי הכלב והוא תנאי לתוקפו של הרישיון. כשלעצמה, תכלית הסימון ראויה, אולם עדיין ההסדר שנקבע בחוק אינו חף מביקורת. סימון תת עורי מהווה חדירה לגופו של הכלב וככזה עולה כדי פגיעה באינטרס הכלב לשלמות גופו. אמנם מדובר בפגיעה שאינה פגיעה קשה, המתבצעת רק לאחר שהכלב עובר בדיקה, אולם היא עדיין מעוררת אי-נוחות. עם זאת בשל הצורך בפיקוח ארצי על כלבים נראה לנו כי פגיעה זו היא לתכלית ראויה ובמידה שאינה עולה על הנדרש.

פרק שלושה עשר: הפיקוח על כלבים

סעיף 2(א) על פי לשונו הוא גורף, שכן אין בו כל הגבלה על זהותו של המחזיק בכלב וכן על משך ההחזקה או סוג הכלב. לפיכך, לכאורה, כל החזקה של כל אדם בכל כלב שגילו עולה על שלושה חודשים טעונה רישיון תקף. תוצאה שכזו איננה סבירה ומהווה גזירה שהציבור אינו יכול לעמוד בה. מכוח תוצאה זו, יחובו בפלילים, אם לא הוציאו קודם לכן רישיון תקף להחזקת הכלב, השכן שניאות להשגיח למספר שעות על כלבו של שכנו או הנער שניאות להוציא את הכלב לטיול בשכונה לבקשת בעליו. ההחזקה בכלב היא לרוב פועל יוצא של הבעלות בו, אולם אדם יכול להיות בעלים של כלב גם מבלי להחזיק בו בפועל, ומנגד אדם יכול להחזיק בכלב גם מבלי להיות בעליו. אמנם המחוקק ביקש להסדיר את נושא ההחזקה בכלבים ולא את הבעלות בכלבים. עם זאת יש להימנע ממצב שבו ההסדר הקבוע בחוק יביא לתוצאות בלתי מתקבלות על הדעת שהציבור אינו יכול לעמוד בהן. התוצאה המתחייבת היא שההחזקה בכלב אותה ביקש המחוקק להסדיר באמצעות חובת רישוי היא החזקה לפרק זמן ממושך¹². חיזוק למסקנה זו ניתן למצוא בהוראת סעיף 3 לחוק הקובע כי הרישיון יינתן לבעליו של הכלב. ההגדרה לבעלים בסעיף ההגדרות לחוק היא "לרבות מי שמחזיק בו דרך קבע". דהיינו, ניתן להעניק רישיון להחזקה לא רק לבעלים של הכלב, אלא גם למי שמחזיק בו דרך קבע¹³. החזקה לפרק זמן קצר אינה טעונה רישיון וממילא לא ניתן להעניק רישיון בגינה. עם זאת גם מחזיק לפרק זמן קצר חב בחובות שונות החלות על כל מחזיק בכלב ובכללן החובה להחזיק את הכלב ברצועה ברשות הרבים¹⁴. מסקנה אחרת תביא לפגיעה בשלום הציבור ולפיכך לא תהיה סבירה.

- 12 ראו לעניין זה גם את ת"א (שלום חי) 3116/05 אבן צור נ' מלול, פורסם בנבו, שם קבע בית המשפט כי "השאלה מיהו 'מחזיק' בכלב, נגזרת ממידת השייכות, הקרבה והפיקוח – הקיימת או שצריכה להתקיים – בין מי שנטען כי הוא מחזיק בכלב לבין הכלב". כן ראו לעניין זה גם את תמ"ש (משפחה י-ם) 25976/01 ב' י' נ' ב' ז', פורסם בנבו; ת"א (שלום ת"א) 37782/03 קנובל נ' סיני, פורסם בנבו. למחזיק בבעלי חיים ראו לעיל עמ' 127-130.
- 13 המחוקק ראה לנכון להחיל הסדרים דומים על הבעלים של הכלב ועל מי שמחזיק בו דרך קבע גם בסעיף 41 לפקודת הנוזיקין [נוסח חדש] בהכירו בכך ששניהם יכולים לחוב באחריות לנזקים שנגרמו על ידי הכלב. לבחינת השאלה אם אחריותו של הבעלים לנזקים שנגרמו מוציאה את אחריות המחזיק דרך קבע ראו את ע"א (מחוזי חי) 4028/07 המוסד לביטוח לאומי נ' פרי, פורסם בנבו. לדין במכלול השאלות הנוגעות לעולת היזק על ידי כלב ראו את ע' דרורי "על אופיה של האחריות הנוזיקית – האחריות לנזקי כלב" הפרקליט מו (תשס"ב) 384. בקליפת אגוז, נציין כי פקודת הנוזיקין מטילה אחריות מוחלטת על בעליו של כלב או מי שמחזיק בכלב דרך קבע לנזקי גוף שנגרמו על ידי הכלב, ללא קשר לשאלה האם הנ"ל התרשלו או לא. התגוננות בפני אחריות זו שאינה תלויה אשם יכולה להיעשות אך ורק במסגרת אחת ההגנות המנויות בסעיף 41 לפקודה, דהיינו אם הנזק נגרם עקב התגרות של הניזוק בכלב; תקיפת הניזוק את הבעלים, את בן זוגו, הורו או ילדו; וכן עקב הסגת גבול של הניזוק במקרקעין של הבעלים.
- 14 לחובות המחזיק בכלב ראו, בין היתר, את סעיף 11 לחוק ואת תקנה 18 לתקנות להסדרת הפיקוח על כלבים, תשס"ה-2005 (להלן – התקנות). עם זאת ראוי לציין כי על מי שאינו

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

נוסיף ונציין כי החובה להצטייד ברישיון להחזקת כלב קיימת ביחס לכל כלב מכל מין וסוג שהוא, בלי כל קשר למידת הסכנה הנשקפת ממנו לאדם¹⁵. חובה זו היא מוחלטת ואינה תלויה גם בתנאי ההחזקה של הכלב. לפיכך, גם ההחזקה של כלב היוצא לרשות הרבים כאשר על פיו מולבש מחסום והוא קשור ברצועה, תהיה חייבת ברישיון. הסדרים אלה הם ראויים וניתן להתרשם כי הם אינם מהווים הכבדה יוצאת דופן על בעלי הכלבים.

הוטרניר העירוני הוא הגוף המוסמך על פי התקנות ליתן רישיון, לסרב לתתו, לקבוע בו תנאים ולבטלו¹⁶. התקנות קובעות דרישת גיל מינימלי להחזקה בכלב. לגבי כלב שאינו מסוכן נדרש מבקש הרישיון להיות מעל גיל 16, ולגבי כלב מסוכן מעל גיל 18. תנאי זה הוא תנאי שאין בצדו שיקול דעת. שונים הם פני הדברים לגבי שני התנאים האחרים החלים לגבי החזקת כל כלב ללא הבדל במידת המסוכנות הנשקפת ממנו. מדובר בתנאי שלפיו המבקש לא הפר תנאים ברישיון שניתן לו לגבי אותו כלב או לגבי כלב אחר אשר לדעת הוטרניר העירוני מצדיקים אימתן רישיון, ובתנאי שהוא בעל תחולה רק במקרה שבו הצהיר המבקש בבקשתו כי הורשע בעבירות לפי חוק לפיקוח על הכלבים, לפי חוק צער בעלי חיים או לפי סעיפים 338(6) ו-451 לחוק העונשין, תשל"ז-1977 (להלן – חוק העונשין) שאז רשאי הוטרניר העירוני ליתן למבקש רישיון להחזקת הכלב אם הוא סבור שאין בהרשעה, מפאת חומרתה, מהותה או נסיבותיה, כדי למנוע מקבלת הרישיון. התנאי האחרון משקף דאגה לרווחת הכלבים וכנזה הוא ראוי ועולה בקנה אחד עם גישתנו שלפיה אין להתיר לאדם שהתעלל בבעלי חיים להחזיק בבעלי חיים ובפרט בכלבים. תנאי זה עולה בקנה אחד גם עם הוראת החוק בסעיף 3(ה) לחוק שלפיה בעלים חדש של כלב חייב ברישיון להחזקת הכלב, אפילו אם מדובר בכלב שלבעליו הקודמים ניתן רישיון להחזקתו. הרישיון הוא לעולם פרסונאלי ותלוי בזהותו של האדם המבקש להחזיק בכלב. העברת הבעלות בכלב מחייבת תמיד בדיקה האם הבעלים החדש יכול וראוי להחזיק בכלב. גם התנאי הנוגע לאי-הפרת תנאים ברישיון קודם שניתן הוא תנאי ענייני וסביר. עם זאת יש להביא בחשבון כי הפרת תנאים ברישיון איננה נגרמת בהכרח כתוצאה מהתעללות בבעלי חיים. הפרדת כלב מבעליו בגלל מחדלים פרוצדורליים שעלו כדי הפרת תנאי הרישיון עלולה בעצמה להפוך לצער בעלי חיים, ולפיכך ראוי להפעיל שיקול דעת ולהימנע ממנה.

מחזיק בכלב דרך קבע לא מוטלת אחריות מוחלטת לנזקי גוף שנגרמו על ידי הכלב במסגרת סעיף 41 לפקודת הנויקין. ברם, אין לטעות ולסבור כי מחזיק שכזה פטור מאחריות לנזקי הכלב. אחריותו של הנ"ל תיבחן לאורה של עוולת הרשלנות ותהיה תלויה, בין היתר, במידת האשם שלו לקרות הנזק.

15 ברם אם ניתן רישיון לבעליו של כלב מסוכן, על הוטרניר העירוני לציין ברישיון שהכלב הוא כלב מסוכן. ראו לעניין זה את סעיף 5 לחוק.

16 ראו סעיף 3(א) לחוק. לפי סעיף 3(ב) לחוק הרישיון לא יהיה בר תוקף, אלא אם כן שולמו האגרות על פי החוק, הכלב סומן כדין וחוסן לפי הוראות פקודת הכלבת.

פרק שלושה עשר: הפיקוח על כלבים

הוטרנר עירוני רשאי בכל עת לבטל רישיון אם נתקיים אחד או יותר מהתנאים הבאים:

- (1) הכלב מהווה סכנה לביטחון הציבור;
- (2) הכלב הפך לכלב מסוכן וגילו של בעל הרישיון להחזקתו פחות מ-18 שנים;
- (3) בעל הרישיון הפר תנאי ברישיון אשר לדעת הוטרנר העירוני מצדיק אימתן רישיון;
- (4) בעל הרישיון לא קיים הוראות לפי החוק;
- (5) אופן החזקת הכלב גורם לסיכון בריאות הציבור;
- (6) בעל הרישיון הורשע כעבירה על החוק, לפי חוק צער בעלי חיים או לפי סעיפים 338(6) ו-451 לחוק העונשין, ומדובר בהרשעה שמפאת חומרתה, מהותה או נסיבותיה, הייתה מונעת ממנו לקבל רישיון מלכתחילה.

סמכותו של הוטרנר העירוני לבטל רישיון מוגדרת כסמכות שבשיקול דעת. דהיינו, הוטרנר אינו חייב להורות על ביטול הרישיון אלא הוא רשאי לעשות כן. התקנות אינן כוללות פירוט של הקריטריונים שעל הוטרנר העירוני לשקול בהחלטתו. ככלל, ביטול רישיון הוא לעולם צעד מרחיק לכת, אשר יש להימנע ממנו ולנקוט בו רק כשכלו כל הקיצין וברור כי אין אפשרות להורות על קיום חלופות אחרות, פוגעניות פחות¹⁷.

עיון בתנאים השונים בגינם רשאי הוטרנר העירוני לבטל רישיון מעלה כי הם אינם עשויים מקשה אחת. חלקם נובעים מהסכנה לשלום הציבור וחלקם מהפרת הוראות החוק ותנאי הרישיון. ההבדלים בין התנאים השונים מוליכים למסקנה כי היקף שיקול הדעת של הוטרנר העירוני אינו אחיד והוא משתנה בהתאם לחלופת הביטול. אם הכלב מהווה סכנה לבריאות הציבור או אם נתקיימו תנאים אשר מלכתחילה לא היו מצדיקים מתן רישיון, אין למעשה לוטרנר העירוני שיקול דעת ועליו להורות על ביטול הרישיון. הוא הדין אם לא ניתן להחזיק את הכלב באופן שלא יסכן או יטריד את הציבור. לעומת זאת, אם בעל הרישיון עבר על הוראות החוק, אין בכך, מניה וביה, כדי להביא לביטול הרישיון. הדבר תלוי במידת החומרה של ההפרה, בסכנה הנשקפת לציבור ממנה, ביכולת למנוע את הישנותה, וברווחה הצפויה לכלב על אף ההפרה אשר נובעת, בין היתר, מעוצמת הקשר שהתפתח בינו לבין בעליו.

עם ביטולו של הרישיון, על בעליו של הכלב למסור אותו בתוך עשרים וארבע שעות מקבלת ההודעה על ביטול הרישיון, לאדם שקיבל רישיון מהוטרנר העירוני להחזקת

17 י' זמיר הסמכות המינהלית (כרך ב, תשנ"ו), 1002-1012; ע"פ 2388/97 כהן נ' מדינת ישראל, פ"ד נב(1) 822, 827.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

הכלב, למיתקן מוגן או למאורת הרשות¹⁸. אם מסירת הכלב אינה אפשרית רשאי הווטרין העירוני להורות על המתתו¹⁹. החוק אינו מרחיב בדבר סמכות זו, אולם נראה לנו כי יש להפעילה, אם בכלל, רק בנסיבות קיצוניות כאשר המניעה למסירת הכלב נובעת ממסוכנותו ולא צפוי לחול שינוי ברמת המסוכנות של הכלב לאדם ולציבור. כלב שנמסר למאורת הרשות יימסר על ידי הווטרין העירוני לאחד מהבאים: מערכת הביטחון, ארגון למען בעלי חיים, אדם אחר שקיבל רשיון להחזקת אותו הכלב או עמותה שעיסוקה בהכשרת כלבי נחייה, אם מדובר בכלב נחייה. החוק אינו קובע סדר עדיפויות כלשהו לגבי המסירה ומותר עניין זה לשיקול דעתו של הווטרין העירוני. דעתנו היא כי על הווטרין העירוני לשקול את טובתו של הכלב ולהעבירו למקום שבו הוא יטופל בצורה הטובה ביותר. לשם כך, על הווטרין העירוני לברר מראש כיצד הגורם אליו יימסר הכלב מתכוון לנהוג בו.

ווטרין עירוני או מפקח רשאים לתפוס כלב ולהעבירו למאורת הרשות, אם נוכחו לדעת כי אין לבעליו של הכלב רישיון תקף, או אם הכלב מוחזק שלא לפי הוראות החוק או שלא לפי תנאי הרישיון. עם העברת הכלב למאורת הרשות, חייבת להימסר על כך הודעה לבעליו של הכלב הרשום במרכז הרישום²⁰. לאחר מסירת ההודעה רשאי בעליו של הכלב לפנות לווטרין העירוני בתוך עשרה ימים מיום קבלת ההודעה בבקשה להחזיר אליו את הכלב. החוק אינו מתייחס למצב שבו לא ניתנה הודעה לבעליו של הכלב. נראה כי בעניין זה יחולו הכללים הרגילים הרנים בתוצאת חריגת הרשות מהכללים הקבועים בחוק. כלומר, החלטת הווטרין העירוני תהיה ניתנת לביטול, אך היא לא תהיה בטלה²¹. החוק מפרט את סמכויותיו של הווטרין העירוני במקרה שבו מתקבלת פנייה מבעליו של הכלב בעניין זה. אם לא היה לבעליו של הכלב רישיון, רשאי הווטרין העירוני להעניק לבעלים רישיון ולהחזיר את הכלב להחזקתו. כן רשאי הוא להתנות את הרישיון בתנאים או בכלל לסרב להעניקו. באם היה לבעליו של הכלב רישיון, רשאי הווטרין העירוני להחזיר את הכלב לבעליו, ורשאי הוא להתנות זאת בתנאים, וכך רשאי הוא לבטל את הרישיון. החוק מחייב את הווטרין העירוני לנמק את החלטתו במקרה שבו החליט לסרב לתת רישיון או אם החליט לשלול רישיון קיים ובהמשך החלטתו עליו להעביר את הכלב לאחר מהגורמים השונים אליהם מועבר כלב שנמסר למאורת רשות. גם במקרה זה החוק אינו מפרט את השיקולים השונים שעל הווטרין העירוני לשקול בטרם יחליט בבקשה. כפי שצינו לעיל, אחד השיקולים החשובים שיש להביא בחשבון הוא מידת הקשר בין הכלב לבעליו, חומרת

18 סעיף 6(ד) לחוק.

19 סעיף 6(ה)(2) לחוק.

20 סעיף 13(ב) לחוק. הודעה שכזו לא תימסר אם הכלב אינו מסומן.

21 להבחנה בין כללים ראשוניים, המורים למינהל כיצד לפעול, לבין כללים משניים, המסדירים

את התוצאות המשפטיות של הפרת הכללים הראשוניים ואת הסעדים בשל הפרה ראו בג"ץ

2918/93 עדיית קרית גת נ' מדינת ישראל, פ"ד מז(5) 832, 848-849.

פרק שלושה עשר: הפיקוח על כלבים

ההפרה והיכולת לתקן את ההפרה. נקודת המוצא צריכה להיות שאין להפריד בין הכלב לבעליו, כל עוד אין בהשארותו של הכלב אצל בעליו משום סכנה לציבור.

ב. אופן ההחזקה של כלבים

פיקוח אפקטיבי על כלבים אינו יכול להיעשות מבלי לקבוע תנאים להחזקתם. באופן כללי ניתן לומר כי החזקת כלב חייבת להיעשות באופן שלא יסכן או יטריד את הציבור. במקביל, יש להבטיח כי הכלב יוחזק בתנאים הולמים שלא יגרמו לו לצער או סבל. כפי שציינו, החוק לא נועד לשמור על רווחת הכלבים, ולפיכך ההוראות הקבועות בו מתאפיינות בהגבלות שונות על החזקת כלבים לשם הבטחת שלום הציבור. ההגבלות הקבועות בחוק קיימות ביחס לכל כלב, בין אם מדובר בכלב מסוכן ובין אם לאו²². בכך ביקש המחוקק למנוע כל סיכון מהציבור בהכירו בכך שגם כלבים שלא מסווגים ככלבים מסוכנים עלולים להוות סכנה לאדם, לרכוש ולבעלי חיים אחרים. בר כבד נקבעו בתקנות תנאי החזקה המיוחדים לכלבים מסוכנים, אשר בהם נדון בהמשך²³.

החוק מטיל על בעלי כלב שמוחזק בחצר חובה להציב בכל כניסה לחצר ובמקום גלוי שלט שבו כתוב "זהירות כלב"²⁴. יציאת הכלב מתחומי חצריו של המחזיק, אסורה אלא אם כן הוא מוחזק בידי אדם המסוגל לשלוט בו בכל רגע באמצעות רצועה שאורכה וטיבה יאפשרו למחזיק למנוע מהכלב להשתחרר ממנה או לפגוע באחרים²⁵. החזקת כלבים ברצועה מגבילה את חופש התנועה שלהם ואת יכולתם לבוא במגע עם כלבים אחרים ולפיכך פוגעת בצורך חיוני שלהם, זאת בנוסף לאי-הנוחות הנגרמת לכלב כתוצאה מהחזקתו ברצועה. עם זאת פגיעה זו היא בלתי נמנעת ולתכלית ראויה לאור ההכרח לשלוט על הכלבים ולמנוע את הסכנה הנשקפת מהם. ברם, הפגיעה בבעלי חיים בכלל ובכלבים

22 ראו לעניין זה את ע"פ (מחוזי ת"א) 70453/05 יעקובסון נ' מדינת ישראל, פורסם בנבו.

23 ראו להלן עמ' 260-261.

24 תקנה 19 לתקנות. התקנה קובעת כי גודל כל אות בשלט לא יפחת מ-5 סנטימטרים.

25 סעיף 11(א) לחוק. לפי תקנה 18 לתקנות אורך הרצועה לא יעלה על 5 מטרים. ראוי לציין כי החזקת כלב באמצעות "רצועה אלקטרונית" (קולר המצוי על צוואר הכלב אשר אליו מחובר מקלט המשדר לשלט המצוי בידי מי שהכלב בהשגחתו) אינה ממלאת אחר דרישות החוק והתקנות, ראו לעניין זה את בר"מ (שלום ת"א) 189113/05 מדינת ישראל (עיריית ת"א) נ' אורון, פורסם בנבו. בהקשר זה יש לציין את ת"ק (שלום עפ') 1485/06 מיכאלי נ' לינדנר, פורסם בנבו, שבו קבע בית המשפט כי הנתבעת, בעלים של כלב שהוחזק ללא רצועה והתפרץ לכביש ופגע במכונית התובע, אחראית לנזק שנגרם לתובע. עם זאת יש לציין כי נקבע שהתובע נושא באשם תורם לאירוע התאונה בשיעור של 25% היות ונהג במהירות מופרזת במקום שבו עוברים בעלי חיים. למסקנה דומה הגיע בית המשפט גם בת"ק (שלום חיי) 3903/07 דהן נ' צוקולומיץ, פורסם בנבו, אלא ששם נקבע כי אין חשיבות למהירות שבה נסע הרכב ובעל הכלב חויב לשאת במלוא הנזקים שנגרמו מהתאונה.

בפרט חייבת להיות מידתית. לפיכך, החוק קובע כי חובת החזקת כלבים ברצועה לא תחול באזורים ומועדים שנקבעו על ידי ראש רשות מקומית בהתאם לסמכותו על פי החוק²⁶. יש לקוות כי ייעשה שימוש נרחב בסמכות זו על מנת לייחד לכלבים אזורים פתוחים בהם יוכלו לרוץ מבלי לסכן את הציבור²⁷.

החזקת כלב ללא רצועה עלולה להוות עבירה על חוקי עזר שונים²⁸ ואף לעלות כדי עבירה של מעשה פזיזות ורשלנות בחיה לפי סעיף 338(6) לחוק העונשין²⁹. הטענה של

26 סעיף 11(ב) לחוק.
27 עם זאת נוכח העובדה שמתחם המיועד לחנועת כלבים יוצר מפגע סביבתי של לכלוך ורעש, נקבע בפסיקה כי רשות מקומית המבקשת להקים מתחם שכזה, חייבת לבחון חלופות שיצמצמו את הנזק הצפוי להיגרם לחושבים הסמוכים למתחם כתוצאה מהקמתו, ואם היא לא תעשה כן יהיה די בכך כדי להביא לבטלות החלטתה, ראו את ע"מ (מינהלי ת"א) 1265/08 אורנשטיין, עו"ד נ' עיריית תל-אביב-יפו, פורסם בנבו. כן ראוי לציין בהקשר זה כי בבר"מ (שלום ת"א) 189113/05, לעיל הערה 25, בית המשפט דחה את טענת הנאשם כי הרשות המקומית מנועה מלאכוף את הוראות חוקי העזר הדנות בהחזקת כלבים כל עוד, היא אינה מקיימת את שנקבע בחוקים אלה בכל הנוגע להקצאת שטחים פתוחים לכלבים ברחבי העיר. כן ראו לעניין זה את בר"מ (שלום ת"א) 80400/44 מדינת ישראל נ' מילר, פורסם בנבו.
28 ראו ת"פ (שלום חד') 2980/02 אגוד ערים אזור שומרון נ' אשכנזי, פורסם בנבו; ת"פ (שלום חד') 1684/05 אגוד ערים אזור שומרון – פיקוח וטרינרי נ' גייסמן, פורסם בנבו; ת"פ (שלום חד') 3163/04 אגוד ערים אזור שומרון – פיקוח וטרינרי נ' ינאי, פורסם בנבו; ת"פ (שלום ר"ג) 808/04 מדינת ישראל נ' לויט, פורסם בנבו; עמ"ק (שלום נת') 40179/06 מדינת ישראל נ' גרבי, פורסם בנבו; עמ"ק (שלום נת') 60399/08 מדינת ישראל נ' באואר, פורסם בנבו; עמ"ק (שלום נת') 60460/08 מדינת ישראל נ' גזית, פורסם בנבו; חע"מ 206-08 עיריית נהריה נ' חדש, פורסם בנבו; עמ"ק (שלום נת') 60454/08 מדינת ישראל נ' לזר, פורסם בנבו.
29 ת"פ (שלום פ"ח) 2230/06 מדינת ישראל נ' אמון, פורסם בנבו. עם זאת בע"פ 385/89 אבנת נ' מדינת ישראל, פ"ד מו(1) 1 נקבע כי אחריותו הפלילית של המתזיק בכלב תיבחן על פי השאלה אם נקט באמצעי זהירות סבירים למניעת הסכנה הנשקפת לציבור מן הכלב, ורמת הציפיות ואמצעי הזהירות הנדרשים ממנו נמוכים מאלו הקבועים כפקודת הכלבת. לפיכך נקבע כי לצורך גיבוש העבירה הפלילית בחוק העונשין אין לדרוש באופן מוחלט את חסימת פי הכלב או הגבלת חופש תנועתו. עם זאת, בע"פ (ת"א) 70453/05, לעיל הערה 22, הביע בית המשפט ספק אם פסק הדין בעניין אבנת יכול להוות את ההלכה לעניין הרשלנות הנדרשת לעניין סעיף 338 לחוק העונשין, היות והוא ניתן לפני חקיקת חוק העונשין (תיקון מס' 39) (חלק מקדמי וחלק כללי), תשנ"ד-1994, אשר הגדיר מחדש ובצורה שונה את המונח "רשלנות". לדעה שונה שלפיה תיקון מס' 39 לחוק העונשין לא שינה את הפרשנות שנקבעה בעניין אבנת ראו ת"פ (שלום אשר') 162/07 תביעות לכיש – שלוחת אשרוד נ' זמיר, פורסם בנבו (הכרעת דין מיום 18.9.08). לחיזוק לכך שלא נדרשת רמת רשלנות גבוהה מהמתזיק בכלב לצורך הרשעה בעבירה לפי סעיף 338(6) לחוק העונשין, ראו את ע"פ (מתוזי ח") 1396/04 דיין נ' מדינת ישראל, פורסם בנבו. לכך שאי-נקיטת אמצעי זהירות מפני סכנה מסתברת הכרוכה בחיה שבהחזקתו של אדם יכולה להיעשות גם באמצעות מחדל ראו את ת"פ (מתוזי ב"ש) 8046/06 מדינת ישראל נ' קונסטנטין, פורסם בנבו. לכך שבעל כלב צריך לצפות כל אירוע שיארע בין הכלב שבהחזקתו ובשליטתו לבין כל עובר אורח ראו את ת"פ (שלום ת"א) 4913/07 מדינת ישראל נ' אשכל, פורסם בנבו.

פרק שלושה עשר: הפיקוח על כלבים

מחזיק הכלב שלפיה הכל נוהגים להחזיק את כלבם ללא רצועה ולפיכך העמדתו לדין היא בגדר אכיפה סלקטיבית של החוק – צפויה להידחות³⁰. כן נציין כי בע"פ (מחוזי נצ') 47/80 מדינת ישראל נ' סימנה³¹ הרשיע בית המשפט בעלת כלב שלא קשרה את הכלב לביתה בניגוד להוראות פקודת הכלבת. בית המשפט קבע כי האיסור בפקודה הוא איסור מוחלט שאינו דורש כוונה פלילית כתנאי להתגבשותו, כך שההגנה היחידה שהייתה יכולה לעמוד לנאשמת היא ההגנה של התערבות צד שלישי, דהיינו שאי-קשירת הכלב הייתה נעוצה באדם אחר. אמנם פסק הדין בעניין סימנה נסב על איסור שנקבע בפקודת הכלבת ולא בחוק, אולם נראה לנו כי בית המשפט היה מגיע לאותה תוצאה אילו היה נדרש לאיסור שנקבע בחוק.

החוק אינו דן במספר הכלבים שמותר לאדם להחזיק וממילא אינו אוסר על החזקתו של יותר מכלב אחד³². החזקת מספר כלבים בצוותא עלולה לגרום למפגעים שונים של לכלוך, ריח ובעיקר רעש³³. כבג"ץ אברמובה³⁴ נדון מקרה שבו החליט הווטרנר העירוני לבטל את הרשיונות להחזקתם של שבעה מתוך תשעת הכלבים שהחזיקה העותרת בדירתה. הווטרנר עשה שימוש בסמכות שהוקנתה לו להגביל את מספר הכלבים שבהחזקת אדם אחד³⁵, בעקבות תלונות מצד שכניה של העותרת על כך שהכלבים המוחזקים בדירה גורמים לרעש, לכלוך, וזחנה המהווים מטרד קשה. בית המשפט קבע עקרונית כי הרשות המקומית לא חרגה מסמכותה בחוקקה חוק עזר עירוני המתיר הגבלת מספר הכלבים שבהחזקת אדם אחד, שכן על פי פקודת העיריות [נוסח חדש] מתפקידה של הרשות להסדיר את החזקת בעלי החיים באופן שהחזקתם לא תהווה מטרד ציבורי או מפגע לבריאות. לגופו של עניין, נקבע כי המשיב פעל בסבירות, שכן היה רשאי ואף חייב להתחשב במטרד שנגרם לשכנים. בתי המשפט הגיעו למסקנה דומה גם במקרים אחרים מטעמים דומים וגם מן הטעם שהחזקתם של כלבים בתנאים שכאלה מעמידה אותם בסיכון תברואתי³⁶. ברי כי החזקת

- 30 ת"פ (שלום ת"א) 3969/02 מדור תביעות פלילי ת"א נ' יעקובסון, פורסם בנבו. פסק הדין אושר בערעור, ראו את ע"פ (ת"א) 70453/05, לעיל הערה 22.
- 31 ע"פ (נצ') 47/80 מדינת ישראל נ' סימנה, פ"מ תשמ"א (1) 142.
- 32 איסור שכזה קיים במשפט העברי ראו שו"ת, שאילת יעבץ, א, יז.
- 33 ראו ת"פ (שלום רח') 2248/98 מדינת ישראל נ' ברקוביץ, פורסם בנבו. שם קבע בית המשפט כי נביחות של 50 עז 100 כלבים הנמשכות כשתיים שלוש דקות מספר פעמים ביום גורמות מטרד ורעש גם אם מדובר במרשב וגם אם לא נמרד גובה הרעש.
- 34 בג"ץ 480/89 אברמובה נ' עיריית ירושלים, פ"ד מד (1) 116.
- 35 סעיף 3(ח) לחוק העזר לירושלים (פיקוח על כלבים וחתולים), תשל"ח-1978.
- 36 ראו את ת"א (מחוזי חי') 1473/00 חג'י נ' המועצה המקומית בנימינה, פורסם בנבו, שם ביקש התובע, שהחזיק בלמעלה מ-30 כלבים, לבטל את החלטת הווטרנר העירוני שלא לתת לו היתר להחזיק של יותר מכלב אחד. באותו מקרה התובע הציג תעודות חיסון רק לגבי 15 כלבים, והשכנים התלוננו על מטרד הנובע מהחזקת הכלבים. בעמ"ק (שלום קריות) 546/06 מדינת ישראל נ' חליבה, פורסם בנבו, קבע בית המשפט כי החזקת מספר רב של חתולים

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

כלב, לא כל שכן כלבים, צריכה להיעשות בתנאים שלא יגרמו מטרד לשכנים. אכן דומה כי לא ניתן להחזיק כלב מבלי שייגרם רעש כלשהו לשכנים, ולפיכך במציאות הקיימת של ימינו נראה כי שכנים חייבים להשלים עם גידול כלב על ידי שכנם על כל המשתמע מכך³⁷. עם זאת ברור כי הם אינם חייבים להשלים עם מטרדים או רעשים בלתי סבירים מצדו של הכלב, ובמידה שאלה נמשכים הרחקת הכלב היא בלתי נמנעת על אף העובדה שהדבר עלול לגרום צער לכלב ולאדם המחזיק בו.

ג. כלבים מסוכנים

הנחת היסוד של המחוקק שלפיה יש להדק את הפיקוח על כלבים על מנת להבטיח את שלומם של הציבור, מקבלת את ביטויה המובהק בהגבלות המיוחדות, אשר הוטלו על הכלבים שהוגדרו בחוק "ככלבים מסוכנים", ובכלל זה בהגבלות נוספות על תנאי החזקתם בהשוואה לכלבים אחרים³⁸.

כלב מסוכן מוגדר בחוק ככל אחד מאלה³⁹:

1. כלב שמלאו לו שלושה חודשים ונשך נשיכה שגרמה לחבלה;
2. כלב השייך לגזע מסוכן⁴⁰;

בחצר גורמת למפגעים ומטרדים גם כאשר החתולים מטופלים בצורה מיטבית. כעמ"ק (שלום ב"ש) 570/05 עיריית נתיבות נ' ביטון, פורסם בנבו, קבע בית המשפט כי טענת הנאשם שלפיה מספר בעלי החיים שהיו בחזקתו היה קטן יותר מזה שנטען כנגדו, אינה מהווה טענת הגנה לאור הראיות המלמדות כי בעלי החיים שהוחזקו על ידו היוו מפגע לציבור. כן ראו בהקשר זה את סעיף 53 לפקודת בריאות העם, 1940 שלפיו רואים כמפגע "כל בעל חי או בעלי חיים, המוחזקים במקום כזה או באופן כזה שהם מזיקים לבריאות או מסכנים את הבריאות, או כל בעל חי המוחזק במקום כזה או באופן כזה או במספר כזה המזיק לבריאות או מסכן את הבריאות". להרחבה בסוגיית המטרד מבעלי חיים ראו להלן עמ' 290-294.

37 ת"א (חי') 21473/01 קדוש נ' ארגמן, פורסם בנבו. כאותו עניין נקבע כי קשה להגדיר מהן נביחות בלתי סבירות. אולם אם הכלב נובח כמשך יותר משעה מדובר במטרד שיש להפסיקו. לפיכך בית המשפט קבע כי על הנתבעים להוציא את כלבם רק כשהוא קשור, תוך שהם משגיחים שלא יפריע לשכנים ובכלל זה לא ינבח יותר משעה.

38 במשפט העברי מצויים איסורים על החזקת "כלב רע" בגלל הסיכון הפוטנציאלי הטמון בכלב זה לציבור ראו: בבלי, בבא קמא, טו, ב; שבת, סג, א-ב; משנה תורה, נזקי ממון, ה, ט. לאיסור החזקת "כלב רע" אלא אם כן הוא קשור בשלשלאות של ברזל ראו את שולחן ערוך, חושן משפט, תט, ג. להגדרה הרואה במונח "כלב רע" גם כלב שנובח על מי שאינו מכיר, אף אם אינו נושך ראו את גישתו של המהרש"ל, רבי שלמה לוריא – ים של שלמה, בבא קמא, ז, מה. סעיף 1 לחוק.

39 גזע שהשר, באישור הוועדה, קבע לגביו בתוספת לחוק שהוא גזע מסוכן. מדובר בכלבים הבאים: אמריקן סטאפורד שייר בול טרייר (אמסטאף), בול טרייר, דוגה ארגנטינאי, טוסה

פרק שלושה עשר: הפיקוח על כלבים

3. כלב שהוא הכלאה של גזע מסוכן וקיים דמיון בין דפוסי התנהגותו ותכונותיו הפיסיולוגיות לאלו של כלב השייך לגזע מסוכן.

עיון בשלוש החלופות מלמד כי קיים שוני מהותי בין החלופה הראשונה לשתי החלופות האחרונות. בעוד שהחלופה הראשונה קובעת את מסוכנותו של הכלב בדיעבד על פי התנהגותו בעבר, הרי ששתי החלופות האחרונות קובעות מראש את המסוכנות אך ורק על פי ההשתייכות הגזעית של הכלב וללא קשר להתנהגותו בעבר⁴¹. כל זאת מתוך הנחה כי עקב השתייכותו הגזעית הכלב מועד לפורענות וצפוי להתנהג בצורה שתסכן את הציבור. הנחה זו עמדה למבחן הפסיקה והתקבלה על ידי בית המשפט העליון⁴². מוצדקות החלופה הראשונה לעומת זאת, טרם נדונה בבתי המשפט. מלשון חלופה זו עולה כי היא מנוסחת באופן גורף אשר אינו מתחשב בנסיבות הנשיכה. לפיכך, לכאורה גם כלב שנשך אדם על מנת להגן על עצמו או על בעליו, ייחשב לכלב מסוכן על כל המשתמע מכך. ראוי היה אילו המחוקק היה מתייחס לעניין וקובע קריטריונים להגדרת הכלב כמסוכן בהתאם לנסיבות אירוע הנשיכה. זאת ועוד, מנוסח החוק עולה כי לא כל נשיכה של כלב תסתיים בהגדרתו ככלב מסוכן, אלא רק נשיכה שגרמה לחבלה⁴³.

החובה לקבלת רישיון להחזקתו של כלב חלה, כמובן, גם על החזקתו של כלב מסוכן. עם זאת מי שציפה שהחוק או התקנות יקבעו תנאים נוקשים יותר לקבלת רישיון להחזקת כלב מסוכן – צפוי להתאכזב. התנאים למתן רישיון להחזקת כלב מסוכן אינם שונים מהתנאים להחזקת כל כלב אחר וההבדל היחיד הקיים הוא בגיל המינימלי הנדרש מבעלי הכלב המסוכן שהוא גבוה יותר⁴⁴. עם זאת הקריטריונים להפעלת שיקול דעתו של הווטרנר אם להעניק רישיון, לסרב לתתו, לבטלו או להורות על שינויים ברישיון שניתן, צריכים

41 יפני, סטפורדשייר בול טרייר (סטאף אנגלי), פיט בול טרייר, פילה ברזילאי, רוטוילר. ראוי לציין כי גודלו של הכלב אינו מהווה קריטריון לבחינת מסוכנותו. ראו לעניין זה את קביעת בית המשפט בע"פ (מחוזי ת"א) 70453/05, לעיל הערה 22, שלפיה "יתכן כלב גדול ונוח לבריות, ואילו כלב קטן שיהיה עצבני ונשכן". כן ראו בעניין זה את ע"פ (ב"ש) 7332/00 מדינת ישראל נ' דניאל, פ"מ תשס"א(2) 530.

42 בג"ץ 6976/04 עמותת "תנו לחיות לחיות" נ' שר ההקלאות והפיתוח, פורסם בנבו.

43 המונח "חבלה" צריך להתפרש לדעתנו כהגדרת מונח זה בחוק העונשין, תשל"ז-1977 שלפיו "חבלה" היא "מכאוב, מחלה או ליקוי גופניים, בין קבועים ובין עורבים", וזאת להבדיל מהמונחים "חבלה חמורה" ו-"חבלה מסוכנת" הקבועים אף הם בחוק העונשין.

44 תקנה 3 לתקנות להסדרת הפיקוח על כלבים (יבוא והחזקה של כלבים מסוכנים), תשס"ה-2004 (להלן – תקנות הכלבים המסוכנים) קובעת כי לא יחזיק אדם בכלב מסוכן אלא אם כן הוא בעליו או מחזיק בו לפי רשות הבעלים וגילו עולה על 18 שנים. יש לציין כי בסעיף 3(ג) לחוק הוסמך השר לחייב בעלים של כלב מסוכן לרכוש ביטוח צד שלישי כנגד פגיעות לגוף ולרכוש העוללות להיגרם על ידי הכלב, כתנאי למתן רישיון להחזקת כלב מסוכן. דא עקא כי בשלב זה נמנע השר מלהטיל חובת ביטוח כלשהי בתקנות שהותקנו.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

להיות מושפעים מהעובדה שמדובר בכלב מסוכן. כפי שנראה להלן תנאי ההחזקה של כלב מסוכן שונים מתנאי ההחזקה של כלב רגיל מכיוון שהסיכון שנשקף לציבור הוא רב יותר⁴⁵. לפיכך, יש לתת משקל רב להפרה של תנאים שנועדו להבטיח את שלום הציבור, והמשקל שיש לתת לקשר שהתפתח בין הכלב לבעליו, שברגיל היה מהווה שיקול נכבד כנגד החלטה שלא ליתן רישיון להחזקת הכלב, פוחת כאשר מדובר בכלב מסוכן.

תנאי ההחזקה של כלבים מסוכנים נקבעו בתקנות⁴⁶. דא עקא, כי לפי לשונן התקנות חלות רק על כלב השייך לגזע מסוכן או כלב שהוא הכלאה של גזע מסוכן וקיים דמיון בין דפוסי התנהגותו ותכונותיו הפיסיות לאלו של כלב השייך לגזע מסוכן. כלב שמלאו לו שלושה חודשים ונשך נשיכה שגרמה לחבלה אינו נכלל בהגדרת "כלב מסוכן שבתקנות" על אף שלפי החוק גם כלב זה מוגדר "ככלב מסוכן". התוצאה היא שתנאי ההחזקה של כלב שנשך נשיכה שגרמה לחבלה הם זהים לתנאי ההחזקה של כלב אחר אשר אינו מוגדר ככלב מסוכן. אין צורך לומר כי תוצאה זו אינה משביעת רצון, וראוי כי המחוקק יתקן את החוק או התקנות. כלב המהווה סיכון לציבור בגלל היסטוריה של נשיכות, צריך להיות מוחזק בתנאים אחרים, אשר יבטיחו את שלום הציבור וביטחוננו.

התקנות קובעות כי לא יחזיק אדם בכלב מסוכן אלא אם הוא בעליו או מחזיק בו לפי רשות הבעלים וגילו עולה על 18 שנים⁴⁷. מהוראה זו אנו למדים כי גם המחזיק בכלב מסוכן לפרק זמן קצר חייב להיות מעל גיל 18 בכדי שהחזקתו בכלב תהיה החזקה כרין. הסכנה הנשקפת לציבור מהכלבים המסוכנים מחייבת כי הם יוחזקו כל העת בידי אדם בגיר שגילו יוצר חזקה בדבר יכולתו לשלוט בכלב ולמנוע סכנה מהציבור. הבעלים או המחזיק של כלב מסוכן חייבים לגדר ולנעול את החצרים שבהם מוחזק הכלב באופן שימנע מהכלב אפשרות לצאת מהם⁴⁸. כמו כן, מוטלת עליהם חובה להציב בכל כניסה לחצרים שלט שבו כתוב "זהירות כלב מסוכן"⁴⁹, וכן לחסום את פיו של הכלב בזמם בכל עת שיש כסכבתו של הכלב אדם נוסף, שגילו מתחת ל-16 שנים. בתוך כך, קיימת הגבלה על הוצאתם של כלבים מסוכנים לרשות הרבים. הוצאתו של כלב מסוכן מחצרים או הימצאותו ברשות הרבים

45 ראוי לציין בהקשר זה את ת"פ (שלום איי) 1240/03 מדינת ישראל נ' אבו ירדנה, פורסם בנבו, שם כלאה הנאשמת כלב בכלוב לתקופה של שישה חודשים והואשמה בהתעללות. הנאשמת טענה כטענת הגנה כי עשתה כן בגלל מסוכנותו של הכלב. בית המשפט קבע כי אף אם היה מניע ראוי לכליאתו, הרי שהכליאה עולה כדי התעללות.

46 תקנות הכלבים המסוכנים.

47 תקנה 3 לתקנות הכלבים המסוכנים.

48 היה והכלב יימלט מחצר בעליו ויגרום נזק לרכוש או לאדם, עשויה ההימלטות להצביע על רשלנות מצד בעליו של הכלב או לכל הפחות על רשלנות תורמת שתחייב אותו בפיצוי הניזוק, ראו לעניין זה את ת"א (שלום הר') 4300/02 סגל נ' בהן, פורסם בנבו.

49 תקנה 4(2) לתקנות הכלבים המסוכנים. לפי התקנות גודל כל אות בשלט לא יפחת מ-5X5 ס"מ.

פרק שלושה עשר: הפיקוח על כלבים

אסורה, אלא אם כן פיו חסום בזמם והוא מוחזק בידי אדם שגילו עולה על 18 שנים ברצועה שהכלב לא יכול להשתחרר ממנה אשר אורכה אינו עולה על 2 מטרים והמאפשרת לאותו אדם לשלוט בכלב בכל רגע ולמנוע ממנו לפגוע באחרים⁵⁰.

נוכח ריבוי המקרים שבהם הותקפו בני אדם על ידי כלבים מסוכנים ונגרמו להם חבלות משמעותיות, הוחלט לאסור בתקנות על מסירתם או מכירתם של כלבים מסוכנים וכן על ייבואם ארצה⁵¹. במקביל בעליהם של כלבים מסוכנים חויבו לעקר או לסרס את הכלבים שבבעלותם⁵². הוראות אלה שנועדו להביא לדילול הדרגתי באוכלוסיית הכלבים המסוכנים, עמדו במרכזה של העתירה שנדונה בבג"ץ 6976/04 עמותת "תנו לחיות לחיות" נ' שר החקלאות והפיתוח⁵³. במקרה זה עתרו העותרים לביטול התקנות ולחלופין לביטול ההגדרה בחוק המגדירה כלב כמסוכן בשל השתייכותו הגזעית. על פי הנטען בעתירה, התקנות לקו בחוסר סבירות קיצוני מכיוון שסיווג הכלבים כמסוכנים על פי השתייכותם לגזע מסוים נעשה ללא ביסוס מקצועי או מדעי ומבלי שנשקלו כל השיקולים הרלוונטיים. העתירה נתמכה בחוות דעת שלפיה מסוכנותו של הכלב אינה נגזרת מהשתייכותו הגזעית אלא מהתנהגותו שהיא פועל יוצא של התנאים שבהם גדל והאופן שבו אולף⁵⁴. עוד טענו העותרים להפליה בין בעלי כלבים מסוכנים לבין בעלי כלבים אחרים ולפגיעה בזכויות חוקתיות של האדם כגון: הזכות להחזיק בכלב, זכות הקניין (ככל שכלב הוא קניין) והחופש לעסוק בעיסוקים שונים הקשורים בכלבים. העותרים אף טענו כי התקנות מהוות פגיעה בזכויות של הכלבים כבעלי חיים "כפי שהוכרו בפסיקה" ועולות כדי צער בעלי חיים באשר

50 תקנה 5 לתקנות הכלבים המסוכנים.

51 האיסור על יבוא כלבים מסוכנים קבוע בתקנה 2 לתקנות הכלבים מסוכנים. תקנה 2א לתקנות קובעת סייג לאיסור, שלפיו רשאי מנהל השירותים הווטרינריים לתת רישיון לייבואו של כלב מסוכן אם הוכח להנחת דעתו כי גיל בעל הכלב עולה על 18 שנים, הכלב עבר עיקור או סירוס והכלב הוחזק על ידי בעליו שמונה עשר חודשים לפחות קודם למועד יבואו. האיסור על מכירה או מסירה של כלבים מסוכנים קבוע בתקנה 7 לתקנות. איסור זה אינו חל על מסירה למערכת הביטחון, לרופא וטרינר עירוני, למכלאה שאישר הרופא הווטרינר העירוני ולאדם אחר שהתקיימו בו הוראות החוק שאישר הרופא הווטרינר העירוני לאחר שהשתכנע שלא ניתן למסור את הכלב המסוכן למערכת הביטחון ואין בכך כדי לפגוע במטרות החוק. ייבוא כלב מסוכן או מסירתו לאחר בניגוד להוראות התקנות הן עבירה פלילית שדינה שישה חודשי מאסר.

52 תקנה 6 לתקנות הכלבים המסוכנים. לפי תקנה 6א(ב) מנהל השירותים הווטרינריים רשאי, מנימוקים שיירשמו, להתיר החזקתו של כלב מסוכן שלא עוקר או סורס, אם מצא שעקב מצבו הבריאותי סירוס הכלב או עיקורו יסכנו בסבירות גבוהה את חייו. ניתן היתר לאי-סירוס או עיקור של הכלב, ינקוט המחזיק בכלב את כל האמצעים הנדרשים באופן סביר למניעת הזדווגותו של הכלב המסוכן, ראו את תקנה 6א(ג)(2) לתקנות.

53 בבג"ץ 6976/04, לעיל הערה 42.

54 לתמיכה בטענה זו ולדעה כי ניתן להשיב את המצב לקדמותו ולתקן את הליקויים בהתנהגותו של הכלב ראו את ב' וודהאוז אין כלבים רעים (תשמ"ד).

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

תוצאתן היא הכחדתם מן הארץ של כלבים מגזעים מסוימים. בהקשר זה נטען כי היו דרכים אחרות להבטיח את שלום הציבור ובטחוננו ועל מתקין התקנות היה לבחור בהן מכיוון שפגיעתם בכלבים ובבעלי הכלבים היא פחותה.

בית המשפט דחה את העתירה תוך שהוא עושה שימוש בכלים משפטיים פורמאליים ובלי לגלות אהדה יתרה לבעלי חיים. השלב הראשון בדחיית העתירה היה להגדיר את העתירה כתוקפת דבר חקיקה ראשי. הגדרה זו, כשלעצמה, הציבה משוכה גבוהה בפני העותרים, שכן היקף הביקורת השיפוטית על דבר חקיקה ראשי מצומצם מהיקף הביקורת על דבר חקיקה משנית, ונטל ההוכחה המוטל על הטוען לביטול דבר חקיקה ראשי הוא נטל כבד יותר⁵⁵. בשלב הבא, בית המשפט דחה את טענת העותרים שלפיה זכויותיהם של בעלי חיים הוכרו בפסיקה, תוך שהוא מציין במפורש כי:

ככל שמדובר בפגיעה בזכויותיהם של הכלבים כבעלי חיים, אין מקום לדבר על זכויות חוקתיות שכן בישראל ואף בעולם טרם הוכרעה השאלה האם יש להכיר בבעל חיים כאישיות משפטית הקונה זכויות לעצמה⁵⁶.

ניתן אמנם לסייג דברים אלה ולומר כי בית המשפט התכוון שזכויותיהם של בעלי החיים לא הגיעו למעמד על חוקתי. אולם הסיפה של הדברים המדגישה את היעדר ההכרעה בשאלה אם בעלי חיים יכולים לקנות זכויות לעצמם, יסודה, כך נראה, בהשקפה כי בעלי חיים נעדרים זכויות במשפט. טענה נוספת שנדחתה על ידי בית המשפט היא הטענה בדבר פגיעה בזכויותיו החוקתיות של האדם. טענה זו נדחתה מן הטעם שלא הונחה תשתית עובדתית לפגיעה שכזו. לבסוף, בית המשפט איפיון את השאלה אם ניתן להגדיר כלב כמסוכן על פי השתייכותו לגזע מסוים כשאלה שבמומחיות מקצועית, אשר לבית המשפט אין כלים להכריע בה. סקירה השוואתית של חוקים ופסקי דין במדינות המערב שבהם נתקבלה גישתו של מתקין התקנות ונקבעו הגבלות דומות על החזקתם, גידולם וייבואם של כלבים מסוכנים⁵⁷, הספיקה לבית המשפט כדי לקבוע כי ההסדר החקיקתי שבתקנות הוא סביר ואינו חורג ממתחם המידתיות המסור לשיקול דעתו של מתקין התקנות⁵⁸.

55 ראו בג"ץ 3434/96 הופנונג נ' יושב-ראש הכנסת, פ"ד (3) 57, 67-68.

56 פסקה 9 לפסק הדין

57 ראו פסקה 10 לפסק הדין.

58 לסקירת הפסיקה בנושא בארצות הברית ולגישה המבכרת הגבלות על החזקתם של כלבים מסוכנים במקום איסור גורף על החזקתם ראו את: S.G. Hussain "Attacking the Dog-Bite Epidemic: Why Breed-Specific Legislation Won't Solve the Dangerous-Dog Dilemma" 74 *Fordham L. Rev.* (2006) 2847; D. Burstein "Breed Specific Legislation: Unfair Prejudice and Ineffective Policy" 10 *Animal L.* (2004) 313.

פרק שלושה עשר: הפיקוח על כלבים

אנו סבורים כי דחיית העתירה מהווה דוגמה נוספת לכך שההגנה על האינטרסים של בעלי חיים נדחית במקום שבו שלומו וביטחונו של הציבור עלולים להיפגע. עם זאת ברצוננו להעיר כמה הערות. בשונה מפרשת דילול החתולים, שם עמדה על הפרק המתה אקטיבית של חתולי רחוב כחלק מההתמודדות עם התפשטות מחלת הכלבת⁵⁹, במקרה דנן עמדה בפני בית המשפט הכחדה פסיבית עתידית של כלבים שהוגדרו כמסוכנים. שוני זה מהווה את ההסבר העיקרי להבדלים בפסיקת בית המשפט העליון בשתי הפרשות. בעוד שבפרשת דילול החתולים הורה בית המשפט על ביטול הנוהל לטיפול בחתולי רחוב, בהיעדר קריטריונים להמתת החתולים ולאחר שהסתבר לו כי דחיית העתירה פירושה המשך המתתם של חתולי הרחוב כצעד הראשון והיחיד לטיפול בחתולים אלה, הרי שבפרשת הכלבים המסוכנים, לא היה בדחיית העתירה כדי להביא להמתתם של הכלבים. תקנות הכלבים המסוכנים מטילות הגבלות על גידולם של הכלבים שהוגדרו כמסוכנים ועל ייבואם ארצה. התקנות, למעשה, צופות פני עתיד. מטרתן היא למנוע ברבות השנים את קיומם של הכלבים המסוכנים בארצנו. האמצעי להגשמת מטרה זו איננו המתתם של הכלבים המסוכנים הקיימים כעת בישראל – אמצעי אשר ננקט הלכה למעשה בפרשת דילול החתולים – אלא נקיטת צעדים למנוע את הגידול במספרם של כלבים אלה על ידי הטלת מגבלות שונות ביחס אליהם. מבחינה זו, היה אכן היה נוח יותר לבית המשפט העליון לדרוח את העתירה בפרשת הכלבים המסוכנים.

ד. המתת כלבים

נושא המתתם של כלבים בכלל וכלבים מסוכנים בפרט זכה להתייחסות מפורשת מצד המחוקק עקב הסכנה הנשקפת לבני אדם ובעלי חיים מצד הכלבים, אשר בכוחם להעביר מחלות שונות ולגרום לחבלות גופניות. פקודת הכלבת היא הוראת החוק המרכזית המקנה סמכות להמית כלבים. סעיף 5 לפקודה קובע, כי שופט בית משפט שלום יתן צו להשמדת כלב, חתול או קוף אשר:

1. נשכו אדם יותר מפעם אחת

2. משתוללים

3. צפויים במידה יתרה להידבק בכלבת או להעבירה.

כך קובע הסעיף הנ"ל כי בית המשפט רשאי, בהסכמת המבקש, ליתן צו למסירת הכלב למטרות שיוור במקום מתן צו להשמדתו.

59 ראו לעיל עמ' 202-211.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

פקודת הכלבת נוקטת בלשון קטגורית. מקום שבו מתקיימים יסודות הסעיף, חייב, לכאורה, בית המשפט להורות על השמדת הכלב. תוצאה קשה זו עשויה שלא להלוך את ההגנה על בעלי חיים. טול מקרה ובו אדם התגרה ללא הצדקה בכלב וניסה לפגוע בו. נשיכת אותו אדם על ידי הכלב היא אקט של הגנה עצמית מצדו של הכלב והיא אינה מהווה סימן לכך שהכלב מסוכן לשלום הציבור. לפי ההוראה הגורפת של הפקודה, על בית המשפט להורות על השמדת הכלב, אלא אם כן המבקש מסכים ליתן צו למסירתו למטרות שונות. השמדת הכלב נועדה להגן על שלום הציבור וביטחונו. תכלית זו היא כמובן תכלית ראויה. אולם אין אנו פטורים מבדיקה האם ניתן להגשים אותה באמצעות חלופות פחות פוגעניות. לפיכך, יש לקבוע קריטריונים להפעלת סמכות ההשמדה. פרשנותו של סעיף 5 לפקודה הייתה נושא למספר דיונים משפטיים אותם נבחן להלן. חוקיותו של הסעיף אמנם אינה עומדת על הפרק, שכן חוק צער בעלי חיים כולל סעיף שמירת דינים. עם זאת ניתן לדעתנו לפרש את הוראות הפקודה ברוח חוק צער בעלי חיים.

בע"פ (חי') 313/84 מדינת ישראל נ' ויניק⁶⁰ ערערה המדינה על החלטת בית משפט קמא שלא להורות על השמדת כלב שנשך שישה בני אדם כמשך שנה אחת. בית המשפט דחה את הערעור. השופט סלוצקי והנשיא פרידמן סברו כי החלטת בית המשפט לפי סעיף 5 לפקודה הינה מעשה מנהלי ולא מעשה שפיטה, דהיינו משנתברר כי הכלב נשך אדם יותר מפעם אחת חייב השופט ליתן צו להשמדתו, אך דחו את הערעור מנימוק פרוצדורלי לפיו לא ניתן לערער על החלטה שהיא בגדר פעולה מנהלית בהעדר הוראה מפורשת המעניקה זכות ערעור. פסק דינו של השופט פיזם היה אוהד יותר לבעלי החיים. לגישתו, על הווטרנר הממשלתי להפעיל שיקול דעת לפני הגשת הבקשה ונשיכת הכלב יותר מפעם אחת אינה השיקול היחיד שיש לשקול בנסיבות העניין. בין השיקולים הנוספים שיש לשקול מונה השופט פיזם את נסיבות הנשיכה, האינטרס של בעל הכלב לעומת האינטרס הציבורי, האפשרות של מתן התראה לבעל הכלב, מצב בריאותו של הכלב, הפונקציות שהכלב מילא שבגינן או בקשר אליהן אירע הנשיכה, הנזק הכספי ועוגמת הנפש שייגרמו לבעל הכלב כתוצאה ממתן הצו, וכן צער בעלי חיים. לשיטתו אם מגיש הבקשה לא שקל את כל השיקולים הרלוונטיים, הרי שהבקשה הוגשה שלא כדין, ובית המשפט אינו יכול להיעתר לה.

עם השנים נראה כי בתי המשפט החלו לאמץ את גישתו של השופט פיזם בעניין ויניק. בב"ש (שלום ת"א) 33/04 דר' אסביאן נ' פישמן⁶¹ נתבקש צו להשמדת כלב שנשך שלושה אנשים. בית המשפט דחה את הבקשה תוך שהוא קובע כי גם כאשר מתקיימת אחת החלופות הקבועות בסעיף נתון לבית המשפט שיקול דעת בגדרו הוא רשאי להורות על

60 ע"פ (חי') 313/84 מדינת ישראל נ' ויניק, פ"מ תשמ"ה(2) 133 (להלן – עניין ויניק).

61 ב"ש (שלום ת"א) 33/04 דר' אסביאן נ' פישמן, פורסם בנבו.

פרק שלושה עשר: הפיקוח על כלבים

אימוץ חלופה אחרת מאשר השמדת הכלב. במסגרת שיקול הדעת, קבע בית המשפט כי יש לאזן בין הצורך להגן על שלום הציבור לבין זכות הכלב לחיות וזכות המשיב להחזיק בכלבו. האופן שבו בית המשפט בחן את החלופות השונות שהוצעו במקום השמדת הכלב, מלמד כי לגישתו זכות הכלב לחיים אינה רק זכותו להישאר בחיים, אלא גם זכותו לחיות ברמת חיים מסוימת. לפיכך, נדחתה ההצעה להעביר את הכלב לכוחות הביטחון על מנת שיתפקד ככלב שמירה, מן הטעם שהיא פוגעת באיכות חייו של הכלב בצורה משמעותית ביותר לאור העובדה שבתפקידו זה הוא היה צפוי להיות קשור במהלך כל שעות היממה. החלופה שנבחרה לבסוף על ידי בית המשפט הייתה חלופה משולבת של אילוף וסירוס, תוך שבית המשפט קובע כי הכלב ישהה בחדר ובמרפסת שעל גג ביתו ויצא לשאר חלקי הבית אך ורק בנוכחותו הצמודה של המשיב או של אביו⁶².

נשיכת כלב עלולה אף להסתיים במוות, כפי שניתן ללמוד מבש' (שלום ת"א) 17/04 השירותים הוטרינרים במשרד החקלאות נ' עמותת תנו לחיות לחיות⁶³. באותו עניין נדונה בקשה ליתן צו להשמדת כלב שנשך למוות ילדה בת ארבע. מדובר היה בכלב אמסטף שחי במחיצת משפחת הילדה והכיר את בני המשפחה. המשפחה לא התנגדה לבקשה וגם המשיבה לא חלקה על מסוכנותו של הכלב ועל הצורך להרחיקו מחברת בני אדם באופן שימנע ממנו כל מגע עם הציבור. עם זאת טענה המשיבה כי השמדת הכלב היא ענישה בלתי מוצדקת מכיוון שהוא הפך לתוקפני בשל חינוך לקוי וכלל לא היה מודע למעשיו ולתוצאותיו. לטענת המשיבה, הטעם היחיד להשמדה הוא הצורך למנוע את הסיכון הצפוי מהכלב. לפיכך, אם קיימת חלופה המותירה את הכלב בחיים ובד בבד מונעת סיכון לבני אדם ובעלי חיים אחרים, הרי שיש להעדיפה. הפתרון שהציעה המשיבה היה להעביר את הכלב לידי כוחות הביטחון למטרות שמירה ואבטחה, תוך שהיא מוסיפה כי יהיה בכך אף כדי לשרת את אינטרס הציבור והמדינה. פתרון זה נדחה. התוצאה הקטלנית של הנשיכה לא הותירה בירי בית המשפט ברירה אלא ליתן את הצו המבוקש. בית המשפט קבע כי נסיבות המקרה הקיצוניות מחייבות את השמדת הכלב על מנת להגן על שלום הציבור ולפיכך לא נדרש להכריע בשאלה האם במסגרת סעיף 5 לפקודה נתון לבית המשפט שיקול דעת שלא

62 ראוי לציין בהקשר זה גם את ב"ש (שלום ת"א) 4125/07 פריד נ' מש משנה גלילות, פורסם בנבו, שם הורה בית המשפט על שחרור ממלאה של כלבים שנתפסו לאחר שנטען כי נשכו כלבים אחרים. באותו עניין נתבקש שחרורם של הכלבים מכוח סעיף 34 לפקודת סדר הדין הפלילי (מעצר וחיפוש) [נוסח חדש], תשכ"ט-1969 במסגרת בקשה להחזרת תפוס. בית המשפט הכיר בכך שהחזקת הכלבים במלאה היא "צעד חריג, קיצוני ואכזרי כלפי בעלי חיים שהיו מורגלים לחיות בתנאים נוחים", ונעתר לשחרורם במגבלות שונות. בין המגבלות השונות שהוטלו נציין את מסירתם של חלק מהכלבים למחזיקים אחרים תוך הטלת איסור על ביקורם של הכלבים בבית בעליהם (ראו החלטתו המשלימה של בית המשפט מיום 4.12.2007).

63 בש' (שלום ת"א) 17/04 השירותים הוטרינרים במשרד החקלאות נ' עמותת תנו לחיות לחיות, פורסם בנבו.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

להורות על השמדת הכלב. אשר לאפשרות להחזיק את הכלב בהסגר עד תום ימיו, גם אפשרות זו נדחתה מן הטעם שהחזקה שכזו הייתה עולה לכדי התאכזרות בכלב.

פסקי הדין הבודדים בסוגיה ממחישים את אי-הבהירות ביחס לשאלה האם קיים לבית המשפט שיקול דעת בגדרו הוא יכול להחליט להימנע ממתן צו להשמדת הכלב. אי-בהירות זו נובעת משני מקורות מרכזיים: לשון הפקודה והרחבת ההגנה על בעלי חיים לאחר חקיקת חוק צער בעלי חיים. הלשון של הפקודה מנוסחת באופן שלא מותיר, לכאורה, ספק בידי בית המשפט אלא להורות על השמדת הכלב מקום שבו מתקיימים יסודות הסעיף. אמנם פקודת הכלבת נחקקה לפני חקיקת חוק צער בעלי חיים, בעידן שבו ההגנה על בעלי חיים הייתה מועטה, וחוק צער בעלי חיים כולל סעיף שמירת דינים מכוחו לא ניתן לפגוע בהוראות חוק שקדמו לחקיקתו. עם זאת כפי שצינו נראה לנו כי הפרשנות של הוראות חוק קודמות בזמן הנוגעות לבעלי חיים צריכה להיעשות ברוח הוראות חוק צער בעלי חיים⁶⁴. אף העובדה כי הפקודה קובעת כי בית המשפט "יתן צו להשמדתם" של חתול, כלב או קוף מקום שבו מתקיימים יסודות הסעיף, אינה מהווה מחסום פרשני בפני קביעה כי לבית המשפט נתון שיקול דעת בעניין. בתי המשפט כבר קבעו בעבר בהקשרים שונים כי סמכות המוגדרת כסמכות שבחובה עשויה להתפרש כסמכות שבשיקול דעת⁶⁵. למעשה, השאלה המרכזית היא האם ראוי להותיר שיקול דעת בידי בית המשפט. אנו סבורים כי יש להשיב על שאלה זו בחיוב. הגנה ראויה על בעלי חיים מחייבת לצמצם ככל שניתן את המקרים שהפגיעה בהם מחויבת ואינה נתונה לשיקול דעת. מעבר לכך, המתת בעלי חיים בכלל וכלבים בפרט צריכה להיעשות, ככל שניתן, רק כאשר נשקפת מהם סכנה לשלום הציבור ולאחר שנדחתה האפשרות לעשות שימוש בחלופות אחרות הפוגעות בהם פחות. בנוסחה הנוכחית הפקודה עלולה לחייב השמדת בעלי חיים גם כאשר לא קיימת סכנה לשלום הציבור. לפי הפקודה מקום שבו כלב משתולל קיימת חובה ליתן צו להשמדתו, אולם המונח "השתוללות" הוא מונח עמום העלול להתפרש בדרכים שונות בעיני אנשים שונים. יתרה מכך, יש מקום לבחון את הנסיבות שבגינן הכלב משתולל או שבגינן הוא נשך אדם יותר מפעם אחת. ברי, כי לא הרי מקרה שבו נשיכת הכלב באה כתוצאה מהתקפה או התגררות של האדם, כהרי מקרה שבו הכלב נשך את האדם ללא התגררות מוקדמת. המקרה הראשון הוא הגנה עצמית שאינה צריכה, בדרך כלל, להוות ראייה למסוכנותו של הכלב, בעוד שהמקרה השני עשוי להצביע על כך שהכלב מסוכן לציבור. ראוי אם כן, כי המחוקק ייתן את דעתו לסוגיה ויקבע קריטריונים ברורים שלפיהם תותר השמדת כלבים. במסגרת התייחסותו לסוגיה, ראוי גם כי ייקבעו חלופות שונות להשמדה, תוך קביעת קריטריונים לשימוש באותן חלופות, ובכל מקרה, יש להבטיח כי לבעליו של הכלב תינתן האפשרות להשמיע את דבריו

64 ראו לעיל עמ' 112.

65 זמיר, לעיל הערה 17, עמ' 224.

פרק שלושה עשר: הפיקוח על כלבים

בטרם יושמד הכלב⁶⁶. לשם השלמת התמונה נציין כי הוראות הפקודה מתירות השמדת כלב אשר נשך אדם ולכאורה לא מתייחסות למקרה שבו הכלב נשך בעל חיים אחר. עם זאת נראה לנו כי נשיכת בעל חיים אחר תיפול לגדר אחת החלופות האחרות שבגינן מותר להשמיד את הכלב, קרי השתוללות או סכנה להעברת מחלת הכלבת⁶⁷.

פקודת הכלבת אינה הוראת החוק היחידה המתירה במפורש המתתם של כלבים. סעיף 14 לחוק להסדרת הפיקוח על כלבים קובע כי עובד ציבור שבא לתפוס כלב מכוח סמכות הנתונה לו לפי כל דין, רשאי להמית את הכלב אם מחמת התנהגותו לא ניתן לתפוסו מכלי שתישקף סכנה מוחשית לפגיעה בחייו או בגופו של עובד הציבור. אנו סבורים כי הוראה זו ראויה לעיון מחדש. בין הסמכויות שמכוחן רשאי עובד ציבור לתפוס כלב נכלל המקרה שבו לבעליו של הכלב אין רישיון בר תוקף, והמקרה שבו הכלב מוחזק שלא לפי הוראות החוק או תנאי הרישיון. ביסוד חובת הרישוי להחזקת הכלבים הצורך לפקח בצורה נאותה על הכלבים ברחבי הארץ. הפרת חובה זו לא מוליכה בהכרח למסקנה כי הכלב שבעליו הפר את החובה החקוקה אכן מסוכן לציבור. יתרה מכך, חובת הרישוי חלה על האדם ולא על הכלב, אשר רק משמש כמושא לאותו רישוי. ככלל, יש להימנע ממצב שבו אנו מענישים את הכלב על מחדל של בעליו. הפרת החובה אכן ראויה לסנקציה, אך ספק אם הסנקציה של המתת הכלב, אפילו בנסיבות שבהן הוא מסוכן בצורה מוחשית את חייו או גופו של עובד הציבור שבא לתפוסו, היא הסנקציה הראויה בכל הנסיבות. יש להביא בחשבון כי הסיכון לעובד הציבור בעת ניסיון החפיסה עשוי לנכוע מחוסר רצונו של הכלב להיפרד מבעליו. במקרים שכאלה, כאשר לא הוכח שמדובר בכלב המסוכן לציבור ראוי שלא להפעיל את הסמכות להמתת הכלב, ואנו מציעים לפנות למסלול אכיפה שונה כגון חיובו של בעל הכלב בקנס והתחייבות מצדו למלא אחר הוראות החוק. אפשרות נוספת שניתן להעלות על הדעת היא להתיר לעובד הציבור להרדים את הכלב ביריה על מנת לאפשר את תפיסתו והעברתו למקום אחר מבלי שתישקף סכנה לחייו.

הוראה נוספת המתירה המתת כלבים היא ההוראה שבסעיף 6(ה)(2) לחוק להסדרת הפיקוח על כלבים שלפיה מותר לרופא וטרינר להורות על המתת כלב שנמסר למאורת הרשות בעקבות ביטול הרישיון להחזקתו, כאשר לא ניתן למסור אותו למערכת הביטחון או לגורם אחר שיקבע השר. גם הוראה זו לוקה בחסר. החוק אינו כולל כל קריטריון שלפיו

66 ראו לעניין זה את *Phillips v. San Luis Obispo County Dept.* 228 Cal.Rptr. 101 Cal.App. (2 Dist., 1986).

67 בארצות הברית בית המשפט העליון של נברסקה הפך החלטה המורה על השמדת כלב שנשך מספר כלבים, לאחר שהתברר לו כי בעליו של הכלב נקטו באמצעים שונים למנוע את הישנות המקרים ומשום שהשמדה שכזו היא בלתי סבירה. ראו *State v. Lesoing-Dittoe* 693 N.W. 2d (Neb., 2005) 261.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

ניתן לקבוע אימתי לא ניתן להעביר כלב למאורת הרשות, ובכך מותיר שיקול דעת נרחב יתור על המידה לווטרינר, אשר עשוי להביא להמתת כלבים במקרים לא מוצדקים.

ההוראות המתירות המתת כלבים חלות על כל הכלבים, בין אם הם סווגו מלכתחילה ככלבים מסוכנים ובין אם לאו. התנהגותם של הכלבים או הפוטנציאל שלהם להעביר מחלות הוא המהווה את העילה להמתתם. בהקשר זה ראוי להדגיש כי השתייכותו של כלב לגזע מסוכן אינה מהווה כשלעצמה עילה להמתת הכלב. אמנם יש לציין בהקשר זה כי בארצות הברית התיר בית המשפט המתה של כלבי פיטבול שאומנו לתקוף⁶⁸, אך ככלל הכחדתם של הכלבים המשתייכים לגזע מסוכן נעשית באופן פסיבי, על ידי איסור ייבואם וסירוסם.

נסכם ונאמר כי ההמתה של כלבים היא לעולם צעד קיצוני הפוגע בצורה קשה ובלתי הפיכה באינטרס שלהם לחיים. מכאן נובע הצורך להבטיח כי צעד זה יינקט רק במקרים שבהם כלו כל הקיצין ואין דרך אחרת למנוע את הסיכון הנשקף לציבור מן הכלבים. יש לקוות אפוא כי בעתיד הקרוב ייקבעו הנחיות ברורות בנושא, על מנת להימנע מפגיעה לא מידתית בכלבים.

Pit Bulldogs and Other Property v. County of Prentiss 808 So. 2d 971 (Miss. S.C., 68
.2002)

פרק ארבעה עשר

ההגנה על בעלי חיים בענפי משפט שונים

כללי

ההשקפה המסורתית שלפיה בעלי חיים הם נכס מיטלטלין הדומה לכל נכס אחר עמדה ביסוד הסדרים משפטיים רבים. משהשקפה זו מתערערת, מתבקש עיון נוסף בהסדרים אלה. בפרק זה נערוך סקירה של ענפי משפט שונים הכוללים הסדרים הנוגעים לבעלי חיים, אשר ראויים לבחינה מחודשת על ידי המחוקק או בתי המשפט. בחלק מן המקרים שהגיעו לערכאות המשפטיות נראה כי בתי המשפט ערים לצורך להתאים הסדרים ישנים למציאות החדשה שהתעוררה בעקבות חיווק מעמד המשפטי של בעלי חיים, אולם ברוב המקרים טרם חילחלה ההכנה כי נדרש שינוי בהסדרים הקיימים או בפרשנותם. השינוי הוא בראש ובראשונה עניין למחוקק, אולם גם בהיעדר שינוי חקיקתי יכולים בתי המשפט לפרש הוראות חוק קיימות בצורה אחרת המתחשבת ברווחתם של בעלי החיים.

א. דיני משפחה ובעלי חיים

דיני המשפחה מציבים בפני המחוקק ובתי המשפט אתגר משפטי בכל הקשור למעמד של בעלי חיים. הכלל שלפיו בני זוג חולקים יחדיו, שווה בשווה, את נכסיהם בעת פירוק התא המשפחתי מעורר בעיות קשות בכל הנוגע לבעלי חיים שבבעלותם, שהרי אלה שונים מנכסים אחרים בהיותם יצורים חיים העשויים להיות מושפעים לטובה או לשליה מן ההכרעה בשאלת החזקתם. באופן כללי, מסתמנות שלוש אפשרויות להכרעה בשאלת החזקתם של בעלי חיים בעת פירוק התא המשפחתי:

1. ההחזקה והבעלות בבעל החיים תינתן לאחד מבני הזוג.
  2. אחד מבני הזוג יהיה הבעלים והמחזיק אולם ייקבעו הסדרי ביקור כך שבן הזוג השני יוכל להחזיק בבעל החיים לתקופה מוגבלת במועדים שייקבעו מראש.
  3. בעל החיים יימסר לאדם שלישי ולא יהיה בבעלותו של אף אחד מבני הזוג.
- ההכרעה המשפטית הפורמאלית מחייבת אותנו לזהות את מסגרת היחסים הפורמאלית בין בני הזוג. ככל שמדובר בכני זוג שנישאו לפני 1.1.1974, הכלל הוא שנכסי התא

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

המשפחתי הם בבעלות משותפת של שני בני הזוג. כלל זה נשען על "הלכת השיתוף" פרי יציר הפסיקה שלפיה חייהם המשותפים של בני הזוג מקימים חזקה כי בני הזוג התכוונו שיחול שיתוף על כלל נכסיהם¹. לעומת זאת, מקום בו בני הזוג נישאו לאחר ה-1.1.1974, חל חוק יחסי ממון בין בני זוג, תשל"ג-1973 הקובע "איוון משאבים" שלפיו עם פקיעת הנישואין עקב גירושין או עקב מותו של בן זוג, זכאי כל אחד מבני הזוג למחצית שווים של כלל נכסי בני הזוג. כלומר, הסדר איוון המשאבים אינו יוצר שיתוף קנייני בנכסים, אלא שיתוף חשבונאי בלבד². שיתוף זה אינו מוחלט, שכן חוק יחסי ממון קובע כי אין תחולה להסדר איוון משאבים אם בני הזוג עשו הסכם ממון. יתרה מכך, החוק קובע כי אין בכריתת הנישואין או בקיומם כשלעצמם כדי להקנות לאחד מבני הזוג זכויות בנכסי השני. בהמשך לכך קובע החוק רשימה של נכסים שלא יכללו בהסדר המשאבים כגון: נכסים שהיו להם ערב הנישואין או שקיבלו במתנה או בירושה בתקופת הנישואין וכן נכסים שבני הזוג הסכימו בכתב ששוים לא יאווז ביניהם³.

כאמור, הכללים המשפטיים לחלוקת הרכוש לפי הלכת השיתוף ולפי הסדר איוון המשאבים אינם מביאים בחשבון את האפשרות כי בין הנכסים העומדים לחלוקה ישנם יצורים חיים שזהות המחזיק בהם משפיעה על טובתם. בלית ברירה, ובהיעדר התייחסות מפורשת לעניין, על בתי המשפט להתוות את אמות המידה להכרעה בשאלת החזקתם של בעלי חיים בעת פירוק התא המשפחתי. כפי שנראה להלן, לא ניתן לקבוע כללים נוקשים בעניין זה, אלא יש לבחון כל מקרה ומקרה לגופו.

בתמ"ש (משפחה ת"א) 32405/01 פ' א' נ' א' א' דן בית המשפט בסכסוך בין בני זוג שנפרדו לאחר שיחסייהם עלו על שרטון⁴. הסכסוך נסב על שאלת החזקתם של חתולה עיוורת וכלבה שאספו בני הזוג לביתם במהלך חייהם המשותפים. לימים כשנפרדו השניים, לקחה האישה עמה את הכלבה והחתולה וכשנתיים לאחר מכן הגיש בן זוגה תביעה למשמורת משותפת על החתולה והכלבה שבמסגרתה ביקש שבית המשפט יורה על חלוקה שיוויונית של זמן השהייה של בעלי החיים בין בני הזוג. לחלופין, נתבקש בית המשפט להעביר אחד מבעלי החיים לבעלותו הבלעדית של החובע. נקודת המוצא שהנחתה את בית

1 להלכה זו ראו את ע"א 253/65 בריקר נ' בריקר, פ"ד כ(1) 589; ע"א 595/69 אפטה נ' אפטה, פ"ד כה(1) 561; ע"א 1915/91 יעקובי נ' יעקובי, פ"ד מט(3) 529. הלכת השיתוף הוחלה ברבות הימים גם על ידועים בציבור שמקיימים משק בית משותף ראו ע"א 4385/91 סלם נ' כרמי, פ"ד נא(1) 337. עם זאת השיתוף לפי "הלכת השיתוף" אינו חל ביחס לכל הנכסים. כך, השיתוף ב"נכסים חיצוניים" שקדמו לנישואין אינו חל באופן אוטומטי והוא נגזר מנסיבותיו של כל מקרה לגופו, ראו לעניין זה את ע"א 1880/95 דרהם נ' דרהם, פ"ד נ(4) 865; ע"א 806/93 הדרי נ' הדרי, פ"ד מח(3) 685.

2 א' רוזן צבי יחסי ממון בין בני זוג (תשנ"ה), 342-341.

3 סעיף 5(א) לחוק יחסי ממון בין בני זוג, תשל"ג-1973.

4 תמ"ש (משפחה ת"א) 32405/01 פ' א' נ' א' א', פורסם בנבו (להלן – עניין פלונית).

פרק ארבעה עשר : הגנה על בעלי חיים בענפי משפט שונים

המשפט הייתה שאין להתייחס לבעלי חיים כאל חפצים אלא כאל יצורים חיים ובעלי נשמה. לפיכך מונה מומחה מטעם בית המשפט ליתן חוות דעת מקצועית בשאלת ההחזקה של בעלי החיים שבמחלוקת. חוות הדעת נכתבה על בסיס עקרון טובת בעלי החיים שלפיו יש להתחשב בטובת בעלי החיים עצמם ולא בטובת בעליהם. מפסק הדין עולה כי עיקרון זה אף הנחה את בית המשפט בהכרעתו. מסקנות חוות הדעת היו כי אין להפריד בין החתולה לכלבה וכי יש להשאירם במקום המגורים שבו הם שוהים בשנים האחרונות, תוך קביעת הסדרי ביקור לתובע בפרקי זמן שונים. הצדדים הסכימו לרוב המלצות המומחה, אך נחלקו באשר להמלצה בנוגע להסדרי הביקור. בית המשפט הכריע לטובת האישה וקבע כי הכלבה והחתולה יישארו בחזקתה מבלי שהתובע יוכל לבקרם. בהכרעתו התבסס בית המשפט על התרשמותו שלפיה הקשר בין התובע לכלבה לא היה עמוק דיו בכדי לשפר את איכות חייה במפגשים שהיו מתקיימים ביניהם. כן הוסיף בית המשפט כי התרשם שהתביעה נועדה להוות אמצעי בידי התובע להמשיך את הקשר עם הנתבעת, דבר שעלול ליצור חיכוכים בין בני הזוג שנפרדו.

נסיבות המקרה בעניין פלונית היו קיצוניות. מדובר היה בתביעה לבעלות על בעל חיים בחלוף שנתיים מהמועד שבו הוא נלקח על ידי הנתבעת. בנסיבות אלה פסק הדין הוא צודק. הכלבה לא נפגשה עם התובע כשנתיים ואכן לא היה מקום להניח כי מפגשים קבועים עמו יתרמו לשיפור באיכות חייה. בית המשפט אמנם מציין כי ייתכן שמידת עומקו של הקשר בין התובע לכלבה הושפעה מהתנהגות הנתבעת שלקחה את הכלבה עמה, אולם העובדה שהתביעה הוגשה לאחר פרק זמן ארוך מוליכה למסקנה כי התובע השלים בהתנהגותו עם מצב זה. מכל מקום, דבריו של בית המשפט ממחישים את הצורך בהכרעה דחופה ומהירה בתביעות כגון דא. ככל שבעל החיים נשאר זמן רב יותר בחזקתו של אחד מבני הזוג, הוא נקשר אליו יותר ובלית ברירה משלים עם אבדן הקשר עם בן הזוג השני. בנסיבות שכאלה, הפעלת העיקרון של טובת בעל החיים תוליך למסקנה שלפיה יש להשאיר את בעל החיים אצל בן הזוג עמו הוא כבר נמצא. תוצאה זו מעוררת אי-נוחות שכן היא עשויה להביא למצב שבו חוטא ייצא נשכר רק בגלל התמשכות ההליכים המשפטיים. אכן, יש להימנע ממצבים שבהם פעולה חד צדדית של אחד מבני הזוג היא זו שתקבע הלכה למעשה את תוצאות הדיון המשפטי. אולם מנגד אין לשכוח כי ההכרעה בסוגיה משליכה על צד שלישי – בעל החיים – אשר לא הייתה לו שליטה על זהות המחזיק בו, ואשר עניינו צריך להיות מוכרע על פי שיקולים מהותיים הדורשים את טובתו.

בעניין פלונית בחר בית המשפט להכריע על פי עקרון טובת בעל החיים. עיקרון זה קרוב במהותו לעקרון טובת הילד שהוא השיקול המכריע בקביעת משמורתם של קטינים⁵. האם

5 ראו בע"מ 27/06 פלוני נ' פלונית, פורסם בנבו; בע"מ 9358/04 פלונית נ' פלוני, פורסם בנבו.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

ניתן אפוא להקיש לענייננו מהשיקולים המנחים את בית המשפט בסוגיית משמורת קטינים? משנפרדו בני הזוג, שוב אין ילדיהם יכולים להיות עמם תחת קורת גג אחת ויש להכריע למי תינתן החזקה בהם. מבחינה זו אכן יש דמיון לשאלת ההחזקה בבעלי חיים. בעניין פלונית בית המשפט לא התייחס לאפשרות לערוך גזירה שווה בין שתי הסוגיות. לדעתנו, עקרון טובת בעלי החיים הוא עיקרון ראוי שעל בית המשפט להביא במכלול שיקוליו בכל עת שניצבת בפניו מחלוקת בשאלת החזקתו של בעל החיים. עם זאת ספק רב אם יש לתת לשיקול זה משקל הדומה למשקל שניתן לעקרון טובת הילד. החשיבות שיש לייחס לגידול תקין של הילד רבה לאין ערוך מהחשיבות בגידולו התקין של בעל החיים. ההבדל הוא איכותי וכמותי. הילד הוא בעל פוטנציאל להפוך לאדם שיכולותיו נמצאות בדרגה גבוהה יותר מזו של בעל החיים. כמו כן, תוחלת החיים של הילד צפויה להיות גדולה יותר מזו של בעל החיים. התוצאה היא שיש לייחס חשיבות רבה יותר בהכרעה לצרכים של הילד וליכולת של מי מבני הזוג להגשים צרכים אלה.⁶

"טובת הילד" מתוארת "כמכלול הסיכויים, כפי שהם נתפשים ומוערכים על פי שיקולי בית המשפט לאור מכלול ממצאיו על בסיס פרמטרים שונים, להבטיח מירב הראגה לצרכיו הגופניים, החומריים והנפשיים של הילד, בהתחשב בגילו ובצרכיו המיוחדים".⁷ הצרכים של הילד שונים בצורה מהותית מהצרכים של בעלי חיים. תנאי המחיה, הטיפול הרפואי והמגורים הבסיסיים שיש להבטיח לילד אינם דומים לאלה של בעלי חיים, מה גם שיש להבטיח לילד צרכים בסיסיים אחרים שאינם רלוונטיים כלל לבעלי חיים כגון חינוך והשכלה נאותים. פשיטא אם כך, כי תנאי מחיה שעשויים להיחשב כנאותים לבעל חיים לא יהיו מתאימים לילד. זאת ועוד, ההשקעה הכלכלית בגידול ילדים רבה לאין ערוך מההשקעה בגידולו של בעל חיים. המשמעות היא שאדם שאינו מסוגל לכלכל בצורה נאותה את ילדיו, יוכל לכלכל בצורה נאותה בעלי חיים מכיוון שהעלות של צרכיהם פחותה. פירושו של דבר שהפרמטר הכלכלי הנבחן במסגרת העקרונות השונים הוא משמעותי יותר בקביעת משמורת קטינים מאשר בקביעת משמורת בעלי חיים.⁸ למעשה, בהיעדר אינדיקציה אחרת, נדמה כי כל אחד מבני הזוג יוכל להחזיק את בעל החיים בתנאים שייחשבו להולמים. עובדה זו

6 לתמיכה בשימוש בעקרון טובת בעל החיים בעניין פלונית, לעיל הערה 4, לקשיים ביישומו של עיקרון זה ולהשוואה בינו לבין עקרון טובת הילד ראו את פ' לונר "אצל מי תישאר הכלבה" המשפט יא (תשס"ז) 357.

7 א' ח' שאקי "אפיונים בדיני משמורת קטינים – תוך דגש על יישום עקרון טובת הילד" עיוני משפט י (תשמ"ד) 5, 15. כן ראו: ע"א 522/87 פלונים נ' היועץ המשפטי לממשלה, פ"ד מא(4) 436, 442; ע"א 451/88 פלונים נ' מדינת ישראל, פ"ד מד(1) 330.

8 עם זאת שיקול זה אינו מכריע אלא הוא רק שיקול אחד במכלול השיקולים הצריכים לעניין, ראו לעניין זה את ע"א 783/81 פלונים נ' פלמוני, פ"ד לט(2) 1, 8. כמו כן יש לזכור כי הורה חב במונחות בנו הקטין גם כאשר זה נמצא בהחזקתו של אחר וחובה זו גורמת לצמצום הפערים הכלכליים בין בני הזוג.

פרק ארבעה עשר: הגנה על בעלי חיים בענפי משפט שונים

גורמת לכך, שמי שייטול את הכלב לידיו וימשיך להחזיק בו לפרק זמן ניכר ייצור עובדות בשטח שמבחינת "טובת בעל החיים" יהיו הפיכות רק לעתים רחוקות. שונים הם פני הדברים במקרה של ילדים. חטיפת ילדים אינה חורצת את גורל התביעה והלכה למעשה, בתי המשפט הכריעו לא אחת כי יש להחזיר את הילד להורה שממנו נחטף⁹.

הבדל מהותי נוסף בין משמורת על בעלי חיים למשמורת על קטינים הוא בקיומה של "חזקת הגיל". החוק קובע כי ילדים עד גיל 6 יישארו בחזקת אימם אם אין סיבות מיוחדות לקביעה אחרת¹⁰. חזקה זו מבטאת את דעתו של המחוקק כי עד לגיל 6 טובתו של הילד מחייבת שישאר אצל אימו. חזקה שכזו אינה קיימת ביחס לבעלי חיים, שכן לא ניתן לומר מראש כי עדיף לבעל חיים כזה או אחר להישאר דווקא בחזקת מין אנושי מסוים¹¹. זאת ועוד, בשאלת משמורת הקטינים פעמים רבות יכול הילד, בהתאם לגילו, לבטא את רצונו ולהודיע לבית המשפט אצל מי מהוריו הוא מעדיף להישאר. בתי המשפט נותנים משקל לא מבוטל לרצונו של הילד בהחלטתם¹². משקל זה גדל ככל שהילד גדול יותר ומסוגל להבין טוב יותר את הסיטואציה העדינה אליה נקלע. לעומת זאת, בשאלת החזקת בעלי החיים אין לנו כל אפשרות לדעת את רצונו של בעל החיים ואף אין לנו אפשרות להסביר לו כי בעליו המשותפים נפרדו ואינם יכולים להחזיק בו עוד במשותף. נוסף ונציין כי ההכרעה בשאלת משמורת של קטינים כרוכה גם בקביעת הסדרי ביקור, שהם מחויבי המציאות לאור קשרי הדם בין הורה לילדיו. מנגד, קביעת הסדרי ביקור בנוגע לבעלי חיים אינם הכרחיים וקיימת רתיעה מלהורות על עריכתם מכיוון שהם טומנים בחובם פוטנציאל לחיכוך מתמשך בין בני זוג שנפרדו.

עד כה בחנו את הסוגיה במקרה שבו בעל החיים הגיע לחזקתם של בני הזוג במהלך חייהם המשותפים. לכאורה, מקום שבו בעל החיים היה בבעלות אחד מבני הזוג עובר ליצירת הקשר ביניהם ההכרעה קלה יותר. ככלל הן לפי הלכת השיתוף והן לפי הסדר איזון

9 ראו לעניין זה את חוק אמנת האג (החזרת ילדים חטופים), תשנ"א-1991. בבסיס האמנה עומדת התפיסה כי טובת הילד מחייבת את החזרתו המיידית למשמורת ההורה במדינה ממנה נחטף. גישת האמנה לעניין האכיפה היא כי ילד שהורחק שלא כדין על ידי אחד מהוריו, יש להחזירו לאתרו למקום מגוריו הקבוע. חובה זו היא מוחלטת ואינה נתונה לשיקול דעת, אלא ככפוף לחריגים מסוימים, ראו ע"א 7206/93 גבאי נ' גבאי, פ"ד נא(2) 241.

10 סעיף 25 לחוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות, תשכ"ב-1962.
11 בהקשר זה, יש להביא בחשבון כי ייתכן ובעלי חיים מסוימים נקשרים יותר לטביבה שבה הם גרים וניתוקם ממנה, בלי קשר לשאלה בידי מי הם מוחזקים, עלול כשלעצמו לגרום להם צער. לגבי בעלי חיים שכאלה ייתכן שמן הראוי לקבוע חזקה כי עליהם להישאר בחזקתו של מי שנשאר בדירה ששימשה למגורי בני הזוג. נקודה נוספת שיש להביא בחשבון היא הקשר בין ילדיהם של בני הזוג לבין בעלי החיים.

12 ע"א 433/67 צבר נ' היועץ המשפטי לממשלה, פ"ד כב(1) 162, 166; ע"מ 27/06, לעיל הערה 5.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

המשאבים, בכפוף לחריגים מסוימים, אין בקשר בין בני הזוג ובחייהם המשותפים כדי להקנות לבן הזוג השני זכויות בבעל החיים. עם זאת קיימת אי-נוחות מסוימת מהכרעה "פרוצדורלית" שכזו. בעל החיים הוא יצור חי, העשוי להתקשר מאוד לבן הזוג השני. לפיכך, לא מן הנמנע, כי יש לגלות גמישות קניינית בנושא זה ולבחון גם עניין זה לפי עקרון טובת בעלי החיים.

לשם השלמת התמונה נציין כי בתי המשפט בארצות הברית שדנו בסוגיה נוקטים, בדרך כלל, בגישה שונה מהגישה בה נקט בית המשפט בעניין פלוגיט. על פי רוב בתי המשפט בארצות הברית קובעים כי בעלי חיים של בני הזוג שנפרדו הם רכוש ככל רכוש אחר ויש להתייחס אליהם באופן דומה לאופן שמתייחסים לנכסים אחרים¹³. דהיינו, ההכרעה בשאלה מי יחזיק בבעל החיים שבמחלוקת, מוכרעת על פי הכללים הרגילים שבדיני משפחה, מכלי להתחשב בטובת בעל החיים ובהיותו יצור חי.

ב. דיני ירושה ובעלי חיים

הכללת בעלי חיים בין המיטלטלין המהווים רכוש של אדם מעלה שאלות כבדות משקל גם בדיני ירושה. עם פטירתו של אדם עובר עזבונו ליורשיו ונכסיו, לרבות בעלי חיים שהיו בבעלותו, עומדים לחלוקה בין יורשיו¹⁴. היורשים של אדם הם יורשים על פי דין או זוכים על פי צוואה. הכלל הוא כי הירושה היא תמיד על פי דין וולת במידה שהיא על פי צוואה¹⁵. עדיפותה של הצוואה מבטאת את העיקרון שלפיו יש לכבד את רצונו של הנפטר. דא עקא, כי עיקרון זה עלול להתנגש עם טובת בעלי החיים. טול כדוגמה את שני המקרים הבאים:

1. הנפטר מצווה את כל רכושו לא'. בין רכושו של הנפטר כלול גם כלב הקשור מאוד לב'. הכללת הכלב בעיזבונו ומסירתו לא' עלולה להסב צער לכלב בשל ניתוקו הכפוי מב' וגם לאדם הקשור אליו¹⁶.

- 13 *Desantis v. Pritchard* וכן ראו את *Bennett v. Bennett* 655 So. 2d 109 (Fla. 1st Dca, 1995) (2002) 803 A.2d 230 שבו דחה בית המשפט בקשה לאכוף הסדרי ביקור שנקבעו בהסכם הגירושים לגבי הכלב שהיה בבעלותם המשותפת של בני הזוג, מן הטעם שלא ניתן להכיר במשמורת משותפת על קניין פרטי. אך מנגד ראו את *Arrington v. Arrington* 613 S.W. 2d (Tex App., 1981) 565, שם פסק בית המשפט כי הכלב יישאר בחזקתה של האישה, אך הבעל יוכל לבקר את הכלב מעת לעת. קביעה זו ניתנה חרף גישתו של בית המשפט שהכירה בכך שבעל החיים הוא רכוש. לפסיקה שקבעה כי בעל החיים יישאר בבעלותו של מי שהעניק לו את מירב האהבה ראו את *Zovko v. Gregory* No. CH-97544 (Va. Cir. Ct., Oct 17, 1997).
- 14 סעיף 1 לחוק הירושה, תשכ"ה-1965 (להלן – חוק הירושה).
- 15 סעיף 2 לחוק הירושה.
- 16 המחלוקת לעניין החזקתו של בעל החיים עלולה לקרות, בין היתר, כאשר הנפטר לא הותיר

פרק ארבעה עשר: הגנה על בעלי חיים בענפי משפט שונים

2. הנפטר מורה בצוואתו להשמיד חיות מחמד שהיו בבעלותו.

המקרה השני אינו מעורר קושי מיוחד, אף אם נניח שכוונת הנפטר הייתה להקל על בעל החיים ולמנוע ממנו את הסבל והיגון הכרוכים בהתאבלות על מות בעליו. בקשתו של הנפטר להשמיד את חיות המחמד שהיו בבעלותו תידחה על הסף. כשם שבחייו לא יכול היה הנפטר לפגוע בבעל חיים, כך הוא לא יוכל לעשות זאת במותו. דחיית הוראותיו של הנפטר אינן עולות לכדי פגיעה בעיקרון שלפיו יש לכבד את רצונו של הנפטר, שכן רצון זה חייב לעלות בקנה אחד עם הוראות החוק והמתת בעל חיים בנסיבות שכאלה היא עבירה על החוק. למסקנה זו ניתן להגיע גם על פי הוראת החוק שלפיה הוראת צוואה שביצועה בלתי חוקי, בלתי מוסרי או בלתי אפשרי – בטלה¹⁷. ואכן כשהגיעה השאלה להכרעת בית המשפט, במקרה שבו בעלים של שני סוסים כלל בצוואתו הוראה כי לאחר מותו ימתו שני הסוסים בהמתת חסד, דחה בית המשפט את הוראתו של המצווה, תוך שהוא מאבחן בין הסוסים לנכסים אחרים¹⁸.

ההתנגשות הבלתי נמנעת בין עקרון כיבוד רצונו של הנפטר לבין רווחת בעלי חיים, מוצאת את ביטויה במקרה הראשון. הנחתנו היא שהיורש שזכה בבעל החיים אינו מוכן לוותר עליו לטובת האדם שאליו בעל החיים קשור רגשית. מובן כי בחלק גדול מהמקרים יסכים היורש למסור את בעל החיים לאחר, הן משום שהוא עצמו אינו מעוניין בו והן כדי למנוע צער מבעל החיים או מאותו אדם אחר הקשור לבעל החיים¹⁹. אולם במקרה שבו מדובר בבעל חיים ששוויו הכלכלי רב, כגון סוס או כלב יקר, ייתכן שהיורש יעדיף למכור את בעל החיים למישהו אחר או להשאיר אותו בחזקתו. אפשרות אחרת היא שהיורש יבכר להשאיר את בעל החיים בחזקתו משום שגם הוא קשור לאותו בעל חיים.

ההכרעה בסוגיה שלפנינו אינה פשוטה ומצריכה איוון בין עקרון טובת בעלי החיים לבין עקרון כיבוד רצונו של הנפטר. עם זאת חשוב לציין כי שני העקרונות הנ"ל אינם בהכרח מתנגשים זה עם זה, שכן ההנחה היא שהנפטר היה רוצה בטובת בעל החיים שהיה נתון

צוואה. במקרה שכזה היורשים על פי דין יהיו הצדדים למחלוקת. על פי חוק הירושה, כאשר הירושה היא על פי דין בן זוגו של המוריש נוטל את המיטלטלין השייכים למשק הבית המשותף, ובהיעדר בן זוג, יחולק העיזבון בחלקים שווים בין ילדי המוריש.

17 סעיף 34 לחוק הירושה.

18 *In re Estate of Howard H. Brand* No. 28473 (Vt. Prob. Ct., Chittenden County Mar. 17, 1999).

19 סעיף 6 לחוק הירושה מתיר ליורש להסתלק מזכותו בעיזבון כל עוד לא חולק העיזבון. ההסתלקות היא לטובת בן זוגו, ילדו או אחיו של המוריש. לכאורה ניתן לפרש הוראה זו כמאפשרת ליורש להסתלק מחלקו בעיזבון להבדיל מזכותו בנכס מסוים בעיזבון, אך גם אם היורש לא זכאי לוותר על זכותו בבעל החיים המסוים לפני חלוקת העיזבון, אין מניעה כי יסכים לכך שהחזקה בבעל החיים תעבור לידי אחר.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

לבעלותו. יש אפוא לחתור לפתרון שיביא להרמוניה בין שני העקרונות, כך שאף עיקרון לא יגבור באופן מוחלט. חוק הירושה עצמו אינו כולל התייחסות נפרדת לבעלי חיים, וממילא אין בו הוראה שלפיה על בתי המשפט להכריע על פי עיקרון הדורש בטובתם, אך דעתנו היא כי אין מניעה לעשות שימוש בעיקרון זה בבואנו ליישם את הוראות החוק. על פי החוק יש שתי דרכים לחלוקת נכסי העיזבון: על פי הסכם בין היורשים²⁰, ובהיעדר הסכם על פי צו בית המשפט²¹. חלוקת הנכסים בין היורשים תיעשה ככל האפשר בעין, כשיים לב לתועלת שנכס פלוני עשוי להביא ליורש פלוני ולערך הרגשי שיש לנכס פלוני לגבי יורש פלוני²². נכס שאינו ניתן לחלוקה יימסר ליורש המרבה במחירו, ובלבד שלא יפחת ממחיר השוק²³. אפשרות נוספת העומדת בפני בית המשפט היא לקבוע את היורש על פי הגרלה²⁴. חוק הירושה אף מקנה לבית המשפט סמכות לסטות מהוראות הצוואה אם שוכנע שיש סיבות מיוחדות לכך²⁵. סמכות זו רחבה דיו כדי לקבוע שמכוחה מוסמך בית המשפט לקבוע כי בעל החיים יועבר לבעלותו של אדם הקשור אליו על אף העובדה שהנפטר ציווה אחרת. ברם, נראה לנו כי יש לעשות שימוש בסמכות זו בנסיבות יוצאות דופן, שבהן עקרון טובת בעל החיים מחייב את העברת בעל החיים למי שקשור אליו. ככלל, במרבית המקרים על בית המשפט לפעול על פי הוראות הצוואה שכן ההנחה היא שבעל החיים יתרגל לאדם שבחזקתו הוא יהיה ואדם זה יוכל לדאוג לצרכיו בצורה נאותה. ייתכן עם זאת, כי ראוי לקבוע הוראה שלפיה יוכל האדם הקשור לבעל החיים לרכוש אותו במחיר השוק שלו. לכל הפחות, יש לקבוע כי לאותו אדם יש זכות קדימה לרכוש את בעל החיים מקום שבו היורש מתכוון למכור אותו. הוראות שכאלה נובעות מהחובה להגן על בעל החיים ומההנחה שלפיה הנפטר לא היה רוצה שבעלי החיים שלו יסבלו. למניעת ספק, נציין כי על היורש שקיבל את בעל החיים לדאוג לרווחתו, שכן על כל אדם המקבל בעל חיים לחזקתו בדרך כלשהי לדאוג לצרכיו של בעל החיים ולא להתעלל בו. אכן, לא מן הנמנע כי היורש יסרב לקבל את בעל החיים, אולם גם במקרה שכזה אסור לו להפקיר את בעל החיים ועליו לדאוג למסור אותו למי שיוכל לדאוג לצרכיו. שאלה אחרת היא מה הדין במצב שבו היורש אינו יכול מחמת בריאותו או מצבו הכלכלי לדאוג לבעל החיים שירש. במקרה שכזה מי שאחראי לדאוג לצרכיו של אותו יורש, יהיה אחראי לדאוג לרווחת בעל החיים או למסירתו לאחר

- 20 סעיף 110(א) לחוק הירושה.
- 21 סעיף 111(א) לחוק הירושה.
- 22 סעיף 112 לחוק הירושה.
- 23 סעיף 113(א) לחוק הירושה.
- 24 סעיף 116 לחוק הירושה.
- 25 סעיף 111(ג) לחוק הירושה.

פרק ארבעה עשר: הגנה על בעלי חיים בענפי משפט שונים

שיוכל לדאוג לו. אם המניעה נובעת ממצב כלכלי, על היורש לעשות מאמץ כן וסביר למצוא אדם או מוסד שיוכלו לטפל בבעל החיים²⁶.

הליכי הירושה עלולים להימשך תקופה ארוכה. תוחלת החיים של בעל החיים מוגבלת ועלולה לבוא לקיצה בטרם יסתיימו הליכי הירושה. לפיכך ראוי אפוא לקבוע הסדרים לשמירה על רווחתו של בעל החיים במהלך הליכי הירושה. אפשרות אחת, היא למנות אפוטרופוס שידאג למחסורו של בעל החיים עד לחלוקת העיזבון כאשר הטיפול בבעל חיים יובטח על ידי סכום שיוקצה מהעיזבון²⁷. אפשרות אחרת, היא לקבוע שבית המשפט מוסמך להכריע בשאלת החזקתו של בעל החיים עוד בטרם יוכרע גורל העיזבון כולו, כאשר אופן ההכרעה בשאלת החזקה של בעל החיים, יובא בחשבון בעת ההכרעה על גורל העיזבון כולו. האפשרות העדיפה עלינו היא העדיפות השנייה. בעל חיים הוא יצור חי וכזוה ההכרעה בעניינו צריכה להינתן בהקדם.

מה הדין במצב שבו הנפטר מצווה להוריש את רכושו, כולו או חלקו, לבעל חיים. מקרה זה מעורר את השאלה האם ניתן להוריש רכוש לבעלי חיים. לפי לשונו של חוק הירושה התשובה לכך היא שלילית. חוק הירושה מונה בין הכשרים לרשת רק בני אדם²⁸ ותאגידים²⁹. הוראה זו הולמת את התפיסה הכללית שלפיה בעלי חיים אינם אישיות משפטית מוכרת היכולה להיות בעלת נכסים, כך שהתוצאה היא שבעלי חיים אינם יכולים לרשת את הנפטר. תוצאה זו אינה מנוגדת לעקרון כיבוד רצונו של הנפטר. כשם שהנפטר לא יכול היה להעביר נכסים לבעל חיים בחייו, כך אין הוא יכול לעשות כן במותו. עם זאת היעדר היכולת המשפטית לנהוג כרצונו של המצווה, לא צריך להוביל לתוצאה המהווה התעלמות מוחלטת מרצונו. התוצאה הראויה יכולה להיות ביצוע בקירוב, ככל שניתן, של רצון המצווה וזאת על ידי מינוי אפוטרופוס שידאג למחסורו של בעל החיים ויסייע לצורך כך ברכוש הנפטר³⁰. אפשרות אחרת היא שהמצווה ימנה בצוואתו נאמן ויורה כי יהיה עליו להחזיק בנכסים המפורטים בצוואה לשם שמירה על רווחת בעל החיים.

26 ראו בהקשר זה את סעיפים 7.14-7.16 לעיל.

27 סעיף 77 לחוק הירושה הדין באמצעים לשמירת העיזבון קובע כי בכל עת לאחר מות המוריש וכל עוד לא נחמנה מנהל עיזבון רשאי בית המשפט, לפי בקשת מעוניין בדבר או מיזומת עצמו, לנקוט אמצעים הנראים לו לשמירת העיזבון או לשמירת זכויות בעיזבון, לרבות עיכוב זמני של פעולות בנכסי העיזבון, מתן צו למכירתם של נכסים פסידיים שבעיזבון ומינוי מנהל עיזבון זמני.

28 סעיף 3 לחוק הירושה.

29 סעיף 4 לחוק הירושה.

30 צ' א' טל, ש' ברנר משפט הכלב (תשס"ה), 103-104.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

על פי חוק הנאמנות יכולה להיווצר נאמנות לטובת נהנה או למטרה אחרת³¹. מכיוון שהחוק אינו מגביל את המטרות אשר להגשמתן ניתן ליצור נאמנות, הרי שמבחינת המצב החוקי בישראל נאמנות המכוונת לשמירה על רווחת בעלי חיים מותרת על פי הדין³². שאלה נפרדת היא אם ראוי מבחינה מוסרית להקצות משאבים כלכליים שונים לרווחת בעל חיים במקום לבני אדם³³. ברמה המדינית אין ספק כי על המדינה להקצות משאבים לשמירה על רווחת בעלי חיים. אולם ברמה האישית העדפת רווחתו של בעל חיים על פני קרוב עני שינושל מהירושה עקב העדפה זו מעוררת במבט ראשון אי-נחת. עם זאת יש לזכור כי הכלל הוא שיש לכבד את רצונו של הנפטר ואם זה האחרון לא היה מעוניין להוריש את רכושו לקרובו, אין מקום שהמחוקק או בתי המשפט יורו כי אותו קרוב יהיה בין יורשיו. יש לזכור כי בחייו יכול היה הנפטר להוציא הוצאות כספיות ניכרות על בעל החיים שברשותו לשם שמירה על רווחתו, ואין לשלול ממנו את היכולת לנקוט באמצעים להבטחת רווחה זו גם לאחר מותו.

שאלה אחרת עולה במקרה שבו הנפטר הלך לעולמו מבלי להניח צוואה ומבלי שיהיו לו יורשים. במקרה שכזה חוק הירושה קובע כי באין יורשים לנפטר, זכות הירושה היא למדינה³⁴, והנכסים שהמדינה ירשה ישמשו למטרות חינוך, מדע, בדיאות וסעד³⁵. רוב המטרות המפורטות בסעיף הן המטרות לשמן ניתן לערוך ניסויים בבעלי חיים. קיים אפוא חשש שבעלי חיים שהמדינה תירש יועברו למעבדות ניסויים בבעלי חיים. אין צורך לומר כי ניסויים כלשהם בבעלי חיים שחיו תקופה ארוכה במחיצת האדם, עלולים לגרום להם לטראומה קשה. לפיכך, נראה לנו כי מן הראוי לקבוע שעל המדינה להעביר את בעלי החיים לחזקת ארגונים או מוסדות למען בעלי חיים.

- 31 סעיף 1 לחוק הנאמנות, תשל"ט-1979.
- 32 ש' כרם דיני נאמנות (תשס"ד), 130. הסוגיה שבפנינו העסיקה בתי משפט רבים בארצות הברית. באופן כללי ניתן לומר כי בארצות הברית מוכרת נאמנות להגשמת מטרה מסוימת, אולם קיים קושי באכיפתה. ככלל, מספר האנשים בארצות הברית הבוחרים להוריש את כספם לבעלי חיים בין בדרך של יצירת נאמנות ובין בדרך אחרת, עולה משנה לשנה ובניגוד לעבר בתי המשפט החלו לגלות אהדה לרצונם של המורישים. להרחבה במצב המשפטי בארצות הברית ראו את G.W. Beyer "Pet Animals: What Happens When Their Humans Die?" 40 *Santa Clara L. (2000)* 617.
- 33 הדאגה לעניים במקום לבעלי חיים הייתה אחת הסיבות שהניעה את חסידי אשכנז לאסור על החזקת כלבים. כפי שנאמר "יש דברים הרבה מרבים הבל – זה המגדלים עופות לנוי וקילוס, ומה שמוציאים עליהם היה לו לתת לעניים" ראו ספר חסידים, סימן תתולת.
- 34 סעיף 17(א) לחוק הירושה.
- 35 סעיף 17(ב) לחוק הירושה.

ג. דיני קניין ובעלי חיים

הזיקה בין האדם לנכס נקבעת על פי דיני הקניין. דינים אלה קובעים אימתי ייחשב אדם לבעליו של נכס ואימתי יהיה זכאי להחזיק ולהשתמש בו. כל זאת, לצד הסדרתן של זכויות נוספות ביחס לנכס כגון זכות העכבון וזכות המשכון. עיצובם של דיני הקניין נעשה מתוך תפיסה הרואה בקניינו של האדם ביטוי להגשמתו העצמית וחוסנו הכלכלי. ההגנה הניתנת לבעל זכות הקניין היא הגנה חזקה היפה, בדרך כלל, כלפי כולי עלמא³⁶. הגנה זו נועדה להקנות לבעל זכות הקניין ביטחון כי זכותו לא תילקח ממנו באופן שרירותי ותינתן לאחר. הביטחון והוודאות הם מרכיב חשוב בהגשמתו העצמית של הפרט. אדם אשר אינו יכול להסתמך על זכויותיו בנכס, יחשוב פעמיים בטרם ישתמש בזכויותיו לקידום רווחתו האישית או רווחת הכלל. מכאן, ברור מדוע ישנה חשיבות כה גדולה ביציבותם של כללי הקניין השונים. בלעדי כללים אלה, הפרט והחברה כולה אינם יכולים להתפתח בצורה תקינה. על רקע זה, מעניין לבחון אחי יחס דיני הקניין לבעלי החיים. השאלה העולה בשלב זה היא האם בכוחה של ההגנה על בעלי חיים לשנות מכללי הקניין? מבחינה פורמאלית בעלי חיים מוגדרים כרכוש. החיקוקים השונים בדיני הקניין אינם כוללים הוראות ספציפיות המתייחסות אל בעלי חיים בצורה שונה מכל רכוש אחר. מבחינה מהותית, לא יכול להיות ספק בכך שבעלי חיים אינם ככל רכוש אחר, בהיותם יצורים חיים אשר התנהגותם ומצבם הנפשי מושפעים מזהותו של המחזיק בהם. נדרשת אפוא התייחסות נפרדת אל בעלי חיים בדיני הקניין. מסקנה זו מקבלת משנה תוקף על רקע הסוגיות השונות בדיני הקניין אותן נבחן להלן.

1. עסקאות נוגדות בבעלי חיים ותקנת השוק

דיני העסקאות הנוגדות ככלל ובמיטלטלין בפרט, העסיקו את כתי המשפט פעמים רבות³⁷. עם זאת עד למועד כתיבת שורות אלה, עסקאות נוגדות ביחס לבעלי חיים לא נדונו בפסיקה ולא זכו להתייחסות נפרדת מצד המחוקק. הסוגיה של עסקאות נוגדות בבעלי חיים עשויה לעורר שאלות משפטיות לא פשוטות. טול מקרה שבו א' התחייב למכור כלב לב', אך לפני שמסר לו את הכלב התחייב למכור את אותו הכלב לג' ואף מסר לו את החזקה בכלב. לפי הדין זכותו של הראשון עדיפה, אך אם השני היה תם לב, שילם את התמורה בגין הכלב וקיבל את החזקה בו – זכותו עדיפה³⁸. עיקרון זה מקובל וידוע בעסקאות נוגדות

36 זאת כמוכן במקרה שבו זכות הקניין היא זכות קניינית, להבדיל מזכות אובליגטורית. להבחנה בין הזכויות השונות ראו את ראו מ' דויטש קניין (כרך א, תשנ"ז), 36-56.

37 ראו לדוגמה את ד"ר 21/80 ורטהיימר ג' הררי, פ"ד לה(3) 253; ע"א 88/90 רז בע"מ ג' אירנשטיין, פ"ד מה(5) 739.

38 סעיף 12 לחוק המיטלטלין, תשל"א-1971. תום הלב הנדרש מהרוכש השני כתנאי לעדיפותו

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

מקדמת דנא, אולם הוא עלול לעורר קשיים כאשר הנכס שלגביו בוצעו עסקאות נוגדות הוא בעל חיים. אם הרוכש השני בזמן קיבל את החזקה בבעל חיים אף שלא היה תם לב והוא מחזיק בו תקופה ממושכת, נטילת בעל החיים ממנו והעברתו לרוכש הראשון עלולה לגרום צער לבעל החיים אם הלה נקשר מבחינה רגשית לרוכש השני. קביעה כי השיקול שצריך להכריע בעסקאות נוגדות של בעלי חיים הוא עקרון טובת בעל החיים עלול להביא לכך שרוכש חסר תום לב ייצא נשכר, הואיל ובעל החיים יישאר בהחזקתו כדי להימנע מפגיעה בבעל החיים עצמו. עקרונית, הדין סולד ממקרה שבו חוטא ייצא נשכר ולפיכך נראה שאם נאמן קביעה שכזו, יש לחייב את הרוכש השני בתשלום פיצויים לרוכש הראשון כתנאי לעדיפותו. ככלל נראה לנו כי יש לתת משקל נכבד לעקרון טובת בעל החיים בסוגיה שלפנינו אולם בכך אין כדי להוליך מניה וביה למסקנה כי בסיטואציה שלפנינו רוכש חסר תום לב יהיה עדיף על פני הרוכש הראשון. עקרון טובת בעל החיים הוא שיקול נכבד, אך אין הוא שיקול מכריע. בנסיבות שלפנינו, יש להניח כי בעל החיים יסתגל במהרה לבעליו החדש תהא זהותו אשר תהא, ואם ייגרם לו צער כתוצאה מההעברה לבעלים אחר הרי שצער זה לא צפוי להיות ממושך, ולכן לא יהיה בכוחו לגבור על יתר התנאים הקבועים בחוק בנוגע לדיני העסקאות הנוגדות, ובכלל זה על עקרון הוודאות המשפטית שחשיבותו כה רבה בדיני הקניין.

האם פני הרברים הם שונים כאשר מדובר ברכישה בתנאי תקנת השוק? על פי הדין מי שרכש מיטלטלין בתום לב, בתמורה וקיבל את החזקה בנכס יהיה עדיף על פני הבעלים של הנכס ובלבד שרכישת הנכס נעשתה ממי שעוסק במכירת נכסים מסוגו של הממכר והמכירה הייתה במהלך הרגיל של עסקיו. בשונה מדיני העסקאות הנוגדות, שם העימות הוא בין שניים שהתקשרו בעסקה לרכישת אותו בעל חיים, הרי שבמקרה של תקנת השוק העימות הוא בין רוכש לבין הבעלים המקורי של בעל החיים. במקרה שכזה, ההנחה היא שהחזרת בעל החיים לבעליו המקוריים תסב לו אושר בגלל היכרותם הקודמת וככל שייגרם לו צער כתוצאה מניתוקו מהרוכש, הרי שצער זה יהיה רגעי. אפס, דומה כי גם במקרה שכזה אין להכפיף את התנאים לעדיפות הרוכש על פי תקנת השוק לעקרון טובת בעל החיים. אם בית המשפט מעריך, על בסיס הראיות המונחות בפניו, כי הן הבעלים והן הרוכש ידאגו לרווחתו של בעל החיים, אין מקום לסטות מהתנאים הקבועים בחוק להכרה בעדיפות הבעלים או הרוכש. עם זאת, ייתכן שיש מקום לגמישות מסוימת, בשים לב לתקופה שחלפה מאז איבד הבעלים המקורי את החזקתו בבעל החיים. ככל שתקופה זו קצרה יותר, יש להניח כי בעל החיים עדיין מתגעגע לבעליו המקוריים. במקרה שכזה, ראוי שבית המשפט יגלה אהדה רבה יותר לתביעת הבעלים המקורי.

הוא תום לב אובייקטיבי, ראו ע"א 2643/97 גנז נ' בריטיש וקולוניאל חברה בע"מ, פ"ד נז(2) 385.

2. הגנה על החזקה בבעלי חיים

ההגנה על הבעלות והחזקה בבעלי חיים לא זכתה להתייחסות נפרדת מצד המחוקק כך שגם בסוגיה זו חלים על בעלי חיים ההסדרים הנוהגים לגבי נכסי מיטלטלין אחרים³⁹. לפי הסדרים אלה המחזיק כדין בבעל חיים רשאי להשתמש בכוח במידה סבירה כדי למנוע מאחרים לתפוס את בעל החיים ולהוציאו מחזקתו⁴⁰. כמו כן, הוא רשאי להשתמש בכוח במידה סבירה כדי לשחזר את החזקתו בבעל חיים שנלקח ממנו שלא כדין, ובלבד שהשימוש בכוח נעשה תוך 30 יום מיום התפיסה⁴¹. אם שחזור החזקה נעשה בניגוד להוראות החוק, חייב מי שהוציא את בעל החיים מחזקתו של האחר להשיבו לאותו אחר, ואין נפקא מנה לכך שהחזקתו של אותו אחר הושגה מלכתחילה שלא כדין. הוראה זו נועדה לשמור על הסדר הציבורי ולמנוע עשיית דין עצמי. עם זאת החוק מורה אותנו במפורש כי אין בהוראה זו כדי לגרוע מסמכות בית המשפט לדרון בזכויות שני הצדדים בעת ובעונה אחת, ולהסדיר את החזקה, ככל שייראה לו צודק ובתנאים שיימצא לנכון, עד להכרעה בזכויותיהם⁴². כאשר בית המשפט מתבקש להפעיל סמכות זו ראוי שיונחה על פי עקרון טובת בעל החיים. במסגרת שיקול דעתו על בית המשפט לבחון בנוסף את מידת הקשר של בעל החיים לצדדים לתביעה, וההשלכות הצפויות לבעל החיים כתוצאה מניתוקו מהסביבה שבה הוא חי והעברתו לסביבה אחרת בשים לב לאורך התקופה שבה הוא מוחזק על ידי מי מהצדדים.

שאלה מעניינת אחרת נוגעת ליכולתו של המחזיק כדין בבעל החיים להפעיל כוח כנגד מי שמחזיק בבעל החיים שלא כדין. לפי החוק, רשאי אדם להפעיל כוח כדי לשחזר החזקה במיטלטלין אך ורק אם תפיסת המיטלטלין נעשתה שלא כדין. מקום שבו המיטלטלין נמסרו לאחר בהסכמה, רואים את האחר כמי שתפס אותם כדין ואין בסירובו להחזיר אותם לבעליהם כדי לשנות מתוצאה זו⁴³. תוצאה זו עלולה לפגוע בבעל חיים שניתוקו הכפוי מבעליו עלול לגרום לו לצער. לא מן הנמנע שעל המחוקק לתת את דעתו על מצב דברים זה כדי למנוע צער בעלי חיים. עם זאת ככל שבעל החיים נמצא בהחזקתו של האחר זמן רב יותר ומתרגל אליו, יש להניח כי המשך שהייתו אצל אותו אחר אינה מסבה לו צער, והשיקול שעניינו בשמירה על הסדר הציבורי גובר.

- 39 הסדר זה הוא ההסדר שנקבע להגנה על הבעלות והחזקה במקרקעין, בשינויים המתחייבים, מן העובדה שמדובר במיטלטלין. ראו את סעיף 8 לחוק המיטלטלין.
40 סעיף 18(א) לחוק המקרקעין, תשכ"ט-1969 (להלן – חוק המקרקעין).
41 סעיף 18(ב) לחוק המקרקעין.
42 סעיף 19 לחוק המקרקעין. כאמור, סעיף זה חל גם ביחס למיטלטלין מכוח ההוראה הקבועה בסעיף 8 לחוק המיטלטלין.
43 ראו דויטש, לעיל הערה 36, עמ' 379.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

הסוגיה של העברת בעל חיים מאדם לאדם עולה גם בהקשרים אחרים. טול את המקרה של מכירת בעל חיים. כידוע, הבעלות בממכר עוברת לקונה במסירתו, אולם הצדדים יכולים להסכים על מועד אחר או על דרך אחרת להעברת הבעלות⁴⁴. לפיכך, ייתכן מקרה שבו החזקה בבעל חיים עברה לא', אולם הבעלות בו נותרה בידי ב' עד לתשלום מלוא התמורה עבורו. במקרה שכזה, עלול ב' לדרוש את החזרתו של בעל החיים לידיו, באם א' לא ישלם את מלוא התמורה עבור בעל החיים. האם גם עניין זה צריך להיות מוכרע על פי עקרון טובת בעל החיים? אם התשובה לכך היא חיובית, אזי ייתכנו מקרים שבהם יישאר בעל חיים בחזקת רוכש שלא שילם את מלוא התמורה עבורו. תוצאה שכזו היא יוצאת דופן. ככלל, הדין אינו מכיר במקרים שבהם אדם רוכש זכות מבלי לשלם בגינה את מלוא התמורה. החרג לכך הוא חוק עשיית עושר ולא במשפט, אשר על פיו מוסמך בית המשפט לפטור את הזוכה מחובת ההשבה, כולה או מקצתה, אם ראה נסיבות אחרות העושות את ההשבה בלתי צודקת⁴⁵. במקרים מחאימים, שבהם הפגיעה בבעל החיים כתוצאה מהשבתו צפויה להיות קשה, לא מן הנמנע כי יש לקבוע שההשבה היא בלתי צודקת. ודוק, שאלת ההעברה של בעל חיים הנמצא בחזקתו של אדם עולה גם בעת ביטול הסכם למכירת בעל חיים. כידוע, משבוטל חוזה חייבים הצדדים לו להשיב האחד לשני את מה שקיבלו לפי החוזה⁴⁶. במקרה שבו מתבקשת השבת בעל חיים לאחר תקופה ממושכת שבה הוא היה בחזקתו של אחד הצדדים, הפגיעה בו עלולה להיות קשה, נוכח הקשר שהתפתח בינו לבין המחזיק בו. ייתכן אפוא כי בנסיבות שכאלה יש לקבוע שההשבה בעין היא "בלתי סבירה" ויש להשיב רק את שוויו של בעל החיים.

3. משכון ועכבון של בעלי חיים

הגדרתם של בעלי חיים כנכס מיטלטלין מאפשרת, בין היתר, גם את משכונם⁴⁷. משכון הוא שעבוד נכס כערוכה לחיוב והוא מזכה את הנושה להיפרע מהנכס אם לא סולק החיוב⁴⁸. דהיינו, הנושה יכול למכור את בעל החיים על מנת לפרוע את חובו של החייב כלפיו. המשכון נוצר בהסכם בין החייב לבין הנושה ומכיוון שאין הגבלה על עבירותם של בעלי חיים, על פי הדין הקיים ניתן למשכן גם בעלי חיים. המשכון של בעלי חיים יתייחס

44 סעיף 33 לחוק המכר, תשכ"ח-1968.

45 סעיף 2 לחוק עשיית עושר ולא במשפט, תשל"ט-1979.

46 סעיף 9(א) לחוק החוזים (תרופות בשל הפרת חוזה), תשל"א-1970; סעיף 21 לחוק החוזים (חלק כללי), תשל"ג-1973.

47 התייחסות מפורשת לכך שניתן לשעבד בעלי חיים אנו מוצאים בסעיף 26(1)(ב) לפקודת האגודות השיתופיות שלפיו אגודה רשומה המלווה כספים לחבר רשאית לדרוש ממנו לשעבד לזכותה בעלי חיים שבבעלותו.

48 סעיף 1 לחוק המשכון, תשכ"ז-1967. להרחבה במהות המשכון ראו מ' דויטש קניין (כרך ב, תשנ"ט), 15-26; "וייסמן חוק המשכון תשכ"ז-1967 (תשל"ה), 9-16.

פרק ארבעה עשר: הגנה על בעלי חיים בענפי משפט שונים

לרוב לחיות המשק. קשה להניח שאדם ימשכן חיות מחמד שבבעלותו, הן לאור הקשר המיוחד שהתפתח בינו לבינו והן לאור ההנחה כי שווים הכלכלי הוא מועט. כאמור, מכירתם של בעלי חיים בכלל וחיות משק בפרט מותרת, ולפיכך מכירת חיות משק כחלק ממימוש השעבוד עליהם איננה צריכה להיות יוצאת דופן. על אף זאת, הדעת אינה נוחה מיצירת שעבוד על בעלי חיים. המשכון כרוך בהגבלות רבות על הנכס הממושכן. כך, למשל, בעל המשכון רשאי למנוע מבעל הנכס להעביר את הנכס הממושכן. יתרה מכך, בעת מימוש המשכון יכול בעל המשכון לכפות על בעליו של בעל החיים את מכירת בעל החיים גם אם הדבר יגרום צער לבעל החיים. בכל אופן, גם אם נכיר במשכון על בעלי חיים ראוי לקבוע כי מימוש המשכון ייעשה בדרך שתכבד את רווחתם של בעלי החיים ותמנע מהם צער מיותר וכי על בעל המשכון להתחשב ברווחת בעלי החיים במהלך התקופה שבה בעל החיים ממושכן להבטחת חובות כלפיו.

שאלה נפרדת היא האם יש להכיר בתקנת השוק במשכון ביחס לבעלי חיים. לפי חוק המשכון אם נכסים נדים מושכנו כשהיו בהחזקתו של הממשכן והם הופקדו בידי הנושה או משכונם נרשם, יהיה כוחו של המשכון יפה כלפי כולי עלמא, אף אם הממשכן לא היה בעל הנכסים או לא היה זכאי למשכנם, ובלבד שהנושה פעל בתום לב והנכסים באו לידי הממשכן על דעת בעליהם או על דעת מי שהיה זכאי להחזיקם⁴⁹. מכוח הוראה זו משכון של בעל חיים שנמסר לממשכן על דעת בעליו עשוי להיות יפה כלפי כולי עלמא. אכן, יש להניח כי משכון של בעל חיים אינו שכיח או כי נושה המסכים למשכון בנסיבות שכאלה, ייחשב כמי שנוהג כחוסר תום לב בשל יכולתו לצפות כי מדובר בבעל חיים השייך לאחר. אולם אין הכרח שכך יהיה, בייחוד אם מדובר בחיה ששוויה רב. תקנת השוק במשכון נועדה לאפשר חיי מסחר תקינים. לפי עקרון הפומביות, ההחזקה במיטלטלין יוצרת חזקה לבעלות במיטלטלין ולפיכך מי שהעביר החזקה במיטלטלין לאחר נושא בסיכון שיראו את אותו אחר כבעלים של אותם מיטלטלין או, לכל הפחות, כמי שזכאי להחזיק בהם⁵⁰. חזקה זו חלה גם על בעלי חיים מתוקף הגדרתם כמיטלטלין. לפיכך, המחזיק בבעלי חיים נחזה להיות בעליהם ויש לו את הכוח למשכן אותם אם הם הגיעו לידינו על דעת בעליהם או מי שהיה זכאי להחזיקם. עם זאת החלת תקנת השוק על חיות מחמד עלולה להביא לתוצאות קשות שהציבור יתקשה לעמוד בהן. מכוחה של תקנה זו ניתן יהיה למכור חיות מחמד שבינה לבין בעליה או הזכאי להחזיקה נוצר קשר מיוחד ואין ספק, כי מכירה זו תגרום צער לחיית המחמד ואף לבעליה. אכן, לבעליה של חיות המחמד הזכות לפדות את המשכון, אולם הנחתנו היא כי מדובר בחיוב שגובהו רב, שאם לא כן חיות המחמד לא הייתה מהווה בטוחה מלכתחילה.

49 סעיף 5 לחוק המשכון, תשכ"ז-1967.
50 דויטש, לעיל הערה 36, עמ' 150.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

בטוחה אחרת העומדת לנושה כדי להבטיח את חיוביו של החייב כלפיו היא זכות העכבון, במסגרתה הוא רשאי לעכב תחת ידיו נכס השייך לחייב⁵¹. האם מכוח זכות העכבון ניתן לעכב גם בעלי חיים? התשובה לשאלה זו היא חיובית. חוק המיטלטלין קובע כי עכבון הוא זכות על פי דין לעכב מיטלטלין כערובה לחיוב עד שיסולק החיוב ואין סייג המוציא מתחולת הוראה זו בעלי חיים. לפיכך, אם המחזיק בבעל חיים מסר את בעל החיים לפלוני על מנת שזה יטפל בו והוא מסרב לשלם את דמי הטיפול, רשאי פלוני לעכב תחת ידיו את בעל החיים שנמסר לו עד לקבלת דמי הטיפול. דא עקא, שהפעלת זכות העכבון במקרה שכזה עשויה להיות מנוגדת לטובת בעל החיים, שכן ניתוקו של בעל החיים מבעליו עלול לגרום לו צער. אכן, יש להניח כי השאלה היא תאורטית, שכן בעליו של בעל החיים יעדיף לשלם את דמי הטיפול על פני השארת בעל החיים אצל פלוני והמחלוקת על דמי הטיפול תסודר על סכום כספי לא משמעותי. מכל מקום, ייתכן כי בנסיבות המתוארות, עכבון של בעל החיים עלול לעלות כדי התנהגות בחוסר תום לב, אשר תשמיט את הקרקע מתחת לתוקפו של העכבון. כך או כך, ראוי שהמחוקק יקבע אמות מידה להפעלת זכות העכבון בבעלי חיים. עד כה התייחס המחוקק מפורשות לנושא העכבון בבעלי חיים במקרים ספורים. במקרה אחד נקבע כי רופא רשאי לעכב את שחרורם של בעלי חיים מההסגר כל עוד בעליהם לא שילם את האגרות והתשלומים המגיעים ממנו⁵². במקרה אחר נקבע כי פקיד רכבת שמצא בעל חיים תועה במסילה רשאי לעכב אותו בקרבת מקום עד שישולמו הוצאות התזקתו והאכלתו וכל קנס שיוטל על בעליו לפי הוראות הפקודה⁵³. מנגד, הפסיקה הכירה בזכותו של ניוזק לעכב תחת ידיו את בעל החיים שגרם נזק לרכוש על מנת שיוכל להיפטר מבעליו של בעל החיים⁵⁴, כאשר בתי המשפט שנדרשו לעניין במסגרת תביעות להחזרת תפוס מצד בעליהם של בעלי החיים המעוכבים לא שקלו במסגרת שיקוליהם את טובת בעל החיים המעוכב. ההכרעה בסוגיה אינה פשוטה וייתכן שיש מקום להבחין בין חיות מחמד לבין חיות משק באופן שעוכב חיות מחמד יותר רק במקרים שבהם הנזק הוא רב. להסרת ספק נציין כי מי שמעכב את בעל החיים תחת ידיו חייב לדאוג לרווחתו של בעל החיים עד

51 עכבון הוא זכות על פי דין לעכב נכס כערובה לחיוב עד שיסולק החיוב, ראו את סעיף 11(א) לחוק המיטלטלין. זכות זו קיימת בידי הנושה כל עוד הנכס מוחזק בידי. להרחבה במהות זכות העכבון, ראו את דויטש, לעיל הערה 48, עמ' 195-202; ג' זלצמן עכבון (תשנ"ט), 17-28.
52 תקנה 20 לתקנות מחלות בעלי חיים (יבוא בעלי-חיים), תשל"ד-1974 קובעת כי "רופא רשאי לעכב שחרור בעלי חיים מהסגר כל עוד לא שילם בעלם את האגרות והתשלומים האחרים המגיעים ממנו בהתאם לתקנות אלה".
53 סעיף 40(ב) לפקודת מסילת הברזל [נוסח חדש], תשל"ב-1972.
54 ע"א (ת"א) 480/82 אלטורי נ' רשות שמורות הטבע, פ"מ תשמ"ד(3) 35; ע"פ 2/73 סלע נ' מדינת ישראל, פ"ד כח(2) 371. בש"א (מינהלי נצ') 1011/04 (עת"מ 153/03) מדינת ישראל נ' הייב, פורסם בנבו; ת"א (שלום טב') 388/94 שני נ' המועצה האזורית גליל תחתון, פורסם בנבו.

להכרעת בית המשפט ואם הוא אינו נכון לעשות זאת, אין להתיר לו להחזיק בבעל החיים ועליו להשיבו לבעליו.

ד. דיני השבת אבידה ובעלי חיים

ניידותם של בעלי חיים הופכת אותם, למצער, למועמדים טבעיים ללכת לאיבוד, ואכן אין זה חזון נפרץ לראות ברחוב מודעות שבהן מתבקשת עזרה במציאת בעל חיים שאבד לבעליו. הבעלות בבעל חיים אינה פוקעת גם כאשר הוא הלך לאיבוד, אולם מהרגע שבו אבד בעל החיים, הרי שבעליו אינו מחזיק בו עוד פיזית, ויש לראותו כמי שאך זכאי להחזיק בבעל החיים⁵⁵. ההסדרים המשפטיים הנוגעים לאבידה קבועים בחוק השבת אבידה, תשל"ג-1973. לפי חוק זה אבידה מוגדרת כ"מיטלטלין שאבדו לבעליהם או שבנסיבות העניין יש להניח שיצאו משליטתם". חוק זה חל גם על בעלי חיים, שהרי אלה מוגדרים בו כמיטלטלין. לפי החוק מי שמוצא אבידה ונוטלה חייב להשיבה לבעלה או להודיע עליה בהקדם למשטרה, זולת אם בנסיבות העניין יש להניח שבעל האבידה התייאש ממנה מחמת מיעוט שוויה⁵⁶. גם אם שוויו של בעל החיים אינו גבוה, יש להניח כי בעליו לא התייאשו מלמצוא אותו לאור הקשר המיוחד שהתפתח ביניהם. לפיכך, על מי שמוצא בעל חיים שאבד מוטלת החובה להשיבו לבעליו או למסור הודעה למשטרה על המציאה. אם פעל המוצא כנדרש ממנו על פי החוק, ובעל האבידה לא נתגלה בתוך ארבעה חודשים, יראו את בעל האבידה כאילו התייאש ממנה והמוצא יהיה לבעל האבידה⁵⁷. לעומת זאת, אם נתגלה

55 מכיוון שאקט האבידה אינו מפקיע את הבעלות בנכס, עלול בעליו של כלב שאבד לחוב בנזיקין אם כלבו גרם נזק לאחר. לעניין זה ראו את ת"ק (שלום פ"ת) 1481/06 פונק ג' מנצור, פורסם בנבו, שם חייב בית המשפט את בעליו של הכלב בתשלום פיצויים למי שנפגע מהכלב, אף שבעת אירוע הנזק הכלב הוחזק על ידי אדם אחר שמצא אותו ונטל את החזקה בו. לדעתנו, לא היה מקום בעניין זה לחייב את בעליו המקורי של הכלב בנזיקין, שכן בעת גרם הנזק השליטה על הכלב הייתה נתונה בידי אחר שלא החזיק בכלב מטעם הבעלים המקורי. לכל הפחות, היה על בית המשפט לבחון את הנסיבות שהובילו לאובדן הכלב ולקבוע האם התרשל הבעלים המקורי בשמירה על כלבו.

56 סעיף 2(א) לחוק השבת אבידה, תשל"ג-1973 (להלן – חוק השבת אבידה). אם הודיע המוצא למשטרה על האבידה, הוא רשאי למסור לה אותה והוא חייב לעשות כן אם היא דרשה זאת ממנו. כן נציין את סעיף 3 לחוק שלפיו אם האבידה נמצאה ברשותו של אדם אחר, חייב המוצא להודיע עליה לבעל הרשות ולמסרה לו אותה לפי דרישתו. קיבל בעל הרשות את האבידה לידו, יראו אותו כמוצא האבידה על כל המשתמע מכך.

57 סעיף 4(א) לחוק השבת אבידה. סעיף 4(ב) לחוק קובע כי אם מוצא האבידה לא פעל על פי הוראות החוק ובעל האבידה לא נתגלה תוך ארבעה חודשים לאחר שנודע למשטרה על מציאת האבידה, תהיה המדינה לבעלת האבידה. הוא הדין אם מוצא האבידה מסר את האבידה למשטרה והיה לבעליה לפי סעיף 4(א) לחוק, אך לא דרש אותה תוך חודשיים מהמועד שבו הפך לבעליה. סעיף 4(ג) לחוק הסמיך את שר המשטרה, בהתייעצות עם שר המשפטים, לקבוע

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

בעל האבידה בתוך ארבעה חודשים והוא הוכיח את בעלותו עליה, תושב לידי האבידה לאחר שישלם את ההוצאות הסבירות שהוצאו עקב שמירתה, הטיפול בה והחיפוש אחר בעליה⁵⁸. הוראה נוספת המקנה לבעל האבידה את הזכות לקבל לחזקתו את בעל החיים שאבד, היא ההוראה הקבועה בסעיף 5 לחוק השבת אבידה, אשר לפיה אם זכה המוצא באבידה זכאי בעלה הקודם, תוך שנה לאחר הזכייה, לפדותה מהזוכה, או ממי שרכש אותה מן הזוכה שלא בתמורה, בתשלום שוויה בזמן הפדיון, וזולת אם חל בה שינוי של ממש.

ההוראות הקובעות כי בעל חיים יוחזר לבעל האבידה עלולות לכאורה לגרום צער לבעל החיים, אשר לאחר שהתרגל לבעליו החדש יאלץ לחזור לבעליו המקורי. ככל שהתקופה שבה שהה בעל החיים אצל מוצא האבידה, או אצל מי שרכש אותו מהמוצא לאחר שהלה הוכרז כזוכה, היא ארוכה יותר, כך הצער שעלול להיגרם לו עלול להיות רב יותר. ההוראות עצמן, לפי נוסחן הן מוחלטות, דהיינו אם בעל האבידה מעוניין לקבל לחזקתו את בעל החיים, המוצא אינו יכול להתנגד לכך והוא כפוף להתלטת בעל האבידה. האם יש מקום להותיר לבית המשפט שיקול דעת בנושא, מקום שבו האבידה היא בעל חיים? אנו סבורים כי יש להשיב על שאלה זו בחיוב. אמנם אין זה המקרה היחיד שבו מאפשר הדין את החזרתו של בעל החיים לבעליו הקודמים⁵⁹, ויש להניח כי אותו בעל חיים יקבל יחס חם מבעליו המקורי ועד מהרה יתרגל אליו שוב, אך עדיין אין מקום לחסום את בית המשפט מלשקול את נסיבות המקרה ולהחליט בנסיבות מתאימות על השארת בעל החיים בידי המוצא⁶⁰. עם

הסדרים שונים מההסדרים שנקבעו בסעיף 4 לחוק לגבי אבידות שניתן להניח שהן בעלות ערך רגשי מיוחד לבעליהן. תקנה 11 לתקנות השבת אבידה, תשל"ג-1973 (להלן – תקנות השבת אבידה) קובעת כי ינהגו באבידות מהסוג זה כפי שיוורה המפקח הכללי.

תקנה 6(א) לתקנות השבת אבידה. 58

לפי סעיף 12 לחוק צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים), תשנ"ד-1994 (להלן – חוק צער בעלי חיים) אם נמסרה לבעלים או למחזיק של בעל חיים הודעה על העברתו למתקן מוגן ולא נתבקשה החזרתו תוך 20 יום מיום מסירת ההודעה, יראו את בעל החיים כבעל חיים שאין לו בעלים והממונה רשאי למסרו לאחר. על אף זאת, רשאי בית המשפט להשיב את בעל החיים לבעליו הקודמים. עם זאת החוק אינו מונה את הטעמים שבגינם יחזיר בית המשפט את בעל החיים לבעליו המקוריים, ואף לא מצייין אם סמכות בית המשפט קיימת גם במקרה שבו בעל החיים כבר נמסר למישהו אחר. אינטרסים כלכליים או רגשיים של הבעלים עשויים להצדיק את השבתו של בעל החיים. כך, למשל, עשוי בית המשפט להורות על השבת בהמת משא לבעליה, מן הטעם כי זו דרושה לו לפרנסתו. מכל מקום, נראה לנו כי מרווחו ותכליתו של חוק צער בעל החיים מתחייבת פרשנות שלפיה במסגרת השיקולים אותם צריך לשקול בית המשפט בבואו לדון בבקשה, עליו לבחון גם את הסבל שייגרם לבעל החיים כתוצאה מהמעבר הצפוי לו והינתקתו מסביבת חייו המוכרת לו.

השוו לארצות הברית, שם במקרה אחד, דחה בית המשפט תביעה של הבעלים המקורי להשבת בעל חיים שאבד לו ונמסר לאימון אחר, ראו את *Haines v. Hampshire County* Commission 607 S.E. 2d 828 (W.V., 2004) להרחבה בדיון על העימות בין הבעלים למוצא בעל החיים ראו את: E.W. Neilsen "Is the Law of Acquisition of Property by Find Going 60

פרק ארבעה עשר: הגנה על בעלי חיים בענפי משפט שונים

זאת נראה כי עניין זה הוא למחוקק שכן לאור נוסחו הנוכחי של החוק, אין לבית המשפט שיקול דעת בנושא והוא מחויב להורות על השבת בעל החיים לבעל האבידה.

התייחסות מפורשת לבעלי חיים אנו מוצאים בסעיף 6 לחוק השבת אבידה, שלפיו המוצא רשאי למכור בדרך סבירה אבידה שהיא בעל חיים, וכן רשאית לעשות זאת המשטרה מקום שבו האבידה נמסרה לה. התנאי למכירה על ידי המוצא הוא מתן הודעה למשטרה זמן סביר מראש על כוונת המוצא למכור את בעל החיים והיעדר דרישה מצד המשטרה כי ימכור לה את האבידה⁶¹. הוראה זו, המאפשרת למוצא האבידה למכור את בעל החיים שמצא עוד לפני שהפך לבעליו מכוח דיני השבת אבידה, משקפת התחשבות בבעל החיים מתוך הכרה כי מדובר ביצור חי אשר זקוק לטיפול והשגחה מדי יום. אכן, אין מקום לחייב את מוצא האבידה להחזיק בבעל חיים אם הוא אינו מעוניין בכך או אין לו את האמצעים המתאימים לכך. אדרבא, חיוב שכזה עלול לרפות את ידיהם של אנשים שמוצאים בעל חיים שאבד ליטול אותו לחזקתם כדי להשיבו לבעליו – דבר שיקטין את הסיכויים להשבת האבידה לבעליה, לא ימנע את הסבל מבעל החיים שאבד וכדו בכדו יגביר את סיכוייו של בעל החיים שאבד לחלות במחלות שיסכנו את הציבור. האם מכירת בעל חיים לצד שלישי בהתאם להוראת החוק, מונעת מבעל האבידה מלממש את זכותו לפדות את האבידה? החוק שותק בעניין זה. על פניו יש היגיון מלחסום את בעל האבידה מלהפעיל את זכות הפדיון הנ"ל. אם הצד שלישי יידע כי הזכות שירכוש תהיה כפופה לזכות הפדיון של בעל האבידה, הוא עלול להירתע מלרכוש את בעל החיים, בעוד שהחוק מבקש לעודד את מכירתו. מנגד, יש מקום להתחשב גם בקשר בין בעל החיים לבעל האבידה. ראוי אפוא כי המחוקק יאמר את דברו בעניין זה.

שאלה מעניינת נוספת היא מה דינם של בעלי חיים שאבדו ושהמדינה הפכה לבעליהם⁶². בחוק השבת אבידה אין כל הוראה המתייחסת לעניין. במקרים דומים נקבעו הוראות מהן ניתן להסיק כי בעלי חיים שיהיו לרכוש המדינה ישמשו למטרות שונות כגון: חינוך, מדע, בריאות וסעד⁶³. אם נקיש מהוראה זו לענייננו, עלול להיות בכך משום מתן הכשר לעריכת ניסויים בבעלי חיים שאבדו. אין צורך לומר כי עריכת ניסויים בבעל חיים שאבד יגבירו את הטראומה והצער שנגרמו לו, ואנו מצוירים להימנע מכך.

המוצא בעל חיים ונוטל אותו לחזקתו, עשוי אף לרכוש את הבעלות באותו בעל חיים. זאת בתנאי שמדובר בבעל חיים שהופקר. הפקרת בעלי חיים אסורה על פי דין ומהווה

to the Dogs?" 15 *T.M. Cooley L. Rev.* (1998) 479; R.J. Huss "Separation, Custody, and Estate Planning Issues Relating to Companion Animals" 74 *Colo. L. Rev.* (2003) 181

סעיף 6(ב) לחוק השבת אבידה. 61

לאופן שבו המדינה רוכשת את הבעלות בנכסים שאבדו ראו את סעיף 4(ב) לחוק השבת אבידה. 62

ראו את סעיף 19 לחוק הירושה, אשר קובע מה ייעשה בנכסים שירשה המדינה. 63

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

עבירה פלילית⁶⁴, אולם משהופקרו בעלי החיים, יכול כל אדם בכפוף לכל דין, לרכוש את הבעלות בהם על ידי תפישתם תוך כוונה לזכות בהם⁶⁵. השאלה המתעוררת היא, כמובן, כיצד המוצא יכול לדעת אם לפניו בעל חיים שהופקר או אבד. שאלה זו אינה פשוטה שכן עקב ניידותם יכולים בעלי החיים לעזוב את בעליהם ללא ידיעתם ואף להגיע לשטחים פתוחים הרחוקים ממקום יישוב, מה שלכאורה עשוי ללמד על כך שהם הופקרו. מקום שבו ישנם סימני עזר כגון רצועה או קולר המעידים על כך שבעל החיים שייך למישהו, יש להניח כי בעל החיים הלך לאיבוד, שכן סביר כי מי שהיה מפקיר אותו היה מסיר ממנו סימנים אלה עובר להפקרתו. עם זאת, אין בהיעדרם של סימני עזר שכאלה כדי להוליך למסקנה כי לפנינו אבידה או הפקרה. האם יש מקום לקבוע כנקודת מוצא כי כאשר אנו מוצאים בעל חיים המוכר כחיית מחמד השוכנת בביתו של האדם לפנינו אבידה ולא הפקרה? בעניין זה יש להבחין בין סוגים שונים של חיות מחמד. ככל שלפנינו חיית מחמד המוכרת גם כחיית הפקר כגון חתול, אין מקום ליצירת חזקה שלפיה מדובר באבידה. לעומת זאת כאשר לפנינו כלב, סביר יותר כי מדובר באבידה ולא בהפקרה מכיוון ששיעור הכלבים שהינם חיות הפקר נמוך בצורה משמעותית בהשוואה לחתולים. עם זאת אין לקבוע בעניין זה כלל נוקשה היפה לכל מקום ולכל הנסיבות.

ה. דיני נזיקין ובעלי חיים

פקודת הנזיקין מגדירה את בעלי החיים כנכסי מיטלטלין ולפיכך רואה אותם כרכוש של אדם⁶⁶. העולות השונות המפורטות בפקודה הן עולות אשר על פי לשונן מכוונות אך ורק כלפי בני אדם. כך חובת הזהירות, שהפרתה ברשלנות מקימה את עולות הרשלנות, מוטלת כלפי האדם בלבד⁶⁷. עולות התקיפה היא שימוש בכוח מכל סוג שהוא נגד גופו של אדם על ידי הכאה⁶⁸. המבצע של עולות הפרת חובה חקוקה הוא מי שמפר חיקוק שנועד לטובתו או להגנתו של אדם אחר⁶⁹. בפקודה מפורטות אמנם עולות שונות המתייחסות לבעלי החיים, אולם עניינן של אלה בנזקים שנגרמים על ידי בעלי חיים ולא בנזקים הנגרמים להם⁷⁰.

64 סעיף 2 לחוק צער בעלי חיים. ראו את הדיון לעיל בעמ' 138-141.

65 סעיף 3 לחוק המיטלטלין.

66 סעיף 2 לפקודת הנזיקין [נוסח חדש].

67 סעיפים 35-36 לפקודה.

68 סעיף 23 לפקודה.

69 סעיף 63 לפקודה.

70 בהקשר זה נציין כי בת"א (שלום ת"א) 19281/06 הנדלמן נ' גור, פורסם בנבו, פירש בית המשפט את הוראת סעיף 41 לפקודה הקובעת כי "בתוכענה בשל נזק לגוף שנגרם על ידי כלב, חייב בעליו של הכלב או מי שמחזיק בכלב דרך קבע (להלן – הבעלים) לפצות את

פרק ארבעה עשר: הגנה על בעלי חיים כענפי משפט שונים

השאלה העומדת על הפרק היא האם הגיעה העת לתת לבעלי חיים מעמד של נפגעים בעולות שונות, ובהתאם לכך להכיר בהם כניזוקים הישירים מביצוע העוולה, וכמי שזכאים לפיצוי בגין הנזק שנגרם להם? אנו סבורים כי יש להשיב על שאלה זו בחיוב. במצב הקיים רואים אדם שגרם נזק לבעל חיים כמעוול על פי הפקודה אך ורק אם אותו בעל חיים היה נכס, דהיינו בבעלותו של אדם אחר⁷¹. מצב זה אינו משכיח רצון ואף אינו עולה בקנה אחד עם מטרת ההרתעה שביסוד דיני הניזוקין. אכן, לא נעלמה מעינינו העובדה כי בעלי החיים עצמם אינם כשירים לשמש כצד לתביעה, אולם ניתן להתגבר על מכשול זה על ידי קביעה כי ארגון למען בעלי חיים יוכל לתבוע את נזקם בשמם ועבורם. הפיצוי שייפסק בתביעה שכזו יופנה לשמירה על רווחתו של בעל החיים שניזוק או לשם שמירה על רווחתם הכללית של בעלי החיים.

שאלה נוספת היא אם יש מקום להקים חובת זהירות כלפי בעלי החיים עצמם. פשיטא, כי במצב הקיים קמה למעוול חובת זהירות כלפי בעליו של בעל החיים או המחזיק בו. תוכן החובה הוא להימנע מפגיעה בבעל החיים, ואין ספק כי בעלי החיים נהנים בעקיפין מחובה זו. הכרה באינטרסים של בעלי חיים ובהיותם יצורים חיים, לא כל שכן הכרה במעמדם כבעלי זכויות משפטיות, עשויה לייסד "יחסי שכנות" שיהיה בהם כדי להצדיק הטלת חובת זהירות על האדם כלפי בעלי חיים. כבר עתה, ניתן למצוא סימוכין לקיומה של חובה שכזו בחקיקה. חוק הרופאים הווטרינרים, תשנ"א-1991 קובע כי "שליחתו של הרופא הווטרינר היא למנוע ולהקל על סבלם של בעלי חיים, למנוע מחלותיהם ולרפא אותם"⁷². תקנה 52(11) לתקנות התעבורה מחייבת נוהג להאט את מהירות נסיעתו, ובמידת הצורך אף לעצור את רכבו, בפגשו או בעוקפו בעלי חיים⁷³ ובית המשפט פירש תקנה זו כמטילה חובת זהירות כלפי בעלי החיים⁷⁴.

הניזוק, ואין נפקא מנה אם היתה או לא היתה התרשלות מצדו של הבעלים" כחלה גם על נזק גוף שנגרם לחתול. לדעתנו יש לדחות מסקנה זו היות ואין לה כל ביסוס בלשון הפקודה. סעיף ההגדרות של הפקודה מגדיר בעל חיים כנכס מיטלטלין ולפיכך לא ניתן לפרש את המונח "נזק גוף" כנזק שנגרם לגופו של בעל החיים.

71 יש לציין כי הוכחת ענין שברפואה הנוגע לבעל חיים מצריכה צירוף חוות דעת רפואית של מומחה, ראו לעניין זה את בש"א (שלום ראשל"צ) 874/07 בית החולים הווטרינרי האוניברסיטאי מיסודה של האוניברסיטה העברית בירושלים נ' אשד, פורסם בנבו.

72 סעיף 2 לחוק הרופאים הווטרינריים, תשנ"א-1991. כן ראו את ת"א (מחוזי ת"א) 2292/00 ש.ח. מהנדסים ויועצים בע"מ נ' משרד הבריאות, פורסם בנבו, שם קבע בית המשפט כי במסגרת ההחלטה בבקשה לרישום תכשיר וטרינרי חדש, יש לוודא שלא נשקפת לבעלי חיים סכנה מהתכשיר, זאת, כמובן, בנוסף לצורך לבדוק ולוודא שאין כל סיכון בתכשיר לבריאות הציבור.

73 תקנה 52(11) לתקנות התעבורה, תשכ"א-1961.

74 ע"פ (מחוזי י-ם) 1195/97 כהן נ' מדינת ישראל, פורסם בנבו.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

עוולה מרכזית הנוגעת לבעלי חיים היא עוולת המטרד. בעלי חיים עלולים להוות מטרד לציבור או ליחיד ולא לחינם נקבע בדין במפורש כי:

המחזיק בעלי חיים בביתו, בנכסו או בחצריו, יחזיקם במקום ובאופן שלא יגרום רעש חזק המפריע לשכנים⁷⁵.

מהגדרה זו עולה כי לא כל רעש שבעלי חיים גורמים הוא אסור על פי חוק. רק רעש חזק, אשר יש בו כדי להפריע לשכנים ייחשב לרעש שהדין אינו מתיר. השאלה העומדת אפוא למבחן היא אימתי בעל חיים גורם למפגע כלשהו כגון רעש, לכלוך או ריח העולה כדי עוולת מטרד, ובאילו צעדים יש לנקוט כדי למנוע את המטרד.

בבג"ץ 6446/96 העמותה למען החתול נ' עיריית ערד שעסק בהשמדת חתולי רחוב על ידי הרשות המקומית בתוקף סמכותה על פי פקודת העיריות [נוסח חדש], קבע בית המשפט העליון כי האינטרס האנושי המונח ברצון למנוע מטרד הוא הצורך החברתי בנוחות, וכי מדיניות ראויה מחייבת הצרת הפתח לנקיטת פעולות נגד בעלי חיים מן הטעם כי הם פוגעים בנוחות⁷⁶. ברע"א 537/08 קגן נ' אוניקול⁷⁷ נעשה ניסיון להחיל אמות מידה אלה על סכסוך שכנים בגין האכלת חתולים משוטטים בתחומי החצר המשותפת של בניין מגורים שנטען לגביה כי עלתה כדי מטרד ליחיד על פי פקודת הנזיקין⁷⁸. בית המשפט העליון דחה את הטענה כי פרשנות המונח "מטרד" בפקודת הנזיקין צריכה להיעשות בהתאם לפרשנות המקובלת של המונח בסעיף (1)242 לפקודת העיריות כפי שפורש בעניין העמותה למען החתול. הטעם שניתן לכך היה השוני בין התכליות של הוראות החוק השונות. פקודת העיריות הסמיכה את העירייה לנקוט בפעולות קשות וחמורות כנגד חתולי הרחוב כגון השמדתם, דבר שחייב את פירוש המונח "מטרד" בצמצום באופן שייערך איוון הולם בין האינטרס לדאוג לשמירה על ביטחוננו של הציבור לבין העיקרון שאין להסב לבעלי חיים סבל שלא לצורך. לעומת זאת, תכליתה של פקודת הנזיקין היא למנוע מאדם שימוש במקרקעין "באופן שיש בו הפרעה של ממש לשימוש סביר במקרקעין של אדם אחר או להנאה סבירה מהם". דהיינו, קיומו של המטרד נקבע על פי אמת מידה אובייקטיבית המביאה בחשבון את נקודת המבט של המוטריד המבקש להשתמש באופן סביר במקרקעין. המטרד אותו מבקשת פקודת הנזיקין למנוע אינו אפוא מטרד הפוגע באורח קשה וחמור באורח חייו של המוטריד. עובדה זו אכן צריכה לבוא בחשבון כאשר מדובר במטרד ליחיד הנגרם מבעל חיים. עם זאת אנו סבורים כי בית המשפט לא דק פורתא בהשוואה שערך.

- 75 תקנה 13 לתקנות למניעת מפגעים (מניעת רעש), תשנ"ג-1992.
76 בבג"ץ 6446/96 העמותה למען החתול נ' עיריית ערד, פ"ד נה(1) 769 (להלן – בבג"ץ העמותה למען החתול), 812. לדיון בפסק הדין ראו לעיל עמ' 203-207.
77 רע"א 537/08 קגן נ' אוניקול, פורסם בנבו.
78 לאספקט הפלילי האפשרי של האכלת חתולים ברשות הרבים ראו לעיל עמ' 211-212.

פרק ארבעה עשר: הגנה על בעלי חיים בענפי משפט שונים

בעניין העמותה למען החתול הסיבה לפרשנות המצמצמת של המונח "מטרד" נבעה מהפגיעה הקשה הצפויה לבעלי חיים כתוצאה מהפעלת סמכות העירייה ולא מעוצמת הפגיעה הצפויה לעירייה מהמטרד שנגרם מבעלי החיים. לעומת זאת, בעניין קגן בית המשפט פירש את המונח "מטרד" שבפקודת הנזיקין על פי עוצמת הפגיעה הצפויה למטרד מהמטרד וזאת מבלי להביא כלל בחשבון את הפגיעה הצפויה לבעלי החיים מהסרת המטרד. אנו מסכימים לכך שפרשנות המונח כפי שניתנה בעניין העמותה למען החתול אינה מתאימה בהכרח למקרים שבהם מדובר בעולת המטרד ליחיד, אך אנו סבורים כי ראוי שפרשנות המונח בפקודת הנזיקין לא תוכרע רק על פי מידת הפגיעה שנגרמה למטרד, אלא גם על פי מידת הפגיעה הצפויה לבעל החיים ולבעליו כתוצאה מהסרת המטרד. בעניין קגן כובר המשקל ניתן לאינטרס של המטרד ולא לאינטרס של בעלי החיים. בית המשפט דחה את בקשת רשות הערעור על החלטת הערכאות הקודמות אשר נתנו צו מניעה האוסר על האכלת החתולים בתחומי החצר המשותפת⁷⁹. עם זאת לדעתנו אין לקרוא את פסק הדין כקובע כי ההכרעה בעימות תיפול תמיד על פי האינטרס של המטרד. בנסיבות המקרה, בית המשפט לא נדרש כלל לפגיעה הצפויה לבעלי החיים כתוצאה ממתן הצו, שכן קבע כי האכלתם יכולה להיעשות מחוץ לחצר המשותפת ומכאן שהגניח כי ההאכלה תימשך ובעלי החיים לא ייפגעו. האיזון שבית המשפט ערך בסופו של יום היה בין האינטרס של המטרד שהמטרד ייפסק לבין האינטרס של המטרד להאכיל את החתולים דווקא בחצר הבית המשותפת. איזון זה לא הביא בחשבון את האינטרסים של בעלי החיים. לפיכך מסקנה אפשרית מפסק הדין שלפיה האינטרסים של בעלי חיים כלל אינם צריכים להישקל בעת עתירה להסרת מטרד הנגרם מהם לא רק שלא תהיה נכונה, אלא אף תעמוד בניגוד בולט לדבריו של בית המשפט לפיהם הדאגה לצרכיהם של בעלי החיים היא חשובה ועל האדם "מוטלת החובה לנהוג ברחמים כלפי כל בריה באשר היא"⁸⁰.

לדעתנו על האדם להשלים עם פגיעה מסוימת בנוחיותו הנגרמת מבעלי חיים. על פניו נראה כי פעולה כנגד בעלי חיים המיועדת להסרה או מניעה של המטרד תתאפשר רק כאשר הפגיעה בנוחיותו של האדם אינה פגיעה של מה בכך, ואין בנמצא אמצעי אחר שפגיעתו בבעל החיים או בבעליו היא פחותה. ההכרעה בסוגיה תלויה בשיקולים שונים כגון: סוג החיה שבה מדובר, המקום שבו היא מוחזקת, כמות החיות המוחזקות, עוצמת המטרד, מידת הפגיעה בבעל החיים או בבעליו וכיוצא באלה. כפי שנראה להלן, העיון בפסיקת בתי המשפט שנדרשו לעניין מלמד כי טרם נקבעו אמות מידה אחידות בסוגיה זו.

79 להרחבה ראו לעיל ה"ש 77 בפרק התשיעי.

80 ראו את סעיף 6 לפסק הדין.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

בת"א (שלום חי') 21473/01 קדוש נ' ארגמן נדונה עתירת התובעים להפסיק את מטרד הנביחות של כלב הנתבעים⁸¹. בית המשפט קבע כי על אדם להשלים עם גידול כלב על ידי שכניו, אך בה בעת כי על השכנים להפסיק נביחות ממושכות של כלבם משום שנביחות שכאלה עולות כדי מיטרד. בנסיבות העניין, נקבע כי על הנתבעים להוציא את כלבם מהחצר אך ורק כשהוא קשור ולהשגיח שלא יפריע לשכניו ושלא ינבח יותר משעה. במקרה אחר שבו נתבקש צו מניעה האוסר על החזקת כלב שנהג לנבוח בקול רם בשעות המנוחה, קבע בית המשפט כי הפרדת הכלב מבעליו היא האמצעי האחרון שיש לנקוט בו להפסקת המטרד, וכי קודם לכן יש לבחון חלופות אחרות להבטחת השמירה על השקט⁸². בהתאם לכך, נתן בית המשפט צו המחייב את הנתבעת לגרום לכך שהכלב לא ינבח בשעות המנוחה, ולהוציאו מהבית בכל פעם שיתחיל לנבוח. לעומת זאת, בהודמנות אחרת קבע בית המשפט כי נביחותיו של הכלב אינן עולות כדי רעש חריג וחזק הפוגע באופן בלתי סביר בשכנים וסירב ליתן צו מניעה זמני האוסר על בעלי הכלב לאפשר לו לנבוח בשעות הערב⁸³. בב"ש (שלום ביש"א) 442/03 ויצמן נ' עיריית בית שאן⁸⁴ אמנם לא היה מדובר בתביעה להסרת מטרד, אלא בתביעה להשבת סוס שנלקח מבעליו, אך בית המשפט, שקיבל את התביעה מכיוון שתפיסת הסוס על ידי הרשות המקומית נעשתה שלא כדין, מצא לנכון לציין כי האינטרס הציבורי של שכניו של התובע ודיירי השכונה גוברים על אינטרס התובע להחזיק בעלי חיים בצורה לא מתאימה ובמקום לא מתאים. בת"פ (רח') 2248/98 מדינת ישראל נ' ברקוביץ ציין בית המשפט כי השאלה אם קיים מטרד מושפעת, בין היתר, מאופיו של המקום שבו מוחזקים בעלי החיים וכי לא הרי החזקת בעלי חיים במושב כהרי החזקתם בעיר⁸⁵. באותו מקרה נקבע כי כלביה במושב ששוהים בה כחמישים כלבים עולה כדי מטרד לתושבי האזור, וזאת בשים לב לעוצמת הרעש של הנביחות ותדירותן⁸⁶. למסקנה דומה

- 81 ת"א (שלום חי') 21473/01 קדוש נ' ארגמן, פורסם בנבו.
- 82 בש"א (שלום רמ') 2750/05 (ת"א 3707/05) כץ נ' שולמית, פורסם בנבו. החוקים שהתובעים טענו להפרתם היו חוק למניעת מפגעים, תשכ"א-1961, תקנות למניעת מפגעים (רעש בלתי סביר), תש"ן-1990 ותקנות למניעת מפגעים (מניעת רעש), תשנ"ג-1992.
- 83 בש"א (שלום י-ם) 1267/07 (ת"א 1408/07) לוי נ' כהן, פורסם בנבו.
- 84 בש' (שלום ביש"א) 442/03 ויצמן נ' עיריית בית שאן, פורסם בנבו.
- 85 ת"פ (שלום רח') 2248/98 מדינת ישראל נ' ברקוביץ, פורסם בנבו. ראו לעניין זה גם את ת"א (שלום נת') 15142/00 לוי נ' מועצה מקומית פרדסיה, פורסם בנבו, שם מציין בית המשפט כי מי שמתגורר באזור חקלאי לא יכול להלין על מטרד ריח שנגרם עקב גידול פרות בסמוך.
- 86 ראוי לציין בהקשר זה כי בעת"מ (מינהלי ת"א) 1265/08 אורנשטיין, עו"ד נ' עיריית תל-אביב-יפו, פורסם בנבו, יצא בית המשפט מנקודת מוצא כי מתחם המיועד לתנועת כלבים יוצר מפגע סביבתי של לכלוך ורעש. בית המשפט קבע כי אף שב"איזון האנכי" בין האינטרסים המתנגשים (רווחת בעלי החיים לעומת רווחת האדם) הכריע המחוקק לטובת הקמתו של מתחם שכזה, הרי שיש לערוך גם "איזון אפקי" שבמסגרתו על הרשות מקומית, המבקשת להקים מתחם שכזה, לבחון קיומן של חלופות שיצמצמו את הנזק הצפוי להיגרם לתושבים

פרק ארבעה עשר: הגנה על בעלי חיים בענפי משפט שונים

הגיע בית המשפט בתביעה להסרת מטורד שנגרם לתובע כתוצאה מהחזקת סוסים ובעלי חיים באזור מגורים על ידי שכנו⁸⁷, וכן במקרה שבו היה מדובר במטורד שנגרם ממתקן לגידול תוכים במושב⁸⁸. לעומת זאת, במקרה שבו מדובר היה בלול פטמים במושב סירב בית המשפט להכיר בקיומו של מטורד⁸⁹. לשם השלמת התמונה נציין כי במקרה אחר אסר בית המשפט על רועי צאן לרעות את צאנם בסמוך לעיר בשל המטרד הכרוך בכך לתושבי העיר⁹⁰.

ההכרה ברווחתם של בעלי חיים ובצורך להגן עליהם, באה לידי ביטוי גם בפסיקת הפיצויים בתביעות נזיקין. במקרה שבו תאונה מנעה מהנפגע לטפל בכלבים שהיו עמו, חויב המזיק לשלם עבור החזקת הכלבים בפנסיון⁹¹. בית המשפט קבע כי אין לדרוש מהנפגע לוותר על הכלבים שבבעלותו או להזניחם עקב מוגבלויותיו שנגרמו כתוצאה ממעשי המזיק. שאלה אחרת היא אם יש לפצות בעלים של חיה מחמד על הסבל הנפשי שנגרם לו כתוצאה ממותה של חיה המחמד או מהפגיעה בה. הקשר הרגשי ההדדי המתפתח בין חיה המחמד לבעליה הוא מן המפורסמות, עד כי ניתן לומר שכאבו של בעל החיים הוא כאבו של האדם. עצם סבלו של האדם בנסיבות בהן בעל החיים שבבעלותו נפגע כתוצאה מעוולה אינו טעון הוכחה. לעומת זאת, מידת הסבל עשויה להשתנות ממקרה למקרה בשים לב לגורמים שונים כגון: גילו של בעל החיים ובעליו, אישיותו של הבעלים, מידת הקשר

הסמוכים למתחם כתוצאה מהקמתו. משלא עמדה הרשות המקומית בחובתה, הורה בית המשפט על בטלות החלטתה להקים את המתחם.

87 ת"א (שלום י-ם) 3633/05 שבר נ' דוגה, פורסם בנבו. יצויין כי באותו מקרה קבע בית המשפט כי גם המועצה המקומית ומי שעמד בראשה באותה עת אחראים לקיומו של המפגע וחייב אותם בתשלום פיצוי לתובע מכיוון שלא אכפו את הוראות חוק העזר. כן נציין כי בית המשפט קבע כי לעניין מטורי ריח לא נדרש התובע להגיש חוות דעת של מומחה בכדי להוכיח את תביעתו.

88 כש"א (שלום נת') 533/05 (ת"א 1304/05) פרישמן נ' פרי, פורסם בנבו. כן ראו את עמ"ק (שלום נת') 50498/07 מדינת ישראל נ' פיינשטיין, פורסם בנבו, שם הרשיע בית המשפט בעל משק בעבירה על חוק עזר עירוני האוסר על החזקת בעל חיים באופן העלול לגרום למפגע. מדובר היה בטווס שהיה צווח בעונת הייחום שלו.

89 עת"מ (מינהלי נצ') 162/03 יפלא נ' המועצה האזורית גלבוע, פורסם בנבו. כן ראו את ת"א (שלום עכו) 1799/04 מועצה מקומית אעבלין נ' יעקובוביץ, פורסם בנבו, שם דחה בית המשפט תביעה למתן צו מניעה קבוע האוסר על הנתבע להמשיך ולנהל דיר בגלל שקיימים באזור מבנים לגידול בעלי חיים.

90 עת"מ (מינהלי י-ם) 557/05 עטאונה נ' עיריית בית שמש, פורסם בנבו. כן ראו את עת"מ (מינהלי חי') 1406/03 צרפתי נ' ראש המועצה המקומית מעליא, פורסם בנבו, שם התקבלה עתירה להורות לראש המועצה להימנע מליתן רשיון עסק לגידול חזיריות בסמוך לתחום שיפוטה של מעלות תרשיחא.

91 ת"א (שלום פ"ח) 3622/94 דרור נ' המגן חברה לביטוח בע"מ, פורסם בנבו.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

שהתפתחה בינו לבין בעל החיים והשאלה אם הבעלים היה עד לאירוע הנזק. בעבר, פסקו בתי המשפט פיצוי אך ורק בגין הערך הכלכלי של בעל החיים⁹². ערך זה נגזר משווי השוק של בעל החיים לפי מצבו, גילו וסוגו. עם ההכרה שבעל חיים הוא יצור חי שבינו לבין בעליו מתפתח קשר הדדי מיוחד השונה מן הקשר בין אדם לחפצים, התגברו הקריאות לפסוק לבעליהם של בעלי החיים פיצוי כספי בגין הסבל הנפשי שנגרם להם ממותו של בעל החיים⁹³, והלכה למעשה, בתי המשפט בארץ החלו לזנוח את הגישה הפורמאלית הרואה לנגד עיניה רק את הערך הכלכלי של בעל החיים, והחלו לפסוק פיצויים גם בגין הסבל הנפשי⁹⁴.

- 92 T.G. Kelch "Toward a Non-Property Status for Animals" 6 *N.Y.U. Envtl. L.J.* 531, 533
- 93 S.M. Wise "Recovery of Common Law Damages for Emotional Distress, Loss of Society, and Loss of Companionship for the Wrongful Death of a Companion Animal" 4 *Animal L.* (1998) 33; D. Squires-Lee "In Defense of Floyd: Appropriately Valuing Companion Animals in Tort" 70 *N.Y.U. L. Rev.* (1995) 1059; J.H. King, Jr. "The Standard of Care for Veterinarians in Medical Malpractice Claims" 58 *Tenn. L. Rev.* (1990) 1; P. Barton, F. Hill "How Much Will You Receive in Damages from the Negligent or Intentional Killing of Your Pet Dog or Cat?" 34 *N.Y.L. Sch. L. Rev.* (1989) 411; W.C. Root "'Man's Best Friend': Property or Family Member? An Examination of the Legal Classification of Companion Animals and its Impact on Damages Recoverable for Their Wrongful Death or Injury" 47 *Vill. L. Rev.* (2002) 423
- 94 ת"א (שלום הר") 4300/02 סגל נ' בהן, פורסם בנבו; ת"ק (שלום ת"א) 5226/06 אורפייג נ' לוי, פורסם בנבו; ת"ק (שלום נת') 1343/05 חרד נ' ארבע, פורסם בנבו; ת"ק (שלום אשד') 150/04 פודבינסקי נ' גבאי, פורסם בנבו, וכן את ת"ק (שלום פ"ת) 2814/06 אלמוג נ' שלמה, פורסם בנבו, שבו קבע בית המשפט כי "הקשר הנפשי המתהווה בין האדם לבין 'ידידו הטוב ביותר' הוא מן המפורסמות". בת"א (ת"א) 19281/06, לעיל הערה 70, בית המשפט אף הרחיק לכת ודחה טענה כי יש לדחות על הסף את התביעה מאחר והחטול שנפגע לא היה בבעלותם של התובעים. נציין כי בכל המקרים המפורטים לעיל גובה הפיצוי הסתכם בכמה אלפי שקלים. ראוי לציין כי הקביעות של בתי המשפט מוגבלות למקרים שבהם בעלים של בעלי החיים תבעו פיצויים בגין הנזק הנפשי שנגרם להם. מקום שבו נטען לפיצוי בגין עוגמת נפש שנגרמה לבעל החיים כתוצאה מהפגיעה בו, קבע בית המשפט כי אין מקום לתבוע את עוגמת הנפש של בעל החיים היות וזה אינו אישיות משפטית מוכרת, ראו ת"ק (שלום ת"א) 2226-12-07 הראל נ' לב, פורסם בנבו. לניתוח הגישות השונות בסוגיה כפי שבאו לידי ביטוי בפסיקת בתי המשפט האמריקניים ראו את L.A. Epstein "Resolving Confusion in Pet Owner Tort Cases: Recognizing Pets' Anthropomorphic Qualities Under a Property Classification" 26 *S.Ill.U.L.J.* (2001) 31. לשם השלמת התמונה נציין כי כאשר נדונה תביעת נזיקין בגין נזק שנגרם ממותם של חיות משק, פסק בית המשפט כי התובע זכאי לפיצוי בגובה שווי השוק של החיות שמחו וזאת בניגוד לטענתו כי יש לפצות אותו בסכום השווה לעלות גידולן, ראו את ת"א (שלום ב"ש) 7208/04 פרחאן נ' סולימאן, פורסם בנבו.

ו. הדין הפלילי ובעלי חיים

אכיפת ההגנה על בעלי החיים נעשית, בין היתר, באמצעות הדין הפלילי. מי שמתעלל בבעלי חיים צפוי לסנקציה פלילית. הוא הדין במי שעובר על הוראות חיקוקים שונים שנועדו להגן על בעלי חיים. הסנקציה הפלילית נועדה להרתיע מפני ביצוע עבירות. אולם בקיומה של הסנקציה לא סגי. העונשים שגוזרים בתי המשפט על המורשעים בביצוע עבירות הם אלה שיוצרים את ההרתעה בפועל. כפי שנראה להלן, קיים פער משמעותי בין העונש המקסימלי הקבוע בחוק למי שפוגע בבעל חיים, לבין העונשים שבתי המשפט, בדרך כלל, גוזרים על הפוגעים בבעלי חיים. לאחר דיון ברמת הענישה על עבירות הנוגעות לבעלי חיים, נבחן סוגיות נוספות בדין הפלילי אשר יישומן מצריך בחינה מחודשת בהקשר של בעלי חיים. ביתר פירוט נבחן האם יש לעצור עד תום ההליכים אדם שהתעלל בבעלי חיים, האם יש מקום להטלת מגבלות על חילוט בעל חיים ששימש בביצוע עבירה, והאם אדם יכול להתגונן מפני אחריות פלילית בטענה כי המעשה שעשה נועד להגן על בעלי החיים.

חוק צער בעלי חיים החמיר בצורה משמעותית את רף הענישה בגין עבירת ההתעללות בבעלי חיים. אם קודם לכן הסתפק המחוקק בעונש של חודש מאסר על עבירת התאכזרות לבעלי חיים⁹⁵, כיום העונש המירבי עומד על שלוש שנות מאסר⁹⁶. עם זאת בתי המשפט נמנעים ברוב המקרים מגזירת עונש של מאסר בפועל על עבירות לפי חוק צער בעלי חיים ומסתפקים במאסר על תנאי או בקנס כספי המגיע לכעשירית בלבד משיעור הקנס המירבי שהם מוסמכים להטיל⁹⁷. הוא הדין בעבירות על החוק להגנת חיית הבר. בתי המשפט נוהגים להכביד מילים על כך שציד או סחר בלתי חוקי גורמים לפגיעה קשה באיזון האקולוגי ובאוכלוסיית חיות הבר המחייבת עונשים כבדים, אולם בפועל מורים על קנסות כגובה אלפי שקלים בודדים⁹⁸. באופן בלתי נמנע, המסר המתקבל בציבור הוא שחייהם של בעלי החיים ניתנים לקנייה בכסף והדבר מקרין על היחס כלפי בעלי חיים. במצב הקיים רמת

95 סעיף 495 לחוק העונשין, תשל"ז-1977.

96 סעיף 17 לחוק צער בעלי חיים.

97 ראו ת"פ (שלום ח"א) 7533/01 מדינת ישראל נ' מוסכך, פורסם בנבו; ת"פ (שלום ב"ש) 1238/04 מדינת ישראל נ' בן בלמו, פורסם בנבו; ע"פ (מחוזי נצ') 1260/05 ירמקוב נ' מדינת ישראל, פורסם בנבו. שיעור הקנס המירבי עומד נכון למועד כתיבת שורות אלה על סך של כ-70,000 ש"ח. נציין כי במקרה אחד בית משפט הטיל על נאשם, שהרג 8 גורים והורשע על פי הודאתו במסגרת הסדר טיעון, התחייבות כספית בסך של 5,000 ש"ח שלא יעבור עבירה דומה ראו ת"פ (שלום ב"ש) 1034/05 מדינת ישראל נ' רבין, פורסם בנבו.

98 ראו את ת"פ (שלום צפת) 1594/01 מדינת ישראל נ' קבלאן, פורסם בנבו; ת"פ (שלום נצ') 1979/04 מדינת ישראל נ' שיבלי, פורסם בנבו; ת"פ (שלום נצ') 1057/04 מדינת ישראל נ' סלימאן, פורסם בנבו; ת"פ (שלום נצ') 2854/04 מדינת ישראל נ' זועבי, פורסם בנבו; ת"פ (שלום נצ') 3891/05 מדינת ישראל נ' עראידה, פורסם בנבו; ת"פ (שלום נצ') 1642/07 מדינת ישראל נ' אבו בכר, פורסם בנבו.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

הענישה הנוכחית לא מרתיעה את המבקשים לפגוע בבעלי החיים והתוצאה היא פגיעה במעמדם של בעלי החיים ומכשול נוסף בפני ביצור ההגנה עליהם.

שני פסקי דין יוצאי דופן בהקשר זה הם ת"פ (שלום חי) 2420/03 מדינת ישראל נ' שאמי⁹⁹ ות"פ (שלום כ"ס) 2716/04 מדינת ישראל נ' חאלד¹⁰⁰. בעניין שאמי מדובר היה בנאשם שירה בכלב הקשור למלונה ללא כל סיבה הנראית לעין וללא התגרות קודמת מצדו של הכלב. בית המשפט קבע כי הצורך החברתי להגן על יסודות החיים בכלל ועל בעלי החיים בפרט מחייב ענישה משמעותית ומרתיעה וגזר על הנאשם מאסר לתקופה של 22 חודשים מתוכם 8 חודשים בפועל, תוך שהוא קובע כי המאסר לא יומר בעבודות שירות. בעניין חאלד גזר בית המשפט מאסר בפועל של שבעה חודשים על נאשם שקשר כלב לפגוש האחורי של משאיתו ונסע במשאית כשהכלב קשור אליה. בע"פ (מחוזי חי) 2627/07 אדרי נ' מדינת ישראל החליט בית המשפט להחמיר בעונשו של הנאשם שהשליך מחלון דירתו שני גורי חתולים אשר היו שייכים לשכנתו כשהם בתוך שקית ניילון – פעולה שגרמה למותו של אחד החתולים¹⁰¹. בית המשפט גזר על הנאשם תקופת מאסר של שלושה חודשים שיומרו לעבודות שירות וכן מאסר מותנה של שבעה חודשים. פסק דין נוסף שראוי לציין בהקשר זה הוא ע"פ (מחוזי נצ') 1406/05 מדינת ישראל נ' פלג¹⁰². בעניין זה הסתפק אמנם בית המשפט במאסר על תנאי למשיב שהרג כלבה משוטטת לאחר שפניות לנציגי הרשות המקומית בדרישה לאסוף אותה הושבו ריקם. אולם בכך החמיר בית המשפט את העונש שגזרה הערכאה הראשונה על המשיב. בהתחשב בנסיבותיו האישיות של המשיב החליט בית משפט קמא שלא להרשיע את המשיב ולגזור עליו צו שירות לציבור ופיצוי כספי בלבד. בהופכה את ההחלטה, קבעה ערכאת הערעור כי בית המשפט חייב להביא בחשבון את המסר לציבור בדבר נורמת ההתנהגות הראויה כלפי בעלי חיים שמתקבל מהיעדר ההרשעה בנסיבות שכאלה¹⁰³.

99 (לא פורסם). ערעור על פסק הדין נדחה בע"פ (מחוזי חי) 1570/04 מדינת ישראל נ' שאמי, פורסם בנבו. בקשת רשות ערעור פלילי לבית המשפט העליון נדחתה אף היא, ראו את רע"פ 2202/05 שאמי נ' מדינת ישראל, פורסם בנבו.

100 ת"פ (שלום כ"ס) 2716/04 מדינת ישראל נ' חאלד, פורסם בנבו.

101 ע"פ (מחוזי חי) 2627/07 אדרי נ' מדינת ישראל, פורסם בנבו.

102 ע"פ (מחוזי נצ') 1406/05 מדינת ישראל נ' פלג, פורסם בנבו.

103 עם זאת בית המשפט קבע כי הרשעת הנאשם, שהיה סטודנט למשפטים, לא תיחשב כהרשעה עם קלון, אם וכאשר יבקש המשיב להתקבל ללשכת עורכי הדין. נציין בהקשר זה כי בית המשפט כגוזרו את הדין לא התחשב לקולא בעובדה שהיו פניות לרשויות המוסמכות על מנת שאלה יסירו את המטרד שנגרם מהכלבה. התחשבות לקולא בעובדה שכזו, בנסיבות דומות שבהן הנאשם הרג כלב משוטט, מצאנו בת"פ (שלום חי) 1249/07 מדינת ישראל נ' ארמה, פורסם בנבו. עם זאת על אף ההתחשבות לקולא, העונש שנגזר במקרה זה היה גדול יותר מהעונש שגזר בית המשפט בעניין פלג, שכן הנאשם נידון למאסר בפועל של 6 חודשים

פרק ארבעה עשר: הגנה על בעלי חיים בענפי משפט שונים

שאלה נוספת הקשורה בטבורה לנושא רמת הענישה, היא האם יש לעצור עד תום ההליכים אדם שהתעלל בצורה אכזרית בבעלי חיים. ככלל בית המשפט שבפניו הוגש כתב אישום מוסמך לצוות על מעצרו של נאשם עד תום ההליכים המשפטיים אם קיים יסוד סביר לחשש שהנאשם יסכן את ביטחונו של אדם או הציבור וכן אם הוא הואשם בעבירה שנעשתה באלימות חמורה או באכזריות או תוך שימוש בנשק קר או חס¹⁰⁴. אמנם החוק לא קובע במפורש כי אישום בעבירת התעללות בבעלי חיים מהווה עילה למעצר עד תום ההליכים, אולם לשון החוק רחבה דיו כדי לפרש את סמכותם של בתי המשפט כחלה בנסיבות מתאימות גם על אישום שכזה. מכשול בפני מסקנה שכזו עלול להיות סיווגם של בעלי החיים כרכוש, שכן עבירות רכוש מסוגות בדרך כלל כעבירות שאינן מקימות חזקת מסוכנות¹⁰⁵. עם זאת אין מדובר בכלל נוקשה והלכה למעשה בתי המשפט הכירו בנסיבות מסוימות בקיומה של עילת מעצר עד תום ההליכים גם בנוגע לעבירות רכוש¹⁰⁶. מעבר לכך, גם אם בעלי חיים מסווגים מבחינה פורמאלית כרכוש, הרי שהיחס כלפיהם צריך להיות שונה, כמתחייב מהיותם יצורים חיים. אדם הפוגע בבעל חיים הוא אדם הפוגע בערך החיים ולפיכך מעמיד את עצמו בחזקתו שהוא אדם המסוכן לציבור.

עיון בפסיקת בתי המשפט מלמד כי בתי המשפט רואים עצמם כמוסמכים לעצור עד תום ההליכים נאשם בעבירת התעללות בבעלי חיים שהסתיימה בפגיעה חמורה בבעל חיים. בבש' (מחוזי ב"ש) 21292/03 משטקוב נ' מדינת ישראל החליט בית המשפט לעצור עד תום ההליכים את המבקש שהרג גור כלבים באמצעות גרזן¹⁰⁷. בית המשפט ציין כי בתי המשפט מצווים למנוע צער בעלי חיים לא פחות מצער בני אדם, ודחה את טענת בא כוחו של המבקש שלפיה מעשה ההרג לא מלמד על מסוכנות לאדם באשר איגו שונה ממעשה שחיטה של בעלי חיים. בהתייחס להפעלת הסמכות לעצור עד תום ההליכים אדם המואשם בהתעללות בבעלי חיים, קבע בית המשפט כי ההכרעה תלויה בסוג מעשה ההתעללות ובנסיבותיו. באותו מקרה הגיע בית המשפט למסקנה כי מעשיו של המבקש, שהיה בעל עבר פלילי, לא כוונו רק לפגוע בכלב, אלא גם באשתו ובתו וכי בהריגת הכלב ביקש להטיל את מוראו עליהן. בבש' (שלום י-ם) 4232/07 מדינת ישראל נ' תורג'מן קבע בית המשפט כי

שירוצה בעבודות שירות. ההבדלים בענישה בשני המקרים מדגימים אפוא בצורה טובה את חוסר האחידות בענישה בנוגע לעבירות כלפי בעלי חיים.
104 סעיף 21 לחוק סדר הדין הפלילי (סמכויות אכיפה – מעצרים), תשנ"ו-1996.
105 בש"פ 4750/06 ברטשוב נ' מדינת ישראל, פורסם בנבו.
106 בש"פ 5431/98 פרנקל נ' מדינת ישראל, פ"ד נב(4) 268, 271-272; בש"פ 2089/98 מדינת ישראל נ' כלולו, פורסם בנבו.
107 בש' (מחוזי ב"ש) 21292/03 משטקוב נ' מדינת ישראל, פורסם בנבו.

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

המשיב, שהיכה חתול בפטיש עד מותו, ייעצר מעצר בית מלא עד תום ההליכים¹⁰⁸. בית המשפט הבהיר שם כי "קיימת ידיעה שיפוטית בנוגע לעובדה שהתעללות קשה ואכזרית בבעלי חיים עשויה במקרים רבים להעיד על תכונות אופי שיש בהן מן המסוכנות גם לבני אדם"¹⁰⁹. בבש' (מחוזי ת"א) 90013/04 דואני נ' מדינת ישראל הואשם המבקש, בין היתר, בעבירות של התעללות והיזק לבעל חיים¹¹⁰. בית המשפט דחה את בקשת המבקש להשתחרר ממעצר תוך שציין כי התעללות בבעלי חיים מעידה על מסוכנות בולטת וזרע של אלימות ואכזריות שעלול להתפרץ גם כנגד בני אדם. גם בבש"פ 701/95 מדינת ישראל נ' פלוני הוחלט על מעצרו של המשיב עד תום ההליכים, אולם שם יוחסו לו לצד מעשי התעללות בבעלי חיים, גם מעשי תקיפה של אישתו וילדיו וכן מעשי התעללות גופנית ונפשית בילדיו¹¹¹. מקרים נוספים שבהם עצרו נאשמים עד תום ההליכים היה בעת אישום בעבירה של גניבת בקר שבמהלכה גרמו סבל לבעלי החיים¹¹².

- 108 בש' (שלום י-ם) 4232/07 מדינת ישראל נ' תורג'מן, פורסם בנבו.
109 לכך שאלמות כנגד בעלי החיים מקימה עילת מעצר של מסוכנות, ראו גם את בש' (שלום ב"ש) 1845/07 מדינת ישראל נ' הואשלה, פורסם בנבו.
110 בש' (מחוזי ת"א) 90013/04 דואני נ' מדינת ישראל, פורסם בנבו.
111 בש"פ 701/95 מדינת ישראל נ' פלוני, פורסם בנבו. למסקנה רומה אליה הגיע בית המשפט בנסיבות דומות ראו גם: בש' (מחוזי חי') 4061/07 מדינת ישראל נ' אסולין, פורסם בנבו; עמ"ת (מרכז פ"ת) 3351-03-09 מדינת ישראל נ' פרידלנד, פורסם בנבו. כן נציין את בש' (שלום י-ם) 1395/00 מדינת ישראל נ' ששון, פורסם בנבו, שם הגיע בית המשפט למסקנה כי הריגת שני שרקנים על ידי המשיב במהלך ויכוח בינו לבין אם ילדיו מהווה ביטוי נפשי של אלימות כלפי המתלוננת הכולל פוטנציאל של ממש להפוך לאלימות פיסית ומכאן שהוכח קיומה של עילת מעצר עד תום ההליכים.
112 ראו את בש"פ 3565/05 גריפאת נ' מדינת ישראל, פורסם בנבו. עם זאת באותו מקרה העיר בית המשפט כי קיים קושי לקבל את הקביעה שלפיה קיימת עילת מעצר בגין עבירה שנעשתה באלימות חמורה או באכזריות, מכיוון שלא הוכח שהאלימות או האכזריות שבה לכאורה השתמשו הנאשמים חרגה במידה משמעותית מן ההתאכזרות הכרוכה בכל שחיטה. למקרים נוספים שבהם הוחלט לעצור עד תום ההליכים נאשמים שהואשמו בגניבת בקר, ראו את: בש"פ 1608/06 הייב נ' מדינת ישראל, פורסם בנבו; בש' (שלום נצ') 5538/05 (ת"פ 4290/05) מדינת ישראל נ' עטור, פורסם בנבו. להחלטה הפוכה בה הוחלט לשחרר את הנאשמים חרף דמיון בנסיבות ראו בש' (מחוזי נצ') 3112/05 עטור נ' מדינת ישראל, פורסם בנבו. לכך שהעבירה של גניבת בקר היא עבירה חמורה שביצועה כרוך בהתאכזרות לבעלי חיים ויש להחמיר בעונשה ראו בש"פ 3565/05 הנ"ל; רע"פ 2806/07 יונס נ' מדינת ישראל, פורסם בנבו; ע"פ 933/08 מדינת ישראל נ' חומיידה, פורסם בנבו; ת"פ (שלום נצ') 1682/06 מדינת ישראל נ' מחאמיד, פורסם בנבו; ת"פ (שלום ב"ש) 1493/07 מדינת ישראל – משטרת ישראל נ' הואשלה, פורסם בנבו; ע"פ 4266/07 מדינת ישראל נ' כלפה, פורסם בנבו; ת"פ (מחוזי נצ') 1135/07 מדינת ישראל נ' הייב, פורסם בנבו; עפ"א (מחוזי נצ') 307/08 חטיב נ' מדינת ישראל, פורסם בנבו. בת"פ (שלום ק"ג) 620/07 מדינת ישראל נ' אלסראחין, פורסם בנבו, חזר בית המשפט על כך שיש להחמיר בעבירת גניבת הבקר אולם לא ראה בעבירה זו

פרק ארבעה עשר: הגנה על בעלי חיים בענפי משפט שונים

מה הדין לגבי בעלי חיים ששימשו לביצוע עבירה פלילית. ככלל, החוק מסמיך שוטר לתפוס חפץ אם יש לו יסוד סביר להניח כי באותו חפץ נעברה עבירה¹¹³. בנוסף, בתי המשפט מוסמכים לצוות על חילוט החפץ שנעברה בו עבירה¹¹⁴. הסוגיה מעוררת קושי מכיוון שהניתוק בין בעל החיים שנתפס לבעליו עלול לגרום צער לבעל החיים שהורגל לחיות במחיצתו של אותו אדם. הדין בסוגיית החילוט והחזרת התפוס סב, בדרך כלל, סביב הפגיעה בזכות הקניין של החשוד בביצוע עבירה. עד כה בתי המשפט טרם התייחסו לקשר בין האדם לבעל החיים ולאפשרות שקשר זה ימנע את החילוט או התפיסה או יחייב את ביטולם¹¹⁵. פקודת סדר הדין הפלילי (מעצר וחיפוש) [נוסח חדש], תשכ"ט-1969 מקנה לבית המשפט שיקול דעת להורות על החזרת התפוס ולהתנותה בתנאים שונים. בתי המשפט פירשו סמכות זו כמחייבת בדיקה אם קיימת חלופה אשר תשיג את תכלית "מעצרו" של הנכס, אך פגיעתה בבעל הזכות בנכס תהיה פחותה מן הפגיעה בו אם המשטרה תמשיך להחזיק בנכס¹¹⁶. על בסיס עקרונות אלה יש לבחון קיומה של חלופה אחרת לחילוט או לתפיסה של בעל חיים, אשר פגיעתה בבעל חיים תהיה פחותה. יש לזכור כי לבעל חיים אין יכולת בחירה אם "להשתתף" בביצוע העבירה או לא, ולכן תפיסתו או חילוטו היא הענשתו על מעשי בעליו. נוסף ונציין כי מושכלות דומות יש ליישם גם במקרה שבו בעל החיים נקנה בכספים שהושגו כתוצאה מביצוע עבירה¹¹⁷.

כשלעצמה משום חזקה לגרימת צער בעלי חיים, שכן קבע כי על המדינה היה להניח בסיס עובדתי ונורמטיבי לטיעון לפיו יש להחמיר עם גונב בקר משיקולים של צער בעלי חיים. סעיף 32(א) לפקודת סדר הדין הפלילי (מעצר וחיפוש) [נוסח חדש], תשכ"ט-1969. וסמכות דומה מוקנית גם לפקחי רשות שמורות הטבע מכוח סעיף 11 לחוק להגנת חייית הבר, תש"ו-1955 (להלן – החוק להגנת חייית הבר).

סעיף 39(א) לפקודה. 114

בבש' (שלום ב"ש) 4216/01 נאסר נ' רשות הטבע והגנים, פורסם בנבו, קבע בית המשפט כי 115

התפיסה של הכלב ששימש את הנאשם במהלך הצייד, היא לתכלית ראויה וכי האינטרס הציבורי להגנה על חיות הבר גובר על זכות הקניין של הנאשם בכלבו. למקרים נוספים שבהם הורה בית המשפט על חילוטו של כלב בנסיבות דומות ראו ת"פ (שלום ב"ש"א) 1285/02 מדינת ישראל נ' סוח'ן, פורסם בנבו; בש' (שלום ב"ש) 4216/01 אבו כף נ' רשות הטבע והגנים, פורסם בנבו; בש' (שלום צפת) 2845/06 אחסאן נ' רשות שמורות הטבע והגנים, פורסם בנבו. כן ראו את בש"פ 4794/99 אבו חדרה נ' הרשות לשמירת הטבע והגנים הלאומיים, פורסם בנבו, שבו נקבע כי אין הכרח שהתפוסים ישמשו כראיה במשפט בכדי שרשויות התביעה יוכלו להמשיך ולהחזיק בתפוס, אולם יש להגביל את החזקת התפוסים לפרק זמן סביר עד לסיום בירור המשפט, שכן אין הצדקה להחזיק חפץ של אדם שייחכן וייצא זכאי בדינו לפרק זמן בלתי סביר. לעניין זה ראו גם את בש' (שלום צפת) 1918/06 סמיה נ' רשות הטבע והגנים, פורסם בנבו, שבו אישר בית המשפט את התפיסה, אך קבע כי אין למכור את התפוסים בטרם הוכחה אשמתו של הנאשם.

רע"פ 1792/99 גאלי נ' משטרת ישראל, פ"ד נג(3) 312. 116

סעיפים 21-22 לחוק איסור הלבנת הון, תש"ס-2000 מקנים לבית המשפט סמכות לצוות, 117

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

שאלה מעניינת היא אם ההגנה על בעלי חיים צריכה להשפיע גם על היקף השתרעותן של ההגנות בדין הפלילי. טול מקרה שבו אדם פוגע באדם אחר או ברכוש על מנת למנוע פגיעה בבעל חיים. האם לאותו אדם תהיה הגנה מפני אחריות פלילית? עיון בהגנות הקיימות בדין הפלילי מעלה כי שלוש מהן יכולות להיות רלוונטיות בהקשר שלפנינו: ההגנה עצמית, צורך וכורח. חוק העונשין קובע כי אדם לא יישא באחריות פלילית למעשה שהיה דרוש באופן מידי כדי להרוץ תקיפה שלא בדין שנשקפה ממנה סכנה מוחשית של פגיעה בחייו, בחירותו, בגופו או ברכושו, שלו או של זולתו¹¹⁸. על פי הגנת הצורך לא יישא אדם באחריות פלילית למעשה שהיה דרוש באופן מידי להצלת חייו, חירותו, גופו או רכושו, שלו או של זולתו, מסכנה מוחשית של פגיעה חמורה הנובעת ממצב דברים נתון בשעת המעשה, ולא הייתה לו דרך אחרת אלא לעשותו¹¹⁹. ואילו על פי הגנת הכורח לא יישא אדם באחריות פלילית למעשה שנצטווה לעשותו תוך איום שנשקפה ממנו סכנה מוחשית של פגיעה חמורה בחייו, בחירותו, בגופו או ברכושו, שלו או של זולתו, ושאנוס היה לעשותו עקב כך¹²⁰.

מלשון ההגנות השונות עולה כי מי שפעל למניעת פגיעה בבעל חיים יכול לטעון להגנה מפני אחריות פלילית, אך ורק אם מדובר בבעל חיים שהינו רכוש שלו או של זולתו. לשון אחר, ההגנה על בעל חיים היא הגנה מתוקף היותם רכוש ולא מתוקף היותם יצורים חיים. מסקנה זו אינה מפתיעה, שכן עיון בחוק העונשין מלמד כי העבירות הפליליות ביחס לבעלי חיים הן עבירות הנוגעות לחיה הניתנת להיגנב, דהיינו חיה המהווה רכוש של אחר¹²¹. ודוק, הניסיון להגדיר את בעל החיים "כזולת" על פי החוק צפוי לכישלון, כאשר ברור מלשון החוק כי המחוקק נתכוון לזולת השייך למין האנושי, אשר יכול להיות בעליו של רכוש¹²².

- בהליך פלילי או אזרחי, על חילוט רכוש שהושג כתוצאה מהלבנת הון.
- 118 סעיף 34 לחוק העונשין ואולם, אין אדם פועל תוך הגנה עצמית מקום שהביא בהתנהגותו הפסולה לתקיפה תוך שהוא צופה מראש את אפשרות התפתחות הדברים.
- 119 סעיף 34א לחוק העונשין.
- 120 סעיף 34ב לחוק העונשין.
- 121 סעיף 451 לחוק העונשין קובע כי "ההורג חיה הניתנת להיגנב או חובל בה, פוצעה או מפעיל עליה רעל, במזיד ושלא כדין, דינו – מאסר שלוש שנים". כן ראו את סעיף 457 לחוק האוסר על הדבקות חיה הניתנת להיגנב במחלה מדבקת ואת סעיף 397 לחוק הקובע איסורים נוספים ביחס לחיה הניתנת להיגנב.
- 122 זה הדין גם בארצות הברית ראו את *State v. LaVasseur* 613 P.2d 1328 (Haw. Ct. App. 1980), באותו מקרה הנאשם, שעבד במעבדת האוניברסיטה, שחרר לחופשי שני דולפינים שהוחזקו במעבדה מכיוון שסבר שנשקפת להם סכנה לאור תנאי החזקתם. בית המשפט דחה את ניסיונו של הנאשם להתגונן בהגנת הצורך תוך שהוא קובע כי הפשע שהנאשם ביצע היה חמור מהפשע שביקש למנוע, והיה עליו לפנות לרשויות המתאימות בכדי שיאכפו את החוק. להרחבת הדיון בפסק דין זה ראו: L.G. Kniaz "Animal Liberation and The Law: Animals

פרק ארבעה עשר: הגנה על בעלי חיים בענפי משפט שונים

האם יש מקום להחיל את ההגנות בדין הפלילי גם על מקרים למניעת פגיעה בבעלי חיים שאינם רכוש? התשובה לשאלה זו תלויה בשיקולים ערכיים, כלכליים ומוסריים. אם נשיב עליה בחיוב אנו, למעשה, מאפשרים פגיעה באדם לצורך מניעת פגיעה בבעל חיים. מנגד, ההגנות בנוסחן הקיים מאפשרות פגיעה באדם לשם הגנה על רכוש. האם אין לומר מקל וחומר, כי אם ניתנת הגנה לחפצים דוממים, הרי שיש לתת הגנה ליצורים חיים כמו בעלי חיים? התשובה לשאלה זו היא מורכבת ותלויה, בין היתר, בשוויו וערכו של הרכוש עליו מבקשים להגן. מכל מקום, במצב הקיים כלל לא בטוח שנאשם יצליח להתגונן מפני אחריות פלילית גם כאשר הוא מבקש להגן על בעל חיים הנתון לבעלותו. אמנם במקרה אחד זיכה בית המשפט את הנאשם מעבירה של היזק לבעל חיים שתקף אותו ואת כלבו, בקובעו כי בנסיבות המקרה חייב היה הנאשם להגן גם על כלבו ולא רק על עצמו¹²³. אך לעומת זאת, במקרה אחר הביע בית המשפט ספק אם יש תחולה להגנת הצורך מקום שבו נשקפת סכנה אך ורק לכלבו של הנאשם ולא לבעליו¹²⁴. זאת ועוד, במקרה נוסף דחה בית המשפט את נסיונו של הנאשם שתקף אדם שניסה לסלק את כלבו, לטעון להגנה עצמית מכיוון שמצא שלא נתקיימו התנאים להגנה זו. בגזר הדין ציין בית המשפט כי הקירבה בין האדם לחיה אינה מצדיקה התנהגות מקצינה, תוך העדפת בעלי חיים על רווחתם של בני אדם וכי יש לעשות איזון ראוי בין ההגנה על בעלי חיים לבין רווחתו של האדם, ראו את ת"פ (שלום אשד) 162/07 תביעות לכיש – שלוחת אשדור נ' זמיר¹²⁵.

לשם השלמת התמונה נציין כי מי שביצע מעשה שנועד להגן על בעלי חיים, אך בה בעת היה כרוך בעבירה על הוראות חוק שנועדו לשמירה על רווחת בעלי חיים, עשוי ליהנות מהגנת החוק מפני עבירה פלילית. דוגמה לכך היא רופא המבצע בבעל החיים ניתוח שנועד להצלתו וכתוך כך גורם לו לסבל וכאב¹²⁶. דוגמה נוספת היא ההוראה הקבועה בתקנה 16

Board the Underground Railroad" 43 Buffalo L. Rev. (1995) 765. בישראל טרם נדונה בהרחבה תחולתה של הגנת הצורך בהקשר שלפנינו. בת"פ (מחוזי ב"ש) 8118/01 מדינת ישראל נ' הר אנדי, פורסם בנבו, הנאשם שיחרר חמורים מאורווה מטעמים אידיאולוגיים של מניעת צער בעלי חיים. אולם הדיון לא נסב כלל על הגנת הצורך בהקשר של בעלי חיים, בין היתר, משום שהנאשם טען להגנת אי-שפיות. בת"פ (שלום ת"א) 3400/02 מדינת ישראל נ' יעקב, פורסם בנבו, נמנע בית המשפט מלהרשיע בעל חנות לחיות מחמד שתקף קטין שנכנס לחנות והפריע למהלכה התקין של העבודה. בין טענות ההגנה שנטענו על ידי הנאשם, נטענה גם הטענה של חשש לפגיעה מצד הקטין וחבריו בבעלי החיים. בית המשפט לא התייחס במישורין לטענה זו, אך ציין כי לא ניתן להחילם מהעובדה כי מעשה התקיפה בא בעקבות הסגת גבול קנטרנית מצד הקטין.

123 ת"פ (שלום חי) 3147/01 מדינת ישראל נ' וקסלר, פורסם בנבו.
124 ת"פ (שלום י-ם) 4335/96 מדינת ישראל נ' וידלנסקי, פורסם בנבו. בנסיבות המקרה זיכה בית המשפט את הנאשם שדקר את כלבה של המתלוננת עד שמת, אך זאת רק משום שתקיפת כלבו של הנאשם על ידי כלבה של המתלוננת סיכנה גם הנאשם עצמו.
125 ת"פ (שלום אשד) 162/07 תביעות לכיש – שלוחת אשדור נ' זמיר, פורסם בנבו.
126 רע"א 1684/96 עמותת "חני לחיות לחיות" נ' מפעלי נופש חמת גדר בע"מ,

שער שני: יחס המשפט אל בעלי החיים

לתקנות צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים) (הובלת בהמות), תשס"ו-2006 שלפיה "לא יישא אדם באחריות על הפרת הוראה מהוראות תקנות אלה, אם הדבר היה נחוץ באופן מיידי להגנת בהמות והפגיעה הצפויה בהם כתוצאה מההפרה היתה קטנה מזו שהיתה צפויה אלמלא ההפרה".

ז. דיני חדלות פרעון ובעלי חיים

ככל נכס גם לבעלי חיים יש שווי כלכלי ומכירתם עשויה להניב תמורה כספית. מה הדין אפוא במקרה שבו הבעלים של בעלי חיים נקלע לחובות ונושיו מבקשים לממש את נכסיו, ובכלל זה את בעלי החיים שבבעלותו בכדי להיפרע ממנו? פשיטא, כי מכירה כפויה של בעל חיים עלולה לפגוע לא רק בחייב, אלא גם בבעל החיים שהתרגל לחיות עם בעליו ורוחש לו חיבה. מנגד, מונחת על כף המאזניים זכותו של הנושה לקבל בחזרה את כספו וזכות זו היא זכות קניינית הזוכה להגנה חוקתית. ההכרעה בסוגיה אינה פשוטה. הפסיקה קבעה לא אחת כי יש לאפשר לחייב קיום מינימלי בכבוד וכי כבוד האדם אינו שמור אך ורק לאנשים שהמעות בכיסם¹²⁷. הקשר הרגשי שמתפתח בין האדם לבעל חיים שבבעלותו הוא מן המפורסמות, אך נראה לנו כי יהיה זה מרחיק לכת להשתית איסור על מכירת בעל החיים בחובה לאפשר לחייב קיום מינימלי או בכבודו כאדם¹²⁸. האם הצער שייגרם לבעל החיים כתוצאה מניתוקו מבעליו יכול להצדיק איסור שכזה. ציינו כבר כי ככלל אין זה ראוי כי בעל חיים יסבול כתוצאה ממעשיו של בעליו. נימוק נוסף שיכול להצדיק את איסור המכירה הוא נימוק כלכלי. יש להניח כי השווי שיתקבל מהמכירה של בעל החיים יהיה ברוב המקרים נמוך וכי הנושה לא הסתמך מלכתחילה בעת מתן האשראי על בעל החיים כעל מקור להחזר האשראי. במקרים שכאלה מהלך של מכירת בעל החיים על ידי הנושה עשוי להתפרש כפעולה בחוסר תום לב לנוכח התועלת הכספית המועטה הצפויה לנושה ממכירה שכזו. אולם מה הדין כאשר מדובר בבעל חיים ששווי רב ואשר הנושה יכול להיפרע ממנו כדי חובו, כולו או חלקו.

עיון בחקיקה הרלוונטית מלמד כי המחוקק החייחם לסוגיה באופן חלקי. חוק ההוצאה לפועל, תשכ"ז-1967 מסמיך את ראש ההוצאה לפועל לצוות על עיקול מיטלטלין של החייב

פ"ד נא(3) 832, 851.

127 רע"א 4905/08 גמזו נ' ישעיהו, פ"ד נה(3) 360.

128 לדעה שלפיה הקשר בין האדם לחיית המחמד מצדיק הטלת איסור על עיקולה ראו את פ' לרנר "על חייבים ובעלי חיים: חיית מחמד כנכס שאינו בר-עיקול" עלי משפט ד (תשס"ה) 205.

פרק ארבעה עשר: הגנה על בעלי חיים כענפי משפט שונים

ומכירתם. סעיף 22 לחוק קובע אילו מיטלטלין אינם ניתנים לעיקול¹²⁹. בין המיטלטלין הללו נמנים:

1. חיות מחמד של החייב.

2. בעלי חיים שבלעדיהם אין החייב יכול לקיים את עבודתו המהווה מקור לפרנסתו ופרנסת בני משפחתו ובלבד ששוים אינו עולה על סכום שנקבע בתקנות.

3. בעלי חיים השייכים לנכה והנחוצים לו לשימושו האישי בשל נכותו¹³⁰.

מנגד, שונים הם פני הדברים כאשר החייב הינו פושט רגל. פקודת פשיטת הרגל [נוסח חדש], תש"ם-1980 הקובעת את נכסי פושט הרגל העומדים לתשלום החובות לנושים, מורה כי נכסי פושט הרגל לא יכללו בעלי חיים שבלעדיהם הוא אינו יכול לקיים את מלאכתו¹³¹. וכן בעלי חיים הנחוצים לו בשל נכותו¹³². אולם לעומת זאת בפקודה אין כל הוראה האוסרת על חלוקת חיות מחמד. לדעתנו, בעניין זה צריכה להיות הרמוניה בין דיני ההוצאה לפעול לדיני פשיטת הרגל וראוי כי גם האחרונים יאסרו על מכירת חיות מחמד השייכות לפושט הרגל.

שאלה אחרת היא מהי חיית מחמד הפטורה מעיקול? תשובת החוק שלפיה חיית מחמד היא "חיה הנמצאת בביתו או בחצרו של החייב ואינה משמשת לעיסוק בעל אופי מסחרי" אינה משאירה בדינו תשובה ברורה. חיות אשר בדרך כלל נהוג לראותן כחיות מחמד כגון כלב או חתול, הן ללא ספק חיות מחמד הנופלות לגדר הגדרת החוק. אך מה דינם של סוסים או תוכים החיים בחצרו של החייב? ¹³³ לדעתנו, התשובה לשאלה צריכה להינתן על פי מבחן אובייקטיבי המתחשב בהשקפות הרווחות בציבור לגבי הגדרתה של חיית מחמד ולא על פי מבחן סובייקטיבי התלוי בתחושותיו של החייב. התוצאה היא כי ייתכן ולא יהיה בידיו של החייב למנוע מהנושים להוביל מהלך למכירתם של בעלי חיים, אותם הוא רואה כחיות מחמד ואשר שווים עשוי להיות רב, אם אין אחידות דעים בציבור באשר להגדרתם כחיות מחמד¹³⁴.

129 חוק ההוצאה לפועל, תשכ"ז-1967.

130 לגבי שתי החלופות האחרונות נקבע כי הפטור מעיקול לא יחול לגבי חוב שנתחייב בו החייב ברכישת המיטלטלין שעיקולם נדרש, ראו את סעיף 22(ב) לחוק ההוצאה לפועל.

131 וזאת בכפוף לתקרה שנקבעה, ראו את סעיף 86(4) לפקודת פשיטת הרגל [נוסח חדש], תש"ם-1980.

132 סעיף 86(5) לפקודה.

133 לפסק דין הרואה דג זהב כחיית מחמד ראו *People v. Garcia* 777 N.Y. S.2d 846 (N.Y., 2004).

134 להרחבה בפרשנות המונח "חיית מחמד" הקובע בחוק ההוצאה לפועל, ראו גם את לרנר, לעיל הערה 128, עמ' 212-219.

ח. מינהל אוכלוסין ובעלי חיים

כידוע, הכניסה לישראל והשהייה בה אינן זכויות המוקנות למי שאינם אזרחים ישראלים. בדומה למדינות העולם, גם מדינת ישראל שומרת בידה את הזכות למנוע כניסתו לארץ של אדם שהורשע בעבירה פלילית או להרחיקו מן הארץ¹³⁵. בהקשר זה עולה השאלה הבאה: האם עבירה על הוראות חוק שנועד להגן על בעלי חיים מהווה עילה להרחקה מן הארץ או למניעת כניסה אליה? בעת"מ (מינהלי ת"א) 2100/05 פאנגוונג נ' משרד הפנים דחה בית המשפט עתירה למניעת גירושם של העותרים בגלל שעסקו בציד בלתי חוקי של חזיר בר¹³⁶. בית המשפט קבע כי לא נפל פגם בשיקול דעתו של המשיב, אשר בהתירו כניסת זרים לישראל רשאי להתחשב בהתנהגותם ולהטיל עליהם סנקציות בשל הפרה ביודעין של החוק בישראל. באותו עניין לא הבחין בית המשפט בין עבירות שונות לפי מידרג חומרתן, שכן לא נדרש לכך. שונים היו פני הדברים בעת"מ (מינהלי ת"א) 2227/03 אפואן נ' מדינת ישראל שם נדונה שאלת חוקיותו של נוהל הקובע שדי בקיום חשד לביצוע עבירה פלילית בחיות בר כדי לגרש עובדים זרים מישראל¹³⁷. בית המשפט קבע כי הנוהל כללי וגורף יתר על המידה בהיותו חל ללא הבחנה על כל ביצוע עבירה מעוון ועד פשע וכן על ניסיון לבצע עבירה כלשהי. לגישת בית המשפט השמירה על ערכי הטבע ובכלל זה השמירה על חיות הבר צריכה להיות מידתית ואין זה ראוי שבגין עבירה כלשהי המתייחסת לנושאים אלה תופעל סנקציית הגירוש¹³⁸. בית המשפט הוסיף וציין כי העונש שגוזרים בתי המשפט על אזרחים ישראלים בגין ביצוע עבירות דומות הוא קנס בלבד, כך שעונש של גירוש על ביצוע עבירה דומה עלול לעלות לכדי הפליה בענישה. לדעתנו, ראוי שההכרעה תיפול על פי חומרת העבירה. אם מדובר בעבירה שתוצאתה פגיעה קשה בגופו ובנפשו של בעל החיים, אין מקום להתערב בשיקול דעתו של שר הפנים שהחליט על מניעת כניסה לישראל או על גירוש.

ט. רישוי עסקים ובעלי חיים

חופש העיסוק זכה להכרה חקיקתית בעלת תוקף חוקתי עם חקיקת חוק-יסוד: חופש העיסוק¹³⁹. בתי המשפט הגנו על חופש זה פעמים רבות ואין חולק כי היום לכל אדם

135 ראו את חוק הכניסה לישראל, תשי"ב-1952 וכן את בג"ץ 482/71 קלרק נ' שר הפנים, פ"ד כז(1) 113.

136 עת"מ (מינהלי ת"א) 2100/05 פאנגוונג נ' משרד הפנים, פורסם בנבו.

137 עת"מ (מינהלי ת"א) 2227/03 אפואן נ' מדינת ישראל, פורסם בנבו.

138 לדעה דומה ראו גם את עת"מ (מינהלי ת"א) 1433/07 זונרווי נ' משרד הפנים, פורסם בנבו.

139 חוק-יסוד: חופש העיסוק (תשנ"ב).

פרק ארבעה עשר: הגנה על בעלי חיים בענפי משפט שונים

החופש לעסוק בכל עיסוק חוקי¹⁴⁰. בהקשר שלפנינו עולה השאלה האם יש להתנות עיסוקים שונים הכרוכים בהחזקת בעלי חיים בהיתר מראש. פשיטא, כי דרישת סף לעיסוק כלשהו מהווה פגיעה בחופש העיסוק של הפרט ומכאן שעליה להיעשות בחוק ולעמוד בתנאי פסקת ההגבלה הקבועה בחוק היסוד. התניה מסוימת על חופש העיסוק של הפרט בנוגע לבעלי חיים קיימת בחוקים שונים¹⁴¹, ובכלל זה בצו רישוי עסקים¹⁴². בצו נקבע ביחס לבעלי חיים כי עסקים של גידולם, החזקתם, טיפול בהם, הצגתם, מכירתם והובלתם הם עסקים טעוני רישוי¹⁴³. עסק נוסף שנקבע לגביו כי הוא טעון רישוי הוא מספרה של בעלי חיים, והפסיקה הוסיפה וקבעה כי גם ניהול כלביה המהווה בית מחסה לבעלי חיים מצריך רישיון לפי חוק רישוי עסקים¹⁴⁴. לעומת זאת, נקבע כי ניהול מרפאה וטרינרית שבעלי חיים אינם מתאשפזים בה אינו עסק המצריך רישיון¹⁴⁵. מהתוספת לצו עולה כי הרישוי לא נועד לשמור על רווחתם של בעלי חיים, אלא להבטיח איכות סביבה נאותה ולמנוע מפגעים, מטורדים ומחלות. לדעתנו, מערך החקיקה הקיים להגנת בעלי חיים ממילא מטיל הגבלות שונות על מי שמבקש למצוא לו עיסוק הקשור לבעלי חיים, ובכללן חובה לדאוג לרווחת בעלי החיים כך שהגבלה נוספת בדמות חובת רישוי לא תתרומם נוספת לרווחת בעלי החיים. עם זאת ייתכן ויש מקום לקבוע בחוק תנאים אשר בהתקיימם לא יוכל אדם לעסוק בעיסוק הקשור לבעלי חיים. בין התנאים הללו ניתן למנות את התנאים הבאים: היסטוריה של התעללות בבעלי חיים, הפרות חוזרות ונשנות של חיקוק שנועד להגן על בעלי חיים וכיוצא באלה.

140 להגנה על חופש העיסוק לפני חקיקת חוקי היסוד ראו את בג"ץ 1/49 בז'רנו נ' שר המשטרה, פ"ד ב 80; להתפתחות ההגנה על חופש העיסוק ראו את בג"ץ 3872/93 מיטראל בע"מ נ' ראש הממשלה ושר הדתות, פ"ד מו(5) 485, 514-515.

141 ראו, בין היתר, את החוק להגנת חייית הבר המחייב רישיון לציד, סחר והחזקה בחיות בר; תקנות צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים) (תערוכות, הצגות ותחרויות של בעלי חיים), תשס"א-2001; תקנות מחלות בעלי חיים (יבוא בעלי-חיים), תשל"ד-1974 (רישוי יבוא); פקודת הרועים (מתן רישיונות), 1946; תקנות מחלות בעלי חיים (הקמה והפעלה של משקי טיפות, הפצה, רבייה וגידול של עופות), תשמ"א-1981; פקודת הדיג, 1937; תקנות להשבחת ייצור חקלאי (בעלי חיים) (דבורים), תשכ"ח-1968.

142 צו רישוי עסקים (עסקים טעוני רישוי), תשנ"ה-1995.

143 ראו גם את ת"פ (שלום ת"א) 8239/02 מדינת ישראל נ' חברת אחים שורגי חברה לייצור שיווק ואספקה חקלאית בע"מ, פורסם בנבו, שם נדחתה טענת הנאשמים כי ניתן לנהל עסק של גידול עגלים ללא רישיון עסק.

144 ח"פ (שלום רח') 2248/98 מדינת ישראל נ' ברקוביץ, פורסם בנבו.

145 בע"פ (מחוזי ב"ש) 7135/99 רב הון נ' עיריית אילת, פורסם בנבו, קבע בית המשפט כי המונח "טיפול בהם" אינו מתייחס לטיפול רפואי של רופא וטרינרי. קביעה זו נסמכת על פסיקת בית המשפט בבג"ץ 351/83 ירקוני נ' ראש המועצה המקומית יהוד, פ"ד לו(4) 500, אשר ניתן שעה שהיה בתוקף צו רישוי עסקים (עסקים טעוני רישוי), תשל"ג-1973 שבפריט 167 לתוספת שלו נקבע שעסקים טעוני רישוי בקשר עם בעלי החיים הם "בית הארחה, בית חולים, מוסד לאילוף, מספרה לבעלי החיים".

י. דיני תכנון ובנייה ובעלי חיים

ההחלטות התכנוניות השונות של מוסדות התכנון והבנייה הן בעלות השפעה מכרעת על הסביבה שבה אנו חיים. בשנים האחרונות הולכת ומחלחלת ההשקפה שלפיה לאדם יש זכות לחיות בסביבה נאותה, וכי פגיעה באיכות הסביבה עשויה להתפרש כפגיעה באיכות חייו של האדם ולעלות אף כדי פגיעה בכבודו¹⁴⁶. השקפה זו הוליכה להכרה כי לאדם יש מעמד להגן על הטבע ובכלל זה על בעלי חיים מפני תכנית הפוגעת בהם. מעמד זה הוכר עד כה מתוך גישה הרואה בפגיעה בטבע משום פגיעה באדם עצמו. ברם, ההשלכות של ההחלטות התכנוניות אינן נוגעות רק לאדם, אלא גם לבעלי חיים. לפיכך בדיון על תקפותה של תכנית תכנונית על בית המשפט להביא בחשבון גם את הצורך להגן על האינטרסים של בעלי חיים. דברים אלה מקבלים משנה תוקף לאור העובדה כי הפגיעה בבעלי חיים כתוצאה משינויים תכנוניים היא רבה יותר מהפגיעה באדם. שינויים סביבתיים, כגון צמצום של שטחים פתוחים או בירוא של ריאות ירוקות, עלולים להביא, בין היתר, להכחדת אוכלוסיות שלמות של מיני בעלי חיים, לניתוקם זה מזה, להריסתם של בתי גידול שונים ולהרס של מערכות אקולוגיות שונות. מעבר לכך, החלטות תכנוניות גורמות לשינויים במידת הרעש, הלכלוך וניקיון האוויר והמים להם חשופים בעלי חיים וגם בכך יש כדי להשפיע על אופן ההתפתחות של אוכלוסיות בעלי החיים השונות¹⁴⁷.

במצב הקיים תסקירי השפעה לתכניות פיתוח מוצעות כוללים, בדרך כלל, בדיקה של השפעות ביצוע התכנית על עולם החי והצומח, ללא קשר ישיר לתועלתם לבני אדם¹⁴⁸. לאור החיזוק במעמד המשפטי של בעלי החיים, נראה כי תסקירים שאין בהם התייחסות לבעלי חיים עלולים להיפסל מן הטעם שלא נשקלו כל השיקולים הרלוונטיים הצריכים לעניין. בנוסף לכך, ההכרה באינטרסים של בעלי חיים תחייב את מוסדות התכנון והבנייה לתת משקל רב יותר לפגיעה בבעלי חיים כתוצאה מהחלטות תכנוניות. עם זאת מבחינה

146 לאיזון בין הצורך לשמור על איכות סביבה נאותה לבין אינטרסים אחרים ראו באופן כללי את בג"ץ 4128/02 אדם טבע ודין – אגודה ישראלית להגנת הסביבה נ' ראש ממשלת ישראל, פ"ד נח(3) 503.

147 גם שינויים סביבתיים נקודתיים עלולים לפגוע בבעלי חיים. דוגמה לכך היא סלילת כביש חדש. החלטה המתחשבת בבעלי חיים תתן את הדעת לצורך של בעלי חיים לעבור כבישים אלה ותיצור להם נקודות מעבר המקטינות את סיכוייהם להיפגע מכלי רכב חולפים. לעניין זה נציין כי אי-השלמת גידור שתפקידו לנתב בעלי חיים למעברים בטוחים בהם יוכלו לעבור כביש, היה מן הגורמים העיקריים שהניעו את בית המשפט לקבוע כי לא תותר פתיחת כביש מספר 9 לתנועת כלי רכב בטרם הושלמו עבודות השיקום הנופיים, ראו עת"מ (מינהלי י-ם) 483/07 החברה להגנת הטבע נ' עיריית ירושלים, פורסם בנבו.

148 ראו לדוגמה את בג"ץ 3476/90 החברה להגנת הטבע נ' המועצה הארצית לתכנון ולבניה, פורסם בנבו. ההתחשבות בבעלי חיים קיימת גם בחקיקה, ראו את חוק המים, תשי"ט-1959 האוסר על זיהום מים במיתקני מים שעלול לפגוע בתי או בצומח.

פרק ארבעה עשר: הגנה על בעלי חיים בענפי משפט שונים

מעשית ההתערבות בהחלטות מוסדות התכנון נעשית, בדרך כלל, מטעמים פרוצדורליים או מנהליים ולא מטעמים ענייניים. הסיבה לכך נעוצה בכך שבית המשפט מגדיר את החלטות מוסדות התכנון כהחלטות מקצועיות שהוא לא ייטה להתערב בהן בהיעדר כלים מתאימים¹⁴⁹. התוצאה היא שלעת עתה קיים סיכוי נמוך שבתי המשפט בארצנו יבטלו, מטעמים ענייניים הנוגעים לשמירה על רווחתם או קיומם של בעלי החיים, החלטה של מוסדות התכנון שנתקבלה תוך שקילת כל השיקולים הרלוונטיים ולפי הכללים הפרוצדורליים הנוגעים בדבר¹⁵⁰.

149 ראו לעניין זה את בג"ץ 465/93 טריידט ס.א. חברה זרה נ' הוועדה המקומית לתכנון ולבנייה, הרצליה, פ"ד מח(2) 622, 633-634; ע"א 8366/99 עפרת נ' שר הפנים, פ"ד נו(1) 155, 160-161.

150 ראו עת"מ (מינהלי חי') 2367/04 המועצה המקומית כפר ורדים נ' המועצה הארצית לתכנון ולבניה, פורסם בנבו. מנגד בית המשפט לא יתערב, מאותם טעמים, בהחלטות מוסדות תכנון שנועדו לשמור על הטבע ולהיטיב עם בעלי חיים. כך בעת"מ (מינהלי חי') 68/99 לייטה נ' הוועדה המחוזית לתכנון ובניה – מחוז חיפה, פורסם בנבו, נדחתה עתירה כנגד החלטה המשנה את יעודה של קרקע חקלאית לשמורת טבע. ראוי לציין בהקשר זה כי השימוש הנעשה בקרקע חייב לעלות בקנה אחד עם ייעוד הקרקע. בבש"א (שלום י-ם) 12156/08 החברה להגנת הטבע נ' קהלאני, פורסם בנבו, הוציא בית המשפט צו מניעה המורה למשיבים להימנע מביצוע כל פעולה בעמק הצבאים הפוגעת בערכי טבע מוגנים. באותו עניין ביקשו המשיבים להקים בעמק הצבאים חווה חקלאית אורגנית, אולם לפי התכנית שחלה על הקרקע מדובר היה בשטח ציבורי פתוח ולא בשטח חקלאי. לפיכך צריכים היו המשיבים להצטייד מבעוד מועד בהיתר מתאים על פי החוק, ומשלא עשו כן נקבע כי עומדת למבקשת עילה לכאורית למתן הסעד הזמני שנבקש על ידיה. עוד קבע בית המשפט כי מאזן הנוחיות נוטה לכיוון המבקשת היות ופעולות המשיבים בשטח עלולות לגרום לנזק בלתי הפיך לאוכלוסיית הצבאים שבעמק. גישה זו היא ראויה. בעתירות העוסקות בתכנון ובנייה המבקשות להגן על בעלי חיים ישנה חשיבות רבה למתן סעד זמני שימנע את המשך ביצוע העבודות ובכך יקבע עובדות בלתי הפיכות בשטח. מכיוון שמטרתו העיקרית של הסעד הזמני היא לשמור על הקיים, הרי שיש מקום להעניק צו זמני שימנע ביצוע פעולות שיפגעו בבעלי חיים, כאשר מוכח לכאורה כי פגיעות שכאלה הינן צפויות אלמלא יינתן הצו.

מפתחות

מפתח חקיקה

(ההפניה היא לעמוד ולהערות השוליים (בסוגריים))

חקיקה ישראלית

א	
	[פקודת ה]אגודות השיתופיות
(47)282	(1)26 (ב)
(96)218, 218, (8)189	[חוק] איסור גידול חזיר, תשכ"ב-1962
(97)219	5
(98)219	6
	[חוק] איסור הלכנת הון, תש"ס-2000
(117)299	22-21
	[חוק] איסור הפליית עיוורים המלווים בכלבי נחייה, תשנ"ג-1993
(20)133	(א)3
(9)273	[חוק] אמנת האג (החזרת ילדים חטופים), תשנ"א-1991
ב	
(1)127	[חוק ה]בנקאות (רישוי), תשמ"א-1981
(41)198	[פקודת ה]בריאות (מזון), 1935
	[פקודת] בריאות העם, 1940
(36)258	53
(17)75	[פקודת] בתי הסוהר [נוסח חדש], תשל"ב-1971
ג	
(17)229	[חוק] גנים לאומיים ושמורות טבע, תשכ"ג-1963
(3)225, 225	[חוק ה]גנים הלאומיים, שמורות טבע, אתרים ואתרי הנצחה, תשנ"ח-1998
(59)243, 236, 235, (17)229, 227, (7)226	
(12)228	1
235	64
(17)229	[חוק] גנים לאומיים, שמורות טבע, אתרים לאומיים ואתרי הנצחה, תשנ"ב-1992

דיני בעלי חיים

	ד
(41)199	[פקודת ה]דבורים [נוסח חדש], תשמ"ג-1983
(95)218 ,218	(ב)6
(141)305 ,(32)233 ,(8)95	[פקודת ה]דיג, 1937
	ה
(4)15	[חוק] הגבלת הפרסומת למוצרי טבק לעישון, תשמ"ג-1983
(8)95	(א)5
(1)225	[פקודת] הגנת הדבורים [נוסח חדש], תשמ"ג-1983
245 ,(56)241	[חוק] הגנת הצומח, תשט"ז-1957
(2)225 ,225 ,161 ,(15)96 ,(9)95	[חוק] [ל]הגנת חיית הבר, תשט"ו-1955
(141)305 ,295 ,243 ,241 ,236 ,235 ,227 ,(7)226 ,226	
(5)226	1
230	2
(22)231 ,(99)219 ,(91)217 ,(64)88	3
(34)233 ,(30)233	(א)4
(30)233	(ב)4
(29)233	5
(30)233	7
(60)243 ,(10)130	8
(46)237	(2)8
(56)241	(3)(א) 8
(25)232	9
(113)299	11
(28)232 ,(85)215 ,214	(ג)11
(63)244	13
(4)225	16
(71)246	(7)16
	[פקודת] הובלת טובין בים
	התוספת
(11)96	1
(129)303 ,302	[חוק ה]הוצאה לפועל, תשכ"ז-1967
303 ,(11)96	22
(130)303	(ב)22
(1)225 ,(47)142	[חוק] הסדרת הטיפול בחופי הכנרת, תשס"ח-2008

מפתח חקיקה

(4)249, 249, (15)96	[חוק ל]הסדרת הפיקוח על כלבים, תשס"ג-2002
(39)258	1
(11)130	2
251, (7)250, 250	(א)2
(16)252	(א)3
(16)252	(ב)3
(44)259	(ג)3
131	(2)3
252	(ה)3
(11)250	4
(15)252	5
(18)254	(ד)6
(11)167	(1)ה)6
(19)254, (100)219	(2)ה)6
(9)250	8
251, (33)137	11
(25)255	(א)11
(26)256	(כ)11
(20)254	(כ)13
267	14
(10)250	(1)כ)18
(47)142	[חוק] הסדרת מקומות רחצה, תשכ"ד-1964
(20)229	[חוק] ל[השבתת ייצור חקלאי (בעלי חיים), תשי"ב-1952
285	[חוק] השבת אבידה, תשל"ג-1973
(56)285	(א)2
(56)285	3
(57)286	4
(57)285	(א)4
(62)287, (57)285	(ב)4
(57)285	(ג)4
286	5
287	6
(61)287	(ב)6
	ה
(46)282	[חוק ה]חוזים (חלק כללי), תשל"ג-1973
	21
(46)282	[חוק ה]חוזים (תרופות בשל הפרת חוזה), תשל"א-1970
	(א)9
(81)213	[חוק ה]חולה הנוטה למות, תשס"ו-2005

דיני בעלי חיים

(139)304 ,304	[חוק-ייסוד:] חופש העיסוק (תשנ"ב)
	י
(79)148	[פקודת ה]יבוא והיצוא [נוסח חדש], תשל"ט-1979
(11)96	1
270	[חוק] יחסי ממון בין בני זוג, תשל"ג-1973
(3)270	(א)5
(1)225	[פקודת ה]יערות, 1936
	[חוק ה]ירושה, תשכ"ה-1965
(1)274	1
(2)274	2
(28)277	3
(29)277	4
(19)275	6
(34)278	(א)17
(35)278	(ב)17
(63)287	19
(17)275	34
(27)277	77
(20)276	(א)110
(21)276	(א)111
(25)276	(ג)111
(22)276	112
(23)276	(א)113
(24)276	116
	כ
112	[חוק-ייסוד:] כבוד האדם וחירותו
(6)249 ,201 ,(44)200 ,199	[פקודת ה]כלבת, 1934
(51)201	א4
264 ,263	5
(33)138	ב7
(52)202	8
(52)202	9
(53)202	10
(64)205 ,205	(א)17
(135)304	[חוק ה]כניסה לישראל, תשי"ב-1952
	[חוק ה]כשרות המשפטית והאפוסטרופוסות, תשכ"ב-1962
(4)106 ,(10)95	1

	מפתח חקיקה	
(10)273		25
		מ
206	[פקודת ה]מועצות המקומיות [נוסח חדש]	
200, 199	[פקודת] מחלות בעלי חיים [נוסח חדש], תשמ"ה-1985	
(45)200		4
(46)200		7
(47)200		א9
(49)200		12
(48)200		18
(50)201		(א)26
	[חוק ה]מיטלטלין, תשל"א-1971	
(65)288		3
(39)139		7
(42)281, (39)281, (3)128		8
(51)284		(א)11
(38)279		12
	[חוק ה]מים, תשי"ט-1959	
(148)306, (1)225		
	[פקודת ה]מכס [נוסח חדש]	
(11)96		190
	[חוק ה]מכר, תשכ"ח-1968	
(44)282		33
	[חוק ל]מניעת מפגעים, תשכ"א-1961	
(82)292		
	[חוק ל]מניעת שריפות בשדות, תשי"י-1949	
(1)225		
	[חוק] מט ערך מוסף, תשל"ו-1975	
(11)96		111
	[פקודת] מסי עיריה ומסי הממשלה (פיטורין), 1938	
(41)82		
	[פקודת] מסילות הברזל [נוסח חדש], תשל"ב-1972	
(53)284		(ב)40
(84)213		(ד)40
	[חוק ה]מקרקעין, תשכ"ט-1969	
(1)127		14
(7)73		15
(3)128		
315		

דיני בעלי חיים

(40)281	(א)18
(41)281	(ב)18
(42)281	19
(3)128	20-15
	[חוק ה]משכון, תשכ"ז-1967
(48)282	1
(49)283	5
	ג
278	[חוק ה]נאמנות, תשל"ט-1979
(31)278	1
	[פקודת ה]נויקין [נוסח חדש]
290, 288, (26)135	2
(66)288, (5)226, (11)96	23
(68)288	36-35
(67)288	41
(14)252	א41
(70)288, (13)251	ב41
(13)251	(א)44
(78)211	63
(69)288	
(1)127	[חוק] ניירות ערך, תשכ"ח-1968
(1)225, (47)142	[חוק ה]ניקוז וההגנה מפני שטפונות, תשי"ח-1957
	ס
299	[פקודת] סדר הדין הפלילי (מעצר וחיפוש) [נוסח חדש], תשכ"ט-1969
(11)96	1
(113)299	(א)32
(62)265	34
(114)299	(א)39
	[חוק] סדר הדין הפלילי (סמכויות אכיפה – מעצרים), תשנ"ו-1996
(104)297	21
	ע
(29)256	[חוק ה]עונשין (תיקון מס' 39) (חלק מקדמי וחלק כללי), תשנ"ד-1994
	[חוק ה]עונשין, תשל"ז-1977
(43)259	י34
(118)300	יא34
(119)300	יב34
(120)300	

מפתח חקיקה

(1)127	ככד	734
(109)222		176
(109)222		178
(29)256		338
256(29)256 , ,253 ,252		(6)338
(5)152		368
(121)300		397
(121)300 ,253 ,252		451
(121)300		457
(95)295 ,(16)109		495
(15)155		(1)(א)495
	[חוק ל]עידוד השקעות הון בחקלאות, תשמ"א-1980	4
(11)96		
	[פקודת ה]עיריות [נוסח חדש]	
257 ,206		(1)242
290 ,(66)206		(א)247
(66)206		(ב)247
(66)206		(29)249
(66)206		
	[חוק] עשיית עושר ולא במשפט, תשל"ט-1979	2
(45)282		
	[חוק ה]עתיקות, תשל"ח-1978	
235		
	פ	
	[חוק ה]פטנטים, תשכ"ז-1967	7
(29)78		
	[חוק ל]פיקוח על יצוא של בעלי חיים ושל תוצרת מן החי, חשי"ז-1957	
(79)148		
	[פקודת החוק ה]פלילי, 1936	386
(16)109		
	[פקודת] פשיטת הרגל [נוסח חדש], תש"ם-1980	
303		86
(11)96		(4)86
(131)303		(5)86
(132)303		
	[חוק ה]פרשנות, תשמ"א-1981	4
(4)106		
	צ	
	[חוק] צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים), תשנ"ד-1994 ,18 ,18,(17) ,94,(6) ,(31)79 ,(3)106 ,	

דיני בעלי חיים

266 ,250 ,217 ,156 ,112 ,(16)109	
(13)131 ,114 ,113	2
(6)153 ,152 ,(39)139 ,111 ,(18)110 ,110 ,(14)96 ,96	(א)2
(19)157	(ד)2
(20)110	(ב)2-(ד)2
(64)288	א2
(35)138 ,(9)73	(א)א2
(41)140	(ב)א2
111	4-א2
(13)131 ,114 ,113 ,112 ,111	3
111	(א)3
111	(ב)3
(101)219 ,219 ,113	4
(40)139 ,(27)135	א4
(32)114	7
(30)113	(א)8
(32)114	(ב)8
(31)114	(ג)8
214	(3)(ד)8
(9)166 ,(13)131	(8)10
(59)286	12
213	(א)13
219	(ב)13
(33)114	14
210	א14
(28)113	15
(23)112	(ב)16
(96)295	17
(27)113	(ג)17
(39)235 ,(16)132 ,(28)113	א17
(29)113	(1)א17
(38)198 ,(24)112	18
(34)114	19
(3)163	(4)19
(13)96	22
220 ,(9)189	(1)22
(4)169	(2)22
(27)135	[חוק] צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים) (תיקון מס' 5), תשס"ו-2005
210	[חוק] צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים) (תיקון מס' 7), תשס"ח-2008
171 ,(4)169 ,(15)96 ,(7)94	[חוק] צער בעלי חיים (ניסויים בבעלי חיים), תשנ"ד-1994
219 ,(16)172	1

מפתח חקיקה

(5)169	2
(9)171	8(א)
(29)177	8(ב)
(65)52	8(ג)
(30)177	8(ד)2
(32)178 ,(23)175	9
(18)173	10
(45)184	11א
(46)184	12
(47)185 ,(24)175	12(2)
(48)185	13
(49)185	13(ב)
(49)185 ,(15)172	13(ג)
(50)185 ,(17)173	14
(23)76	14(ד)
(56)186	15
(52)185	16
(53)185	16(ד)
(51)185	18
(55)186	26
	התוספת
(22)175	3
	ר
(141)305	[פקודת ה]רועים (מתן רישיונות), 1946
289	[חוק ה]רופאים הוותיקריים, תשנ"א-1991
(72)289 ,(65)52	2
(29)161	[חוק] רישוי עסקים, תשכ"ח-1968
	ש
(23)112	[חוק ה]שיפוט הצבאי, תשט"ו-1955 136(ב)
(36)235 ,(1)225	[חוק] שמירת הסביבה החופית, תשס"ד-2004
	ת
235	[חוק ה]תכנון והבניה, תשכ"ה-1965

דיני בעלי חיים

חקיקת משנה

	א	
(8)95	[תקנות] איסור גידול חזיר (תפיסה והשמדה), תשמ"ג-1963	5
(102)220		
	ב	
(7)170	[תקנות] בריאות העם (ניסויים רפואיים בבני אדם), תשמ"א-1981	2
(8)170	(ב)	
(41)198	[תקנות] בריאות הציבור (מזון) (בדיקת דגים), תשמ"א-1981	
	[תקנות] בתי הסוהר, תשל"ח-1978	
(17)132	91	
(53)145, (8)95	[תקנות ה] בהמות והעופות (הובלה בדרך הים), 1936	21
(87)215		
	[תקנות ה] בטיחות במקומות ציבוריים (אסיפות), תשמ"ט-1989	3
(44)119		
	ה	
	[תקנות ל] הגנת חיית הבר, תשל"ו-1976	
(11)227	א1	
(10)227	2	
(31)233	3	
(32)233	4	
(31)233	5	
(29)233	6	
(25)232	א7	
(26)232	ב7(א)	
(27)232	ב7(ב)	
(67)244	10	
(65)244	א10	
246	12	
244	תוספת	
(41)199	[תקנות ה] הסגר (מניעת עכברים), 1936	
	[תקנות ל] הסדרת הפיקוח על כלבים (יבוא והחזקה של כלבים מסוכנים), תשס"ה-2004	
(51)261	2	
(51)261	א2	
(47)260, (44)259	3	

מפתח חקיקה

(49)260	(2)4
(52)261	6
(52)261	א6(ב)
(52)261	א6(ג)(2)
(51)261	7
	[תקנות ל]הסדרת הפיקוח על כלבים, תשס"ה-2005
(50)261	5
(25)255, (14)251	18
(24)255	19
(4)16	[כללי] הרשות השניה לטלוויזיה ולרדיו (אתיקה בפרסומת בטלוויזיה), תשנ"ד-1994
(4)16	[כללי] הרשות השניה לטלוויזיה ולרדיו (אתיקה בפרסומת בשידורי רדיו), תשנ"ט-1999
(28)135	[תקנות] השבחת ייצור חקלאי (בעלי חיים) (בקר לחלב), תשי"ז-1957 א)10
(141)305	[תקנות ל]השבחת ייצור חקלאי (בעלי חיים) (דבורים), תשכ"ח-1968
(28)135	[תקנות] השבחת ייצור חקלאי (בעלי חיים) (עזי בית), תשי"ז-1957
(58)286	[תקנות] השבת אבידה, תשל"ג-1973 א)6
(57)286	11
	ח
(11)96	[תקנות ה]חברות הממשלתיות (הצהרת רכוש של מנהל כללי), תשל"ו-1976 ב)6
(43)141	[חוק עזר ל]חוף השרון (פיקוח על כלבים ובעלי חיים), תשנ"ד-1994
	ט
(47)142	[תקנות ה]טיס (בטיחות כשרות תעופה של רשות שדות התעופה), תשנ"ב-1992 29
(54)145	[תקנות ה]טיס (הובלת חומרים מסוכנים), תשמ"ד-1984
	י
(77)211	[חוק העזר ל]ירושלים (פיקוח על כלבים וחתולים), תשל"ח-1978 ח)3
(35)257	
(43)141	[חוק עזר ל]ירושלים (החזקת בעלי חיים), תשמ"ו-1986

דיני בעלי חיים

		כ
(8)95	[תקנות ה]כלבת (החזקת כלבים, חתולים וקופים במאורות בידוד), תשי"ט-1959	2
(51)201		
250	[תקנות ה]כלבת (חיסון), תשס"ה-2005	2
(8)250		3
(8)250		6
(8)250		8
		מ
(52)145	[כללי ה]מועצה לענף הלול (הסדרת ייצור, מיון ושיווק), תשכ"ח-1968	19
(67)206	[צו ה]מועצות המקומיות (א), תשי"א-1950	
(67)206	[צו ה]מועצות המקומיות (מועצות אזוריות), תשי"ח-1958	63(א)(8)
(41)199, (47)143, (8)95	[תקנות] מחלות בעלי החיים (מחלת הפה והטלפיים), תש"ך-1959	
(47)142	[תקנות] מחלות בעלי חיים (ברוצלוזיס הבקר), תשל"ו-1976	
(41)199, (8)94	[תקנות] מחלות בעלי חיים (בתי שחיטה לעופות), תש"ך-1960	
(8)94	[תקנות] מחלות בעלי חיים (האבסה), תשס"א-2001	
(8)94	[תקנות] מחלות בעלי חיים (הזרעה מלאכותית בצאן), תשנ"ט-1998	
(61)146, (47)142	[תקנות] מחלות בעלי חיים (הסדרת תנועת בעלי חיים בישראל), תשמ"ב-1982	
(141)305, (47)143	[תקנות] מחלות בעלי חיים (הקמה והפעלה של משקי טיפוח, הפצה, רבייה וגידול של עופות), תשמ"א-1981	
(8)95	[תקנות] מחלות בעלי חיים (חיסון בפני מחלות שונות), תשי"ט-1959	
(141)305, 218, (41)198, (79)148	[תקנות] מחלות בעלי חיים (יבוא בעלי-חיים), תשל"ד-1974	8
(93)218		20
(52)284		
(47)142, (8)94	[תקנות] מחלות בעלי חיים (מחלת הניוקסל), תשל"ל-1970	
(46)33	[תקנות] מחלות בעלי חיים (שחיטת בהמות), תשכ"ד-1964	

מפתח חקיקה

(104)220		4
(63)146		78
(42)199	[הודעת] מחלות בעלי חיים (תשלום פיצויים), תשס"ח-2008	
(47)142	[תקנות ה]מים (מניעת זיהום מים באגם הכנרת על ידי בעלי-חיים), תשל"ג-1973	
(82)292	[תקנות ל]מניעת מפגעים (מניעת רעש), תשנ"ג-1992	
(75)290, 141		13
(82)292	[תקנות ל]מניעת מפגעים (רעש בלתי סביר), תש"ן-1990	
		נ
	[תקנות ה]נמלים, תשל"א-1971	
(47)142		8
		פ
(47)142	[תקנות ל]פיקוח על ייצוא של בעלי חיים ושל תוצרת מן החי (מוצרי עוף), תשל"ז-1976	
		צ
(55)145	[תקנות] צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים) (הוכלת בהמות), תשס"ו-2006	
(56)145		1
(59)145, (57)145		2
(60)146		3
(60)146		(א)4
(62)146		(ב)4
(86)215		(ד)4
(61)146		(א)5
(63)146		6
(64)146		7
(70)147		8
(69)147		9
(69)147		10
(65)146		11
(66)146		12
(71)147		13
(67)146		14
(68)146		15
302		16
(58)145		17
(72)147		18
(29)136	[תקנות] צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים) (החזקה של עגלי חלב), תשס"ו-2006	

דיני בעלי חיים

(28)193, (35)114	[תקנות] צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים) (הלעטת אוזנים), תשס"א-2001	
(33)114	[תקנות] צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים) (קרן למען בעלי חיים), תשנ"ה-1995	
(141)305, (17)157	[תקנות] צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים) (תערוכות, הצגות ותחרויות של בעלי חיים), תשס"א-2001	
(21)174	[כללי] צער בעלי חיים (ניסויים בבעלי חיים), תשס"א-2001	
(25)176		4
(25)176		5
(27)177		6
(28)177		7
		ר
(32)137	[תקנות ה]רוקחים (ניפוקם של תכשירים וטרינריים), תשמ"ט-1988	16
(47)142	[תקנות ה]רוקחים (תנאי פתיחה וניהול של בתי מרקחת וחדרי תרופות), תשמ"ב-1982	
(43)141	[חוק עזר ל]רחובות (החזקת בעלי חיים), תשנ"ו-1996	
(145)305	[צו] רישוי עסקים (עסקים טעוני רישוי), תשל"ג-1973	
(142)305	[צו] רישוי עסקים (עסקים טעוני רישוי), תשנ"ה-1995	
(47)142	[תקנות] רישוי עסקים (תחנות מיון לכיצי מאכל), תשנ"ה-1994	
(47)142	[תקנות] רישוי עסקים (תנאי תברואה נאותים לכריכות שחיה), תשנ"ד-1994	
(47)142	[תקנות] רישוי עסקים (תנאי תברואה נאותים לבתי אוכל), תשמ"ג-1983	
(47)142	[תקנות] רישוי עסקים (תנאים תברואיים לעסקים לייצור מזון), תשל"ב-1972	
(47)142	[תקנות] רישוי עסקים (תנאים תברואיים לקייטנות ומחנות נופש), תשל"ו-1975	
(43)141	[חוק עזר ל]רמלה (החזקת בעלי חיים ורעייתם), תשמ"ט-1989	
(43)141	[חוק עזר ל]רעננה (איסור החזקת בעלי חיים), תשמ"ג-1982	
(47)142	[כללי] רשות שדות התעופה (שמירה על הסדר במסופי המעבר היבשתיים), תשמ"ו-1985	18

מפתח חקיקה

[כללי] רשות שדות התעופה (שמירה על הסדר בשדות תעופה), תשמ"ד-1984
10
(47)142

ש
[תקנות] שירות המדינה (מינויים) (הצהרה על רכוש), תשכ"א-1960
6
(11)96

[תקנות] שמורות הטבע (סדרים והתנהגות), תשל"ט-1979
(1)225, (47)143

[תקנות] שמירה על מקומות קדושים ליהודים, תשמ"א-1981
(48)143

ת
[תקנות] תעבורה (סדרי תנועה ושמירת הבטחון בכרמלית בחיפה), תשכ"א-1961
(47)142

[תקנות] תעבורה, תשכ"א-1961
(8)94
(73)289, 289
(47)142
(82)150, (47)142
(11)52
(א)137
462

[כללי] תקשורת (בזק ושידורים) (תשדירי פרסומת, תשדירי שירות והודעת חסות
בשידורי ערוץ ייעודי), תשס"ד-2004
(4)16

הצעות חוק

הצעת חוק להסדרת הפיקוח על כלבים, תשנ"ח-1998, ה"ח 382 (מיום 22.6.1998)
(5)249

הצעת חוק צער בעלי חיים, תשנ"ב-1992, ה"ח 298
(17)110

אמנות

אמנה בדבר סחר בין-לאומי במינים של חית בר וצמחית בר הנתונים בסכנה,
כ"א 913, עמ' 223
241, 240, (48)238, 238
239, 238
238
238
1
2
3

דיני בעלי חיים

חקיקה זרה

ארצות ברית

Antarctic Conservation Act of 1978, 16 U.S.C. §§2401-2412 (2000)	87(63)
Antarctic Marine Living Resources Convention Act of 1984, 16 U.S.C. §§2431-2444 (2000)	87(63)
Endangered Species Act, 16 U.S.C §§1531-1543 (2000)	87(63), 98, 98(22)
Fish and Wildlife Conservation Act, 16 U.S.C. §§2901-2912 (2000)	87(63)
Humane Slaughter Act, 1958	224(117)
Rhinoceros and Tiger Conservation Act of 1994, 16 U.S.C. §§5301-5306 (2000)	87(63)
The Airborne Hunting Act, 16 U.S.C. §§742j-742l (1994)	98(20)
The Animal Welfare Act 7 U.S.C. §§2131-2156 §§2136-2156 (2000)	98, 98(19), 99, 99(24), 107(5), 143(50) 99(24)
The Balanced Treatment Act	31(36)
The Bald and Golden Eagle Protection Act, 16 U.S.C. §668 (2000)	98(20)
The Dolphin Protection Consumer Information Act, 16 U.S.C. §1385 (1994)	98(20)
The Fur Seal Act of 1966, 16 U.S.C. §§1151-1175	98(20)
The Horse Protection Act, 15 U.S.C. §§1821-1831	98(20)
The Humane Slaughter Act, 7 U.S.C. §§1901-1906 (2000)	98(20), 98(23)
The Lacey Act, 18 U.S.C. §§41-47 (2000)	98(20)
The Marine Mammal Protection Act of 1972, 16 U.S.C. §§1361-1407	98(20)
The Migratory Bird Treaty Act, 16 U.S.C. § 703 (2000)	98(20)
The Twenty-Eight Hour Act, 49 U.S.C. §80502 (2000)	98, 98(21)

מפתח חקיקה

The Wild Free-Roaming Horses and Burros Act, 16 U.S.C. §§1331-1340	98(20)
Whaling Conservation Act of 1949, 16 U.S.C. §§916	87(63)
Wild Bird Conservation Act of 1992, 16 U.S.C. §§4901-4916	87(63)

אנגליה

Abandonment of Animal Act, 1960	139(37)
Animal Welfare Act, 2006	100
1(3)(a)	100(32)
4(3)	100(31)
9(2)(d)	136(31)
34	131(12)
Animals (Scientific Procedures) Act of 1986	81(40)
Protection of Animals Act, 1911	100
Richard's Martin Act of 1822	100(29)
The Animals (Scientific Procedures) Act, 1986	101(34)
The Breeding and Sales of Dogs (Welfare) Act, 1999	101(37)
The Breeding of Dogs Act, 1973	101(37)
The Breeding of Dogs Act, 1991	101(37)
The Dangerous Dogs (Amendment) Act, 1997	101(37)
The Dangerous Dogs, 1991	101(37)
The Hunting Act, 2004	101(39)
The Performing Animals (Regulation) Act, 1925	101(35)
The Pet Animals Act, 1951	101(36)
The Welfare of Animals (Slaughter or Killing) Regulations, 1995	101(38)
The Welfare of Animals (Slaughters or Killing) (Amendment) Regulations, 1999	224(120)

דיני בעלי חיים

The Welfare of Animals at Markets Order 1990	101(36)
The Welfare of Farmed Animals (England) Regulations 2007	100(33)

The Wildlife and Countryside Act, 1981	101(39)
--	---------

גרמניה

Grundgesetz 20A	101, 102(43)
--------------------	--------------

הודו

The Constitution of India 51A(g)	102, 102(50)
-------------------------------------	--------------

The Prevention of Cruelty to Animals Act, 1960	102(51)
2(a)	103(52)
11	103(53)
28	103(54)

ניו זילנד

Animal Welfare Act, 1999	81(40)
§85 (N.Z.)	103(56), 103(58)

סקוטלנד

Animal Health and Welfare Act, 2006	100(30)
-------------------------------------	---------

שבדיה

The Animal Welfare Act, 1988	101(41)
------------------------------	---------

שווייץ

Swiss Animal Protection Ordinance 1981	101(40)
Swiss Federal Act on Animal Protection 1978	101(40)

מפתח חקיקה

שונות

(12)228	אכרזת גנים לאומיים, שמורות טבע, אתרים לאומיים ואתרי הנצחה (ערכי טבע מוגנים), תשס"ה-2005
(8)25	ברית החדשה, מתי, ו, כו
(18)157	החלטה מס' 2377 בדבר "הקמת היפורום למירוצי סוסים למטרות הימורים" אשר נתקבלה על ידי ועדת השרים לענייני חברה וכלכלה ביום 26.7.2004 ואשר קיבלה תוקף של החלטת ממשלה ביום 5.8.2004
(7)170	הצהרת הלסינקי
(6)170	1
(8)170	9
(14)60	מילון אבן שושן – מחודש ומעודכן לשנות האלפיים (כרך א, תשס"ג)
(10)171	א' אבניאון מילון ספיר (תשס"ד)
	<i>A Dictionary of Zoology</i> (Oxford, M. Allaby ed., 1999) 80(33)
	Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats, September 19 th 1979 102(46)
	European Convention for the Protection of Animals during International Transport (Revised) November 6 th , 2003 102(44)
	European Convention for the Protection of Animals for Slaughter, May 10 th , 1979 102(49) 17 221(105)
	European Convention for the Protection of Animals kept for Farming Purposes, March 10 th , 1976 102(45)
	European Convention for the Protection of Pet Animals, November 13 th , 1987 102(47) 3(2) 139(37)
	European Convention for the Protection of Vertebrate Animals used for Experimental and other Scientific Purposes, March 18 th , 1986 102(48)
	National Animal Welfare Advisory Committee (NAWAC) 103(57)
	Protocol of Amendment to the European Convention for the Protection of Animals kept for Farming Purposes, February 6 th 1992 102(45)
	Protocol of Amendment to the European Convention for the Protection of Vertebrate Animals used for Experimental and other Scientific Purposes, June 22 th , 1998 102(48)

מפתח פסיקה

(ההפניה היא לעמוד ולהערות השוליים (בסוגריים))

פסיקה ישראלית

פסקי דין של בית המשפט העליון (לפי שמות הצדדים)

א

- אבו חדרה נ' הרשות לשמירת הטבע והגנים הלאומיים, כש"פ 4794/99, פורסם בנבו (115)299
אבו מדיגם נ' מינהל מקרקעי ישראל, בג"ץ 2887/04, פורסם בנבו (48)123
אבנרי נ' שפירא, ע"א 214/89, פ"ד מג(3) 840 (7)59
אבנת נ' מדינת ישראל, ע"פ 385/89, פ"ד מו(1) 1 (29)256
אברמוכה נ' עיריית ירושלים, בג"ץ 480/89, פ"ד מד(1) 116 (34)257, 257
אגודת דרך ארץ נ' רשות השידור, בג"ץ 246/81, פ"ד לה(4) 1 (42)68
אגודת צער בעלי חיים בישראל נ' עמותת "תנו לחיות לחיות",
דנג"ץ 5785/04, פורסם בנבו (72)209
אגודת צער בעלי-חיים בישראל נ' עיריית תל-אביב-יפו, בג"ץ 281/78,
פ"ד לב(2) 404 (56)203, (14)155, (38)115, (6)107, (18)18
אדם טבע ודין – אגודה ישראלית להגנת הסביבה נ' ראש ממשלת ישראל,
בג"ץ 4128/02, פ"ד נח(3) 503 (146)306
אדם טבע ודין – אגודה ישראלית להגנת הסביבה, עמותת רשומה
נ' המועצה הארצית לתכנון ולבנייה, בג"ץ 2920/94, פ"ד נ(3) 441 (7)107
אפטה נ' אפטה, ע"א 595/69, פ"ד כה(1) 561 (1)270

ב

- בוצר נ' מועצה מקומית "מכבים-רעות", בג"ץ 7081/93, פ"ד נ(1) 19 (21)191
בז'רנו נ' שר המשטרה, בג"ץ 1/49, פ"ד ב 80 (140)305
ככור נ' ראש עיריית חולון, ע"מ 4848/04, פורסם בנבו (19)191
בלאן נ' שר החקלאות, בג"ץ 36/68, פ"ד כב(1) 617 (23)232
בנימיני נ' מנהל השירותים הווטרינרים במשרד החקלאות,
דנג"ץ 2197/06, פורסם בנבו (33)196
בן-עטייה נ' שר החינוך, התרבות והספורט, בג"ץ 3477/95, פ"ד מט(5) 1 (47)123
בקמן נ' שר העבודה והרווחה, בג"ץ 5636/01, פ"ד נח(5) 890 (3)164
ברטשוב נ' מדינת ישראל, כש"פ 4750/06, פורסם בנבו (105)297
בריקר נ' בריקר, ע"א 253/65, פ"ד כ(1) 589 (1)270

ג

- גאלי נ' משרתת ישראל, רע"פ 1792/99, פ"ד נג(3) 312 (116)299
גבאי נ' גבאי, ע"א 7206/93, פ"ד נא(2) 241 (9)273
גמזו נ' ישעיהו, רע"א 4905/08, פ"ד נה(3) 360 (127)302

דיני בעלי חיים

גנו נ' בריטיש וקולוניאל חברה בע"מ, ע"א 2643/97, פ"ד נז(2) 385
 גנימאת נ' מדינת ישראל, דנ"פ 2316/95, פ"ד מט(4) 589
 גריפאת נ' מדינת ישראל, בש"פ 3565/05, פורסם בנבו (112)298

ד

דיין נ' מפקד מחוז ירושלים, בג"ץ 2481/93, פ"ד מח(2) 456
 דרהם נ' דרהם, ע"א 1880/95, פ"ד נ(4) 865 (1)270

ה

הדרי נ' הדרי, ע"א 806/93, פ"ד מח(3) 685
 הופנונג נ' יושב-ראש הכנסת, בג"ץ 3434/96, פ"ד נ(3) 57
 החברה העירונית ראשון לציון לתרבות ספורט ונופש בע"מ נ' הרשות
 לשמירת הטבע והגנים הלאומיים, ע"א 4398/06, פורסם בנבו
 (29)161, (26)135, (47)237, 237, (34)233, (4)225
 החברה להגנת הטבע נ' המועצה הארצית לתכנון ולבניה, בג"ץ 3476/90, פורסם בנבו
 (148)306 (112)298 הייב נ' מדינת ישראל, בש"פ 1608/06, פורסם בנבו
 העמותה למען החתול נ' עיריית ערד, בג"ץ 6446/96, פ"ד נה(1) 769 (57)126, (64)88, 188,
 (4)188, (39)198, 203, (55)203, (57)203
 (80)291, 291, (76)290, 290, 207

העמותה למען מדע מוסרי נ' המועצה לניסויים כבע"ח,
 בג"ץ 5711/02, פורסם בנבו (26)176, (14)172
 העמותה למען מדע מוסרי נ' השרה לאיכות הסביבה,
 בג"ץ 8770/03, פורסם בנבו (50)239, 239
 התנועה למען איכות השלטון בישראל נ' המועצה הארצית
 לתכנון ולבניה, משרד הפנים, בג"ץ 2324/91, פ"ד מה(3) 678 (7)107

ו

והב נ' מדינת ישראל, עש"מ 1682/02, פורסם בנבו
 ורטהיימר נ' הררי, ד"נ 21/80, פ"ד לה(3) 253 (113)223
 (37)279

ז

זינצוב נ' כץ, ע"א 518/82, פ"ד מ(2) 85 (25)192

ח

חאג' יחיא נ' מדינת ישראל, רע"פ 1161/04, פורסם בנבו
 חברה פלונית נ' משרד הביטחון, מדינת ישראל, בג"ץ 492/79, פ"ד לד(3) 706 (43)183
 חברת סטיישן פילם בע"מ נ' המועצה לביקורת סרטים ומחזות,
 בג"ץ 4804/94, פ"ד נ(5) 661 (43)118
 חורב נ' שר התחבורה, בג"ץ 5016/96, פ"ד נא(4) 1 (108)221, (53)125
 "חיים לבעלי-חיים" – האגודה הישראלית נגד ניסויים אכזריים בבעלי חיים נ' מנהל
 השירותים הווטרינריים במשרד החקלאות, בג"ץ 1555/90, פ"ד מה(1) 83 (54)202, 202
 תן נ' מדינת ישראל, משרד הבריאות, רע"א 4708/03, פ"ד ס(3) 274 (54)125

מפתח פסיקה

	ט
(149)307	טריידט ס.א. חברה זרה נ' הוועדה המקומית לתכנון ולבנייה, הרצליה, בג"ץ 465/93, פ"ד מח(2) 622
	י
(112)298 (1)270 (145)305	יונס נ' מדינת ישראל, רע"פ 2806/07, פורסם בנבו יעקובי נ' יעקובי, ע"א 1915/91, פ"ד מט(3) 529 ירקוני נ' ראש המועצה המקומית יהוד, בג"ץ 351/83, פ"ד לז(4) 500
	כ
(17)253 (7)59	כהן נ' מדינת ישראל, ע"פ 2388/97, פ"ד נב(1) 822 כהנא נ' הוועד המנהל של רשות השידור, בג"ץ 399/85, פ"ד מא(3) 255
	ל
(55)125 (19)191 (54)125	לאור נ' המועצה לביקורת סרטים ומחזות, בג"ץ 14/86, פ"ד מא(1) 421 לוי נ' מנהלת מחלקת תעשייה ושירותים למען היתרים לעובדים זרים, בג"ץ 9723/01, פ"ד נז(2) 87 לוי נ' מפקד המחוז הדרומי של משטרת ישראל, בג"ץ 153/83, פ"ד לח(2) 393
	מ
(113)222 (106)297 (19)132, 132 (112)298 (112)298 (111)298, 298 (48)123 (140)305, (107)221 (21)191 (23)192 (34)179, (6)170 (11)60 (21)191	מדינת ישראל נ' אבו עסכה, עש"מ 3362/02, פ"ד נו(5) 6 מדינת ישראל נ' בלול, בש"פ 2089/98, פורסם בנבו מדינת ישראל נ' גולן, עע"א 7440/97, פ"ד נב(1) 1 מדינת ישראל נ' חומיידה, ע"פ 933/08, פורסם בנבו מדינת ישראל נ' כלפה, ע"פ 4266/07, פורסם בנבו מדינת ישראל נ' פלוני, בש"פ 701/95, פורסם בנבו מועצת הכפר בית סוריק נ' ממשלת ישראל, בג"ץ 2056/04, פ"ד נח(5) 807 מיטראל בע"מ נ' ראש הממשלה ושר הדתות, בג"ץ 3872/93, פ"ד מז(5) 485 מילר נ' שר הביטחון, בג"ץ 4541/94, פ"ד מט(4) 94 מכבי שירותי בריאות נ' שר האוצר, בג"ץ 2344/98, פ"ד נד(5) 729 מעין נ' המנהל הכללי של משרד הבריאות, בג"ץ 30/82, פ"ד לו(2) 477 מרכז הקבלנים והבונים בישראל נ' ממשלת ישראל, בג"ץ 830/79, פ"ד לד(3) 729 מרציאנו נ' שר האוצר, בג"ץ 6973/03, פ"ד נח(2) 270
	נ
(41)116, (39)115, (43)83, (66)52 (192, 189, (3)188, 188, (57)126, (50)124 196, 195, (32)194, (31)194, (3)194, (27)193, (26)193, 193 (34)196, (33)196, (5)189, (12)74	"נח" ההתאחדות הישראלית של הארגונים להגנת בעלי חיים נ' היועץ המשפטי לממשלה, בג"ץ 9232/01, פ"ד נז(6) 212 נוח התאחדות ישראלית של ארגונים להגנת בעלי חיים נ' היועץ המשפטי לממשלה, פורסם בנבו, 7713/05

דיני בעלי חיים

	ס
(32)30	סדוקין נ' מדינת ישראל, ע"פ 9140/05, פורסם בנבו
(1)270	סלם נ' כרמי, ע"א 4385/91, פ"ד נא(1) 337
(54)284	סלע נ' מדינת ישראל, ע"פ 2/73, פ"ד כח(2) 371 סנדרוב, יו"ר מועצה מקומית קציר חריש נ' מדינת ישראל,
(7)107	בג"ץ 5204/99, פורסם בנבו
(51)125	סנש נ' רשות השידור, בג"ץ 6126/94, פ"ד נג(3) 817

	ע
	עין גב, קבוצת פועלים להתיישבות שיתופית בע"מ נ' שר החקלאות, בג"ץ 3/83, פ"ד לח(1) 279
(93)217	עיריית קרית גת נ' מדינת ישראל, בג"ץ 2918/93, פ"ד מז(5) 832
(21)254	עמותת לעזרת בעלי החיים בישראל ולקידום החינוך להומניות – הכל חי נ' ממשלת ישראל, בג"ץ 8875/05, פורסם בנבו
(20)158	עמותת "שוחרי גיל"ת" נ' שר החינוך, התרבות והספורט, בג"ץ 1554/95, פ"ד נ(3) 2
(43)183	עמותת "תנו לחיות לחיות" נ' היועץ המשפטי לממשלה, בג"ץ 1096/01, פורסם בנבו
(42)82	עמותת "תנו לחיות לחיות" נ' המינהלה לסיוע למתיישבי חבל עזה וצפון השומרון, בג"ץ 7707/05, פורסם בנבו
(26)78	עמותת "תנו לחיות לחיות" נ' מנהל השירותים הוטריוניים בשדה במשרד החקלאות, בג"ץ 4884/00, פ"ד נח(5) 202
(71)209	עמותת "תנו לחיות לחיות" נ' מפעלי גופש חמת גדר בע"מ, רע"א 1684/96, פ"ד נא(3) 832
(50)124	(19)110, 115, (39)115, (41)116, (46)123,
(8)153	124, (49)124, 152, (2)152, (4)152, (7)153,
(13)155	154, (10)154, (11)154, 155, (13)155,
(16)157	156, 165, (6)165, (7)165,
(40)181	(126)301, 194, 184, (40)181,
(91)118	עמותת "תנו לחיות לחיות" נ' משרתת ישראל, בג"ץ 9178/06, פורסם בנבו
(39)198	עמותת "תנו לחיות לחיות" נ' פרקליטות המדינה, בג"ץ 5990/03, פורסם בנבו
(53)261	עמותת "תנו לחיות לחיות" נ' שר החקלאות והפיתוח, בג"ץ 6976/04, פורסם בנבו
(42)259	עפרת נ' שר הפנים, ע"א 8366/99, פ"ד נו(1) 155
(149)307	

	פ
(12)273	פלוגי נ' פלוגית, בע"מ 27/06, פורסם בנבו
(5)271	פלונים נ' היועץ המשפטי לממשלה, ע"א 522/87, פ"ד מא(4) 436
(7)272	פלונים נ' מדינת ישראל, ע"א 451/88, פ"ד מד(1) 330
(7)272	פלונים נ' פלמוני, ע"א 783/81, פ"ד לט(2) 1
(8)272	פלוגית נ' בית-הדין למשמעת של עובדי המדינה בחיפה, בג"ץ 1435/03, פ"ד נח(1) 529
(7)59	פלוגית נ' מדינת ישראל, ע"פ 4596/98, פ"ד נד(1) 145
(5)153	פלוגית נ' פלוגי, בע"מ 9358/04, פורסם בנבו
(5)271	פרנקל נ' מדינת ישראל, בש"פ 5431/98, פ"ד נב(4) 268
(106)297	

	צ
(12)273	צבר נ' היועץ המשפטי לממשלה, ע"א 433/67, פ"ד כב(1) 162
(21)192	צמח נ' שר הביטחון, בג"ץ 6055/95, פ"ד נג(5) 241

מפתח פסיקה

- ק
 ק.א.ל. קוי אוויר למטען בע"מ נ' ראש-הממשלה, בג"ץ 1703/92, פ"ד נב(4) 193 (42)68
 קאושנסקי נ' דר' גיורא נדל, רופא לשכת הבריאות המחוזית רחובות,
 בג"ץ 5654/00, פורסם בנבו
 קגן נ' אוניקול, רע"א 537/08, פורסם בנבו
 קטלן נ' שירות בתי הסוהר, בג"ץ 355/79, פ"ד לד(3) 294 (17)75
 קידום יזמות ומו"לות (1981) בע"מ נ' רשות השידור, בג"ץ 606/93, פ"ד מח(2) 1 (43)118
 קלרק נ' שר הפנים, בג"ץ 482/71, פ"ד כז(1) 113 (135)304
 קראדי נ' התובע הצבאי הראשי, ע' 107/03, פורסם בנבו (23)112
- ר
 רביב משה ושות' בע"מ נ' בית יולס בע"מ, ע"א 207/79, פ"ד לז(1) 533 (57)36
 רוקר נ' סלומון, רע"א 6339/97, פ"ד נה(1) 199 (7)73
 רו בע"מ נ' אירנשטיין, ע"א 88/90, פ"ד מה(5) 739 (37)279
 רייז נ' המועצה הארצית לתכנון ובניה, בג"ץ 466/05, פורסם בנבו (2)187, 108, (8)107, 107 (42)68
 רקנט נ' בית-הדין הארצי לעבודה, דנג"ץ 4191/97, פ"ד נד(5) 330
- ש
 שאמי נ' מדינת ישראל, רע"פ 2202/05, פורסם בנבו (99)296
 שפר, קטינה נ' מדינת ישראל, ע"א 506/88, פ"ד מח(1) 87 (82)213
- ת
 "תנו לחיות לחיות" נ' קצין רפואה ראשי,
 בג"ץ 9374/02, פ"ד נז(3) 128
 תנו לחיות לחיות נ' שר החקלאות, בג"ץ 1662/03, פורסם בנבו (73)147
 תנו לחיות לחיות נ' שר החקלאות, בג"ץ 9926/03, פורסם בנבו (36)114
 תנועת נאמני הר הבית נ' ממשלת ישראל, בג"ץ 7128/96, פ"ד נא(2) 509 (52)125
- שמות בלועזית
 Universal City Studio Inc. נ' המועצה לביקורת סרטים ומחזות,
 בג"ץ 806/88, פ"ד מג(2) 22 (43)118

דיני בעלי חיים

פסקי דין של בתי המשפט המחוזיים (לפי שמות הצודרים)

א

אדרי נ' מדינת ישראל, ע"פ (מחוזי חי') 2627/07, פורסם בנבו
אטיאס נ' ש.ב.ס, עתירה (מחוזי ב"ש) 7796/96, פורסם בנבו
אלטורי נ' רשות שמורות הטבע, ע"א (ת"א) 480/82, פ"מ תשמ"ד(3) 35
אסמאעיל נ' מדינת ישראל – רשות שמורות הטבע, ע"פ (מחוזי ב"ש) 5113/08,
פורסם בנבו
(101)296, 296
(17)132
(54)284
(21)231

ב

בלו נ' רשת שוקן בע"מ, ת"א (מחוזי ת"א) 2458/98, פורסם בנבו
בן נאיף נ' רשות הטבע והגנים, עפ"א (מחוזי נצ') 1027/07, פורסם בנבו
ברודצקי נ' האוניברסיטה העברית בירושלים, ה"פ (מחוזי מרכז) 464-04-08,
פורסם בנבו
(58)37
(21)230
(4)188, (38)180, (31)178, (19)174, (13)172, (13)96

ד

דואני נ' מדינת ישראל, בש' (מחוזי ת"א) 90013/04, פורסם בנבו
דיין נ' מדינת ישראל, ע"פ (מחוזי חי') 1396/04, פורסם בנבו
(110)298, 298, (32)30
(29)256

ה

המוסד לביטוח לאומי נ' פרי, ע"א (מחוזי חי') 4028/07, פורסם בנבו
המכללה האקדמית תל אביב-יפו נ' מקיטון, ת"א (מחוזי ת"א) 1558/06, פורסם בנבו
העמותה למען החתול נ' עיריית ערד, בר"ע (מחוזי ב"ש) 886/98, פורסם בנבו
(13)251
(48)34
(75)210, 210

ז

זוג נ' מדינת ישראל, בש' (מחוזי חי') 3497/08, פורסם בנבו
זיו חי (קטיין) נ' קופת חולים כללית, ת"א (מחוזי חי') 1555/95, פורסם בנבו
(21)134
(16)27

ח

חאג' יחיא נ' מדינת ישראל, ע"פ (מחוזי נצ') 1296/03, פורסם בנבו
חג'ג' נ' המועצה המקומית בנימינה, ת"א (מחוזי חי') 1473/00, פורסם בנבו
חטיב נ' מדינת ישראל, עפ"א (מחוזי נצ') 307/08, פורסם בנבו
(21)231
(36)257
(112)298

י

יעקובי נ' המועצה האזורית אשכול, ת"א (מחוזי י-ם) 623/92, פורסם בנבו
יעקובסון נ' מדינת ישראל, ע"פ (מחוזי ת"א) 70453/05,
פורסם בנבו
(41)259, (30)257, (29)256, (22)255
יפה הוד אגודה שיתופית חקלאית בע"מ נ' מדינת ישראל,
ת"א (מחוזי ת"א) 2386/99, פורסם בנבו
ירמקוב נ' מדינת ישראל, ע"פ (מחוזי נצ') 1260/05, פורסם בנבו
(43)199, 199
(97)295

כ

כהן נ' מדינת ישראל, ע"פ (מחוזי י-ם) 1195/97, פורסם בנבו
(74)289

מפתח פסיקה

	מ
(111)298	מדינת ישראל נ' אסולין, כש' (מחוזי חי') 4061/07, פורסם בנבו
(41)259	מדינת ישראל נ' דניאל, ע"פ (ב"ש) 7332/00, פ"מ תשס"א(2) 530
(112)298, (36)234	מדינת ישראל נ' הייב, ת"פ (מחוזי נצ') 1135/07, פורסם בנבו
(122)301	מדינת ישראל נ' הר אנדי, ת"פ (מחוזי ב"ש) 8118/01, פורסם בנבו
(60)264, 264	מדינת ישראל נ' ויניק, ע"פ (חי') 313/84, פ"מ תשמ"ה(2) 133
(21)231	מדינת ישראל נ' חסן, ע"פ (מחוזי חי') 2011/07, פורסם בנבו
(70)245	מדינת ישראל נ' חקרוש, ע"פ (מחוזי נצ') 1234/05, פורסם בנבו
(21)231	מדינת ישראל נ' חרב, ע"פ (מחוזי נצ') 1201/05, פורסם בנבו
(31)257, 257	מדינת ישראל נ' סימנה, ע"פ (נצ') 47/80, פ"מ תשמ"א(1) 142
(21)230	מדינת ישראל נ' עמאשה, ע"פ (מחוזי נצ') 1179/05, פורסם בנבו
(102)296, 296	מדינת ישראל נ' פלג, ע"פ (מחוזי נצ') 1406/05, פורסם בנבו
(111)298	מדינת ישראל נ' פרידלנד, עמ"ת (מרכז פ"ת) 3351-03-09, פורסם בנבו
(29)256	מדינת ישראל נ' קונסטנטין, ת"פ (מחוזי ב"ש) 8046/06, פורסם בנבו
(99)296	מדינת ישראל נ' שאמי, ע"פ (מחוזי חי') 1570/04, פורסם בנבו
(107)297, 297	משטקוב נ' מדינת ישראל, בש' (מחוזי ב"ש) 21292/03, פורסם בנבו

	ע
	עובדיה נ' מדינת ישראל – הרשות לשמירת הטבע והגנים הלאומיים,
245, 242, (16)228, 228, (8)227, (7)226, (9)95	ע"פ 2077/02 (מחוזי חי'), פורסם בנבו
(112)298	עטור נ' מדינת ישראל, בש' (מחוזי נצ') 3112/05, פורסם בנבו
(42)141	עיריית חדרה נ' ברא"ז, עפ"א (מחוזי חי') 153/08, פורסם בנבו
(28)256	עיריית נהריה נ' חדש, הע"מ 206-08, פורסם בנבו

	פ
(82)213	פלוגית נ' הכללית שירותי בריאות, ה"פ (מחוזי ת"א) 529/01, פורסם בנבו

	ק
(4)164	קאקונדה נ' הכשרת הישוב חברה לביטוח בע"מ, ת"א (מחוזי חי') 723/02, פורסם בנבו
(79)212, (78)211	קגן נ' אוניקול, ע"א (מחוזי חי') 3740/06, פורסם בנבו

	ר
(145)305	רב הון נ' עיריית אילת, ע"פ (מחוזי ב"ש) 7135/99, פורסם בנבו
(57)36	רובינזון נ' עיריית הרצליה, ה"פ (מחוזי ת"א) 6671/75, פ"מ תשל"ז(2) 58

	ש
(72)289	ש.ח. מהנדסים ויועצים בע"מ נ' משרד הבריאות, ת"א (מחוזי ת"א) 2292/00, פורסם בנבו

	ת
(21)230	תכתוב נ' מדינת ישראל, עפ"א (מחוזי נצ') 1035/07, פורסם בנבו
(115)223, (114)223	תנו לחיות לחיות נ' המכון ללימודי מחקר ובנין המקדש,
(76)211	בש"א (מחוזי י-ם) 2224/08 (בר"ע 4018/08), פורסם בנבו
	תנו לחיות לחיות נ' עיריית חיפה, בש"א (מחוזי י-ם) 476/08 (ע"א 128/08), פורסם בנבו

דיני בעלי חיים

פסקי דין של בתי המשפט המינהליים (לפי שמות הצדדים)

- אגודת צער בעלי חיים בירושלים נ' ד"ר זהר דבורקין מנהל השירות הווטרינרי בעיריית ירושלים, כש"א (מינהלי י-ם) 622/08 (עת"מ 8598/08), פורסם בנבו (89)216 אורנשטיין, עו"ד נ' עיריית תל-אביב-יפו, עת"מ (מינהלי ת"א) 1265/08, פורסם בנבו
- (86)292, (27)256 אפואן נ' מדינת ישראל, עת"מ (מינהלי ת"א) 2227/03, פורסם בנבו (137)304, 304 החברה להגנת הטבע נ' עיריית ירושלים, עת"מ (מינהלי י-ם) 483/07, פורסם בנבו (147)306 המועצה המקומית כפר ורדים נ' המועצה הארצית לתכנון ולבניה, עת"מ (מינהלי חי') 2367/04, פורסם בנבו (150)307 העמותה למען מדע מוסרי נ' הממונה על העמדת מידע לציבור במשרד הבריאות, עת"מ (מינהלי ת"א) 1428/02, פורסם בנבו (54)185 זונרווי נ' משרד הפנים, עת"מ (מינהלי ת"א) 1433/07, פורסם בנבו (138)304 יפלא נ' המועצה האזורית גלבע, עת"מ (מינהלי נצ") 162/03, פורסם בנבו (89)293 לויטה נ' הועדה המחוזית לתכנון ובניה – מחוז חיפה, עת"מ (מינהלי חי') 68/99, פורסם בנבו (150)307 מדינת ישראל נ' הייב, כש"א (מינהלי נצ") 1011/04 (עת"מ 153/03), פורסם בנבו (54)284 עטאונה נ' עיריית בית שמש, עת"מ (מינהלי י-ם) 557/05, פורסם בנבו (90)293 פאנגוונג נ' משרד הפנים, עת"מ (מינהלי ת"א) 2100/05, פורסם בנבו (136)304, 304 צרפתי נ' ראש המועצה המקומית מעליא, עת"מ (מינהלי חי') 1406/03, פורסם בנבו (90)293 תנו לחיות לחיות נ' הממונה על העמדת מידע לציבור במשרד הבריאות, עת"מ (מינהלי ת"א) 1145/03, פורסם בנבו (54)186

פסקי דין של בתי משפט השלום (לפי שמות הצדדים)

- א
- (115)299 אבו כף נ' רשות הטבע והגנים, כש"א (שלום ב"ש) 4216/01, פורסם בנבו (12)251 אבן צור נ' מלול, ת"א (שלום חי') 3116/05, פורסם בנבו אגוד ערים אזור שומרון – פיקוח וטרינרי נ' ינאי, ת"פ (שלום חד') 3163/04, פורסם בנבו (28)256 אוניקול נ' קגן, ת"א (שלום חי') 15908/04, פורסם בנבו (78)211 אורפייג נ' לוי, ת"ק (שלום ת"א) 5226/06, פורסם בנבו (94)294 אחסאן נ' רשות שמורות הטבע והגנים, כש"א (שלום צפת) 2845/06, פורסם בנבו (115)299 איגוד ערים אזור שומרון – פיקוח וטרינרי נ' גייסמן, ת"פ (שלום חד') 1684/05, פורסם בנבו (44)141 איגוד ערים אזור שומרון נ' אשכנזי, ת"פ (שלום חד') 2980/02, פורסם בנבו (28)256 איילון עו"ד נ' הרופא הווטרינר המחוזי בחדרה, כש"א (שלום חד') 4419/06 (ת"א 5449/06), פורסם בנבו (51)201 אלמוג נ' שלמה, ת"ק (שלום פ"ת) 2814/06, פורסם בנבו (94)294 אנונימוס ע"ר נ' וואחנן, כש"א (שלום כ"ס) 2217/07 (ה"פ 250/07), פורסם בנבו (35)196 אנונימוס ע"ר נ' וואחנן, כש"א (שלום כ"ס) 3479/07, פורסם בנבו (35)197 [דר'] אסביאן נ' פישמן, ב"ש (שלום ת"א) 33/04, פורסם בנבו (61)264, 264, (83)213

מפתח פסיקה

- ב**
[ד"ר] בושמיץ נ' סלעי רייז, ק"פ (שלום כ"ס) 107/00, פורסם בנבו
בית החולים הוטרינרי האוניברסיטאי מיסודה של האוניברסיטה העברית בירושלים
נ' אשד, בש"א (שלום ראש"צ) 874/07, פורסם בנבו (71)289
בית להצלת חתולים חדרה נ' משטרת חדרה, בש' (שלום חדר') 2087/06, פורסם בנבו (13)131
בן עזרא נ' מדינת ישראל – רשות שמורות הטבע,
ב"ש (שלום ק"ג) 1924/01, פורסם בנבו (7)226
- ג**
גבאי נ' קציץ התגמולים, ע"נ (שלום כ"ש) 1104/99, פורסם בנבו (34)179
גיבארין נ' רשות הטבע והגנים, ת"א (שלום י-ם) 5668/04, פורסם בנבו (50)201
גלס נ' סמואל, ת"א (שלום ת"א) 25819/04, פורסם בנבו (58)37
- ד**
דהן נ' צוקולומין, ת"ק (שלום חי') 3903/07, פורסם בנבו (25)255
דרור נ' המגן חברה לביטוח בע"מ, ת"א (שלום פ"ת) 3622/94, פורסם בנבו (91)293
- ה**
החברה להגנת הטבע נ' קהלאני, בש"א (שלום י-ם) 12156/08, פורסם בנבו (150)307, (7)107
הנדלמן נ' גור, ת"א (שלום ת"א) 19281/06, פורסם בנבו (94)294, (70)288
הראל נ' לב, ת"ק (שלום ת"א) 2226-12-07, פורסם בנבו (94)294
השירותים הוטרינרים במשרד החקלאות נ' עמותת תנו לחיות לחיות,
בש' (שלום ת"א) 17/04, פורסם בנבו (63)265, 265
- ו**
וייל נ' היפורדום מעיין חרוד בע"מ, ת"א (שלום חי') 69175/96, פורסם בנבו (21)158
ויצמן נ' עיריית בית שאן, בש' (שלום ביש"א) 442/03, פורסם בנבו (84)292
ורצברגר נ' אגף התברואה ופיקוח עירוני – המחלקה הוטרינרית עיריית ר"ג,
ב"ש (שלום ר"ג) 14/07, פורסם בנבו (51)201
- ז**
חדד נ' ארבע, ת"ק (שלום נת') 1343/05, פורסם בנבו (94)294
- י**
ישראל נ' אל על נתיבי אוויר לישראל בע"מ, ת"ק (שלום י-ם) 3164/02, פורסם בנבו (81)149
- כ**
כהן נ' ויינברג, ת"א (שלום כ"ס) 6709/01, פורסם בנבו (26)135
כהן נ' כספי תעופה בע"מ, ת"ק (שלום ת"א) 11256/05, פורסם בנבו (81)149
כץ נ' שולמית, בש"א (שלום רמ') 2750/05 (ת"א 3707/05), פורסם בנבו (82)292, (46)142
- ל**
לוי נ' כהן, בש"א (שלום י-ם) 1267/07 (ת"א 1408/07), פורסם בנבו (83)292
לוי נ' מועצה מקומית פרדסיה, ת"א (שלום נת') 15142/00, פורסם בנבו (85)292

דיני בעלי חיים

- (7)130 לינוי נ' ניר מוזס שלום, ת"א (שלום ת"א) 132167/01, פורסם בנבו
- מ
מגדל חברה לביטוח בע"מ נ' כלמוביל בע"מ, ת"א (שלום חי') 1511/01, פורסם בנבו (6)170
מדור תביעות פלילי ת"א נ' יעקובסון, ת"פ (שלום ת"א) 3969/02, פורסם בנבו (30)257
מדינת ישראל – איגוד ערים (וטרינרי) שומרון נ' חגיאג',
ת"פ (שלום חד') 1425/05, פורסם בנבו (44)141
מדינת ישראל – משטרת ישראל נ' הואשלה, ת"פ (שלום כ"ש) 1493/07,
פורסם בנבו (112)298
מדינת ישראל – משרד החקלאות נ' חדר, עמ"א (שלום קריות) 925/08, פורסם בנבו (14)131
מדינת ישראל – רשות הטבע והגנים נ' עיד, ת"פ (שלום חי') 3219/05, פורסם בנבו (92)217
מדינת ישראל – רשות שמורות הטבע נ' אבו סולב, ת"פ (שלום ק"ג) 1362/01,
פורסם בנבו (64)244, (42)236
מדינת ישראל – רשות שמורות הטבע נ' דרעי, ת"פ (שלום ביש"א) 720/01,
פורסם בנבו (58)242, (44)237, (42)236, (41)236, (7)226
מדינת ישראל – רשות שמורות הטבע נ' הורוביץ, ת"פ (שלום ק"ג) 192/98,
פורסם בנבו (72)246, 246, (45)237
מדינת ישראל (עיריית ת"א) נ' אורון, בר"מ (שלום ת"א) 189113/05,
פורסם בנבו (27)256, (25)255
מדינת ישראל נ' אבו בכר, ת"פ (שלום נצ') 1642/07, פורסם בנבו (98)295
מדינת ישראל נ' אבו ירדנה, ת"פ (שלום אי') 1240/03, פורסם בנבו (45)260
מדינת ישראל נ' אבו עצב, ת"פ (שלום י-ם) 1615/05, פורסם בנבו (21)230
מדינת ישראל נ' אגבאריה, ת"פ (שלום חי') 1384/07, פורסם בנבו (35)197
מדינת ישראל נ' אלסראחין, ת"פ (שלום ק"ג) 620/07, פורסם בנבו (112)298
מדינת ישראל נ' אמברטוט, ת"פ (שלום קג') 634/06, פורסם בנבו (21)230
מדינת ישראל נ' אמון, ת"פ (שלום פ"ת) 2230/06, פורסם בנבו (29)256
מדינת ישראל נ' ארמה, ת"פ (שלום חי') 1249/07, פורסם בנבו (103)296
מדינת ישראל נ' אשכל, ת"פ (שלום ת"א) 4913/07, פורסם בנבו (29)256
מדינת ישראל נ' באואר, עמ"ק (שלום נת') 60399/08, פורסם בנבו (28)256
מדינת ישראל נ' בן בלמו, ח"פ (שלום ב"ש) 1238/04, פורסם בנבו (97)295
מדינת ישראל נ' בן דוד, ת"פ (שלום י-ם) 1954/07, פורסם בנבו (57)242, (21)230, (8)227
מדינת ישראל נ' בראקת, ת"פ (שלום י-ם) 5315/00, פורסם בנבו (8)227
מדינת ישראל נ' ברקוביץ, ת"פ (שלום רח') 2248/98, פורסם בנבו (33)257, (45)141,
(144)305, (85)292
מדינת ישראל נ' גזית, עמ"ק (שלום נת') 60460/08, פורסם בנבו (28)256
מדינת ישראל נ' גרבי, עמ"ק (שלום נת') 40179/06, פורסם בנבו (28)256
מדינת ישראל נ' הואשלה, כש' (שלום ב"ש) 1845/07, פורסם בנבו (109)298
מדינת ישראל נ' וגייה, ת"פ (שלום קצ') 515/05, פורסם בנבו (21)230
מדינת ישראל נ' וידלגסקי, ת"פ (שלום י-ם) 4335/96, פורסם בנבו (124)301
מדינת ישראל נ' וליד, ת"פ (שלום י-ם) 4583/06, פורסם בנבו (21)230
מדינת ישראל נ' וקסלר, ת"פ (שלום חי') 3147/01, פורסם בנבו (123)301, (78)212
מדינת ישראל נ' זועבי, ת"פ (שלום נצ') 2854/04, פורסם בנבו (98)295, (21)231
מדינת ישראל נ' זידאן, ת"פ (שלום ביש"א) 276/03, פורסם בנבו (21)230
מדינת ישראל נ' חאלד, ת"פ (שלום כ"ס) 2716/04, פורסם בנבו (100)296, 296

מפתח פסיקה

	מדינת ישראל נ' חברת אחים שורגי חברה לייצור שיווק ואספקה חקלאית
(143)305	בע"מ, ח"פ (שלום ת"א) 8239/02, פורסם בנבו
(36)257, (45)141	מדינת ישראל נ' חליבה, עמ"ק (שלום קריות) 546/06, פורסם בנבו
(21)231	מדינת ישראל נ' חליל, ת"פ (שלום ק"ג) 1007/04, פורסם בנבו
(77)211, 211	מדינת ישראל נ' יורובסקי, ת"פ (שלום י-ם) 897/01, לא פורסם
(122)301	מדינת ישראל נ' יעקב, ת"פ (שלום ת"א) 3400/02, פורסם בנבו
(28)256	מדינת ישראל נ' לויט, ת"פ (שלום ר"ג) 808/04, פורסם בנבו
(28)256	מדינת ישראל נ' לור, עמ"ק (שלום נת') 60454/08, פורסם בנבו
(97)295	מדינת ישראל נ' מוסכך, ת"פ (שלום ת"א) 7533/01, פורסם בנבו
(112)298	מדינת ישראל נ' מחאמיד, ת"פ (שלום נצ') 1682/06, פורסם בנבו
(27)256	מדינת ישראל נ' מילר, בר"מ (שלום ת"א) 80400/44, פורסם בנבו
(42)237	מדינת ישראל נ' משרקי, ת"פ (שלום רמ') 4417/99, לא פורסם
(78)212	מדינת ישראל נ' נאור, ח"פ (שלום כ"ס) 2301/02, פורסם בנבו
(115)299, (21)230	מדינת ישראל נ' סוח'ן, ת"פ (שלום ביש"א) 1285/02, פורסם בנבו
(98)295, (21)230	מדינת ישראל נ' סלימאן, ת"פ (שלום נצ') 1057/04, פורסם בנבו
(21)230	מדינת ישראל נ' סמדיה, ת"פ (שלום נצ') 1981/04, פורסם בנבו
(38)235	מדינת ישראל נ' סמרי, ת"פ (שלום חי') 2325/06, פורסם בנבו
(112)298	מדינת ישראל נ' עטור, בש' (שלום נצ') 5538/05 (ת"פ 4290/05), פורסם בנבו
(98)295, (21)230	מדינת ישראל נ' עראידה, ת"פ (שלום נצ') 3891/05, פורסם בנבו
(21)230	מדינת ישראל נ' עראידה, ת"פ (שלום ק"ש) 344/03, פורסם בנבו
(69)245, (57)242	מדינת ישראל נ' פארן, ת"פ (שלום קריות) 323-11-08, פורסם בנבו
(88)293	מדינת ישראל נ' פיינשטיין, עמ"ק (שלום נת') 50498/07, פורסם בנבו
(38)235, (14)228	מדינת ישראל נ' פרי טל, ת"פ (שלום אי") 1729/05, פורסם בנבו
(98)295	מדינת ישראל נ' קבלאן, ת"פ (שלום צפת) 1594/01, פורסם בנבו
(76)148, 148	מדינת ישראל נ' קיבוץ גת, ת"פ (שלום ק"ג) 727/02, פורסם בנבו
(97)295	מדינת ישראל נ' רביץ, ת"פ (שלום ב"ש) 1034/05, פורסם בנבו
(43)237	מדינת ישראל נ' רמתי, ת"פ (שלום ת"א) 3351/01, פורסם בנבו
296	מדינת ישראל נ' שאמי, ת"פ (שלום חי') 2420/03, לא פורסם
(52)202	מדינת ישראל נ' שבת, ת"פ (שלום ק"ג) 423/05, פורסם בנבו
(98)295, (92)217	מדינת ישראל נ' שיבלי, ת"פ (שלום נצ') 1979/04, פורסם בנבו
(42)237	מדינת ישראל נ' שרף, ת"פ (שלום רמ') 3488/00, פורסם בנבו
(111)298	מדינת ישראל נ' ששון, בש' (שלום י-ם) 1395/00, פורסם בנבו
(108)298, 297	מדינת ישראל נ' חורג'מן, בש' (שלום י-ם) 4232/07, פורסם בנבו
(89)293	מועצה מקומית אעבלין נ' יעקובוביץ, ת"א (שלום עכו) 1799/04, פורסם בנבו
(25)255	מיכאלי נ' לינדגר, ת"ק (שלום עפ') 1485/06, פורסם בנבו
(81)150	מלצייב נ' Transaero, ח"ק (שלום ת"א) 4317-11-08, פורסם בנבו

נ

(115)299	נאסר נ' רשות הטבע והגנים, בש' (שלום ב"ש) 4216/01, פורסם בנבו
----------	--

ס

(94)294, (48)260	סגל נ' בהן, ח"א (שלום הר') 4300/02, פורסם בנבו
(57)36	סלקום ישראל בע"מ נ' וליד, ת"א (שלום נצ') 4031/00, פורסם בנבו
(115)299	סמיח נ' רשות הטבע והגנים, בש' (שלום צפת) 1918/06, פורסם בנבו

דיני בעלי חיים

ע

- עיריית חיפה נ' תנו לחיות לחיות, בש"א (שלום ב"ש) 15220/07 (ת"א 8950/07),
פורסם בנבו
(76)211
עיריית נתיבות נ' ביטון, עמ"ק (שלום ב"ש) 570/05, פורסם בנבו
(36)258
עמותת "תנו לחיות לחיות" ג' מנהל השירותים הוטרינריים במשרד החקלאות,
בש"א (שלום ראשל"צ) 1852/05, פורסם בנבו
(78)148, 148
עמותת תנו לחיות לחיות נ' אליאסי, בש"א (שלום ת"א) 170936/07, לא פורסם
(16)132

פ

- פודבינסקי ג' גבאי, ת"ק (שלום אשד"י) 150/04, פורסם בנבו
(94)294
פונק נ' מנצור, ת"ק (שלום פ"ח) 1481/06, פורסם בנבו
(55)285
פרחאן נ' סולימאן, ת"א (שלום ב"ש) 7208/04, פורסם בנבו
(94)294
פריד נ' מש משנה גלילות, ב"ש (שלום ת"א) 4125/07, פורסם בנבו
(62)265
פרישמן נ' פרי, בש"א (שלום נת') 533/05 (ת"א 1304/05), פורסם בנבו
(88)293

ק

- קדוש נ' ארגמן, ת"א (שלום חי') 21473/01, פורסם בנבו
(81)292, 292, (37)258
קנובל נ' סיני, ת"א (שלום ת"א) 37782/03, פורסם בנבו
(12)251

ש

- שבו נ' דוגה, ת"א (שלום י-ם) 3633/05, פורסם בנבו
(87)293
שני נ' המועצה האזורית גליל תחתון, ת"א (שלום טב') 388/94, פורסם בנבו
(54)284

ת

- תביעות לכיש – שלוחת אשדוד נ' זמיר, ת"פ (שלום אשד"י) 162/07,
פורסם בנבו
(125)301, 301, (29)256
תנו לחיות לחיות נ' אגודת צער בעלי חיים בישראל, בש"א (שלום ת"א) 178658/07
(73)209
תנו לחיות לחיות נ' המכון ללימודי מחקר ובנין המקדש, בש"א (שלום י-ם) 7306/08,
פורסם בנבו
(114)223, (12)171
תנו לחיות לחיות נ' מכון וייצמן למדע, בש"א (שלום ראשל"צ) 320/08 (ת"א 293/08),
פורסם בנבו
(4)169
תנו לחיות לחיות נ' מנהל השירותים הוטרינריים בבית דגן, בש"א (שלום ראשל"צ) 5077/08,
פורסם בנבו
(80)149
תנו לחיות לחיות נ' עיריית חיפה, בש"א (שלום חי') 8153/07, פורסם בנבו 211, (24)232, (39)235

פסקי דין של בתי משפט לענייני משפחה (לפי שמות הצדדים)

- ב' י' נ' ב' ז', תמ"ש (משפחה י-ם) 25976/01, פורסם בנבו
(12)251, (6)129
פ' א' נ' א' א', תמ"ש (משפחה ת"א) 32405/01, פורסם בנבו 270, (4)270, 271, (4)272, (6)272

מפתח פסיקה

פסיקה זרה

ארצות הברית

<i>A</i>	
<i>Animal Leg. Def. Fund v. Glickman</i> 154 F. 3d 426 (D.C. Cir. 1998)	107(5)
<i>Animal Legal Defense Fund v. Woodley</i> (2007) W.L. 475329 (N.C. App.)	131(13)
<i>Animal Welfare Institute v. Kreps</i> 561 F. 2d 1002 (D.C App. 1977)	107(5)
<i>Arrington v. Arrington</i> 613 S.W. 2d 565 (Tex App., 1981)	274(13)
<i>B</i>	
<i>Babbitt v. Sweet Home Chapter of Communities for a Greater Oregon</i> 515 U.S. 687 (1995)	87(63)
<i>Bennett v. Bennett</i> 655 So. 2d 109 (Fla. 1 st Dca, 1995)	274(13)
<i>Boling v. Parrett</i> 536 P. 2d 1272 (Or., 1975)	131(13)
<i>Bueckner v. Hamel</i> 886 S.W. 2d 368 (Tex. App., 1994)	71(2), 89(70)
<i>C</i>	
<i>Cabinet Mts. Wilderness v. Peterson</i> 685 F. 2d 678 (D.C. Cir., 1982)	109(14)
<i>Cat Champion Corp. v. Jean Marie Primrose</i> 149 P. 3d 1276 (Or. Ct. App., 2006)	131(13)
<i>Cathey v. Guenther</i> 47 F. 3d 162 (5 th Cir., 1995)	71(2)
<i>Church of The Lukumi Babalu Aye v. City of Hialeah</i> 508 U.S. 520 (1993)	16(10), 224(118)
<i>Citizens To End Animal Suffering and Exploitation, Inc. v. New England Aquarium</i> 836 F. Supp. 45 (D. Mass. 1993)	107(5)
<i>Commonwealth v. Bishop</i> 67 Mass. App. Ct. 1116 (2006)	131(14)
<i>Cox v. U.S. Dept. of Agriculture</i> 925 F. 2d 1102 (8 th Cir., 1991)	143(50)
<i>Cross v. State</i> 646 S.W. 2d 514 (Tex. App., 1982)	134(23)
<i>D</i>	
<i>Desanctis v. Pritchard</i> 803 A.2d 230 (2002)	274(13)
<i>Diamond v. Chakrabarty</i> 447 U.S. 303 (1980)	78(29)
<i>E</i>	
<i>E.A. Stephens & Co. v. Albers</i> 52 A.L.R. 1056 (1927)	241(53)
<i>Edwards v. Aguillard</i> 482 U.S. 578 (1978)	31(36)
<i>[In re] Estate of Howard H. Brand</i> No. 28473 (Vt. Prob. Ct., Chittenden County Mar. 17, 1999)	275(18)
<i>F</i>	
<i>Farm Sanctuary, Inc. v. Department of Food & Agriculture</i> 74 Cal. Rptr. 2d 75 (Cal.App. 2 Dist., 1998)	223(118)
<i>Flikshtein v. City of New York</i> 273 A.D. 2d 439 (N.Y., 2000)	244(62)

דיני בעלי חיים

G

<i>Gerhart v. City of St. Louis</i> 270 S.W. 690 (Mo., 1925)	71(2)
<i>Graves v. Dunlap</i> 87 Wash. 648, 152 P. 532 (1915)	241(55)

H

<i>Haines v. Hampshire County Commission</i> 607 S.E. 2d 828 (W.V., 2004)	286(60)
<i>Hammer v. American Kennel Club</i> 304 A.D. 2d 74 (N.Y.A.D. 1 Dept., 2003)	157(19)
<i>Hawaiian Crow ('Alala) v. Lujan</i> 906 F. Supp. 549 (D. Haw., 1991)	109(14)
<i>Hawksbill Sea Turtle v. Federal Emergency Management Agency</i> 126 F. 3d 461 (3 rd Cir., 1997)	109(14)

K

<i>Knox v. Massachusetts Society for the Prevention of Cruelty to Animals</i> 425 N.E. 2d 393 (1981)	79(31)
<i>Koop v. U.S.</i> 296 F. 2d 53 (8 th Cir., 1961)	241(53)

L

<i>Loggerhead Turtle v. County Council of Volusia County</i> 896 F. Supp. 1170 (M.D. Fla., 1995)	109(14)
<i>Lopez v. State</i> 720 S.W. 2d 201 (Tex. App., 1986)	134(24)
<i>Lujan v. Defenders of Wildlife</i> 504 U.S. 555 (1992)	107(5)

M

<i>Marbled Murrelet v. Babbitt</i> 83 F. 3d 1068 (9 th Cir., 1996)	109(14)
<i>Marbled Murrelet v. P. Lumber Co.</i> 880 F. Supp. 1343 (N.D. Cal., 1995)	109(14)
<i>McDonald v. State</i> 64 S.W. 3d 86 (Tex. App., 2001)	138(35)
<i>Mt. Graham Red Squirrel v. Yeutter</i> 930 F. 2d 703 (9 th Cir., 1991)	109(14)

N

<i>N. Spotted Owl v. Lujan</i> 758 F. Supp. 621 (W.D. Wash., 1991)	109(14)
<i>Northern Spotted Owl v. Hodel</i> 716 F. Supp. 479 (W.D. Wash., 1988)	109(14)

P

<i>Palila v. Haw. Dept. of Land & Nat. Resources</i> 852 F. 2d 1106 (9 th Cir., 1988)	109(14)
<i>People v. Arroyo</i> 777 N.Y.S. 2d 836 (N.Y., 2004)	215(88)
<i>People v. Brian</i> 110 Cal. App 3 rd Supp (Cal. App., 1980)	139(38)
<i>People v. Garcia</i> 777 N.Y. S.2d 846 (N.Y., 2004)	303(133)
<i>People v. Olary</i> 170 N.W. 2d 842 (Mich. 1969)	115(37)
<i>People v. O'Rourke</i> 83 Misc. 2d 175 (Crim. Ct., N.Y.Co., 1975)	111(22)
<i>People v. Rogers</i> 703 N.Y.S. 2d 891 (City Ct., Watertown, 2000)	105(2)
<i>People v. Smith</i> 678 P. 2d 886 (1984)	105(2)
<i>People v. Youngblood</i> 109 Cal. Rptr. 2d 776 (2001)	134(25)
<i>Phillips v. San Luis Obispo County Dept.</i> 228 Cal.Rptr. 101 Cal.App. (2 Dist., 1986)	267(66)

מפתח פסיקה

<i>Pit Bulldogs and Other Property v. County of Prentiss</i> 808 So. 2d 971 (Miss. S.C., 2002)	268(68)
S	
<i>Sierra Club v. Morton</i> 405 U.S. 727 (1972)	106(5)
<i>State v. Ballard</i> 341 So.2d 957 (Ct.Crim.App.Alabama, 1976)	105(2)
<i>State v. Comeaux</i> 319 So. 2d 897 (La., 1975)	105(2)
<i>State v. Eich</i> 282 N.W. 810 (1938)	105(2)
<i>State v. Fowler</i> 205 S.E. 2d 740 (1974)	165(8)
<i>State v. Goodall</i> 175 P. 857 (Or. 1918)	111(22)
<i>State v. Kingsbury</i> 2004 WL 308153 (Texas 2004)	152(3).
<i>State v. LaVasseur</i> 613 P.2d 1328 (Haw. Ct. App. 1980)	300(122)
<i>State v. Lesoing-Dittoe</i> 693 N.W. 2d 261 (Neb., 2005)	267(67)
<i>State v. Meinert</i> 594 P.2d 232 (1979)	105(2)
T	
<i>Tenn. Valley Auth. v. Hill</i> 437 U.S. 153 (1978)	88(64)
U	
<i>United States v. Hugs</i> 109 F. 3d 137 (1997)	224(118)
Z	
<i>Zovko v. Gregory</i> No. CH-97544 (Va. Cir. Ct, Oct 17, 1997)	274(13)
אנגליה	
<i>Ford v. Willey</i> (1889) 23 Q.B. 203	148(74)
<i>Pole v. Peake</i> NPC 121 (1999)	95(9)
<i>Regina v. Dudley & Stephens</i> 14 Q.B.D. (1884)	187(1)
אירלנד	
<i>Callaghan v. Soc. For the Prevention of Cruelty to Animals</i> 16 L.R. Ir. 325 (C.P.D. 1885)	148(75)
גרמניה	
1 BVR 1783/99 Urteil des Ersten Senats vom 15. Januar 2002	224(119)

מפתח ספרים

(ההפניה היא לעמוד ולהערות השוליים (בסוגריים))

ספרים ישראלים

- א
א' אבן שושן לשון וכתב: פרקים בתולדות התרבות בעמים ובישראל (מהדורה 2, תש"י) (54)50
ג' אדמסון לחופש נולדה – סיפורה של הלביאה אלוה (תשנ"ז) (68)245
ד' פ' אואן האקולוגיה מהי? (תשמ"ג) (60)87
מ' אוהל האיפים: קופי על כבני אדם (תשנ"ו) (35)81
ג' אורנול חוות החיות (תשס"א) (27)78
ד' אטנבורו התנהגותם של בעלי החיים (תשנ"ט) (24)45, (11)43
ר' ארדרי הציווי הטריטוריאלי (תשל"ח) (68)54
אריסטו על הנפש (תשמ"ט) (16)27
י' אשכולי צער בעלי חיים – בהלכה ובאגדה (תשס"ו) (12)26, (8)25

- ב
ר' בילסקי חתולי הרחוב שלי (תשס"ח) (63)205, (62)204, (60)204, (59)204, (58)204
א' בן שושן אנו ובעלי חיים (תשכ"ג) (103)220, (8)25
ד' בן תור בעלי חיים מקודשים במצרים הקדומה (תש"ס) (2)15
א' ברגסון מסה על הנתונים הבלתי אמצעיים של התודעה (תשל"ז) (31)47
ב' ברכה משפט מנהלי (כרך א, חשמ"ד) (68)207
י' ברם הלשון והחברה (תשל"ג) (33)47
א' ברק פרשנות במשפט, כרך ב, פרשנות החקיקה (תשנ"ג) (48)238
א' ברק פרשנות במשפט, כרך ג, פרשנות חוקתית (תשנ"ד) (21)192, (55)125

- ג
א' גודול בעקבות הגורילות (תש"ס) (16)75
ג' גודול אני והשימפנזים (תשל"ג) (57)50, (23)45, (22)45
ג' גוטנברג משלי בעלי חיים כמקור היסטורי – תרבותי: המשל כאירופה של המאות השנים-עשרה והשלוש-עשרה על פי היבורים של מארי דה פראנס, ז'אק דה ויטרי ואודו דה צ'ריטון (חיבור לשם קבלת התואר מוסמך אוניברסיטה, הפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטת תל-אביב, תשנ"ז) (59)37
ס' ג' גולד בוהן הפנדה – עיונים נוספים בתולדות הטבע (תש"ן) (53)35
ס' ג' גולד חיוך הפלמינגו – הרורים על תולדות הטבע (תשס"ה) (38)81
א' ד' גורדון האדם והטבע (תשי"א) (9)43
ק' גיליגן בקול שונה – התיאוריה הפסיכולוגית והתפתחות האישה (תשנ"ו) (52)85
ר' גילשטרומס חיות מיוחדות לאוכלוסיות מיוחדות (תשס"ג) (1)163
ט' גרנדין השפה הסודית של בעלי החיים (תשס"ו) (64)52

- ד
ג' דאנר בעלי החיים שאיתנו – חיינו מבעד לעיני בעלי החיים (תשנ"ט) (2)15

דיני בעלי חיים

- צ' דארווין מוצא המינים – בדרך הכיורוד הטבעי או השארת גזעים מחוננים
 במלחמת החיים (תש"ך)
 מ' דויטש קניין (כרך א, תשנ"ז)
 מ' דויטש קניין (כרך ב, תשנ"ט)
 ר' דוקינס הגן האנוכי (תשנ"א)
 פ' דיוויס שפת בעלי חיים – מחקרים בתקשורת בבעלי החיים (תשמ"ב)
 ג' דיימונד השימפנזה השלישי (תשנ"ד)
 ר' דקארט מאמר על המיתודה (תשנ"ט)
- 1
 פ' דה ואל טובים מטבעם – שורשי הטוב והרע בבני אדם וכחיות אחרות (תשנ"ח)
 ב' וורהאוז אין כלבים רעים (תשמ"ד)
 נ' וולוך יחס האדם לבעלי החיים והשתקפותו בתרבות ואמנות ארצות השפלה
 במאה השבע עשרה (עבודת גמר לתואר דוקטור לפילוסופיה,
 אוניברסיטת תל אביב, תשנ"ז)
 י' ויזל אקולוגיה: עקרונות ותהליכים (מהדורה 2, תשל"ז)
 ל' ויטגנשטיין מאמר לוגי-פילוסופי (תשנ"ה).
 י' וייסמן חוק המשכון תשכ"ז-1967 (תשל"ה)
 ו' ויקלר הביולוגיה של עשרת הדיבורות – מדוע הטבע אינו מופת בשבילנו (תשנ"ג)
- ז
 נ' זלצמן עכבון (תשנ"ט)
 י' זמיר הסמכות המינהלית (כרך ב, תשנ"ו)
- ח
 נ' חומסקי לשון ורוח (תשל"ט)
- ט
 נ' טברסקי כל משלי קרילוב (תש"י)
 פ' טומקינס, כ' בירד החיים המסתוריים של הצמחים (תשל"ח)
 ד' טיילור הכלב – המדריך השלם לטיפול בכלבים וגידולם (תשס"ד)
 צ' א' טל, ש' ברנד משפט הכלב (תשס"ה)
 ב' טלמן מדריך היונקים בישראל (תשנ"ג)
- י
 ד' יהב בעלי חיים בשירות הביטחון וההגנה (תשס"ו)
 ד' יום מסכת על טבע האדם (תשמ"ג)
 י' ישי עולמה של הצרעה המזרחית (תש"ס)
- כ
 ש' כרם דיני נאמנות (תשס"ד)
- (35)31
 (49)283, (43)281, (36)279, (4)128, (2)128
 (51)284, (48)282
 (12)43
 (48)49, (41)48
 (18)75, (52)49, (50)49
 (39)81, (37)81
 (27)29
- (12)74
 (54)261
 (1)169, (22)28
 (66)88
 (48)282
 (12)74
- (51)284
 (65)266, (17)253
- (51)49, (38)48, (37)47, (36)47, (32)47
- (59)37
 (18)62
 (10)43
 (30)277, (3)249, (74)210, (15)109
 (13)228
- (3)249, (5)16
 (29)29
 (45)49
- (32)278

מפתח ספרים

- ל
- ה' ר' לאוויק, ג' גודול הרוצחים התמימים (תשמ"א) (16)75
 ר' א' לובוב חיות מלחמה – אילוף ושימוש בחיות ככלי מלחמה (תשמ"ב) (5)16
 ז' לוי מדע וערכים – על מעמדם ההכרתי של ערכי האתיקה (תשל"ח) (1)23
 ז' לוי, ג' לוי אתיקה רגשות ובעלי חיים – על מעמדם המוסרי של בעלי חיים (תשמ"ב) (8)25, (14)27, (17)27, (18)27,
 (1)151, (24)29, (22)28
- ק' לורנץ איש איש וכלבו – כל מה שרצית לדעת על הכלב ולא עלה על דעתך לשאול (תשמ"ח) (1)249
 ק' לורנץ הרע לכאורה - על התוקפנות בטבע (תשל"ט) (16)75
- מ
- ד' מאלר, ג' פנמן אילוף הכלב (תשמ"ז)
 ג' מ' מאסון כלבים לא משקרים באהבה – הרהורים על עולם הרגש של הכלבים (תשנ"ט) (59)51
 ג' מ' מאסון תשע הנשמות של החתול (תשנ"ה) (59)51
 ג' מאירס נפלאות בממלכת החי (תשל"ז) (8)43
 ג' מאסון חיבוק הקיסר – על משפחות ואבהות בעולם החי (תשס"ז) (71)55
 ג' מאסון, ס' מקארתי כשפילים בוכים – חיי הרגש של בעלי החיים (תשנ"ז) (47)49, (21)45,
 (58)51, (60)51, (61)51, (62)51, (63)52
 (16)75, (15)75, (69)55, (68)55
- ד' מוריס על כלבים ואנשים (תשמ"ח) (2)249
 ד' מוריס על סוסים ואנשים (תשנ"א) (22)159, (21)158
 ד' מוריס תצפית על בעלי חיים – להתבונן ולהבין את עולם החי המופלא (תשנ"ב) (71)55, (70)55
 מ' מטרלינק חיי הדבורים (תשמ"ט) (45)49
 ס' צ' מקלרוי בעלי החיים כמורים וכמרפאים (תשנ"ט) (1)163
- נ
- י' נוימן מותר האדם: האבולוציה של התודעה (תשנ"א) (19)44, (18)44, (16)44, (35)31
 ר' ניניו, ד' איזנברג מטפלים על ארבע (תשנ"ט) (1)163
- ס
- פ' סינגר שחרור בעלי החיים (תשנ"ח) (23)28, (21)28, (20)28, (19)28, (14)17,
 (4)58, (1)57, (50)34, (34)31, (28)29, (25)29,
 (48)84, (47)84, (46)83, (45)83, (43)69, (35)66
 (24)192, (18)191, (11)190, (10)190
- פ' סמית חיות מדברות – תקשורת טלפתית בין מינית (תשס"א) (58)51
 ג' סרל נפש, מוח ומדע (תשמ"ח) (17)44
- פ
- צ' פאטרסון כל יום הוא טרבלינגה (תשס"ו) (58)37
 ז' א' פבר מעולם החרקים (תש"ך) (32)80
 ב' פוגל אילוף כלבים – המדריך השלם (תשנ"ו) (5)165

דיני בעלי חיים

- ד' פוסי גורילות בערפל (תש"ן)
 ר' פינסון בעל החיים שבכם (תשנ"ט)
 ד' פיש דיני איכות הסביבה בישראל (תשס"ב)
 א' פרום מנוס מחופש (תשנ"ב)
 ע' פרוש הכרעות משפטיות ושיקולים מוסריים (תשמ"ו)
 ד' פרנק התנהגות החי – מבוא לאתולוגיה (תשמ"ד)
 א' ג' פרימק מדוע יודעים השימפנזים לקרוא (תשל"ח)
- ק
 ע' קאנט הנחת יסוד למטפיסיקה של המידות (מהדורה שביעית, תש"ן)
 ר' קורצוויל עידן המכונות החושבות (2001)
 א' קיוזאק מפגשים טיפוליים עם חיות מחמד (תש"ס)
- ר
 רב תרבותיות במדינה דמוקרטית ויהודית – ספר הזכרון לאריאל רוזן צבי
 (מ' מאוטנר, א' שגיא, ר' שמיר עורכים, תשנ"ח)
 א' רוזן צבי יחסי ממון בין בני זוג (תשנ"ה)
 ה' רוש טבח החפים מפשע (תשנ"א)
- ש
 א' שופנהאואר העולם כרצון וכדימוי (כרך א, תשס"ג)
 י' שרשני מחשבות על התבונה (תשס"א)
 א' שליו המרפא הפרוותי – חיות מחמד כאמצעי תרפוי:
 תיאוריה מחקר ומעשה (תשנ"ו)
 א' שליו נפש היה (תשנ"ב)
 ב' שפינוזה תורת המידות (תשכ"ז)
 ב' שרפשטיין ציפורים, פילים ואמנים אחרים (תשס"ז)
- (39)48
 (60)37
 (60)87, (30)79
 (7)42
 (7)170
 (12)43
 (46)49
- (59)87, (31)30
 (17)62
 (1)163, (18)132
- (109)222
 (2)270
 (37)180, (33)179, (20)174
- (6)42
 (28)46, (27)46
- (2)163, (1)163, (13)17
 (62)87, (48)49, (11)43
 (29)29
 (72)55

מפתח ספרים

ספרים זרים

A

- C.J. Adams *The Sexual Politics of Meat - A Feminist Vegetarian Critical Theory* (New York, 1990) 38(62), 86(56)
 M. Adler *The Difference of Man and the Difference it Makes* (New York, 1993) 24(4)
Animal Innovation (Oxford, ed. by S.M. Reader & K.N. Laland, 2003) 45(23)
Animal Sacrifices Religious Perspectives on the Use of Animals in Science (Temple University Press, ed. by Tom Regan, 1986) 15(2)

B

- G.M. Baer *The Natural History of Rabies* (New York, 1975) 200(44)
 J. Baldick *Animal and Shaman Ancient Religions of Central Asia* (London, 2000) 25(7)
 J.A. Barad *Aquinas on the Nature and Treatment of Animals* (San Francisco, 1995) 28(21)
 D.Barak-Erez *Outlawed Pigs: Law, Religion, and Culture in Israel* (2007) 218(96)
 B. Barry *Culture and Equality - An Egalitarian Critique of Multiculturalism* (Cambridge, 2001) 221(106), 222(110)
 W.F. Baxter *People or Penguins: The Case for Optimal Pollution* (New York, 1974) 88(65)
 A. Beck, A. Katcher *Between Pets and People - The Importance of Animal Companionship* (1996) 163(1)
 L.C. Becker *Reciprocity* (Chicago, London, 1990) 64(25)
 J. Bentham *The Principles of Morals and Legislation* (New York, 1988) 29(30)
 M. Black *Language and Philosophy, Studies in Method* (New York, 1949) 47(35)
 L. Bloomfield *Language* (New York, 1933) 47(35)
 S.C. Bostock *Zoos and Animal Rights - The Ethics of Keeping Animals* (London, New York, 1993) 159(24)
 K. Breland, M. Breland *Animal Behavior* (New York, London, 1966) 45(24)
 M. Bright *Animal Language* (Ithaca, London, 1985) 48(41)
 D. Burkhardt, W. Schleidt, H. Altner *Signals in the Animal World* (London, 1967) 49(45)

C

- P.Cavalieri *The Animal Question - Why Nonhuman Animals Deserve Human Rights* (Oxford, 2001) 23(2)
 M.A. Change, C.J. Jolly *Social Groups of Monkeys, Apes and Man* (London, 1970) 81(37)
 C. Chapple *Nonviolence to Animals, Earth, and Self in Asian Traditions* (Delhi, 1995) 25(7)
 N. Chomsky *Cartesian Linguistics* (New York, 1966) 48(38), 50(55)
 S.R.L. Clark *The Nature of the Beast - Are Animals Moral?* (Oxford, 1982) 74(12)
 J.M. Coetzee *The Lives of Animals* (Princeton, 1999) 45(24)

דיני בעלי חיים

- O. Cusack, E. Smith *Pets and the Elderly – The Therapeutic Bond* (New York, 1984) 165(5)
- D*
- M.S. Dawkins *Through Our Eyes Only? - The Search for Animal Consciousness* (Oxford, 1998) 46(26)
- D. DeGrazia *Taking Animals Seriously - Mental Life and Moral Status* (Cambridge, 1996) 45(25)
- D. DeGrazia *Animal Rights - A Very Short Introduction* (Oxford, 2002) 93(3)
- D.A. Dombrowski *Babies and Beasts - The Argument From Marginal Cases* (Urbana, Chicago, 1997) 69(44)
- R. Dworkin *Life's Dominion* (London, 1993) 62(19)
- R. Dworkin *Taking Rights Seriously* (London, 1978) 59(6), 77(25)
- E*
- R. Eckert *Animal Psychology - Mechanisms and Adaptations* (New York, 3rd ed., 1988) 45(24)
- Elephant: The Animal and its Ivory in African Culture* (Los Angeles, ed. by D.H. Ross, 1992) 16(9)
- Euthanasia Examined - Ethical, Clinical and Legal Perspectives* (Cambridge, ed. by J. Keown, 1995) 213(82)
- P.R. Enrilch *Extinction - The Causes and Consequences of the Disappearance of Species* (London, 1981) 87(62)
- E.P. Evans *The Criminal Prosecution and Capital Punishment of Animals* (London, 1906) 109(12)
- F*
- M. Ferguson *Animal Advocacy and Englishwoman, 1780-1900 - Patriots, Nation, and Empire* (1998) 86(54)
- L. Finsen, S. Finsen *The Animal Rights Movement in America: From Compassion to Respect* (New York, 1994) 34(48)
- N. Fiddes *Meat: A Natural Symbol* (London, New York, 1991) 86(56)
- G.L. Francione *Animals, Property and the Law* (Philadelphia, 1995) 72(3)
- G.L. Francione *Introduction to Animal Rights: Your Child or the Dog?* (Philadelphia, 2000) 72(3)
- G.L. Francione *Rain Without Thunder* (Philadelphia, 1996) 72(3)
- A. Franklin *Animals and Modern Cultures, A Sociology of Human - Animal Relations in Modernity* (London, 1999) 15(4), 32(39), 32(41), 33(43), 33(47), 35(54), 35(55), 44(13), 86(57), 159(23), 190(16), 191(17), 229(18)
- R.G. Frey *Interests and Rights - The Case Against Animals* (Oxford, 1980) 69(44)
- H. Friedmann *A Bestiary for Saint Jerome - Animal Symbolism in European Religious Art* (Washington, 1980) 15(3)
- K.V. Frisch *Bees: Their Vision, Chemical Senses and Language* (New York, 1950) 49(45)

מפתח ספרים

G

- R.A.Gardner, B.T. Gardner *Teaching Sign Language to Chimpanzees* (1989) 49(46)
 R. Ginger *Six Days or Forever?: Tennessee v. John Thomas Scopes*
 (Boston: Beacon Press, 1958) 31(36)
 C.R. Greek, J.S. Greek *Sacred Cows and Golden Geese - The Human Cost of
 Experiments on Animals* (New York, London, 2001) 179(36)
 D.R.Griffin *Beyond Cognition to Consciousness* (2001) 46(26)
 D.R.Griffin *The Question of Animal Question* (New York, 1976) 45(25)
 D.R.Griffin *The Question of Animal Awareness - Evolutionary Continuity of Mental
 Experience* (Los Altos, California, 1981) 46(26)
 H.D. Guither *Animal Rights - History and Scope of A Radical Social Movement*
 (Carbondale, 1998) 34(48)
 A. Gutman "Introduction" *Multiculturalism and The Politics of Recognition*
 (Princeton, ed. by C. Taylor., 1992) 222(110), 222(111), 222(112)

H

- R. Harrison *Animal Machines* (London, 1964) 33(46)
 H. Hediger *The Psychology and Behaviour of Animals in Zoos and Circuses*
 (New York, 1968) 160(26)
 G.W.F. Hegel *Lectures on the Philosophy of World History* (Cambridge, 1975) 42(4)
 C. Hicks *Animals in Early Medieval Art* (Edinburgh, 1993) 15(3)
 R.A. Hinde *Ethology - Its Nature and Relations with Other Sciences*
 (New York, Oxford, 1982) 43(12)
 T.Hobbes *Man and Citizen* (1978) 42(5)
 L.M. Houdebine *Animal Transgenesis and Cloning* (2003) 79(29)
 R.Hursthouse *Ethics, Human and Other Animals* (London, New York, 2000) 85(51)

I

- M.R. Ishay *The History of Human Rights: From Ancient Times to the
 Globalization Era* (2008) 58(5)

J

- M.C. Jasper *Pet Law* (2007) 198(40)

K

- I. Kant *Lectures on Ethics* (New York, 1963) 30(31)
 H. Kean *Animal Rights - Political and Social Change in Britain since 1800* (1989) 100(30)
 S.C. Kendeigh *Ecology - With Special Reference to Animals and Man*
 (New Jersey, 1974) 87(61)

L

- E. H. Lenneberg *Biological Foundations of Language* (New York, 1967) 48(38), 50(55)
 J. Lewis *The Uniqueness of man* (London, 1974) 46(29)
 A. Linzey *Animal Theology* (Illinois, 1995) 15(2), 25(8)

דיני בעלי חיים

- J.B. Lloyd *African Animals in Renaissance Literature and Art* (Oxford, 1971) 15(3)
 K.Z. Lorenz *King Solomon's Ring - New Light on Animal Ways* (London, 1953) 48(40)
- M**
- A. MacIntyre *Dependent Rational Animals: Why Human Beings Need the Virtues* (Chicago, 1999) 69(43)
 J.L. Mackie *Ethics : Inventing Right and Wrong* (1977) 84(50)
 J. Mason, P. Singer *Animal Factories* (New York, 1980) 33(46)
 J. McMahan *The Ethics of Killing - Problems at the Margins of Life* (Oxford, 2002) 213(82)
 M. Midgley *Animals and Why They Matter* (Georgia, 1983) 28(23), 57(2), 62(17), 67(39)
 M. Midgley *Utopias, Dolphins and Computers* (London, New York, 1996) 49(48)
 V. Moran *Compassion the Ultimate Ethic: An Exploration of Veganism* (1997) 190(13)
- N**
- D. Nibert *Animal Rights/Human Rights* (2002) 38(63)
 B. Noske *Beyond Boundaries - Humans and Animals* (New York, London , 1997) 32(40)
 R. Nozick *Anarchy, State and Utopia* (New York, 1974) 30(32)
- O**
- F.B. Orlans *In the Name of Science - Issues in Responsible Animal Experimentation* (New York, Oxford, 1993) 93(4)
- P**
- I.M. Pepperberg *The Alex Studies: Cognitive and Communicative Abilities of Grey Parrots* (2002) 49(47)
 N. Phelps *The Dominion of Love: Animal Rights According to the Bible* (2002) 26(12)
 N. Phelps *The Great Compassion: Buddhism and Animal Rights* (New York, 2000) 25(7)
 R. Preece, L. Chamberlain *Animal Welfare and Human Values* (Ontario, 1995) 93(2)
- R**
- J. Rachles *Created from Animals: The Moral Implications of Darwinism* (Oxford, 1990) 31(35)
 M. Radford *Animal Welfare Law in Britain - Regulation and Responsibility* (Oxford, 2001) 100(30)
 J. Rawls *A Theory of Justice* (Oxford, 1972) 18(16)
 T. Regan *The Case for Animals Rights* (Berkeley, Los Angeles, 1985) 45(25), 64(26), 65(27), 65(28), 65(29), 65(30), 76(19), 76(21), 88(69), 93(3), 190(13)
 M. Ruse *Sociobiology: Sense or Nonsense?* (Dordrecht, 1979) 43(12)
 L.J. Rogers *Minds of Their Own - Thinking and Awareness in Animals* (St. Leonard's, 1997) 46(26)
 B.E. Rollin, M.L. Kesel *The Experimental Animal in Biomedical Research Vol I - A Survey of Scientific and Ethical Issues for Investigations* (Boston, 1990) 179(35)

מפתח ספרים

- N. Rosenberg, L.E. Birdzell Jr. *How the West Grew Rich – The Economic Transformation of the Industrial World* (1986) 39(65)
- A.N. Rowan, H. O'brien, L. Thayer, G.J. Patronek *Farm Animal Welfare - The Focus of Animal Protection in the USA in the 21st Century* (Tufts Center for Animals and Public Policy, 1999) 101(42)
- R. Ryder *Animal Revolution - Changing Attitudes towards Speciesism* (Oxford, 2002) 23(2)
- R.D. Ryder *Victims of Science - The Use of Animals in Research* (National Anti - Vivisection Society Limited, 1983) 17(11)
- S
- H.S. Salt *Animal's Rights - Considered in Relation to Social Progress* (Pennsylvania, 1980) 32(38)
- B. Sax *Animals in the Third Reich - Pets, Scapegoats, and the Holocaust* (New York, 2000) 37(58)
- B. Sax *The Mythical Zoo - An Encyclopedia of Animals in World Myth, Legend, and Literature* (California, 2001) 15(3)
- J. Serpell *In The Company of Animals - A Study of Human - Animal Relationships* (Cambridge, 2nd ed., 1996) 16(5), 33(44), 37(58), 64(24)
- M.L. Siddiqi *Animal Sacrifice in islam* (1978) 220(103)
- P. Singer *Practical Ethics* (Cambridge, 2nd ed., 1993) 84(49)
- P.Singer, J.Mason *The Way We Eat: Why Our Food Choices Matter* (2006) 190(13)
- B.F. Skinner *Verbal Behavior* (New York, 1957) 47(35)
- M. Spiegel *The Dreaded Comparison - Human and Animal Slavery* (1996) 72(5)
- T
- The Behavior of Fish and Other Aquatic Animals* (New york, ed. by D.L. Mostofsky, 1978) 80(34)
- The Great Ape Project - Equality Beyond Humanity* (New York, ed. By P.Cavaliere and P. Singer., 1993) 41(1), 81(35)
- K. Thomas *Man and the Natural World: Changing Attitudes in England 1500-1800* (London, 1983) 26(9), 33(44)
- W. Todd *Analytical Solipsism* (The Hague, 1968) 54(67)
- C. Tudge *Last Animals at the Zoo - How Mass Extinction Can be Stopped* (Washington D.C., 1992) 88(66)
- V
- G.E. Varner *In Nature's Interests? : Interests, Animal Rights, and Environmental Ethics* (New York, Oxford, 1988) 60(15), 60(16), 88(67)
- Vivisection in Historical Perspective* (New York, London, Sydney, ed. by N.A. Rupke, 1987) 32(42), 169(2), 169(3)
- Voluntary Euthanasia - Experts Debate the Right to Die* (London, ed. by B. Downing & B. Smoker, 1986) 213(82)

דיני בעלי חיים

W

- J. Waldron *The right to Private Property* (Oxford, 1988) 72(4)
- P. Waldau *The Spector of Speciesism - Buddhist and Christian Views of Animals*
(Oxford, 2002) 15(2), 23(2), 25(7)
- J. Webster *Animal Welfare – A Cool Eye Towards Eden* (Cornwall, 1995) 93(2)
- E.O. Wilson *Sociobiology, The New Synthesis* (London, 1975) 43(12)
- S. Wise *Rattling the Cage - Toward Legal Rights for Animals*
(Cambridge, 2000) 45(25), 65(33), 93(3)

מפתח מאמרים

(ההפניה היא לעמוד ולהערות השוליים (בסוגריים))

מאמרים ישראליים

- א
- א' ס' אברהם "נסיונות רפואיים בבעלי חיים ובבני אדם" אסיא י (תשמ"ד) 20 (2)169
י' אדרעי "זכויות אדם וזכויות חברתיות" ספר ברנזון (כרך ב, א' ברק,
ח' ברנזון עורכים, תש"ס) 45 (24)77, (25)77
ב' ארבל "היחס לחיות במזרח בעיניהם של אנשי הרנסאנס" בני אדם וחיות אחרות באספקלריה
היסטורית (ב' ארבל, י' טרקל, ס' מנשה עורכים, תשס"ז) 277 (23)28
ב' ארבל "מוסריות וחוסר מוסריות ביחס לבעלי חיים: ניסיון לטיפולוגיה היסטורית" היבטים
אתיים של הקשר בין אנשים לבעלי חיים (תשס"ב) 28 (5)24
- ב
- ש' בלייר "העשרה סכיבתית של זאבים כתנאי שבי" חיות, חברה ומה שביניהן –
אחריות ומחויבות כלפי בעלי חיים תיאוריה ומעשה (א' טסלר, י' טרקל,
ע' מגד עורכים, תשס"א) 89 (28)161
א' בן זאב "הטעם שבאסור לצער תנינים"
משפט וממשל ד (תשנ"ח) 763 (39)67, (37)33, (36)66
א' בר נביא "זכויות אזרח – מבט היסטורי" זכויות האדם בישראל (תשמ"ח) 11 (5)58
י' ברנובסקי "מקורות הידיעה והדמיון וכן כשפים" מדע ותרבות (תשל"ח) 37 (34)47,
(42)48, (43)48, (44)48 (53)50
א' ברק "המהפכה החוקתית: זכויות יסוד מוגנות" משפט וממשל א (תשנ"ב) 9 (8)59
א' ברק "זכויות אדם מוגנות: ההיקף וההגבלות" משפט וממשל א (תשנ"ג) 253 (56)125
א' ברק "חופש הביטוי ומגבלותיו" הפרקליט מ (תשנ"א) 5 (7)59
א' ברק "כבוד האדם כזכות חוקתית" הפרקליט מא (תשנ"ג) 271 (12)154
ד' ברק-ארוז "האישה הסבירה" פלילים ו (תשנ"ח) 115 (40)115
- ד
- ע' דרורי "על אופיה של האחריות הנזיקית – האחריות לנוקי כלב"
הפרקליט מו (תשס"ב) 384 (13)251
- ו
- י' וולפסון "מעמד בעלי החיים במוסר ובמשפט" משפט וממשל ה (שת"ס) 551 (3)93
א' ויתקון "הזכות המהותית" עיוני משפט ט (תשמ"ג) 5 (71)89
ש' ולר "היחס לגידול חתולים במשנה בתוספתא ובתלמוד" בני אדם וחיות אחרות
באספקלריה היסטורית (ב' ארבל, י' טרקל, ס' מנשה עורכים, תשס"ז) 177 (1)249

דיני בעלי חיים

- ז
 ז' זילברשץ "על חופש הביטוי המסחרי" משפט וממשל ג (תשנ"ו) 509
 ז' זמיר "הסמכות המינהלית" משפט וממשל א (תשנ"ב) 81
 ז' זמיר, מ' סובל "השיויון בפני החוק" משפט וממשל ה (תש"ס) 165
 (43)118
 (68)207
 (41)68

- י
 א' יובל "כה שונים וכה דומים: ביפון, רוסו והוויכוח על קופי העל" בני אדם וחיות אחרות
 באספקלריה היסטורית (ב' ארבל, י' טרקל, ס' מנשה עורכים, תשס"ז) 305
 צ' ינאי "התודעה של החיות: מהיכן ועד היכן?" חיות, חברה ומה שביניהן –
 אחריות ומחויבות כלפי בעלי חיים תיאוריה ומעשה (א' סלר, י' טרקל,
 ע' מגד עורכים, תשס"א) 29
 (38)81
 (30)47, (8)42

- ל
 פ' לרנר "אצל מי תישאר הכלבה" המשפט יא (תשס"ז) 357
 פ' לרנר "הרהורים בעניין האכלת חתולי רחוב – בעקבות ת"פ 897/01 מ"י ג'
 יורובסקי" המשפט ט (תשס"ד) 407
 פ' לרנר "על חייבים ובעלי חיים: חייית מחמד כנכס שאינו בר-עיקול"
 עלי משפט ד (תשס"ה) 205
 (6)272
 (77)211, (38)67
 (134)303, (128)302

- מ
 א' מילרס "ניסויים בבעלי חיים לצרכי מחקר" תחומין יד (תשנ"ד) 366
 ה' מנדלסון "יצר הקיום בבעלי חיים בהשוואה לבני אדם" מהות החיים
 (ל' מזור עורכת, תשנ"א) 56
 ס' מנשה "אלימות כלפי חיות במערב הנוצרי בימי הביניים: המקרה של הכלב"
 בני אדם וחיות אחרות באספקלריה היסטורית (ב' ארבל, י' טרקל,
 ס' מנשה עורכים, תשס"ז) 201
 (2)169
 (8)43
 (1)249

- ס
 ג' סרפל "טלייו של אלוהים: קיצור תולדות היחס לבעלי חיים והאמונות לגביהם במערב"
 בני אדם וחיות אחרות באספקלריה היסטורית (ב' ארבל, י' טרקל,
 ס' מנשה עורכים, תשס"ז) 15
 (33)233, (11)26

- פ
 מ' פישר "עבודת בעלי חיים בעולם היווני והרומי: הערות ארכיאולוגיות" בני אדם וחיות
 אחרות באספקלריה היסטורית (ב' ארבל, י' טרקל, ס' מנשה עורכים, תשס"ז) 65
 (21)111

- צ
 א' צבל "מגע מנוכר: שינויים ביחס לחיות בכריטניה ובארה"ב מהמאה השמונה-עשרה עד
 תחילת המאה העשרים" בני אדם וחיות אחרות באספקלריה היסטורית
 (ב' ארבל, י' טרקל, ס' מנשה עורכים, תשס"ז) 333
 (49)143, (61)37, (46)33, (40)32

- ק
 מ' קוגמן "זאב בעור של כבש? ביוטכנולוגיה ובעלי חיים טרנסגניים – אתגר מודרני לדיני
 הפטנטים" המשפט י (תשס"ה) 157
 (29)78

מפתח מאמרים

- ג' קלטון-ברוק "הפראי והמתורבת" בני אדם וחיות אחרות באספקלריה היסטורית
(28)78 (ב' ארבל, י' טרקל, ס' מנשה עורכים, תשס"ז) 33
א' קמיר "איזו מין הטורדה: האם הטורדה מינית היא פגיעה בשוויון או בכבוד האדם?"
(40)115 משפטים כט (תשנ"ח) 317
ע' קפלן "רווחה פסיכולוגית והעשרה סביבתית של בעלי חיים בשבי" חיות, חברה ומה
שביניהן – אחריות ומחויבות כלפי בעלי חיים תיאוריה ומעשה (א' טסלר,
(25)160 י' טרקל, ע' מגד עורכים, תשס"א) 82
- ד
ד' רוזנברג "עקרונות לבניית כלובי תצוגה" חיות, חברה ומה שביניהן – אחריות ומחויבות
(27)160 כלפי בעלי חיים תיאוריה ומעשה (א' טסלר, י' טרקל, ע' מגד עורכים, תשס"א) 95
(23)232 נ' רקובר "הגנת החי – ציד חיות" ספרית המשפט העברי (תשנ"ד)
- ש
א' ח' שאקי "אפיונים בדיני משמורת קטינים – תוך דגש על יישום עקרון טובת הילד"
(7)272 עיוני משפט י (תשמ"ד) 5
ח' א' שחאדה "המורשת הווטרינרית האסלאמית" בני-אדם וחיות אחרות באספקלריה
(8)26 היסטורית (ב' ארבל, י' טרקל, ס' מנשה עורכים, תשס"ז) 237
(40)115 י' שחר "האדם הסביר והמשפט הפלילי" הפרקליט לט (תש"ן) 78
א' שטיינברג "צער בעלי חיים לאור ההלכה" הכינוס הבינלאומי לרפואה, אתיקה
(2)169 והלכה (תשנ"ו) 647
ע' שפירא "ניסויים רפואיים בבני אדם – קווים לדיון"
(39)181, (7)170 עיוני משפט ה (תשל"ו) 504

מאמרים זרים

A

- L.S. Antonic "A New Era in Humane Education: How Troubling Youth Trends and a Call for Character Education are Breathing New Life into Efforts to Educate Youth about the Value of All Life" 9 *Animal L.* (2003) 183 30(32)

B

- S.J. Bartlett "Roots of Human Resistance to Animal Rights: Psychological and Conceptual Blocks" 8 *Animal L.* (2002) 143 39(64)
- P. Barton, F. Hill "How Much Will You Receive in Damages from the Negligent or Intentional Killing of Your Pet Dog or Cat?" 34 *N.Y.L. Sch. L. Rev.* (1989) 411 294(93)
- G.W. Beyer "Pet Animals: What Happens When Their Humans Die?" 40 *Santa Clara L.* (2000) 617 278(32)
- T.S. Boradiansky "Conflicting Values: The Religious Killing of Federally Protected Wildlife" 30 *N.R.J.* (1990) 709 224(118)
- D. Burstein "Breed Specific Legislation: Unfair Prejudice and Ineffective Policy" 10 *Animal L.* (2004) 313 262(58)
- P. Brosnahan "New Zealand's Animal Welfare Act: What Is Its Value Regarding Non-Human Hominids?" 6 *Animal L.* (2000) 185 103(59)

C

- M.V. Chandola "Dissecting American Animal Protection Law: Healing The Wounds with Animal Rights And Eastern Enlightenment" 8 *Wis. Envtl.L.J.* (2002) 3 99(25)
- C. Chapple "Noninjury to Animals: Jaina and Buddhist Perspectives" in *Animal Sacrifices* 213 25(7)
- E. Chemerinsky "In Defence of Equality: A Reply to Professor Western" 81 *Mich L. Rev.* (1983) 575 68(41)
- J. Clutton-Brock "Aristotle, the Scale of Nature, and Modern Attitudes to Animals" *Social research* (1995) 62 27(15)
- C. Cohen "The Case for the Use of Animals in Biomedical Research" 315 *NEJM* (1986) 865 74(14)
- O. Curry "Who's Afraid of the Naturalistic Fallacy?" 4 *Evolutionary Psychology* (2006) 234 23(1)
- D. Curtin "Toward an Ecological Ethic of Care" in *Beyond Animal Rights : A Feminist Caring Ethic for the Treatment of Animals* (Durham, London, ed. by C.J. Adams, J. Donovan, 1996) 60 85(53)

מפתח מאמרים

D

- G. Dale "The European Union's Steel Legalhold Trap Ban - Animal Cruelty Legislation in Conflict with International Trade"
7 *Colo. J. Int'l Envtl. L. & Pol'y* (1996) 441 234(35)
- A.M. DeMeo "Access to Eagles and Eagle Parts: Environmental Protection v. Native American Free Exercise of Religion" 22 *Hastings const. L.Q.* (1995) 771 224(118)
- R. Descartes "Animals are Machines" in *Animal Rights and Human Obligations* (New Jersey, ed. by P. Singer & T.Regan, 1989) 13 29(26)
- J. Donovan "Animal Rights and Feminist Theory" 15 *Signs* (1990) 350 86(55)

E

- R.A. Epstein "Animals as Objects, or Subjects, of Rights"
in C.R. Sunstein and M.C. Nussbaum (eds.) *Animal Rights: Current Debates and New Directions* (2004) 143 57(3), 67(39), 73(10)
- L.A. Epstein "Resolving Confusion in Pet Owner Tort Cases: Recognizing Pets' Anthropomorphic Qualities Under a Property Classification"
26 *Sil. U. L. J.* (2001) 31 16(5), 294(94)

F

- D. Favre "Debate within the CITES Community: What Direction for. the Future?"
33 *Nat. Res. J.* (1993) 875 238(49)
- D. Favre "Equitable Self-Ownership for Animals" 50 *Duke L. J.* (2000) 473 73(6)
- J. Feinberg "The Rights of Animals and Unborn Generations"
in *Philosophy and Environmental Crisis* (Athens, ed. by W.T. Blackstone., 1974) 43 60(10), 65(32), 69(44), 88(68)
- J. Fletcher "Humanness" in *Humanhood: Essays in Biomedical Ethics* (New York, 1979) 42(3)
- R.S. Fouts, D.H. Fouts "Chimpanzees' Use of Sign Language"
in *The Great Ape Project - Equality Beyond Humanity* (New York, ed. By P.Cavalieri and P. Singer., 1993) 28 81(39)
- N. Fox "Note and Comment: the Inadequate Protection of Animals Against Cruel Animal Husbandry Practices Under United States Law"
17 *Whittier L. Rev.* (1995) 145 100(28)
- G.L. Francione "Animals , Property and Legal Welfarism: 'Unnecessary' Suffering and the 'Humane' Treatment of Animals" 46 *Rutgers L. Rev.* (1994) 721 97(16)
- G.L. Francione "Ecofeminism and Animal Rights - A Book Review of Beyond Animal Rights : A Feminist Caring Ethic for the Treatment of Animals"
18 *Women's Rights Law Reporter* (1996) 95 86(58)
- P.D. Frasch, S.K. Otto, K.M. Olsen, P.A. Ernest "State Animal Anti-Cruelty Statutes: An Overview" 5 *Animal L.* (1999) 69 99(25)

דיני בעלי חיים

G

- J.E. Gardner "At the Intersection of Constitutional Standing, Congressional Citizen-Suits, and the Humane Treatment of Animals: Proposals to Strengthen the Animal Welfare Act" 68 *Geo. Wash. L. Rev.* (2000) 330 97(17)
- J. Girgen "The Historical and Contemporary Prosecution and Punishment of Animals" 9 *Animal L.* (2003) 97 109(12)
- J. Goodall, S. Wise "Are Chimpanzees Entitled to Fundamental Legal Rights?" 3 *Animal L. Rev.* (1997) 61 81(36)
- K. Greenawalt "How Empty is the Idea of Equality" 83 *Colum. L. Rev.* (1983) 1167 68(41)

H

- R. Harrison "On Factory Farming" in *Animals, Men and Morals: An Enquiry into the Maltreatment of Non-Humans* (S. Godlovitch at al. eds., 1971) 11 33(45), 138(34)
- E.J. Hecht "Note, Beyond Animal Legal Defense Fund v. Quigg: The Controversy Over Transgenic Animal Patents Continues" 41 *Am. U. L. Rev.* (1992) 1023 79(29)
- J. Hilden "A Contractarian View of Animal Rights: Insuring Against the Possibility of Being A Non-Human Animal" 14 *Animal Law* (2007) 5 18(16)
- W.N. Hohfeld "Fundamental Legal Conception as Applied in Judicial Reasoning" 23 *Yale L.J.* (1913) 16 59(9), 60(10)
- R.J. Huss "No Pets Allowed: Housing Issues and Companion Animals" 11 *Animals L.* (2005) 69 132(15)
- R.J. Huss "Separation, Custody, and Estate Planning Issues Relating to Companion Animals" 74 *Colo. L. Rev.* (2003) 181 16(5), 286(60)
- S.G. Hussain "Attacking the Dog-Bite Epidemic: Why Breed-Specific Legislation Won't Solve the Dangerous-Dog Dilemma" 74 *Fordham L. Rev.* (2006) 2847 262(58)
- W.W. Hyde "The Prosecution and Punishment of Animals and Lifeless Things in the Middle Ages and Modern Times" 64 *U. Pa. L. Rev.* (1916) 696 109(12)

J

- D.M. Jones, S.H. Rodriguez "Restricting the Use of Animal Traps in the United States: An Overview of Laws and Strategy" 9 *Animal L.* (2003) 136 234(35)

K

- T.G. Kelch "Toward a Non-Property Status for Animals" 6 *N.Y.U. Envtl. L.J.* (1998) 531 72(3), 98(18), 294(92)
- L.G. Kniaz "Animal Liberation and The Law: Animals Board the Underground Railroad" 43 *Buffalo L. Rev.* (1995) 765 300(122)
- J.H. King, Jr. "The Standard of Care for Veterinarians in Medical Malpractice Claims" 58 *Tenn. L. Rev.* (1990) 1 294(93)
- R.A. Kulseth "Note, Biotechnology and Animal Patents: When Someone Builds a Better Mouse" 32 *Ariz. L. Rev.* (1990) 691 79(29)

מפתח מאמרים

L

- B.K. Lal "Hindu Perspectives on the Use of Animals in Science"
in *Animal Sacrifices Religious Perspectives on the Use of
Animals in Science* (Temple University Press, ed. by Tom Regan 1986) 199 25(7)
- L. Letourneu "Toward Animal Liberation? The New Anti-Cruelty Provisions and
Their Impact on the Status of Animals" 40 *Alberta L. Rev.* (2003) 1041 93(1)
- M. Livingston "Desecrating the Ark: Animal Abuse and the Law's Role in
Prevention" 87 *Iowa L. Rev.* (2001) 1 30(32), 99(26), 99(27)
- R. Lockwood "Animal Cruelty and Violence Against Humans: Making the
Connection" 5 *Animal L.* (1999) 82 30(32)
- J.W. Looney "The Changing Focus of Government Regulation of Agriculture in
the United States" 44 *Mercer L. Rev.* (1993) 763 100(28)

M

- Al-Hafiz B.A. Masri "Animal Experimentation: The Muslim Viewpoint"
in *Animal Sacrifices* 171 26(8)
- H.J. McCloskey "The Moral Case for Experimentation on animals"
70 *Monist* (1987) 64 63(20)
- H.J. McCloskey "Rights" 15 *Philosophical Quarterly* (1965) 121 62(19), 62(20), 62(21)

N

- K.M. Natrass "...Und Die Tiere Constitutional Protection For Germany's
Animals" 10 *Animals L.* (2004) 283 102(43)
- E.W. Neilsen "Is the Law of Acquisition of Property by Find Going to the Dogs?"
15 *T.M. Cooley L. Rev.* (1998) 479 286(60)
- K. Nolen "Residents at Risk: Wildlife and the Bureau of Land Management's
Planning Process" 26 *Envtl. L.* (1996) 771 226(6)
- C.L. Nowicki "The Animal Welfare Act: All Bark and no Bite"
23 *Seton Hall Legis J.* 443 (1999) 99(24)
- M.C. Nussbaum "Book Review: Animal Rights: The Need for a Theoretical Basis"
114 *Harv. L. Rev.* (2001) 1506 37(58)

O

- J. Oneill "The Varieties of Intrinsic Value" 75 *Monist* (1992) 119 65(32)
- S.K. Otto "State Animal Protection Laws – The Next Generation"
11 *Animal L.* (2005) 131 99(25)

P

- M. Perkins "The Federal Indian Trust Doctrine and the Bald and Golden Eagle
Protection Act: Could Application of the Doctrine Alter the Outcome in
U.S. V. Hugs?" 30 *Entl* (2000) 701 224(118)

R

- M.J. Radin "Property as Personhood" 34 *Stan. L. Rev.* (1982) 957 73(11)

דיני בעלי חיים

- J. Raz "On the Nature of Rights" 93 *Mind* (1984) 194 60(11), 60(12), 60(13), 63(22), 63(23)
- W.C. Root "'Man's Best Friend': Property or Family Member? An Examination of the Legal Classification of Companion Animals and its Impact on Damages Recoverable for Their Wrongful Death or Injury" 47 *Vill. L. Rev.* (2002) 423 294(93)
- A.N. Rowan "Scientists and Animal Research: Dr Jekyll or Mr Hyde" in *Humans and other Animals* (Ohio, ed. by A. Mack, 1999) 379 122(45), 182(42)
- S
- M.A. Sanchez "Is the Death Knell Sounding for Animal Rights? The Sacrifice of Animals for Religious Purposes Under the Guise of The First Amendment Right to the Free Exercise of Religion" 7 *St. Thomas L. Rev.* (1994) 217 224(118)
- P. Sankoff "Five Years of the 'New' Animal Welfare Regime: Lessons Learned From New Zeland's Decision to Modernize Its Animal Welfare Legislation" 11 *Animal L.* (2005) 7 103(60)
- D.R. Schmahmann, L.J. Polacheck "The Case Against Animal Rights for Animals" 22 *B.C. Envtl. Aff L. Rev.* (1995) 747 39(66), 94(5)
- D. Squires-Lee "In Defense of Floyd: Appropriately Valuing Companion Animals in Tort" 70 *N.Y.U. L. Rev.* (1995) 1059 294(93)
- C.R. Sunstein "Standing For Animals" 47 *UCLA L. Rev.* (2000) 1333 107(5)
- C.R. Sunstein "The Rights of Animals: A Very Short Primer" 70 *Chicago L. Rev.* (2003) 387 82(41)
- C. Stone "Should Trees Have Standing?: Toward Legal Rights for Natural Objects" 45 *S. Cal. Law Rev.* (1972) 450 18(15), 107(5)
- C. Stone "Should Trees Have Standing? Revisited: How Far Will Law and Morals Reach? A Pluralist Perspective" 59 *S. Cal. L. Rev.* (1985) 1 18(15)
- T
- P.W. Taylor "Are Human Superior to Animals and Plants?" 6 *Environmental Ethics* (1984) 149 65(31)
- R.Taylor, A Step "at a Time: New Zealand's Progress Towards Hominid Rights" 7 *Animal L.* (2001) 19 103(58)
- J.K. Tully "Book Review: In Natures Interests? : Interests, Animal Rights, and Environmental Ethics" 18 *Stan. Envtl. L.J.* (1999) 373 88(67)
- L.H. Tribe "Ten Lessons Our Constitutional Experience Can Teach Us About The Puzzle of Animal Rights: The Work of Steven M. Wise" 7 *Animal L.* (2001) 1 66(33)
- W
- P. Westen "The Empty Idea of Equality" 95 *Harv. L. Rev.* (1982) 537 68(41)
- P.R. Wicklund "Abrogating Property Status in the Fight for Animal Rights" 107 *Yale L. J.* (1997) 569 72(3)
- S. Wise "Animal Thing to Animal Person--Thoughts on Time, Place, and Theories" 5 *Animal L.* (1999) 61 65(33)

מפתח מאמרים

- S. Wise "Hardly a Revolution: The Eligibility of Nonhuman Animals for Dignity-Rights in a Liberal Democracy" 22 *VT. L. Rev.* (1998) 793 65(33)
- S.M. Wise "How Nonhuman Animals Were Trapped in a Nonexistent Universe" *Animal L.* (1995) 15 27(13)
- S.M. Wise "Of Farm Animals and Justice" 3 *Pace Envtl. L. Rev.* (1986) 191 98(18), 134(22)
- S.M. Wise "Recovery of Common Law Damages for Emotional Distress, Loss of Society, and Loss of Companionship for the Wrongful Death of a Companion Animal" 4 *Animal L.* (1998) 33 294(93)
- S.M. Wise "The Legal Thinghood of Nonhuman Animals" 23 *B.C. Envtl. Aff. L. Rev.* (1996) 471 72(3)
- D. J. Wolfson "Beyond the Law: Agribusiness and the Systemic Abuse of Animals Raised for Food or Food Production" 2 *Animal L.* (1996) 123 100(28), 138(34)
- Z
- I. Zhinkin "An Application of the Theory of Algorithms on the Study of Animal Speech: Methods of Verbal Communication between Monkeys" in *Acoustic Behavior of Animals* (Amsterdam, 1963) 132 49(49)

מפתח משפט עברי

(ההפניה היא לעמוד ולהערות השוליים (בסוגריים))

(6)24	בראשית, א, כח
(36)197, (10)26	ג, כא
(10)16	ד, ד-ט
(6)25	ז, ב
(6)24	ח, כ
(10)16	ת, כ-כא
(6)24	ט, א-ב
(10)16	שו, ז-כא
(12)26	שמות, כ, י
(12)26	כג, ה
(12)26	כג, יט
(12)26, (4)15	לד, כו
(12)26	דברים, יד, כא
(12)26	כב, ו-ז
(12)26	כה, ד
(10)16	ישעיהו, א, יא
(56)36	נו, י-יא
(10)16	ירמיהו, ו, כ
(10)16	הושע, ח, יג
(10)16	עמוס, ה, כב-כד
(56)36	משלי, כו, יא
(13)109	משנה, סנהדרין, א, ד
(38)258	בבלי, שבת, סג, א-ב
(12)26	בבלי, גיטין, סב, א
(38)258	בבלי, בבא קמא, טו, ב
(2)169	בבלי, בבא מציעא, לב, ב
(13)109	בבלי, סנהדרין, טו, א-ב
(12)26	ירושלמי, יבמות, טו
(22)28	רמב"ם, מורה נבוכים, ג, יז
(30)136	רמב"ם, מורה נבוכים, ח"ג, מח [סה]
(38)258	משנה תורה, נזקי ממון, ה, ט
(38)258	שולחן ערוך, חושן משפט, תט, ג
(33)278	ספר חסידים, סימן תתלח
(38)258	המהרש"ל, רבי שלמה לוריא – ים של שלמה, בבא קמא, ז, מה
(32)257	שו"ת, שאילת יעבץ, א, יז
(2)169	א' שטיינברג אנציקלופדיה הלכתית רפואית (כרך ה, תשנ"ו) 454

מפתח עניינים

(ההפניה היא לעמוד ולהערות השוליים (בסוגריים))

ב

בעלי חיים המשתתפים במופעי כידור

הגנה על –	159-151, 101
החזקת –	158, 157
המתח –	156, 28
הקריטריונים לעריכת מופעי כידור	158-157
התעללות ב-	203
וחופש הביטוי	151, 118
וחופש העיסוק	156, 151, 118
כללי	127, 118, (34)114, 98, 96, 17
כמקור לרווח מסחרי	157, 151, 17
מידוצי סוסים	159-158, 157
סבלם	158, 157, 156, 151
סוגי מופעים	157, 151, (12)17
תכלית המופעים	157-156, 155, 152-151

בעלי חיים כבעלי –

אינטרסים	124, 116, 85-83, 68-60
יכולת בחירה מוסרית	76-74, 42, 39
יכולת לחוש בכאב וסבל	(8)26, 30-29, 66, 52, 73, 82, 85-83, 96(12), 188, 137, 136, 122, 120-119, 115, 112, 97
כשירות לרשת	278-277
מחשבה	67, 66, 65, 61, 53, 50, 42, 27
נפש	29, 27
ערך אינהרנטי	68-64, 63, 62, 19
רגשות	194, 188, 120, 82, 81, 73, 69, 67, 65, 61, 54, 53, 52-51, 47, 42, 29, (8)26
שפה	81, 54, 53, 51-47, 42, 29
תבונה	120, 73, 69, 46, 42, 29, 27
הודעה	81, 80, 79, 69, 66, 65, 61, 54, 53, 50, 47-44, 42, 30, 29, 27
הודעה עצמית	81, 65, 54, 53, 47-44, 42, 30

דיני בעלי חיים

בעלי חיים כמקור למזון

בשר כסמל לגבריות.....	(19)229 ,86
המתה לצורכי מאכל.....	,122 ,(34)114 ,100 ,96 ,35 ,32 ,26
221-220 ,196-189 ,(2)187 ,143 ,127	
הסוואתם.....	37
הצורך ב-.....	195 ,193 ,190 ,122 ,85
וחופש העיסוק.....	195 ,191 ,105
וזכות הקניין.....	195 ,191
כללי.....	229 ,119 ,105 ,99 ,81 ,38 ,16
מזון מותרות.....	195 ,193
מינקות.....	35-34
פיטום אורזים.....	199 ,196-193 ,192 ,189 ,188 ,156 ,(35)114 ,(43) 83
סוגי מזון המופקים מבעלי חיים.....	195 ,(7)189 ,(7)16
צמחונות.....	221 ,193 ,190 ,86
שחיטת בעלי חיים.....	,190 ,105 ,102 ,101 ,98 ,33 ,(8)26
(112)298 ,297 ,(18)229 ,224-219	

בעלי חיים כמקור למלבוש

המתה לצורכי מלבוש –.....	198-197 ,122 ,35 ,32 ,26
הסוואתם.....	38-37
הצורך ב-.....	122 ,85
כללי.....	229 ,99 ,81 ,38 ,16
סוגי מלבוש.....	197 ,(8)16

ג

גידול בעלי חיים

כבית.....	33 ,17 ,16
כמשקים חקלאיים.....	33
האכלת חתולים.....	212-211 ,(38)67

גישות כלפי בעלי חיים

אתולוגיה.....	43
גישה אקולוגית.....	89-87 ,80 ,(6)25
גישה אקופמיניסטית.....	(19)229 ,87-85
גישה אתנופוצנטרית.....	25
גישה סוגנית.....	93 ,24-23
גישה קרטזיאנית.....	(1)93 ,89 ,30-29
גישה שיוויונית.....	93 ,24 -23

מפתח עניינים

85-83, 66	גישה תועלתנית
(12)43	סוציוביולוגיה
97, 94-93	רווחת בעלי חיים
94-93	שחרור בעלי חיים
97, 94-93	Animal use

ה

הגנה על בעלי חיים

224-222, (105)221, (37)139, 102-101	באירופה
224, (37)139, (31)136, (12)131, 101-100	באנגליה
(122)300, (60)286, (32)278, 274, 268, 224, 109, 106, 101-97	בארצות הברית
103-102	בהודו
121-120	בהתאם לגילם
124, 121-120, 80-79	בהתאם לתכונותיהם
68, 67, 64, 63, 23	בזכות עצמם
102-101	במסמך חוקתי
103	בניו זילנד
112	בצבא
208, 205, 204, 203, 126-124, 121-120, 116, 108, (12)96, 80-79	היקף ה-80-79, 96(12), 108, 116, 120-121, 124-126, 203, 204, 205, 208
64, 19	הסיבות ל-
208, 126-116	הקריטריונים ל-
154, 124, 68, 64, 63, 28, 27	למען האדם
102, 64	למען הדורות הבאים
93, 89-83, 66	מבלי להעניק להם זכויות
116-115	נקודת המבט לדיון ב-
120, 82, 80-79, 68-67, 23	על בסיס הדמיון לאדם

השוואה בין תכונות האדם לתכונות בעלי החיים

116, 89, 78, 69, 55, 53, 50, 43, 31, 24-23	הבדלי דרגה
89, 57, 55, 53, 50, 43, 31, 24-23	הבדלי סוג
44-43	הקושי בעריכתה
, 58-57, 42-41, 39, 27, 19	והשלכתה על מעמד בעלי החיים והיחס אליהם
179, 125, 124, 116, 85-83	כללי
179, 55-54, 41	כללי

הוכחת בעלי חיים

149, 144	בהתאם לגילם
149-148, 146, 144	בהתאם למצבם הרפואי

דיני בעלי חיים

147	בצוותא.....
145	הגדרה.....
237	הובלת חיות בר.....
145	הכשרה ל-.....
215-214	והמתת חסד.....
144-143	יעד ההובלה.....
149,143,130	כגורמת סבל.....
148,127,113	כהתעללות.....
127,(34)114,102	כללי.....
144	מועד ההובלה.....
144-143	מטרות ההובלה.....
147,144,98	משך ההובלה.....
146	פיקוח על -.....
146-145	תחילתה.....
147-143	תנאי ההובלה.....
החזקת בעלי חיים	
252,166,132-131	איסור על -.....
293-290,142-141	באופן הגורם למטרד.....
133-132	בבית הסוהר.....
161-159,105	כגני חיות.....
135-134	בהתאם לתכונותיהם.....
138,(22)134,35,33	במשקים חקלאיים.....
277-274	בעת ירושה.....
140-138	בעת מצוקה כלכלית.....
274-269	בעת פירוק התא המשפחתי.....
137-136	בצווחא.....
(12)251,130-127	הגדרה.....
282-281	הגנה על -.....
130	היתר ל-.....
135	הכשרה ל-.....
184,176-175	המשתתפים בניסויים.....
140,139,135	העברתה.....
142-141	חובות כלפי הציבור הנגזרות מ-.....
130	כגורמת סבל.....
134-133	כהגנה בפלילים.....
137,127	כהתעללות.....
127,(34)114	כללי.....

מפתח עניינים

305	כעסק טעון רישוי .....
144, 137, 134, 103.....	לפי חמשת החופשים .....
203, 202, 200	מגבלות על החזקת בעלי חיים חולים .....
136, (9)130	מועד תחילת ההחזקה .....
292, 291, 137, 136	מקום ההחזקה .....
142-134, 101	תנאי ההחזקה .....
המתת בעלי חיים	
224-219, 190, (34)114	אופן ההמתה .....
219, 214, 198, 185-184, 182, 178, 177, 176, 175, 171	המשתתפים בניסויים .....
111, 110	המתה ברעל .....
, 122, (34)114, 100, 96, 35, 32, 26	המתה לצורכי מאכל .....
221-220, 196-189, (2)187, 143, 127	
198-197, 122, 35, 32, 26	המתה לצורכי מלבוש .....
217-212, 176	המתת חסד .....
268-263, 254, 203, 202	המתת כלבים .....
187, 125, 94	כללי .....
הסטטוס של בעלי חיים כרכוש	
288-287, 130-129	דרכי רכישת הבעלות .....
82	הנצחתו .....
302-300, 297, 289, 288, 285-279, 274, 270-269, 247, (79)148, 128, 96, 71	כללי .....
74-71	כמונע הכרה בזכויותיהם .....
191, 74-73	מגבלות על הבעלות בבעלי חיים .....
השוואה בין בעלי חיים	
65	לחיידקים .....
66, 65, 63-62, 51	לעצמים דוממים .....
70-68	לפגועי מוח ומפגרים .....
66, 65, 62, 50	לצמחים .....
62-61	לרובוטים .....
התעללות בבעלי חיים	
, 135, 129, 128, 127, 113-109, 96, 73	איסור על – .....
208, 203, 194, 193, 188, 166, 155, 152, 144, 140	
114-110, 103-102, 96	איסורים פרטיקולריים .....
165	במהלך אילופם .....
112, 111-110, 105	הגדרה .....
123-122, 120, 116-115, 112	ההכרעה בסוגיית ה- .....

דיני בעלי חיים

293, 129, 127, 99	הזנחת בעלי חיים
106, 102, 100, 99, 31	חוקים כנגד -
155-154, 103, 99, 97, 96	תריגים ל-
217, 194, 165, 154-152, 110	יסודותיה
298, 297, 295, 252, 117, 88	כללי
304	כעילה להרחקה מהארץ
186, (29) 78	משובטים
113	צו מניעה כנגד-
223	שחיטה כ-

ז

זכויות בעלי חיים

154, 78-77	אופיין (כנגטיביות או פוזיטיביות)
83-82	אכיפתן
78-76	במצבי חירום
262, 261, 240, 208, 207, 204, 202, 194, 188, 154, 19	בפסיקה
89, 80-79, 70, 23, 19, 17	האם ראוי להעניקן ?
, 190, 188, 187, 81, 77, 76, 58, 41, 19	הזכות לחיים
265, 219, 218, 215, 208, 207, 204, 194, 191	
58	הזכות לשלמות הגוף
188, 73, 42, 19	הטעם והבסיס לקיומן
189-187	היחס ביניהן
58	היכולת ליהנות מהן
207, 204, 126-125, 116, 76, 70	היקפן
82-81, 58, 57, 39, 33, 32, 23, 18	הקריאה להענקתן
, 126-124, 119-117, 116, 102, 76, 70	ואיזון עם זכויות האדם
301, (86)292, 208, 205, 204, 195, 194	
196-195, 138, 77, 71, 38	והמחיר הכלכלי בשמירה עליהן
80-79	זכויות לחרקים
219, 188, 187, 81, 58, 41	חופש מכאב וסבל
76-74, 39	טענות נגד -
89, 71, 70	כחיזוק ההגנה עליהם
32, 17	כללי
187, 108, 71, 37	קשיים בהענקתן
58	תכליתן

חובות כלפי בעלי חיים

204, 189, 188, 19	..... הטעם לקיומן
30, (7)25	..... חובות ישירות
129	..... חובות נגטיביות
63, 30	..... חובות עקיפות
129-128, 103, 100, 77, (8)26	..... חובות פוזיטיביות
305	..... חובות רישוי
215	..... חובת המתת בעלי חיים
289	..... חובת זהירות
216, 215, 214, 176, 137, 134, 129, (37)114, 101, 99	..... חובת מחן טיפול רפואי
188	..... כללי
83, 73, 60	..... שאינן מנביעות זכויות

חוק צער בעלי חיים

114-112	..... אכיפת -
114-110	..... האיסורים ב-
95-94, (31)79	..... ההגדרה ל"בעל חיים" ב-
235, 220, 219, 198, 196, (4)169, 114, 112, 96, 94, (31)79	..... היקפו ותחולתו
266, 264, 235, 225, 112	..... ויחסו לחוקים אחרים
217, 188	..... כאוסר על המתת בעלי חיים
156	..... כללי
95, 18	..... כמעניק זכויות לבעלי חיים
114	..... נאמן בעלי חיים לפי -
114-113	..... סמכויות מפקח לפי-
114	..... קרן למען בעלי חיים לפי -
18	..... תכליתו

חיות בר

241, 240	..... בעלות ב-
245, 228, 227, 226, 95, 78	..... הגדרה
304, 227, 226, 225, 121, 102, 101, 95, 79, (40)32	..... ההגנה עליהן
237	..... הובלת
(141)305, 246-240, 225, 130	..... החזקת
236, 235, 234, 229, 228	..... היחס בין החוק להגנת חיית הבר לחוק הגנים הלאומיים
(28)232, 215-214	..... המתת
244, 239, 238, 237, 236, (26)135	..... העברת
235, 225	..... התעללות ב-

דיני בעלי חיים

98	מניעת הכחדתן
141)305, 295, 243, 242, 241, 240-236, 225	סחר ב- .
241, 234, 229, 228, 227, 225	ערך טבע בחוק הגנים הלאומיים
240, 234, 232, 230, 226	פגיעה ב- .
245	פוחלצים של- .
218-216, (76)211, 105, (39)101, 99, (64)88, (56)86	צייד - .
(141)305, 295, 244, 243, 237, 236-229, 228, 225	תחולת החוק להגנת חיית הבר .
229, 228	תחולת החוק להגנת חיית הבר .
	חיות מבויתות
95, (28)78	הגדרה
121	ההגנה עליהן
218-217	ופגיעה בחקלאות
	חיות מחמד
(11)26	איסור על החזקתן
303	הגדרה
33	הגידול במספרן
121, 102, 101-100, 99, 79, (26)78, (40)32	ההגנה עליהן
150-149	הובלתן
192, 114, (11)26, (5)16	החזקת -
275, 216	המתחן
(9)95	חיות בר כ- .
(2)163	טיפול בעזרת -
249, 73, (5)16	כבני משפחתו של האדם
52	כבעלי רגשות
95, 78	כחיות מבויתות
101	מכירתן
283	משכונן
138	נטישתן
182	ניסויים ב- .
303-302	עיקול על- .
284	עכבון של- .
294, 293	פיצוי בגין פגיעה ב- .
288	שאבדו
	חיות משק
103, 102, 100, 99	ההגנה עליהן
196, 105	החזקתן

מפתח עניינים

היחס אליהן 73
כחיות מבויתות 95, 78
משכונן 283
מכירתן 283
ניסויים ב- 182
עכבון של- 284

חיות שאבדו

אופן החזקתם 136
כללי 286-285
מבחנים לקיום אבירה 288, 141
ניסויים ב- 287

ט

טיפול בעזרת בעלי חיים

איסור על - 166
באסירים 132
הכנת בעלי חיים לטיפול 165-164
כללי ..... 164-163, (6)16
מהלך הטיפול 167-166
סוגי הטיפול ..... (2)163
סיומ הטיפול 167, 166

י

יחס הדת לבעלי חיים

איסור גידול חזיר 219-218
הקרבת בעלי חיים כקרבן ..... 26, (6)24, (10)16
חופש הדת וההגנה על בעלי חיים ..... 224-220, 105, (10)17
חיות קדושות ..... 102, (2)15
כללי ..... 102, 25-24, (2)15
פגיעה בבעלי חיים מטעמים דתיים 103, 97, 26
שחיטה כשרה 224-219

כ

כלבים

אילוף- ..... 265, 261, 165, (3)163
איסור על ייבוא כלבים מסוכנים 268, 262, 261

דיני בעלי חיים

292, (55)285, 267, 266, 265, 260-249, 141, (6)129, 101	..... החזקת-
257	..... החזקת מספר כלבים בצוותא
268-263, 254, 203, 202	..... המתת-
292, 261, 257, 256, 255, 252, 251, 150, (33)137	..... חובת החזקה ברצועה
(36)257, (16)252, 250	..... חיסון-
(11)167, 165-163, (82)150, 133-132	..... כלבי נחיייה
268, 263-258, 255, 253, 252, 101	..... כלבים מסוכנים
258, 257	..... מטדר מכלבים
184-183, (39)182, 178, 171, 36	..... ניסויים ב-
(20)254, (16)252, 250	..... סימון-
268, 265, 262, 261	..... עיקור וסירוס -
255, 253, 252, 250	..... רווחתם
250	..... רישום-
267, 260, 259, 254-250, 131, 130	..... רשיון להחזקתם

מ

מחלות בעלי חיים

201, 200	..... בידוד בעלי חיים
268, 263, 198	..... בעלי חיים כמקור למחלות
290, 263, 212-202	..... דילול חיות הפקר
215, 210-199	..... האמצעי למניעת התפשטות
(83)214, 210-205, 202-198	..... והמתת בעלי חיים
202, 200	..... חיסון בעלי חיים מפני -
263, 257, 250, 249, 210, 206, 205, 203-199	..... כלבת
211-210	..... עיקור וסירוס

מינים של בעלי חיים

54-53	..... השוואה ביניהם
135, 134, 120, 80-78, 44	..... השוני ביניהם
54-53	..... מודל התכונה המאפיינת
80-79	..... מידת ההגנה עליהם
82-80, 41	..... פרוייקט קופי העל

מכירת בעלי חיים

73	..... איסור על -
303-302	..... בפשיטת רגל והליכי הוצאה לפועל
98	..... הסדרה של -
302, 282	..... כללי

מפתח עניינים

302, 283.....	מכירה כפויה .....
101	מכירת חיות מחמד .....
283-282	משכון בעלי חיים .....
284	עכבון בבעלי חיים.....
280-279	עסקאות נוגדות בבעלי חיים .....
139	תוצאותיה .....

נ

נטישת בעלי חיים

288-287, 276, 138, 111, 110, (26)99, 73	איסור על - .....
139	הגדרה .....
136	החזקת בעלי חיים שנגטשו .....
288-287, 130-129	ורכישתם מההפקר .....
140-138	מסיבות כלכליות.....
141-140	נטל ההוכחה לקיומה .....
140	צידוק ל- .....

ניסויים בבעלי חיים

186-184, 174	ביקורת ופיקוח על - .....
172-171	הגדרה .....
182-181	ההשקפות בציבור כלפי - .....
179, 122, (48)34.....	ההתנגדות להם .....
185, 180, 177, 176, 172	הועדה למתן היתרים ב- .....
33	המודעות ל- .....
185, 184, 173-171, 169	המועצה ל- .....
186	הנדסה גנטית .....
38, 33	הטוואחם.....
185, 174, 170, 32	הסיבות לעריכתם .....
180-179	הסיכונים ב- .....
36	השלמה עימם .....
169, 32, 29	התפשטותם .....
219, 214, 198, 185-184, 182, 178-175, 171	והמתת בעלי חיים .....
96	וחוק צער בעלי חיים.....
185, 184, 183, 181, 176-174, 169, 52	ומזעור סבלם של בעלי חיים .....
185, 183, 182, 180-178, 174.....	חלופות ל- .....
287, 278, (18)229, 143, 127, 105, 103, 102, 101, 99-98, 96, 88	כללי .....
174-173	לחינוך והוראה .....

דיני בעלי חיים

(23)76	למניעת סכנה מיידית
179, 171-170, 69	לעומת ניסויים בבני אדם
182, 178-177	לפי סוג בעל החיים
173	לצרכים קוסמטיים
181	מוטבי הניסוי
214, 186, 185, 182-180, 175-172, 171	מטרות הניסוי
177-176	ניסויים באותו בעל חיים
177	ניסויים במספר בעלי חיים
178, 103, 81, 36	ניסויים בקופים
181-180	סיכויי ההצלחה של -
181	רגשות האדם כלפי -
94	תחולת חוק הניסויים כבעלי חיים

ניצול בעלי חיים

38-36	באמצעות השפה האנושית
36-34	בתקופת הילדות
, 39-34, 33, 17	הגורמים לו
125, 87, 17	היקפו
34-33	המאבקים להפסקתו
35	הסוואתו
38, 17	הנכונות להפסיקו
34, 17	הקושי להפסיקו
93	התנגדות ל-
32	התפשטותו
153	כפעולה מוצדקת
85	ללא גרימת סבל

ס

סבל של בעלי חיים

219, 194, 174, 173, 111, 103, 101, 100, 99, 96-95, 94, 67, 30	הימנעות ממנו
165, 160, 152, 35, 24	המודעות ל-
111	השלמה עימו -
97	התחשבות ב-
185, 184, 183, 181, 176-174, 169, 167, 52	מזעור
, 137, 124, 123, 121, 120-119, 112-99	מידת הסבל
, 178, 177, 176-174, 166, 155-154, 153, 152	
291, 214, 204, 195, 194, 191, 186, 184, 182, 181	

מפתח עניינים

סבל מיוחד 173, 153, 112, 111, 105, 103, 100, 19, 18
תכליתו 153

ע

עבירה כלפי בעלי חיים

הגנה על בעלי חיים כהגנה מפני - 301, 300, 295
חילוט בעלי חיים 299, 295
מעצר עד תום ההליכים בגין אישום ב- 298-297, 295
פגיעה בבעלי חיים ב- 295, 112, 103, 83-82
רמת הענישה בגין - ..... 297-295, 203, (23)112, (16)109, 98, 82

עתירות להגנה על בעלי חיים

בעלי חיים כצד להליך המשפטי ..... 289, 109-106, (18)75
הגידול במספרם 19
זכות עמידה ב- 109-106, 105, 101, 97
על ידי נציגים 289, 108-106, 89, 62

פ

פגיעה בבעלי חיים

במהלך הפגנה ..... (44)118
החובה להימנע מ- 129, 128, 69
המודעות ל- 33
כפגיעה בזכויות חוקתיות 262, 261
כפגיעה בכבודו של האדם 194
להגנה על האדם 301-300, 75
להגנה על המין הביולוגי 89-87
להגנה על בעלי חיים 301, 155, 123-122, 75
להפקת רווח כלכלי 197, 192-191, 148-147, 138, 113, 82, 38, 33, 17
למטרות האדם ..... 191, 156, 154, 137, 124-117, 105, 97-96, 94, 85, 31, (32)30, 18, 17
מידתיות ה- 268, 256, 221-220, 214, 208, 204, 155-153, 138, 137, 124-123
משך הפגיעה 137, 123, 120
סוג הפגיעה 215, 156, 155, 152, 120, 110, 105
פיצוי בנוזקין בשל - 294, 293
תכליתה 153

דיני בעלי חיים

ר

רגשות האדם כלפי בעלי חיים

(5)16	בעלי חיים כתחליף לקשר אנושי
35	בתקופת הינקות
66 ,64 ,63 ,19	הגנה על -
17	והשפעתם על היחס לבעלי חיים
181 ,122 ,17	סוגי רגשות
212 ,(77)211 ,181 ,125-124 ,122 ,67 ,66	פגיעה ב -

ש

שימוש בבעלי חיים

(6)16.....	במלחמה
(4)15	בפרסומות
15	בתחומי התרבות השונים
15	כמקור לאמונות ומיתוסים
15	כסמלי מעמד ושיוך
(6)16.....	לאיתור סמים
(6)16	לאיתור עקבות
(6)16	להגנה על שלום הציבור
16	למוצרי קוסמטיקה ונוי
(12)26 ,(6)16	למשא
113 ,112 ,111 ,110 ,(6)16	לעבודה
174-171 ,32 ,17	לקידום מחקרים רפואיים ומדעיים
(22)111 ,(6)16	לרכיבה
(6)16	לשמירה